

T.C.
BAŞBAKANLIK
GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ
BÖLGE KALKINMA İDARESİ BAŞKANLIĞI

GAP BÖLGESİ'NDE KÜLTÜR VARLIKLARININ KORUNMASI, YAŞATILMASI VE TANITILMASI SEMPOZYUMU

01-05 HAZİRAN 1998 ŞANLIURFA

**GAP BÖLGESİ'NDE
KÜLTÜR VARLIKLARININ
KORUNMASI,
YAŞATILMASI VE TANITILMASI
SEMPOZYUMU**

T.C. BAŞBAKANLIK	
GAP BÖLGE KALKINMA İDARESİ BAŞKANLIĞI DOKÜMANTASYON MERKEZİ	
YER NO	16-C
DEMİRBAŞ NO	5143

01-05 HAZİRAN 1998 - ŞANLIURFA

Sempozyum; T.C. Başbakanlık Tanıtma Fonu Kurulu'nun katkıları ile gerçekleştirilmiştir.

T.C.
Kültür Bakanlığı

Türkiye
Milli Komisyonu

ISBN : 975 - 19 - 2460 - X

GAP Yayınları Kültür Dizisi : 3

2000 Adet Basılmıştır.

Nisan 2000, Ankara

Dizgi, Baskı : Afşaroğlu Matbaası

Tel : (0.312) 425 22 44 - 425 41 67 Faks : 425 11 09

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
Program	vi
Önsöz	xi
Açılış Konuşmaları	xiii
Oluş ARIK Hasankeyf'in Tarihi Varlıkları ve Sorunları	1
Murat AKMAN Nevalı Çori Kült Binasının Rekonstrüksiyonu ile İlgili Görüş ve Öneriler	15
Hayat ERKANAL Mardin Bölgesi Arkeoloji Araştırmaları	16
Patricia WATTENMAKER Erken Kentlerin Oluşumunun Anlaşılmasında Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki Arkeolojinin Önemi The Archaeological Significance of Southeast Anatolia for Understanding The Formation of Early Cities	35
Refik DURU Tilmen Höyük'teki Mimarlık Eserlerinin Korunması Hakkında Bazı Gözlemler	45
Nurettin YARDIMCI Harran Kazı ve Restorasyon Çalışmaları	54
Mehmet ÖZDOĞAN Türkiye'de Yok Olan Kültürler ve Baraj Gölleri: Sorunlar ve Öneriler	71
Jesus Gil FUENSANTA, MİTCHEL S.ROTHMAN, Eyüp BUCAK Tilbeş Projesi: Fırat Havzası'ndaki Amerika, İspanya ve Türkiye Arkeolojik Araştırma İşbirliği The Tilbes Project: A Joint American-Spanish-Turkish Archaeological Research in Euphrates Region	85
Aliye ÖZTAN Aşağı Fırat Kurtarma Projesi Çerçevesinde Yapılan Samsat Kazıları	93
Rıfat ERGEÇ GAP-Gaziantep'te Kaybolan ve Kurtarılmaya Çalışılan Kültür Varlıkları	95
Şule KARAASLAN Mecbel Bahir'in Gülleri (Şanlıurfa Tarihi Kent Merkezi Yenileme-Canlandırma-Tasarım Süreci)	102

Hasan DURUER

Şanlıurfa'da Mimari Kültür Mirasının Tahribi ile Canlandırılması
Çalışmaları ve Tecrübelerim "O Mahiler ki..."125

Claudio Proserpi PORTA

Aslantepe Arkeolojik Sit ve Kamu Sergi Alanındaki Arkeolojik
Kalıntıların Korunması
Preservation of Archaeological Remains at Arslantepe
Site Protection and Public Exhibition141

Necdet İNAL

GAP Bölgesi'ndeki Kültür Varlıklarına İlişkin Çalışmalar ve Bölge Kültür
Mirasının Korunması, Gelecek Nesillere Aktarılmasına Yönelik Çalışmalar152

Maurice CRIJNS

Nemrud'un Korunması
Protection of Nemrud157

Fehmi ERARSLAN

Bölge Kültür Varlıklarının Korunması, Yaşatılması ve
Gelecek Nesillere Aktarılmasına Yönelik: Yasal, Mali, Kurumsal,
Yönetmelik Açılardan Yaklaşımlar177

Vincenzo RUGGERI

Carian Toprakları ve Edessa: Geç Antik Çağ'da Kültürel ve İdeolojik Eğilimler
Carian Territories and Edessa: Cultural and Ideological Affinities in
Late-Antiquity179

Abdüselam ULUÇAM

Besni'deki Kültür Varlıkları ve Düşündükleri190

Mesut B.ÖZDENİZ, Ayhan BEKLEYEN

Toprağın Sırrı veya Harran Yöresel Mimarisi203

Mehmet TAŞ, Ö.Sait KILIÇ

Şanlıurfa Kültüründe Dergah, Balıklıgöl ve Balıkların Kültürel Miras
Olarak Yeri ve Önemi213

Zeynep MERCANGÖZ

Şanlıurfa'nın Hıristiyan Geçmişinin Günümüz İnanç Turizmindeki Yeri220

Haşim KARPUZ, Cihat KÜRKÇÜOĞLU

Müze Şehir Şanlıurfa'nın Kültür ve Turizm Potansiyelinin Korunması,
Yaşatılması Ve Tanıtılmasına Yönelik Öneriler234

H. Burak ÖZTÜRK

Turizm Bakanlığı GAP Bölgesi Turizm Potansiyelinin
Değerlendirilmesi ve Planlaması Çalışmaları - Yeni Bir Planlama Yaklaşımı
GAP Bölgesel Turizm Gelişme Planı246

Kadri ÇETİNER Şanlıurfa İli İnanç Turizminin Değerlendirilmesi	252
Mine BARAN Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Turizm Potansiyelinin Değerlendirilmesine İlişkin Yaklaşımlar	263
Elmas ERDOĞAN, Zuhâl DİLAVER Kültürlerin Buluştuğu Kent: Mardin	269
Behiye KÖKSEL GAP Bölgesi'nde Yer Adlarına Bağlı Bazı Efsaneler Üzerine	281
Aykut KARAMAN GAP'ta Kentsel Morfoloji	287
Zeynep AHUNBAY Hasankeyf'in Korunması/Anıtların Taşınmasıyla İlgili Sorunlar.....	325
Mustafa AKPOLAT Birecik, Halfeti, Suruç ve Bozova İlçeleri'nin Kültür Varlıklarının Belgelenmesi Projesi'nin Düşündürdükleri	334
Meryem ACARA Kültür Varlıklarıyla Birecik, Halfeti, Suruç ve Bozova	350
Şeyda KARAÇİZMELİ Yöresel Kültürün Sunumunda Kent Ölçeğinde Sergileme: Şanlıurfa Örneği	361
Sevil ATAÜZ GAP Bölgesi Yerleşim Yerlerinde Mekansal Ögelerin Makro Belirleyicileri	365
K. Erçin KASAPOĞLU Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Depremsellığı ve Tarihi Kültür Yapılarının Korunması	376
Fuat GÖKÇE Yöreye Özgü İnsan/Çevre İlişkileri Bağlamında Bütüncül Bir Koruma Planlaması Konusunda Görüşler	384
Nimet ÖZGÖNÜL Tarihi/Geleneksel Yerleşmelerin - Yapıların Koruma ve Değerlendirilmesinde Bir Yönetim/İşletme Modeli	389
F. Demet ÇETİN Kültürel ve Mimari Süreklilik Bağlamında Diyarbakır Geleneksel Konutlarının Korunması ve İşlevlendirilmesi	406
Neriman (Şahin) GÜÇHAN GAP Kapsamında Koruma Planlaması İçin Bir Model Önerisi	413
SONUÇ BİLDİRGESİ	426

PROGRAM

01 HAZİRAN 1998 PAZARTESİ

11.30-12.30 **AÇILIŞ TÖRENİ**

12.30-13.30 **ARA**

OTURUM BAŞKANI: Dr. Nurettin YARDIMCI

13.30-13.50 **Prof.Dr. Oluş ARIK**
Hasankeyf'in Tarihi Varlıkları ve Sorunları

13.55-14.15 **Prof.Dr. Harald HAUPTMANN**
GAP Bölgesi'ndeki Erken Neolitik-Yukarı Mezopotamya'daki
En Eski Uygarlığın Temelleri

14.20-14.40 **Murat AKMAN**
Nevalı Çori Kült Binası'nın Rekonstrüksiyonu ile İlgili Görüş ve
Öneriler

14.45-15.05 **Prof.Dr. Hayat ERKANAL**
Mardin Bölgesi Arkeoloji Araştırmaları

15.10-15.30 **Dr. Patricia WATTENMAKER**
The Archaeological Significance of Southeast Anatolia for
Understanding The Formation of Early Cities

15.35-15.55 **Prof.Dr. Refik DURU**
Tilmen Höyük'teki Mimarlık Eserlerinin Korunması Hakkında Bazı
Gözlemler

15.55-16.10 **TARTIŞMA**

16.10-16.20 **ARA**

OTURUM BAŞKANI: Prof.Dr. Harald HAUPTMANN

16.20-16.40 **Dr. Nurettin YARDIMCI**
Harran Kazı ve Restorasyon Çalışmaları

- 16.45-17.05 **Prof.Dr. Mehmet ÖZDOĞAN**
Türkiye'de Yok Olan Kültürler ve Baraj Gölleri: Sorunlar ve Öneriler
- 17.10-17.10 **Jesus Gil FUENSANTA - Mitchel S.ROTHMAN-Eyüp BUCAK**
The Tilbes Project: A Joint American-Spanish-Turkish
Archaeological Research in Euphrates Region
- 17.35-17.55 **Prof.Dr. Aliye ÖZTAN**
Aşağı Fırat Kurtarma Projesi Çerçevesinde Yapılan Samsat Kazıları
- 18.00-18.20 **Dr. Rıfat ERGEÇ - Doç.Dr. Catherine Abadie REYNAL**
GAP-Gaziantep'te Kaybolan ve Kurtarılmaya Çalışılan
Kültür Varlıkları
- 18.20-18.35 **TARTIŞMA**

02 HAZİRAN 1998 SALI

OTURUM BAŞKANI: Prof.Dr. Servet MUTLU

- 09.00-09.20 **Prof.Dr. Şule KARAASLAN - Yük.Müh. Merih KARAASLAN**
Mecbel Bahir'in Gülleri (Şanlıurfa Tarihi Kent Merkezi
Yenileme-Canlandırma-Tasarım Süreci)
- 09.25-09.45 **Hasan DURUER**
Şanlıurfa'da Mimari Kültür Mirasının Tahribi ile Canlandırılması
Çalışmaları ve Tecrübelerim "O Mahiler ki..."
- 09.50-10.10 **Claudio Prospero PORTA**
Preservation of Archaeological Remains at Arslantepe-Site Protection
and Public Exhibition
- 10.15-10.35 **Necdet İNAL**
GAP Bölgesi'ndeki Kültür Varlıklarına İlişkin Çalışmalar ve Bölge
Kültür Mirasının Korunması, Gelecek Nesillere Aktarılmasına
Yönelik Çalışmalar
- 10.40-11.00 **Maurice CRIJNS**
Protection of Nemrud

11.30-11.50 **Fehmi ERARSLAN**
Bölge Kültür Mirasının Korunması, Yaşatılması ve Gelecek Nesillere Aktarılmasına Yönelik Yasal, Mali, Kurumsal, Yönetmelik Açılardan Yaklaşımlar

11.50-12.05 **TARTIŞMA**
12.05-13.00 **ARA**

OTURUM BAŞKANI: Yrd.Doç.Dr. Mustafa AKPOLAT

13.00-13.20 **Vincenzo RUGGIERI**
Carian Territories and Edessa: Cultural and Ideological Affinities in Late-Antiquity

13.25-13.45 **Prof.Dr. Abdüsselam ULUÇAM**
Besni'deki Kültür Varlıkları ve Düşündürdükleri

13.50-14.10 **Prof.Dr. Mesut B.ÖZDENİZ**
Toprağın Sırrı veya Harran Yöresel Mimarisi

14.15-14.35 **Nezih BAŞGELEN**
Göl Olmadan Fırat Kıyılarında Etno-arkeolojik Bir Belgeleme

14.40-15.00 **Mehmet TAŞ**
Şanlıurfa Kültürü'nde Dergah, Balıklıgöl ve Balıkların Kültürel Miras Olarak Yeri ve Önemi

15.05-15.25 **Zeynep MERCANGÖZ**
Şanlıurfa'nın Hıristiyan Geçmişinin Günümüz İnanç Turizmindeki Yeri

15.25-15.40 **TARTIŞMA**
15.40-15.50 **ARA**

OTURUM BAŞKANI: Basri BEYAZ

15.50-16.10 **Prof.Dr.Haşim Karpuz-Öğrt.Gör. Cihat KÜRKÇÜOĞLU**
Müze Şehir Şanlıurfa'nın Turizm Potansiyelinin Korunması, Yaşatılması ve Tanıtılmasına Yönelik Öneriler

16.15-16.35 **H. Burak ÖZTÜRK**
Turizm Bakanlığı GAP Bölgesi Turizm Potansiyelinin Değerlendirilmesi ve Planlaması Çalışmaları-Yeni Bir Planlama Yaklaşımı GAP Bölgesel Turizm Gelişme Planı

- 16.45-17.05 **Kadri ÇETİNER**
Şanlıurfa İli İnanç Turizmi'nin Değerlendirilmesi
- 17.10-17.30 **Mine BARAN**
Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Turizm Potansiyelinin Değerlendirilmesine İlişkin Yaklaşımlar
- 17.35-17.55 **Dr. Elmas ERDOĞAN - Arş.Gör. Zuhal DİLAVER**
Kültürlerin Buluştuğu Kent: Mardin
- 18.00-18.20 **Yrd.Doç.Dr. Behiye KÖKSEL**
GAP Bölgesi'nde Yer Adlarına Bağlı Bazı Efsaneler Üzerine
- 18.20-18.35 **TARTIŞMA**

03 HAZİRAN 1998 ÇARŞAMBA

OTURUM BAŞKANI: Prof.Dr. Gönül TANKUT

- 09.00-09.20 **Prof.Dr. Aykut KARAMAN**
GAP'ta Kentsel Morfoloji
- 09.25-09.45 **Prof.Dr. Zeynep AHUNBAY**
Hasankeyf'in Korunması/Anıtların Taşınmasıyla İlgili Sorunlar
- 09.50-10.10 **Dr. Mustafa AKPOLAT**
Birecik-Halfeti-Suruç İlçeleri'nin Kültür Varlıklarının Belgelenmesi Projesi'nin Düşündürdükleri
- 10.15-10.35 **Dr. Meryem ACARA**
Kültür Varlıklarıyla Birecik-Halfeti, Suruç ve Bozova
- 10.40-11.00 **Şeyda KARAÇİZMELİ**
Yöresel Kültürün Sunumunda Kent Ölçeğinde Sergileme: Şanlıurfa Örneği
- 11.05-11.25 **Doç.Dr. Sevil ATAÜZ**
GAP Bölgesi Yerleşim Yerlerinde Mekansal Öğelerin Makro Belirleyicileri
- 11.30-11.50 **Prof.Dr. K. Erçin KASAPOĞLU**
Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Depremselliği ve Tarihi Kültür Yapılarının Korunması
- 11.50-12.05 **TARTIŞMA**
- 12.05-13.00 **ARA**

OTURUM BAŞKANI: Ülkü İZMİRLİGİL

- 13.00-13.20 **Fuat GÖKÇE**
Yöreye Özgü İnsan/Çevre İlişkileri Bağlamında Bütüncül Bir Koruma Planlaması Konusunda Görüşler
- 13.25-13.45 **Öğrt.Gör.Dr. Nimet ÖZGÖNÜL**
Tarihi/Geleneksel Yerleşmelerin-Yapıların Koruma ve Değerlendirilmesinde Bir Yönetim/İşletme Modeli
- 13.50-14.10 **F. Demet ÇETİN**
Kültürel ve Mimari Süreklilik Bağlamında Diyarbakır Geleneksel Konutlarının Korunması ve İşlevlendirilmesi
- 14.15-14.35 **Yrd.Doç.Dr. Neriman (Şahin) GÜÇHAN**
GAP Kapsamında Koruma Planlaması İçin Bir Model Önerisi

14.35

PANEL

PANEL BAŞKANI: Prof.Dr. Oluş ARIK

Basri BEYAZ
Prof.Dr.Harald HAUPTMANN
Ülkü İZMİRLİGİL
Prof.Dr.Servet MUTLU
Prof.Dr.Gönül TANKUT

ÖNSÖZ

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde 9 ilin (Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Gaziantep, Kilis, Mardin, Siirt, Şanlıurfa ve Şırnak) kapsadığı alan "GAP Bölgesi" olarak tanımlanmaktadır. "Güneydoğu Anadolu Projesi" (GAP), Fırat ve Dicle nehirleri üzerinde yapımı öngörülen barajlar, hidroelektrik santraller ile sulama tesislerinin yanı sıra kentsel ve kırsal altyapı, tarımsal altyapı, ulaştırma, sanayi, eğitim, sağlık, konut, turizm ve diğer sektörlerdeki yatırımları da içine alan ve yörenin topyekün sosyo-ekonomik kalkınmasını hedefleyen, çok sektörlü, entegre ve sürdürülebilir bir kalkınma anlayışı ile ele alınan bir bölgesel kalkınma projesidir.

GAP kapsamına giren yörelerin süratle kalkındırılması, yatırımların gerçekleştirilmesi, plan ve altyapı yapmak, ruhsat vermek, sanayi, maden, tarım, enerji, ulaştırma alanlarında ve diğer alanlarda gerekli hizmetleri yapmak veya yaptırmak, yöre halkının eğitim düzeyini yükseltmek için gerekli tedbirleri almak veya aldırarak, kurum ve kuruluşlar arasında koordinasyonu sağlamak amacıyla 1989 yılında GAP Bölge Kalkınma İdaresi Teşkilatı kurulmuştur. Entegre bir bölgesel kalkınma projesi olarak uygulanmaya başlanan Güneydoğu Anadolu Projesi, 1989 yılından bu yana, sadece barajlar ve sulama sistemleri programından ibaret bir yatırım girişimi olduğu anlayışını geride bırakarak çok sektörlü, entegre bir sürdürülebilir insani kalkınma projesi haline gelmiştir. Güneydoğu Anadolu Projesi ile Bölge'de gözlenen ekonomik değişimlerin ötesinde sosyo-kültürel değişimler, kalkınmanın en önemli aşamasını oluşturmuştur. İnsan odaklı bir proje olan GAP'ın amaçlarından birisi de Bölge'nin kültür mirasının korunması ve turizm amaçlı kullanılmasının sağlanmasıdır.

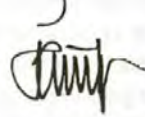
Binlerce yıllık uygarlık tarihi içinde oluşan "kültürel miras"ın korunması, değerlendirilmesi ve turizm açısından öneminin vurgulanması, GAP kapsamında önemle üzerinde durulan bir olgudur. GAP'ın amaçlarından biri olan sürdürülebilir kalkınma kapsamında, kültürel mirası gelecek nesillere aktarmayı sağlayacak "kültürel süreklilik" de yer almaktadır. Tarih öncesi çağlardan beri bir çok uygarlığa ev sahipliği yapmış, Verimli Hilal veya Yukarı Mezopotamya olarak adlandırılan ve insanlık tarihinde medeniyetin beşiği olarak bilinen Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde, GAP İdaresi Başkanlığı, kültür varlıklarının korunması, gelecek nesillere aktarılması ve turizmin canlandırılması amacıyla; "belgeleme", "restorasyon projeleri", "çevre düzenleme projeleri", "kentsel tasarım ve restorasyon projesi", "baraj gölü altında kalacak alanlarda araştırma, kazı ve kurtarma çalışmaları" gerçekleştirmektedir. Bu kapsamda Ilısu Baraj Gölü altında kalacak olan Hasankeyf'in kurtarılması amacıyla 1991 yılından beri GAP İdaresi Başkanlığı ve Kültür Bakanlığı arasında imzalanan bir protokol çerçevesinde "Hasankeyf Tarihi ve Arkeolojik Sit Alanı Araştırma, Kazı ve Kurtarma Çalışması" yürütülmektedir. Kültür Bakanlığı, Turizm Bakanlığı, Vakıflar Genel Müdürlüğü, ilgili üniversiteler ve diğer kamu kurum ve kuruluşlarıyla birlikte

yürütülen çalışmalarda GAP İdaresi Başkanlığı, kuruluşlar arasında koordinasyonu sağlamakta, hazırlanan projelerin uygulanmasında ilgili Bakanlık, kamu kurum ve kuruluşları ile üniversitelerin uzman ekiplerinden yararlanmakta ve projelerin sağlıklı bir biçimde uygulanmasını ve denetlenmesini gerçekleştirmektedir.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin tarihi mirasının korunması, uluslararası düzeyde tanıtılması, turizm açısından kültürel mirasın öneminin vurgulanması, halkın ve ilgililerin dikkatinin konunun önemine çekilmesi amacıyla 01-05 Haziran 1998 tarihleri arasında Şanlıurfa'da "GAP Bölgesi'nde Kültür Varlıklarının Korunması, Yaşatılması ve Tanıtılması Sempozyumu" düzenlenmiştir.

Kültür varlıklarının korunmasına ilişkin GAP İdaresi Başkanlığı'nın gösterdiği duyarlılığın bir göstergesi olan Sempozyumla birlikte; ilgili bütün Bakanlık, kamu kurum ve kuruluşları, bilim adamları, sivil toplum örgütleri ve uluslararası çevrelerin, konunun önemi ve hassasiyetine dikkatlerinin çekilmesi ve gerekli olan çalışmaların ivedilikle başlatılması en büyük temennimizdir.

Sempozyumun gerçekleştirilmesinde gösterdiği katkılar ve duyarlılık için Başbakanlık Tanıtma Fonu Kurulu Başkanlığı'na, Kültür Bakanlığı'na UNESCO'ya değerli bilim adamı ve uzmanlara, kurum ve kuruluşlara, katılımcılara ve emeği geçen herkese teşekkür ederim.

Dr.İ.H.Olcay ÜNVER
Başkan

AÇILIŞ KONUŞMALARARI

SAYIN PROF. DR. M. SALİH YILDIRIM'IN KONUŞMA METNİ (GAP'tan Sorumlu Devlet Bakanı)

Sunan: M. Kaya YAŞINOK (GAP İdaresi Başkan Yardımcısı)

Değerli konuklar, Güneydoğu Anadolu Projesi'nin tarifinin, tanımının, hedeflerinin anlatıldığı bir yazıda şu cümle beni çok etkilemişti:

Yukarı Mezopotamya'yı eskiden anıldığı gibi yeniden "verimli hilal" olarak adlandırılacak bir konuma getirmek, GAP'ın sadece bir su ve toprak kaynakları geliştirme projesi olarak ele alınmayarak, bölgesel bir dönüşüm projesi olarak insan odaklı hedeflere yönelmesiyle insanlık tarihinde medeniyetin beşiği olarak bilinen bölge, yüzlerce yıllık hüznünden sıyrılmaya başlamıştır.

Tarih boyunca Anadolu ve Mezopotamya toprakları arasında bir köprü görevi gören bölge, şimdi GAP'ın başlattığı sosyo-kültürel değişimle yeni bir çehreye kavuşmaktadır. Eskiden yöremiz düşünülünce ilk akla gelen kurak bir iklim ve çatlayan topraklardı. Bölge ile özdeşleşen görüntüler hep yoksulluk ve yarılmış topraklardı. GAP ile bu alışılmış görüntüler yerini su kültürüne bırakmaktadır.

Tümüyle gelişimi simgeleyen bu yeni oluşum, çiftçimizin toprağını sulamasından çok daha kapsamlı bir değişimdir.

Bölgemiz artık sanatçıların, sanayicilerin, turistlerin beklentiyle, umutla ve yeni kazanç arayışlarıyla yeni bir merakla geldikleri bir yöreye dönüşmüştür.

Bizler çok iyi biliyoruz ki, ulusların toprak zenginliği ne yalnızca yüz ölçümüdür, ne de topraktan alınan ürünler, ne de o topraklar üzerinde tüten fabrika bacalarıdır. Zenginlik, o topraklardaki geçmiştir, özenle korunmuş ve insanlığın ortak malı olan kültürel mirastır.

Ülke olarak yeni nesillere bugün yaptıklarımızı bırakıyoruz; tıpkı atalarımızın bize bıraktığı gibi.

Bizim geçmişe gösterdiğimiz saygı ve özen, gelecek kuşaklara bıraktıklarımıza sahip çıkılmasının tek güvencesidir.

İşte bu nedenle bizler yalnızca barajlar, sulama kanalları, yatırım teşvikleri, fabrika temelleri, otoyol projeleriyle değil, kültür varlıklarının korunmasıyla da ilgileniyoruz. Çünkü, biz diyoruz ki, kalkınma top yekûn bir sürdürülebilir insanî gelişmedir.

Bu sempozyumla bizler bu bölgenin bambaşka bir sorununa parmak basılsın, bölgesel kalkınmanın gerektirdiği her alan irdelensin istiyoruz.

Hepinize sempozyuma katılımlarınız için teşekkür ederken, katkılarımızın sürekli olmasını diliyorum.

Salih

Prof. Dr. M. Salih YILDIRIM
Devlet Bakanı

SAYIN CAVİT KAVAK'IN KONUŞMA METNİ

(Devlet Bakanı)

Sunan: Dr. Nurettin YARDIMCI (Başbakan Başmüşaviri)

Sayın Vali, Sayın Belediye Başkanı, Sayın Kültür Müsteşarı; Tanıtma Fonu'ndan Sorumlu Devlet Bakanımız Sayın Cavit Kavak başka bir yerdeki toplantısı nedeniyle sempozyumumuza teşrif edememiştir. Sizlere benim kanalımla sevgi, selam ve saygılarımı iletiyorlar.

Şimdi kendilerinin yazılı mesajını size sunacağım.

"Sayın Vali, değerli bilim adamları; çağlar boyu çeşitli uygarlıkların beşiği olan Anadolu'da binlerce yıl öncesinden günümüze kadar gelmiş zengin bir kültür mirası vardır. İnsanlığın ortak kültür mirası olarak kabul ettiğimiz bu uygarlıklara ait eski eserleri korumak ve yaşatmak, bizden sonraki kuşaklara intikalini sağlamak hepimizin görevidir.

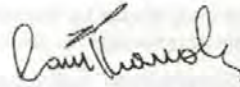
Bugün Türkiye'de 184 müze, yabancı ve yerli bilim adamlarınca yürütülen 79 kazı çalışması, 104 kurtarma kazısı, Türk ve yabancı bilim adamlarınca yürütülen 113 araştırma çalışması olduğuna baktığımızda, ülkemizin arkeoloji potansiyelinin ne kadar yüksek olduğunu görürüz.

Güneydoğu Anadolu Bölgemizin de, eski eserler ve anıtlar bakımından zengin olduğu kadar, eski çağlarda arkeolojide oynadığı rolü itibarıyla de çok önemli bir yeri vardır. Mezopotamya ile Anadolu kültürlerinin karışıp kaynaştığı ve birbirlerinden etkilendiği bir bölgedir; âdeta Mezopotamya'ya açılan bir kapı görünümündedir.

Bugün GAP Bölgesi'nde, GAP İdaresi Başkanlığı'na düzenlenen bu sempozyum büyük bir önem arz etmektedir.

GAP Bölgesinde yapılmakta olan kazı ve araştırma çalışmalarının değerli bilim adamlarınca anlatılıp tartışılacağı bu sempozyumun bilimsel sonuçlarıyla birlikte bölgenin tanıtılmasına büyük katkıda bulunacağına inanıyorum.

Sempozyumu düzenleyen GAP İdaresi Başkanlığı'na teşekkür ediyor, sempozyumda bildiri sunacak olan değerli bilim adamlarına başarılar dileğiyle saygılar sunuyorum.

Cavit KAVAK
Devlet Bakanı

SAYIN ŞAHABETTİN HARPUR

(Şanlıurfa Valisi)

Kültür Bakanlığımızın değerli Müsteşarı, kültür sanat ve bilim dünyasının seçkin mensupları, değerli Başbakan Başdanışmanımız, GAP İdaresi Başkan Vekilimiz, değerli konuklar, değerli basın mensupları; ben önce bir mutluluğumu ifade ederek sözlerime başlıyorum.

GAP deyince hep olayın maddi boyutu, ekonomik boyutu, fizik boyutu üzerinde durula geldi. Oysa, bir entegrasyon içerisinde ya da diğer bir tabirle, bir entegre proje olarak bildiğimiz ve kabul ettiğimiz GAP'ın bölgesel kalkınmada bölgenin en önemli alt yapısı olan kültür varlıklarının da ihmal edilmediğini, unutulmadığını, onların da değerlendirilmesi, korunması, yaşatılması ve tanıtılması konusunda önemli ve ciddi bir gayretin olduğunu böylece görmüş bulunuyorum.

O bakımdan ben, bu organizasyonu düzenleyen Kültür Bakanlığımız, GAP İdaremiz, UNESCO ve onun değerli Başkanı Sayın Arsin Aydınuraz ve tüm yetkililere teşekkürlerimi ifade ederek sözlerime başlıyorum.

Değerli konuklar, bir bilimsel toplantıda, bir konferansta şöyle bir söz ifade edildi: "Kudretli devlet deyince akla ne gelir? Ekonomisi güçlü olan devlet mi, askeri güçlü olan devlet mi, yoksa kültürü güçlü olan devlet mi?"

Cevap, "hiç şüphensiz olmasın, kültürü güçlü olan devlet kudretli devlettir, en kudretli devlettir."

Devletlerin dayandığı temel esasların ve sonsuza kadar yaşama azmi ve iradesinin en önemli unsuru kültür potansiyelinin zenginliğidir. Bunun en basit, en açık örneği İsrail'dir. 3000 yıl yurtsuz bir millet olarak dolaşan bu topluluk, ama kültür değerlerine mutlak bağlılığı sayesinde, o milli ruhunu ve heyecanını koruması sayesinde yeniden 3000 yıl sonra bir devlet olarak varlığını sürdürebilmiştir ya da yeniden varlığını kazanabilmiştir; hiçbir şekilde göz ardı edilmemesi gereken bir unsurdur.

İstiklâl ve hürriyetin kazanılmasında ve idamesinde en önemli unsurdur kültür. Ve yine böyle bir toplantının Şanlıurfa'da düzenlenmesi ayrıca önem taşır.

Şanlıurfa; kültür, medeniyet, din ve tarih zenginlikleri açısından ülkemizin en önemli şehirlerinin başında gelmektedir. Milattan önce 9000 yıllarına kadar uzanan ve 2000 yıl da sonra ekleyin, 11000 yıllık bir kültür birikimini bağrında saklayan bu vilayetin, bu vesileyle, bugüne kadar biraz ihmal edildiğine inandığım kültür zenginliklerinin inşallah yeniden ele alınmasına da vesile olacaktır.

Evet, iki yıl iki aydır Şanlıurfa Valisiyim. Biraz ihmal edildiğine inandığım dediğim, gerçekten bu süre ya da süreç içerisinde ulusal bazda ilimizdeki o büyük zenginliğe yönelik maalesef etkili kurum ve kuruluşların ve gönüllü kuruluşların herhangi bir şekilde ilgilerinin fazla olmadığını üzülererek ifade edeyim. Oysa, her geçen gün o büyük zenginlikten bir büyük taş düşmekte, bir bölümü yıkılmakta ve yok olmaya yüz tutmaktadır.

Şanlıurfa, aya, güneşe tapan insanların yaşadığı dönemlerden, hatta ve hatta Hazret-i Adem'e kadar uzanan bir medeniyetin izlerini taşır. Çok Tanrılı dinler, tek Tanrılı

dinler, kavimler, medeniyetler ve sadece İslâm değil, İslâm, Hıristiyan, Musevi ve ondan önceki dinler, tümü burada çok büyük zengin bir potansiyel olarak karşımıza çıkacaktır.

Ashında hepiniz biliyorsunuz, kültür değerlerine sahip çıkarak onları korumak, bize miras olarak o kıymetli hazinelere sahip çıkmak, o geçmişe karşı sorumluluğun göstergesi olacaktır, mecburuz. Bunun öbür bir gerekçesi, yani sahip çıkmanın, korumanın, yaşatmanın, tanıtmanın da, dışarıdan utanmamak için en azından sahip çıkmak zorundayız. O büyük zenginliği, bizim farkına varmadığımız o pek çok büyükçe zenginlikleri dışarıdan gelen insanlar öyle metrük ve harabe vaziyetinde gördüğü zaman; en azından onlardan utanarak yine bu şeye sahip çıkma mecburiyetimiz vardır.

Bir de olayın, sadece bir kültür varlığının korunması, yaşatılması değil, kültürü turizmle, turizmi ekonomiyle, kalkınmayla da beraber ele alırsak, buradaki o büyük zenginliğe sahip olma, bölgenin aynı zamanda büyük bir maddi ekonomik kalkınmaya da, sosyal kalkınmaya da yol açacağını özellikle belirtmek istiyorum.

Onun için değerli bilim adamları, değerli konuklar; bu toplantı vesilesiyle Urfa'yı, çevreyi, programda da ifade edildiği gibi, yakinen görmeyiz, tanımayız, bilmeniz ve bildirmeniz, sevmeyiz ve sevdirmeniz, tanımayız ve tanıtmayız çok önemli.

Üç gündün beri Urfa'da başka bir programımız vardı. Ulusal medyayı çağırdım Urfa'ya; aklınıza gelen bütün, Hürriyet, Milliyet, Cumhuriyet, Sabah Gazete grupları, Show, Kanal D, ATV falan filan, her neyse, tümünü çağırdım. Üç gün süreyle bölgede bir gezi düzenledim ve hepsi ağızları açık, gözleri açık seyrettiler.

Yani, biz önce bu ülkenin insanları olarak, hatta Urfa'da yaşayan insanlar olarak bile buradaki büyük zenginliğin haberinde değiliz. Türkiye'de yaşayan pek çok insan da buradaki büyük zenginliğin haberinde değil.

Basın mensupları hayranlıklarını gizleyemediler, dediler, "Sayın Valim, siz bu programı bir de yabancı basın için düzenleyin; biz tanıdık ve tanıtacağız."

Buradaki büyük zenginlik sadece Urfa'nın değil arkadaşlar, bizim, bütün milletimizin zenginliğidir, hatta insanlığın zenginliğidir. Dolayısıyla, onlara sahip çıkmak, korumak, tanıtmak ve yaşatmak da sadece benim Urfa Valisi olarak görevim ve sorumluluğum değil, hepinizin, hepinizin görevidir.

Biz Şanlıurfa Valiliği olarak Türkiye'nin en büyük projelerinden birini, kültür varlıklarımızın içerisinde önemli, ağırlıklı bir yer tutan, İbrahim Peygamber ve bölgesindeki tarih ve kültür zenginliklerinin korunması ve restorasyonuna yönelik bir büyük projeyi inançla, azimle, kararlılıkla yürütüyoruz. Yürütmeye devam edeceğiz, ama yeterli değil.

O bakımdan, bu toplantı fevkalâde önemlidir.

Bu toplantının amacına uygun geçmesini diliyorum. Toplantıya katılanlara tekrar hoş geldiniz diyorum ve toplantının başarılı geçmesi dileğiyle sevgiler, saygılar sunuyorum.

SAYIN AHMET BAHÇIVAN
(Şanlıurfa Belediye Başkanı)

Sayın Valim, değerli misafirler; Şanlıurfa'da böyle bir sempozyumun gerçekleştirilmesinden dolayı GAP İdaresi'ne şükranlarımı arz ederek konuşmama başlamak istiyorum.

Kültür varlıklarının yaşatılması milletlerin başta gelen arzularından biridir. Milletleri millet eden, geçmişten bugüne medeniyet olduklarını anlatan, kendi kültür değerlerinin yaşamasına olanak sağlamalarıdır.

Bugün Kosova'da, Bulgaristan'da medeniyetimizin izleri olan köprüleri, camileri, kervansarayları, mezarlıkları görebiliyorsak bu bize gurur verir.

Bu bakımdan, ülkemizde de geçmişe ilişkin bu tür eserleri yaşatmak idareciler olarak bizim başta gelen görevlerimizdendir.

Şanlıurfa, zengin tarihi geçmişi ile Bölgemizin en önemli merkezlerinden biridir. Tarihi değerlerimizi gün ışığına çıkarmalı, koruyarak bu geçmişimizi gözönüne çıkarmalı ve medeniyetimize sahip çıkmalıyız.

Dünyanın pek çok yerinde, özellikle Avrupa'da artık bu tarihi bölgelerin gerek mahalle bazında, gerek eser bazında çok iyi korunduğunu hepimiz; gerek gazetelerden, gerek televizyonlardan çok iyi biliyoruz. Bu, Fransa'da da böyledir, Almanya'da ve İngiltere'de de aynı şekildedir.

Hiç unutmam, Amerika Birleşik Devletleri'nde bir gezi sırasında bir binanın koruma altına alındığını gördüm. Üzerinde yazılan yazıyı tetkik ettiğim zaman, binanın 86 yıllık bir geçmişinin olduğunu ibretle izledim. Ve baktım ki, 86 yıllık bir bina koruma altına alınmış. Neden? Çünkü Amerika'nın tarihi çok yeniydi ve bu yeni tarih içerisinde geçmişe uzaklara uzanan tarihi yapıtlarının pek az olduğu ortadaydı, onun için 86 yıllık bir bina onlar için tarihi bir eser görünümündeydi.

Biz ise bugün, geçmişe binlerce yıla dayanan pek çok önemli eserimizi hem muhafaza altına almadığımız gibi, hem de mevcut hallerini bile korumaktan aciz duruma düşüyorsak, maalesef bilgilenme noktasında yetersizliğimizin ortada olduğu gerçeği ortaya çıkmaktadır.

Yine ben konuşmamı uzatmadan bir örnek vererek sözlerimi bitirmek istiyorum.

Bundan, takribi 15 yıl kadar önceydi; bir gazetede bu konuyla ilgisi olan çok ilginç bir haber okudum; Bir Fransız turizm firması, Türkiye'ye bir gezi düzenlemişti ve gezinin ismi "Türkiye Gezisi" idi. Ancak, bu turizm firması yeterli ilgiyi bulamadığı için sezon kapanmadan, otellerde de rezervasyon yaptığı için kayıplarının büyük bir boyutta olacağını düşünerek gezinin ismini hemen değiştirmiş ve "Osmanlı Gezisi" adını koymuştu. Osmanlı gezisi adını koyduktan sonra seyahate katılmak isteyen, insanların kuyruklara girdiğini, kuyruklar oluşturduğunu görüyor. Ve gelip gazeteci o seyahat

firmasını soruyor; "Siz gezinin ismini niçin değiştirdiniz, Türkiye gezisi iken Osmanlı gezisi adını niçin verdiniz ve bu ilginin nedeni nereden kaynaklanıyor?" Verdiği cevap çok ilginç, diyor ki; "Ben Türkiye gezisi adını verdiğim zaman Fransızlar pek rağbet etmedi. Sebebine gelince, modern Türkiye'de bulunan yüksek binaların daha yükseği kendi ülkelerinde vardı, modern caddelerin daha modernini kendi ülkelerinde vardı; ancak, ben Osmanlı gezisi adını verdiğim zaman, Osmanlı'nın geçmişteki ihtişamına uygun olan eserlerin hlen Türkiye'de mevcut olup olmadığını ve Osmanlı ihtişamını somut olarak hangi eserlerle ortaya koyduğunu görmek istedi turistler, onun için buna rağbet gösterdi."

Demek ki, bu tarihi değerlere herkes rağbet gösteriyor, herkes ilgi gösteriyor ve bu ilginin esası, geçmişteki muhteşem yapılaşmanın, muhteşem medeniyetler oluşturan devletlerin ne tür eserler meydana getirdiğini ve gleri oranındaki büyüklüğü görmeleri bakımından en önemli kanıtlar oluyor. Bu kanıtları elbette ki görmek istiyorlar diyorum.

Biz de Belediye olarak böyle bir oluşumu her zaman destekliyoruz, desteklemek mecburiyetinde olduğumuza inanıyoruz.

Bu sempozyumun bizleri bilgilendirme noktasında bir hayli faydalı olacağına inanıyor, hepinizi saygıyla selamlıyorum.

SAYIN M. KAYA YAŞINOK
(GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı - Başkan Yardımcısı)

Sayın Valim, değerli konuklar; GAP İdaresi adına hepinizi saygıyla selamlıyorum.

Dünya'da uygulanan kalkınma projeleri içerisinde kapladığı alan, fiziksel büyüklükler ve sosyal ve ekonomik hedefleri açısından en iddialılarından biri olan Güneydoğu Anadolu Projesi çok sektörlü entegre bir bölgesel kalkınma projesidir.

Projenin temel hedeflerinden birisi, Dicle-Fırat havzasındaki su ve toprak kaynaklarının geliştirilerek yöre insanının gelir düzeyinin artırılması, hayat standardının yükseltilmesi ve insani gelişmeyi sağlayacak ortamların yaratılmasıdır.

Genel anlamıyla, Güneydoğu Anadolu'da gerçekleştirilmekte olan büyük bir kalkınma hamlesidir GAP.

Ancak, bugün geldiğimiz noktalarda, üretim artışı ve ekonomik büyüme değerleriyle kalkınmanın ele alınmasının eksik bir bakış açısı olduğu görülmektedir.

Modern mühendislik yapılarının, geliştirilen bilimsel metotların kısa ve orta vadede ekonomik büyümeyi gerçekleştirebileceği, ancak kalkınmayı gerçekleştiremeyeceği dünyadaki örneklerinden görülmektedir.

Kalkınma artık farklı bir boyutta tanımlanmaktadır. Kalkınma senaryoları, insanın toplam yaşam kalitesinin yükseltilmesi ana fikriyle kurgulanmaktadır; kültürüyle, yaşama biçimiyle, olayları ele alışı ve yaklaşımıyla ortaya konulmaktadır.

İnsanın toplam yaşam kalitesinin artırılmasının temel bileşenleri, görece yeterli gelir düzeyi, sağlık, eğitim hizmetlerine ulaşılabilirlik, bunlardan aktif olarak yararlanma, sağlıklı çevre koşulları, kültürel doku, sağlıklı beslenme, kendini ifade etme gücüne sahip olma, bireysel ve toplumsal bilinçlenme, ekonomik süreçlere müdahale, kendisi ve çevresi hakkında alınacak kararlara müdahale, katılma ve temel sosyal güvencelere sahip olmaktır.

Bu anlayıştan hareketle, Güneydoğu Anadolu Projesi yürütülürken bölgesel kalkınma anlayışı sürdürülebilir insani gelişme temeline oturtulmuştur. GAP Bölgesi'nde binlerce yıllık tarihin renkli izleri bugüne kadar yeterli önemde korunamamıştır. Pek çok uygarlığa ait binlerce eser gereken özenden yoksun durumdadır.

Oysa bizler çok iyi biliyoruz ki, bugün dünün mirasıdır.

Sürdürülebilir insani gelişme; toprağı, havayı, suyu, çevreyi ve fiziksel mekânı tüketmeden, kullanılabilirlik özelliğini yitirmeden yarına aktarmaktır.

İlk çağlardan bu yana birçok uygarlığı bünyesinde barındıran GAP Bölgesi bu uygarlıkların kültürünü, yaşam biçimini, inançlarını ve sanat eserlerini yansıtan bir kültürler beşiğidir.

Bu sempozyum ile tarihi mirasın korunması için halkın ve ilgililerin dikkatini konunun önemine çekilmesi, bilinç düzeylerinin ve duyarlılıklarının artırılması için ciddi bir adım atılması düşünülmektedir.

Bu sempozyum, bölgenin olumsuz iklim koşulları birçok höyük üzerinde tarım yapılması, kültür birikiminin yurtiçi ve yurtdışında gerektiği ölçüde ve biçimde değerlendirilememesi, tarihi eserlere gereken önemin verilmemesi, çağdaş yaşamın getirdiği kentleşme, turizm olgusunun yeterli düzeyde olmaması, sosyo-kültürel yapının yaşatılamaması gibi etkenlerle tarih ve kültürel değerlerin yok olması tehlikesine karşı bir hatırlatmadır.

Entegre ve sürdürülebilir bir bölgesel kalkınma projesi uygulanmakta olan GAP Bölgesi'nde tarihi mirasın korunması için bu konuda bilinçlendirme ve duyarlılığın artırılması gerekmektedir. Bu nedenle, 01-05 Haziran tarihleri süresince konularında uzmanlaşmış 41 değerli bilim adamı 7 ayrı oturumda özellikle dört temel konuda değerlendirmelerini, araştırmalarını sergileyecek ve görüşlerini bizlere aktaracaklardır.

Bu konular ana hatlarıyla:

GAP Bölgesi'ndeki kültür varlıklarıyla ilgili çalışmalar, kültür varlıklarının korunması, yaşatılması, tanıtılması ve geleceğe taşınması, kültürel değerlerin turizm açısından incelenmesi, eski ve yeni kent dokularının değerlendirilmesi, sit alanlarının korunmasıdır.

Böyle bir sempozyumu düzenleme fikri ilk aklımıza geldiğinde duyduğumuz heyecanın, sizlerin yoğun ilgi ve katılımıyla yerini büyük bir coşkunun aldığını belirtmek isterim.

Burada, Başbakanlık Tanıtma Fonu Kurulu'na, bu sempozyumun gerçekleştirilmesi için yaptığı katkılar ve gösterdiği duyarlılık için de ayrıca teşekkür ediyorum.

Değerli konuklar, Kültür Bakanlığı'nın katkılarıyla kamu kuruluşlarının projeleri ve sivil inisiyatifin güç birliğiyle bu sempozyum somutlaştırılmıştır.

Sonuçlarına büyük önem verdiğimiz bu sempozyumun yapılmasında emeği geçen herkese, önemli katkılarıyla konuyu bilimin ışığıyla aydınlatacak değerli bilim adamı ve uzmanlara teşekkürü bir borç biliyor, hepimize saygılar sunuyorum.

HASANKEYF'İN TARİHİ VARLIKLARI VE SORUNLARI

Prof. Dr. M. Oluş ARIK*

Sayın Başkanlar, değerli meslektaşlar, değerli dinleyiciler.

"Hasankeyf'in Tarihi Varlıkları ve Sorunları" şeklinde bir başlık seçilmesi, Ankara'da alınan bir karara uymak içindir: Bu bölgedeki kazı yerleri ve kazılar tanıtılıp anlatılmasın, oraların sorunları ve bunlar hakkındaki öneriler dile getirilsin istendi. Bu nedenle, Hasankeyf'i tanıtmaktan ziyade, Hasankeyf'in varlıkları, bunların kurtarılması ve sorunları üzerine bir konuşma sunacağım.

Ancak, burada Hasankeyf'i hiç tarif etmeden sorunlara işaret etmek imkansız. O yüzden yine de söylenen kuralı bazen aşacağım. Çok kestirme bir anlatım yolu tutacağım; kuşkusuz Hasankeyf bu söyleyeceklerimden ibaret değildir.

Hasankeyf, GAP çerçevesindeki bir çok tehlikeye maruz bölgeden biridir. Orada biz, Prof. Dr. Metin Ahunbay ile birlikte işe başladık. Eşim Prof. Dr. Rüçhan Arık da başlangıçta bizimle birlikteydi. 1991'de GAP Başkanlığı'nın desteği sayesinde çok zengin kadrolu bir çalışmaya dönüştü ve o en mutlu aşamada kesildi, kaldı.

Şimdi Hasankeyf'in sorunlarının belirlenebilmesi için bazı noktalara kısaca değinmek istiyorum.

Resim 1'de balondan çektiğimiz bir fotoğrafta tarihi Hasankeyf Köprüsü'nün kalıntıları, "Aşağı Şehir" dediğimiz bölge ve sağ tarafta, iki vadi arasında bir dilim gibi uzanan Hasankeyf kalesinin ucu görülmektedir.

Albert Gabriel'in Doğu Türkiye'de Arkeolojik Geziler kitabında 60 yıl önce yayınladığı restitüsyon resminde, Kale üzerindeki "Yukarı Şehir", Diele'nin güney

* Prof. Dr. M. Oluş ARIK, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Sanat Tarihi Anabilim Dalı Başkanı, Sıhhiye-ANKARA

kıyısı ve "Karşıyaka", özgün durumu ile göz önüne getirilmiştir. O teknik ve mühendislik tarihinin harikası olan köprünün, şehir ve çevreye oranla nasıl bir yer tuttuğunu gerçeğe çok uyan bir biçimde canlandırmıştır.

Hasankeyf büyük bir nehrin iki yakasında gelişmiş bir yerleşme merkezidir. Güneydoğuya doğru gelişen, şimdiki Hasankeyf beldesinin de bulunduğu "Aşağı Şehir"de, Ankara'nın Kızılay semtine veya Urfa şehir merkezine yakın büyüklükte bir doku söz konusudur. Kanyonlarla çevrilmiş Kalenin üzerinde tahmin edilenden geniş bir arazi vardır ve buradaki "Yukarı Şehir" de, çok büyük bir yerleşme merkezidir.

Bunlar kadar heybetli değilse bile, "Karşıyaka"da da oldukça önemli bir semt, özellikle Akkoyunlular zamanında gelişmiş olduğu tahmin edilen yapılanmalar yayılmaktadır. Bunların odağında Zeynel Türbesi yer almaktadır.

Hasankeyf'te genellikle, fakat özellikle "Yukarı Şehir"deki varlıklar, insan eliyle doğanın birlikte yarattığı ilginç dokular meydana getirmektedir (Resim:2). Bir ansiklopedik bilgi olarak, Hasankeyf, Arameik kökenli bir isimdir ve bunun doğuşunun İ.Ö.7.Yüzyıl dolaylarına kadar uzandığı ifade edilmektedir. Ancak, bunun izleri, belgeleri nelerdir; tam olarak gösterilmemektedir. Ancak ünlü tarihçi Prokopius'un "Pers Harpleri" kitabından, buranın Doğu süper gücü İran'a karşı Batı süper gücü Roma'nın son üssü olduğunu anlıyoruz. Stratejik konumu ve bir "mikroklima" çevresi oluşturan özellikleriyle doğanın ayrıcalıklı olanaklar sunduğu böyle bir yerde, kuşkusuz daha da eski zamanlardan beri yerleşik bir hayatın tutunmuş ve gelişmiş olması beklenir. Fakat ne var ki bugün toprak üzerinde görülenler, **ARTUKLULAR** zamanından itibaren yapılan bayındırlığın, değişiklikler geçirerek günümüze kalabilenleridir. İşte bunlar da, az önce belirttiğim gibi, doğa ile insan elinin birlikte ördüğü dokular oluşturmaktadır. Mağara, kaya kovuğu veya çıkıntısı gibi çeşitli doğal biçimler, hem oyularak, hem de üzerine inşaat ilave edilerek şehir dokusuna dönüştürülmüş; muhteşem bir yerleşme yeri haline getirilmiştir. Kıraç, som bir kayalığın tepesindeki "Yukarı Şehir"e, daha güneydeki Uzundere gibi yayla bölgelerinden, kayaların içine çift cidarlı, havalandırma pencere kanalları oyularak taze su getirilmiş; sifon sistemiyle uçurumdan indirilip karşıda Kaleye çıkarılmış; burada büyük su deposu, su terazisi ve maksemiyle şehre taksim edilmiştir.

"Aşağı Şehir" daha sonra gelişmiş; burada insan elinin daha çok rol oynadığı dokular meydana getirilmiştir. Buranın da güneyini kuşatan kayalık yamaçlara oyulmuş çok zengin mağara-konut dokuları uzanmaktadır (Resim:3).

"Karşıyaka"da yine kayalara oyulmuş mağara yerleşim yerleri ve Raman Dağlarının eteklerine kadar yayılan Diele teraslarında oldukça görkemli yapıların kalıntıları bulunmaktadır.

Demek ki Hasankeyf'te, çok büyük bir alanda insan müdahalesiyle şekil değiştirmiş de olsa, doğal kaynaklı özellikleri bulunan varlıkların yanı sıra, insan eliyle yaratılmış, kültür ve sanat değeri, tarihi belge niteliği olan varlıklardan meydana gelen muazzam bir kültür merkezinin harabesi söz konusudur.

Böyle bir yerin ve bu nitelikteki varlıkların kurtarılması sanıldığı kadar basit değil, çok çetrefil bir iştir!

Biz bu mesleğin insanları olarak, yani, tarihi varlıklarla uğraşan, onları değerlendirip ardındaki insanı ve toplumu yorumlamaya yönelik mesleklerin insanları olarak, böyle bir değerler topluluğunun bir baraj veya herhangi başka bir amaç için feda edilmesine razı olamayız. İlke olarak bizim birinci önerimiz, **ILISU BARAJI**'ndan vaz geçilmesidir! Ancak bu, yetkisi Devlete ait bir siyasi karar konusudur. Devlet yönetimindeki siyasi otorite, "Burada ulusal ekonomi bakımından beklentilerimiz o düzeydedir ki, bu fedakarlığı yapmak zorundayız" mealinde karşılıklar verdiği zaman, bizim bilgi sınırımız aşılmaktadır.

Ancak biz yine de, "hiçbir şey Hasankeyf'i feda etmeğe değmez" demeye devam etmekteyiz. Fakat ne var ki, sadece bunu söylemekle yetinemeyiz. Bir yandan da bu siyasi kararın hayata geçirilmesi adım-adım ilerlemektedir. İhaleler yapılmıştır; inşaatı başlamak için hazırlanılmaktadır. Bu gerçekleştiği takdirde 9 yıl sonra Hasankeyf'i kaybetmiş olacağız!

Bu durumda bu mesleğin insanları olarak biz başka ne yapabiliriz? Ne kurtarabiliriz? Hasankeyf'te kurtarma projelerine girişmekle Hasankeyf'in feda edilmesini kabullenmiş olmuyoruz! Ancak, şimdi GAP ile el-ele neler yapabileceğimiz konusunu öne almış oluyoruz!

Böylesine geniş bir alanda kurtarma işi, sadece toprağın üstünde görünen varlıklara ilişkin olsa, onların projelerini hazırlamak çok yönlü zahmetler gerektirmekle birlikte, bazı yol ve yöntemler oluşturmak nispeten daha kolay gelebilir. Burada ise, az bir toprak dolgu ve üstündeki harabelerle iş bitiyor gibi görülmesine rağmen, bizim kazı görüntülerimizden de anlaşılacağı gibi, ortaya çıkardığımız katmanların altında büyük bir ihtimalle daha önceki kültür dönemlerinin yadigarları da var. Bugün mevcut tarihi dokunun üzerine bir köy (şimdi İlçe Merkezi), kötü bir yapılanmayla yerleşmiştir. 0 mağaralarda, kayalarda yaşayan insanlar 1974 yılı dolaylarında uydurma evler yapılarak "Aşağı Şehir" harabesinin üzerine konurulmuştur. Bu daha sağlıklı, daha güzel, daha mutlu bir çözüm olmamıştır; ama olmuştur!

Şimdi onların hepsi tabii ki yaşamaya devam edecektir. Atık suları için bir çukur kazdıkları zaman, önce Geç İslami dönemlerin, Geç Orta Çağın, örneğin Akkoyunlu, bilemediniz, Artuklu döneminin kalıntılarını zedelemektedirler. Biraz daha uğraşınca Hıristiyanı tabakalara ulaşmaktadırlar. Belki daha ötesi de var?! Dolguyu, harabeleri

açıp görmedikçe neler olduğunu bilemezsiniz. Anadolu'nun bu kadar önemli, çeşitli kültürlerin buluşma noktası olan bir yerinde, özgün haliyle nasıl bir mimari, nasıl bir şehircilik, nasıl bir kültürel varlıklar manzarası vardı? En azından bunu bilmeliyiz. Bunu bile bilmeden kaybetmek tehlikesi var!

Bu bakımdan **Hasankeyf'in sorunlarından birincisi**, elverdiğince geniş ölçekli, fakat çok sabırlı, çok temkinli, eksiksiz bir gün ışığına çıkarma operasyonu, yani bilimsel kazılar yapılmasıdır. Ödenek buldukça yapılır, zor bir sorun değil, gibi düşünülebilir. Fakat ne var ki bu basit görünen işle ilgili olarak, Türkiye'nin başka sorunları karşımıza çıkmaktadır:

Hasankeyf'te çeşitli devirlere ait tabakalar olmalıdır; fakat mevcut kültür mirasının en çok ve görkemli bölümü, **arkeolojik açıdan en çok ihmale uğramış zamanlara aittir: ORTA ÇAĞ VE SONRASI.**

Çok güzel işler yapan seçkin arkeologlarımız var. Fakat bunlar genel olarak ve temel olarak, Eski Çağ'a ve tarih öncesine yönelik bir uzmanlaşma geliştirmişlerdir. Orta Çağla ilgili bilgi, deneyim, görgü ve hüner birikimi geliştiren pek yoktur! Bu yüzden böyle büyük ölçekli, çabuk, fakat sağlıklı iş yapabilecek ekiplerin kurulması imkansız denecek kadar zor olmaktadır. İş, sadece toprağın altından sağlıklı bir biçimde kalıntı çıkarmaktan ibaret değildir. Bunların bütün bir kültürel bağlam içinde ele alınması, değerlendirilmesi ve yorumlanması gerekmektedir. Orta Çağ Arkeolojisi açısından hazırlıklı, donanımlı olup bunu gerçekleştirebilecek elemanlar azdır ve bunları bir araya getirmekte de zorluk çekilmektedir.

İkinci sorun. Devletin bu konularla ilgili yaklaşımıdır. GAP, Türkiye ölçüleri içinde daha kıvrak, modern elemanlarla kurulmuş, hızlı hareket yeteneği olan, çağa ayak uydurabilen istisnai bir kuruluştur. Türkiye'de eski eserlerle, tarihi varlıklarla uğraşma alanlarının patronu KÜLTÜR BAKANLIĞI'dır. Bir zamanlar benim de ikinci adam olarak içinde bulunduğum bu Bakanlık, Türkiye'nin maalesef pek önemsemediği, sıkıntılı ve ağır işleyen bir müessesedir. Hasankeyf'te 9 yıllık bir zamanda 56-60 yıllık iş yapmak zorundayız! Kültür Bakanlığı'nın mevcut kural ve yöntemleriyle bu işin bağdaştırılması mümkün değildir.

Buna çok yakın **üçüncü bir sorun** da, yetkililerin kişisel anlayışlarından kaynaklanmaktadır. Yetkililer kişisel sempati ve tercihlerine göre bir konuya sıcak bakabiliyor; o zaman o konudaki iş ilerleyebiliyor; yoksa yerinde sayma veya büsbütün programdan çıkma tehlikesi olabiliyor. Zamana karşı yarış niteliğindeki Hasankeyf çalışmalarında, söz gelişi, benim şahsımdan hoşlanmayan bir yetkili, zamanın ölçüleriyle, sıradan bir kazıya tahsis edilenin 1/8'ine yakın fakirlikte ödenek verebilmiştir!

Dördüncü bir sorun, "KURTARMA" kavramının algılanışındadır.

Muntazam kesme taş bloklarla veya düzgün tuğlalarla kaplanmış; de-monte ve remonté edilebilir yapısı, hiç değilse böyle kaplaması olan varlıklar için kurtarma, nakil ve yeniden kurma fikir ve projeleri oluşturmak imkan dahilindedir.

HASANKEYF'te ise, konut veya işyeri olarak düzenlenmiş MAĞARALAR var; bunlar sökülüp nakledilemez.

Bunun yanı sıra, çok gelişmiş harç teknolojisi sayesinde istenen biçimde, ihtişamlı mekan kompozisyonları ve bunları içine alan, plastik değerler görünümünde ileri inşaatlar meydana getirilen bir ORTA ÇAĞ mimarisi söz konusudur. Bunlar sıva, ya da başka türde kaplamaları sağlam ve tamam olduğu zaman sanatsal bir görünüm verirler; fakat bu "makyaj" döküldüğü zaman, geriye kalan moloz-örgü yapı kadavralarıdır! Arkeolog ve sanat tarihçiler için kültür tarihi, mimarlık tarihi, teknik tarihi açılarından bunlar da çok önemlidir. Yazın pişen, kışın donan günümüze ait Hasankeyf beton yapılarına bakınca; Orta Çağ ustalarının soğuk, sıcak, şiddetli ışık gibi sert doğa etkilerine karşı yalıtım sağlayan çift kabuklu örtü sistemine sahip anıtları gerçekten de heyecan vericidir. Nefis bir mimari teknoloji müzesi karşısında olduğumuzu hissederiz. Ancak bunlar sökülüp başka yerde kurulamaz. Bunların kadavralarını başka yere nakletmek hem imkansız, hem anlamsızdır.

Harap veya sağlam, tüm bu varlıklar ve dokular, olduğu gibi dondurularak yerinde korunur ve değerlendirilirse bir anlam taşır.

Hasankeyf'te bugün, düzgün kesme taşla kaplı bir kaç tane anıtsal taç kapı (portal), çeşme, minare, duvar yanı sıra, az miktarda Ulu Cami'de, daha zengin kalıntılarla KOÇ CAMİİ ve SÜLEYMAN CAMİİ denen anıt harabelerinde, İran üslubuna bağlı görkemli ALÇI DEKORASYON örnekleri bulunmaktadır. Bunlar, uygun projeler geliştirilerek belki sökülüp taşınabilir ve başka yerde yeniden kurulabilir (Resim:4, 5).

ZEYNEL BEY Türbesi'nde (Resim:6) moloz örgü duvar eti, düzgün kesme taş bloklar gibi esas yapı malzemesi üzerinde şahane bir sırlı tuğla ve çini-mozaik kaplama şeklinde, karmaşık tabakalar görülmektedir. Bununla birlikte, büyük olmasına rağmen medrese, han vb. yapılara nazaran ele alınması daha kolay, daha derli-toplu bir kütleye sahiptir. Bunun için de çok iyi düşünülmüş ve sabırla, incelikle hazırlanmış projeler dahilinde, örneğin, dilimlere ayırıp dondurmak, başka yerde yeniden bir araya getirmek tarzında veya daha başka doğrultularda kurtarma önlemleri geliştirilebilir.

"Kurtarma", "nakletme" diye kolayca söylenen, ama gerçekleşmesi çok ciddi ve uzun vadeli çalışmalar gerektiren işlemler, işte ancak böyle bir kaç eser için söz konusudur. Bunların dışında, her kazıda olduğu gibi Hasankeyf'te de, mebzul miktarda seramik ve çini, metal, cam, taş oymacılığı parçaları gibi bezeme sanatlarının her türünden buluntular çıkmaktadır. Bunların nakli kuşkusuz daha basit bir sorundur.

Hasankeyf çalışmalarında devamlı iş arkadaşım olan Prof. Dr. Metin Ahunbay ile bütün bu sorunları ve yaklaşım tarzlarını, yöntemleri uzun-uzun düşünüp irdeledikten sonra, GAP İdaresi Başkanlığı'nın bize el uzatması sayesinde, geniş teknik araştırma ve uygulama kadroları kuracak olanağa da kavuşunca, İstanbul Teknik Üniversitesi Jeodezi-Fotogrametri, zemin mekaniği vb. ile ilgili öğretim üyelerini davet ettik; lütfettiler, ancak yol ve "boğaz tokluğu" gibi karşılıklarla ve bir de proje masrafları bize ait olmak üzere gelip çalışmalara giriştiler. Bu ilk esaslı atılımın sonuçlarını alacağımız ve ileri ki aşamaları programlayacağımız sırada bir başka talihsizlik oldu; biliyorsunuz, komşu kazı bölgesinde, Prof. Dr. Hayat Erkanal'ın Nusaybin kazısında iki genç bilim adamımız öldürüldü; ondan sonra bir daha bölgeye gelmeyi kabul eden uzman, teknisyen bulamadık, kazı ekibi oluşturamadık; çalışmalar o noktada kaldı.

Güvenlik sorununu da düşündürmekle birlikte, bu anlattıklarım asıl şunları gösteriyor: Arkeoloji, sanat tarihi, sosyal tarih ve teknoloji açılarından çok esaslı bir araştırma ve proje hazırlama prosesi, çeşitli aşamalar halinde, ama devamlı işleyecektir. Aksiyon, operasyon aşamasını da aynı zamanda, titizlikle, fakat hızla gerçekleştirmek gereklidir. Bunları yerine getirmek için, gereğince çok parayı, takıntısız, hızla kullanabilmek şarttır.

Bu olanağı sağlamak, zenginlik-fakirlik-bütçe limitleri vb.nden ziyade bir siyasi irade meselesidir. DEVLET bunu istiyorsa yapar! Devlet bunu istiyor mu? Ciddiye alıyor mu? Türkiye burayı, yüz ağartıcı biçimde, bilimsel projelerle, çağdaş ve hızlı yöntemlerle kurtarmayı istiyorsa bunu yapacak güçtedir; bunun şartlarını oluşturacak captadır.

Bilim adamlarına, teknik eleman ve uzmanlara güvencenizdir. Çeşitli kaygılarla, köhne kurallar ve mevzuat içinde bu işi yürütmeyi sürdürmek isterseniz, çalışanların ayağına zincir vurulur; zamana karşı yarış niteliğindeki bu iş batır. Bu da beşinci sorun.

Bunların yanında, "altıncı sorun kategorisi" diyebileceğimiz başka siyasi karar konuları da var:

Yok olma tehlikesiyle karşı karşıya gelmese de, Hasankeyf'te oturan halk, komşu bir bölgeye kaydırılmalı ve Hasankeyf Sit Alanı, kullanımdan arındırılmalıydı. Şimdi su altında kalma tehlikesi olduğuna göre artık kesinlikle başka yere nakledilmeli. Evleri, köyleri, arazi ve iş yerleri tümüyle 9 yıl sonra suya gömülecek. Bunun için uygun yer bulması amacıyla bir komisyon kuruldu; 8-9 yılda bir kez toplandı; sonuçsuz tartışmalarla dağıldı; bir daha varlığı işitilmedi! Kimseyi samimiyetsizlikle suçlamak istemem ama, bu iş gerçekten istense nihayet yapılır. İnsanlar böyle ne olacağı belirsiz durumda, sürüncemede bırakılmaz.

Bir de üstelik Hasankeyf ilçe yapıldı! Devlet kurumlarının yerleşmesi bir sorun haline geldi. Sit alanından, tarihi eserlerin üzerinden Hasankeyf sakinleri uzaklaştırılış derken, öğretmen, memur, güvenlikçi gibi yeni bir kalabalık geldi! Çok az uygun mekan bulunan beldede yeni yapılanma ihtiyaçları ortaya çıktı. Bu sorunda tüm acılığıyla orta yerde durmaktadır.

Burada ana tamamız olan koruma kavramına böylece düşman hale getirilen Hasankeyf'te buna bağlı bir yan sorun da, 9 yıl dolayında zamana 50-60 yıllık iş sığdırmak zorunda kalan bizler için, sağlıklı, güvenli ve sürekli bir iş merkezi, bir karargah edinmektir. Bu sıralarda bu konuda umut verici bir belirti bulunmamaktadır.

Özetlemeye çalıştığım bu durum karşısında, kendi ihtisas alanlarına girmese de, temel sorunları gördükleri ve anladıkları için inisiyatifi ele alıp daha dinamik ve sorun çözücü davranan GAP İdaresi mensuplarının, Bölgedeki bazı iş alanlarında olduğu gibi bu konunun da hiç değilse "yerel patronaj"ını üstlenmeleri, alışılmadık, fakat akılcı ve kestirme bir yol olabilir.

Şimdi biraz da sit, kazılar ve buluntular konusuna değinelim. Böyle bir bildiri çerçevesinde, buraya kadar söylediklerimden sonra bir "KAZI RAPORU" verecek değilim! Yapılması gerekenler ve yapabildiklerimiz hakkında fikir vermek üzere rast gele birkaç izlenim sunacağım.

Kale kapıları son zamanlarda epeyce yeni tahribata uğradı. Doğuda Kaleye çıkan rampada en aşağıdaki birinci kapı, şiddetli bir yağış ve fırtına esnasında üzerine göçen kayalar yüzünden darmadağın oldu. Bu rampanın altındaki ve üstündeki kayalıklar şimdiden çözüşüp ayrışıyor ve çöküntülere sebep oluyor. Oysa burası, kısmen mağara, kısmen inşaat ile oluşan bir çarşı aynı zamanda.

Baraj suları Kale'nin yarı seviyesine zor yükselecek, hiç değilse Kale ve "yukarı şehir" kurtulacak diye sevinenler var. Oysa, değindiğim duruma bakarsak, buralar yarıya kadar da olsa suyla dolduğu zaman, bir süre sonra, üzerine kale ve "yukarı şehir" in kurulduğu bu kayalık tepe lapalaşır ve giderek tümüyle sulara gömülür diye düşünebiliriz.

Kalenin güneydoğuya sivri bir burun şeklinde uzanan ucu üzerinde, Diele Köprüsü'nü, yolların kavşağı stratejik noktaları kontrol eden burç kartal yuvası gibi yükselir. Bunun altı da giriş rampası gibi oyulmuş, boşalmış; yok olması yakındır.

Biz, çalışma olanakları elvermediği için henüz Kale ve "yukarı şehir"e elimizi bile süremedik. Oysa burada da muazzam bir arazi ve doğa ile insanın el-ele oluşturduğu zengin dokular var. Kuzeybatı uçta yaylalardan sifon sistemiyle getirilen suyun deposu, kulesi ve maksemi ile bunların çevresi hiç kuşkusuz merakla, heyecanla, fakat titizlikle araştırılması, kazılması gereken yerlerdir. "Yukarı şehir"de bunlardan başka

hamam, mescit, konak, SARAY, Ulu Cami ve çevresi, mezarlıklar, türbeler gibi tanınabillerinin yanı sıra, engebeler oluşturan, örtü kütlesi altında belirlenemeyen daha pek çok varlık, araştırma-kazı-değerlendirme bekliyor.

Ayrıca, Kaleyi kuşatan kanyonlarda ve daha gerideki, güneydeki vadilerde, "mağara mescit", bazilika ve mağara hücrelerden oluşan manastır, eski çağa ait bir mağara mabedi gibi ilk bakışta görülebilen nice değer de ele alınmayı bekliyor.

"Aşağı şehir"de, şimdiki Belediye binasının arkasında, KOÇ ve SÜLEYMAN camilerinin yer aldığı yoğun harabe engebeleri bulunan alanda, eski kent merkezini oluşturan dokular çıkaracağımızı düşünmüştük; çalışmalarımız ilerleyebildiği kadarıyla bunu doğruladı. Birbirini kesen iki cadde (Resim:7) ile çeşitli yapıların artıkları, su tesisatı kalıntıları ortaya çıkarmıştık.

"Merkezi kazı alanı" dediğimiz bu mevkiin güney batısında, mağaralarla donanmış kayalıklara doğru yükselen yamaçlarda, yine harabe engebeleriyle dolu, surla çevrildiği belli olan geniş bir bölge var. Buranın, batıda yaslandığı kayalıklardaki mağaraları da değerlendiren ve çeşitli yapılardan oluşan, Kubad-Abad veya Topkapı gibi bir SARAY KAMPÜSÜ olduğunu hayal ediyorum.

"Aşağı şehir"in Dicle'ye yakın bir semtinde, bir SERAMİK FIRINI veya deposu kalıntısını ortaya çıkarmıştık. Burada, üç-ayak kalıntılarıyla birlikte, geç devirlere ait, biraz kaba, fakat Selçuklu geleneğini devam ettiren muhafazakar karakterli sırlı kaplar ele geçmişti.

"Karşıyaka"da ilginç bir dergah örneği, küçük bir kompleks oluşturan Şeyh Abdullah Türbesi ve zaviyesi, hamam denen Osmanlı tarzı bir yapı, Akkoyunlu Şehzadesi Zeynel Beyin Türbesi başlıca anıtlardır. Semerkant ve Buhara'da en görkemli örnekleri kalan Timurlu stilinin Türkiye'deki tek örneği olan Zeynel Bey Türbesi'nin çevresinde de görkemli yapı kalıntıları ortaya çıkarmaya başlamıştık.

"Karşıyaka"da ilginç bir buluntu grubu da, tarihi köprüye yakın bir yerde, Dicle kıyısında tatlı su kaynağı aranırken fark ettiğimiz ve kazıp çıkarttığımız büyük kitabe bloklarıdır. Bu yöreye yabancı, Diyarbakır surlarındaki gibi sert, kara bazalt taşlarından oyulmuş bu blokların nereye ait olduğunu şimdilik tahmin bile edemiyoruz. Demek ki bugün toprak üstünde görünmeyen daha nice varlık toprak altında bekliyor. Tüm Hasankeyf'i kapsayan sistematik kazılar yapılmazsa, böyle pek çok eser, varlığından haberimiz bile olmadan yok olup gidecektir.

Bu tahmini doğrulayacak yapı dekorasyonu parçası taş oyma örnekleri, çini kaplama parçaları gibi buluntular, Hasankeyf'in her yerinden adeta fişkırmaktadır.

"Hasankeyf'in kurtarılması" denince, çok zaman, çok sabır, çok emek, çok para, çok eleman, çok araç-gereç isteyen böyle bir yığın iş ve sorun birbirine dolanarak çetrefil bir yumak oluşturmaktadır.

Siyasi irade, köhne bürokratik işlemlerle enerji ve zaman yitirmeden, çağdaş teknolojiyi kullanarak, yeterli eleman görevlendirerek çalışabileceğimiz ortamı sağlarsa, biz bu yumağı önemli ölçüde çözeriz.

Hasankeyf'in kurtarılması için gerekli olan alanın genişliği ve uzunluğu

Hasankeyf'in kurtarılması için gerekli olan alanın genişliği ve uzunluğu

Resim 1 : Hasankeyf Kalesi, Köprü Harabesi ve Aşağı Şehir

Resim 2a : Yukarı Şehir

Hasankeyf'in Tarihi Varlıkları ve Sorunları

Resim 2b : Yukarı Şehir

Resim 3 : Aşağı Şehir

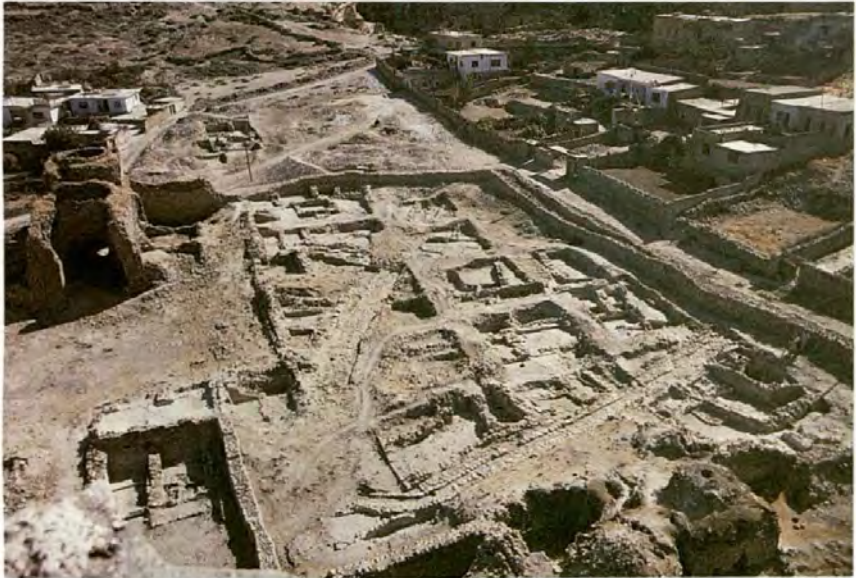
Resim 4 : Koç ve Süleyman Camileri ile Merkezi Kazı Alan

Resim 5 : Koç Camii Mihrap Tepeliği

Resim 6 : Zeynel Bey Türbesi

Resim 7 : Merkezi Kazı Alanı

Resim 8 : Kazı buluntularından pres süslü sırahi (14. yüzyıl)

Resim 9 : Kazı buluntularından aslan kabartması (12. yüzyıl)

Resim 10 : Depoda taş kazı buluntuları (12-14. yüzyıl)

NEVALİ ÇORİ KÜLT BİNASININ REKONSTRUKSIYONU İLE İLGİLİ GÖRÜŞ VE ÖNERİLER (BİLDİRİ ÖZETİ)

Murat AKMAN*

Şanlıurfa İli Bozova İlçesi sınırları içinde, günümüzde Atatürk Baraj suyu altında kalmış olan Akeramik Neolitik Dönem'e ait Nevali Çori yerleşme yerinde, Heidelberg Üniversitesi ile Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi'nin 1985-1991 yılları arasında çeşitli aralıklarla ortaklaşa yürüttükleri kurtarma kazıları sırasında, bilinen en eski taban mozaiği ve taş yontularla donanmış bir kült yeri ortaya çıkartılmıştır. Kazılar sırasına, yapının ayrıntılı olarak röhlövesi yapıldıktan sonra bu yapıyı oluşturan kireçtaşı blok ve sekilerinin ayrı ayrı numaralanıp, yontuların sayılıp, bunların geçici olarak Şanlıurfa Müzesi'nin bahçesinde depolanmak üzere nakli sağlanmıştır. Terrazzo türündeki mozaikten ise ancak 1 m² kaldırılıp ambalajlanarak Müzeye götürülebilmştir. Müze bahçesinde depolanan taşlar, üzerleri kum ile örtülüp daha sonra bir naylonla kaplanarak geçici olarak korunma altına alınmıştır. 1996 yılında restoratörlerden oluşan bir ekiple binanın direk ve seki taş blokları tek tek elden geçirilip parça halinde olanlar bir araya getirilerek yapıştırılmış ve yeniden inşa etmede kolaylık sağlaması bakımından sistemli olarak istiflenerek üzerlerine geçici bir çatı yapılmıştır. Atatürk Barajı altında kalmaktan kurtarılarak gelecek kuşakların da yararlanabilmesi için büyük bir bölümü Şanlıurfa Müzesi'ne getirilen, yaklaşık 14 m. x 14 m. boyutundaki kült binasının yeniden inşa edilmesi zorunludur. Kült binası ve yontuların yapıldığı kireçtaşı, patlamak ve dağılmak tehlikesinde olduğu için ancak hararet ve rutubeti sabit tutulabilen kapalı bir mekanda korunarak sergilenebilecektir. Bu nedenle, bu koşullara uygun bir müze binasının yapılması ve bu yerleşmeye ait tüm eserlerin bir arada sergilenmesi, bölge kültür mirasının en eski bir bölümünün değerlendirilmesini sağlayacaktır.

* Murat AKMAN, Arkeolog-Restoratör, Alman Arkeoloji Enstitüsü, İstanbul Şubesi, Ayazpaşa Camii Sokak No: 48 80090 Gülmüşsuyu-İSTANBUL

MARDİN BÖLGESİ ARKEOLOJİ ARAŞTIRMALARI

Prof. Dr. Hayat ERKANAL*

BÖLGENİN COĞRAFİ KONUMU

Günümüzde "Mardin Eşiği" olarak adlandırılan bir kalker yapıtlı dağ platosu bölgenin en önemli doğal özelliğidir. Bu plato uzun bir süre Tur Abdin "Tanrı Kullarının Dağı" adını taşımıştır. Tur Abdin Klasik Çağ kaynaklarında Masius, Assur ve Hitit kaynaklarında da Kaşyari adıyla karşımıza çıkmaktadır¹. Güneyde yumuşak bir şekilde alçalan plato yamaçları çeşitli dere vadileriyle kesilmektedir. Doğuda Dicle ile sınırlanan Tur Abdin, kuzeyde Diyarbakır'a doğru açılan dar bir ovaya dayanmaktadır. Bu bölge günümüzde Batman il sınırları içine alınmıştır. Tur Abdin'in batısında eski bir volkan olan Karaca Dağ bulunmaktadır. Tur Abdin ve Karaca Dağ arasındaki bir vadi, aynı zamanda doğal bir yol görünümündedir. Modern Mardin-Diyarbakır yolu bu vadi içinden geçmektedir. Platonun güneydoğusunda da gene eski bir volkan olan Elim Dağ bulunmaktadır. Bu dağ çevresinde yoğun bazalt yığıntıları mevcuttur².

Tur Abdin'in güneyinde ve güneybatısında Yukarı Mezopotamya'nın devamı sayılan büyük bir ova bulunmaktadır. Bu ovada mevcut olan çok sayıda su kaynağı Habur'un kollarını beslemektedir. Ekonomik açıdan büyük önem taşıyan ovada Mardin'in en önemli iki ilçesi, Nusaybin ve Kızıltepe yer almaktadır.

Yeni oluşturulan Şırnak iline dahil edilen Mardin'in doğu kesimi, yani Dicle'nin doğusunda bulunan bölgede, Yukarı Mezopotamya ovası Silopi ovası adıyla devam etmektedir. Dicle'nin kollarıyla kısmen sulanan Silopi ovası, kuzeyde Assur kaynaklarında Nipur dağı olarak karşımıza çıkan Cudi dağına dayanmaktadır.

* Prof. Dr. Hayat ERKANAL, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Arkeoloji Bölümü Şişhiye-ANKARA

¹ K. Kessler, *Untersuchungen zur historischen Topographie Nördmesopotamiens*, Wiesbaden 1980, 23; H. Ertem, *Coğrafya Adları Dizini*, Ankara 1973, 182.

² A. Erkanal ve H. Erkanal, "Archäologischer Überblick über die Provinz Mardin", *Anatolia and the Ancient Near East. Studies in Honor of Tahsin Özgüç*, Ankara 1989, 129-130.

Ön Asya coğrafyası içinde Mardin bölge olarak büyük önem taşır. Asya'yı Doğu Akdeniz'e bağlayan ve Mezopotamya'yı Doğu Anadolu'ya, hatta Orta Anadolu'ya bağlayan tüm yollar antik çağlarda olduğu gibi günümüzde de Mardin içinden geçmektedir. Gerek bu stratejik durumu, gerekse ekonomik durumu nedeniyle bölge en eski prehistorik çağlardan itibaren yoğun bir şekilde yerleşime sahne olmuştur. Arkeolojik açıdan çok az araştırılmış olmasına rağmen eski yazılı kaynaklar ve ele geçen mevcut buluntular bölgenin kültürel önemini açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

BÖLGENİN TARİHİ COĞRAFYASI

Bölgeye adını veren Mardin (Resim: 1), Tur Abdin'in güneybatısında, eğimli bir yamaç üzerinde bulunmaktadır. Tarihi karakterini büyük ölçüde koruyan kente ilgili ilk bilgileri bize ünlü tarihçi Ammianus Marcellinus M.S. 4. yüzyılda vermektedir. Bu dönemde kent Maride adını taşımaktadır. Daha geç dönemlerde de Marde, Mardia ve Maridin gibi adlarla anılmıştır³. M.Ö. 3. bin sonlarından itibaren çeşitli Mezopotamya kaynaklarında karşımıza çıkan Mardaman şehri ile bağlantısı halen tartışma konusudur. J. Lewy, A. Goetze ve M. Civil gibi bilim adamları Mardaman'ın Mardin ile aynı kent olduğunu ileri sürmektedir. Eğer bu görüş doğru kabul edilirse, Mardin kent olarak ilk kez M.Ö. 3. bin sonlarında tarih sahnesine çıkmış olmaktadır⁴.

Çivi yazılı belgeler doğrultusunda eski Mardin Bölgesi yolları ve buna bağlı olarak bölgenin tarihi coğrafyası tüm ayrıntılarıyla K. Kessler tarafından araştırılmıştır. Bu araştırma "Untersuchungen zur historischen Topographie Nordmesopotamiens (Kuzey Mezopotamya Tarihi Coğrafyası Üzerine Araştırmalar)" başlığıyla 1980 yılında Wiesbaden'de yayımlanmıştır. Bu titiz araştırma daha çok Mardin Bölgesi içinden geçen iki tarihi yolun önemi üzerinde durmaktadır. Bu yollardan bir tanesi güneydoğu-kuzeybatı istikametinde Tur Abdin'i, en eski adıyla Kaşyari dağı kat etmektedir. Bu yol bir yerde Assur'u Diyarbakır'a, hatta Ergani bakır yataklarına bağlamaktadır. Kaşyari dağı ekonomik açıdan Mezopotamya için büyük bir önem taşımaz. Kaynaklar sadece bölgenin bağlarına kısaca değinmektedir. Bu nedenle Kaşyari yolu daha çok stratejik açıdan önem taşır. Bu yol Mezopotamya'yı Doğu Anadolu'ya ve bir yerde de dolaylı olarak Orta Anadolu'ya bağlamaktadır. Kaşyari dağında bu yol üzerinde bulunan merkezler ekonomik açıdan önem taşımazlar. Bu nedenle ara istasyonları olarak değerlendirilmeleri gerekir. Yolla ilgili yazılı belgeler Orta Assur ve Yeni Assur devirlerine aittir. Fakat bu yolun M.Ö. 2. bin başlarında, hatta Akad Devri'nde de kullanılmış olması imkân dahilindedir.

³ H. Erkanal, "Mardin", *Reallexikon der Assyriologie*, Berlin 1989, 358-359.

⁴ K. Kessler, a. g. e., 64.

Kaşyari yolunun başlangıç noktası Cizre'nin 22 km. güneybatısında, Suriye sınırında bulunan Babil köyüdür. Bu köyün adı Assur kaynaklarında Subnat kaynağı olarak karşımıza çıkar. Subnat günümüzde Sufandere adını taşımaktadır⁵. Babil köyünden çıkan Sufandere, güneydoğuya doğru akmakta ve Suriye sınırları içinde Dicle ile birleşmektedir. Modern Babil köyü içinde 15 m. kadar yükseklikte bir höyük bulunmaktadır. Üzerinde yerleşim olmasına rağmen yuvarlak planlı bir savunma sistemi ve güneye açılan bir şehir kapısı görülebilmektedir. Yüzey buluntularına göre bu mimari özellikleri tarihlemek imkânsızdır. Ancak inşaat tekniği ve şehir kapısı planı Yeni Assur Devri özelliklerine ters düşmemektedir. L. Dillemann da bu kalıntıları Yeni Assur Devri ile bağlantı içine sokmuştur⁶. Assur kaynaklarına göre Subnat kaynağı bir çeşit sınır noktasıdır. Özellikle kuzeye, yani Doğu Anadolu'ya yönelik askeri seferlerde Subnat kaynağına gelmekte, burada tanrılara sunularda bulunmakta ve steller dikilmektedir. Daha sonra Kaşyari yoluyla Doğu Anadolu'ya geçilmektedir. C. F. Lehmann-Haupt 1898-1899 yıllarında bu stellerden bazılarını yerinde tespit etmiştir. Tüm çabalara rağmen C. F. Lehmann-Haupt tarafından görülen stel parçalarına⁷ ait bir iz tarafımızdan bulunamamıştır. Bu stellerden iki tanesi daha sonraki yıllarda Adana ve İstanbul arkeoloji müzelerine taşınmıştır. Adana'ya taşınan stel Assur krallarından II. Assurnasırpal'in 2. hükümdarlık yılına aittir (M.Ö. 882). Kitabesi olan bu stel üzerinde II. Assurnasırpal yüksek kabartma tekniğiyle tasvir edilmiştir⁸. İstanbul'a taşınan stel de II. Assurnasırpal'e ait olup benzer karakterdedir⁹. Bu örnekler dışındaki steller hem orijinal buluntulara göre, hem de Assur yazılı kaynaklarına göre J. Börker-Klähn tarafından bir araya getirilerek değerlendirilmiştir¹⁰.

Assur kaynaklarına göre Subnat kaynağından yola çıkıldığında ilk olarak Kibaki'ye, daha sonra da Matiate'ye ulaşılmaktadır. Matiate ile Midyat aynı kenttir. Midyat gibi Matiate de bölgenin en büyük yerleşim yeridir. Assur Kralı II. Assurnasırpal'e (M.Ö. 884-858) 2800 askerden oluşan ordusuyla karşı koymaya çalışmış fakat bunda başarılı olamamıştır. Tüm köyleriyle birlikte Matiate'yi ele geçiren II. Assurnasırpal çok miktarda ganimet alarak kenti savaş tazminatına bağlamıştır. Ayrıca kabartmasını taşıyan bir stel dikirmiş ve bu stel üzerine gücünü ifade eden bir kitabe yazdırmıştır¹¹. Bu stel şu ana kadar tespit edilememiştir.

Matiate'den Diyarbakır ovasına doğru gidildiğinde, Tur Abdin üzerinde Zazabuha, İrsia, Madaranzu ve Sura gibi yerleşim yerlerini Assur kaynakları tanıtmaktadır¹². Tüm

⁵ a. e., 35.

⁶ L. Dillemann, *Haute Mésopotamie Orientale et pays adjacents*, Paris 1962, 213.

⁷ C. F. Lehmann-Haupt, *Armenien einst und jetzt*, Berlin 1910, 366-367.

⁸ J. D. Hawkins, "The Babil Stele of Assurnasirpal", *Anatolian Studies* XIX, 1969, 111-120.

⁹ İstanbul steli V. Donbaz ve D. Hawkins tarafından kısa bir süre önce incelenmiştir. Fakat bu sayın henüz elimize geçmemiştir.

¹⁰ J. Börker-Klähn, *Alt Vorderasiatische Bildstelen und vergleichbare Felsreliefs*, Mainz am Rhein 1982, 180-181.

¹¹ J. Börker-Klähn, a. g. e., 183; K. Kessler, a. g. e., 44.

¹² K. Kessler, a. g. e., Harita III.

bu merkezlerin Midyat'ın kuzeybatısında bulunması gerekmektedir. Bunlar arasında Suru günümüzdeki Savur ile bir tutulmaktadır¹³. Bizim görüşümüze göre Kaşyari yolu bundan sonraki safhalarında bir taraftan herhangi bir şekilde Gercüş ovasına yönelmekte ve buradan ya Hasan Keyf üzerinden, ya da yakınlarından Dicle vadisiyle birleşmektedir. Gercüş ovasında bulunan çok sayıda eski yerleşim yeri bu yolla bağlantılıdır. Bu yerleşim yerlerinden ovanın kuzeybatısında bulunan Şeriş, M.Ö. 3. bin sonlarından itibaren Mezopotamya yazılı kaynaklarında yer alan Şerşi veya Şereşe ile aynı merkez olmalıdır. Şeriş'te ele geçen bir silindir mühür¹⁴ ve bir tablet¹⁵, bu merkezin önemini vurgulamaktadır. Mühür M.Ö. 2. bin ortalarına, tablet ise Yeni Assur Devri'ne tarihlendirilmektedir.

Kaşyari yolu yanında ikinci önemli yol, Musul'da bulunan Yeni Assur Devri başkentlerinden Ninive'den çıkmakta, Tur Abdin'in güneyindeki oviden batıya doğru uzanarak Doğu Akdeniz'e bağlanmaktadır. Bu yol Assur kaynaklarına göre Harran şarri, yani kral yolu özelliklerini taşımaktadır. Bu tür yolar Assur Devleti için son derece önemlidir. Eyalet merkezlerini birbirine bağlayan kral yolları hem siyasi açıdan, hem de ticari açıdan merkezi idarenin gözetiminde ve kontrolindedir. Mardin'i güneyden kat eden kral yolu eskiden olduğu gibi günümüzde de aynı işleve sahiptir. Yöre halkı bu yolu halen "İpek Yolu" şeklinde tanımlar. Bu yol Mardin Eşiği'nin güneyinde bulunan iki önemli ilçe merkezi, Nusaybin ve Kızıltepe içinden geçer.

Nusaybin Assur belgelerinde Nasibina, Klasik Çağ'da ise Nisibis adını taşımaktadır. Kent Orta Çağ'da da tarihi ve dini açıdan büyük öneme sahiptir. Kentin ilk olarak hangi dönemde kurulduğu henüz tespit edilememiştir. Orta Assur krallarından II. Adadnirari (M.Ö. 912-891) burasını işgal edip ele geçirdiğinde kent bir Arami krallığı merkezi konumundadır. Daha sonraki yıllarda Assur hakimiyetini kabul etmek zorunda kalmıştır.

İkinci bir kral yolu ise Fırat'ın kolu Habur'u takip ederek güneyden kuzeye doğru, Nusaybin'e kadar Suriye topraklarında uzanmaktadır. Bu ikinci kral yolu sayesinde Habur sahillerinde bulunan Dur Katlimmu, Şadikanni ve Kahat gibi merkezler bir taraftan Güney Mezopotamya'ya, diğer taraftan Nasibina'ya bağlanmaktadır.

ÇAĞ ÇAĞ VADİSİ

Tur Abdin'nin güneyinde, takriben Nusaybin ve Midyat'ın ortasında suyu çok derinden gelen bir kaynak bulunmaktadır (Resim: 2). Bu kaynak Habur'un en önemli

¹³ a.e., 57.

¹⁴ Bu silindir mührün sulcele baskısı temin edilebilmiştir. Bkz. A. Erkunal, "Ein Rollstegel aus der Nähe von Gercüş", *Zeitschrift für Assyriologie und Vorderasiatische Archäologie* 69, 1979, 234-243; A. Erkunal, *Anadolu'da Bulunan Suriye Kökenli Mühürler ve Mühür Baskıları*, Ankara 1993, 88-89.

¹⁵ V. Donbaz, "Some Neo-Assyrian Contracts from Girnaruz and Vicinity", *State Archives of Assyria Bulletin* 1/1, 1988, 12-14.

kolu olan Çağ Çağ'ı besleyen Beyazsu'yu oluşturmaktadır. Çağ Çağ Assur yazılı kaynaklarında Harmiş adıyla karşımıza çıkmaktadır. Bu kaynaktan sonra Karasu ile birleşen Beyazsu, Çağ Çağ adıyla kanyon türü bir vadi oluşturarak güneye, Suriye istikametine doğru akmaktadır. Tur Abdin'i bıçak gibi kesen Çağ Çağ vadisi, aynı zamanda Nusaybin-Midyat arasında, Assurca adlarıyla Nasibina-Matiate arasında doğal bir yol oluşturmaktadır (Resim: 3). Bu yola ait kalıntılar vadi içinde yer yer görülebilmektedir. Vadinin her iki tarafında yüksek tepeler üzerinde tespit edilen kale görünümündeki 12 küçük yerleşim yeri büyük olasılıkla yolu kontrol altında tutma amacıyla yapılmıştır. Ele geçen seramik örneklerine göre bu yerleşim yerleri M.Ö. 2. binden itibaren Klasik Çağ'a kadar kullanılmıştır. Vadi içinde ayrıca görülen Klasik Çağ yapıları konaklama yerleri olarak değerlendirilebilir. Bu yerleşim yerlerinden bazıları günümüzde de işlevini köy olarak devam ettirmektedir (Resim: 3). Bu yerleşim yerlerinden iki tanesi, Ayne ve Situne, Beyazsu kaynağı çevresinde bulunmaktadır. Her iki yerleşim yerinde bulunan silindirik mühürler Orta ve Yeni Assur devirleri özellikleri göstermektedir¹⁶.

Nasibina-Matiate yolu K. Kessler'in çalışmasına yeni bir boyut kazandırmıştır. Bu yol sayesinde, güneyden Habur boyunca Nasibina'ya ulaşan Assur kral yolunun Matiate'ye kadar uzandığı kesin olarak saptanmıştır. Böylece Kuzey Mezopotamya yanında, Güney Mezopotamya da Kaşyari yoluna, dolayısıyla Doğu Anadolu'ya bağlanmaktadır.

GİRNAVAZ KAZILARI

Doğudan batıya ve güneyden kuzeye uzanan Assur kral yollarının kesiştiği yerde, Çağ Çağ vadisinin Kuzey Mezopotamya ovasına açıldığı alanda, tam vadi ağzında Gırnavaz olarak adlandırılan bir höyük bulunmaktadır¹⁷ (Resim: 4). Bu höyük Suriye sınırının 5 km., Nusaybin'in 4 km. kuzeyinde yer almaktadır.

Gırnavaz arkeolojik değerleri dışında halkbilim açısından da önem taşır. Yöre halkı için höyük cinlerin toplu halde bulunduğu bir merkez durumundadır. Uzun senelerden beri bu amaçla ziyaret edilen höyüğe özellikle akıl hastaları getirilmekte, bunların bir gecelik konaklama sonunda cinler tarafından iyileştirileceklerine inanılmaktadır.

Yöre halkına göre Gırnavaz, adını ünlü Arap Şairi Abu Nuvaz'dan almaktadır. Fakat Harun Reşid'in saray şairinin biyografisi incelendiğinde, bu bağlantıyı kanıtlayacak izlere rastlanmamıştır¹⁸.

¹⁶ A. Erkanal, "Mardin Yöresinden Yeni Assur Dönemi Mühürleri", III. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Ankara 1986, 379-388.

¹⁷ H. Erkanal, "Gırnavaz", *Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft* 120, 1988, 139-152.

¹⁸ Krş. E. Wagner, *Abu Nuwas. Eine Studie zur arabischen Literatur der frühen Abbasidenzeit*, Wiesbaden 1965.

Arkeolojik önemi nedeniyle Gırnavaz daha önceki yıllarda bir çok bilim adamı tarafından ziyaret edilmiş ve çeşitli çalışmalarda özellikle tarihi coğrafya açısından değerlendirilmiştir. 1918 yılında A. T. Olmstead daha çok yüzey buluntularına dayanarak Gırnavaz'ı Assur Devri Nasibinası ile bir tutmak istemiştir¹⁹. 1969 yılında E. Lucius ve K. Sornig, Gırnavaz'ın 2 km. güneyinde bulunan Vesiki köyü nedeniyle, Mitanni Devleti'nin henüz bulunamayan merkezi Waşşuganni için yeni bir arayış içine girmişlerdir²⁰. 1980 yılında K. Sornig Waşşuganni'nin lokalizasyonu ile yeniden ilgilenmiş, bu sefer tarihi kaynakların ışığı altında daha emin bir şekilde Gırnavaz'ı Waşşuganni olarak değerlendirmek istemiştir²¹. K. Sornig'in bu görüşü üç yıl sonra A. Erkanal tarafından, daha çok arkeolojik ve topografik değerlendirmelerle desteklenmiştir²².

Gırnavaz ile ilgili en önemli filolojik çalışmalardan biri K. Kessler tarafından gerçekleştirilmiştir²³. Bu çalışmada ilk olarak Nabula'nın coğrafi konumu yazılı belgeler doğrultusunda ortaya konmuş, daha sonra tespit edilen durum Gırnavaz ve çevresiyle karşılaştırılmıştır. K. Kessler'e göre Gırnavaz Nabula için en uygun adaydır. E. Forrer'in Nabula'yı Karasu kenarındaki Nibil ile bir tutma isteği²⁴ destek görmemiştir. Tarafımızdan yürütülen yüzey araştırmaları sırasında Nibil'de Nabula'ya uygun malzeme tespit edilememiştir.

Çeşitli araştırmalar sonucunda Gırnavaz'ın arkeolojik önemine değinen veya lokalizasyon teklifleri getiren bilim adamlarının birleştiği tek nokta vardır: Bilimsel çalışmalar ve kazılar bu önemli merkezde bir an önce başlatılmalıdır.

Bilim adamlarının bu genel isteği, Gırnavaz'da çalışmaların başlaması için tek gerekçe olmamıştır. 1980 yılından itibaren iki yıl süreyle tarafımızdan sürdürülen yüzey araştırmaları da aynı doğrultuda olumlu neticeler ortaya çıkarmıştır. Yüzeyden toplanan buluntulara göre Gırnavaz Geç Uruk Çağı'ndan Yeni Assur Devri'ne kadar, yani M.Ö. 4. bin sonlarından M.Ö. 7. yüzyıla kadar kesintisiz iskân edilmiştir. Tüm ticari, ekonomik, stratejik, tarihi ve materyal değerler göz önüne alınarak 1982 yılında Gırnavaz'da kazı çalışmalarına başlanmıştır²⁵. Çalışmalar 1991 yılına kadar devam etmiştir.

¹⁹ A. T. Olmstead, "The Calculated rightfulness of Ashur Nasir Apal", *Journal of the American Oriental Society* 38, 1918, 216.

²⁰ E. Lucius ve K. Sornig, "Zum Lokalisierungsproblem von Waşşuganni und anderen mitannisch-hurritischen Siedlungen", *Avusturya Kültür Yayınları* II, 1969, 10.

²¹ K. Sornig, "Hurritische Spuren", *Grazer Linguistische Studien* 11/12, 1980, 322.

²² A. Erkanal, "Gırnavaz Kazısının Anadolu Arkeolojisindeki Yeri ve Önemi", *I. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara 1984, 69-73.

²³ K. Kessler, "Nabula und Nabula", *Archiv für Orientforschung* XXVI, 1978/79, 99-103.

²⁴ E. Forrer, *Die Provinzenteilung des Assyrischen Reiches*, Leipzig 1920, 21.

²⁵ Gırnavaz kazıları Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi ile Kültür Bakanlığı, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü adına gerçekleştirilmiştir.

Çağ Çağ'ın batısında yer alan höyük 350 m. çapında yuvarlak bir alanı kaplamaktadır. Şu andaki mevcut yüksekliği 25 m.dir (Resim: 4). Çevresi sulanabilir tarım arazisiyle kaplıdır. Bu arazi günümüzde basit bir kanal sistemi ile sulanmaktadır. Bu şartlara bir de rutubetli iklim eklenirse, tarıma son derece uygun bir ortam doğmuş olmaktadır. Bu ortamda Gırnavaz çevresinde her türlü ağaç ve sebze yetişebilmektedir.

Kazı çalışmaları höyüğün özellikle üç kesiminde, merkezinde, kuzey terasında ve kuzeydoğu yamacında yoğunlaştırılmıştır. Daha çalışmaların başında höyüğün üst yüzeyinin bir Ortaçağ mezarlığıyla kaplı olduğu görülmüştür. Bu mezarlardan 130 kadarı açığa çıkarılarak hem arkeolojik açıdan, hem de antropolojik açıdan değerlendirilmiştir. Tüm mezarlar İslâmi geleneklere uygun olarak doğu-batı istikametinde uzanmaktadır. Mezar çukurları düzensiz olup birbirlerine çok yakındır. Fazla derinleştirilen mezar çukurları, hemen alttan gelen Yeni Assur tabakalarını büyük çapta tahrip etmiştir²⁶.

Yeni Assur Devri mimari tabakaları höyüğün merkezinde ve kuzey terasında bulunan kazı alanlarında ortaya çıkarılmıştır. Tespit edilen mimari özellikler çok büyük boyutlara sahiptir. Bu nedenle mevcut çalışmalar bir yapının tümünün ortaya çıkarılması için yeterli olmamıştır. Bu büyük yapılarda avlu sistemine dayanan bir mimari anlayış hakimdir. Avlulardan bir tanesinin zemini taş kaplıdır. Bu taş kaplama altında atık su için kullanılan kanalları mevcuttur. Avlu etrafındaki mekânlar farklı karakterdedir. Bazıları büyük salon şeklinde donatılmış olup, bazıları da daha çok mutfak veya atölye görünümündedir. Mutfak ve atölyeler içinde iri küpler, tandırlar ve ocak yerleri açığa çıkarılmıştır. Atölyelerden biri metal üretimine bağlantılı olmalıdır. Burada çeşitli ocak kalıntıları yanında bir tane de cevher zenginleştirme taşı bulunmuştur. Bazı bağımsız mekânlar banyo işlevine sahiptir. Bunlardan bir tanesinin tabanı tuğla kaplı olup ayrıca asfalt sıvalıdır. Bu tabanla bağlantılı seramik künklerden oluşan bir su yolu tahliye havuzuna açılmaktadır. Diğer bir mekân içinde, taban içine gömülü seramik küvetler tespit edilmiştir.

Gırnavaz Yeni Assur Devri mimari kalıntıları, inşaat malzemesi ve yapı tekniği yönlerinden Mezopotamya geleneklerini yansıtmaktadır. İnşaatlarda malzeme olarak sadece kare şeklinde kerpiçler kullanılmıştır. Yapıların duvarları kerpiç veya kerpiç harcından oluşturulan geniş kaideler üzerine oturtulmuştur. Böylece duvar ağırlığı daha büyük bir alana dağıtılmakta, duvarın yumuşak zemin içine gömülmesi önlenmektedir. Taş temeller nadiren görülmektedir.

²⁶ İslâmi mezarlığın ayrıntıları için bkz. H. Erkanal, "Gırnavaz", XXXIV. Uluslararası Asstriyoloji Kongresi, Ankara 1998, 174-175.

Seramik buluntular dikkate alınrsa, Yeni Assur Devri mimari tabakalarının daha çok M.Ö. 8. yüzyılın sonuna veya M.Ö. 7. yüzyılın başına tarihlendirilmesi gerekir. Seramik örnekler arasında küpler, çömlekler, çanaklar, süzgeçler ve şişeler çoğunluktadır. Saraylarda kullanıldığı düşünülen ve bu nedenle saray seramiği olarak tanımlanan çok ince cidarlı kapların sayısı da oldukça fazladır. Delme ve çizme yöntemleriyle bezeli konik kaideli kaplar, daha çok kült eşyası görünümündedir. Bu tür örnekler üzerine boğa, insan yüzü ve kadın tasvirleri kabartma olarak işlenmiştir. Girmavaz kaideli kapları M.Ö. 2. ve 3. bin Suriye veya Kuzey Irak örnekleriyle karşılaştırılabilecek özelliklere sahiptir. Bu tür buluntular, M.Ö. 2. bin geleneğinin, bölgede M.Ö. 1. binde de devam ettiğini göstermektedir. Bu gelenek Hurri kültürü çerçevesi içinde değerlendirilmelidir.

Seramik buluntular dışında bu kültür tabakasından üç veya dört ayaklı taş kaplar, bir taş insan heykelciği²⁷, silindirik mühürler²⁸, fayans mühürler, seramik heykelcikler, fildişi eserler açığa çıkarılmıştır. Tüm bu buluntular Kuzey Mezopotamya kültür bölgesine aittir. Ayrıca altın, demir ve bronzdan yapılan takılar, silahlar ve çeşitli eşyalar dönemin karakteristik özelliklerini yansıtmaktadır.

Girmavaz'dan ele geçen en önemli buluntu grubunu dört Yeni Assur Devri tableti oluşturmaktadır. Bu tabletlerden üç tanesi kazı çalışmaları sırasında bulunmuş, diğer bir tanesi ise Mardin Arkeoloji Müzesi tarafından satın alınmıştır. Kuzey terası kazıları sırasında açığa çıkan bu tabletler büyük olasılıkla aynı arşive aittir. Bu tabletlerden bir tanesi bahçe satışıyla ilgili bir anlaşmadır²⁹ (Resim: 5). Bu anlaşmada satılacak olan bahçenin tanımı yapılırken kral yoluyla, başka bir bahçeyle ve derenin hızlı akan kesimiyle sınır teşkil ettiği ifade edilmektedir. Fakat en önemlisi bu bahçenin Nabula kenti içinde yer aldığı açık bir şekilde belirtilmektedir. Eğer Girmavaz'ın konumu ve çevresinin özellikleri göz önüne alınırsa, bu anlaşmanın önemle değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu belge, K. Kessler'in görüşünü doğrulamış ve Girmavaz'ın Assur kaynaklarındaki Nabula ile aynı kent olduğunu kesin bir şekilde ortaya koymuştur.

Yeni Assur Devri tabakaları dışında, kuzey terasında açılan bir sondaj çukurunda M.Ö. 2. bin tabakalarına da ulaşılmıştır. Orta Assur Devri seramiği, Nuzi seramiği ve Habur seramiği örnekleri sayesinde, Girmavaz'da tüm M.Ö. 2. bin Kuzey Mezopotamya kültürlerinin temsil edildiği anlaşılmıştır. Orta Assur Devri tabakalarından ele geçen beşinci bir tablet dönemin krallarından I. Tiglatpileser'e (M.Ö. 1117-1077) aittir. Bu tablet üzerinde ayrıca komşu kent Midyat'ın, yani Matiate'nin adı geçmektedir³⁰.

²⁷ H. Erkanal, "1983 Girmavaz Kazıları", VI. Kazı Sonuçları Toplantısı, Ankara 1985, 133 Res.12.

²⁸ A. Erkanal, "Mardin Yöresinden Yeni Assur Dönemi Mühürleri", III. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Ankara 1986, 379-388.

²⁹ V. Donbaz, a. g. e., 7-9.

³⁰ Bu Orta Assur Devri tableti K. Hecker tarafından yayına hazırlanmaktadır.

Gimavaz'ın M.Ö. 3. bin tabakaları, höyüğün kuzeydoğu yamacındaki kazı alanında tespit edilmiştir. Burada tespit edilen dokuz mimari tabakada yamaç tahribatı nedeniyle belirgin plan veren yapılara rastlanmamıştır. Bunun yanında ele geçen bazı kalıntılardan, bu alandaki yapıların iri taş temellere sahip oldukları, bu temeller üzerindeki duvarların kerpiç malzemeyle inşa edildiği, mekân tabanlarının daha çok büyük çakıl taşlarıyla döşendiği anlaşılmıştır.

Bu alanın en büyük özelliği mezarlarıdır. Çeşitli tabakalara dağılan mezarlar, ya taban altlarında belirli mekânlara bağlı olarak, ya da toplu halde bir mezarlık görünümünde tespit edilmiştir.

Açığa çıkarılabilenler arasında basit toprak mezarlar çoğunluktadır. Bu tür örneklerde iskeletler daha çok elipsoidal veya dikdörtgen görünümde çukurlar içinde ele geçmiştir. Genel olarak mezar çukurlarının alt kısımları üst kısımlarına göre daha geniştir. İskeletler üzerinde çok kez hasır izleri tespit edilmiştir. Hocker durumunda yatırılan iskeletler çoğunlukla tektir. Bu sayı zaman zaman üçe kadar çıkabilmektedir. Bazı mezarlarda eski iskeletler çamurla sıvanmış vaziyette ele geçmiştir. Mezar çukuru çevresinde dağınık olarak çömlekler ve bunlara ait kaideler bulunmuştur. Bu durum ölü gömme geleneğiyle bağlantılı olmalıdır. Büyük olasılıkla gömme töreni sırasında yemek yenilmekte veya sunulmaktadır. Mezar içine bırakılan daha küçük kaplar içinde de gıda maddeleri tespit edilmiştir (Resim: 6).

Basit toprak mezarlarda muhtelif seramik örnekler (Resim: 6) yanında zati eşya olarak tanımlanabilecek buluntular da tespit edilmiştir. Bu buluntular arasında bronz eşyalar çoğunluktadır. Daha çok başlı iğneler⁴⁹ şeklinde karşımıza çıkan muhtelif süs eşyaları, perçin delikli hançerler, Sumer tipi baltalar⁵⁰, hassas kesiciler bu eşyalar arasında en büyük grupları oluşturmaktadır. Gene mezar eşyası olarak bulunan akik, frit, lapislazuli ve deniz kabuklarından yapılan kolye taneleri; ait oldukları devirlerin özelliklerini taşıyan silindir mühürler (Resim: 7) genel anlamda Mezopotamya kültürünü temsil etmektedir.

Basit toprak mezarların dışında, daha az sayıda olmalarına rağmen kerpiç sanduka mezarlar önemli bir grubu oluşturur (Resim: 8). Genelde kuzey-güney istikametinde uzanan sandukalar tek sıra kerpiçe örülmüştür. Sandukaların üstten kapandığına dair bir iz rastlanmamıştır. Sanduka mezarların çevresinde de basit toprak mezarlarda olduğu gibi çömlekler ve bunlara ait kaideler tespit edilmiştir. Hocker durumunda yatırılan iskeletlerin çevresinde basit toprak mezarlarda da görülen eşyalar ele geçmiştir. Bu mezarlarda bulunan kemikler üzerinde yer yer yanık izleri gözlenmiştir.

⁴⁹ Bu iğnelerden bir tanesi aslan başına sahiptir. Bu baş stil açısından Er Hanedanlar Devri II özellikleri taşımaktadır. Bkz. H.Erkanal, "1989 Gimavaz Kazıları", XII. Kazı Sonuçları Toplantısı I, Ankara 1991, 283 Res. 14-15.

⁵⁰ a.e., 284 Res.16.

Mezopotamya'da bir çok yerde olduğu gibi, burada da gömme olayından sonra bir ateş yakılmış ve bu ateş sayesinde dış dünya ile olan bağlantı yok edilmiş, yani bir yerde mezar içi dünyevi kötülüklerden arındırılmıştır.

Çömlek mezarlar üçüncü bir mezar tipi olarak karşımıza çıkar. Bebek ve çocuklar için normal bir mezar yapılmamakta, ceset basit bir çömlek içine konarak gömülmektedir. Bir örnekte iskeletin sadece alt kısmı tek bir çömlek içine alınmış, üst kısım açıkta bırakılmıştır. Burada Mezopotamya'da sık sık karşımıza çıkan ağız ağıza çift çömlek kullanımı söz konusu olmalıdır. Girmavaz örneğinde herhangi bir nedenle ikinci çömlek temin edilemeyince, tek çömlek anlamsız bir şekilde ortada kalmıştır. Çömlek mezarlarda da iskeletler hocker durumunda karşımıza çıkmıştır.

Girmavaz kuzeydoğu yamacı kazı alanında açığa çıkarılan mezarlar büyük çoğunlukla Er Hanedanlar Devri II'ye aittir. Bu zaman dilimi genel anlamda 3. binin ikinci çeyreğine yerleştirilmektedir. Hem seramik buluntular, hem de sanat eserleri bu devrin karakteristik özelliklerini taşımaktadır. Gerek şekil olarak mezarlar, gerek ölü gömme âdetleri ve gerekse mezar eşyaları, Girmavaz M.Ö. 3. bin mezarlarını Mezopotamya'ya bağlamaktadır. Bu nedenle Girmavaz veya eski adıyla Nabula, temsil ettiği her dönemde Mezopotamya'nın bir devamı olarak değerlendirilmelidir.

Girmavaz kazıları yazılı belgeleri sayesinde Mardin Bölgesi tarihi coğrafyasına yeni bir boyut kazandırmıştır. Bu boyut sayesinde bölgedeki diğer höyüklerin de değerlendirilmeleri yapılarak yeni tarihi bilgiler ortaya konabilecektir. Bunun dışında, çalışmalar sonucunda elde edilen buluntular ve arkeolojik veriler Girmavaz'ın bölge içindeki merkezi konumunu açık bir şekilde ortaya koymuş, bu konuda kazı öncesi ileri sürülen görüşleri haklı çıkarmıştır.

MARDİN BÖLGESİ'NDE GERÇEKLEŞTİRİLEN DİĞER ARKEOLOJİK ARAŞTIRMALAR

Girmavaz ve Nusaybin'den batıya devam eden Assur kral yolu, Mardin'in 11 km. güneyindeki Gulharrin'e ulaşmaktadır. Gulharrin ova seviyesinden 40 m. yükseklikte olup takriben 300 m. çapında bir alanı kaplamaktadır. Diyarbakır ovasına kadar uzanan bir vadinin ağzında yer aldığı için stratejik bir konuma sahiptir. Höyük üzerinde yürütülen yüzey araştırmaları sonucunda bu merkezin en az M.Ö. 4. binden M.Ö. 7. yüzyıla kadar iskân edildiği anlaşılmaktadır³³.

Gulharrin'den çıkan kral yolu Mardin'in 22 km. güneybatısında, Kızıltepe ilçesi içinde bulunan Tell Ermen'e bağlanmaktadır. Ovardan takriben 35 m. yükseklikte olan bu höyük, 400 m. uzunluğunda oval bir yapıya sahiptir. M.Ö. 3. binden Klasik Çağ'a

³³ F. Ay, "Girharrin Höyüğü'nün Arkeolojik Değerlendirmesi", I. Melin Akyurt-Bahattin Devam Anı Kitabı, İstanbul 1995, 13-32.

kadar iskân edilen bu merkez ilçe merkezi içinde olması nedeniyle büyük ölçüde tahrip olmuştur.

Tell Ermen ve Kızıltepe Habur nehrinin önemli kollarından biri olan Zergan Çayı kenarında kurulmuştur. Bu çay, Çağ Çağ gibi Tur Abdin içlerinden doğup, Kızıltepe'yi geçerek Akdoğan (Arrada) köyünden Suriye toprakları içine girmektedir. Zergan çayının Türkiye sınırları içindeki uzunluğu 60 km.dir. Girnavaz kazıları ve yüzey araştırmaları kapsamı içinde bu çay çevresinde bulunan yerleşim yerleri Eyyüp Ay tarafından incelenmiş ve değerlendirilmiştir³⁴. Eyyüp Ay güneyden kuzeye doğru çay boyunca, Tell Ermen dahil höyük karakterinde 9 yerleşim yeri tespit etmiştir. Bu yerleşim yerlerinde M.Ö. 6. binden Klasik Çağ'a kadar tüm devirler temsil edilmektedir. Görüldüğü gibi Habur'un önemli kollarından Çağ Çağ'da olduğu gibi Zergan çayı çevresi de yoğun yerleşime sahne olmuştur. Mardin'in iki önemli modern ilçe merkezi, Nusaybin ve Kızıltepe de bu akarsular kenarında tarihleriyle bütünleşmiştir.

Aynı bölgede bulunan başka bir merkez üç heykeli ile tanınmaktadır. Bu merkez Gırbelle olup Kızıltepe'nin 17 km. güneybatısında bulunmaktadır. Buradan ele geçen ve halen Mardin Arkeoloji Müzesi'nde bulunan ikisi erkek (Resim: 9), biri kadın olmak üzere üç heykel aynı alanda bulunmuştur. Her üçünün de yüksekliği 1 m.yi aşmamaktadır. Kireç taşından yapılan bu heykeller oturur vaziyette tasvir edilmiş olup kübik bir stil anlayışını yansıtmaktadır. Bu özellikleriyle daha çok Tell Halaf heykellerini anımsatırlar³⁵. Gırbelle heykelleri yalnız daha kaba bir görünüme sahiptir. Bu heykeller üzerinde ayrıca bazı değişik yerel özellikler de bulunmaktadır. Arami sanat özelliklerini yansıtan bu önemli eser grubunun M.Ö. 9 yüzyıla tarihlendirilmesi imkân dahilindedir.

Mardin Bölgesi'nin en önemli ve kapsamlı yüzey araştırması, Tur Abdin'in kuzeyinde ve kuzeydoğusunda bulunan Dicle vadisinde, Ilisu baraj projesiyle bağlantılı olarak gerçekleştirilmiştir³⁶. Araştırmayı gerçekleştiren G. Algaze, büyük ölçüde Batman il sınırları içinde bulunan vadiyi üç ayrı alanda incelemiştir. Bu alanlardan birincisini Batmansu'nun Dicle ile birleştiği bölge oluşturmaktadır. Bu bölge büyük ölçüde Diyarbakır ovasının devamı görünümündedir. Bu nedenle de yerleşim yerleri diğer alanlara nazaran daha fazladır. G. Algaze bu alanda toplam 135 merkez tespit etmiştir. Bu merkezlerde Paleolitik (Eski Taş) Çağ'dan itibaren Klasik Çağ'a kadar tüm devirler

³⁴ Eyyüp Ay bu araştırmasını "Mardin Bölgesi Zergan Çayı ve Çevresi Arkeolojik Değerlendirilmesi" başlığıyla yüksek lisans tezi olarak H.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne takdim etmiştir. Büyük bir özveriyle hazırlanan bu çalışma henüz yayınlanmamıştır.

³⁵ H. Th. Bossert, *Absyrien*, Tübingen 1951, Nr. 449 ve 453.

³⁶ G. Algaze, "The Tigris-Euphrates Archaeological Survey Project", VII. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Ankara 1990, 391-403; G. Algaze, "First Results of the Tigris-Euphrates Archaeological Reconnaissance Project 1988", *Journal of Near Eastern Studies* 48, 1989, 241-281.

tespit edilmiştir. İkinci araştırma alanı ise Garzansu'nun Dicle ile birleştiği bölgededir. Bu bölgede 42 yerleşim ünitesi saptanmıştır. Bu alanda görülen en eski kültür Neolitik'in keramiksiz evresidir. M.Ö. 3. bin ve 2. bin kültürleri yeterli düzeyde tespit edilememiştir. Yeni Assur Devri yerleşimlerinin sayısı da çok azdır. Üçüncü alan en doğuda kalan bölgededir. Burada Bohtansu Dicle ile birleşmektedir. Burada 38 merkez bulunmaktadır. Üçüncü alanda Neolitik'in keramiksiz evresi dışında daha çok geç dönemler yaygındır⁷⁷.

G. Algaze'nin bu çalışması, Dicle vadisinin çok dar olduğu kesimlerinde bile yerleşim ünitelerinin varlığını ortaya koymaktadır. Dicle vadisi ne kadar dar olursa olsun, ekonomik açıdan önem taşıyorsa bile ulaşım açısından önem taşımış olmalıdır. Yerleşim yerleri doğal olarak ova karakterindeki bölgeler de hem sayıca artmakta, hem de büyümektedir. Assur yazılı belgeleri de aynı doğrultuda bilgiler vermektedir. G. Algaze'nin bu değerli araştırması bölgeye ilgi duyan bilim adamları için yönlendirici çok önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır.

CUDİ DAĞI ARAŞTIRMALARI

Dicle'nin doğusunda bulunan Cizre ve Silopi ovalarını kuzeyden kapatan Cudi dağı'nın güneyinde, bir dizi kaya kabartması bulunmaktadır. Bu kabartmalar bazı seyyah ve bilim adamları tarafından görülmüş ve hatta belli düzeyde yayınlanmıştır⁷⁸. Yayınlar arasında görülen farklı tanımlamaları ortadan kaldırmak ve kabartmaların tam dokümantasyonunu yapmak amacıyla Cudi Dağı'nda tarafımızdan yeni bir araştırma yapılmıştır. Bu araştırma sonucunda farklı iki bölgede kabartmalara rastlanmıştır.

Bu bölgelerden bir tanesi Çağlayan (Şah) köyüdür. Bu köy Cizre'nin 34 km. kuzeydoğusundadır. Cizre'den Silopi yönüne doğru 19. km den sonra kuzeye sapıldığında Nerdus deresi vadisine ulaşılır. Bu vadi takip edildiğinde Çağlayan köyüne gelinir. Köyün kuzeyinde vadi iki kola ayrılır. Bu iki kol arasında bulunan Neyser Tepesi'nde altı adet kaya kabartması bulunmaktadır. Bu kabartmalardan beş tanesi tepenin güneyinde yamaçtan zirveye doğru belli bir güzergâh üzerinde sıralanmıştır. Altıncı kabartma zirvenin arka tarafında, kuzeyde bulunmaktadır.

Bu kabartmalar içinde yamacın en alt kesiminde bulunan Şah I kabartması diğerlerine nazaran daha farklı özellikler göstermektedir. Bu kabartma, üstü yuvarlatılmış dar bir niş içine yerleştirilmiştir. Nişin sol tarafında, düzleştirilen bir alanda kabartmayla ilgili çivi yazılı kitabe yer almaktadır. Başı sağ profilden gösterilen erkek tasvirinin sağ kolu adorasyon pozunda işlenmiştir. İşaret parmağı ileriye doğru hafifçe doğrultulmuştur.

⁷⁷ G. Algaze çalışma raporlarını her zaman bilgilerimize sunmuştur. Kendisine teşekkür ederiz.

⁷⁸ G. B. Bell, *Amarath to Amarath*, London 1911, 289 vd.; W. King, "Studies of some Rock-Sculptures and Rock-Inscriptions of Western Asia", *Proceeding of the Society of Biblical Archaeology* 35, 1913, 66 vd.; J. Börker-Klähn, a. g. e., 204-206.

Sol el ise bel üzerinde vücuttan dışarı çıkmış vaziyette gösterilmiştir. Sol elinde yuvarlak başlı bir asa tutmaktadır. Dalgalı hatlarla belirtilen uzun saçları ensede toplanmıştır. Elmacık kemiklerinin üstünden bıyıklarına doğru yayılan sakal yüzün büyük bir kısmını örtmektedir. Tasvir kısa kollu uzun bir elbiseye sahiptir. Kenarları saçaklı bir şal, etek kısmında giysiye iki kez dolandırılmıştır. Belinde geniş bir kemer taşımaktadır. Bu kemere bir haçer çapraz olarak yerleştirilmiştir. Ayaklarında büyük olasılıkla sandalet türü bir ayakkabı mevcuttur. Nişin üst kısmında Ay Tanrısı Sin'in simgesi olan bir hilâl bulunmaktadır. Bu kabartmanın bir beye mi, yoksa Assur kralına mı ait olduğu belirgin değildir. Bu konu ancak kitabenin okunmasından sonra kesinlik kazanabilecektir.

Şah II-VI kabartmalarında, aynı kişi benzer özelliklerle tasvir edilmiştir. Ayaktadır ve sağ elini adorasyon pozunda kaldırmıştır (Resim: 10). Sol kolu ise göğüs üzerinde kıvrıktır. Sol elinde topuz başlı bir asa tutmaktadır. Figürlerin tümü dikdörtgen görünümde nişler içine işlenmiştir. Kitabeler niş içinde olup kabartma yüzeyini de kaplayabilmektedir. Bu beş kabartmada figür, tepesinde kesik koni biçiminde bir çıkıntı bulunan fes görünümünde bir başlık taşımaktadır. Bu fes çok kez rozet motifli şeritlerle bezelidir. Başlığın altından bir askı çıkar. Dalgalı saçlar başlıktan omuza doğru açılır ve omuz üzerinde buklerle oluşan bir kütle oluşturur. Buklelerle bezeli geniş sakal göğüs hizasına kadar uzanır. Figür uzun bir şal giysiye sahiptir. Belinde bir kemer vardır. Eteğin alt kısmında saçaklar görülür. Üst kısımda genel olarak tanrı sembollerini taşımaktadır. Bu sembollerden yıldız Tanrıça İştara'yı, tüneyen kuş Tanrı Ninurta'yı, yıldırım demeti Tanrı Adad'ı, kanatlı kurs Tanrı Şamaş'ı, Ay Tanrı Sin'i ve boynuzlu serpuş Tanrı Assur'u simgelemektedir.

Çağlayan köyü dışındaki ikinci bölge Köşreli (Hasanah) köyüdür. Bu bölge Cizre'nin 33 km. kuzeydoğusunda bulunmaktadır. Köyün kuzeyine doğru uzanan bir vadi 1,5 km.lik mesafeden sonra Cudi Dağı'na doğru yükselmektedir. Bu yükselti üzerinde bulunan kaya bloklarından biri üzerine Köşreli I kabartması işlenmiştir. Dikdörtgen bir niş içinde yer alan figür, Şah II-VI kabartmalarına uyum sağlar. Yalnız burada kabartma safı çok tahrip olduğundan ayrıntılar belirgin değildir. Çivi yazılı kitabe bel hizasının altında bulunmaktadır. Bu kabartmada tanrı sembollerini görülmektedir.

L. W. King, Şah II-VI ve Köşreli I kabartmaları üzerinde bulunan kitabeleri değerlendirmiştir³⁰. Bu değerlendirmeye göre Yeni Assur Devri Kralı Sanherib (M.Ö. 705-681) 5. hükümlük yılında, M.Ö 700'de Nipur dağına bir sefer düzenlemiştir. Bu sefer sırasında önce Kutmuhhi ülkesini ele geçirmiş, daha sonra Nipur dağındaki Utku şehrini işgal etmiştir. Bu arada bir dağ keçisi çevikliğiyle Nipur dağında 7 kartal yuvasına benzeyen yerleşmede baş gösteren isyanı bastırmış, bu başarısını bir resmini

³⁰ L. W. King, *u. g. c.*, 82 *vd.*, 92 *vd.*.

ve bir kitabeyi kayalara kazıttırarak ölümsüzleştirmiştir. Diğer Assur kaynakları da değerlendirildiğinde Kutmuhhi ülkesinin Cizre ve Silopi ovalarını kapsadığı görülür. Utku şehri Şah köyünde, kısmen de modern köyü içine alan kale olmalıdır. Kaledeki kalıntılar Ortaçağ özellikleri taşıyorsa da, zaman zaman Yeni Assur Devri maddi kültür kalıntılarına da rastlanabilmektedir. Mevcut durum görüldüğü gibi tarihi kaynakları tamamen destekler niteliktedir. Bunun yanında hem kitabeler, hem de tasvirler dikkate alındığında en az altı kabartmada Assur Kralı Sanherib'in tasvir edildiği anlaşılmaktadır. Mardin Bölgesi'nde Dicle'nin doğusu da batısı gibi Mezopotamya kültür tarihi açısından büyük önem taşımaktadır. Gerek yazılı kaynaklar, gerekse mevcut kalıntılar bu önemi açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

SONUÇ

Tüm bu bilgiler kısaca değerlendirilecek olursa, Mardin Bölgesi'nin sadece Güneydoğu Anadolu açısından değil, tüm Ön Asya açısından büyük değer taşıdığı görülür. Bölgenin kuzey ve kuzeydoğusunda bulunan Dicle vadisi hem siyasi, hem de kültürel akımların geçit yeridir. Yazılı kaynaklara göre Assurlular bu vadiye büyük önem vermişler, hatta burada bulunması gereken bazı kentlerde imar faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Assur, dolayısıyla Mezopotamya için bu vadi bir çeşit can damarıdır. Doğu Anadolu'nun tüm doğal zenginliklerine bu vadi aracılığıyla ulaşılabilir. Bu doğal zenginlikler gene aynı vadi ve Dicle aracılığıyla güneye nakledilmektedir. Bölge ayrıca halen gizemini muhafaza eden Hurri kültürünün merkezi durumundadır. Kesin olmamakla birlikte konuyla ilgili yazılı belgeler burada önemli Hurri kentlerinin varlığına işaret etmektedir. Dicle'ye bağlanan derelerin çokluğu, prehistorik dönemler için ideal yerleşim alanları oluşturmuş, bu alanlar da büyük ölçüde değerlendirilmiştir. G. Algaze'nin bölgede yapmış olduğu yüzey çalışmaları bu görüşleri doğrulamış, hatta bu görüşlerin ötesinde de daha yeni boyutlar ortaya koymuştur.

Bilindiği gibi Dicle nehri bu bölgede İhsu barajıyla durdurulacak ve oluşacak baraj gölü çok geniş alanları kaplayacaktır. Bu alanlar üzerinde bulunan 120 yerleşim ünitesi İhsu baraj gölü suları altında kalacaktır. Kültürel açıdan ortaya çıkacak kaybı en aza indirmek için bir an evvel gerekli önlemlerin alınması ve bu amaçla geniş kapsamlı bir kurtarma projesinin kısa sürede başlatılması en büyük temennimizdir.

Resim 1 : Mardin

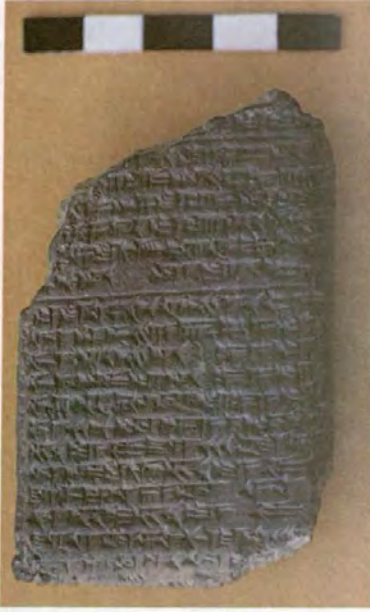
Resim 2 : Çağ Çağ Kaynağı

Resim 3 : Çağ Çağ Vadisi

Resim 4 : Girnavaz-Nabula

*Resim 5 : Girnavaz'da ele geçen Yeni Assur
Devri Tableti (M.Ö. 7. yüzyıl)*

*Resim 6 : Girnavaz M.Ö. 3. bin mezarlarından ele geçen
seramik örnekler*

Resim 7 : Girnavaz'da ele geçen bir silindir mühür baskısı (M.. 3. binin ikinci çeyreği)

Resim 8 : Girnavaz'da açığa çıkarılan bir kerpiç sanduka mezarı (M.. 3. binin ikinci çeyreği)

*Resim 9 : Mardin Müzesi'nde bulunan bir Arami heykeli
(M.Ö. 9. yüzyıl)*

*Resim 10 : Assur Kralı Sanherib'in Cudi Dağı kabartması
(M.Ö. 700)*

THE ARCHAEOLOGICAL SIGNIFICANCE OF SOUTHEAST ANATOLIA FOR UNDERSTANDING THE FORMATION OF EARLY CITIES

Patricia WATTENMAKER*

This paper presents new evidence for the emergence of Early Bronze Age cities in the Euphrates Valley and Urfa Plain of Şanlıurfa Province. Much archaeological work has been conducted in this region since 1977 as part of an international effort sponsored by the Turkish government to salvage sites endangered by agricultural development. Archaeological surveys and excavations have illustrated the importance of this part of the Middle East for understanding why the earliest cities arose approximately 4.500 years ago, and how they were organized. Findings from the region of Karababa Basin (Euphrates Valley), as well as from the University of Virginia excavations at Kazane, on the Urfa Plain, serve to illustrate the value of this part of Turkey for understanding why early urban societies arose in the Early Bronze Age (see Fig.1)¹.

Traditionally, scholars believed that the first cities arose in southern Mesopotamia (modern Iraq), and spread northward into Iran, Syria and southeast Turkey. Early urban centers in the north were attributed to factors such as interaction with southern Mesopotamian societies during the expansion of the Akkadian Empire. Despite the presence of numerous large and well-known sites such as Carchemish and Harran, scholars thought that during the Early Bronze Age societies in the GAP region were simply organized, with people living in villages and nomadic camps.

Dr. Mehmet Özdoğan's pivotal survey of the Atatürk Dam region in 1977 revealed a surprisingly high density of Early Bronze Age settlements. This finding, combined with subsequent excavations at some of these settlements, has altered our understanding of this region by demonstrating that the Early Bronze Age societies of the Euphrates Basin of Turkey were far more complex than previously revealed

* Patricia WATTENMAKER, Department of Anthropology, University of Virginia 100 Brooks Hall Charlottesville, VA USA 22903

¹ I would like to thank the Department of Monuments and Museums for their support of my research. The excavations at Kazane were initially undertaken as a joint project with Adnan Mısıroğlu, director of the Şanlıurfa Museum until his untimely death in 1997. We have continued our research with the support of Mr. Eyüp Bucak, director of the Şanlıurfa Museum. Finally, thanks are due Dr. Nurettin Yardımcı who has supported and advised me on my research in Şanlıurfa Province.

(Özdoğan 1977). It is now clear that in the mid-third millennium BC a complex system of settlements, including centers, towns and villages, crystallized. Many of the larger sites were fortified. The pairing of sites along the right and left banks of the Euphrates river pointed to a sophisticated exchange system that linked settlements throughout the Near East (Fig.2). Various sites have provided evidence for a system of large-scale craft production and exchange. For example, at the town of Lidar Höyük a major pottery production workshop consisting of industrial-sized kilns was uncovered (Hauptmann 1983:225). The larger site of Titris Höyük yielded a workshop for the manufacture of flint blades (Algaze et al. 1995:26).

Fortunately, salvage research in the Atatürk basin involved the excavation of small settlements (Algaze 1990; Hauptmann 1983) as well as larger mounds (Algaze et al. 1995). Many people do not realize the importance of excavating small village sites as well larger centers for reconstructing the organization of ancient societies. As will be discussed below, results from excavations at the smaller sites in the Atatürk dam region indicated that these societies had a high degree of economic specialization and exchange that linked villages, towns and centers. This finding, in turn, led to the realization that urban societies arose at an early date in this part of Anatolia.

In the mid 1980's, when the Oriental Institute were conducting excavations at the small town site of Kurban Höyük (under the direction of Dr. Leon Marfoe; see Fig.3), southeast Anatolia was viewed as even less complex and more peripheral than early state societies in north Mesopotamia. Findings from Kurban Höyük, now inundated by the Atatürk Lake, underscore the importance of small as well as large sites in understanding how early civilizations were organized.

Excavations at Kurban Höyük provided insights into the everyday lives of the people who lived there. Houses exposed in a non-elite neighborhood illustrated that people lived in small, closely spaced houses (Fig. 4). However, the artifacts found in the houses suggested that the residents were part of a highly specialized economy, procuring some of their food from specialists. Moreover, they obtained many of their craft goods through exchange, rather than making them within the household. For example, ceramics were mass-manufactured, perhaps in workshops similar to that found at Lidar Höyük (Wattenmaker 1998:132-3; Fig.5). This type of specialization on the household-level suggested that the community at Kurban Höyük was part of an urban society characterized by a state government and a high degree of economic specialization and exchange.

Further evidence for the presence of a state government came from a study of animal bones excavated from these houses. The absence of animals that were slaughtered between the ages of 2-3 years, the age span during which male sheep and goat are generally killed for their meat, suggested that people may have been sending these

animals to the capital as tribute. This practice that is well-documented in tablets excavated at Ebla in Syria (Wattenmaker 1998; Pettinato 1991). This possibility raised the question of where such a capital might have been located. None of the known mid-third millennium sites in the Atatürk Dam region were sufficiently large to be considered likely regional capitals⁷.

I had the opportunity to further pursue the question of where a capital might be located when the late Mr. Adnan Mısır, then director of the Şanlıurfa Museum, invited me to conduct research on the Urfa Plain. Settlements on the plain are endangered by the Urfa Tunnel Project, which involves the transport of waters from the Atatürk Lake onto the Urfa Plain for irrigation farming. A joint excavation project at the site of Kazane was initiated by the Şanlıurfa Museum and University of Virginia in 1992 with a team of researchers from Turkey and the United States (fig. 6). Kazane is located at the border between the Anatolian foothills and the north Mesopotamian Plain, along an important route linking these two regions. The main canal for the Urfa Tunnel had been cut through the lower town of the site, unearthing large quantities of Halaf and Early Bronze Age ceramics (Fig. 7). Although the site is visible from the rooftops of Şanlıurfa, the site had escaped the attention of archaeologist until a survey of the plain was conducted in 1990 (Yardımcı 1990). The fact that such a major site had **not been explored earlier** points to the unusually high concentration of archaeological sites in this part of Turkey. Had it not been for our earlier findings of a tributary economy at the small site of Kurban Höyük, we would not have known to look for an early city in this part of Turkey.

Our first research objective was to map the site and determine how large it was in each period. As an example of the kind of cooperation that has taken place between the Devlet Su İşleri (DSİ) and archaeologists, a team of DSI surveyors kindly surveyed the site for us. They informed us that Kazane was 100 hectares-the same size as the largest known capital cities elsewhere in North Mesopotamia (Fig. 9).

Further research at Kazane has shown that the site was settled by the Late Neolithic period and became a major regional center by 7,000 BP. The site grew dramatically in the mid-third millennium and reached its maximum size of 100 hectares. Settlement expanded from the high mound onto the lower town, as it did at other mid-third millennium sites in the region, such as Kurban Höyük. A substantial city wall was constructed around the entire settlement. Excavation results indicate that massive structures, possibly administrative buildings, date to this period. With the contemporaneous capital of Harran located only approximately thirty kilometers away, it became clear that this region was part of the great mid-late third millennium (Early Bronze Age) urban expansion that swept across the north Mesopotamian plain.

⁷ However, recently revised estimates of the size of Tiris Höyük make it likely that this site did serve as a regional center.

It is, of course, not possible to excavate the entire settlement of Kazane, so we decided to begin excavating in those parts of the site most endangered by agricultural development. Many people know that ancient sites are inundated when dams are filled, but it is less widely known that the subsequent expansion of irrigation agriculture can also be highly destructive to **archaeological** resources. To facilitate the flow of water across their fields, farmers often alter the topography of their fields, **leveling** high areas and filling in low areas. Kazane provides an example of how destructive irrigation agriculture can be **to large** urban sites. Approximately 20 % of the lower town of the Early Bronze Age city has already been destroyed in preparation for cultivation, and we have concentrated our excavations in this part of the site.

Traditional models for early cities place public buildings, such as palaces and temples, on the citadels or high mounds, and non-elite houses in the outer towns. We began our excavations of the outer town of Kazane with the expectation that we would encounter the remains of houses occupied by poorer members of the community. Our aim was to compare the lives of the more rural people who lived at Kurban Höyük with those of city dwellers. To our surprise, we found very few modest houses. Instead, we found the remains of massive buildings that may have had a public function.

As an example of monumental architecture we encountered, a large building complex of stone and mudbrick was found in the outer town (Fig.10). The massive outer stone wall of the complex measured five meters in width. Three large rectangular blocks of stone may have served as tower bases. The ceramics from the floors of rooms dated to the earlier part of the mid-late third millennium sequence, and the building was most likely occupied prior to the Akkadian period.

Our current interpretation is that this building served as a third millennium palace. The size of the complex (over 1,00 m²) is substantially greater than that of elite houses uncovered elsewhere in Mesopotamia (Hendrickson 1981). The presence of a major building in this part of the site reveals that, contrary to widely held assumptions about the use of space in third millennium cities, the lower town at Kazane was apparently used for administrative as well as industrial and residential purposes.

Prior to the discovery of Kazane in 1991, researchers viewed southeast Anatolia as only peripherally affected by the great urban genesis of the third millennium. However, research at urban sites such as Harran, Tiriş Höyük and Kazane, as well as at smaller town and village sites, have called into question this perspective, and illustrated that highly specialized urban societies emerged in the region of modern Şanlıurfa by the mid-third millennium. Furthermore, the fact that Kazane is equal in size to the largest centers of northern Mesopotamia emphasizes the urban character of this part of southeast Anatolia in the mid-third millennium. Our results from this region highlight the need to study small as well as large sites, and outer towns as well as citadels. Through both the protection of key sites and ongoing research in the area, scholars will be able to further illustrate the unique role played by settlements in this part of Anatolia in the formation of the world's first cities.

The Archaeological Significance of Southeast Anatolia for Understanding The Formation of Early Cities

REFERENCES

- Algaze, G. 1990a *Town and Country in Southeastern Anatolia, Volume II: The Stratigraphic Sequence at Kurban Höyük*. Chicago: Oriental Institute Publications.
- Algaze, G et al. 1995 *Türis Höyük, a Small EBA Urban Center in SE Anatolia: The 1994 Season*. *Anatolica XXI*: 13-64.
- Hauptmann, Harald 1983 *Lidar Höyük, 1982*. *Anatolian Studies 33*:254-256.
- Henrickson, Elizabeth 1981 *Non-Religious Residential Settlement Patterning in the Late Early Dynastic of the Diyala Region*. *Mesopotamia XVI*: 43-140.
- Özdoğan, Mehmet 1977 *Lower Euphrates Basin 1977 Survey*. Middle East Technical University Lower Euphrates Project Publications, Series 1.2. İstanbul.
- Pettinato, Giovanni 1991 *Ebla: A New Look at History*. Baltimore: John Hopkins Press.
- Wattenmaker, Patricia 1998 *Household and State in Upper Mesopotamia*. Washington, D.C.:Smithsonian Institution Press.
- Yardımcı, Nurettin 1990 *1989 Yılı Şanlıurfa-Harran Ovası Yüzeý Araştırmaları. Araştırma Sonuçları Toplantısı*. VIII:401-418. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı

Figure 1 : Map showing locations of Kurban Höyük and Kazane

Figure 2 : The Karababa Basin and the large site of Samsat

Figure 3 : Karban Höyük

Figure 4 : Remains of Modest Houses at Kurban Höyük (Area B)

Figure 5 : Whell-made Vessel from Kurban Höyük (Area B)

Figure 6 : Kazane

Figure 7 : Kazane. Note the Irrigation canal cutting through the lower town.

Figure 8 : A team of DSI Surveyors Mapping Kazane

Figure 9 : The Map of Kazane (note high mound, outer town, irrigation canal and city wall)

Figure 10 : Kazane. An Early Bronze Age Public Building (Area C)

TİLMEN HÖYÜK'TEKİ MİMARLIK ESERLERİNİN KORUNMASI HAKKINDA BAZI GÖZLEMLER

Prof. Dr. Refik DURU*

Sayın Başkan, sayın dinleyenlerim,

Bu konuşmanın konusu, 30 yıl kadar önce kazılan Tilmen Höyük'te çıkartılmış anıtsal nitelikli ve arkeolojik açıdan çok önemli bazı mimarlık eserlerinin -dönemin yerel krallıklarından birindeki saray kompleksinin-, bugünkü durumudur.

Tilmen Höyük Gaziantep'e bağlı İslahiye İlçesinin 10 km. kadar doğusunda, 200-225 m. çapında, 19 m. yüksekte yuvarlak bir tepe ile, batıya doğru uzanan 150 x 100 m. boyundaki terastan oluşan bir yerleşme yeridir (Resim: 1). Höyükte 1960-1972 yılları arasında Prof. Dr. U. Bahadır Alkım'ın yönetiminde kazılar yapılmış ve Geç Kalkolitik Çağ'dan Demir Çağlarına kadar (yaklaşık M.Ö. 3500-1000 yılları) devam eden yerleşim tabakaları saptanmıştır. Bu tabakalardan M.Ö.II. bin yılının ilk yarısına tarihlenen yerleşme, o dönemde önemli bir krallık olan Halpa (Halep) krallığına bağlı yerel bir krallık-prenslik merkezi idi. Bu yerleşme döneminde, bir akropol niteliğindeki höyüğün etrafı bir iç sur, höyükle terastın etrafı ayrıca ikinci bir surla çevrilmişti (Resim: 2). Surların bazı yerleri çok iri taşlarla örülmüş, bazı yerleri de olağanüstü özenle biçilmiş, bazalt bloklarıyla, anıtsal bir görünüme sahipti. Höyüğün ortalarında da, değişik zamanlarda onarımlar gören bir saray kompleksi bulunuyordu. Saraya çok gösterişli bir kapıdan girilmekte ve yapıda resmi ve özel kullanıma ayrılmış bölümler yer almaktaydı (Resim: 3). Kapıda, sarayın dışa bakan duvarlarından ve odalarından bazılarının duvarlarının alt kısımlarında, yükseklikleri 90 cm.ye varan ve 0.80-1.20 m. uzunluklarda bazalttan kesilmiş ortostatlar kullanılmıştı (Resim: 4, 5, 6). Büyük çoğunluğu sağlam durumda günümüze kadar gelen ortostatların yıkık olanları kazılar sırasında düzeltilmiş ve sağlık nedenleriyle kazıların bitiminde, kazı alanı, çevresi ve bu arada saray kompleksi düzenlenerek höyük terk edilmiştir.

* Prof.Dr.Refik DURU, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü Başkanı, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı 34459 Beyazıt-İSTANBUL

Kazılardan sonra Tilmen Höyük ören yeri uzun süre Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün atadığı bir bekçi ile korunmuştur. Ancak bekçinin emekli olmasından sonra yeni bekçi ataması yapılmamış ve kazı alanı korumasız kalmıştır.

1989 yılında Tilmen Höyük'e yaptığımız gezi sırasında büyük emeklerle ortaya çıkarttığımız sarayın anıtsal kapısının ve duvarlarındaki ortostatların hepsinin yıkıldığını gördük (Resim: 7, 8). Durumu Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne bildirdik. Genel Müdürlüğün ilgilenmesi ve görevlendirmesiyle, ertesi yıl Gaziantep Müzesi Müdürü meslektaşımızla höyüğe gittik ve bir durum tespiti yaparak, raporumuzu Ankara'ya ilettik. 3 Aralık 1990 tarihli bu raporumuza, aşağıda belirttiğimiz önlemlerin alınmasını önerdik. Öneriler şunlardır:

1. Tilmen Höyük'te çevre düzenlemesi çalışmalarına başlamak ve sarayın dış duvarlarında bulunmakta olan ortostatların devrilenlerini onarmak gereklidir. Böyle bir proje, bu önemli arkeolojik merkezin tanıtılması ve bilimsel/turistik amaçlı gezilerin yapılabilmesini sağlamak açısından son derece de yararlı olacaktır.
- 2- Saraydaki onarım, yapılacakların belki en kolay ve en kısa zamanda gerçekleştirilebilecek olanıdır. Ne var ki, bu basit işlerin yapılması için, höyüğe yaklaşmak ve gerekli malzemeyi taşıyabilmek amacıyla yol ve köprü gibi bazı altyapı hizmetlerinin getirilmesi lazımdır. Son 20 yıldır çevrede yapılan bazı sulama kanalları, höyüğe yaklaşmayı çok zorlaştırmış bulunmakta ve bölgenin coğrafi ve jeolojik durumunun da elverişsizliği nedeniyle, bu konuların -ulaşım- höyükte çalışmalara geçilmeden öncelikle çözümlenmesi gerekmektedir.
- 3- Höyüğün korunması sağlanmalı ve bu arada zaman geçirmeden, bir bekçinin atanması gerçekleştirilmelidir.
- 4- Höyükte çalışmalara başlamadan önce bir ön çalışma ile, özellikle çevre düzenlemesinin boyutlarının saptanması çok yararlı olacaktır. Böyle bir ön çalışma Ankara'da ilgili kurumların yetkililerinin yönetiminde ve uygun görülecek kişi ve uzmanların katılımıyla olmalı ve gerek çevre düzenleme projesinin hazırlanması ve gerek bazı alt yapı hizmetlerinin yapılması konularında kararlar alınmalıdır.

Tilmen Höyük kazılarına baştan sona katılan ve şu anda hayatta olan son bilim adamı olarak, önerilen bu işlerin yapılabilmesi için hazır olduğumuzu belirttiğimiz bu yazımıza herhangi bir yanıt almamıştık. Sadece Gaziantep Müzesi emrine bir miktar ödenek gönderildiğini haber aldık. Şu anda sanıyorum 1990'da yaptığımız tespitlerden daha da kötü bir durum söz konusudur.

Sayın dinleyenlerim, konu çok önemlidir. Bir anıtsal yerleşme ve bir saray yapısı gözlerimizin önünde yok olma sürecindedir. Yayımlardan Tilmen'i duyanlar ve tanıyanlar zorlukla ulaşabildikleri kazı yerinde büyük bir tahribat ile karşılaşmaktadır.

Buna karşılık, ortostatların dikilmesi ve diğer gerekli onarımların yapılarak çevrenin düzenlenmesi, belki höyüğe ulaşma konusu dışında, çok büyük para ve emeğe ihtiyaç göstermemektedir.

Bu olayın ülkemizdeki bilinen koşul ve uygulamaları karşısında şaşılacak bir yanı yoktur. Hemen bütün kazı yerleri benzer durumdadır. Tilmen ünik bir olay değildir. Sahip olduğumuz ve bazen büyük emeklerle ortaya çıkarttığımız kültür değerlerini korumayı bilmiyoruz, böylesi önemli bir konuyu hiç önemsemiyoruz.

Öte yandan Tilmen Höyük'te gördüğümüz bir diğer olgu, höyüğün her yanını çeviren Karasu'nun yatağını düzenleme gerekçesiyle yapılan büyük tahribattır (Resim: 9, 10). Dış kent surunun ileri fırlanmış anıtsal kapısı tümüyle yok edilmiştir. Bu kapıdan bugün eser yoktur. DSİ'nin iş makineleri bu kesimdeki tüm arkeolojik belgeleri yok etmiştir.

Kültür varlıklarının yaşatılması konusunda gösterdiğimiz özensizliğin yanı sıra, burada bir noktayı daha vurgulamak istiyorum. Genelde, ülkemizde bayındırlık hizmetleri verilirken, çevreye bu arada doğa ve kültürel değerlere -son yıllardaki bazı olumlu girişimlere rağmen-, hiç duyarlı davranılmadığını rahatlıkla söyleyebiliriz.

Geri kalmış toplum olmaktan kurtulma çabaları içindeki ülkemizin ihtiyaçlarının büyük ölçüde artması, taşınmaz kültür varlıklarının korunması ile trajik bir karşılık içinde gibi görünmektedir, ya da öyle karşılanmaktadır. Yapılacak bayındırlık çalışmalarının Türk insanına vereceklerini öne alarak, çevre ve doğayı korumak için çırpınanları marjinal kişi ve eylemler olarak görmek, bu işleri züppelik, duygusallık ve gerçekçi olmamakla suçlamak, çok yaygın olan yanlış bir davranıştır.

Kültür değerlerimizin bir başka ülkeye göre olağanüstü çok olması, onların korunması ve gelecek kuşaklara aktarılmasını sağlamak için, büyük ve masraflı çalışmalara elbette gerek vardır. Ancak, her zaman bu tür hizmetlerin çok pahalı olmadığını da belirtmek isterim. Çok az masrafla, zamanında, işler daha planlama safhasında iken, az para ile çok önemli şeyler yapılabilir. Ancak bu, bilinçli ve özenli bir yaklaşımla mümkündür.

Ülkemizde bu türden olumsuzluklar için pek çok örnek verilebilir. Örneğin bir Gökova Elektrik Santrali'nin, yapıldığı yere getireceği olumsuzlukları önceden görülmemiştir. Daha birkaç gün önce şahit olduğumuz ikinci bir olay, Mersin'de yaşanmaktadır. Mersin'de Karayolları veya Belediye, hangisi olduğunu bilmediğim bir kurum, varoşlarda ki bir yol yapımı nedeniyle, kazı yapılmakta olan ve uzun yıllardır "Arkeolojik Sit" olarak tescil edilmiş olan Yumuktepe Höyüğünün böğrüne gelmiş dayanmıştır. Yolun bitirilmesi için höyüğün tümünün kaldırılması gerekmektedir. Ve belki şu anda bu işlem yapılmaktadır.

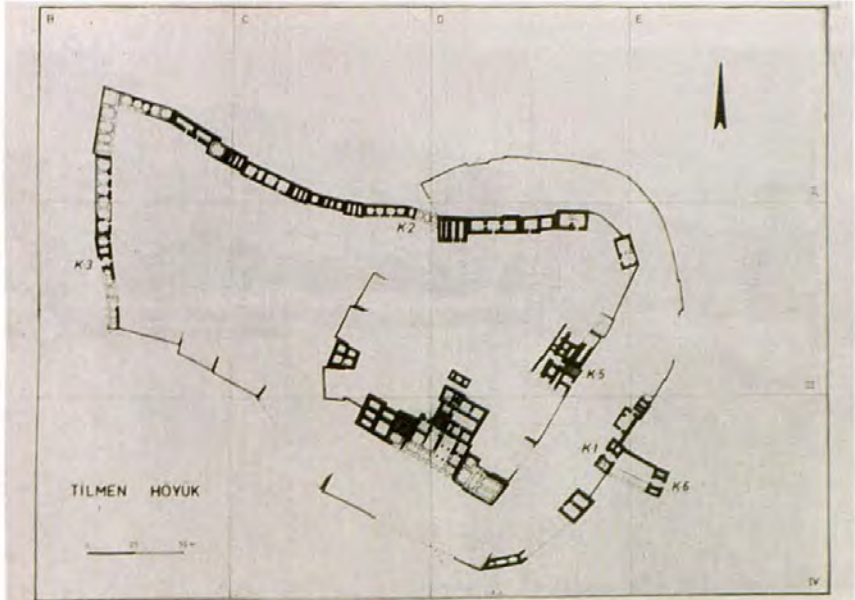
Değerli dinleyenlerim, şimdi lütfen düşününüz: Bu yolun yapılmasının zorunlu olduğunu tartışmasız kabul etsek bile yol güzergahının 50 m. kaydırılması ile, yasalara göre korunması mutlaka gerekli olan, aksi suç teşkil eden bir yıkım olayı söz konusu olamayacaktır. Sorumlular koskaca bir höyüğün yok olmasına rahatlıkla kayıtsız kalabilmektedirler. Bu mantıkla hareket edilmesi durumunda, eğer sözü edilen yolun üzerinde Süleymaniye Camii gibi bir anıt olsaydı onu da yıkacak mıydık? Höyük, büyük bir mimari eser değil, küçük bir sebil bile olsa, planlama aşamasında bu eserlerin göz önüne alınması gerekmez mi? İlgililer niçin insanlığın bize emanet ettiği belgeleri böyle kayıtsızca gözden çıkartabilmektedir? Bu tür uygulamalar, karar verme konumundaki kişi ve kuruluşların, en hafif deyimle öngörüsüzlüğüdür.

Arkadaşlar kabul etmeliyiz ki, bu iş bir uygarlık sorunudur; kaynaklarla, zenginlikle, fakirlikle ilgisi yoktur. Limanlar, havaalanları, baraj yapımı gibi bayındırlık işlerinde, Devlet Su İşleri, Devlet Karayolları, Yol Su Elektrik, Köy Hizmetleri ve diğer kurumlardaki, bu konularda duyarlı ekipler ağırlıklarını koymazlarsa, yanlış iş yapanlar uyarılıp gerekli hallerde cezalandırılmazsa, biliniz ki bu konularda daha çok uzun yıllar, iş işten geçtikten sonra, bir şeyler yapmak, bir takım eserleri kurtarmak için, bugün yaptığımız gibi kıvranıp dururuz; sadece kıvranmakla kalmayız, suçlanırsınız. Uygar ülkeler ligine girmemiz için, kültür varlıklarımızı, gerçekte insanoğlunun ortak sahibi olduğu varlıkları, bu sempozyumun adında da mevcut olduğu şekilde, korumamız ve yaşatmamız mutlaka gereklidir.

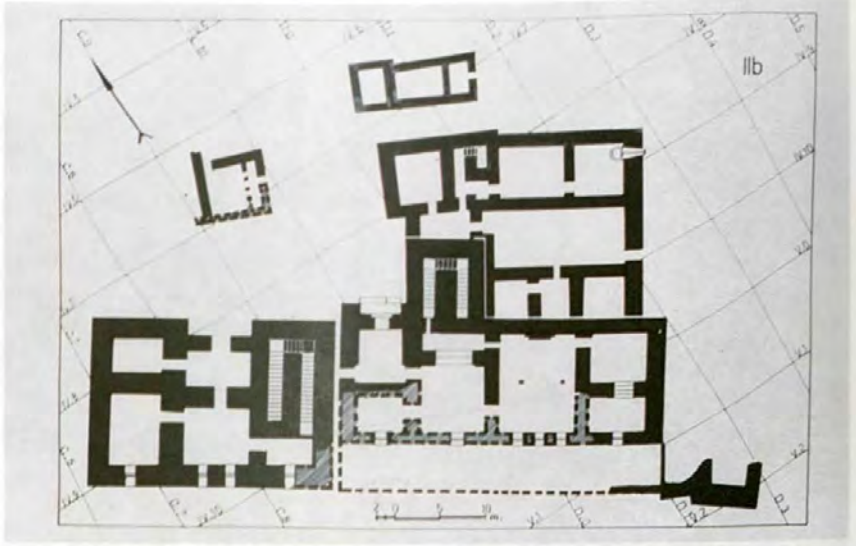
Tilmen Höyük'teki Mimarlık Eserlerinin Korunması Hakkında Bazı Gözlemler

Resim 1 : Tilmen Höyüğün güneyden görünüşü - 1969

Resim 2 : Höyükteki 2. bin yılı yerleşmesinin planı

Resim 3 : Saray binalarının planı

Resim 4 : Saray'a giriş kapısı

Tilmen Höyük'teki Mimarlık Eserlerinin Korunması Hakkında Bazı Gözlemler

Resim 5 : Saray kompleksinin kuzeybatıdan görünümü - 1971

Resim 6 : Sarayın kabul salonunun ortostatlı duvarı

Resim 7 : Saray binalarının 1989'daki durumu

Resim 8 : Saray Kapısı - 1989

Resim 9 : Höyüğü çeviren kanallar - 1970

Resim 10 : Höyüğü çeviren Karasu yatağını son durumu - 1989

HARRAN KAZI VE RESTORASYON ÇALIŞMALARI

Dr. Nurettin YARDIMCI*

Harran, Şanlıurfa'nın 44 km. güneydoğusunda, günümüzde de tarihteki ismi ile anılan, kendine özgü sivil mimarisi ile ilgi çeken şirin bir ilçedir. Bu ilçe kendi adım taşıyan, bereketli toprakları az yağış alan, tahıl ekimine elverişli ovanın ortasında yer almıştır. Harran ovasında, aralarında Sultan Tepe'nin de bulunduğu, tarihin derinliklerine inen, yüzlerce höyük mevcuttur. Bu höyüklerden biri de 1983 yılından beri kazı çalışmalarına devam ettiğimiz Harran höyüğüdür.

Eski çağlardan beri, varlığı bilinen Harran, Mezopotamya ile Akdeniz'i birleştiren yol üzerinde, önemli bir istasyondur. Harran ve yakın çevresinde yapılan araştırmalara göre, M.Ö. V. Bin'den M.S. 13. yüzyıla kadar kesintisiz iskan edilmiştir. Ayrıca günümüzde de, höyük çevresinde yerleşmeler devam etmektedir.

Eski Babil Devri'nde çok az bahsedilen Harran, Asur Devri'nde İ-na, Ha-ra-an veya İ-Ha-ra-na/an olarak geçmektedir. Mezopotamya'dan batı ve kuzeybatıya açılan yollar kavşağında olduğundan, Sümerce ve Akatca seyahat ve kervan anlamına gelen Harran denmiştir. Aynı zamanda Asur ile Anadolu'yu birleştiren ticaret yolu üzerinde bulunan Harran, Anadolu ile sıkı ticari ilişkiler yürütmüş olan, Asurlu tüccarların uğrak yeri olmuştur. Şehrin ismi A-limki Hara-an = Harran şehri veya İna/ İ-Harran şeklinde yazılmıştır. Eski Babil Devrinde şehir, URU-Kİ-KASKAL = Al-Harran şeklinde geçmektedir.

Kuzey Suriye'de bulunan Ebla tabletlerinde de, Harran'dan sık sık söz edilmekte ve Harran'la ilgili önemli bilgiler verilmektedir. Ebla tabletlerinde Harran adı, Ha-ra-anki şeklinde geçer. Harran II. Bin'de Asur şehriden sonra, ikinci önemli şehirdir. M.Ö. 18. yüzyıla ait Mari tabletlerinin birinde, Harran Ay (Sin) tapınağında bir anlaşma imzalandığı belirtilmektedir. Bu anlaşma Hitit Kralı Şuppiluliuma ile Mittani Kralı Mativaza arasında, Ay Tanrısı Sin ile Güneş Tanrısı Şamaş adına imzalanmıştır.

* Dr. Nurettin YARDIMCI, Başbakan Başmüşaviri, Tıpta Foni Kurulu Temsilcisi, Başbakanlık Bakanlıkları/ANKARA

Tapınağın Sümerce adı E Hul Hul'dur. III. Salmanasar ve Assurbanipal Harran Sin Tapınağı'nı tamir ettirmişlerdir. Yazılı kaynaklara göre Assurbanipal zahmetle sağlanan sedir ağaçları ile damı örtürmüştür, salonlarını lapis-lazuli ile bezemiş, kapılarını gümüşle süslemiştir. Bu kral Harran'da taç giymiş, küçük kardeşi de Sin Mabedi'nin yüksek rahipliğine tayin edilmiştir. Sin Tapınağının üçüncü restoratörü Babil Kralı Nabonid'dir (M.Ö. 556- 539).

Asur Kralı Adad Nirari (M.Ö 1310-1280) Harran'ı işgal etmiştir. Daha sonra, I. Tiglatpaleser zamanında M.Ö. 1100 yıllarında, Harran büyük bir askeri garnizon haline gelmiştir. M.Ö. 6. yüzyılda Geç Asur devrinde kısa bir süre başkent olmuştur. Harran uzun zaman dini merkez olma özelliğini korumuştur. Carrhae adı altında, Crassus'un ölümüne kadar (M.Ö. 54) Partlar'ın elinde kalmıştır. Daha sonra sırasıyla, Nestorianlar / Hıristiyanlar ve Haçlılar devrinde de önemini sürdürmüştür ve hiç bir zaman Eski Asur devrinden süregelen, kült merkezini kaybetmemiştir. M.S. 9. yüzyılda da aya tapanlar mezhebine mensup, Sabililerin de kült merkezi olmuştur.

Harran'ın İslam Kültür Tarihi'ndeki önemi çok büyüktür. Buradan ünlü filozoflar yetişmiştir. Matematikçi Sabit bin Kurra, Fizikçi Cabir İbn-i Hayyan, Gök bilimcisi Battani'yi bunlara örnek verebiliriz. Bu ihtişamlı kültüre ait, bir çok kalıntıları görmek mümkündür. Harran İslam devrinde Emevi Halifesi II. Mervan zamanında, ikinci kez bir süre başkent olmuştur. En parlak devrini, Eyyubiler zamanında yaşamıştır. Bu dönemde Harran, şehirciliğin, sanat ve tekniğin doruk noktasına ulaşmıştır. Harran şehri 1260 yıllarında Moğollar tarafından işgal edilmiş, şehir tamamen yakılıp, yıkılmıştır. Moğol istilasından sonra, Harran bir daha eski durumuna dönemeyip, yerini yakınında bulunan EDESSA'ya (Şanlıurfa'ya) terk etmiştir.

Harran'da yaklaşık 4 km. ye ulaşan surlar, sur kapıları, şehrin güneydoğusunda yer alan ve iyi korunmuş iç kale, şehir merkezine yakın höyük ve höyüğün kuzey eteğine inşa edilmiş Ulu Cami, 33.30 m. yüksekliğindeki minaresi ile şehrin ihtişamına tanıklık edecek, günümüzdeki kalıntılarıdır (Plan: 1, Resim: 1).

Harran'ı değişik zamanlarda bir çok seyyah ve araştırmacı gezmiştir. Şehrin tarihini açıklayan ve Orta Çağ'daki ihtişamını anlatan yazılar yazmışlardır.

Yukarıda kısaca tarihinden bahsedilen Harran, kültür tarihindeki önemi nedeniyle ihmal edilmemesi ve tahribattan kurtarılması gereken önemli merkezlerden biridir. Harran Ovası yüzlerce iskan yerinin bulunduğu mümbit bir ovadır. Yoğun iskan olan bu yerde, son yıllarda geleneksel ve orijinal bir mimari tarzın son temsilcileri olan, kubbeli yapılar, yok olmaması için koruma altına alınmıştır (Resim: 1). Ören yerlerindeki tahribatı önlemek, ovanın tarihine ışık tutmak amacıyla, Harran'da geniş kapsamlı bir kurtarma çalışmasına başlamak zorunlu olmuştur. Kültür ve Turizm Bakanlığı adına başkanlığım altında kurulan; Adnan Mısır (Şanlıurfa Müze Müdürü),

Ülkü İzmirligil (İstanbul Konservasyon Merkezi Laboratuvarı Müdürü), Sabri Kızıltan (İstanbul Arkeoloji Müzesi), Zeynep Kızıltan (İstanbul Arkeoloji Müzesi), Mustafa Büyükkolancı (Selçuk- Efes Müzesi), Sabri Aydal (Antalya Müzesi), Pınar Döğerli (Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü), Ayşe Özkan, Nur Altınyıldız (İstanbul Konservasyon Merkezi Laboratuvarı), Coşkun Tütüncü, Remzi Yağcı (Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü), Gönül Özmen (İstanbul Röleve ve Anıtlar Müdürlüğü), Necmettin Bektöre (Eskişehir Müzesi Müdürlüğü), Adnan Şakar (Topograf), Dr. Suna Güven'den oluşan bir heyetle 1983 yılında, araştırma, kazı ve restorasyon çalışmalarına başlanmıştır. 1995 yılından itibaren de GAP İdaresi Başkanlığı Sanat Tarihi uzmanlarından Serap Üzer heyetimizin devamlı üyesi olarak kazı çalışmalarımıza katılmıştır.

HÖYÜKTEKİ ÇALIŞMALAR

Kazı çalışmaları sırasında üst tabakada İslam devrine ait büyük bir şehir kalıntısı açığa çıkarılmıştır (Plan: 2, Resim: 2). Buradaki mimariyi dar sokaklara açılan bitişik nizamlı ve avluya açılan odaları bulunan dikdörtgen ve kare planlı evler oluşturmaktadır (Plan: 3, Resim: 3). Kazı çalışmaları sırasında, Eski Tunç Çağı'ndan itibaren çeşitli devirlere ait buluntulara bu katta rastlanmıştır. İslam devrinde altıyüz yıldan fazla iskan gören bu şehirde, tepede insan gücüyle döndürülen değirmen üniteleri ve büyük hububat konulan küpler açığa çıkarılmış ve iki değirmenin restorasyonu yapılmıştır. 10.000 m²'den fazla kazılan alanda çeşitli zamanlarda restorasyon görmüş evler, bunların içinde bulunan taş veya tuğla döşeli avlular, su kuyuları, mutfak, kiler, oturma odaları, eyvanlar, hububat depoları, taş kapaklı tuvaletler, foseptik çukurları, bunların arasında pişmiş tuğladan yapılmış künklerden oluşturulmuş kanalizasyon sistemi, avlulardan sokaklara doğru yapılan, kirlı sulann akıtıldığı küçük su yolları, bu devrin şehircilik ve mimarisi hakkında geniş bilgiler vermiştir (Resim: 4).

Bu katta; Eski Tunç Çağı'na ait (M.Ö. 3. Bin'in II. Yarısı) pişmiş topraktan yapılmış bir kadın figürünü ve figürin parçaları, Eski Asur devrine tarihlenen (M.Ö. 19 yy.) ve üzerinde tören sahnesi bulunan bir silindir mühür (Resim: 5) ve Babil devrine ait çivi yazılı tablet (Resim: 6) ile tuğla parçalarına rastlanmış, ayrıca İslam devrinde yapılmış bir ev duvarını oluşturan çok miktarda adak kitabelerine rastlanmıştır. M.Ö. 6. yy. Babil Kralı Nabonid devrine tarihlenen bu pişmiş tuğladan yapılmış, üzerine çivi yazılı adak kitabelerinin Sin Mabedi'ne ait olduğu anlaşılmıştır.

Eyyübi devrine tarihlediğimiz bu mimari kalıntılarda, çok miktarda Eyyübi Dönemi'ne ait bronz sikkelere rastlanmıştır. Bunların yanı sıra az miktarda Selçuklu, Artuklu ve Bizans sikkeleri de bulunmuş, çoğu İslam devrine ait olmak üzere çeşitli devirlere ait çanak, çömlek, sırlı kaplar, pişmiş toprak ve bronz kandiller, taş eserler ile ahşap ve cam eserler elde edilmiştir (Resim: 7, 8, 9, 10). Höyük ve çevresinde tarih öncesi çağlardan beri; Halaf Ubeyd, Uruk, Tunç Çağları, Hitit, Hurri, Mitanni, Asur, Babil,

Helenistik, Roma, Bizans, İslam devrinde de; Emeviler, Abbasiler, Selçuklular, Zengiler ve Eyyubilere ait çok önemli uygarlıklar yaşamıştır.

ULU CAMİİ ÇALIŞMALARI

İslam devrinin önemli eserlerinden olan Ulu Cami, Harran höyüğün kuzey doğu eteğinde yer alır (Plan: 1, 2, 4, Resim: 11). İslam kaynaklarında, Cami El Firdevs (Cennet Camii) olarak da geçer. Doğu cephesi, şadırvanı, mihrabı ve özellikle 33.30 m. yükseklikteki minaresinin büyük bir bölümü korunmuş olup, bugün bile, eski ihtişamına tanıklık edecek ölçüdedir. Harran Ulu Camii, Emevi Halifesi II. Mervan tarafından 744-750 tarihleri arasında inşa edilmiştir. 104 x 107 m. ebatlarında olup, kapalı mekan, üç sütun sırasıyla dört sahna ayrılmıştır. Avlunun üç yanı revaklarla çevrilmiş, ortasında sekizgen bir şadırvan, şadırvanın kuzey batısında bir kuyu bulunmuştur. Ayrıca dört cepheden, çeşitli girişler tesbit edilmiştir. 1984 ve 1985 kazı mevsiminde, Ulu Cami içinde yoğun bir temizlik çalışmasına başlanılmış ve caminin büyük bir bölümü açığa çıkartılmıştır. Ayrıca caminin 1/500, 1/200, 1/100 ölçekli planı ile 1/50 ölçekli detay çizimleri yapılmıştır. 1984 yılı çalışmalarında doğu cephede iki giriş, batı cephede merdivenli bir giriş temizlenmiş, çalışmalar mihrap çevresinde de sürdürülmüştür. 1985 yılında avluda yer alan şadırvan, kuzeydoğu köşede bulunan minare çevresi gün ışığına çıkartılmıştır.

Ulu Cami'de kuzey cephede üç giriş mevcuttur. Ana giriş kuzey cephenin ekseninde olup, bu alanda yapılan kazı ve temizlik çalışmasında, kuzeydeki ana girişin, her iki cephesinde bitişik düzende mekanlar bulunan bir sokağa açıldığı görülmüştür. Ulu Cami'nin batı cephesinde iki giriş mevcuttur. Kuzeybatı köşeye yakın olan birinci giriş sekiz basamaklı, güneybatı köşede yer alan ikinci giriş ise kuzey güney yönünde, onbeş basamaklı olup, doğu yöne yarım dönüş yapmıştır. Ulu Cami'nin güney cephesinde, mihrabın sağında, altı basamaklı küçük bir giriş ile bu girişin karşısında, iki küçük mekan tespit edilmiştir. Cami içinde devam eden temizlik ve tespit çalışmalarında, cami inşasında kullanılan bazı malzemenin iç kaleden getirilerek ikinci kez kullanıldığı görülmüştür.

Caminin güney duvarı üzerinde, orta kısmında yer alan mihraba inmeye yarayan girişten batıya doğru, 7 basamaklı taş bir merdivenle 1 m. x 1.05 m. ebadında bir sahanlığa inilmektedir. Sahanlıktan sonra batıya doğru devam edilirse 1.94 x 1.54 m. boyutlarında ikinci bir kapı önu sahanlığına bir basamakla geçilmektedir. Sahanlıktan 0.19 m. yükseklikte bir basamak ve eşikle 0.72 m. genişlikteki kapıdan 1.45 x 2.90 m. boylarındaki bir mekana ulaşılmaktadır. Bu mekanın muhtemelen imamın kullandığı küçük bir oda olduğu düşünülmektedir. Sahanlıktan sonra kuzeye doğru mihrabın yanına 3 basamakla inilmektedir. 3 basamakla inilen bu girişin hem güvenlik hem de kısa yoldan mihraba ulaşmak için sadece imam tarafından kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Mihrabın etrafı kazılarak temizlenmiş ve mihrabın batı tarafında yıkık durumda ve düşmek üzere olan taşlar numaralanarak, plana geçirilmiş ve daha sonra bunlar kaldırılarak, bu kısımda restorasyon çalışması yapılmıştır.

Caminin kapalı kısmını oluşturan (harim) doğu-batı istikametinde sütun ve payelerin 4 sıra halinde dizili olduğu kısımlardaki, bütün alan kazılıp temizlenmiştir (Resim: 12).

Avludan harime girişteki büyük kemerin kuzey ve güneye bakan bölümlerinde temizlik çalışması yapıldıktan sonra, şadırvana kadar olan avlunun büyük kısmı da temizlenerek, açığa çıkarılmıştır. Burada yapılan temizlik sırasında, şadırvanın doğusunda kalan bölümde 0.53 m. genişliğinde doğuya doğru uzanan, oluk genişliği 0.20 m. derinliği 2.20 m. şadırvanla bağlantısı olan, taştan bir su kanalının olduğu görülmüştür. Bu tür su kanallarına doğru duvarın dışında yaptığımız kazılarda da rastlanmıştır.

Avlunun kuzey kapı girişi (Nabonit Steli'nin bulunduğu alan) tamamen kazılarak temizlenmiştir. Bu girişin doğuya ve batıya uzanan duvarları ve bu duvarların iç kısımlarındaki alanlar tamamen kazılarak açığa çıkarılmıştır. Kuzeydoğu bölümünde yer alan minarenin de çevresi temizlenmiş, daha sonra kuzeydoğu köşesine yakın, siyah bazalt döşemesi olan kapı girişi de, temizlenerek plana geçirilmiştir.

33.30 m. yükseklikteki minarenin restorasyonu yapılırken, tamamen yok olmuş olan ahşap merdivenler de yeniden yapılarak minarenin üstüne kadar çıkış sağlanmıştır.

Caminin batı duvarı üzerinde bulunan kapı girişinde temizlik çalışmaları sonucu, girişin iç kısmında 4.40 m. genişliğinde 8 basamakla kapıya gelindiği görülmüştür. Basamakların genişliği 0.68-0.84 m. arasında değişmektedir. Mermer ve bazalttan yapılan basamakların düzgün bir şekilde yerleştirildiği görülmüştür. Yüksekliği 0.15-0.22 m. arasında değişen basamakların sekizinci ve dokuzuncu basamağında iki adet sütun kaidesinin ters çevrilerek kullanıldığı görülmüştür.

Merdivenlerden sonra ulaşılan 2.50 m. genişliğindeki esas kapı girişinde bulunan 0.40 m. yüksekliğindeki basamağında 2.50 m.'lik yekpare mermer bir sütunun düzeltilerek yerleştirildiği görülmüştür. 0.25 m.lik ikinci basamağın ise mermer ve bazalttan iki parça halinde olduğu tespit edilmiştir.

Batı kapısının dışarıya doğru açılan kısmında yine 2.50 m. genişlikte, toprak zeminin iki tarafında 0.25 m. yüksekliğinde, 0.52 m. genişliğinde, blok taşlardan oluşan 8 m. uzunlukta iki taş sırasının batıya doğru uzandığı görülmüştür.

Batı cephesindeki bu girişin dışında güneye doğru, çapı 1.10 m. olan çok düzgün olmayan, derinliği 0.22 m. taştan bir tekneye rastlanmıştır. Dip köşesinde suyun alınmasına yarayan bir delik bulunmaktadır. Bunun abdest almak için veya yalak olarak kullanıldığı düşünülmektedir.

Doğu duvarı üstündeki, kuzey köşeye yakın kapıdan avluya girişte yapılan temizlik çalışmasında 2.50 m. genişliğindeki kapı girişi tamamen açığa çıkarılmıştır. Yekpare bazalttan eşliği olan kapıdan, mermer ve bazalttan yapılmış, 0.60-0.85 m. arasında değişen genişlikleri olan 0.20 m. yükseklikte 3 basamakla dışarıya çıkmaktadır.

Yine bu cephede orta bölümde bulunan, 2.85 m. genişlikte, 4.80 m. yüksekliğindeki büyük kapı girişinde, avluya inen son kısımda yapılan kazı ve temizlik sonrasında 4.25 x 4.50 m. boyutlarında, avlu zemininden 0.15 m. yükseklikte taş döşeli bir kısım, 2.5 m.ye varan yükseklikteki toprak kaldırılarak açığa çıkarılmıştır.

Caminin üst çatısı hakkında bilgi verebilecek, ayakta kalan tek cephesi doğu duvarıdır (Resim: 11).

Doğu cephesindeki duvarda, kısmen yıkılmış cephenin bir bölümünde 7.70 m. uzunlukta yıkılmış bölümün, 1.17 m. genişlikteki duvarının pencerelerinin alt seviyesine kadar ulaşan dıştan 5 sıra, içten 7 sıra halinde rölöve çalışmaları yapılarak taş sıraları tamamlanmıştır (Resim: 11). Bu cephenin dışındaki sağlamlığını yitiren 14-15 kadar taş restorasyon projesi hazırlanarak değiştirilmiştir. Doğu cephesinin iç ve dışındaki daha üst seviyelere ait olan düşmüş taşlar plana alınarak, daha sonraki senelerde yerlerine konmak üzere, numaralama çalışmaları yapılmıştır.

Caminin etrafında yapılan kazılarda, küçüklü büyüklü odalara rastlanmıştır. Önümüzdeki yıllarda bunlar tamamen açığa çıkarılacaktır.

Bütün bu çalışmalarımız sonucunda Ulu Cami tüm bir plan verecek şekilde açığa çıkarılmıştır. Bundan sonraki aşamada kazı çalışmaların caminin çevresinde sürdürülmesi ve Ulu Cami'nin restorasyon uygulamalarına esas teşkil edecek rölöve, restitüsyon ve restorasyon projesi çalışmaları yapılacaktır.

İÇ KALE VE ÇEVRESİNDEKİ ÇALIŞMALAR

Harran'ın güneydoğusunda şehir suruna bitişik olarak inşa edilen İç Kale dikdörtgen planlı olup, köşelerinde kuleleri mevcuttur. İç Kale Hititlerden başlamak üzere dört yapı katına sahiptir. İyi korunarak günümüze kadar gelebilmiştir.

Zamanla üstten ve çevreden akan taş, toprak ve moloz, dış surun üst seviyesine kadar birikmişti. İlk çalışmalarımıza bu moloz birikintisini kaldırmakla başlamış ve çevrede temizlik çalışması yapmıştık.

Daha sonraki yıllarda iç kaledeki dört kuleden birisi olan güneydoğu kulesinde önce temizlik çalışması yaptık. İki katlı olan bu kulenin alt katında zemine kadar inilerek içi tamamen temizlenerek boşaltılmış ve burada yapılan restorasyon çalışması sonucu (Resim: 13), gerektiğinde turizm amaçlı kullanılmak üzere düzenlenmiştir. Kulenin önündeki beden duvarı açığa çıkarıldıktan sonra, kulenin hemen yanında kuleye bitişik

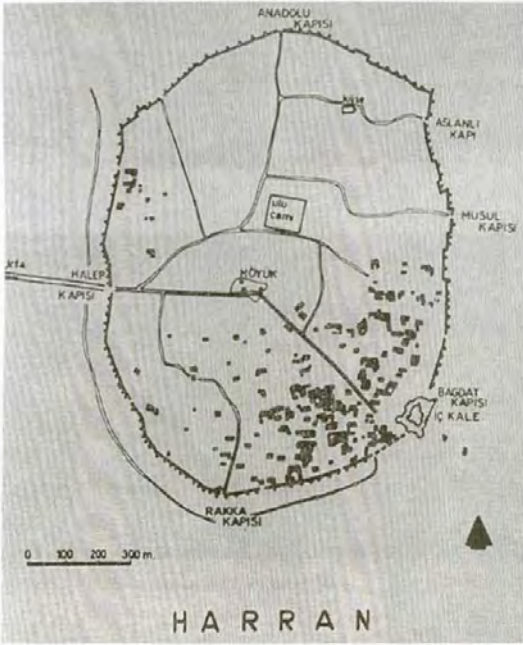
olarak iç kaleye çıkışı sağlayan merdiven ve solundaki mekanlar ile yukarıdaki alan kazılarak temizlenmiş ve tamamen açığa çıkarılmıştır.

SURLAR VE HALEP KAPISINDAKİ ÇALIŞMALAR

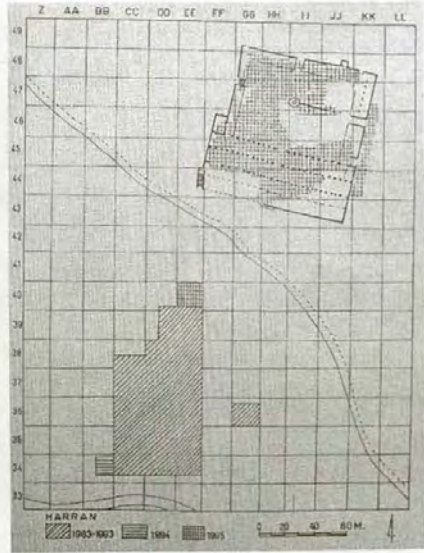
Uzunluğu yaklaşık 4 km.'ye varan ve 5 m. yüksekliğindeki kalın surlar Harran'ın etrafını çepeçevre çevirmektedir (Plan: 1, Resim: 14). Surlar, kuzeyde Anadolu Kapısı, doğuda Aslanlı Kapı, Bağdat Kapısı, Musul Kapısı, batıda Halep Kapısı ve güneyde Rakka Kapısı olmak üzere 6 kapı ile dışa açılmaktadır (Plan: 1). Çalışmalarımızı surların Halep kapısına bağlanan kısmında ve Halep kapısında yaptık (Resim: 15).

Buradaki kazı ve temizlik çalışmalarımız sonucunda Halep kapısının dış kısmında ve iki tarafında uzanan sur duvarı tamamen açığa çıkarılmış ve sur duvarı boyunca düzensiz aralıklarla sur duvarına destek vermek amacıyla yapılan büyük payandalar tespit edilmiştir.

Harran Kazı ve Restorasyon Çalışmaları

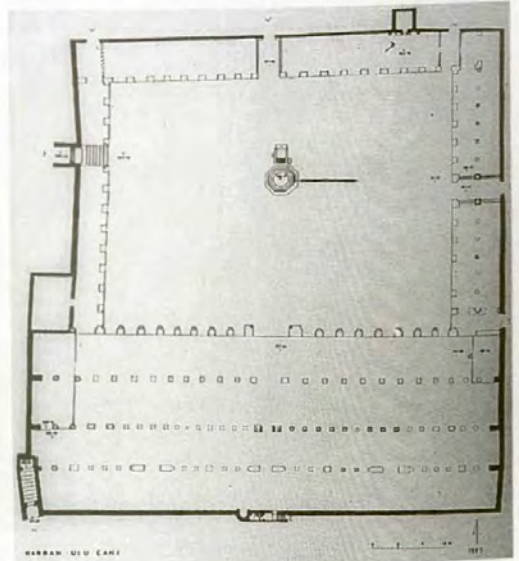
Plan 1 : Harran surlarını ve sur içini gösteren plan

Plan 2 : Höyükte ve Ulu Cami'de kazı yapılan alanları gösteren topografik plan

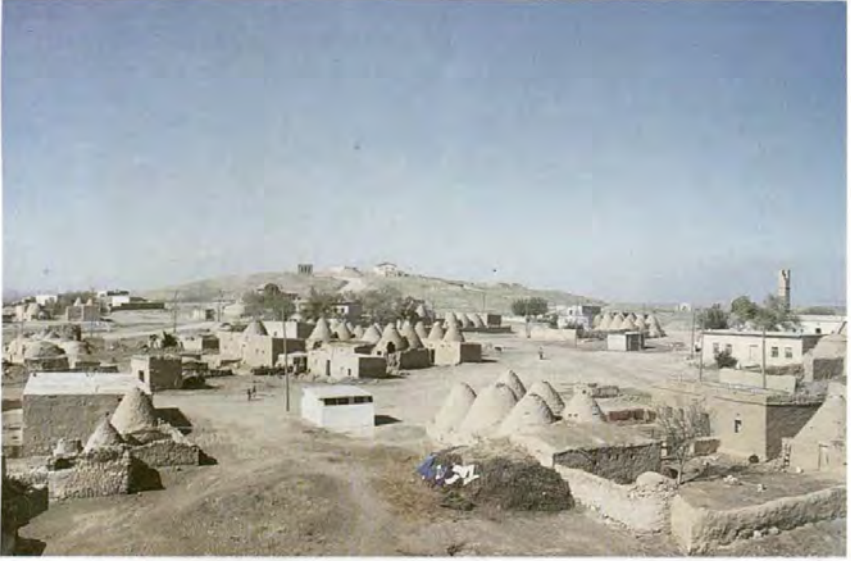

Plan 3 : Höyükte bugüne kadar yapılan kazı çalışmaları sonucu açığa çıkarılan İslam Devrine ait şehir planı

Plan 4 : Harran Ulu Camii Planı

Harran Kazı ve Restorasyon alışmaları

Resim 1 : Höyükten Harran'ın genel görünümü

Resim 2 : Höyükteki çalışmalardan genel bir görünüm

Resim 3 : Höyükteki mimari kalıntılardan genel bir görünüm

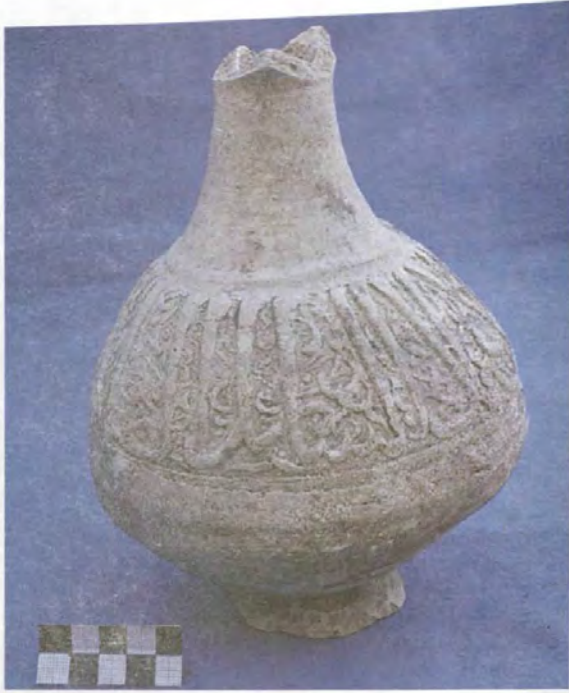
Resim 4 : Taştan yapılmış kapaklı tuvalet ve yan tarafında su yolu (İslam Devri)

Resim 5 : Eski Asur Devri'ne ait (M.Ö. 19. yy) üzerinde tören sahnesinin yer aldığı silindirik mühür ve baskısı

Resim 6 : Sin Mabedi'ne ait Adak Kitabesi (Babil Devri, Nabonid Dönemi - M.Ö. 6. yy)

Resim 7 : Pişmiş topraktan yapılmış üstü yazılı kap (İslam Devri)

Resim 8 : Pişmiş topraktan yapılmış kandil (İslam Devri)

Resim 9 : Üstü figürlü, boyalı, cam bardak parçası (Eyyubi Dönemi)

Resim 10a : Artuklu Dönemi'ne ait gümüş sikke - ön yüzü. Üzerinde bez parçaları görülmektedir.

Resim 10b : Artuklu Dönemi'ne ait gümüş sikke - arka yüzü.

Harran Kazı ve Restorasyon Çalışmaları

Resim 11 : Harran Ulu Camii ve restorasyon yapılan doğu duvarından genel görünüm

Resim 12 : Harran Ulu Camii genel görünüm

Resim 13 : İç Kale

Resim 14 : Surlar

Resim 15 : Halep Kapısı'nın içten görünümü

TÜRKİYE'DE YOK OLAN KÜLTÜRLER VE BARAJ GÖLLERİ SORUNLAR VE ÖNERİLER

Prof. Dr. Mehmet ÖZDOĞAN*

GİRİŞ: GEÇMİŞİ ANLAMAK - GELECEĞİ HAZIRLAMAK

Dünya kültür mirasının önemli bir bölümüne sahip olmak, ülkemiz için bir övünç kaynağıdır. Gerçekten de, sahip olduğumuz topraklardaki arkeolojik ve tarihi kalıntıların gerek sayısı, gerekse çeşit bakımından sergilediği zenginlik hiçbir şekilde yadsınmaz; ancak bundan daha da önemli olan bu kalıntıların uygarlık tarihi açısından taşıdığı önemin ağırlığıdır. Ülkemiz topraklarının tarih ve kültür zenginliği, yalnızca bilim adamlarının değil, hepimizin slogan halinde sık sık dile getirdiği bir olgudur. Ancak dünya kültür mirasının önemli bir bölümüne sahip olmakla övünürken, böylesi bir mirasa sahip olmanın bazı ciddi sorumluluk ve yükümlülükleri de beraberinde getirdiğini çoğu kez göz ardı etmekteyiz.

Gelişmekte olan ülkelerin çoğunda olduğu gibi, Türkiye'de de koruma ile çağdaşlaşma birbirlerinin uzlaşmaz karşıtları olarak ortaya konmuş, bu da sayıları çok az olan kültür tarihçileri ile yatırımcı kurum ve kuruluşları sürekli olarak karşı karşıya getirmiştir. Başka bir deyiş ile, ülkemizde geçmişin korunması, iyi bir geleceğin hazırlanmasının karşıtı olarak ortaya konmuştur. Nitekim, süregelen uygulamalar da bu yönde sonuç vermiş ve vermektedir; ya geçmişi feda etmek, ya da gelişmeyi, yatırımları durdurmak gibi iki olumsuzlu bir denklem ortaya çıkmıştır. Oysa gelişmiş ülkeler, korumadan da gelişmeden de fedakarlık etmeye gerek kalmadan soruna akılcı çözümler getirmiş ve özellikle son 20 yıl içinde bu konuda çok önemli yol almışlardır.

Arkeolojide kurtarma kazısı kavramı ülkemizde ilk olarak 1967 yılında, Keban Baraj göl alanı ile ciddi olarak gündeme gelmiş, daha doğrusu kamuoyuna bu çalışma ile

* Prof.Dr.Mehmet ÖZDOĞAN, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Prehistorya Anabilim Dalı, 34459 Beyazıt-İSTANBUL.

yansımıştır¹. Bundan önceleri, saptayabildiğimiz kadarı ile Hirfanlı ve Sarıyar baraj alanlarındaki bazı tespitlerin yanı sıra ilk ciddi kurtarma kazısı 1955 yılında, Seyhan baraj göl alanı altında kalan Augusta ören yerinde M. Akok tarafından yapılmıştır. Akok'un, baraj göl alanı altında kalan koca bir Roma kentinde yaptığı kurtarma çalışmaları için, hiçbir serzenişte bulunmadan söylediği şu sözler, sanırım bu konudaki tutumumuzun en açık göstergesidir: "Son günlerde açılışı yapılan Seyhan Barajı'nın göllemiş olduğu sahada kalan ve bazı mütehassıs seyyahlarca Augusta şehri olduğu beyan edilen ören yerinin tetkikini Maarif Vekaleti Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğü bize havale etmişti. Sahaya suyun koyuverilmesinden 10 gün kadar evvel.... mahallinde bir inceleme yaptık"². 1965-67 yılları arasında da Devlet Planlama Teşkilatı tarafından Çukurova Bölge Planlaması kapsamında, Silifke-İskenderun arasında, gelişme master planına esas olmak üzere kültür envanteri çıkarılmış, ancak planlama teşkilatı ile birlikte daha sonra bu çalışma rafa kaldırılmıştır³.

Keban Projesi, Mısır'daki Aswan projesinden sonra dünyadaki en kapsamlı, organize kurtarma çalışmalarından biriydi. Türkiye'nin Keban'da yapmış olduğu çalışma bir çok ülkeye ve bu arada özellikle Suriye ve Irak'a örnek olmuş, bu ülkeler Fırat ve Dicle üzerinde yaptıkları çok sayıda baraj göl alanında benzer projeler geliştirmişlerdi. Ne var ki Türkiye'de bu olumlu başlangıcın arkası gelmemiş, kurtarma çalışmaları aynı ivme ile sürmek bir yana, tahribatın artış hızı ile ters orantılı olarak giderek düşmüş, Türkiye kültürel ve tarihi mirasının çok önemli bir bölümünü son 30 yıl içinde yitirmiştir. Keban'dan sonra Atatürk ve Karakaya Barajları ile Aslantaş baraj alanında da benzer projeler sürdürülmüş, ama, yukarıda da değindiğimiz gibi, ivmenin düşmesi, kişisel kaygılar bu organizasyonu giderek güdük bir hale getirip, en sonunda da ortadan tümü ile kalkmasına neden olmuştur.

Bu yazının amacı kaybettiklerimiz için ne bir "ağlama duvarı" oluşturmak, ne de yeni çözüm yolları oluşturmaktadır. Burada konunun önemine dikkati çekmeye, 1967 yılında olduğu gibi yeniden gündem oluşturmaya ve dünyada zaten bilinen çözümleri ülkemizde de uygulamaya geçme gerekliliğini vurgulamaya çalışacağız.

ARKEOLOJİ NEDİR? NE DEĞİLDİR?

Ülkemizde arkeolojinin yüz yılı aşkın bir geçmişi vardır; bir çoğumuz pek farkında olmasak da Türk arkeolojisi bilim dünyasında övünülecek bir yere sahiptir. Ancak bu

¹ Burada, Türk arkeolojisinin ikinci kuşağını temsil eden, o yıllarda sayıları bir elin parmağı kadar olan baraj göllerinin altında yitip giden yerleşmeler için olduğu kadar, her türlü tahribata kurşın, o dönemin kasıtlı olanakları ile ellerinden geleni yapan, Hamit Zübeyir Koşay, Kılıç Kökten, Nezih Fıratlı gibi öncülerin çabalarını saygı ile anmamak olanaksızdır. Ancak bu çabalar hep kişisel düzeyde kalmış, soruna ilk örgütlü çözüm yaklaşımı 1967 yılında Keban ile gündeme gelmiştir.

² M. Akok, "Augusta Şehir Harabeleri" V. *Türk Tarih Kurumu Kongresi*, Ankara 1960, s.173-182.

³ Bu proje ile ilgili olarak daha ayrıntılı bilgi için bkz. M. Özdoğan, "Türk Arkeolojisinin Geçmişine Bir Bakış ve Alpaslan Kavayolu", *Arkeoloji ve Sanat* 82, s.3-10.

durum, sayısı çok sınırlı bilim adamlarının, bu işe gönül verenlerin çabası ile yürümüş, arkeolojinin gerekliliği değil geniş kitlelere, aydın kesime bile anlatılamamıştır. Ülkemizin geçmişinin zenginliği ile hepimiz sık sık övünürüz; övünürüz de, övündüğümüz şeyin ne olduğu, ne anlama geldiğinin bilincine vardığımız da pek söylenemez. Anayasa gereği ülkemizin geçmiş dönemlerine ait kalıntıların sahibi ve sorumlusu olan Kültür Bakanlığı'nın bile bu bilince sahip olduğu, sorumluluğunun gereklerini yerine getirdiği tam olarak söylenemez. Bu konuda Kültür Bakanlığı, gerek işlev, gerek anlayış bakımından çağın da, Türk arkeolojisinin varmış olduğu yerin de çok gerisinde kalmış, çerçevesini, bakış açısını değiştirememiş, çağın gidişine ayak uydurmak için hiçbir çaba göstermediği gibi, arkeoloji ile ilgili çalışmaları salt yerine getirilmesi zorunlu bir bürokratik işlem olarak görmeyi sürdürmüştür.

Bir arkeolojik merkezin yok olup gitmesine karşı olan tutumumuz, ya da bundan kaygı duymamız, arkeolojiden ne anladığımız ile yakından bağlantılıdır. Geçmişe, ya da geçmişin izlerine farklı açılardan bakılabilir; bu bakış açılarının çoğu da birbiri ile çelişen görüşler olabilir. Geçmiş dönemlere ait kalıntıları yalnızca estetik açıdan ele alarak bunları "güzel" ya da "ilginç" nesnelere olarak ele alabiliriz. Başka bir yaklaşım ise koleksiyoncu ya da antikacı gözü ile geçmişten kalanları "değerli" nesnelere olarak algılamaktır. Kuşkusuz her iki yaklaşım da, güzel ya da ilginç olanlar ve olmayanlar, maddi değeri olan ya da olmayanlar gibi geçmişe karşı bir seçicilik ögesi içermektedir. Bunlarla birlikte geçmişin izlerini salt "yabancıların" ilgisini çektiği için turizmi canlandıracak öge olarak da ele alabiliriz. Kuşkusuz geçmişe karşı en seçici olan da bu bakış açılarıdır: bir ülkenin geçmişini, sıradan turistin yolu üzerinde olup da ve onun ilgisini çekebilecek tür kalıntılara göre "seçerek" yaratmak... Geçmişe bakış açımız bu üç yaklaşımdan birine yakın olduğunda, yani bizim için geçmiş güzel ve ilginç, vitrinlik değerli nesne, ya da turistik bir öğeden ibaret ise bir arkeolojik sit alanının, şu ya da bu nedenle yok olması bizi fazlaca kaygılandırmaz. Nasıl olsa başkaları vardır; yitip-giden, gözönüne çıkmadığı, "mala" dönüşmediği için bir kayıp değildir.

Çağdaş yaklaşım ise geçmişe, geleceğe daha sağlıklı bakabilmek için bugüne nasıl geldiğini anlatan "veriler" olarak bakmaktır. Geçmiş dönemlerin kalıntılarına "eser" ya da "mal" olarak değil de, "bilgi" olarak baktığımız zaman, her yok olan kalıntı ile birlikte uygarlık tarihinin bir parçasının, bir daha yerine konamayacak şekilde silindiğinin kaygusu duyulur. Çağdaş arkeolojinin amacı müzelerle eser doldurulması olmadığı gibi, ilginç nesnelere toplayarak heyecan yaratmak da değildir. Arkeoloji, insanlığın uzun geçmişini, gelişim sürecini araştıran bilim dalıdır. Başka bir anlatımla, bugüne nasıl geldiğimizi, gelişimin dinamiğini "zaman laboratuvarında" inceleyen, bundan gelecek için bir sonuç çıkartmaya çalışan bir uğraşıdır. Bunu yaparken "seçici" olamaz, geçmişe ait en küçük bir ayrıntı bile, bir mozaikçi oluşturan taşlar gibi, bir araya getirildiğinde sonuca katkıda bulunacaktır. Bu bilgi de, bilinçsiz olarak yok edildiğinde, neyin yok olduğunu bile bilemediğimiz bir bilgi, bir daha yerine

konamayacak şekilde tarihten silinip gitmektedir. İşte bu nedenle uygar ülkeler her türlü kalıntıyı, izi korumak, belgelemek için çok katı kurallar koymuş, koymakla da kalmayıp bunları özenle uygulamıştır.

YOK OLAN GEÇMİŞ

Ülkemiz hızlı bir gelişim süreci içindedir; çağı yakalaması için çok sayıda, irili ufaklı yatırım projesini gerçekleştirmek durumundadır. Ne var ki, ülkemizde tarihi ve kültürel mirasın korunması için gösterilen çabalar ile çağdaş gelişmenin zorunlu gereksinmesi olan yatırımlar, birbirlerinin uzlaşmaz karşıtları olarak ortaya konduğu için kültür tarihçileri ile yatırımcı kurumları sürekli olarak karşı karşıya getirilmiştir. Yatırım yapanlar, işleri engellenecek kaygusu ile arkeologları kalkınmanın düşmanı, arkeologlar da yatırımcıları kültür düşmanı olarak görmüşlerdir. Bizden çok daha fazla yatırım yapan ülkelerde, akılcı bir yaklaşım ve iyi bir planlama ile sorun olmadan çözülebilen bu durum, ülkemizde sürekli olarak kültür tarihçilerinin, daha doğrusu ülkemizin kültürel mirasının kaybettiği tek tarafı umutsuz bir çekişmeye dönüşmüştür.

Aşağıda da daha ayrıntılı olarak değinileceği gibi ülkemizin kültür envanteri yoktur, Kültür Bakanlığı'nın bu işlerle yükümlü ve sorumlu bir arazi örgütü de kurulamamıştır. Durum böyle olunca, bir eski eser alanının varlığı ancak yumurta kapıya geldiğinde, o da çoğu kez raslantılar sonucu farkına varılmakta, "eyvah elden gidiyor, tahrip oluyor" diye -bazen- inşaat belirli bir süre için durdurulmakta, kurtarma için bu çok geç kalmış çaba umutsuzca yırtılmak, sonuçsuz bir ağlama duvarı oluşturmaktan başka bir sonuç vermemektedir. Yatırımcı, iş makinalarını bağladığı, zaman hesabını yaptığı işin durma-gecikme kaygusu ile karşı tarafı düşman olarak görmekte, bir an önce devam etmek için elinden gelen her türlü çabayı da göstermektedir.

Ülkemizde bu konuda planlı bir uygulama yapılamadığı için yatırımlar plan ve proje aşamalarını kimsenin itirazı olmadan geçtikten sonra, yatırım başladığında ve hatta çoğu kez de bitme aşamasına geldiğinde, arkeologların "durun burada eski eser var" demesi en iyi niyetli olanları bile zor durumda bırakmanın ötesinde, sorunu çözümsüz duruma getirmektedir. Oysa ki, ülkemizin de altında imzası bulunan uluslararası anlaşmalar zorunlu kılmaktadır. Toprağa müdahale sayılan her türlü yatırım, daha proje aşamasında iken arkeologların denetlemesi, yapılan durum tespitine göre ya projede bazı değişikliklerin yapılmasını, ya da, gerekli durumlarda, "bilginin" tümü ile kurtarıldıktan sonra yatırımın devam edebileceğini hükme bağlamıştır.

Bu bağlamda, ülkemizdeki duruma, yalnızca barajlar açısından baktığımızda bile çok karamsar bir tablo çıkmaktadır: Ülkemizde yapımı bitmiş ya da yapımı aşamasındaki barajların sayısı 100'ün çok üzerindedir. Bunların arasında baraj göl alanları sistematik olarak taranmış olanlar Keban, Karakaya, Atatürk, Aslantaş, Bedre-Kayalıköy, Ilısu, Birecik, Batman, Kralkızı gibi sayılı birkaç örnek ile sınırlı kalmış, diğerlerinde,

sayısını ve ne olduğunu bile bilmediğimiz kültürler baraj gölleri tarafından yutulmuştur. Sistemli ve organize kurtarma projesi uygulamakla övündüğümüz Keban'da bile, arkeolojik kazılar baraj bitme aşamasına yakinken başlamış, saptanan yerlerin çok küçük bir yüzdesi kurtarılmıştır. Keban baraj alanı arkeolojik çalışmalarının bilançosu şu şekilde toplanabilir:

yüzeysel araştırması sırasında saptanan arkeolojik yer sayısı	52
daha sonra saptanan arkeolojik yer sayısı	11
toplam bilinen arkeolojik yer sayısı	63
sistemli olarak baraj gölünün taranmış kısmı yaklaşık	% 65
tümü ile kazılmış yer (Pulur-Sakyol)	1
kapsamlı olarak kazısı yapılmış yerler	10
sondaj niteliğinde kazılmış yerler	8
kazısı yapılmış yerler toplamı	19
kazısı yapılmış yerlerin genel toplam içinde oranı	% 30

Atatürk ve Karakaya barajlarında ise bilinen 580 arkeolojik yerleşmeden yalnızca 19 tanesi, ki çalışma gene çok geç başladığından, kısmen kazılabilmektedir. Aslantaş-Karatepe barajında iki, Batman barajında ise tek bir yer kazılmıştır. Tüm bu kurtarma kazılarında son anda ortaya çok önemli kalıntılar, Korucutepe ve İmamoğlu kazılarında olduğu gibi arkeologların kayık ile gidip sürdürdükleri umutsuz çaba, ya da Nevali Çori örneğindeki gibi Neolitik dönemin en önemli kalıntılarının suların altında kalıvermesi ile sonuçlanmıştır.

Bugün, ülkemizin kalkınmasındaki yeri hiçbir şekilde yadsınamayacak olan GAP çerçevesinde Karkamış, Birecik gibi göl alanları Orta Fırat havzasını kaplayacak iki büyük yatırım ile karşı karşıyayız. Fırat'ın kültür tarihindeki yeri, Mezopotamya kültürlerinin gelişimine yapmış olduğu katkı herkes tarafından bilinmektedir. Başka bir anlatım ile, Fırat gibi büyük akarsu boylarındaki taban ovaları kültürlerin oluştuğu kritik noktalar. Karkamış Baraj gölü etki alanı içinde kalan arkeolojik yerlerin sayısı 48 tane ve bunların hiç birinde bilimsel çalışma yapılmamıştır. Baraj 1999 yılı sonunda su tutmaya başlayacaktır. Bu baraj ile birlikte Birecik'ten Karkamış'a kadar olan alan dünya tarihinden silinip gidecektir. Daha da vahim olan, bu bölgenin tarihinden neleri kaybettiğimizi bile bilmeden yok olmasıdır. Bu barajın yapılacağı en azından 30 yıl öncesinden bilinmekteydi. Biliniyordu da onca yıl kimse hiçbir şey yapmadan durdu, ne ise ki 1989-1991 yılları arasında bir yabancı meslektaşımız,

Dr. G. Algaze, baraj göl alanının kültür envanterini çıkartarak bilim dünyasında tanıttı⁴. Tanıttı da bu baraj gölünün altında kalacak olan 48 arkeolojik yer için ne yapabiliriz diye konuşmaya 1998 yılında, barajın su tutmasına 2 yıl kala başlıyoruz. Hem de ne başlangıç, karşılaşılan ilk sorun ne parasal olanaksızlık, ne ekip yokluğu. Kültür Bakanlığı'nın çıkardığı ya da çıkaracağı bürokratik engelleri nasıl aşarızın hesabı. En küçük bir arkeolojik yerin kazısı için uzun yılların gerekli olduğu düşünülürse, bütün engelleri aşıp iş yapmak için kalan tek bir kazı mevsiminde neyi kurtarabiliriz ki. Oysa kurtarma çalışmaları barajın yapımı ile birlikte başlasaydı, bu baraj gölü hiçbir bilgi kaybolmasına neden olmadan oluşabilirdi. Sanırım Karkamış Barajı ile karşımıza çıkan bu tablo, ülkemize, maalesef hakim olan plansızlığın, umursamazlığın göstergesi.

Bu durum yalnızca Karkamış ya da GAP Bölgesi'nde yeni yapılan barajlar için söz konusu olsa idi, o denli üzerinde durulmaya gerekemeyebilirdi. Ülkemizde yapılmış ya da yapımı sürmekte olan yüzün üzerindeki baraja baktığımızda, GAP Bölgesi'ndeki durumun, diğer bölgelere göre çok daha iyi durumda olduğunu -maalesef- görmekteyiz. GAP Bölgesi'nde hiç değilse yüzey araştırmaları yapılmış, yani kaç tane höyüğün, kaç tane ören yeri ve anıtın, mezarlığın su altında kalacağını ve bunların hangi dönemlere ait olduğunu biliyoruz. Ekli haritaya bakıldığında, birkaç istisna dışında diğer baraj göllerinde hiç, ama hiç belgeleme yapılmadan uygarlığın kökeni olan akarsu boylarını tarihten sildiğimizi görürüz.

GAP kapsamında da en yoğun kurtarma çalışması yapılmış olan Keban-Karakaya ve Atatürk baraj göl alanlarında da, çalışmalar çok geç başladığı için kültür varlıklarımızın büyük bir bölümünü hiçbir belgeleme yapamadan suyun altına bıraktık. Örneğin Güneydoğu Anadolu'nun en önemli arkeolojik merkezi olan Samsat. 1 kilometre çapında, 45 m. yüksekliğinde olan, Halaf, Ubeid, Uruk kültürünün büyük merkezi, geç antik çağda bölgenin başkenti, Roma İmparatorluğu'nda limes üzerinde lejyon merkezi, Orta Çağın önemli kenti, tüm bilgiler ile, içinde var olduğu kesin olarak bilinen arşivleri ile yok oldu gitti. Burada arkeolojik kazılar gene çok geç, Atatürk Baraj gövdesi nerede ise bitme aşamasındayken başladığı için gitti bunlar; kazı ekibi tüm özverisi ile bu kısa sürede elinden geleni yaptı ama 45 metre kalınlığındaki arkeolojik dolguda zaten bu süre içinde ne kadar inilebilirdi? Aynı durum bölgenin diğer önemli merkezleri Lidar, Nevali Çori, Norşun, Korucutepe, Pirot ve diğerleri için de farklı sonuç vermedi. Kazı ekipleri baraj su tutmaya başladıktan, kazdıkları höyükler ada haline geldikten sonra bile, kayıklar ile sallar ile her türlü riski göze alarak bir damla fazla bilgi kurtarmak için umutsuzca çabalamadılar mı? Bu duruma düşmeden bunlar çözülemez miydi? Bunların dışında

⁴ Gerek Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, gerekse ODTÜ TAÇDAM'a vermiş olduğu ayrıntılı raporlar dışıyla, bu çalışmamın sonuçları için bakınız G. Algaze, "The Tigris-Euphrates Reconnaissance Archaeological Project", *Anatolica* XX, 1994, s.1-96.

ya hiçbir kazı yapmadan suyun altına bıraktığımız Könk, Kövenk, Şaşkan gibi büyük merkezler. Kimse, Türkiye’nin geçmişinden sorumlu olan kurumlar acaba bu höyükler ile birlikte kaybolanlar için kaygı duydu mu? Duysalardı Karkamış ve Birecik Barajlarında bu duruma düşer miydik? Birecik Baraj gölü altında kalacak olan Belkıs-Zeugma için önceden bir çaba gösterilemez miydi?

Arkeolojik ve kültürel varlıklarımızın tahribine karşı duyarlı olan kesimde, tahribatın temel nedeninin baraj gölleri olduğu şeklinde yanlış bir izlenim vardır. Kuşkusuz bu durum 1967-68 yıllarında ODTÜ Keban Barajı göl alanındaki kurtarma çalışmaları için, başta Sayın Kemal Kurdaş olmak üzere o dönemdeki proje yönetiminin yapmış olduğu yoğun tanıtım kampanyasının kalıcı etkisinden kaynaklanmaktadır. Ancak aynı durum ülkemizdeki her türlü yatırım için de söz konusudur. Karayolları, otoyollar, yeni sanayi ve turistik tesisler, genişleyen kentler, santraller, hava alanları ve bunların gerektirdiği hammadde ocakları kültürel mirasımızı top yekün yok etmektedir. Tahribatın boyutu artık yılda bir iki yerleşme ile değil, günde bir çok yerleşmenin tahribi ile ölçülür boyutlara gelmiştir. Ancak esas en büyük tahribatı yapan, ki genellikle en kolay gözden kaçan da budur, sulama kanalları ile arazi ıslah çalışmalarıdır. Sulamaya yönelik bir baraj ya da gölet akarsu boyunda belirli bir alanı etkiler, ancak sulama kanalları yapıldıktan sonra bunun önünde kalan ovanın belirli bir eğime gelmesi, buradaki her türlü "yükseltinin" düzletilmesi, çoğu kez de ovaların toprağının mekanize olarak yeniden düzenlenmesi gerekir. Bunun sonucunda görünürde yine bir ova vardır, ama bu toprağı aydan getirilip de serilmiş gibi, hiçbir geçmişi olmayan yepyeni bir arazidir artık. Bu sorunu Batı ve Orta Anadolu’da bir çok yerde yaşadık; bir çok bölgemizin geçmişten gelen zenginliğini tümü ile kaybettik. Burada güncel olan bizi bekleyen büyük tehlike GAP sistemi içindeki sulanabilir ovalarda ne olacağıdır. Daha şimdiden sulama kanalları bir çok höyüğü yarıp geçti⁵, ancak esas tehlike bundan sonra özellikle Harran ovası sulama projesi ile başlamakta.

DURUM SAPTAMASI: YANLIŞ UYGULAMALAR

Kültürel mirası yok eden etkenlerin listesini uzatabilir, yok olan ya da tahrip edilen arkeolojik sitlerin örneklerini çok çok arttırabiliriz. Ancak, daha önce de değindiğimiz gibi, bu yazının amacı bir ağlama duvarı oluşturmak değil, buna neden olan etkenleri ortaya koyup gelecek için çözüm üretmektir. Bu nedenle, ilk olarak sistemimizden kaynaklanan ve tahribatın bu boyutlara varmasına neden olan bozuklukları sıralamakta yarar vardır:

⁵ Bölgede sistemli bir kültür envanter çalışması olmadı için tam olarak kaç tane yerleşmenin bu kanallardan etkilendiğini söylemeye, bir liste sunmaya olanak yoktur. Ancak, hiç değilse bizim yüzey araştırmamızda saptadığımız Bozova yakınlarında, Tavuk Çay çevresindeki iki yerleşme Urfa tüneli tarafından yok edilmiş, Atatürk Barajından Harran ovasına su getiren kanallar da, örneğin Kazane höyüğünde M.Ö. 5500 yıllarına tarihlenen Halaf kültürüne ait kısmı ortasından biçmiştir. En azından bu kanalların güzergahında yapılacak küçük oynamalar ile bu sorunlar kolaylıkla çözülebilir.

1) Türkiye'nin Kültür Envanteri Çıkartılmamıştır

Çağdaş gelişmenin gereği olan yatırımlar ile kültür mirasının çelişmeden birlikte sürdürülebilmesinin ilk koşulu, kuşkusuz, sağlıklı bir planlamanın var olmasıdır⁶. Yani yatırım yapılacak yerlerde kültür varlıkları olup olmadığının bilinmesi. Ancak, ülkemizin basit bile olsa kültür envanteri yoktur. Başka bir anlatım ile topraklarımızda ne kaç tane höyük, tümülüs, kale, ören yeri, anıt vs. olduğunu biliyoruz, ne de bunların nerelerde olduğunu. Arkeolojiye bizden çok önce başlayan Batılı ülkeler kültür envanteri çıkartma çalışmalarına daha 16. yüzyılda başlamış, gelişen yeni yöntemlerle de bunları sürekli olarak geliştirmiştir.

Kültür Bakanlığı'nda son 20 yıl içinde birkaç kez kültür envanteri çıkartılması konusu gündeme gelmiş, yeni atanan bakanlar hızla envanter çalışması yapılacağı şeklinde beyanlar vermiş, hatta bu amaçla bazı kuruluşlara ödenek bile ayrılmış, ancak hiç bir sonuç çıkmamıştır. Bunun nedeni kültür envanterinin ne olduğu, nasıl yapılacağı konusunda Bakanlığın, çağın gereğine uyan bir görüşü olmamasından kaynaklanmıştır. Bu konuda ne deneyim, ne de bilgi birikimi olmadığı gibi, sanki dünyada ilk kez Türkiye'de yapılacaktı gibi, nasıl yapılacağı keşfedilmeye çalışılmış, artık tüm dünyada yöntemi oturmuş olan bu tür çalışmalara bakmak kimsenin aklına bile gelmemiştir.

1980'li yılların sonlarında, tümü ile başka nedenlerle Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Genel Müdürlüğü kurulunca, envanter işini bu kurumun üstleneceği sanılmış, ancak kısa bir süre içinde bu genel müdürlük mimarların egemenliği altına girerek tümü ile kentsel sorunlara boğulmuş, koruma kurulları da, korumadan çok tahribatın yasallaştırıldığı bir yer haline dönüşmüştür. Arkeolojik yerlerin tespit ve tescili kurulların ikinci ve hatta üçüncü derecede işi olmaktan da öteye gidememiştir. Nitekim, ülkemizdeki toplam tescilli yerlerin sayısı, ki bu sayıya tarihi evler, anıtlar, camiler, ağaçlar da dahildir, 60 bin civarındadır; bu sayının içinde arkeolojik yerleşim yerlerinin sayısı ise 3 bin civarındadır. Bu sayının ne anlama geldiğini, özellikle dünya kültür mirasına sahip olmakla övünen, eski eser zenginliği ile övünen bir ülke için ne anlama geldiğinin en iyi göstergesi, Konya ilimizden küçük olan Macaristan'da bu sayının 96 bin, İngiltere'de 600 bin olduğunu anımsamaktır⁷.

⁶ Bu konuda son yıllarda yaşanan bir örneği, içine düştüğümüz durumun boyutlarının daha iyi anlaşılması için burada vermekte yarar görüyorum: Bundan 4 yıl kadar önce Bakanlıklar arası işbirliği ile Güney Çanakkale gelişim master planı hazırlanırken, Kültür Bakanlığı'ndan da bölgedeki arkeolojik sit alanları ile ilgili veri istenmiş. Kültür Bakanlığı da 4-5 kadar sit alanını haritaya işleyip göndermiş. Planın onayından 6 sonra, Truva Milli Parkı gündeme geldiğinde, Milli Park sınırları içinde kalan ve varlığı çok öncelerden beri bilinen 40 kadar yerin bu planı eklenmesi üzerine, plan müellifleri "bize Truva bile veri olarak verilmediği, biz bunu kenilliğimizden koyduk, bu ne sorumsuzluktur" diye haklı olarak karşı çıktılar.

⁷ Çoğu kez "Türkiye'de sit alanları çoktur, ülkeyi müzeyle çeviremezsiniz" diyenlere, Danimarka'nın toplam arazinin %18'ini sit alanı olduğunu anımsamak gerekir.

2) Kùltür Bakanlığı'nın Arazi Teşkilatı Yoktur

Türkiye'de eski eserlerden sorumlu tek teşkilat Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'dür. Bu teşkilatın tek organı da, hemen hemen her ilde olan müzelerdir. Kùltür Bakanlığı kadrolarındaki arkeologlar tümü ile müzelerde görevlendirilmiştir. Müzede görevlendirilen bir arkeoloğun araziye çıkması için vilayet onayı gerekir; aracı olsa da bölgesine çıkıp tespit yapması için her seferinde izin alması gerekir. Yani arkeologdan devletin beklediği sürekli olarak müzesinde oturmasıdır. Zaten bu nedenle de ne araç, ne benzin, ne de bölgenin haritaları verilmemiştir bu teşkilata. Kitaplığı, laboratuvarı olmayan küçük müzelerde ise arkeolog, bürokratik yazışmalar dışında hemen hemen işlevsizdir. Müzede bulunan nesnelere üzerinde herhangi bir bilim adamının çalışması oldukça bürokratik süreç gerektiren işlemler dizisini gerektirdiğinden, müzeleri bir eski eser hapisanesi, arkeologları da bunların gardiyanları olarak düşünebiliriz. Özellikle araştırma işlevi yapmayan müzelerde daha çok halkla ilişkiler, aydınlatma, koruma, restoratör gibi uzmanların bulunması gerekirken, o bölge üzerinde uzman olsun olmasın, tam bir devlet memuru zihniyeti ile hiçbir müzecilik eğitimi görmemiş arkeoloji ve sanat tarihi mezunları, hiçbir olanağı olmayan müzelerde, işlevsiz bir şekilde, zamanlarının çoğunu, ÷lkemize özgü garipliklerden biri olan define ruhsatları ile uğraşarak geçirmektedir. Buna karşılık o müzenin çevresindeki arazi, tüm arkeolojik zenginliği ile sahihsiz durumdadır.

Oysaki esas olarak arkeologları arazide kullanabilecek, onlara bölgeleri ile yetki ve sorumluluk veren bir örgütlenmenin olması gerek. Türkiye arazi teşkilatını kurmamış, arkeologlarını tümü ile müzelerde oturmaya mahkum etmiş birkaç ÷lkeden biridir hala.

3) Kùltür Bakanlığı Bilim Hevvetlerine Güvenmemektedir

Geçmişimize sahip çıkmak ve korumakla yükümlü olan Kùltür Bakanlığı her zaman olanak ve personel sıkıntısı içinde olmuştur. Bakanlığın en büyük şikayetlerinden biri, kazı mevsimi olan yaz ayları boyunca, elinde zaten sınırlı sayıda olan personelini - arkeologlarını- bilimsel kazılara temsilci⁸ olarak gönderdiği için, yapılması gerekli olan diğer işleri yapamaz duruma düşmektedir. Bakanlığın bilimsel kazılar kadar kurtarma kazılarının sayısının artmasına itirazının temelinde de, elinde görevlendirecek yeterli sayıda temsilci bulunmaması gelmektedir.⁹

⁸ Genel olarak "kazı komiseri" olarak tanımlanan ancak yönetmelikte "temsilci" olarak tanımlanan Bakanlık uzmanlarının görevi, bilim hevetleri tarafından yapılan kazıları denetim altında tutmak, bu hevetlerin kazı çalışmalarını gereği gibi yapıp yapmadıklarını kontrol etmektir. Bu amaçla her bilimsel kazı ya da araştırma, tüm çalışma sürest boyunca bakanlıktan en az bir uzman bulundurmamak zorunluluğundadır.

⁹ Düzün bulduğumuz bir uygulama örneği, bilim adamlarının GAP bölgesini görmek için yapacakları inşab gezisine bile Kùltür Bakanlığı'nın temsilcisi verme isteğidir.

Daha açık olarak ifade etmek gerekirse, Kültür Bakanlığı, baraj bölgeleri de dahil olmak üzere bir çok kurtarma kazısını, elinde bilim heyetini denetleyecek eleman olmadığı gerekçesi ile durdurmuş ya da izin vermemiştir. Bir bilim heyetinin yapacağı çalışmada olabilecek yanlışlar karşısında Kültür Bakanlığı'nın gösterdiği duyarlılıktan kıvanç duyabilirdik, eğer bu Bakanlık grayderlere ya da baraj göl suları altına giden arkeolojik varlıklara da aynı hassasiyeti göstermiş olsaydı. 1998 yılında Bakanlıktan gelen bir genelgede "höyüklerin kültür tarihimizin çok önemli kalıntıları" olduklarına değinilerek, bu nedenle bundan böyle höyüklerde kurtarma kazı izni verilmeyeceği bilim heyetlerine bildirilmiştir. Bundan çıkan anlam, Kültür Bakanlığı'nın, değerli olan höyüklerin tahribini, bilim heyetlerinin çalışmasına yeğlediği değildir de nedir? Ülkemizde tahribatin varmış olduğu vahim boyut karşısında, Kültür Bakanlığının elinde yeterince eleman yoksa, bilim heyetlerine biraz olsun güvenip, olanaklarını daha başka türlü kullanmasını beklerdik. Herhalde en kötü bir bilimsel kazı, bir inşaat çukurundan, ya da barajın sularından daha tahripkar olamaz.

4) Türkiye Yakın Doğu'nun Arkeolojik Açıdan En Az Araştırılmış Ülkesidir

Ülkemizin geçmişinin çok önemli olduğunu, dünya uygarlık tarihinin en önemli olaylarının buralarda olduğunu hepimiz bilmekteyiz. Slogan halinde söylediğimiz bu sözlerin kanıtları ancak bilimsel kazılar ile ortaya çıkar. Bu açıdan baktığımız zaman ülkemizin, özellikle tarihöncesi dönemlerinin tümü ile bilinmeyenlerle dolu olduğunu görürüz. Bu durumu sayılar ile tanımlamak istersek, örneğin kültür tarihi açısından en önemli dönemlerden biri olan Neolitik Çağ ile ilgili olarak Türkiye'nin tümünde kazılmış Neolitik Çağ yerleşme yerlerinin sayısı 35 kadardır. Buna karşılık Türkiye'den çok daha küçük bir alanı kaplayan İsrail-Ürdün ve Suriye'de bu döneme ait kazılmış yerlerin sayısı 400'ün üzerinde, Balkanlarda da gene 300 civarındadır. Bu nedenle ülkemizin kültür tarihi içindeki yerini, ancak komşu ülkelerde yapılmış olan çalışmalara bakarak yorumlamak durumunda kalıyoruz.

Bunun en iyi kanıtı da ülkemizde her yeni başlayan kazının bize, var olduğunu düşünemediğimiz kadar ilginç ve önemli yeni kültürlerin izlerini vermesidir. Atatürk Baraj göl alanında kazılabilen tek Neolitik yer olan Nevalı Çori, Yakın Doğu tarihine yeni bir boyut getirecek kadar beklenmedik sonuç vermiş, Batman Baraj alanındaki tek kazı yeri olan Hallan Çemi ise, arkeolojide bir çok kuramın değişmesine neden olmuştur. Ülkemizin büyüklüğü ve sahip olduğu coğrafyanın sergilediği ortam çeşitliliği göz önüne alındığında, halen hiçbir bölgemizin kültürel gelişimini yazacak kadar bilgiye sahip olmadığımızı rahatlıkla söyleyebiliriz. Bilgilerimiz bu denli az, yaşadığımız topraklar da bu kadar önemli iken, bunları hiçbir belgeleme yapmadan grayderlere, baraj göl sularına terk etmek, herhalde insanlık tarihine yapılan ve giderilmesi olanaksız bir darbedir.

ÇÖZÜMLER

Türkiye kalkınmak ve çağı yakalamak zorundadır; bunun için gerekli olan bütün yatırımları da gerçekleştirmelidir. Sahip olduğumuz topraklar da uygarlık tarihi açısından bu denli önemli ve bilinmeyenler ile dolu olduğuna göre, bu yatırımları hiç değilse bilgiyi ve eserleri kaybetmeden gerçekleştirmek zorundadır. Bu, basit ve akılcı bir planlama ile tam olarak çözülmese bile, en azından bu konuda gösterilecek duyarlılık, iki taraf için de kabul edilebilir düzeye gelebilir.

Her şeyden önce esas korunması ve kurtarılması gerekli olan şeyin eser değil bilgi olduğunu kabul etmemiz gerekir. Ülkemizin de imza atmış olduğu, Malta sözleşmesi gibi uluslararası antlaşmalar da, Avrupa Konseyi ve Avrupa Arkeologlar Birliği'nin almış olduğu ilke kararları da, bilginin hiçbir nedenle feda edilemeyeceğini vurgulamaktadır. Bunun yanı sıra eser ya da anıtların kurtarılması işe, o anıtın ya da eserin bulunduğu yer ile yapılmak istenen yatırımın durumuna göre ayarlanması, planlanmasına bağlıdır.

1) Proje Aşamasında Müdahale

Bilginin kurtarılması, her türlü yatırım daha proje aşamasında iken müdahale edilmesine bağlıdır. Toprağa müdahale niteliği taşıyan her türlü yatırım daha proje aşamasında iken, bu yatırımın gerçekleşeceği alanın arkeologlar tarafından denetlenmesi, her iki tarafın da ileride çıkabilecek durumlara karşı hazırlıklı olmasını sağlayacaktır. Bu tür uygulamaların en iyi örneklerinden biri olarak Danimarka'da doğal gaz boru hattı döşenmesini verebiliriz: 2.000 km. uzunluğunda doğal gaz hattı döşenmesi planlandığında, önce yerel arkeoloji arazi teşkilatı ile boru hattının geçeceği güzergah üzerinde çalışılmış, önceden araştırılmamış kesimler arkeologlar tarafından taranmış -ki o yıla kadar Danimarka'da tescilli arkeolojik yer sayısı 120.000-, sakıncalı görülen 200 kadar yer üzerinde ortak yapılan çalışma sonucu, bazı yerde boru hattının yolu kaydırılmış, boru hattının geçmesi zorunlu olan yerlerde ise bilimsel kurtarma kazısı yapılmış¹⁰ ve böylelikle hiçbir sorun çıkmadan, bilgi kaybolmadan boru döşenmiş. Boru hattı şirketi için yerel arkeoloji teşkilatına bu iş için ayırdığı ödenek, eğer iş başladıktan sonra durdurulmuş olsaydı uğrayacağı zarardan çok daha hafifti. Bu örnek karşısında Edime otoyolunun biçtiği 14 yerleşme yerini, Bulgaristan'dan Botaş'ın yeni boru hattının yok ettiği tümülüsleri anımsamamak olanaksız. Ne var ki bizde bunun sorumlusu yok.

¹⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. K. Kristiansen, "Denmark", H. Cleere (yay.) *Approaches to the Archaeological Heritage. A Comprehensive Study of World Cultural Resource Management Systems*, Cambridge Univ. Press, 1984, s. 21-36.

2. Ekip

Kültür envanteri çıkartılmasına yönelik çalışmalar işi yalnızca bu olan ekipler tarafından yapılmalıdır. Yoksa, bizde genellikle olduğu gibi, bilimsel bir sorunu çözmek için araziye çıkan ekiplerin rastlantısal tespitleri ile değil. Kültür Bakanlığı bilimsel yüzey araştırması ile, envanter çalışmasının birbirinden çok farklı yöntemler gerektiren uğraşlar olduğunu, ikisi arasındaki tek ortak noktanın ekiplerin arazide bulunması olduğunu anlamalıdır.

Kurtarma kazılarını gerçekleştirmek için bilim heyeti bulunması, Kültür Bakanlığı'nın sandığından çok daha güçtür. Ciddi bilimsel heyetlerin bağlanmış olduğu projeler vardır, her istendiğinde ekip bulunması güçtür. Bunun örneğini Keban ve Atatürk Baraj alanlarında yaşadık. Açık davet çıkartılmış olmasına karşın gelen ekip sayısı bir elin parmaklarını geçmedi, bunların bir kısmı da artan Keban'ın ilk yıllarından sonra giderek artan bürokrasiden pes dedi gitti. Buna da kimse nedense üzülmüdü.

Kurtarma kazısı demek, bir bilim ekibinin kendi çalışmak istediği bölgeden fedakarlık ederek başka bir bölgeye, çalışmasını aktarması, bunu yaparken de zamana karşı yarışması anlamına gelir. Bunu yapan ekip de, haklı olarak kendisine bazı kolaylıkların sağlanmasını, bir ayrıcalık gösterilmesini bekleyecektir. Başka bir anlatımla, baraj gibi geniş alanlarda çalışacak yeterince ekip bulunması için, bu konuda sorumlu olan kurumun çaba göstermesi gerekir. Bunun en iyi örneğini Suriye Teşrin barajında göstermiş, Suriye Eski Eserler Genel Müdürü Adnan Bunni, ülke ülke gezerek ekip toplamış ve baraj göl alanı içindeki 56 höyüğün 56'sının da bilim heyetleri tarafından kazılmasını sağlamıştır. Benzer bir durum halen Almanya'da yaşanmaktadır; eski Doğu Almanya'nın kalkındırılması için gerekli yatırımların çokluğu karşısında yerel arazi teşkilatı olan Landes Denkmal yetersiz kalmış ve diğer ülkelerden arkeolog ithal etmiştir -ki bu haber bizim basına da yansıtınca ülkemizde oldukça heyecan yaratıp Alman Konsolosluğu'nun telefonlarının kilitlemesine neden olmuştu.

Biz burada bir yanda Karkamış-Birecik barajlarına ekip arama, öte yanda da bulduğumuz ekiplere Kültür Bakanlığı zamanında izin verecek mi kaygusundayız. Yeni mezun bir arkeoloji öğrencisinin bile yapacağı kazı, acaba sulardan daha mı tahripkar olur?

3) Parasal Sorun

Arkeoloji sanıldığı kadar büyük giderler gerektiren bir uğraşı değildir. Hele kazandırdığı, yapılmadığı takdirde kaybolacaklar ile karşılaştırıldığında hiç değildir. Bir barajın maliyeti ile karşılaştırıldığında ise, sözü bile edilmeyecek bir girdidir. Vaktiyle bir mühendis, Atatürk Barajı arkeolojik kurtarma projesine devletin ayırmış

olduğu toplam ödeneğin, Baraj açılış törenine harcanan paradan daha az olduğunu hesaplamıştı. Diğer yatırımlarda da, proje aşamasında iken bu hesap yapılır, arkeolojik çalışmalar zamana yayılır ve o yatırımın gider bütçesine eklenirse bu sorun kendiliğinden çözülür. Zaten uluslar arası antlaşmalar da bunu zorunlu kılmaktadır. Yatırımcı kurumların, iş başladıktan sonra eski eser var diye durdurulmanın maliyetinin çok daha fazla olacağını her halde hesap etmeleri gerekir.

Umarım, bu toplantı ile ortaya çıkan "bir şeyler yapma" kaygusu, işe dönüşür de yalnızca GAP ile sınırlı kalmayarak ÷lkemizin her yerindeki tüm alanlara da yayılır.

THE TILBES PROJECT: A JOINT AMERICAN-SPANISH-TURKISH ARCHAEOLOGICAL RESEARCH IN EUPHRATES REGION

J.Gil FUENSANTA – Mitchell S.ROTHMAN – Eyüp BUCAK*

This is a brief report of the salvage surveys and excavations of the joint team of the Spanish Archaeological Mission to Turkey¹, University of Alicante, Spain, Jesús Gil Fuensanta, field director, and Widener University, USA, Mitchell Rothman, field co-director, in coordination with the Şanlıurfa Müzesi, Sayın Eyüp Bucak, Müdür, Gaziantep Müzesi, Rifat Ergeç, Müdür and Oriental Institute and Academy of Science, Prague, Czech Republic, Petr Charvát.

The material to be flooded under the reservoir of the Birecik Dam includes a series of adjoining sites on the Urfa or eastern bank of the Euphrates/Fırat River, north of modern Birecik. These sites include from the south Tilvez Höyük (see figure 1), Tilöbür, Apameia acropole/modern Tilmusa, and Tilbes. On the Gaziantep side we excavated at Yarım Höyük two years ago in the Carchemish Dam area (see figure 2).

Among the sites many prehistoric and historic periods are found. Islamic remains are scattered in small areas across the whole area. Apameia/Tilmusa is the site after which the treaty between the Roman and Parthian Empires was named (see figure 3). A number of important Roman army units were garrisoned in this area, and major settlements can be found.

* Jesús Gil FUENSANTA, *Misión Arqueológica Española en Turquía*, c/Larra, 13, 40-CD.E-28004 Madrid, SPAINA
Dr. Mitchell S.ROTHMAN, Social Science Division LC Widener University, One University Place Chester, PA 19013 ABD
Eyüp BUCAK, Müze Müdürü, ŞANLIURFA

¹ Other members of the staff during 1996-1997 included: Adnan Mısır (co-director), Romualdo Seva Roman (technical adviser), Eloy Algorri (architect), Ben Cookson (draughtsman), Luis Irlas (computer and house management), Ted Lagro (archaeologist), Constanza Barbara Segovia (restaurator), Mehmet Ali Yılmaz (restaurator assistant and fixer), and Mitică Iosif, Juan Manuel Gonzalez Salazar, Gian Luca Groccellò, Sergio Llores, Alicia Diaz and Vidal Ferrero (trench supervisors).

The Spanish Archaeological Mission in Turkey is under the patronage of University of Alicante, receiving sponsorship from the General Direction of Cultural and Scientific Relations of the Spanish Foreign Ministry. Our research receive funds from financial institutions such as Caja Murcia, CAM, and a few private donors. Our most sincere thanks to the General Department of Antiquities and Excavations of the Turkish Republic and his director Mehmet Akif Işık for give the permission to perform our activities.

Tilbes and other sites contain Persian Empire or Achaemenid ruins. A few scholars think that the Persian system of control was based on the holdings of a series of large landowners in each area under Persian domination. The satraps became like lords in the area of their holdings without a formal government.

The focus of the project is the fourth and early third millennia (see figure 4). This is the time when the earliest states were begun in the southern alluvium of modern Iraq. It is also the time when the first true cities evolved. In many ways these changes are the result of irrigation water from the Euphrates River. Those of high rank, including perhaps the first kings, established their power in part through the control of the cities and the irrigation that was necessary to feed them. In addition, because the alluvium lacked many resources necessary for the kings and their subjects, a trading system reaching into modern Syria and Turkey was necessary for the southerners. These interactions between those in the South and those in the North affected the ways peoples lived in both areas. Some say that the states of the South dominated the less complex societies of the North (cf. ALGAZE 1993); others disagree (cf. STAIN ET ALII 1996). Still, this was a period of great development throughout Mesopotamia. At the end of the fourth millennium, the old economic system appears to have changed. Yet we know little of this early third millennium. We hope that our excavations will help us understand.

Parts of the economic system of the time were controlled by officials who use seals on clay locks to control the flow of foodstuffs, resources for craft production, and symbols of high rank.

Our major focus is the site of Tilbes (see figure 5). Its site is immediately north of the Birecik Barajı. The season of 1998 we will concentrate on exposing as much of the early third millennium material as is possible at the site.

The northernmost part of the mound is badly. The western flank of the site yielded 3 meters of Late Chalcolithic, but the slope is extremely hard to dig because it angles at about 70 degrees. The southwestern area, area A, yielded 3 meters of earliest, Early Bronze or Kurban V material. It is there that we concentrate our efforts. There is also material superimposed of the late third and second millennia, Early Bronze III, IVa and b and Middle Bronze ages, which we will investigate. This latter period is the time when the Sumerian culture fades and the first great Mesopotamian empire, that of Sargon the first and the Akkadians was founded.

Tilbes and Yarım Höyük are small sites. Small houses from Yarım Höyük contained sickle blades, simple ceramics for cooking, and serving food, and other simple stone tools. Although metals are common at the time of the fourth and early third millennia, few were found. A child was buried in a large pot with only a ceramic bead.

As one would expect, there is considerable evidence of the storage of grain at these two sites. The question we need to ask is whether the farmers at these two sites were growing grain and herding sheep and goat for their own use alone, or were part of a larger economic system for feeding towns and cities.

In many ways cemeteries are exactly like the places of the living. Families stay together, members of the same community are in the same place, people of different religions use different cemeteries, the wealthy are easily differentiated from the poor. Often in antiquity people marked their occupation or their position by what they put in their graves.

Therefore, burials are very important. They let us how people see themselves in ways that the rest of the remains of the sites cannot. We have found several Bronze Age burials from Tilbes (see figures 8 and 9), including one of a woman of 40 years. She appears to have died of natural causes, although she has osteoporosis. She had in her grave a number of pots, a metal pin, and a necklace of common materials. Other bodies were mixed with hers. Similar simple graves, not of satraps, but of common people, perhaps farmers, are found in the later Achaemenid Period. A typical grave good is this model of a horse (see figure 6). Tilbes has a number of simple graves, not the graves of satraps. A burial is being restored in the Şanlıurfa Müzesi, and hopefully, will be in a display for all to see soon.

A country's past is its soul. From archaeology and history, a nation's people learn who they are and where they came from. To destroy its history is to hurt a nation's soul. Through the efforts of GAP, the local museums, and Turkish and foreign archaeologists, much of what is going under the waters of the Dam will be saved.

Unfortunately, water is not the only way the past is destroyed. At Tilöbür a modern house used an ancient house as its foundation (see figure 7). We have heard that builders have bulldozed important sites for gravel. Everyday residents destroy sites for building material, to put in irrigation works, to park cars. We hope that after this symposium more will be done to preserve Turkey's past.

BIBLIOGRAPHY

G. ALGAZE, 1993 *The Uruk World System: The Dynamics of Expansion of Early Mesopotamian Civilization*. Chicago: University of Chicago Press.

J.GIL FUENSANTA ET ALII 1997 "Excavaciones en Tilbes Höyük, Urfa, 1996", *Orient Express* 2: 42-46.

M.S. ROTHMAN ET ALII, (IN PRESS) "Yarım Höyük and the Uruk Expansion (Part I)", *Anatolica*.

G.J. STEIN ET ALII 1996 "Uruk Colonies and Anatolian Communities: An Interim Report on the 1992-1993 Excavations at Hücnehl, Turkey", *AJA* 100: 205-60.

Figure 1 : Tilbes Höyük.

Figure 2 : Yarım Höyük, 1996 topographic plan.

Figure 3 : Tilmusa and Euphrates River seen from Tilbes.

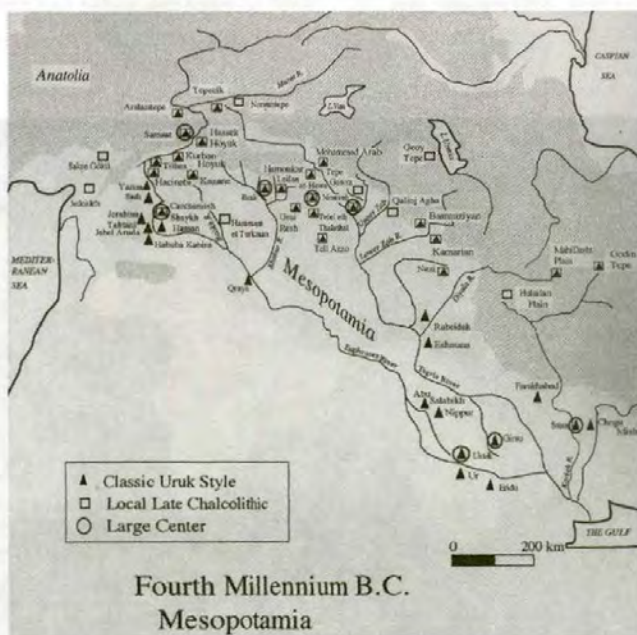

Figure 4 : Fourth Millenium B.C. Mesopotamia map.

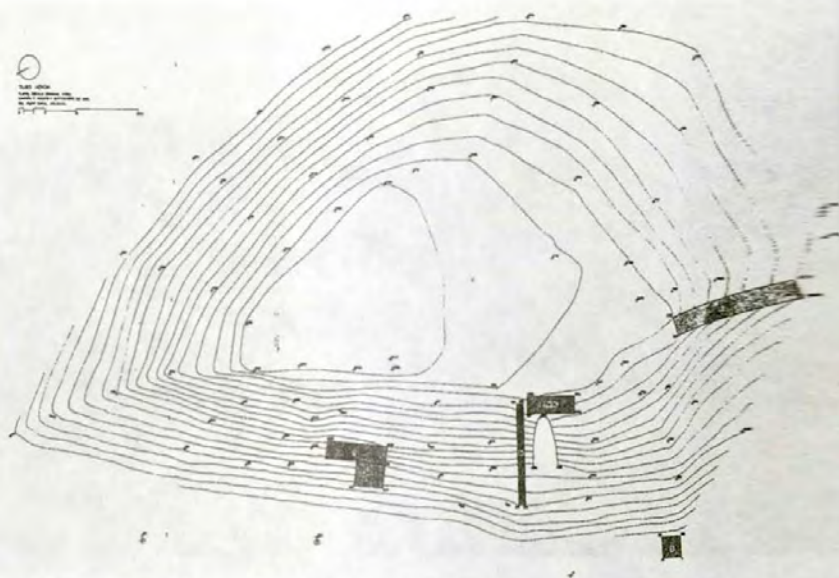

Figure 5 : Tülbes Höyük, 1996 topographic plan.

Figure 6 : Achaemenid clay horse figurine from Tülbes Höyük.

Figure 7 : Modern house built on older remains at Tilöbür.

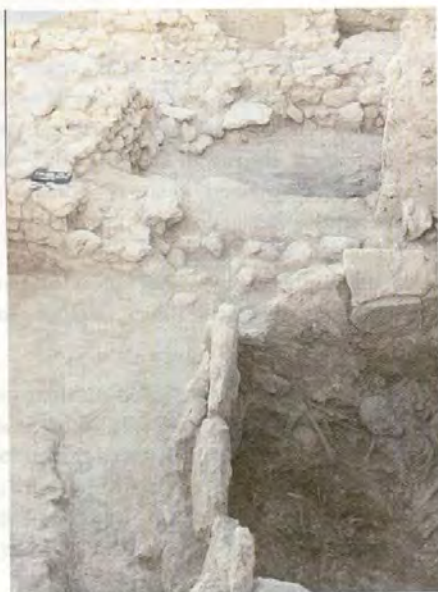

Figure 8 : Middle Bronze tomb carved on an older Early Bronze building.

Figure 9 : Early Bronze burial associated to buildings, Tilbes Höyük.

AŞAĞI FIRAT KURTARMA PROJESİ ÇERÇEVESİNDE YAPILAN SAMSAT KAZILARI (BİLDİRİ ÖZETİ)

Prof. Dr. Aliye ÖZTAN*

Eski ve Orta Çağın başkentlerinden ve önemli kalelerinden biri olan Samsat'da ilk kazı 1967 yılında Theresa Goell tarafından yapılmıştır. Asıl sistemli kazılar, Atatürk Barajı gölü suları altında kalmadan önce 1978-1989 yılları arasında ODTÜ Aşağı Fırat Projesi adına Prof. Dr. Nimet Özgüç başkanlığında yapılmıştır.

Bölgedeki eski yerleşim yerlerinin en büyüklerinden biri olan Samsat, 50 m. yüksekliğinde bir höyük ve dıştağının uzunluğu 5.5 km. yakın iki surla çevreleyen Aşağı Şehirden oluşmaktadır.

Neolitik Çağdan beri iskan edilen Samsat Kalkolitik, Eski Tunç ve Orta Tunç Çağlarında çevre kültürlerle yakın ilişkiler içinde olmuştur. Kalkolitik Çağda Uruk kültürüne ait buluntuları ve evlerin tabanları altındaki çömlek mezarları ile dikkati çekmektedir. Kent Eski Tunç Çağında ilk kez bir surla çevrilir. Hitit İmparatorluk Çağında Aravana ülkesinde yer alan kentlerden biridir. Geç Hitit Beylikleri zamanında, M.Ö. 9-8. yüzyıllarda Kummuh ülkesi şehirlerinden biri, olasılıkla aynı adlı başkentidir. M.Ö. 708'de Geç Assur, M.Ö. 607'de bir Yeni Babil eyaleti haline gelir, daha sonra Perslerin eline geçer. Bu dönemlerden hieroglifli bloklar ve kabartma parçaları, sırlı tuğlalar, çeşitli seramikler, madeni eserler ve mühürler ele geçmiştir.

Helenistik devirde, Kummuh'un helenleşmiş bir şekli olan Kommagene krallığının başkenti olarak Samosata adını alır. Bu ad olasılıkla krallığın kurucusu Samos'dan gelmektedir. I. Antiochos'un babası Mitrdates Kallinikos tarafından yaptırıldığı sanılan saray, freskleri, mozaikleri, sikkeleri, heykeltraşlık eserleri ile devrinin önemli bir yapısıdır. Bu devirde kent adına para da basılmıştır. M.S. 17-38 arasında bir Roma eyaleti olan Samosata'ya M.S. 72 yılında Vespasian tarafından VI. Legio, daha sonra

* Prof. Dr. Aliye ÖZTAN, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü, 06100 Sıhhiye-ANKARA

da XVI. Legio Flavia getirilmiştir. Diocletianus tarafından XVI. Legio'nun Samosata'dan alınması ile kent askeri önemini yitirir. Tüm dünyanın tanıdığı en ünlü kişisi M.S. 120 yılında Samosata'da doğan ünlü hicivci Lucianos'dur. VI. yüzyılda Justinian zamanında kentte yeniden imar faaliyetlerine girilmiştir. Höyük yanında Aşağı Şehrin de iskan edildiği bu dönemde kent biri höyükte olan üç surla çevrilmiştir. Surların tümü opus reticulatum tekniğinde inşa edilmiş, sonraki dönemlerde de onarım ve eklerle kullanılmıştır.

Kent, VII. yüzyıldan itibaren İslam kaynaklarında Sümeysat adıyla anılır. Bundan sonra Artuklular, Atabeyler, Franklar, Bizanslılar ve Selçuklular arasında sık sık el değiştirir. Yoğun bir şekilde iskan edilen Sümeysat'ın bu dönemlerinden tahkimatlı bir saray, ona bağlı hamam ve özel evlerde sikkeler, pişmiş toprak ve camdan yapılmış eşyalar, demir ve tunç silahlar, günlük eşya ile süs eşyaları ele geçmiştir. Kent, Yıldırım Beyazıt tarafından 1391' de Osmanlı topraklarına katılır.

GAP-GAZİANTEP’TE KAYBOLAN VE KURTARILMAYA ÇALIŞILAN KÜLTÜR VARLIKLARI

Dr. Rifat ERGEÇ*

Gaziantep İli, Nizip İlçesinin 10 km. doğusundaki Belkıs köyünde antik Zeugma kenti bulunmaktadır. Tarih öncesi çağlardan beri kesintisiz iskan gösteren bu kesiminin önemi, Samsat ile birlikte Fırat nehrinin en kolay geçit verdiği iki noktadan birisi olmasıdır. Zaten "Zeugma" adı da, "köprübaşı" veya "geçit yeri" gibi bir anlam taşımaktadır. Meşhur antik çağ gezgini Strabon, Hellenistik devirde buradaki küçük bir iskele vasıtasıyla önemli ölçüde nehir ticareti yapıldığından bahsetmektedir. Pers seferine giderken Büyük İskender nehri buradan geçmiş, daha sonra gelen komutanlarından Selefkos Nikator’un imar faaliyetlerinde bulunmasından sonra Roma dönemine kadar "Fırat Seleukeiası" adıyla anılmıştır. M.Ö. I. yy.’da kurulan Kommagene Krallığının dört önemli kentinden birisi olmuş ve bu dönemde konumu itibarıyla önemli ölçüde gelişmiştir. Bölgenin Roma hakimiyetine girmesinden sonra burada, önce Anadolu askerlerden oluştuğu için "Scytica (İskit) Lejyonu" sonra da IV. Lejyon denilen askeri garnizonun yerleşmesi şehrin önemini kat kat artırmıştır. M.S. I. yy.’dan itibaren gerek askeri alanda ve gerekse ticaret ve kültürel faaliyetlerde güneydeki Palmyra kenti ile sıkı ilişkiler kurulmuş ve Zeugma, çok hareketli zengin bir şehir haline gelmiştir. Bu dönemde, Fırat üzerine ahşap bir köprü yapılmış olup nehir boyunca uzanan önemli yollar, karşı kıyıda gelişen Apameia kenti vasıtasıyla doğu-batı yönünde de önemli merkezlere bağlanmıştır. Bu ulaşım ve iletişim kolaylıkları Zeugma’ya sanatsal zenginlik, yeni oluşumlar ve kültürel karakterler kazandırmıştır. Özellikle heykeltraşlık, mezar mimarisi, villalar ve taban mozaikleri öne çıkan kültür değerleridir. Kommagene döneminden beri süregelen kutsal teraslar geleneği devam etmiş ve kentin akropol tepesinde, nehirden giden ve uzaktan geçen yolcuların görüp tapınabilmeleri için Kader Tanrıçası Tykhe’nin bir tapınağı yapılmıştır. Bu tapınağın silueti ile güçlülüğü temsil eden kartal figürü, Zeugma’nın sahip olduğu bronz sikke basma imtiyazı içinde, sikkeleri üzerinde

* Dr. Rifat ERGEÇ, Mize Madeni, GAZİANTEP

kullandığı iki önemli motiftir. Bizans dönemi ortalarında, bölgede değişen güç dengeleri sonucunda eski önemini kaybederek terk edilmeye başlanmıştır. Anadolu'nun bu bölgesine gelen Türkler, antik devrin amtsal yapıları ve mimarisiniyle ilk defa burada karşılaştıkları ve "Saba Melikesi Belkıs"ın ülkesine benzettikleri için şehir harabesine ve yakınına kurdukları köye, Anadolu'nun diğer bazı yerlerinde, örneğin Aspendos'da da olduğu gibi "Belkıs" adını vermişlerdir.

Kuytu bir köşede gözden uzak kaldığı için yüzyılımızın başından beri soyguna uğrayan antik kentte ilk defa 1992 yılında Gaziantep Müzesi tarafından, kaçakçıların yarım bıraktığı bir kazı çukurunun bulunup temizlenmesiyle başlayan arkeolojik kazılarda bir Roma villası ve sanatsal açıdan oldukça değerli taban mozaikleri ortaya çıkarılmıştır. Villaların yerleşimi ve mimarisi "Efes Yamaç Evleri"nden daha basittir. Altı yıllık kazı ve araştırma sonucunda, antik kent kalıntılarının toprak yüzeyinden 3-8 m. derinde olduğu anlaşılmıştır. Bu derinlik ve yüzeydeki Antepfistığı ağaçlarının kaldırılması, normal kazılara göre çok yüksek maliyetler getirmektedir. Kazılarda çıkarılan ve Gaziantep Müzesi'ne taşınan eserlerin Müzede korunması ve sergilenmesi ise yer darlığı ve yeni düzenleme ihtiyaçlarından dolayı ayrı bir problemdir.

GAP içinde yapılması önceden planlanmış veya sonradan ilave edilen tesislerden özellikle barajlar, höyükler, ören yerleri ve antik kentler ile benzeri taşınmaz kültür varlıklarını olumsuz yönde etkilemektedir. GAP'ın Gaziantep ili sınırları içinde kalan batı bölümünde, Belkıs/Zeugma ve Urma antik kentleri ile 2 höyük, 1 antik taş ocağı, nekropol alanları ve düz yerleşmeler Birecik barajının suları altında kalmaktadır. Ayrıca baraj inşaatından dolayı kazısı halen devam etmekte olan Kil Ariyet Ocağı bölümündeki 5000 yıllık Eski Tunç Çağı Nekropolü de, buradaki hafriyat çalışmalarından etkilenmektedir. Bunlara, baraj gölü suları altında kalmamakla beraber, göl oluştuğunda ulaşılması neredeyse imkansız hale gelecek yerleri de ilave etmek gerekecektir. İlk önce su altında kalacak yerlerden Urma antik kenti ile ilişkili Horum Höyük'te bir Fransız ekibin katılımı ile yürütülen çalışmalarda, eteklerde Eski Tunç Çağı katmanları kazılırken, daha üst katlarda Haçlı Seferlerinde önemli rol oynamış bölgenin Orta Çağa ait yapıları gün ışığına çıkarılmaktadır. Çok geniş alana yayılmış (~20 km) bir antik kent ve nekropollerinden oluşan Belkıs/Zeugma'da ve karşı kıyıdaki Apameia (Şanlıurfa ili sınırları içinde olmasına rağmen, Zeugma ile olan ilişkisi ve aradaki köprü nedeniyle birlikte ele alınarak 1996 ve 1997 sezonlarında tarafımızdan çalışılmıştır) antik kentinde, Fransız Nantes Üniversitesi ile birlikte çalışılıyorsa da, bu çalışmalar kentin su altında kalacak olan kesiminde ve şehir planı, stratigrafisi, nehir ve kıyısındaki tesisler, köprü, savunma sistemi, toprak yapısı ve jeofizik araştırmalara yöneliktir. Müzemiz ise, 1992 yılından beri devam eden kurtarma kazılarında bir Roma villasını ve sanat değeri oldukça yüksek taban mozaiklerini ortaya çıkarmış olup, villa kazısına devam etmektedir (ne yazık ki, bu

satırların yazıldığı sıralarda (Haziran ayı ortalarında) Belkıs'da bir kültür katliamı yapılmış ve maddi çıkar uğruna gözü dönmüş kişiler tarafından Dionisos mozaiğinin 6 figürü hiç acmadan yerinden kopararak çalmıştır. Bu konuda bütün okurları, ilgilenenleri, duyarlı kimseleri, yöre halkını, bilgi ve görgü sahibi olanları vatanseverliklerini ispat etmeye davet ediyoruz). Gaziantep Müzesi tarafından ayrıca, iki villa terasındaki taban mozaiklerinin kazısı yapılarak mozaikler Müze'ye kaldırılmış, kaçakçıların elinden kurtarılan iki oda mezarın kazısı gerçekleştirilerek kabartmalı mezar taşları ve heykeltraşlık eserleri elde edilmiştir. Baraj gövde duvarının tam altına isabet eden bir Roma hamamının kazısı sonuçlandırılıp mozaikleri, hipokaust sisteminin parçaları ile su tesisatına dair bazı parçalar Müze'ye kaldırılmış ve hamam ile müştemilatı belgelenmiştir. Roma hamamının bitişiğindeki yapı kompleksi, araştırması halen Lozan Üniversitesi'nin katılımı ile devam eden Scytica Lejyonunun Kampı ile ilişkisi olmalıdır. Ayrıca, kampa ilişkin olması muhtemel önemli veriler de elde edilmiştir.

Yaklaşık 100 yıldan bu yana soyguna uğramakta olan Belkıs/Zeugma antik kent alanında, baraj gölü su çizgisinin gerek altında ve gerekse üstünde bulunan yerlerde halen, örenyeri ile neredeyse özdeşleşmiş kaçakçıların (baraj dolayısıyla kurulmuş olan jandarma karakoluna rağmen) önceden bildikleri yerleri kurcalayıp ipucu elde ettikleri fakat kazmaya henüz fırsat bulamayıp, cesaret edemedikleri birçok villa, bina, oda mezar vb. yer bulunmaktadır. Bu arada, önceki yıllarda Belkıs'tan kaçırılıp yurt dışına satılan birisi iki parça halinde olmak üzere iki ayrı mozaik pano ABD New York ve Houston kentlerinde bulunmuş ve geri alınması için resmi işlemler başlatılmıştır.

Sadece Ağustos-Ekim döneminde yürütülmekte olan Türk-Fransız katılımlı kazısının yanı sıra Müzemiz, yılın diğer aylarında da kazı ve araştırma yapma zorunda kalabilmektedir. Nitekim, Roma hamamı ve kompleksi 1996 Nisan-Temmuz döneminde, Ariyet Ocağı bölümündeki Tunç Çağı Nekropolü de Nisan-Temmuz 1997 aylarında aralıksız çalışılarak sonuçlandırılmıştır. Uydu fotoğraflarından elde edilen verilere göre, baraj seddi ile Zeugma sit sınırı arasındaki bölgede Roma Lejyon Kampı olması muhtemel izler ile diğer bazı arsenal yapıları fark edilmektedir. Gene uydu fotoğraflarından yararlanılarak yapılan araştırma ve kazılar sonucunda, Zeugma'da Hellenistik ve Roma dönemlerine ait çok sistematik yapılmış bir kanalizasyon ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca, Urima antik kentinde daha önce tespit edildiği halde kaldırılamayan mozaikler ile antik yerleşime ait daha birçok unsur yer almaktadır.

Karkamış barajı göl alanında ise, bildiği kadarıyla 6 höyük yer almakta olup, bunlardan Yarımtepe höyük 1996 yılında USA Widener Üniversitesi'nden Mitchell Rothmann ve ekibinin katılımıyla Müzemiz tarafından kazılmıştır. Bu bölgenin tamamen taranarak arkeolojik varlıkların tespiti ile derhal müdahale edilmesi gerekmektedir.

Yukarıda sayılan yerlerden özellikle Belkıs/Zeugma antik kentindeki yarım bırakılmış kaçak kazılar ve kaçakçılar tarafından kurcalanan yerler ile yapılmış olan ihbarların değerlendirilmesiyle acil, nokta kurtarma kazıları yapılması, tüm arazinin taranarak kültür varlıklarının belgelenmesi ve gerekenlerin kazılması, icap edenlerin taşınması gibi faaliyetlerin yapılması düşünülmektedir. Mevcudiyeti tarafımızdan bilinen yerler ile yeni ortaya çıkacak taşınmaz kültür varlıkları için yukarıda belirtildiği şekildeki çalışmaları içeren bir şantiye kurulmadığı takdirde, cılız münferit çalışmaların bölge arkeolojisi, hele de kaybedilecek olan bilgi ve kültür belgelerinin önemi ve bilimsel sorumluluğu yanında çok da bir önem arz etmeyeceği açıktır. İleride, "bir devrin battığı yer" olarak isimlendirilebilecek olan bu bölgede olduğu gibi, ülkemizde gereksinim duyduğumuz modern ve teknolojik eserleri, tarihi ve arkeolojik değerlerimize tercih etmek zorunda kalmaktayız. Bizler de arkeologlar olarak her zaman bu yeni mutlulukları, geçmişi feda etmenin üzüntüsü ve burukluğu ile paylaşmak gibi bir acayip kaderi yaşamaktayız.

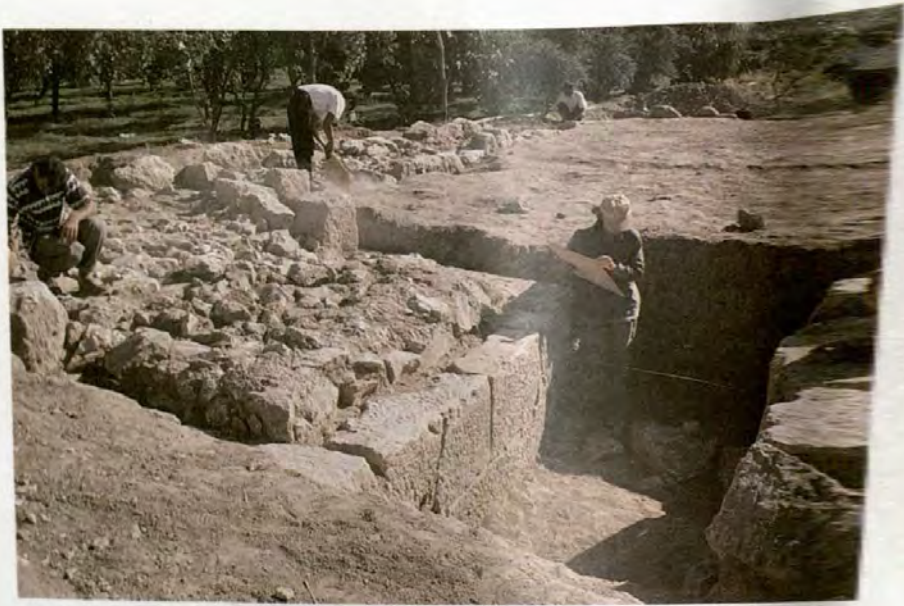
Böyle bir burukluğa bir daha şahit olmamak için çok uzakları çok öncelerden görebilmek dileğiyle ...

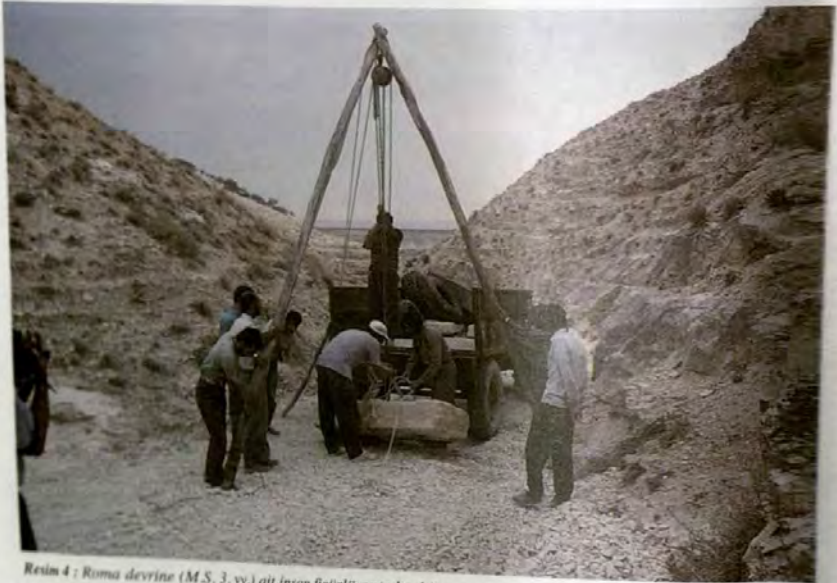
Resim 1 : II. Villa (Ban Villası) teras taban mozaikleri

Resim 2 : Roma Hamamı hipokaust sistemi (Şu anda baraj gövde duvarı altındadır)

Resim 3 : Roma Villası kazısından bir görünüm

Resim 4 : Roma devrine (M.S. 3. yy.) ait insan figürlü ante başlığı

Resim 5 : Üzüm ve şarap tanrısı Dionysos ile Ariadne'nin düğün töreninin betimlendiği Roma Villası Taban Mozaïği.

Resim 6 : Roma Villası'nın atrium sütunları

MECBEL BAHİR'İN GÜLLERİ (ŞANLIURFA TARİHİ KENT MERKEZİ YENİLEME-CANLANDIRMA-TASARIM SÜRECİ)

Prof. Dr. Şule KARAASLAN*

GİRİŞ

Şanlıurfa kent merkezi son elli yılda, farklı yerel ve merkezi yönetimin sorumluları tarafından çeşitli düzenlemelere sahne olmuştur. Ancak alanın GAP yöresi ile ilişkileri ve dini özelliği düşünüldüğünde kentin bu derece önemli bölgesi için yapılan çalışmalar yeterli olmamıştır. Şanlıurfa Kent Merkezi Koruma ve Canlandırma Projesi'nin başlangıcı Sayın Vali Ziyaeddin Akbulut'un 1992 yılında bu alanda bir düzenleme yapılmasını zorunlu görmesi ve bu amaçla belli sayıda mimara fikir projesi yaptırılması düşüncesi ile başlamaktadır. İstenen çalışma daha çok alana ilişkin çevre düzenleme projesidir.

Söz konusu çalışmalardan Merih Karaaslan'ın önerisi Şanlıurfa Tarihi Kent Merkezi Koruma-Canlandırma Projesi'dir. Konuya böyle yaklaşmak ise şehircilik ve mimarideki birikimi kullanmanın yanı sıra pek çok bürokratik engelin aşılmasını da gerekli kılacaktı. Bu tür bir müdahaleyle hem fiziksel çerçevenin düzenlenmesi hem de sosyal ve ekonomik değişikliklerin kente kazandırılması amaçlanmıştır. Türkiye'de daha önce böyle farklı disiplinleri içeren kapsamlı bir çalışma yapılmamıştır. Şanlıurfa Valiliğince Kültür Bakanlığ'ından istenen diğer isimlerin sunduğu projeler genellikle bir peyzaj projesiydi. Aslında talep edilen de buydu. Ancak ayrılan bütçe çevrenin düzenlenmesine bile yetecek miktarda değildi. Projenin geniş kapsamlı ele alınması ise gerçekleşme olasılığını da zayıflatıyordu. Karaaslan'ın proje önerisi geniş kapsamlı planlama, mimari, peyzaj mimarlığı disiplinlerinin konularını içerecek boyutta ve fiziki mekanda da öngörülenden daha büyük bir alan için ele alınması önemli bir karardı. Büyük ölçekli ve çok boyutlu projenin farklı kurumları bir araya getirecek

* Prof. Dr. Şule KARAASLAN, Gazi Üniversitesi, Mühendislik-Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, ANKARA

örgüt ve finansman boyutu da önem taşıyordu. Çünkü her şeyden önce alandan farklı konularda farklı kamu ve yerel kuruluşlar sorumluydu. Bu nedenle projenin tanıtılması, farklı kurum ve kuruluşların isteklerini belirlemesi, halkın katılımının sağlanması, yerel entellektüellerin, derneklerin projenin içinde yer almasının sağlanması amacıyla uygulamanın, tek bir kamu kuruluşu yerine, Şanlıurfa Valiliği bünyesinde oluşturulan, ancak o tarihlere kadar çok fazla etkinlik gösteremeyen Şanlıurfa Kültür Sanat Araştırma ve Eğitim Vakfı (ŞURKAV) tarafından üstlenilmesi düşünülmüştür.

Projenin kabul edilmesi ve zamanın Başbakanı Sn. Süleyman Demirel'e sunulmasıyla başlangıç finansmanının örtülü ödenekten karşılanma kararının verilmesi, önerilen projenin tümü için bir ışık olmuştur. Projenin ilk etabının birinci maketi Şanlıurfa'da düzenleme yapılacak alanda yetkililere ve halka sunuldu. Daha sonra geliştirilen proje için dört ayrı maket daha yapıldı. Projenin gerçekleştirilmesine Kent Platosu ve trafik yolunun yer altına alınmasıyla başlandı. Böylece Kent Platosu'ndan elde edilen gelirle projenin diğer aşamalarının finansmanının gerçekleştirilmesi düşünülmüştür.

PROJENİN BAŞLANGICINDA TARİHİ MERKEZİN SORUNLARI

Dergah ve Bahklıgöl Çevre Düzenleme Fikir Projesi'ne başladığı 1992 yılında tarihi kent merkezinin çevresi gecekonduyla doluydu ve gecekonducular konutlarını rant aracı olarak görmemekteydi. Çünkü kent merkezi aşırı bir piyasa mekanizmasının baskısı altında değildi ve Şanlıurfa'da o günlerde arazi ve konut fiyatları Türkiye'nin diğer yerlerine nazaran daha düşüktü. Böylece proje kapsamındaki kamulaştırma girişimleri kısa sürede sonuç vermiştir.

Tarihi kent merkezi son elli yıldan bu yana pek çok olumsuz değişikliğe sahne olmuştur. Projeye başladığında Hz. İbrahim'in makamına bakan bölüme geleneksel taş binaların yıkılıp, yerine briket, betonarme, hiçbir estetik kaygısı olmayan kaçak binaların inşa edildiği görülmektedir. Bütün bunlara işaret levhaları, ışıklandırma, düzensiz elektrik direkleri gibi görsel kirliliği de eklemek gerekmektedir. Tarihi merkez açık alanlarında yapılan düzenlemelerdeki dolgu ile bazı tarihi eserlerin zemin katlarının daha alt kotta kalması da bir diğer sorunu oluşturmaktadır.

Tarihi kent merkezi, Şanlıurfa'ya ait faaliyetleri barındırmanın yanı sıra Kudüs, Mekke, Medine gibi dini bir özelliği de taşımakta ve hac amacıyla ziyaret edilmektedir. Hac zamanı gelen otobüslerin park edeceği bir alan bulunmamakta, yatacak yer güçlüğüle temin edilmekte, dini kuralların yerine getirilmesi için gerekli donatılar ise (abdest alma yerleri, duşlar, tuvaletler) yeterli durumda değildir.

Tarihi kent merkezi, kaçak yapıları, gecekonduyla birlikte tescilli anıtsal yapıları ve sivil mimari örneklerini de barındırmaktadır. Merkezdeki çok az sayıda konutta işlev değişikliği konut altı ticaret biçiminde olmuştur. Sit alanı ilan edilmesi ile halkın imar

haklarının kısıtlanması bu bölgeye talebin azalmasına neden olmuştur. Bunun yanı sıra alanda 100 civarında işportacı satış yapmakta idi.

Tarihi merkezlerde en önemli sorun gerekli kentsel donatıların yer almaması yada yeni işlevlerle eski kent dokusunun uyumunun sağlanamamasıdır. Şanlıurfa tarihi kent merkezinde de en büyük eksiklik konaklama, restoran, kafe gibi olanakların kısıtlı olmasıdır.

Şanlıurfa tarihi merkezinde imar planından sonra koruma amaçlı imar planı da yapılmıştır. Bugün yenileme - canlandırma - tasarım projesinin ve uygulamanın sürdüğü alan koruma amaçlı planda özel planlama alanı olarak belirtilmiştir. Bu, projenin gerçekleşmesine yardımcı olacak bir karardır.

Şanlıurfa tarihi kent merkezi arkeolojik sit, kentsel sit alanlarını içinde barındıran bir bölge olmasına karşın, yenileme çalışmalarından önce alanda tarihi, dini, arkeolojik alanları ve kentün mevcut dokusuyla birleştirici bir unsur bulunmamaktadır. Tarihi alanın ortasından geçen trafik yolu alanı bölmekte, yaya ve taşıt trafiği karmaşası yaşanmakta ve otopark sorunu bulunmaktadır.

TARİHİ KENT MERKEZİ YENİLEME CANLANDIRMA SÜRECİNDE YETKİLER VE KATILIM

Çok fazla finansal desteği isteyen bu tür çalışmaların başlatılması ve sürdürülmesi her şeyden önce iyi bir iletişim ortamında kurulan ilişkilere, kullanılan yetkilere, halkın ve derneklerin katılımına ve bir mimarın başkanlığında farklı disiplinleri içeren teknik hizmetlere bağlıdır. Bu projede Sn. Süleyman Demirel ve Sn. Necmettin Cevheri'nin siyasi irade ve gücü, Sn. Vali Sn. T.Ziyaeddin Akbulut'un inancı, dirayeti ve kararlılığı, Sn. Vali Muavini Hasan Duruer'in istikrar ve devamlılığı, Vali Sn. Şahabettin Harput ve yardımcılarının aynı anlayışı sürdürmeleri, Şanlıurfa'ya ilişkin her tür geçmişe ait bilgiyi aktaran yerel kültürü özümsemiş kişiler ve halkın, maddi ve manevi destek veren yerel kuruluşların, derneklerin (cami dernekleri, kültür dernekleri, vs.), vakıfların katkıları olmuştur. Örneğin Valilik 1,5 ay gibi kısa bir sürede tarihi merkezde sonradan yer almış, hiçbir estetik değeri olmayan 216 binayı satın almıştır. Yine emanet usulüyle gerçekleştirilen projenin birinci etabının her safhası Sn. Vali Muavini Hasan Duruer tarafından yönetilerek gerçekleştirilmiştir. Projenin her safhası ana kararlar oluşturulduktan sonra, tüm yukarıdaki kişi ve gruplara danışılarak geliştirilmiştir. Gerçekleştirme sürecinde müteahhidin olmadığı bu yatırımda yerel işgücü inisiyatifi ön plana çıkarılmıştır.

Planlama kararları ve tasarım ana çıkış noktaları belirlendikten sonra 11 defa vaziyet planı çizilen projenin uygulanmasında bazı sorunlar da yaşanmıştır. Projeye Başbakanlıkça atanan danışman başta projeyi savunmuş, hatta müellifin hazırladığı plan ve maketleri Cumhurbaşkanına sunduğu halde, daha sonra aynı projeyi

kötüleyerek, ilgili tüm kuruluşlara şikayette ve suç duyurusunda bulunmuş, basına intikal ettirmiştir. Yine proje müellifi Koruma Kurulu tarafından 7 kez farklı kentlerde toplantıya davet edilmiş, ancak karar alınamamıştır. Tarihi merkez yenileme/canlandırma ve tasarım projesi Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu tarafından nihayet 29.03.1995 tarihinde onaylanmıştır. Kuruluşlar, dernekler, vakıflar aracılığı ile tüm Şanlıurfa'nın her tür desteği verdiği, katıldığı projede, bazı meslektaşların katkı koymak yerine engelleme girişimleri düşündürücüdür.

Merkezin her noktasının tarihte hatırlanan biçimiyle aynen tasarlanması veya yalnızca restorasyonunun yapılmasını isteyen kişisel görüşler, proje müellifinin projeyi tartışma toplantılarında öne sürülmüştür. Buna karşılık geliştirme projesinin 1. etabında önerilen Kent Platosu'nun alanın hac zamanı ve kentlinin gereksinimlerini karşılayacak işlevlerinin esas alınarak planlandığı ve kent dokusu ile kale, türbe, camilerin, Balıklıgöl'ün, çay bahçesinin yer aldığı alandan kentsel sivil dokuya bir geçişin sağlanmaya çalışıldığı görüşü, halka benimsetilmiştir.

Kentin ve bölgenin ekonomik ve sosyal kalkınmasını sağlayacak yenileme ve canlandırma projesinin planlamadan, tasarıma, hatta gerçekleştirilen ve gerçekleştirilecek işlevlerin işletmesine kadar uzayan regenerasyon sürecinde kurumlardan daha fazla kişilerin yetkilerini en iyi şekilde ve özveriyle yerine getirmeleri ve merkezi yönetimin de parasal katkısı ve kararlılığı ile gerçekleştirildiği ve gerçekleştirmekte olduğu söylenebilir.

Kentsel geliştirme projesinde katılım ve iletişim ortamının en iyi şekilde yaratılması, üç etaptan oluşan ve şu anda birinci ve ikinci etabı gerçekleştirilmiş olan alanda ve kent halkı üzerinde olumlu etkileri olmuştur. Bunlar;

- Konuyla ilgili her aşamada halka danışılmış, proje müellifi ile ortaklaşa toplantılar düzenlenmiş, böylece çalışmalar, halka mal olmuştur.
- Proje alanı ve yakın çevresinde elliye yakın bina restore edilmiştir. Bunlardan bazılarında farklı işlevler verilmiştir. Böylece bir kültür merkezi, bir konaklama tesisi elde edilmiştir. Yine alandaki bir kilise restore edilmeye başlanmıştır. Bu çalışmalarını gören halk, evinin kötü olmadığını, tersine bakıldığında kendi kültürünü taşıdığı bilincine varmış, kişisel olanaklarıyla kendi konutunu yenilemeye başlamıştır. Böyle bir restorasyon ortamı aynı zamanda tasarımda mimarın geleneksel dili güncelleştirme ve geliştirme çalışmalarına katkıda bulunmuştur.
- Yöreye özgü taş ustalarına kendi marifetlerini ortaya koyma şansı tanıyan mimari düşünceyle birlikte kentte ölmeye yüz tutmuş taş ustalığı yeniden canlanmış, yeni inşa edilen binalarda yöresel malzeme özellikleri ve detayları görülmeye başlamıştır. Bu girişim yöreye ekonomik bir canlılık getirmiştir.

- Halkın her zaman duyarlı olduğu yöreye ilişkin kültürü daha derinlemesine inceleme ortamı doğmuş ve bu konuda bilgili olanlar bildiklerini ilgililere ve halka daha sık anlatma fırsatını bulmuşlardır. Böylece bir yandan da eğitim sürecinde bir canlılık yaşanmaya başlamıştır. Bu toplantılara katılan proje müellifi, tartışma ortamından yararlanarak, alanda eskiden var olan dertli dolap ve su öğesine (Mecbel Bahir) projesinde yer vermiş, alanın bazı noktalarını kullanılmaz hale getiren çay bahçesine başka bir yer arama ve kaleyi de canlandıracak biçimde tasarım endişeleri yaşamıştır.
- Restorasyon çalışmalarıyla alanda gerçekleştirilen bir kültür merkezi, faaliyete geçmiş olup, halk müziği, folklor, tiyatro gibi çalışmalarını bu merkezde sürdürmeye başlamıştır. Daha projenin başlangıcında gençlere böyle bir olanak yaratılmıştır.

TARİHİ KENT MERKEZİ YENİLEME - CANLANDIRMA - TASARIM SÜRECİ

Kent merkezleri genelde yoğunluk, trafik ve çeşitli arazi kullanım taleplerinin fazla olduğu, daha güçlü ekonomik ilişkilerin bulunduğu, özel alan düzenlemesi gerektiren bir çok tanımlanmış ve tanımlanmamış alanların yer aldığı mekanlardır. Bu nedenle kent merkezlerine yapılacak düzenlemeler devlet ve özel sektörü ilgilendirmeli, disiplinler arası görüşleri, uzun vadeli amaçları içermelidir. Şanlıurfa Kent merkezi için başlıca şu amaçlar belirlenmiştir:

- Yenileme - canlandırma projesi koruma ile geliştirme girişimlerini dengede tutan bir tasarımı benimseyecektir.
- Proje kısa dönemde sorunları çözerken, uzun dönem stratejileri göz önünde bulunduracaktır.
- Çekirdeği oluşturan Balıklıgöl, Aynzeliha ve Hz. Halil İbrahim Türbesi alanının tarihi hüviyeti ön plana çıkartırken, problemlerinin de çözülmesi esas alınacaktır.
- GAP Projesi içinde önemli bir yeri olan Şanlıurfa hızla gelişmektedir. Gelecek 20 yıl içinde kentteki baskıların artacağı düşüncesiyle imar planında yeni bir merkez önerilmiştir. Ancak tarihi merkez de uzunca bir süre ekonomik canlılığını sürdürecektir.
- Tarihi merkeze talep, hızlı göçle gecekonduların arttırılması yönünde olmuştur. Son yıllarda bu süreç hızlanmıştır. Gecekonduların bu merkezi daha fazla zorlamasını önlemek ve kentin sivil mimarisi ve tarihi dokusuyla yeni işlevlerin bütünlüğünün sağlanması hedeflenecektir.

Bu çerçevede yenileme - canlandırma projesinin stratejileri aşağıdaki gibi belirlenmiştir:

- Şanlıurfa'nın bu bölgesini kaybolan tarihi kimliğine yeniden kavuşturmak,
- Eski ile yeni mimarinin çatışmasının yaşandığı tarihi alanda kimliksiz binaların yıkılarak, tarihi düzenleme alanıyla eski dokunun entegrasyonunu sağlamak,
- Urfa halkının kültürel ve sosyal gelişmesine katkıda bulunmak,
- Gecekonduların kaldırılmasını gerçekleştirmek,
- Tarihi sivil ve anıtsal mimarinin korunmasını sağlamak, bazılarına yeni işlevler vererek geliştirmek,
- Alanda eksik olan donatıların yer almasını sağlamak,
- Hac zamanı gelen hacılar ile çeşitli zamanlarda buradaki mekanları ziyaret eden yerli ve yabancı turistlerin her tür gereksinimlerini karşılamak,
- Tarihi mekanların bütünlüğünü bozan trafik yollarına, ulaşımında sorun yaratmadan çözüm bulmak, yaya ve taşıt trafiğini ayırarak, huzurlu bir alan yaratmak, otopark sorununu çözmek,
- Kaybolan değerlerin canlanmasına katkıda bulunmak (çiçek bahçesi ve Mecbel Bahir'in yeniden tasarlanması, dertli dolabın inşa edilmesi),
- Hanlar bölgesi, Balıklıgöl ve Haleplibahçe'nin bütünleşmesini sağlamak,
- Gezi güzergahını oluşturacak bir tarihi alan düzenlemesi yaparak, turizme hizmet etmek,
- Selahattin Eyyubi Camii'nin tarihi alana katılmasına olanak verecek biçimde tasarım yapmak,
- Geleneksel el sanatı olan taş işçiliğinin canlandırılmasını ve yerli halka ekonomik katkıda bulunmasını sağlamak,
- Ölçek ve malzemenin sürekliliğini sağlamak,
- Kentsel peyzaja katkıda bulunmaktadır.

Bu görüşler altında geliştirme/canlandırma projesi üç safhadan oluşmaktadır. Bunlar:

1.Safha: Hasan Padişah Cami, Dergah Cami, Kale, Aynzeliha Gölü, Halil-ür Rahman Gölü ve Cami, Rızvaniye Cami, Valilik Konuk Evi, Selahattin Eyyubi Cami ve ŞURKAV merkezini içine alan bölgeyi kapsamaktadır. Bu alanda kent platosu (otel, çarşılar, kafeterya ve lokantalar, gösteri ve tanıtım merkezi vs. gibi işlevlerle bir külliye gibi programı oluşturulmuştur.), yeşil alan düzenlemesi, trafik yolunun kent platosu altında planlanarak batıdaki ana

yolla birleştirilmesi, hac mevsimi geleceklerin bir kısmının park edebileceği otoparkların bir bölümünün oluşturulması, tarihi eserlerin restorasyonunun yapılması, kent mobilyalarının tasarımı ve planlanmasıdır.

2.Safha: Tarihi çarşıların yer aldığı bölgede yapılacak olan çevre düzenleme ve restorasyon projesi ile birlikte buranın Dergah ve Balıklıgöl ile bağlantısının sağlanması ve tarihi kimliğinin korunması, çalışmasıdır.

3.Safha: Haleplibahçe'nin tamamını içine alan çevre düzenlemesidir. Turizm merkezi ve otoparkı, fuar ve park düzenlemesi bu çalışmanın içinde yer alacaktır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME:

Hem dini hem de tarihi özelliği bulunan Şanlıurfa tarihi kent merkezinde, hızlı göç sonucu yaşanan gecekonduların baskısı altında korunması, yenilenmesi ve canlandırılması problemi ile karşı karşıya kalmıştır.

Çok farklı mülkiyet dokusunun yer aldığı bu alanın yenilenmesi mevcut planlar doğrultusunda, 1992 yılında elde edilen bir fikir projesi ile, zaman içinde yerel halk ve yönetimlerin kararlılığı ve katılımı, aynı zamanda merkezi otoritenin katkısıyla yenileme girişimleri olarak başlatılmıştır. Böylece kentin çöküntüye uğramış bu alanının ekonomik olarak güçlenmesi de amaçlanmıştır. Kent merkezinin yenileme/koruma kararlarının üretilebilmesinin ön koşullarından biri, geliştirme çalışmalarına yalnızca korunacak fiziksel çevre olarak bakmayıp, bu çevre üzerinde yer alan alanın kentsel bütünüdürün ayrılmaz bir bütünü olarak bakmayı gerekli kılar. Böylece kentin sosyo-ekonomik ve fiziksel boyutu üzerine yapacağı etkiler göz önüne alınarak konuya geniş bir bakış açısı ile yaklaşmıştır.

"Kent Platosu" altında planlanan trafik yolu ve Şanlıurfa sivil mimarisini güncelleştiren tasarımı ve taş ustalarının inisiyatifine bırakılan detaylar; tarihi alanın gezinti mekanı ile mevcut sivil doku arasında bir geçiş ve tarihi alanı tanımlama olanağı sağlamıştır. Böylece hem mevcut dokunun özellikleri sürdürülmüş, hem de işlevsel sorunlara (yaya-taşıt trafiğinin ayrılması, alanda eksik donatılara ve otopark ihtiyacına) cevap verilmiş olmaktadır.

GAP'ın etkisi altında ki Şanlıurfa'nın MIA (Merkezi İş Alanı) işlevlerini karşılayacak planla önerilen merkezi, projenin 1. etabı olarak gerçekleştirilen alanın (tarihi merkezin) doğusunda yer alan bölgededir. Yoğunlaşma, işlevsel farklılaşma imar planı ile planlanan MIA'nın görevi olacaktır ve ileride karar verme ve koordinasyon işlevlerini de yüklenecektir. Tarihi merkez ise, belli bir süre bu işlevleri üstlenmekle birlikte, esas hüviyeti olan dini ve turizm işlevlerini yerine getirecektir. Tarihi merkezde önerilen otel, otopark ve yeme içme işlevleri daha fazla bu alanın hac zamanı sorunlarını çözmekle birlikte, tüm kentte canlılık yaratacak, kentliye katkıda bulunacak

kararlardır. Ancak bu alan gelecekte diğer MİA ile birlikte kültür yaratma ve yayma merkezi işlevini her zaman üstlenecektir.

Türkiye'de orta büyüklükteki kentlerde merkez genellikle tarihi merkezle aynı yerde veya yakınında olmakta ve firmaların baskısı altında bulunmaktadır. Şanlıurfa'da ticarete yönelik bu baskıyı hanlar bölgesi karşılamaktadır. Tarihi merkez ise gecekonduların baskısı altındadır. Bugün geliştirme projesinde geline nokta gecekondulara çözümler aranmaktadır. Çünkü gecekonduların bir bölümünün altında antik bir yer altı kenti yer almaktadır.

Tarihi merkezde tek çivi çakmadan salt korumanın büyük bir maliyeti olduğu bilinmektedir. Bu nedenle Şanlıurfa tarihi merkezinin 3 etapla planlamasında koruma/yenileme/canlandırma işlevleri birlikte yürütülmekte, rejenerasyon süreci öngörülmektedir. Buna çözüm, elverdiği ölçüde işlev vererek korumada dengeli bir sentezinin yapılmasıdır. Şanlıurfa tarihi kent merkezinde elliye yakın tarihi ve sivil mimari örneklerinin restorasyonu gerçekleştirilmiştir. Sivil binaların bazıları restorasyon çalışmasından sonra tescillenmiştir. Restorasyon çalışmalarında bazı sivil mimari örneklerine işlev verilerek korunması esas alınmıştır. Bu çerçevede Valilik Konuk Evi ve ŞURKAV Kültür Merkezi işlev değişikliği ile yeni kazanılan faaliyet alanları olmuştur. Halk ve yerel yönetim bu çalışmalara sahip çıkmışlardır. Bunun yanı sıra kent platosu mimari özelliği ve işlevleriyle yöreye canlılık getirilmiştir.

Bugün Hanlar Bölgesi'nin restorasyonu gerçekleştirilmiş, Haleplibahçe Bölgesi düzenlemesi aşamasına gelinmiştir. Alanın hemen bitişiğinde yer alan bölgede aşırı baskı yaratmayan imar planı kararlarını da saygıyla karşılamak gerekir. Böylece alanın gerçekleştirilmesinde bütün yük yalnızca bu alan ve bitişiğindeki halka ödetilmeyip, onlara bir yük getirmemiştir.

Şanlıurfa'da yapılan yenileme ve canlandırma projesinin sonucu olarak, halk bilinçlenmiş, yaşadığı değerlerin farkına varmış, sahip olduğu mülkü geliştirme isteği doğmuştur. Eski taş ustalarının bir kısmının hala yaşıyor olması ve yapılan proje çalışmasıyla onlara yetki tanınması, bu mesleğin yeniden canlanmasına ve halkın da kendi konutlarını onarmalarına neden olmuştur.

Tarihi kent merkezlerinin korunması çok yönlü bir çaba gerektirmektedir. Bunda yerel yönetimlerin kararlılığı, halkın bilinçlendirilmesi ve çalışmalara katılımının sağlanması büyük rol oynar. Merkezi hükümetin ise parasal yardımı geliştirme projesinin gerçekleştirilmesinde en önemli kaynaktır. Şanlıurfa'da Başbakanlık örtülü ödeneğinden aktarılan parasal yardımla başlayan ve kesintisiz süren siyasi destek, ŞURKAV'ın organizasyonu, Valiliğin idari kararlılığı, yerel dernek ve vakıfların yardımları, projenin emanet usulle gerçekleştirilmesini sağlayan Valiliğin dolaylı parasal katkıları, zaman zaman ödeneğin kesildiği dönemlerde dahi katkılarına devam

eden proje müellifi, malzeme firmaları ve taşeronların, kısaca böyle kapsamlı yenileme canlandırma projesinde rol alanların projenin gerçekleşeceğine inançları, geliştirmenin kesintiye uğramadan ilk iki etabının tamamlanmasında büyük rol oynamıştır.

İmar planları üzerine yapılan koruma imar planlarının tek başına tarihi bir merkezi koruma/yenileme ve canlandırmada yeterli olmayacağı kabul edilmelidir. Koruma imar planı belli kısıtlamalar getirebilir ve alanı geliştirici yol gösterebilir. Ancak gerçekleştirilmede yenileme/canlandırma/tasarım süreci disiplinler arası çalışmayı ve parasal kaynağın yaratılmasına, yetkilerin zamanında, yerinde ve özverili kullanılmasına bağlıdır. Kısaca siyasi, idari ve mesleki kararlılık ve beceri esastır.

Projenin gerçekleşen aşamalarından sonra Şanlıurfa'da tarihi kent merkezine gelen insan sayısı on misli artmış, merkez, dini önemi yanı sıra Şanlıurluların ve çevre illerdeki insanların ilgi duyduğu ve ziyaret ettiği bir rekreasyon alanı özelliği kazanmıştır. Proje başlangıçta öngörülen üç gerçekleştirme aşamasından öte yaygınlık kazanma etkisi göstermektedir. Alanın bitişiğindeki tarihi sivil dokuda restorasyonlar ve yenilemeler başlamıştır. Çalışmanın başarısı ve uyandırdığı ilgi gerek Şanlıurfa'nın diğer tarihi alanlarında (Eyüp Peygamber Dergahı Düzenlemesi) gerekse çevre illerde (Mardin Şeyh Musa Dergahı Düzenlemesi) aynı yöntem ve anlayışla çalışmalar yapılmasına yol açmıştır. Ayrıca yerel yönetim ve sivil girişimciler kapsamlı yatırımlara girmişlerdir (Karakoyun İş Merkezi, dört yıldızlı yeni bir otel ve GAP Havaalanı). Tüm bu tasarımlar aynı Mimar tarafından yapılmış ve uygulamalar sürmektedir*.

Şanlıurfa tarihi kent merkezi koruma/canlandırma projesi bölgenin sosyal, kültürel, siyasi ve idari dinamizmini kullanan anlayışı ile günümüzün teorik ve bürokratik "koruma" anlayışlarına eleştirel bir yaklaşım getirmekte ve bir çıkış yolu sunmaktadır.

Alanın yeni düzenlenmesinde tarihteki özelliklerin yeniden yaşatılması amacıyla kutsal kitaplar, seyahatnameler, diğer yazılı belgeler, yerel entellektüeller, efsane, şarkı gibi kaynaklara başvurulmuş ve iki nehir arasında kalan bölge anlamını taşıyan Mecbel Bahir ve Dertli Dolap (ahşap şu değirmeni) tarihteki yerlerinde yeniden inşa ettirilmiştir. Şanlıurfa'ya ait şarkı, şiir ve seyahatnamelerde sıkça yer alan güllerin alana dikilmesine karar verilmiş, böylece alana toplam beşbin gül dikilmiştir. Merih Karaaslan bununla ilgili anısını ve düşüncesini şöyle anlatmaktadır:

"..... Ön bahçenin bakımı ve güvenliğini üstlenecek görevliler tutmuştuk. Ancak Urfa'ya bir sonraki gidişimde görevlileri göremeyince Hasan Bey'e sordum. Güldü. 'Bir çık bak' dedi. Çarşafı bir kadın iki çocuğuyla birlikte yürüyordu. Birden çocuklardan

* Bildiri yayını hazırladığı sırada, Mimarlar Odası VI. Ulusal Mimarlık (Yapı Dolu-Yaşam Çevresi) Ödülü (1998) bu proje nedeniyle Mimar Merih Karaaslan'a verilmiştir.

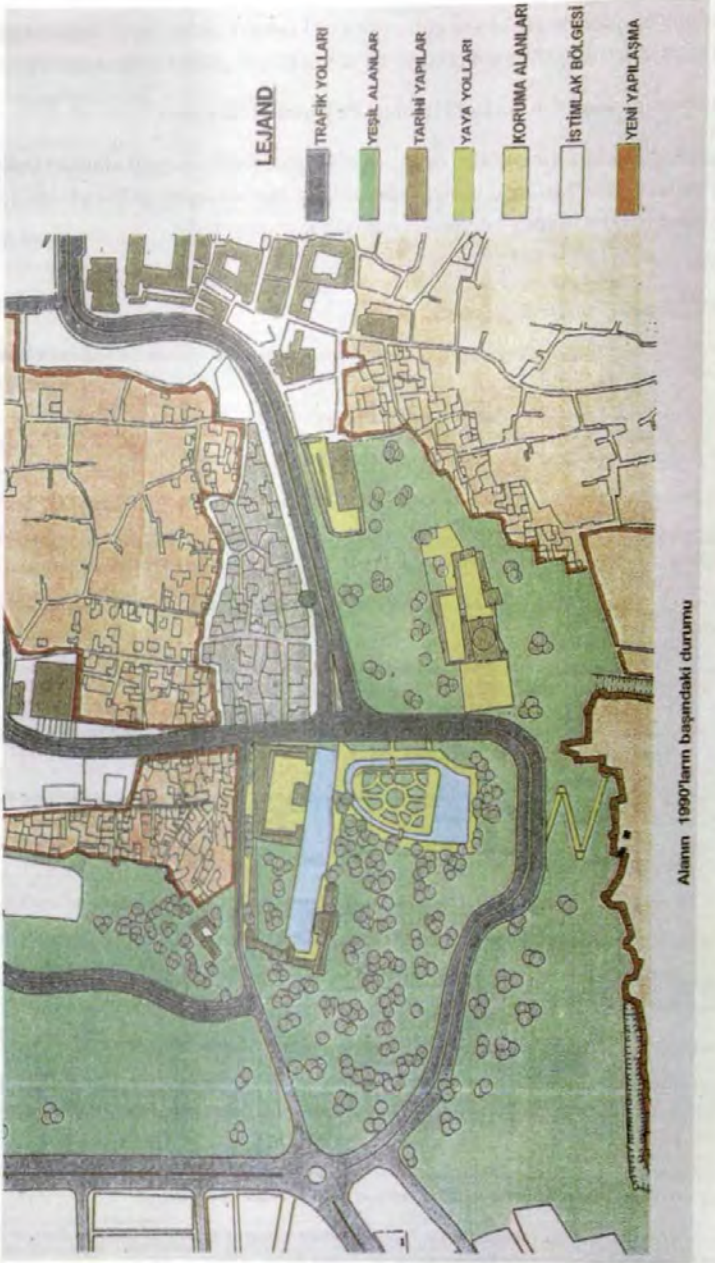
birisi kadının elinden kurtuldu ve güllere doğru koştu. Tam bir çiçeği koparacağı anda annesi yetişti, çocuğun elinden çaktı ve bir tokat atarak yüksek sesle azarladı:

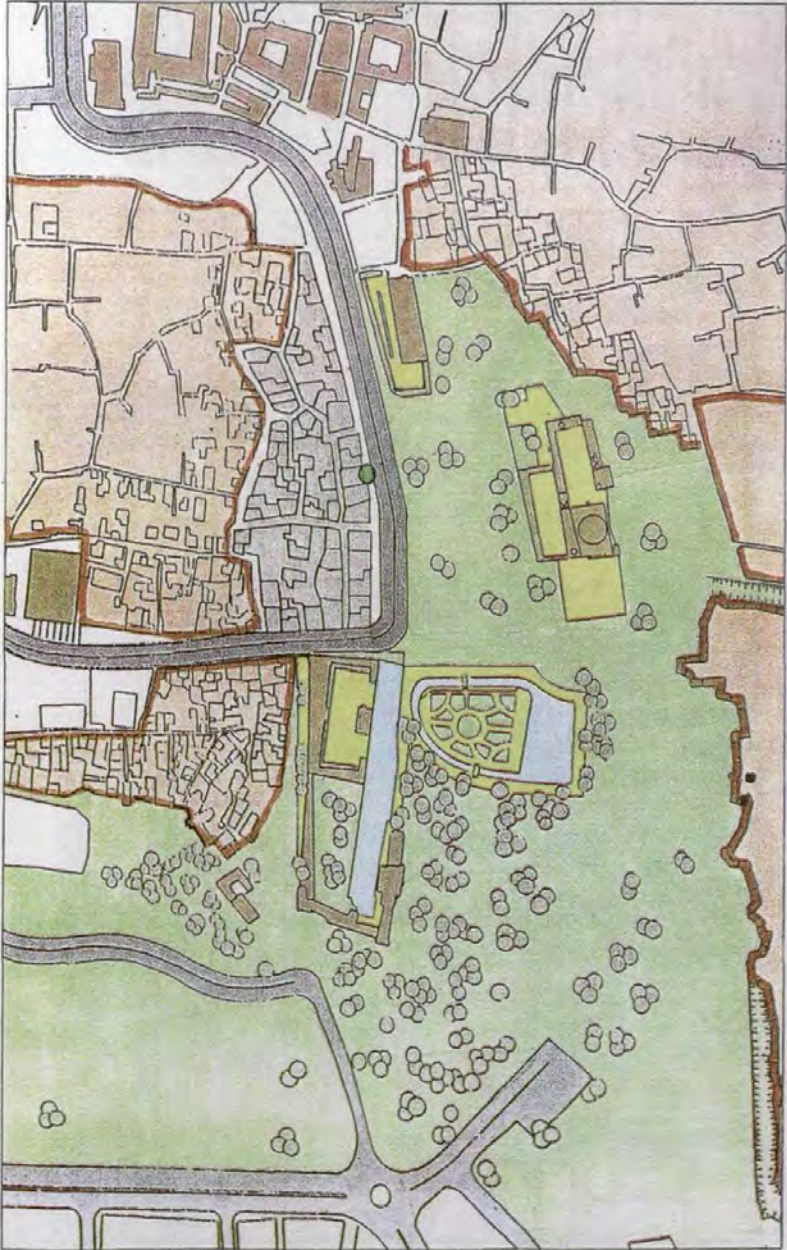
- 'Ne yapıyorsun sen? Onlar Halil İbrahim Peygamber'in gülleri.'

Balıkğöl'ün balıkları gibi gülleri de kutsal olmuştur. Kentlerin yeşil alanları bekçilerle, yasaklarla, hatta tel örgülerle bile korunamazken, burada beşbin güllün ekildiği dev bir bahçe sadece halkın inancı ve sahiplenmesiyle korunuyor..."

KAYNAKÇA

1. Akbulut, Z., *Şanlıurfa Valisi ile Söyleşi/Bant*.
2. Akbulut, Z., "Şanlıurfa 'Balıkğöl ve Çevre Düzenlemesi Projesi' Hakkında Duygularım", *Mimarlık Dekorasyon Sayı 57, Eylül 1997, s.82*.
3. Duruer, H., *Şurkav Kültür Merkezi'nde Konferans/Şanlıurfa/Videobant*.
4. Duruer, H., "Kahır Yüzünden Lütufl", *Mimarlık Dekorasyon Sayı 57, Eylül 1997, s.70-80*.
5. Harput, Şahabettin., "İnsanlık Kültür ve Medeniyet Adına", *Mimarlık Dekorasyon Sayı 57, Eylül 1997, s.81*.
6. İnankul, Ş. Türkoğlu, K. Uzel, A. "Gecekondu Bir Konut Stok'u mudur? GAP Üzeline Bir İnceleme", *GAP'ta Teknik Hizmetler Sempozyumu, TMMOB: 10-12 Kasım 1993. DSİ Genel Müdürlüğü Salonları, Ankara*.
7. Karaaslan, İ.Ş. "Kentsel Tasarım-Kentsel Tasarımda Mimarın Rolü", *TMMOB Mimarlar Odası, Mimarlık Dergisi, Yıl 32, Sayı 264, Temmuz 1995., s.51-53*.
8. Karaaslan, İ.Ş., "Londra Doklar (Liman) Bölgesi Yenileme Girişimleri - Kentsel Koruma ve Kentsel Tasarım İlkeleri", *TMMOB Mimarlar Odası, Mimarlık Dergisi, Yıl 32, Sayı 268, Mart 1996*.
9. Karaaslan, Ş., "İngiltere'de Son Onbeş Yıldaki İdeoloji ve Erkerin Planlama-Tasarım-Mimari Üzerine Etkileri, Türkiye ile Karşılaştırılması", *İzmir D.E.Ü. İdeoloji, Erk ve Mimarlık Nisan 1996*.
10. Karaaslan, Ş., "Şanlıurfa Tarihi Kent Merkezinde Yenileme ve Canlandırma Sürecinde Yetkiler-Tasarım İlkeleri", *Mimarlık Dekorasyon Sayı 57, Eylül 1997, s.84-95*.
11. Karaaslan, M., *ŞURKAV Kültür Merkezi'ndeki Konferans, Urfa, 6.1.1996/Videobant*.
12. Karaaslan, M., *Şanlıurfa Tarihi Kent Merkezi Koruma Geliştirme Projesi Araştırma Rapor ve Projeleri*.
13. Karaaslan, M., "Canlanan Kimlik", *Mimarlık Dekorasyon Sayı 57, Eylül 1997, s.54-70*.
14. Kürkcüoğlu, C., *Şanlıurfa'da Canlanan Tarih, Şanlıurfa Valiliği-ŞURKAV Çevre Düzenleme ve Restorasyon Çalışmaları 1990-1995, s.7-11, 34-35*.
15. Koçgöz, Şükrü., "Sürecin Kıyısından", *Mimarlık Dekorasyon Sayı 57, Eylül 1997, s.83*.
16. Ministry of the Environment, *Physical Planning and Public Works Athens-Greece: "Regeneration and Adaptation of Urban Space in Response to the Dynamics of Development in Greece", 16th meeting of Experts on Human Settlement Problems in Southern Europe Ankara, Turkey, 24-26 April, 1991*.
17. *United Nations Economic Commission for Europe Habitat Group of Experts in Eastern Europe: "The Urban Regeneration of the Old City Centre of the Municipality of Slatina", Case Study, 1991*.
18. *United Nations Economic Commission for Europe Habitat Group of Experts in Eastern Europe: Romanian Delegation, "Aspects Regarding the Regeneration of the Urban Space", 1991*.

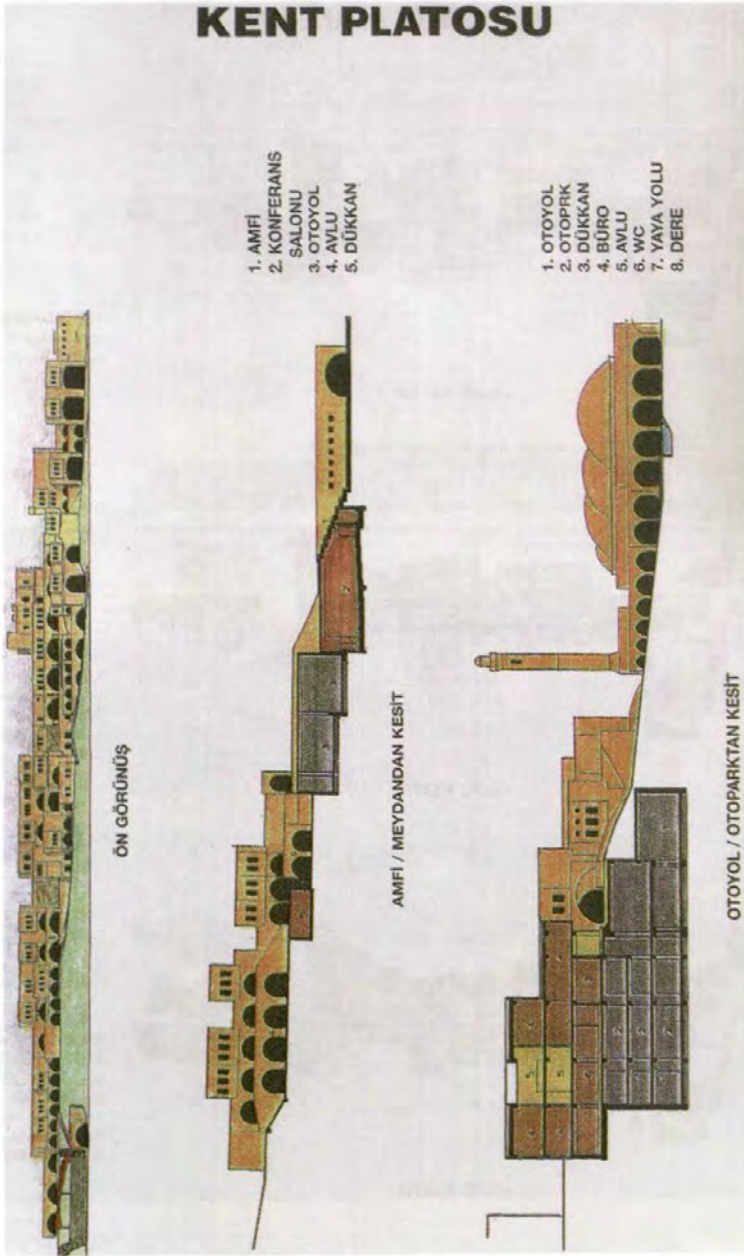
İmar Planı

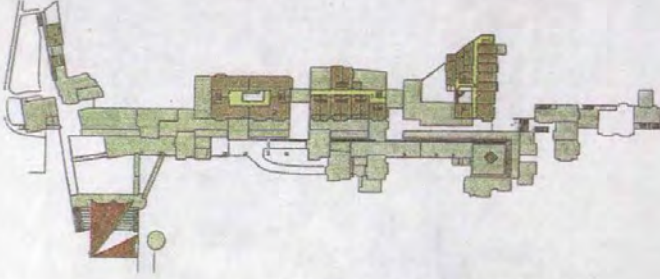
VAZİYET PLANI

1. HALİL İBRAHİM GÖLÜ
2. RIZVANIYE CAMII
3. HALİL-ÜR RAHMAN CAMII VE KÖLLİYESİ
4. AYN ZELİHA GÖLÜ
5. HALİL İBRAHİM MAKAMI
6. YENİ DERGAH CAMII
7. EK AVLU
8. HASAN PADİŞAH CAMII
9. MECBEL BAHIR
10. KENT PLATOSU
11. PROJE KAPSAMINDA RESTORE EDİLEN EVLER
12. AMPİMEYDAN - GÖSTERİ MERKEZİ
13. TARİHİ ÇINAR AĞACI
14. DERTLİ DOLAP
15. ÇAY BAHÇELERİ
16. KALE TUNELİ
17. KALE ÇIKIŞ MERDİVENLERİ
18. KALE
19. ÇİFT KUBBE-TARİHİ MEZARLIK
20. KORUMA ALANI
21. HANLAR BÖLGESİ
22. GELENEKSEL KONUT DOKUSU
23. SELAHATTİN EYYUBİ CAMII
24. VALİLİK KONUK EVİ (KÜÇÜK HACI MUSTAFA HACI KAMILOĞLU KONAĞI)
25. HALEPLİBAHÇE
26. TURİZM TERMINALI

Prof. Dr. Şütle KARASLAN

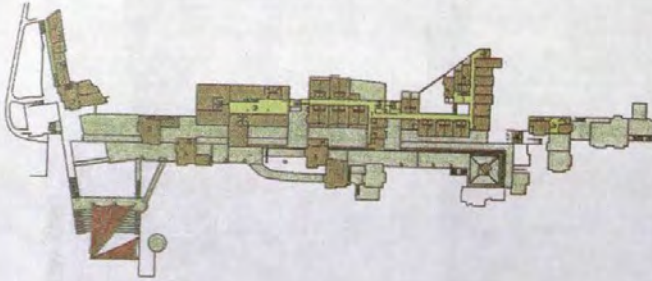

KAT PLANLARI

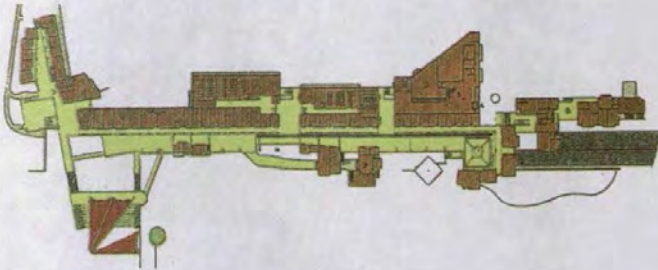
+6.90 KOTU

1. OTEL / ODALAR
2. BÜROLAR
3. DÜKKANLAR

+3.70 KOTU

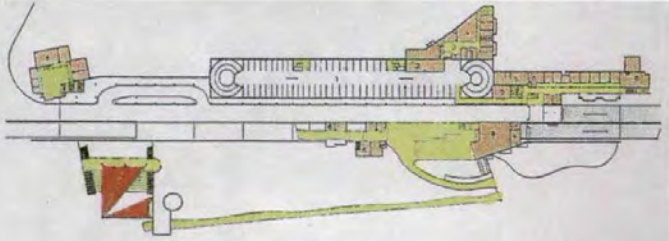
1. OTEL / ODALAR
2. DÜKKANLAR
3. BÜROLAR
4. KAFETERYA
5. AŞEVİ

+0.50 KOTU

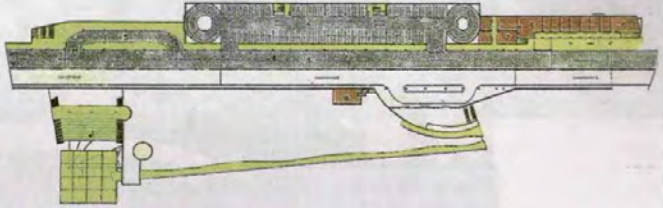
1. DÜKKANLAR
2. BAY WC-DUŞ-ABDEST-ÇAMAŞIRHANE
3. DÜKKANLAR
4. OTEL GİRİŞİ
5. OTEL/ZEMİN KAT
6. BÜROLAR
7. AŞEVİ GİRİŞİ
8. KÜTÜPHANE
9. KAFETERYA

1. OTOPARK-
57 ARAÇ
2. OTO YIKAMA
3. OTEL/SERVİS
KATI
4. MUTFAK
5. TESİSAT
6. DÜKKAN
7. MEYDAN

- 2.40 KOTU

1. AÇIK HAVA
GÖSTERİ
2. AMFİ
3. OTOYOL
4. OTOPARK-
60 ARAÇ
5. OTOBÜS
DURAĞI
6. DÜKKAN
7. TESİSAT
8. MUTFAK

- 5.30 KOTU

1. KONFERANS
SALONU
2. FUAYE
3. DANIŞMA
4. OTOYOL
5. OTOPARK-
90 ARAÇ
6. OTOBÜS
DURAĞI
7. TESİSAT
8. ELEKTRİK
TRAFO

- 8.50 KOTU

Resim 1 : Düzenleme Öncesi Rızvaniye Camii Önü

Resim 2 : Yıkımlar

Resim 3 : Kent Platosu Maketi

Resim 4 : Genel Görünüş

Resim 5 : Genel Görünüş

Resim 6 : Düzenleme Sonrası Rızkvaniye Camii Önü

Resim 7 : Düzenleme Öncesi

Resim 8 : Düzenleme Sonrası "Kent Platosu"

Resim 13 : Hacıkamiloğlu Konağı Restorasyon Sonrası

ŞANLIURFA'DA MİMARİ KÜLTÜR MİRASININ TAHRİBİ İLE CANLANDIRILMASI ÇALIŞMALARI VE TECRÜBELERİM 'O MAHİLER Kİ...'

Hasan DURUER*

GİRİŞ:

Edebiyatımızda güzel bir tabir vardır "Gençler bilebilse; ihtiyarlar yapabilse..." diye. Ben de "*İlim adamları yapabilse, yetkililer de bilebilse*" diyorum. Gördüğüm kadarıyla genellikle bilim adamları devamlı olarak araştırıyorlar ve meselelerin çözümü için çeşitli teklifler getiriyorlar. İdarecilerimiz ise çoğu zaman bunlardan haberi olmadığı gibi, sahip olduğumuz değerleri bilemiyor veya farkında değiller. Tatbikatla yazılanlar maalesef çoğu zaman birbirini tutmuyor. Türkiye'deki en büyük yanlışlardan birisi de anayasayı veya kanunları değiştirmekle her şeyin düzeleceğinin zannedilmesidir. Esas yapılması gereken akademisyeniyle, idarecisiyle ve halkıyla meselelere sahip çıkılmasının sağlanması ve zihniyetin değiştirilebilmesidir. Eğer sadece kanunları çıkarmak ve kararlar almakla işler halledilseydi, şehirlerimiz bugünkü hallerinde olmayacaklardı. Şehirlerimizi gezdiğimizde hepsinin çirkinlikte yarış ettiğini, kimliğini ve kültürünü kaybettiğini görüyoruz. Bugün çok az şehrimiz kimliğini ve kültürünü muhafaza edebilmiştir. Maalesef buralardaki kültür ve mimari de can çekişmektedir.

İlk önce tarihi eserlerde yapılan tahribatların nasıl yapıldığına bakmak istiyorum. Buradaki misaller Urfa örneğinden hareketle verilecektir.

GEÇMİŞTE YAPILAN MİMARİ TAHRİBATLAR

1- İdareciler eliyle yapılanlar

İlk uygulama, eski Valilerden **Fuat Bey**'in şehrin tarihi merkezine yol açma düşüncesiyle **Balıklığöl**'e inen **Vali Fuat Bey Caddesi**'nin açılmasıdır. Yine eski valilerimizden **Kadri Eroğan** zamanında, Balıklığöl'ün kenarında yer alan her biri

* Hasan DURUER, Şanlıurfa Eski Vali Yardımcısı, Karacabey Kaymakamı, BURSA

birer yalı dairesi güzelliğindeki köşkle birlikte, yıldız meydanındaki tarihi hamamın yıktırıldığını görüyoruz. Daha sonra Rahmetli Vali **Erdoğan Cebeci**'nin **Vali Konağı**'nı yıkıp yerine şimdiki iş hanını yaptırmasını sayabiliriz. Genellikle idarecilerimiz, şehrin trafik yönünden rahatlatılması amacıyla bu tip çalışmalar yapmışlardır. Diğer bir düşünce de yeni ve gösterişli binaların yapılması ve bunun için de en kolay yol olan tarihi binaların yıkılarak modern zannedilen betonarme binaların yapılmasıdır. Tarihin korunması ise hiç akla gelmemektedir. Vatandaşlar da şehirlerinin idareciler eliyle modern ve çağdaş bir görünüm kazandığı düşüncesi ile avunmaktadırlar.

2- Belediyeler marifetiyle yapılanlar

Belediye başkanlarından **Mustafa Kılıç**'in döneminde tarihi şehirde yeni yol açılması düşüncesiyle **Molla Ali Tetirbesi** (çıkamazın)'ndeki tarihi evler ve **4. Murat Kapısı** yıktırılmıştır. Yine **On İki Eylül Caddesi**'ndeki birbirinden güzel on iki evin **Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu Kararı**'na istinaden belediyece aynı düşüncelerle yıkılması sayılabilir.

Kendi kültürüne ilk önce sahip çıkması gereken belediyemiz, 1983 yılında tarihi bir yapı olan belediye hizmet binasını yıkarak yandaki yeşil alana beş katlı büyük bir betonarme bina yapmıştır. Bunun izahı mümkün değildir.

Belediyelerin yaptığı diğer bir hata da gecekondulara müsaade edilmesi neticesindeki tahribatlardır. Gecekondu yapacak vatandaşın aklına öncelikle sahipsiz sit sahaları, vakıf arazileri gelmektedir. Belediyeler de oy kaygısıyla bu duruma göz yummaktadırlar. Mesela **Bizans** döneminden kalan **Yakubiye**'deki tarihi kaya mezarlarının ve tarihi mağaraların bulunduğu yerlerin gecekondulaşmasına müsaade edilmiş veya göz yumulmuştur. Şu an bu mezarların büyük bir kısmı foseptik çukuru olarak kullanılmaktadır.

Yine belediyeler tarihi eserlerde yapılan uygunsuz tadilatları göz yummaktadırlar. Vatandaş tescilli evinin istediği herhangi bir yerinde, istediği şekilde tasarrufla bulunmaktadır. Mesela Konukevi olarak restore ettiğimiz **Küçük Hacı Mustafa Hacıkamiloğlu Konağı** satın aldığımızda en az dörde bölünerek kiraya verilmişti. Ne müze ne de belediyenin haberi olmadan bunlar yapılmakta, haberleri olsa da ses çıkarmamaktadırlar.

Belediyelerin yaptığı diğer bir yanlışlık da, tarihi kent merkezlerine imar planı uygulamaktır. Tarihi kent merkezleri, kuruldukları tarihteki durumlarından ziyade şu an ki anlayışımıza göre düzenlenmek istenmektedir. Bunda şehirde yaşayan vatandaşlarımızın da baskısı büyük rol oynamaktadır. Her şeyi şimdiki nakil vasıtalarına göre düşünüyoruz ve istiyoruz ki her tarafa araçla gidebilelim. Eski şehirlerin insani boyutlar gözetilerek yapıldığını düşünmüyoruz bile.

Diğer yanlış bir uygulama da tarihi eserlerin etraflarının açılarak yapılan tahribatlardır. Bu eserlerin biblo gibi yalnız bırakılmaları en büyük temennimiz oluyor! Bunların etrafındaki yapılara birlikte korunması düşünülmemektedir. Bu konuda yine restore ettiğimiz **Konukevi**'nin etrafının açılması için çok yerden teklif geldiğini hatırlıyorum.

3- Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu Kararları

Bu konuyu birkaç yönden değerlendirmemiz gerekmektedir. Birincisi kurulların yapısı ve çalışması işleri geciktirmektedir. Kurullar çok geç toplanmakta, bazen ödenek yokluğundan toplanamamaktadırlar. Bu da işlerin gecikmesine sebep olmaktadır. Mesela **Dergah-Balıköl Projesi** beş yıl içerisinde tam on üç kez kurulda görüşülmüştür.

İkincisi kurulun istediği belgelerin temininde vatandaşlar büyük zorluk çekmektedirler. Bu işler için hem çok para gerekmekte, hem de bu işleri yapacak kaliteli eleman bulmakta büyük sıkıntı çekilmektedir. Kurullar bölge esasına göre yapılandıkları ve üyeleri Türkiye'nin muhtelif üniversitelerinden görevlendirildikleri için toplanış süreleri uzamaktadır. Çoğu zaman da evrak üzerinde karar verdikleri için yanlış ve hatalı kararlar çıkmaktadır. Bazen tarihi bir meydana, **Haşimiye Meydanı**'nda olduğu gibi betonarme Kuyumcular Çarşısı yapılmakta veya tarihi **Barutçu Hanı**'nın yanında yer alan tescilli yapılar kurul kararı ile yıkılarak yerine betonarme **Manifaturaacılar Çarşısı** yapılabilmektedir. Tabii bunda kurulun verdiği kararların uygulamasını denetleyemeyen **Müze Müdürlüğü**'nün ve **Belediyenin** de sorumluluğu vardır.

Kurullarla ilgili önemli konulardan birisi de mahalli yetkililerin ve bu konularla ilgilenen gönüllü kuruluşların görüşünün alınmamasıdır. Katılımcı demokrasilerde sivil toplum örgütleri çok önemli görevler üstlenmektedirler. Baskı unsuru olabildikleri gibi, çoğu zaman da yanlış alınan kararları toplumu harekete geçirerek değiştirebilmektedirler. Kurulların oluşmasında gönüllü kuruluş temsilcilerine de yer verilmelidir. Şehri yakından ilgilendiren kararların alınmasında o yörenin halkı bilgilendirilmeli ve görüşlerinden istifade edilmelidir. Çünkü vatandaşın desteklemediği bir konuda alınan kararların etkili olması mümkün değildir. Yine, tarihi eserlerin ve sit sahalalarının ehemmiyet arz ettiği şehirlerde bölge esasına göre değil il esasına göre yapılanma sağlanmalı, bu kurullarda işin uzmanlarının yanında, o ilin yöneticileri ve sivil toplum örgütlerinin temsilcileri de bulunmalıdır. Çünkü alınan kararları uygulayacak, o yerin yöneticileridir.

Sadece koruma kurullarının kararlarıyla, tarihi dokuyu korumamızın mümkün olmadığına en güzel örnek Harran'daki sit sahasıdır. Çünkü: bu kararlar tek taraflı, hayatı donduran, kısıtlayan, halkın katkısını ve yörenin sosyal kültürel meselesini göz önüne almayan emredici kararlardır. Bugün Harran'a gidip baktığımızda, sit alanlarına

yapılan çirkinlik abidesi yapıları görürsünüz. Ayrıca, elektrik ve PTT hatları tam **bir** felakettir!. Nerede koruma kurulu ve müze yetkilileri? Nerede mahalli yöneticiler?

4- Vatandaşlar tarafından yapılanlar

Tarihi şehirlerimizin yapılanmasında vatandaşlara ait gayrimenkullar genellikle **tarihi** çarşıların hemen yakınında bulunmaktadır. Özellikle tarihi evi şehir merkezinde olan ev sahipleri burayı bir an önce yıkıp yerine nasıl pasaj yaparım diye düşünmektedirler. Veya zamanında vakıf olan iş yerlerinin satılması neticesinde aldıkları iş yerlerinde yaptıkları en basit tadilatlar; ya dükkan cephesine alüminyum bir camekan yapmak ya da kirlendiği düşüncesiyle ön cephedeki taşları boyamaktadırlar. İşyerinin içerisindeki tadilatlar ise tonoz yapıların yıkılarak daha geniş mekanlar elde etmek düşüncesiyle betonlaştırılmasıdır. Örnek olarak **Narinci Camii**'nin önündeki dükkanları verebiliriz. Yine bu dükkanlarda asma kat ilaveleri yapılmakta bu durum gabariyi oldukça etkilemektedir (**Pazar Camii**'nin önünde olduğu gibi). Bazen de tarihi özellikteki çarşılarda esnaf, işyerlerindeki babadan dededen gelen sanatlarını bırakarak başka mesleklere geçmektedirler. Örneğin: Birbirine paralel olarak yapılmış **Hüseyniye Çarşıları**'ndaki esnafın durumu. Birisinde otantik yapı olduğu gibi dururken diğerinde dayanaklı tüketim mallarının satıldığına şahit oluyorsunuz. Marifet iltifata tabii olduğu için ürettiği malını pazarlayamayan esnaf, eski işini terk ederek daha fazla kazanç temin edecek işlere yönelmektedir. Şu an otantik yapısını muhafaza eden **Sipahi Çarşısı** ve **Bedesten**'in aynı akıbete uğramasından endişe duymaktayım!.

Diğer önemli bir konu da vatandaşın daha temiz olsun diye dükkan önlerindeki yer döşemelerinde yaptığı değişikliklerdir. Genellikle ya karo ya fayans ya da mermer döşemesi yapılmaktadır. Biz yaptığımız çalışmalarda **Urfa**'nın çok sert "nahit" denilen taşı tercih ettik ve çarşıların bir kısmına döşedik. Tabii döşenen yerlerin havası hemen değişti.

Tescilli evlerde vatandaş tarafından yapılan en basit değişiklik ise evlerin briketlerle çeşitli bölmelere ayrılması, duvar taşlarının rengarenk boyanmasıdır. **Abdulkadir Hakkari Evi** buna en güzel örnektir. Bazen dış cepheler **Kızılkoyun** tarafındaki evlerde olduğu gibi belediye tarafından badana ettirilmiştir. Bir gün **Balıkhgöl**'de gezerken kalenin yanında bulunan **Çift Kubbe**'nin badana yapıldığını gördüm. Mezarlıklar müdürü tarafından yaptırıldığını söylediler. Aynı kişi **Eyyubiye**'deki ve **Bediüzzaman Mezarlığı**'ndaki tarihi mezarları da boyatmıştı. Kendisine sorduğum da "Efendim temiz olsun diye boyattım" cevabını verdi. Bizim toplumumuzda herkes her şey yapmaya yetkilidir!. Kimse yapılan işe karışamaz!. Bu düşünce ile tarihi kentlerimizin ne hale geldiği ortadadır!.

Tarihi **Urfa** Evleri'nde yaşamak için belli bir kültüre sahip olmak gerekir. İklim şartlarına göre düşünülen ve yapılan bu evler o kültüre sahip olmayan kişiler

tarafından kullanıldığında durum tam bir felakettir. En başta yapılan tahribat daha fazla gelir temin etmek amacıyla evlerin çeşitli bölmelere ayrılması ve tarihi evin özelliğinin bozulmasıdır. İstedığınız tarafını yıkabilirsiniz. İşyerine yakınsa pasaj haline getirebilirsiniz, hiç kimseye sormanız gerekmez. Örneğin **Karaçizmeler Evi**'nin selamlık kısmı yıkılarak işyeri haline getirilmiştir. Müze elemanları nasıl olsa uğramaz. Belediyenin zaten umurunda değildir. Tarih tahrip edilmiş kültürünüz yok olmuş önemli değildir!.

5- Diğer Tahribatlar

Kamu kuruluşlarından **TEDAŞ** veya **PTT** tarafından direk mi dikilecek veya trafo mu yerleştirecek, hemen tarihi eserlerin yanına onları gölgeleyecek şekilde kurular. Nasıl olsa kimseyi ilgilendirmez!.

Önemli tahribatlardan birisi de tarihi camilerde yapılanlardır. Cami kirlenmiştir diyen cemaattan birisi, eline alır yeşil boyayı, hayrına boyar minberi mihrabı!. Camii imamı bu kişiye, yaptığı hayırlı işten dolayı da teşekkür eder! Aynı işi vatandaş yapmasa imam yapacaktır. **Şebenderiye Camii**'nde olduğu gibi. Veya vatandaşın canı mihrabı fayans kaplamak istemiştir. Çağrılır ustalar o iş tamamlanır. **Bursa Cumalıkızık**'ta tarihi ahşap caminin duvar ve mihrabının çini kaplandığını gördüm. Vakıflar bu işlere genellikle karşımazlar. Çünkü restorasyonlar sırasında aynı hataları kendileri de yapmışlardır. Örneğin; Şanlıurfa'da **Kanuni** döneminden kalma dört yüz yıllık **Dabakhane Camii**'nin taş duvarları Vakıflarca yapılan restorasyon sırasında siva yapılmıştır. Yine yakın zamanda restore edilen **Yusuf Paşa Cami**'nin taş işlemeli mihrabı gri renge boyanmıştır. Kurşun kaplamaların eğri yapıldığını söylediğimde kontrolörü kubbelerin eskiden de eğri olduğunu söylemiştir!.

Aynı durum, **Kültür Bakanlığı** tarafından yaklaşık sekiz yılda restore edilen **Güzel Sanatlar Galerisi**'nde de söz konusudur. Yapılan ahşap ve vernikli cümle kapısı **Urfa**'da ki tek örnektir. Oysa **Urfa**'daki tarihi evlerin cümle kapılarının tamamı sac ile kaplıdır.

Kültür Müdürlüğü ve **Müze**'de, tarihi eserlerin sağlıklı envanterini bulmak mümkün değildir. Kaç adet tarihi eser vardır, kaç tane höyük ve han vardır bilinmez ve bulamazsınız. Sekizyüzyıllık **Hane'l-Ba'rür Kervansarayı**'nin üç yıl önce bizim tarafımızdan; anıtsal portalin yıkılmış olan kemeri, mescidi ve girişindeki oda restore edildikten sonra Kurul tarafından tescil edilmiştir. Aynı şekilde **ŞURKAV Kültür Merkezi** olarak kullandığımız tarihi evlerin tescilleri restorasyondan sonra yapılmıştır.

ŞANLIURFA MİMARİSİNDE CANLANDIRMA VE YAŞATMA ÇALIŞMALARI

Şanlıurfa kimliğini ve kültürünü muhafaza eden ender şehirlerimizden birisidir. Tarihi şehir merkezi onca tahribata rağmen yine de bütün ihtişamı ile ayaktadır. Atalarımız

bizlere o kadar zengin bir miras bırakmışlar ki eski **Urfa**'yı yıka yıka bitirememişiz ve hala da tahribata devam ediyoruz. Tabii burada yaşayan vatandaşlarımız hangi değerlere sahip olduklarının farkında değiller. İşte bizim, **Şanlıurfa**'da görev süremiz içerisinde yapmış olduğumuz mücadele bu tarihi şehrin kimliğinin ve kültürünün devam etmesi ve kurtarılması içindi. En önemlisi de vatandaşlarımızın kendi kültürel değerlerine sahip çıkmalarının sağlanmasıdır. Burada görev yaptığımız yaklaşık yedi yıllık süre içerisinde elli civarında tarihi eseri restore etme imkanını bulduk. Bunlar içerisinde **11 adet meşit ve cami, 7 adet tarihi ev, 1 adet medrese, 5 adet çeşme, 5 adet çarşı, 1 adet şadırvan, 10 adet türbe, 2 adet tarihi şehir ve kervansaray kapısı** restore edilmiş, **7 adet tarihi eserin de bahçe ve çevre düzenlemesi gerçekleştirilmiştir.**

En mühimi de yılların ihmalkarlığı ile perişan hale gelen ve kimliğini kaybeden **Dergah-Balklıgöl** civarında gerçekleştirilen Türkiye'nin belki de en büyük tarihi çevre düzenleme projesidir. Yapılan bu çalışmalar eski Valimiz **Ziyaeddin AKBULUT**'un talimatları ile başlamış, şimdiki valimiz **Şahabettin HARPUR** devam ettirmiş, benden sonra da, Vali Yardımcısı **Ahmet Hamdi NAYIR** arkadaşımızın gayretleri ile işler aksamadan devam etmektedir. Bu çalışmalarda Şanlıurfa'nın yetiştirdiği büyük devlet adamı Sayın **Necmettin CEVHERİ**'nin büyük desteği ve Sayın Cumhurbaşkanımız **Süleyman DEMİREL**'in çok büyük himmetleri olmuştur. İktidarlar ve şahıslar değişmesine rağmen, çalışmalarda hiçbir aksama olmamıştır. Bendeniz de hasbelkader bu çalışmaların bilfiil başında bulunma şerefine nail oldum. Yapılan bu çalışmaların ışığı altında tarihi şehirlerin nasıl ve hangi düşüncelerle tahribata uğradığına değinmek ve daha sonra da restorasyonlar sırasında çekilen sıkıntılardan ve yapılan işlerin vatandaş nezdinde ki düşünce değişikliğinden bahsetmek istiyorum.

Edebiyatımızda çok güzel bir deyim vardır "*O mahiler ki derya içtedir deryayı bilmezler*". Bizler de maalesef sudaki balıklar gibiyiz. Kültür deryasının içinde yaşadığımız halde bunun farkında değiliz. Sayısız medeniyete ve kültüre beşiklik etmiş ve bunların izlerini taşıyan Şanlıurfa'nın bu değerlerinin farkına çok geç vardık. Star TV'de "**ZİRVE DEFTERİ**" programını hazırlayan **İzzet ŞİPAL** bana "*Bize genellikle gideceğimiz yerleri çok anlatırlar gittiğimiz zaman hayal kırıklığına uğruruz, fakat Şanlıurfa'ya geldiğim zaman anlatılanların az olduğunu gördüm*" demiştir. Burada bulunduğum süre içerisinde sayısız heyetle birlikte olup, onlara mihmandarlık yaptım. Gelip gezenlerin hepsi de gördükleri eserler karşısında hayranlıklarını gizleyememiş ve çok etkilenmişlerdir. Tabii ki bunda Urfa'daki tarihi eserlerin büyük ölçüde varlıklarını muhafaza etmelerinin yanı sıra, yaşayan kültürün fazla bozulmamış olmasının da büyük etkisi vardır. Bir Siphahi pazanını veya Bedesteni dolaşırken zamanın durduğunu hissediyorsunuz. Fakat aynı yerin esnafı, ya dükkanını genişletmek için tarihi eseri nasıl bozacağını düşünmekte veya eski işini ve sanatını bırakıp dayanıklı tüketim malı satmanın hesabını yapmaktadır. **Siphahi Pazarı**'nın

restorasyonuna başladığımızda, çarşı esnafının ortak dileği, burasının yıkılıp yerine modern bir çarşı yapılmasıydı. Bunu düşünüyor ve istiyorlardı. Yine **Hüseyniye Çarşıları**'nın restorasyon çalışmasını Sayın Valimiz **Şahabettin HARPUR**'a gezdirirken esnafın birisi "*Sayın Valim, bu demircilerin demir dövmesinden ve kalaycılarının dumanından rahatsız oluyoruz bunları ne zaman kaldıracaksınız*" diye soruyordu. Ben de haddim olmayarak sayın Valimizin yanında, söylediği şeylerin kültürümüzün bir parçası olduğunu, turistlerin bahsettiği şeyleri görmeye geldiğini, kendi sattıkları dayanıklı tüketim mallarını, görmeye gelmediğini söyledim. Vatandaşın söylediği şeyler, tarihi eserlere bakış açısını da ortaya koymaktadır. Şehrin en mutena yerleri olması gereken tarihi eserlerin bulunduğu yerler, maalesef en bakımsız ve perişan yerler haline gelmişlerdir. Sanki bu yerler kasten bu halde bırakılmışlardır.

1991-1997 Yılları Arasında Yapılan Çalışmalar

1991 yılında **Şanlıurfa**'da restorasyonlara başladığımızda, o tarihe kadar **Kültür Bakanlığı**'na şu anda **Güzel Sanatlar Galerisi** olarak kullanılan bir ev ile **Vakıflar** tarafından restore edilen bir iki cami restore edilmişti.

Sayın Valimiz **Ziyaeddin AKBULUT**'un talimatıyla 1991 yılında **Mustafa Hacıkamiloğlu Konağı** satın alınarak işe başlanmıştır. Bayındırlık elemanlarına eserin rölövesi çıkartılmış ve özel idareden alınan ödeneklerle restorasyon işi pür emanet olarak yapılmıştır. Yine Bayındırlık Müdürlüğü tarafından çıkartılan keşif bedeli, işi kendimiz yaptığımız için fazla geldiğinden dolayı, burası ile birlikte, metruk vaziyette bulunan **Rızvaniye Medresesi** ve **Balıkgöl**'ün etrafındaki tarihi eserlerin restorasyonuna başlanmıştır. Bu arada **Çevre Vakfı**'nın imkanları da tarihi çevrenin korunması için harcanmıştır. Yine aynı vakfın imkanları ile **Eyyüp Nebi Köyü**'ndeki **Hz. Eyüp (AS)**, **Hz. Elyasa (AS)** ve **Rahime Hatun Türbeleri**'nin bulunduğu yerde hem çevre düzenleme hem de restorasyon çalışmalarına başlanmış, 1995 yılından itibaren de bu projeye **Turizm Bakanlığı** "İnanç Turizmi" açısından destek vermiş ve özel bir çevre düzenleme projesi ilgili bakanlık tarafından hazırlanmış ve uygulanmaktadır.

1991 yılında **Kültür Bakanlığı**'yla işbirliği yapılarak valilikçe **Dergah-Balıkgöl Projesi**, Mimar Merih Karaaslan'a hazırlatarak işe başlanmıştır. Bahse konu projeyi zamanın Başbakanı Sayın **Süleyman DEMİREL** örtülü ödenekten desteklemiş, daha sonra işlerin finansmanı zamanın Devlet Bakanı Sayın **Necmettin Cevheri**'nin himmetleriyle **Vakıflar Genel Müdürlüğü** tarafından karşılanmıştır. Belki de tarihinde ilk defa örtülü ödenekler, tarihi çevrenin korunması ve kurtarılması amacıyla kullanılmıştır. Bu bölgede aynı anda bazen 8-10 yerde hem restorasyonlar hem de diğer projeler yürütülmüştür. Yapılan bütün işler, kurulan bir ekip tarafından pür

emanet olarak yapılmıştır. Hiçbir işte müteahhit kullanılmamıştır. Bu durum işlerin daha ucuz hem de daha kaliteli ve daha sağlam yapılmasını sağlamıştır. **Türkiye**'de bir iş yapılacağı zaman bin bir türlü formaliteyi yerine getirmeniz gerekmektedir. Bizim yaptığımız işlerde bürokrasi bir kenara bırakılmış, formaliteler asgariye indirilmiş, işler süratle yapılmıştır. Halbuki devlet olarak bir eseri restore etmek istediğinizde, önce eserin mülkiyet problemini çözeceksiniz. Arkasından restorasyon projesini çizmeniz gerekmekte, daha sonra ilgili kurullardan izin alındıktan sonra, yatırım programına teklif edilmekte, programa alındığında ödenek beklenmekte, daha sonra ihaleye çıkartılmakta, müteahhide iş teslim edilmekte ve sonunda da bulunan taşeronlarla işe başlanmaktadır. Taşeron da taş ustasını çağırıp işi ona vermektedir. Bu durum işleri sürüncemede bırakmakta, çok pahalıya mal olmakta ve uzun zaman almaktadır. **Yozgat**'ta evimizin yanındaki **Karshoğlu Konağı** ben fakültede öğrenci iken 1978 yılında satın alınmıştı. 1998 yılında hala hizmete girmemesi bu duruma güzel bir örnektir.

Şanlıurfa'da bizler işe başlarken ya formalitelerin yerine getirilmesini bekleyecek ve bu eserlerin tahrip olmasına göz yumacak, ya da işleri formalitesiz yerine getirerek en az hatayla çok sayıda eserin kurtarılmasını sağlayacaktık. Biz ikinci yolu tercih ettik. Bütün bu formaliteleri bir kenara bırakarak, bu işi yapacağına inandığımız, daha önce bu işlerde tecrübe kazanmış, genellikle yaşı kemale ermiş taş ustaları ile işleri sürdürdük. Bize bu konuda cesaret veren en önemli unsur, bu ustaların gerçekten de işlerinin ehli olmaları idi. Çünkü Türkiye'nin muhtelif yerlerinde -gerek **Kültür Bakanlığı**'nın gerekse **Vakıflar Genel Müdürlüğü**'nün emrinde- yıllarca restorasyon işiyle uğraşmış olmalarıydı. Öyle ki, bir binayı eski teknik ve mahalli yapı elemanlarını kullanarak yeniden yapabilecek kabiliyette ustalardı.

Diğer bir husus ise **Urfa**'daki mimari yapıların çok sade ve yalın yapılar olması işimizi büyük ölçüde kolaylaştırmıştır. Yine geleneksel yapı malzemesinin kolay temin edilebilmesi, işlerin kolay ve ucuz yapılmasını sağlamıştır. Cesaret ve yardım aldığımız diğer bir husus da Sanat Tarihçisi Cihat Kürkcüoğlu gibi, hem memleketini hem de işini çok seven kişilerin bulunması, bize rehberlik etmeleridir. Bu işlerde çalışan mimarından mühendisine, ustasından işçisine kadar herkesin, hiçbir fedakarlıktan kaçınmadan çalışması başarıyı beraberinde getirmiştir. Yapılan işler o kadar süratle yapıldı ki, bir eserin rölövesini çıkartacağımız süre içerisinde o eser restore ediliyordu. Mesela **Sayganlar Evi** altı ayda, **ŞURKAV Kültür Merkezi** on üç ayda, **Konukevi** on sekiz ayda restore edildi. Yine **Sipahi Pazarı**'nın restorasyonu sekiz ayda esnafın dükkanları kapatılmadan ve işlerine mani olmadan tamamlanmıştır. Tabii bu işler yapılırken bir takım sıkıntılar da çekilmiştir. En önemlisi rölöveden ve restorasyon projesinden anlayacak eleman bulmada ki sıkıntıdır. Bu konuda maalesef üniversitelerden yeterli desteği alamadık.

SONUÇ:

Gerek vatandaşlar gerekse idarecilerimiz, seçilmiş ve atanmış olma farkını gözetmeksizin bu kadar köklü bir mimari mirasa sahip olduğumuzun farkında değiliz. Eski eserlere harabe gözü ile bakıyoruz. Aslında bu mimari mirasın korunması, bütün insanlığa, toplumumuza ve gelecek nesillere karşı yapmamız gereken en önemli vazifemizdir.

Yapılan bu çalışmaların bence en önemli faydası vatandaşların sahip oldukları değerlerin farkına varmasını sağlamasıdır. Çok kimseler kaybettiklerine üzülmüşler ve ellerindeki değerleri koruma konusunda bilinçlenmişlerdir. Çarşıların restorasyonları sırasında, esnafların büyük bir kısmı kendi çarşılarının ve hanlarının da bir an önce restore edilmesini istemişlerdir. Bu durum yapılan çalışmaların vatandaşın nezdinde ne kadar hüsn ü kabul gördüğünün en büyük delilidir. **Şanlıurfa**'da restorasyonlar başlamadan önce tarihi eserlerimiz perişan haldeydiler. Hatta mimar arkadaşlarımızdan birisi *"Siz bu eserleri restore etmeden önce buraların çok köhne yapılar olduklarını, yıkılıp yeni binalar yapılması gerektiğini düşünürdüm. Restorasyonlardan sonra fikrim değişti, sahip olduğumuz değerlerin farkına vardım"* diyerek itirafta bulunmuştur. Tahsili mimarlık olan bir insan bu şekilde düşünürse, sıradan vatandaşın durumunu siz düşünün!.

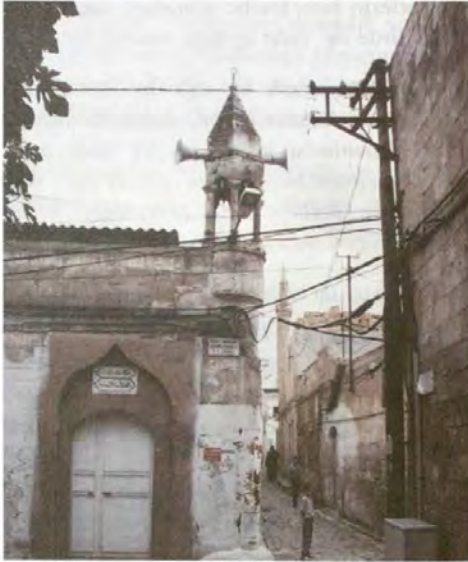
Tarihi eserler restore edilerek hem kültürümüzün ve mimarimizin kurtarılması sağlanmış, hem de bu eserlerin birer harabe olmadığı, canlandırıldığı, korunduğu ve bir fonksiyon verildiği takdirde ne kadar kıymetli eserler olduğu gösterilmiştir.

Mimar **Merih Karaaslan**'ın isabetli bir teşhisini burada nakletmek istiyorum: *"Şanlıurfa'da yapılan bu çalışmaların kökeni, Anadolu yapı geleneğinde yatıyor. Batılı/modernist üretim sistemlerini sorgulayan ve sade insana kendi çevresini üretmekte ve korumakta güvenen bir anlayışın gerekliliği söz konusudur. Bunun yeniden gündeme getirilmesi, özellikle tarihi çevrelerin korunması, yenilenmesi, canlandırılması kapsamında, çok ciddi bir alternatif olarak görünüyor"*.

Bizi sevindiren diğer bir husus da bizden sonra vatandaşlar tarafından üç adet tarihi evin satın alınarak, restore edilip kültürümüzün hizmetine sunulması olmuştur. Bence bu kazanç bile yeter.

Resim 1 : Tarihi Çarşıların yer aldığı bölgede, Gümrük Hanı ile Arasa Hamamı bitişiğindeki tarihi han yıkılarak yerine yapılan iki katlı betonarme kuyumcular çarşısının görünümü

Resim 2 : Tarihi bir sokakta PTT ve TEDAŞ'ın meydana getirdiği görsel kirlilik

Şanlıurfa'da Mimari Kültür Mirasının Tahribi ile Canlandırılması Çalışmaları ve Tecrübelerim
'O Mahiler ki...'

Resim 3 : Şeyh Saffet Çeşmesi ve Türbesi Restorasyon öncesi

Resim 4 : Şeyh Saffet Çeşmesi ve Türbesi Restorasyon sonrası

Resim 5 : Sipahi Pazarı Restorasyon öncesi (Şubat 1997)

Resim 6 : Sipahi Pazarı Restorasyon sonrası (Temmuz 1997)

Resim 7 : ŞURKAV Kültür Merkezi olarak kullanılan evin restorasyon öncesi

Resim 8: ŞURKAV Kültür Merkezi olarak kullanılan evin restorasyon sonrası

Resim 9 : Dergah Balıkgöl Projesinden genel görünüm

Resim 10 : Hasaniye Camii'nin boyanmış ve bozulmuş mihrabı restorasyon öncesi

Resim 11 : Hasan Padişah Camii mihrabının restorasyon sonrası hali

Resim 12 : Dergah-Baltıklıgöl çevre düzenleme projesinde yer alan kent platosu

Resim 13 : Tarihi Çarşılar da eskiden kullanılan gölgelik örtü ve bu bölgedeki elektrik direklerinin kötü görüntüsü

Resim 14 : Tarihi çarşılar da yeni yapılan gölgelik örtü sistemi ve elektrik direklerinin kaldırılmasından sonraki görüntüsü

PRESERVATION OF ARCHAEOLOGICAL REMAINS AT ARSLANTEPE SITE PROTECTION AND PUBLIC EXHIBITION

Claudio Prosperi PORTA - Marcella FRANGIPANE*

The Istituto Centrale Per il Restauro (ICR hereinafter), which is called by its institutional tasks to seek methodologies applicable to the conservation of cultural and environmental assets, in engaged in several projects focused on the preservation of earthen structures according to an operational strategy aimed at recovering traditional crafts and building techniques.

ICR, together with the University of Rome, is carrying out a plan for the safeguard and the museum-like exhibition of the archaeological excavation area opened by the Italian mission in eastern Anatoly at Arslantepe - Malatya; the remains consist of monumental buildings in mud bricks dating back to the end of the 4th millennium B.C., remarkable for their architecture and their decorations. Furthermore ICR, has prompted researches on the territory with a view to tracing and cataloguing building practices and to studying practical ways to solve conservation problems related to earthen materials.

Recovery of the traditional building processes is essential to the effect of placing the restoration work in its original environment; to assert the historical, geographic and cultural continuity of earthen dwellings and more generally speaking of the traditional constructions means to underline the value of a habitat belonging to the historical and cultural identity of the country; in the absence of which both conservation and training itself of the restorers, called to safeguard values with own peculiar characteristics, make no sense.

It is necessary that in a short span of time be provided a technological inventory of the building traditions and a complete list of the craftsmen able to execute the traditional

* Claudio Prosperi PORTA, Istituto Centrale Del Restauro Ministry for Cultural and Environmental Patrinon, P^{zza} S.Francesco di Paola, 9 Roma C.A.P. 00184.

Dr.Marcella FRANGIPANE, Università di Roma La Sapienza *Dipartimento di Scienza dell' Antichità Sezione di Pletnolygia Via Palestro 63001 85 Roma-ITALYA

work practices in order to ensure cyclically the necessary maintenance to the buildings and to continue the work processes of the past wherever materials and technologies have proved satisfactory (Photo 1).

The close relationship between the technical-historical environment and the social-economic one leads to think that ordinary maintenance can be carried out only according to traditional practices when the materials belonging to the culture of the place, as enriched by knowledge of the present, can yet be used.

The technological principles traditionally employed for earthen buildings represent a necessary reference as to choose the solutions to adopt in that in its possible to verify in the territory if same are suitable to be executed according to the state of the art, structurally consistent with the supporting elements of the building, convenient from an economic point of view and employing materials easy to be found in the surrounding area, durable with regard to weather conditions.

A research begun in Italy as to the extend, the state of conservation and the restoration of earthen architecture aims to collect data and to co-ordinate the work of all the institutions operating in the country, with a view to comparing methods and strategies applied and to including same in the international context of studies; if it's possible we propose to suggest the same work in Turkey: a general picture of the researches, the authors with its bibliographic products and a list of the architectonic artifacts useful as to draw a regional cartography capable to give rise to further investigations: an open container of data enabling to trace risk factors in respect of conservation and to provide the information necessary to establish priority of action in respect of an asset liable to be damaged thus coping with the existing lack of information.

The need to keep trace of the state of conservation of earthen buildings in Italy, has suggested the use of the card named "Historical Building Units" as defined inside the Risk Chart of the Cultural Inheritance as a system to monitor the materials decay. After all it is absolutely necessary to conform the procedures to a standard reference as it has come out of a strict monitoring of the restoration works to be carried out. The scope of the experimentation under reference was to register on cards thorough information concerning the artifacts under examination but beyond that it has been taken the opportunity to make a further check as to the extent the cards might be used by stressing as much as possible their applicability owing to different environments. Actually the structures which have been examined are subject to no legal restraint as to their access and the need to claim their existence relies on the historical and technological values of a territory to be saved.

Arsilantepe, a 30 m. high mound located in the Malatya Plain few kilometers from the right bank of the Euphrates, in the course of very numerous excavation campaigns

since 1961, has become the landmark in the history of the Upper Euphrates region from the 4th to the 2nd millennium BC. The sequence of events in the site, now fairly clear due to the extensive excavation which exposed wide areas of well preserved superimposed settlements; it has been moreover evidenced the prominent role of the site in the first formation of early urban and state societies in the Mesopotamian environment.

At the beginning of seventies an excavation area was opened on the south-west slope of the hill, where the works of the present project are located and in 1973 the first temple structure of the end of the 4th millennium was discovered; the stratigraphy of the mound consists of a large building in adobe with thick walls bearing traces of painting in red and black.

The last excavation campaigns have brought to light a unique temple structure because of its complex set-up as well as of its plenty of elements evidencing the nature of the place. The just displayed structures coming from the archaeological excavation on the south-west side of the tell enlarge the picture of a palatial complex consisting of a tissue of public buildings laid aside a north-east oriented path, with wall remains up to 3 m. high; this complex, because of its plasters, of its painted impressions and of its costly materials, represents one of the earliest examples yet known of power centre in a proto-state society.

The continuous exposure of the materials to the outer environment, consequent to the removal of the outer layers, since 1970, arises serious protection problems in situ and requires an organic solution to be agreed upon with the persons in charge of the excavation yet in course; the presence of extremely fragile material with plenty of information urges arrangement of a prompt protection not as a reply to an emergency but in the form of a system of stable partial and varying cover in view of the expected periodic actions of repair and maintenance, at costs which will be established in advance thanks to a mapping up updated on a yearly basis until the works of the Italian mission come to an end; the safeguard of the material remains obliges to oppose their decay by employing materials and building techniques present in this area: on one hand to ensure the necessary conformity and feasibility of cyclical maintenance and on the other one to show these monumental remains without upsetting the original look of the environment (Photo 2).

From 1992 I.C.R. develops the overall plan for the conservation and the exhibition of the site following a request by the director of the archaeological mission of the University of Rome "La Sapienza", Prof. Marcella Frangipane of the Department of Historical, Archaeological and Anthropological Sciences of the Antiquity (Photo 3-4). Formerly protected with provisional works and emergency actions, the site is now the object of an overall plan which has reached the execution tests with regard to the shelter; it is envisaged the carrying out phase by phase of a light system highly flexible

and mainly built with materials and manufactures coming from the surrounding area. The above offers easy set-up and maintenance before performing, once the entire exhibition area has been covered, deeper diggings, where excavation is now in course, under the necessary shield provided against environmental stresses.

The actions taken have led us to connect the building practices based on the use of raw earth and the problems originating from the preservation of outdoor archaeological structures; moreover it has been realised that such important material remains -based on the traditional building technique so closely linked to the cultural and economic environment- risk to be disregarded as value worth being saved following the wild changes forced in the course of a few years inside that area swarmed with inappropriate technologies and extraneous materials.

Acknowledgement of values has benefited though to a small extent from the attention drawn by the international scientific community to those archaeological structures which represent that building technique at its best; on the other hand, according to a complementary logic, conservation in this case means to act in favour of the traditional crafts which have made possible, in the course of uninterrupted continuity of building practices, remarkable monumental achievements as witnessed by the remains under reference.

Being aware of this tie, since the time the excavation started we have cared to arrange according to the way of tradition the logistic structures of the mission conforming same to the building system of the nearby village of Orduzu and showing to prefer traditional technological experiences; this has helped us to acquire the correct means to be employed in the conservation of the archaeological structures; by applying whenever required technical solutions already in use and by forming a team of workmen quite aware of the importance of planned maintenance it has been possible to assess building as well as maintenance expenses and to extend to other sites the results of these experiences.

On western side of the palace there is a temple structure of the late Uruk period near a hill border affected by strong erosion; the existing fragments of the walls made of raw earth based on stone foundations give evidence of the temple as separated from the rest owing to a slight variation of the orientation axis of the structures which display the rectangular cell containing a small podium and a small sacrificial basin against the rear wall as well as two minor rooms used as stores placed on the long side; the walls of the larger room had a decoration of concentric ovals which has now been almost completely lost.

The choice of the sector of the excavation area where to effect testing of the solutions to be adopted was suggested by the precarious provisional roof, by the decay of the

walls as exposed since the seventies, by the uniformity of the place and by the area limited extent (about 300 sqm); the selected area, though confined to one tenth of the whole surface, comprised all the problems which were supposed to be met in the entire course of the relevant conservation and restoration works and appeared suitable both to check all the different parts of the project and to assess the amount of the expenses involved (Photo 5).

Following the direction in which the archaeological tissue is spread over the surface, the project of permanent structures enables to treat spaces as inner areas this graduating light incidence and ensuring to the materials protection against the main environmental and anthropic risk factors. Approach to the excavation area is made along pre-existing natural ways with a view to reaching the station points and to entering inside the site from the palace main entrance by walking over the top of the wall remains to have an inner sight of the spaces of greater interest. Provided the excavation will be enhanced as it is proposed, the condition of the contacts with the unstable sections of the border -which will get lower because of the shape of the ground- is bound to improve.

The weather anomalies originated by the recent creation of a large water basin amid the nearby Euphrates river cause absolutely inexperienced alterations due too to problems of ascending capillary water following intensification of both irrigation and tillage.

To safeguard the integrity of the undisturbed deposits, the entire system is merely laid over the ground with "soft" points of contact; its stability is provided by the inside stiffness of the spans against the wind, by some points fastened by counterbalances and inner frames to the walls made of blocks of raw earth placed all around, by its own weight and by the position of the covering roof; this is being raised only as much as to protect the highest walls and to permit inside view and access. The structure, as it has been experienced on the field, allows the easy replacement of any of its parts with simple operations and without dismounting its covering roof (Photo 6).

On the light of our knowledge of the traditional building technique, some earthen moulds of traditional module have been produced by using different mixtures of excavation soils to test the mechanical resistance of the materials and some have been exposed in various ways; samples of limited wall works too have been used to provide walls completion and static supports, to fill up holes at the walls foot, to fix bank in order to restrain earth slanting and to control draining away of rain falls, to fill up hollows on the edge of the site.

A system of walking alleys as competed with the necessary protective structures will allow to separate visitors traffic (addressed either to sights outside the excavation area or overhead inside sights) from that of the experts. The morphology of the tell and the

size of the different wall sections to be protected impose an extremely flexible solution in order to meet all the different requirements according to an unitary arrangement.

The covering roof of the excavation site is located on the slope of the hill to reduce as much as possible problems of environmental impact and to be better protected against the prevailing winds; sectors aim at separating the planes according to their capability to drain away rain falls as well as at ensuring sufficient natural light and a clear view of the site.

The material chosen to build up the structures has come out of a market enquiry according to which wood has resulted to be more cheaply workable than metal, easy to be replaced and re-used, similar to the materials dug out in the course of the excavation, adjustable to a flexible project.

The action taken in the area where the first cover module has been placed has included the replacement of the original section at the base of some walls which had been modified by a lasting flow of water along the line of junction to the ground floor; the relevant filling up has been carried out with ordinary mortar and wherever necessary with either stone chips or pebbles in order to favour a better evaporation off the walls foot (Photo 7).

The elements of the project, as it has been experienced on the field, allows the easy replacement of any of its parts with simple operations and without dismounting its covering roof.

The structure consists of a frame of wooden beams bound by metal cross-joints holding the head of the supporting poles with sufficient play, connected by thin steel tie-rods capable to support the roof weight thus preventing the formation of an arch amid the loaded wooden structure. A roof plane with the same color of the soil, made of fibre-concrete slabs with stratified polypropylene nets which guarantee a resistance to break up and consequently maximum safety when walking on same to provide necessary maintenance; the covering roof, slant as required in respect of the spatial coordinates, lies on beams insisting only on the longitudinal ones of the module thus allowing a different loads distribution if any.

A careful control of the points of view nearby and outside the tell has accompanied the phases of the project whilst in progress to place the roof in the space with an inclination comprised about 12 % to follow the slope line.

The contact to the ground, always sought in points made solid by stones, is obtained by placing in between a prop of earth with stone grit and a metal joint, fixing beneath the supporting pole the position of a small base to distribute the weights.

The wood which must be used it will be chosen among the commercial varieties offered by the local market: the elasticity and the lightness of the pieces for the plane in saricam should combine with the compactness and resistance to compression of the supports in disbudah.

The project plan includes a system and the instructions to mount the structure, to effect replacements to same and to dismount it with recovery of the materials.

The whole prop system is closed in module to the commercial size (about 4/5 Mt.) in order to avoid waste of material, to reduce as much as possible the beams section and to keep the load of the prop to the ground.

This covering roof reduce as much as possible the problems of environmental impact and can be protected against the prevailing winds; sectors aim at separating the planes, according to their capability to drain away rain falls as well as it ensuring sufficient natural light and a clear view of the site.

The material chosen to build up the structures has come out of a market enquiry according to which wood has resulted to be more cheaply workable than metal, easy to be replaced and re-used, similar to the materials dug out in the course of the excavation, adjustable to a flexible project.

An interesting point of view is to be in a position to set up and to take down quickly complete sectors of the shelter without leaving and traces on the soil recovering all the materials. It does it means that the constructive system it be able to allow the excavation with the protection of the cover, varying surfaces and position of planes; so it's possible to reduce the weight and to give the archaeologist a free hand to open the site also changing strategy.

The shelter during the work in the site can to remain exposed to the prevailing wind when gains height superior limit of stratigraphic section in the hill site. We want an extremely flexible solution (one module -about 16 sqm- can be mount in tree hours) in order to meet all different requirements according to an unitary arrangement.

Photo 1 : Mud-brick construction-traditional earth architecture in Malatya.

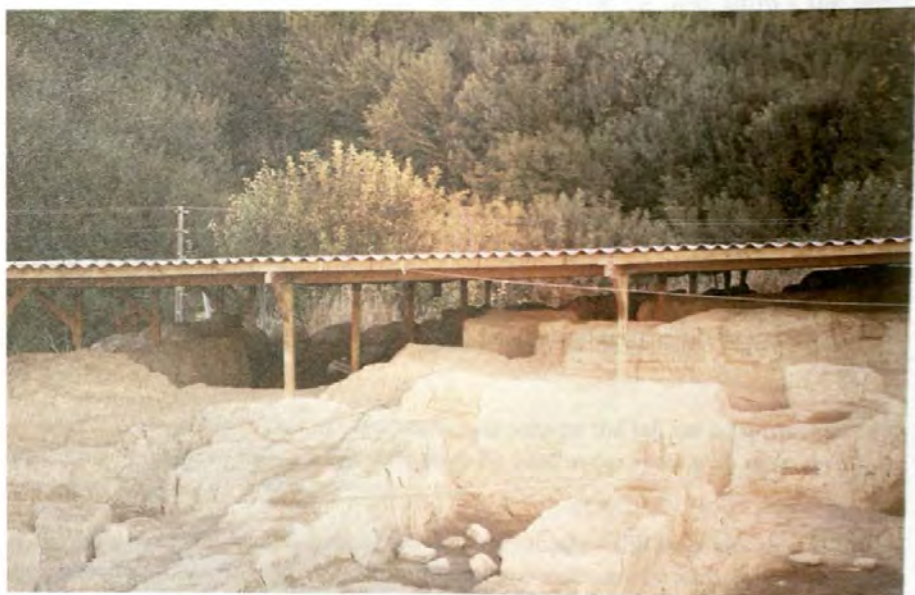

Photo 2 : Modular shelter covering west temple; an intervention test.

Photo 3 : Project plan of the protective shelter at archaeological site of Arslantepe.

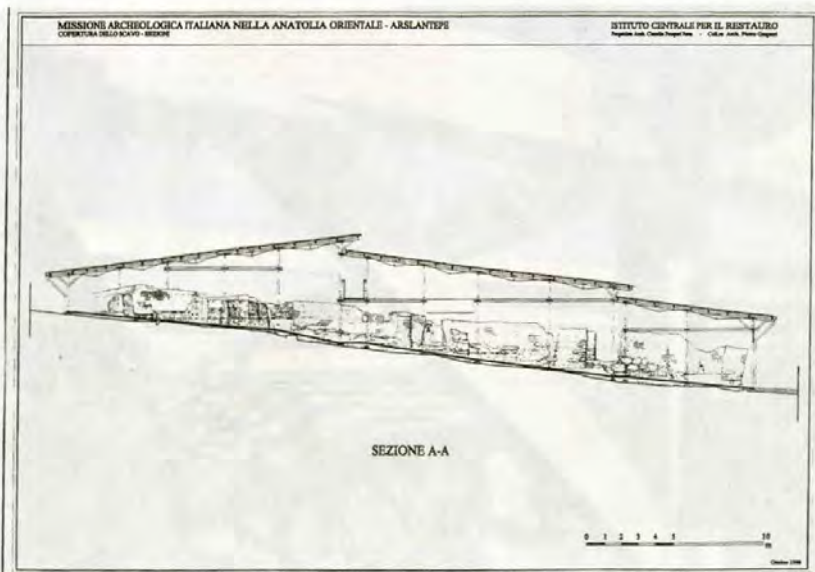

Photo 4: Section of the shelter along the corridor of the palace.

Photo 5 : Construction of the spans; the test replaced existing temporary shelter.

Photo 6 : The view of the construction system.

Photo 7 : Consolidation test of a mud-brick wall using a traditional techniques.

GAP BÖLGESİNDEKİ KÜLTÜR VARLIKLARINA İLİŞKİN ÇALIŞMALAR VE BÖLGE KÜLTÜR MİRASININ KORUNMASI, GELECEK NESİLLERE AKTARILMASINA YÖNELİK ÇALIŞMALAR

Necdet İNAL*

Binlerce yıllık uygarlık tarihi içinde insanın doğrudan veya doğa ile birlikte yarattığı ve bugün bizim "KÜLTÜREL VE DOĞAL MİRAS" diye adlandırdığımız değerlerin korunması, çağımızda insanlığın ortak sorunu olarak kabul edilen ve üzerinde önemle durulan bir olgudur.

Kültürel ve doğal değerlerin korunması sorunu, tüm dünyada giderek konu ve amaç yönlerinden genişlemiş, sadece koruma ile yetinilmeyip, kültür varlıklarının değerlendirilmesi yoluna gidilmiş, bu konuda uzmanlık dalları geliştirilerek kriterler saptanmış, yasal düzenlemeler ve kurumsal örgütlenmeler gerçekleştirilmiştir.

Kültürel ve doğal değerler bakımından çok az ülkenin sahip olabildiği bir zenginlik ve çeşitliliğe sahip olan ülkemizde de, bu mirasın korunması konusu hem yasalarımızda yer almış, hem de vicdanımızın en derinliklerine yerleşmiş, bize göre kutsal birer emanet gibi durmaktadır. Miras sözcüğünü kullanmak yerine "EMANET" sözcüğünü belleklerimizde yerleştirmeliyiz. Zira; miras yenip tüketilen nesnelere olabilirler, emanet ise; toplumumuzun asla ihanet etmeyeceği ve üzerinde hassasiyetle duracağı değerlerdir. İşte bize emanet edilen bu paha biçilmez değerleri bizden sonrakilere hırpalamadan, zarar vermeden teslim etmeliyiz. Zaten içinde bulunduğumuz görevlerin de gereği bu misyonu tamamlamaktır.

Çünkü milletler kültürleriyle yaşarlar veya kültürsüzlükleriyle ölürler. Nice devletler olmayan kültürlerini var göstermeye çalışarak ayakta durma savaşı verirken, biz var olan geniş kültür birikimimizi yaşatma çabası içindeyiz.

Yıllar yılları kovalarken gittikçe geçmişimizden koptuğumuzu üzülenek görüyoruz. Kültürümüzün temel köprüleri sallanıyor. Bu nedenle dünü, bugünü yarını

* Necdet İNAL, Mütze Müdürü, DİYARBAKIR

düşünmeliyiz. Dünü, bugün için, bugünü yarınlar için korumalıyız. Yani geçmişimizin geleceğini hazırlamalıyız ki kendimizi kanıtlayabilelim.

Değerli Katılımcılar; Bu genellemeden sonra konumuzun ana başlığı olan "GAP" Bölgesi'ndeki kültürel mirasın korunmasına geçmek istiyorum. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Gaziantep, Kilis, Mardin, Siirt, Şanlıurfa ve Şırnak illerinin kapsadığı alan "GAP" Bölgesi olarak tanımlanmaktadır.

Verimli Hilal adıyla anılan ve eski çağlarda medeniyetin beşiği olarak tanımlanan bu bölge, aynı zamanda yukarı Mezopotamya toprakları arasında geçişi sağlayan bir köprü görevi görmüştür. Bu özelliği nedeniyle de bölgenin tarihi, dünyanın en eski ve köklü uygarlıklarının beşiği olan Anadolu ve Mezopotamya tarihi ile bütünleşmiştir.

"GAP" Türkiye'nin bu güne kadar gerçekleştirdiği en büyük projedir, GAP Entegre Bölge Kalkınma Projesi'dir. Bu büyük olayın getirdiklerinin yanında pek tabii olarak götürdükleri de olacaktır. Bölgemizde; kırsal alandan kentlere doğru yoğun bir göç vardır. Ayrıca bölge kentlerinden batıya da tersine bir göç vardır. Özellikle bu göç sermaye ve beyin ağırlıklı bir göçtür. Hal böyle olunca, köyden gelen nüfus kentleşememekte, aksine kenti köy haline çevirmektedir. Ekstra nüfus baskısı karşısında kent yönetimleri acz içinde kalmaktadırlar.

İşte bu olumsuz gelişmeler GAP Bölgesi'ndeki varoşlarda nüfus kalabalığına neden olmakta ve özellikle buralarda bulunan kültür mirasımızın gizlice tahribine ve yok olmasına neden olmaktadır. Bence sonuç her ne olursa olsun her şeyden taviz verilebilse de kültürden taviz verilmemelidir. "FAKİRDİR" bir ev yaparsa ne olur dersek kültürümüz gerçekten yok olur ve bir gün geçmişimizden hiçbir iz bulamayabiliriz. Bir tek kültür taşının yerinden oynatılmasına izin vermemeliyiz. Yerel yönetimlerdeki bu olumsuzluklara rağmen en büyük görevin yine de yerel yönetimlere düştüğü bir gerçektir.

Yerel Yönetimler; Koruma planları üretmeli ve bunları yönlendirmelidir. Kötü yapılaşmaya karşı bilinç oluşturmak ve bunu geniş halk kitlelerine yaymak görevini üstlenmelidir. Tabii ki bu görev yalnız yerel yönetimlerin değil devlet otoritelerinin, akademik kuruluşların, plancılarn, özel girişimin ve tüm aydınların ortak görevidir.

"GAP" İdaresi'nin kültür mirasımızın korunmasında öncü rol oynaması gerekmektedir. Bu bölgede arkeolojik kurtarma kazıları yapan kişi ve akademik kuruluşlara maddi ve manevi destek verilmelidir. Bununla ilgili özel bir Birim oluşturulmalıdır. Bu birim "Kültür mirasımıza dokunanın dokunulmazlığını kaldıracamız." sloganı ile halka bilinç aşılamalıdır.

Bölgemizde süratle yapılan barajların ülke ekonomisine katkısı tartışılmaz boyutlarda büyümüştür. Ancak; inşa edilecek bu barajların suları altında kalacak kültürümüzün

yok olmasına hiç himse göz yumamaz. Hele hele biz kültürümüzün bekçileri ve resmi görevlileri olduğumuza göre hiçbir şekilde göz yumamayız. Ve avazımız çıktığı kadar bağıracağız.

Diyarbakır'ın; Bismil, Çınar, Lice, Silvan, Kulp, Dicle ve Eğil ilçelerindeki 34 adet höyük, köprü ve kalenin sular altında kalmasına gönlümüz nasıl razı olacak?!... Açık hava müzesi olan ve pek çok kültürün mozağini oluşturan Hasankeyf nasıl yok olup gidecek? İhsu Barajı sanki Türkiye'deki enerji açığının kapatılmasında tek çözüm, başka alternatifler aranmaz mı? Uygarlığın ortak malı olan Hasankeyf'in korunması gerekmiyor mu?.. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin taraf olduğu Dünya Kültürel ve Doğal Mirası'nın korunmasına dair sözleşme, Avrupa Mimari mirasının korunmasına dair sözleşme, Avrupa Kültür Antlaşması sözleşmelerine aykırı değil midir?.. Bütün bunların yanında iç hukuka da mı aykırı değil?..

Hasankeyf'in bizim sınırlarımızın içinde yer alması bize Hasankeyf'i yok etme hakkı vermez. Aksine gelecek kuşaklara aktarma görevini verir. Urartu, Asur, Roma, Abbasi, Artuklu, Eyyubi, Selçuklu, Akkoyunlu ve Osmanlı. Hepsinin harcında Hasankeyf'in bir payı vardır. İnsan elinin meydana getirdiği bu tarihi doku, bu kültürel zenginlik Dicle ile Dicle'nin binlerce yılda oluşturduğu derin kanyonlarıyla ve mağaralarıyla birleşince Türklerin, Kürtlerin, Arapların, Rumların, Acemlerin ve diğerlerinin bu topraklarda bir arada yaşamasının sırları da kendiliğinden ortaya çıkıyor.

Ayrıca Birecik Göl aynasından etkilenecek 60 adet kültür varlığı ne olacak, ne gibi tedbirler alınacak. "GAP" İdaresi bunlara bir çözüm arayışına girdi mi?...

Özellikle GAP, merkezi olan Şanlıurfa'daki 8 ayrı bölgede yapılan arkeolojik kazılara ve Hasankeyf gerçeğine süratle eğilmeli ve çözüm arayışlarını hızlandırmalıdır.

Bir diğer çözüm önerisi de "RİD" Restore Et İşlet Devret Modeli'ni süratle devreye sokmaktır. Bölgemizdeki çok zengin kültür değerlerinin korunmasına Kültür Bakanlığı'nın bütçesinin tümünün dahi yetmeyeceği muhakkaktır. Kültür mirasımızın korunmasında her şeyi Devlet'ten beklememeliyiz.

Yerel yönetimler; akademik kuruluşlar, özel girişim derhal devreye girmeli ve kendi şehrinin kültürünü kendisi korumalıdır. Restore Et İşlet Devret Modeli ile kültürel değerler daha rasyonel biçimde korunacak ve elde edilen gelirlerle yeni bir kültür varlığı yok olmaktan kurtarılacaktır. Bütün bunlara rağmen kültürel mirasımız daha iyi tanıtılacak ve iç turizmin yanında dış turizme de açılmış olacaktır. Yani daha çok turist daha çok gelir demekle eş değer olacaktır.

Değerli katılımcılar; Bölgemizde huzur ortamının sağlandığı, hiçbir güvenlik sorununun kalmadığı hepimizce bilinmektedir. O halde neden tüm bölgeye turist getirme seferberliğine başlamıyoruz. Turizm acentelerini neden devreye sokmuyoruz.

Turizm Bakanlığı bu konularda girişimlerde bulunuyor mu diye neden sormuyoruz.

Hele hele yanın kalan arkeolojik kazılara akademik kuruluşlar, yani hocalarımız neden başlamıyor?.. Gelin bu konuda da bir seferberlik başlatalım, GAP bölgesinde toprak üstündeki ve toprak altındaki kültürel mirasımızı tabii afetlerden, azgın sulardan, hoyrat insanların elinden kurtaralım.

Kültür Bakanlığı koruma konusunda üstüne düşen görevi yerine getirmektedir. GAP Bölgesine dahil Adıyaman, Diyarbakır, Şanlıurfa, Gaziantep, Siirt ve Mardin illerinde bugüne kadar 900 civarında sit alanı, 2000'i aşkın tek yapı tescili yapmıştır.

Bir diğer önemli husus eski kent dokularının korunması ve günümüz toplumunun ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde değerlendirilmeleridir. Gelişme ve korumaya yönelik planlama yapılsa bile, çarpık kentleşme bu planlamanın uygulanmasını olumsuz yönde etkilemektedir. Dolayısıyla korunması gerekli tarihi çevre hızla biçim değiştirmekte, yavaş yavaş yok olarak yerini apartmanlara bırakmaktadır.

Tüm bu nedenler geçmişten bize kalan bu mirasın yeni sosyal kimliğin gerektirdiği günümüz yaşamına uygun prestij alanları olarak korunup, değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır. Zira; eski yapıların onarılıp, modern yaşamın gerektirdiği konfor koşulları sağlandığı hallerde, modern yapılar kadar kullanışlı olabileceği örneklerle saptanmıştır (Şanlıurfa'daki Konukevi gibi). Özellikle anıt niteliğindeki yapıların kullanımları yöre halkının ortak ihtiyaçlarının karşılanmasında önemli rol oynayabilir.

Değerli Katılımcılar; Kültür varlıklarının korunması, değerlendirilmesi ve yaşatılması çok amaçlı bir işlemler dizisidir. Amaçlar arasında geçmişten bize kalan bu mirası gelecek nesillere iletmek, yeni kentsel ve mimari tasarımlarda eski öğelerden esinlenerek yeni sentezlere varmak bu eserleri günümüz yaşamına uyarlayıp kullanarak, hem ekonomik bir değer yaratmak hem de korunmasının önemli bir boyutunu yerine getirmek sayılabilir.

İşte; tespit edilen arkeolojik, doğal ve kentsel varlıkların yöremizdeki turizm, konut, ulaşım ve bunun gibi sektörler tarafından değerlendirilmesine yönelik potansiyel belirleme, koruma önlemleri alma ve kullanıma ilişkin önerilerin geliştirilmesi için GAP İdaresi çalışmalarına süratle başlamalıdır.

SONUÇ OLARAK

Çağımızın hareketli, yorgun, tedirgin hatta çılgın insanı yeni, değişik, ilginç şeyler arıyor. Onun merak ettiği, aradığı konuların başında insanlığın geçmişi, yaşama kavgası, yaratma gücü ve bunun yazılı, yazısız belgeleri geliyor. Mesafe yenilmiş, ulaşım kolaylaşmış, bunun sonucu olarak da dünya insanları birbirine daha iyi yaklaşmış, daha iyi tanışmıştır.

Şimdi eski bencil, kırıncı, kavgacı duyguların yerine daha özgeci, daha insancıl duygular, daha ortak düşünceler, sorunlar gelmiştir. Artık herkes atalarının naraları, atalarının nal sesleriyle, kılıç şakırtılarıyla, top sesleriyle değil üzerinde yaşadığı toprakta bıraktığı uygarlık ürünleriyle, dünya uygarlığına kattığı, armağan ettiği eserler ölçüsünde öğünüyor veya yeriniyor.

İşte; yaşadığımız bu topraklar üzerinde atalarımız güzel eserler bırakmışlar biz bunlarla övünüyoruz. Bunları bizden sonrakilere bozmadan emanet edelim ki onlarda bizlerle övünsünler.

Organizasyonu gerçekleştiren başta Bakanımız Sayın Salih YILDIRIM'a ve GAP İdaresi'ne şükranlarımı sunuyorum, bu sempozyumun bölgemize koruma bilinci getirmesi dileğiyle saygılar sunuyorum.

PROTECTION OF NEMRUD

Maurice CRIJNS P.Eng*

INTRODUCTION

Ladies and gentlemen, almost 25 years ago I visited Turkey for the first time. May I first state that I am very happy to be your guest one more at this symposium. It is a pleasure to me to participate. To introduce myself, I am an architect and professional engineer, with a specific interest for ancient history.

As known Turkey has a long tradition in history. In fact the civilisation of mankind from west and east emerged from Turkey. Here, at the banks of the Euphrates, you find the cradle of early civilisation, whether you talk about America, Europe or India. (dia 1)

That is the reason why American and European archaeologists have made an extensive research of this area. That is why tourist will always visit this region. They are all looking for one thing: their roots. Where do we come from?

Turkey is the owner of these cultural assets. And this symposium is to me a clear sign that Turkey is serious to protect its heritage.

1.0 THE IMPORTANCE OF THE MONUMENT ON TOP OF Mt. NEMRUD

Talking about cultural assets:

Where can you find a mountain of which the top has been cut away by hand? (dia 2)

Where can you find a pyramid on top of a 2,000 metres high mountain? (dia 3)

Where can you find a statues of 10 metres high on top of a mountain? (dia 4)

Where can you find the oldest horoscope in the world? (dia 5)

* Maurice CRINIS, Koskampseweg 8* Postbus 272 5300 AG Zaltbommel E-Mail: EMSNE@worldonline.nl

Where can you find a tomb of a king still undiscovered? (dia 6)

Where can you find the most gigantic horoscope in the world? (dia 7)

Where can you find ancient inscriptions as long as 500 metres? (dia 8)

Where can you find that unique mixture of ancient Greek and Persian art style? (dia 9)

All of this you can find 200 Kilometres from here on top of a mountain called Nemrud. The builders had to cut away almost the whole mountain top to make the three terraces large enough. For the east-terrace alone 1,500 cubic metres of solid rock had to be removed by hand. (dia 2)

The pyramid, which covers to top, was built from the innumerable pieces of stones thus produced. I challenge you to find such a monument anywhere in the world.

1.1. The History of Kommagene and the Nemrud

The monument has been constructed about 70 BC by King Antiochus of Kommagene. King Antiochus claims that his ancestors are Alexander the Great from mothers side and the Persian King Darius from his fathers side. Two rows of steles at the east -and west- terrace depicting his ancestors bear testimony of this claim. (dia 10 - dia 11)

Kommagene was the only independent kingdom in Asia Minor left between the two superpowers of that time, the Roman empire "the west" at one side and the Parthians "the east" at the other. (dia 12)

Kommagene was known for its wealth. The crosses of the Euphrates and the passes over the Taurus mountains were Kommagenian. Silk from China as well as spices and jewels from India passed through Kommagene. Brown coal, gypsum, iron, gold and oil were found in Kommagene. Thus, Kommagene was a tempting target for Rome.

Rome declared three times war against Kommagene. Lucullus, Pompeius and Marcus Antonius attacked, but failed to conquer the small kingdom. This is amazing.

The last war in 38 BC after Julius Ceasar war assassinated, Marcus Antonius took over the east of the Roman empire. Like Julius Ceasar, Marcus Antonius was seduced by Cleopatra the famous queen of Egypt. To finance his queen as well as his wars, Marcus Antonius wanted to take possession of the treasures of Kommagene.

According to Plinius, the soldiers were bombarded with an alien substance during the siege of the capital Samosata. The Roman historian writes. "A soldier who is touched by it, burns with all his weapons." The Romans were terrified. Marcus Antonius had to retreat empty-handed.

Like many of the other small kingdoms in Asia-Minor, Kommagene was a melting-pot of people from east and west. They had different cultures, habits and spoke different tongues. They certainly did not feel united as one people. (dia 13)

King Antiochus told his people that Kommagene had a treaty with the gods. The bear testimony of the treaty King Antiochus erected throughout Kommagene small sanctuaries with stone slabs depicting him shaking hands with a god. The treaty made the people of Kommagene feel special and united them.

All these sanctuaries looked out on the central sanctuary on top of Mt. Memrud. From everywhere in a circle of 70 Kilometres around Mt. Nemrud you can see the pyramid on top. (dia 14)

On the 10th of Loos, the 14th of July, the treaty with the gods was celebrated throughout Kommagene. It was the same day as the coronation day of the King. (dia 15)

At the end of his life, King Antiochus wanted to be buried in the sanctuary on top of the Nemrud. It is to be expected that he buried his father as well as at the Nemrud.

Next to the 5 steles of his father, King Antiochus erected 5 gigantic statues, the Horoscope of the Gods. All five statues represent a planet. From left to right: Apollo-Mercury, Kommagene-the Moon, Zeus-Jupiter, King Antiochus-Regulus, Herakles-Mars. As the inscriptions tell: "I, King Antiochus, decided to make the sanctuary more beautiful and larger as my ancestors did." and so he did. (dia 16)

1.2. The Lion Horoscope

There is a stone slab depicting a lion, called the Lion Horoscope. Above the lion you see three planets: Mars, the Wargod, "the flaming one of Herakles", Mercury, the Sungod, "the shining one of Apollo" and Jupiter, the Lord of the Gods, "the radiating one of Zeus". (dia 17)

Further the New Moon can be seen direct under the star Regulus called Basileos, the King. The 19 stars represent the constellation of the Lion, as it appeared 2,000 years ago. (dia 18)

This constellation represents the celestial bodies as they could be seen on the 14th of July 109 BC at 19:30h in the evening during about 15 minutes. This dia displays the constellation as the King of Kommagene saw it 2,000 years ago. It is a unique piece of art, nowhere to be found in the world. (dia 19)

The Lion Horoscope was discovered by Karl Humann and Hamdi Bey in 1883. It was undamaged. In the cause of time the monument has been deteriorated more and more. Now it is 1998, the nose is broken the body is heavenly damaged. (dia 20)

As we say in Holland: Unknown makes unloved. That means if people do not know something, they do not care. And the Nemrud is a sad example of that. (dia 21)

1.3. The Nemrud and UNESCO

Fortunately, the UNESCO has declared the Nemrud a world heritage monument. The Nemrud is not only the responsibility of Turkey, but is a monument of major importance to mankind. As a Turkish friend stated the Nemrud is the "eight world wonder".

I had the opportunity to visit with the UNESCO the monument on the Nemrud. All of us fully agreed that this monument deserves our attention and utmost care.

If it is not for ourselves it is for our children.

2.0. THE PROTECTION OF THE MONUMENT

2.1 The International Nemrud Foundation

Since the Nemrud has been declared a world heritage monument, the monument has become an international responsibility. As such the establishment of the International Nemrud Foundation, briefly I.N.F. is a logic consequence. The aim of the I.N.F. is to canalize initiatives and resources from here and abroad to protect the Nemrud.

The I.N.F. has developed a strategy to ensure a long-term protection, compiled in a Master Plan. In my name, the International Nemrud Foundation has presented the Master Plan to the authorities.

The idea behind the Master Plan is simple: Attract major attention to attract major protection. Therefore the emphasise is to restorate the impressive statues and to find to tomb.

If both can be achieved, there will be an overwhelming interest from here and abroad. Resources will be put available and the Nemrud will benefit from a long-term protection.

As a start the I.N.F. has taken the initiative to make a photographic inventory and a written inventory of the number and condition of the stone blocks. Some Turkish archaeologists have executed the inventories last month.

The photographic inventory has been presented to the UNESCO last Sunday. The document freezes the condition and number of artefacts. By means of this document all pieces are known and can be allocated. The next step is the restoration of the statues and the excavation of the tomb as stated in the Master Plan.

We trust to obtain the permission of the authorities to start in July the restoration of the Zeus and Antiochus statues as well as the excavation of the tomb.

2.2. The Master Plan

The Master Plan gives an outline regarding the objectives of the restoration. It covers as well the engineering and planning in brief. The document is unseperable from the General Agreement as forwarded on 23. of February 1998.

The objective is the restoration of the west-, east- and north-terrace including the tumulus on top of Mt. Nemrud. Attached Plan starting as of 1998 will last until 2004.

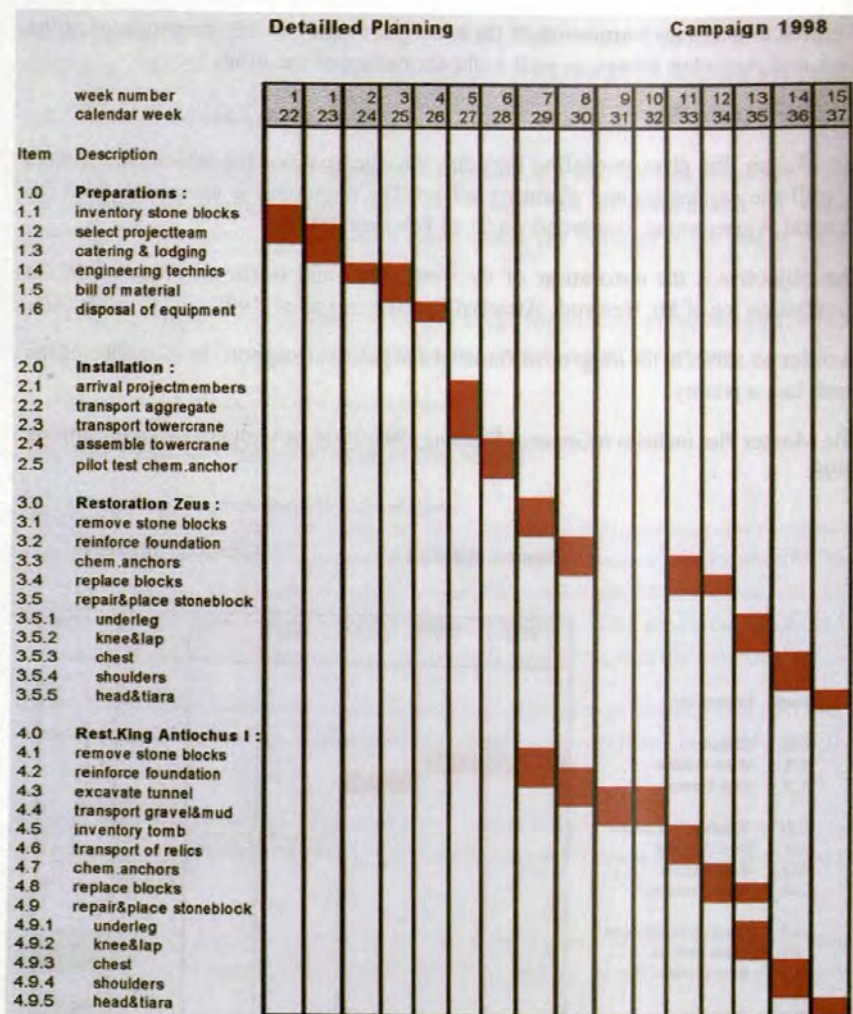
In order to attract in the long-term financial and political support the excavation of the tomb has a priority.

The Master Plan includes a General Planning 1998-2004 as well as a Detailed Planning 1998:

3.1		General Planning			Campaign 1998-2004			
		1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Item	Description							
1.0	Statuses							
1.1	West-Terrace	■	■					
1.2	East-Terrace			■				
2.0	Sandstone Slabs							
2.1	West-Terrace				■	■		
2.2	East-Terrace						■	
2.3	North-Terrace							
3.0	Sandstone Statues							
3.1	West-Terrace							■
3.2	East-Terrace							■
4.0	Tumulus							■

2.3. The Nemrud Museum

Not only the restoration is of importance, but also the conservation. Especially the green sandstone slabs are vulnerable to damage. It should not be possible that visitors touch or damage the next at the back of the statues or climb the tumulus.

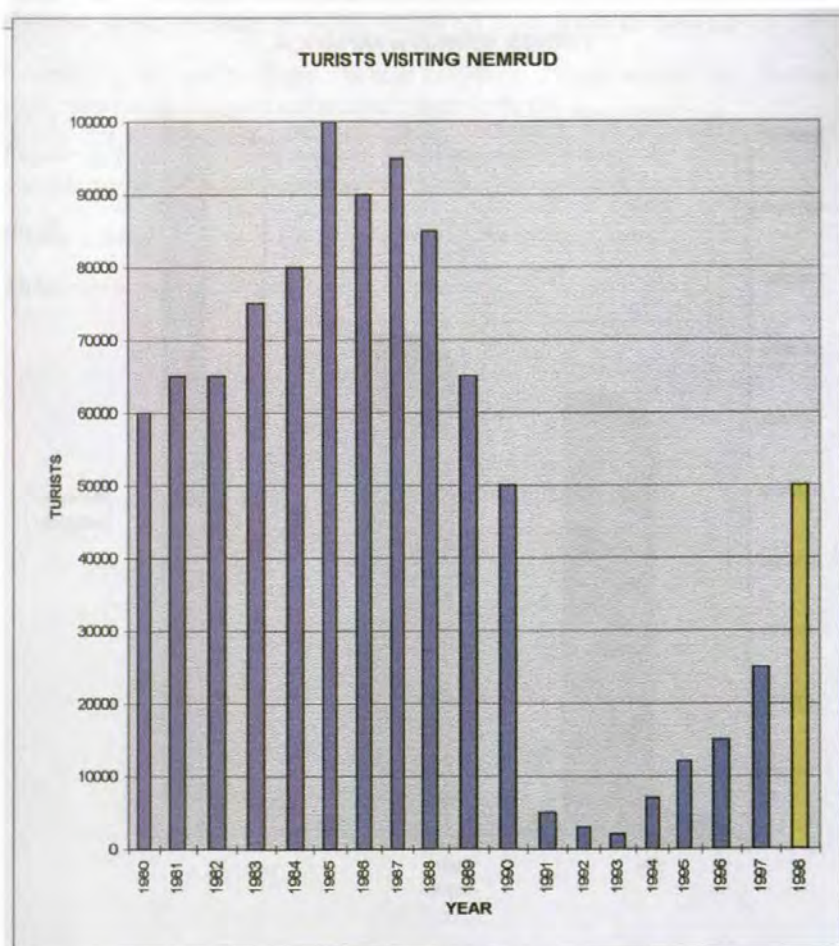

Restoration is useless if there is not protection. The monument on top of the Mt. Nemrud can be considered as an open-air museum and therefore deserves the same protection as in any average museum: guards and fences.

3.0 TOURISM

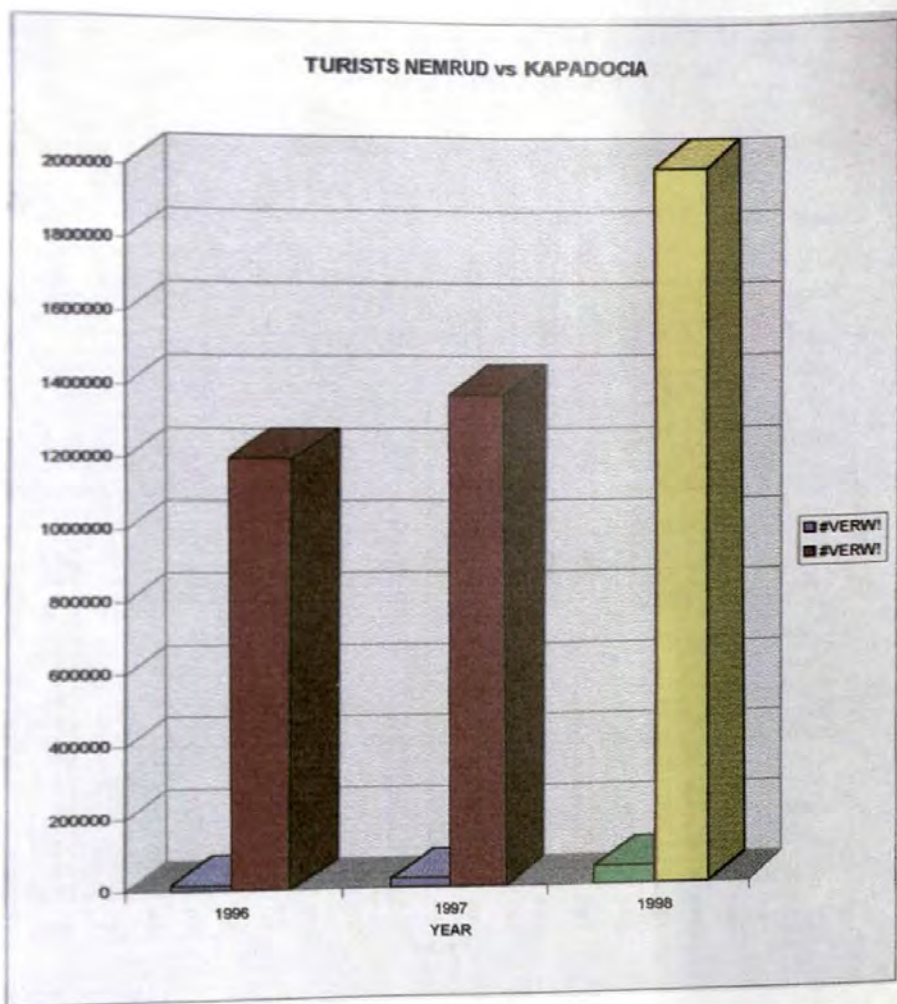
3.1. Facts and Figures

The graph below indicates the number of tourists visiting Nemrud as of 1980. The figures have been provided for by the Ministry of Tourism.

A number 100,000 tourists a year has been achieved and it is realistic to expect these numbers again.

Following graph compares the number of tourists visiting Nemrud and Kapadocia. Even if the number of tourists visiting the Nemrud will double in 1998, it is still insignificant compared to those of Kapadocia.

3.2 Conclusion

The graphs indicate that the tourism potential is impressive. An overflow assessed at 10 % of the tourists visiting Kapadocia is realistic. That means 200,000 tourists visiting Nemrud instead of 50,000.

The construction of the new airport at Adiyaman facilitates transportation. Tourists visiting Kapadocia can easily reach Mt. Nemrud by bus and airline. The infrastructure is ready and empty hotels are awaiting tourists.

The state of Egypt has restored the famous Sphinx at great cost. The idea is that the additional income because of tourism will pay off. So it is with the Nemrud.

Only the Nemrud has the potential to boost tourism in this region significant. And the restoration and the discovery of the tomb can provide for.

So, even if you are not concerned with the historical and cultural value of the Nemrud, you will be concerned with the economical impact the Nemrud has.

Finally, I would like you to enjoy the famous sunset at Mt. Nemrud.

Thank you for your attention!

Figure 1

Figure 2

Figure 3

Figure 3

Figure 4

Figure 4

Figure 5

Figure 6

Figure 7

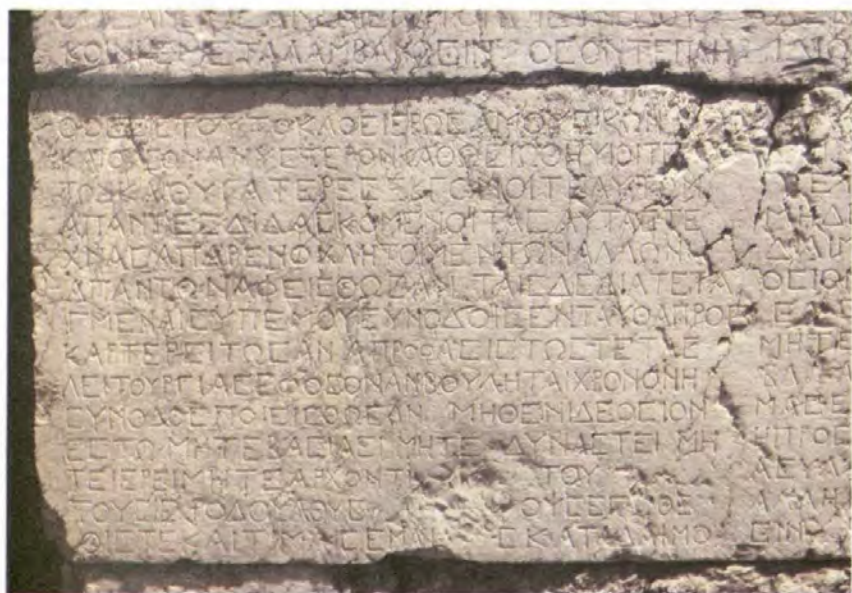

Figure 8

Figure 9

Figure 10

Figure 11

Figure 12

Figure 13

Figure 14

Protection of Nemrud

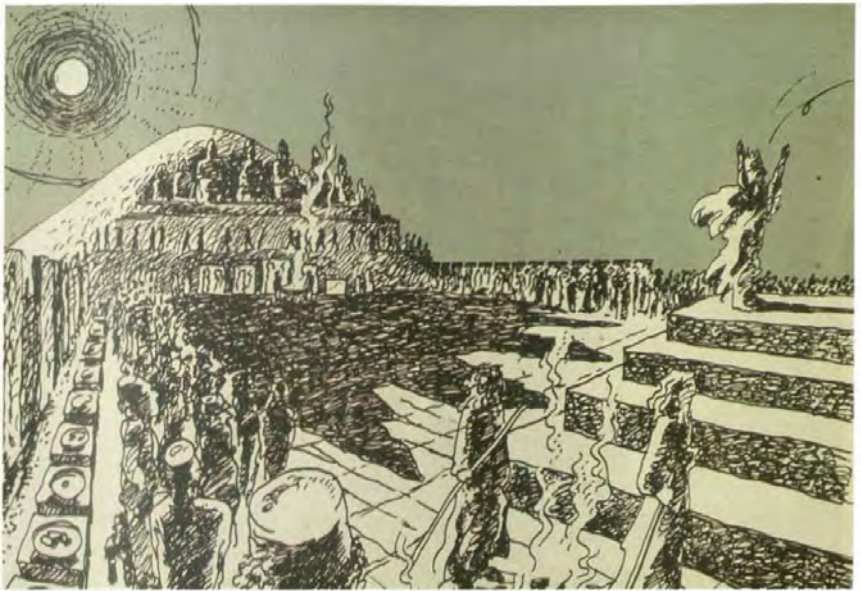

Figure 15

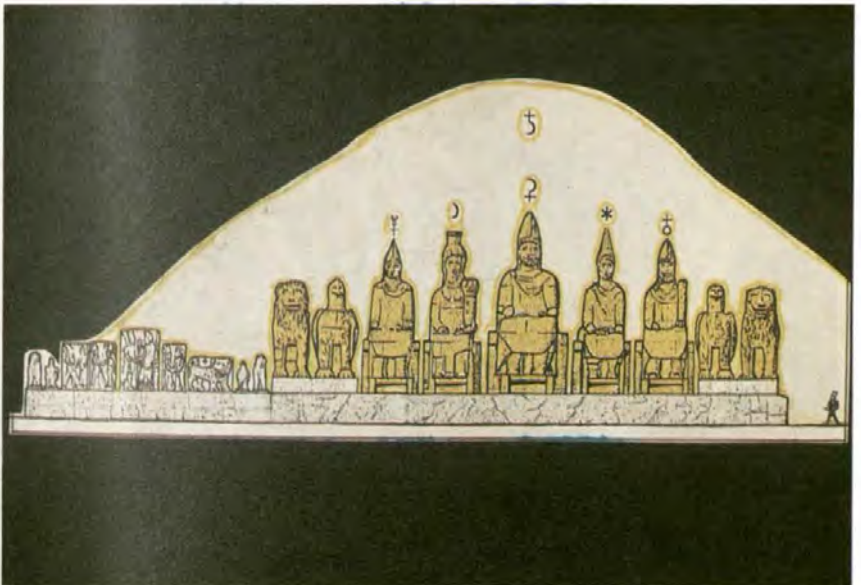

Figure 16

Figure 17

Figure 18

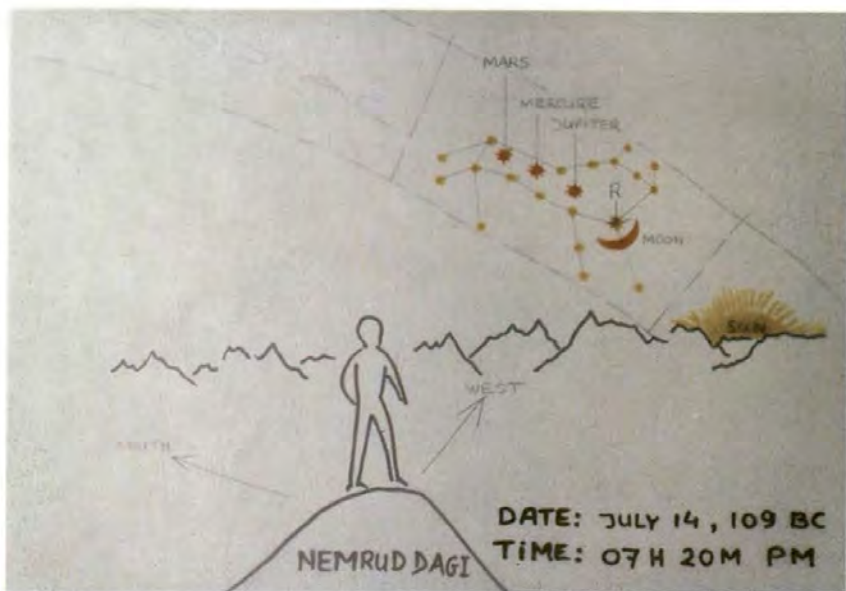

Figure 19

Figure 20

Figure 21

© 2003

© 2003

BÖLGE KÜLTÜR VARLIKLARININ KORUNMASI, YAŞATILMASI, VE GELECEK NESİLLERE AKTARILMASINA YÖNELİK; YASAL, MALİ, KURUMSAL, YÖNETSEL AÇILARDAN YAKLAŞIMLAR.

Fehmi ERASLAN*

GAP Bölgesi Kültür Varlıkları yönünden zengin bir potansiyele sahiptir. Bu potansiyeli korumak ve gelecek kuşaklara aktarma yönünde yapacağımız yaklaşımlar sorumluluk alanımız olan Adıyaman ili bazında ise de aynı yaklaşımların GAP Bölgesi genelinde geçerli olacağı kanaatindeyim. Mevcut Kültür Varlıklarının Korunmasında birinci sırada sorumlu olan Müze Müdürlüklerinin sorumluluk alanlarındaki kültür varlıklarının korunmasında daha etkin ve bu kültür varlıklarına yönelik olumsuz eylemlere karşı caydırıcı olabilmesi için bölgeye serpilmiş kültür varlıkları göz önüne alınarak mali ve araç gereç yönünden desteklenmesi gerekmektedir.

Bugün üretilen bir projeden verim almak, projede görevli elemanla orantılıdır. Onun için kültür varlıklarının korunmasında da uzman personelin önemi tartışılmaz bir gerçektir. Bu bağlamda korumada görevli uzman personelin, araç-gereç yönünden desteklenmesi, durumun iyileştirilmesi, mesleki görgü ve tecrübelerinin geliştirilmesi için yurtdışına gönderilmesi, teknolojik gelişmeleri görmesi açısından çok faydalı olacaktır. Yine ülke geneline bakıldığında uzman personelin sosyo-ekonomik ve kültürel yönlerden gelişmiş bölgelerde yoğunlaştığını görmekteyiz. Zengin bir potansiyele sahip olmasına karşın bölgede uzman personel ve güvenlik görevlisinin yetersiz olduğunu görmekteyiz. Bölgemiz ile diğer bölgeler arasındaki bu personel dengesizliğinin giderilmesi gerekmektedir. Daha önce her ne kadar müzelerin desteklenmesi hususunda bahsettikse de yinede özellikle açmak ihtiyacı duyduğum örenyerleri ile idare arasında sağlıklı ve hızlı bir iletişimin olabilmesi için araç ve gerecin temin edilmesi gerekmektedir.

Kültür varlıklarına yönelik ciddi onarım projelerinin devlet tarafından yaptırılarak yerli ve yabancı finanslarla bunların onarımının sağlanması gerekmektedir.

* Fehmi ERASLAN, Müze Müdürü, ADIYAMAN

Bu sorunların çözümü için her şeyden önce kültür politikamızın gözden geçirilmesi lazımdır. Devlet protokolüne bakıldığında; bütçesi ile Kültür Bakanlığı en sonda gelen bakanlıklardan birisidir. Aslında ülkemizde Milli Eğitim Bakanlığı ne kadar önemli ise Kültür Bakanlığının hemen onun ardından gelmesi gerekir. Gelişmiş ülkelerde Kültür Bakanlığı önde gelen bakanlıklardan birisidir.

Devletimizin GAP'a vermiş olduğu önemi ve değeri biliyoruz. Bu vesile ile Bölge Kültür Varlıklarının değerlendirilmesi ve korumasında gerekli maddi ve manevi desteği vereceğini umuyoruz. Liderlik alanında emsalsiz, çoğu alanda da geniş engin bilgiye sahip ufku geniş büyük Atatürk'ün Arkeoloji konusunda ve eski eserlerin restorasyonu konusundaki duyarlılığını burada bahsetmekten geçemeyeceğim. 1930'lu yıllardaki duyarlılığın belgesini hatırlamak belki konuyla direkt ilgisi olmasa da bizlere eski eser konusunda ve korunmasında şevk verecek Atamızın İsmet İnönü'ye çektiği telgrafın metnini aynen nakletmek istiyorum. "Konya'dan 21/02/1931 Acele ve önemlidir.

- 1- İstanbul'dan başka Bursa, İzmir, Antalya, Adana ve Konya'da mevcut müzeleri gördüm. Bunlarda şimdiye kadar bulunabilen bazı eserler muhafaza olunmakta ve kısmen de yabancı mütehasısların yardımı ile tasnif edilmektedir. Ancak, memleketimizin hemen her tarafında emsalsiz defineler halinde yatmakta olan kadim medeniyet eserlerinin ileride tarafımızdan meydana çıkarılarak ilmi bir surette muhafaza ve tasnifleri ve geçen devirlerin sürekli ihmali yüzünden pek harap bir hale gelmiş olan Abidelerin muhafazaları için Müze müdürlüklerinde ve Hafriyat işlerinde kullanılmak üzere Arkeoloji mütehasıslarına kat'i lüzum vardır.
- 2- Konya'da asırlarca devam etmiş ihmaller sebebi ile büyük bir harabe içinde bulunmalarına rağmen, sekiz asır evvelki Türk Medeniyetinin hakiki mimari şah eserleri sayılacak kıymette bazı mebanı vardır. Bunlardan bilhassa Karatay Medresesi, Alaeddin Camii, Sahip Ata Medrese Cami ve türbesi, Sırçalı mescit ve ince minareli cami derhal ve müstacelen Ta'mire muhtaç bir haldedirler. Bu tamirin gecikmesi bu abidelerin kamilen indirasını mucip olacağından, evvela asker işkalinde bulunanların tahliyesinin ve kaffesinin mütassıs zevat nezatiyle tamirin temin buyrulmasını rica ederim." Gazi Mustafa Kemal

Gelecek kuşakların bizlerdeki emanetlerini iyi korumuş, iyi bir emanetçi olarak aktarabilen ve gelecekte yargılanma korkusu taşımayan toplum olmayı temenni ediyor ve saygılarımı sunuyorum.

CARIAN TERRITORIES AND EDESSA : CULTURAL AND IDEOLOGICAL AFFINITIES IN LATE - ANTIQUITY**

Prof. Dr. Vincenzo RUGGIERI S.J.*

It is a honour and pleasure to be here sharing the proceedings of this Symposium. I was aware of the enormous effort put on the GAP by the Turkish government, and I have therefore tried to follow in recent published reports the main goals hitherto achieved and those still to come. It is, of course, a great and important matter, that is to achieve a better social and economic development for the people of the Region, or, said in others words, "the great change which will take place in the Region with the irrigation of vast extents of land, influencing all social and economic sectors" I have noticed, however, that the stated purposes of this conference include the urgent necessity of preserving the cultural heritage of this unique, highly historical region. It has rightly been said that the cultural heritage is actually under threat of destruction or extinction, a phenomenon which can easily be seen in the south-western regions of Turkey. In the western and southern regions, strangely enough, the cause which has produced alarm as far as cultural heritage is concerned is tourism. What is mentioned in this Symposium's targets, tourism I mean, has turned in other regions to be a perfidious and terrible danger leading to the death of the cultural heritage; and even if one ventures to be optimistic, there will most likely nevertheless be within few years an enormous loss of historical buildings. I will touch later upon this topic very briefly; I deeply hope however that this matter will be taken seriously into consideration by the due authorities in Turkey.

* Prof. Vincenzo RUGGIERI, Pontificio Istituto Orientale, Piazza S. Maria Maggiore, 7 00185 Roma-ITALIA

** I would like to thank Mme Oya Barin, of the Turkish Embassy in Rome, for her help and support while researching in the present paper, and the Turkish Minister of Culture as well as the Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü for giving me the permission to carry on my archaeological work in Turkey.

In this paper I confine myself basically to one topic, leaving behind, amongst many others, the enormous importance of Syriac illuminated manuscripts produced in Mesopotamia during the 12th and early 13th centuries. A few years ago a scholarly symposium took place in Italy and it dealt mainly with the persistence of the Byzantine cultural heritage in provincial areas. On that occasion Prof. Mango dealt with the Greek culture in Palestine and Syria after the Arab conquest, and in his paper he masterly underlined how stimulating the learned position of many Mesopotamian cities like Edessa, Harran and Martyropolis was at that time (circa the year 800) within the cultural life of Constantinople itself. I would like to take a step further back in antiquity and shed some light on how and why Edessa and Caria have been linked. The city of Edessa and the Carian region (for the sake of completeness one should also add the provinces of Asia, Lydia, Phrygia and one ought to mention even Lycia) were highly connected in a very peculiar way by sharing a strong religious and cultural ideology at the end of the 5th and for a good part of the 6th century.

Recently an English translation of the well known Third Part of the Chronicle attributed to the Pseudo-Dionysius of Tel-Mahre (better called the Chronicle of the Monastery of Zuqin, the place where the text was written) has been published. Apart from slight variations, the passage which follows is taken from Witakowski's translation:

The year 853 (541/2) the grace of God visited the countries of Asia, Caria, Lydia and Phrygia by the zealotness of the victorious Justinian. It proceeded from him abundantly by the mediation of our humble self, that is John of Asia, to the effect that by the power of the Holy Spirit 70.000 souls were instructed in the faith and turned away from the error of paganism, idolatry and the celebration of the demons to the knowledge of the truth. They were converted, signed with the Cross and baptized in the name of our Lord Jesus Christ. Having renounced the error of their fathers they joined the ranks of Christians. For the expenses and the baptismal garments the victorious (emperor) gave abundantly and he also took care to bestow upon every one of them a trinition... Thus the sign of the Cross of salvation was set up everywhere among them, and God's churches were consecrated with much zealotness and care in every place, on high and habitable mountains, in valleys, and in other places, where paganism had disappeared. As many as 96 of them were built and erected, and 12 monasteries, in the places where paganism had disappeared. Where the word "Christianity" had never been pronounced since the foundation of the world until (this) time, (there) 55 churches were built (with money) from the demosion (the public treasury), but the new

Christian built 41 at their own (expense), whereas the victorious emperor through our humble self abundantly gave silver vases, linen garments, books and bronze utensils¹.

The highly shaped theological language of the passage may sound quite rhetorical; as a matter of fact, it is not. If one looks more closely at the outset of the passage, one might find in it a striking verbal parallel with liturgical and theological texts (Mt 28, 19 and parallels; cf. the consecration of a bishop in the Byzantine Euchology) which points straight to the inner core of the event. Paganism was still alive in these regions and the emperor turns to a former Mesopotamian man from Amida (Diyarbakir) that is John of Asia, better known as John of Ephesus. In addition, this Mesopotamian and Monophysite mission, which lasted for 34 years (542-576), gave way to the vigorous presence of another important man, Jacob Baradaeus², metropolitan bishop of Edessa.

It is somehow hard if not impossible to evaluate till the end the great impact that the Edessene theology and social life had on Caria. One has to remember that a monastery life at that time influenced the inner structures of the agrarian and social life at the territory, to say nothing about theology. Little need be said of the fertile ground these men found in Caria, for Halicarnassus was a famous bishopric held by Julian at the turn of the century, a man who was a great acquaintance of the emperor Anastasius and the well-known patriarch of Antioch, Severus. We know that right at the beginning of the 6th century there were Monophysite monasteries in Caria, as attested by letters of Severus. John of Ephesus, furthermore, informs us in his Lives of the Eastern Saints that religious people from Edessa as well as from other Syrian monasteries had been sent out in order to spread the Good News of the anti-Chalcedony creed in the central and western anatolian regions. Thanks to an imperial mission, this process linked tightly together territories and cultures that were widely separated geographically. Even more, the intrusion of a foreign hierarchy caused great troubles as far as canonical and social life were concerned. I skip now to the archaeological findings.

¹ Pseudo-Dionysius of Tel-Mahre, *Chronicle, Part III*, ed. by W. Witkowski (Liverpool, 1996) 72. All the sources have been critically discussed by E. Honigmann, *Évêchés monophysites d'Asie Mineure antérieure au VIe siècle*, CSCO 127, Sub 2 (Louvain, 1951) 208; E. Stein, *Histoire du Bas-Empire* (Paris-Bruxelles-Amsterdam, 1949) II, 370-72. Inaccessible to me: J.-J. Van Ginkel, *John of Ephesus: a Monophysite historian in the sixth-century Byzantium* (Ph.D. thesis, Univ. of Groningen, 1995). As far as Phrygia is concerned, cf. the case at Colossi: F. Nau, *Le Miracle de Saint Michel a Colosses*, *Patr. Orientalis IV* (1908) 542-562. For the missionary undertaking of Justinian, cf., H.-G. Beck, *Christliche Mission und politische Propaganda im byzantinischen Reich. La conversione al cristianesimo nell'Europa dell'Alto Medioevo*, *Settimane di Studio del Centro It. Di Studi sull'Alto Medioevo*, XIV (Spoleto, 1967) 649-674. Closer to our subject and geography is I. Engelhardt, *Mission und Politik in Byzanz. Ein Beitrag zur Strukturanalyse byzantinischer Mission zur Zeit Justins und Justinians*, *Miscell. Byz.-Monacensia 19* (München, 1974). For the Carian region, cf., V. Ruggieri e F. Giordano, *La Caria bizantina e monofisita: appunti architettonici e storico-ideologici*, *Orientalia Christiana Periodica 64* (1998) 39-74. Cf. W.H.C. Frend, *Severus of Antioch and the Origins of the Monophysite Hierarchy*, *The Heritage of the Early Church*, ed. by D. Neiman and N. Schatkin, *Orientalia Christ. Analecta 195* (Roma, 1973) 261-275; for the historical and philosophical works of the years 484-512, ID., *The Rise of the Monophysite Movement, Chapters in the History of the Church in the Fifth and Sixth Centuries* (Cambridge, 1972) espec. 184-220; ID., *The Monophysites and the Transition between the Ancient World and the Middle Ages*, *Variorum Reprints* (London, 1988) XVI, 339-365.

² On him, see D.D. Bundy, *Jacob Baradaeus. The state of research, a review of sources and a new approach*, *Le Muséon 92* (1978) 45-86.

I may be mistaken, but to my knowledge the abovementioned text has been so far left unsupported by any archaeological evidence. A couple of years ago I came across a church in the region of Bodrum (formerly Halicamassus) which, although seen first by myself a good 15 years ago, has lately turned out to be one of those buildings mentioned in our text (as a matter of fact we found another one, but for the sake of brevity I will be dealing with just one, that on **Tavşan Adası**).

By now I may say that this church is a remarkable building, a unique one if we take into consideration the other religious buildings still to be seen in coastal Caria. The church is a basilica with three aisles; three semicircular apses form the eastern end of the building while a narthex and an atrium are joined to the church on the west. Underneath the atrium, however, there are three large cisterns and one is led to believe that these cisterns were meant for the daily needs of the clergy in charge of the church. I, on the contrary, would assume, given the considerable dimensions of the reservoirs, that these served a very sizable number of people coming there for religious purposes. I am saying that the church complex might be a sort of pilgrimage centre.

The church has marble decoration for the chancel screen as well as for other additional architectural needs (altar colonnettes, cornice, slabs; all the marble is white Carian marble). What, however, has given us the clue to relate this church to the above said mission can be summarised in two main features. First, the hemisphere of the apse shows an incredibly well-built masonry construction with squared ashlar blocks, a technique unparalleled in Caria. The church on **Tavşan Adası** is the only example of such a technique used for a vaulting structure in a coastal Carian church (I would venture to say that even in mainland Carian this example seems quite unique). In order to explain this masonry type we have to refer to the Syriac building technique (cf., the Isaurian builders in St. Sophia at the time of Justinian, and the builders at work in the monastery of Symeon the Stylite): Syrians were highly skilled in vaulting and were recognized as good stone-cutters. That those who set up the vault of the apse were not Byzantines from the near environment is clear from the procedure used within for the plaster while coating the walls (the decoration engraved on the blocks was covered with plaster so as to receive a frescoed decoration: this is to say that the masons and the painters at work there did not belong to the same church-building tradition). The second, and more interesting point of interest for us was the recognition of an Edessene, and therefore Monophysite, painting programme. We found in it, amongst some beautiful frescoed panels, one of which showed three full-standing male saints: Augaros, Theodore and George. We know the last two, pretty well, less known in iconography is the first one, "o agios Agauros", that is to say the King of Edessa. He

does not wear military garments like the other two, but his robes are highly adorned shining as if they were imperial. Only one late icon, if I am not mistaken, is known of this king, that of the Sinai Monastery; the painting in Tavsan is therefore not only the earliest example of the representation of Agauros within a cycle, but in addition it tells us that at that time the King was already considered to be saint. If we go back shortly to the Chronicle, we are now in a better position to envisage how the Monophysites carried on their mission: they had to preach according to the dogma of Chalcedon¹, but the language -and I mean also the figurative language- they used, came up to be their own ideological and narrative language.

As I have remarked before, there are in Caria other buildings showing that the link occurred between Edessa and Carian cities in the 6th century, and hopefully we shall all try our best to preserve them. But, and I come to my final note, today touristic building policy and frenetic activities all along coastal Caria -indeed all along the south-west coast of Turkey, as you all know- do threat on the conservation of this cultural heritage, a fact that by way of comparison, seems to occur also *mutatis verbis* in the GAP region. Tourism of course is important for this country, but I would suggest, let it be an intelligent tourism. By destroying traces of ancient civilizations- which must be recognized and accepted as essential periods of history within a country-one is led to cross out important values with the result of a tragic loss which could compromise the cultural shape of the future generation. Archaeologists know this and I would hope that politicians would urgently consider, what archaeological researches do offer them. To quote a Turkish architect and historian: " It is not difficult to demonstrate how those who do not mention the mane of Byzantium have supported the laws or decrees which brought about the destruction of Istanbul's cultural heritage. This shows that the desire to obliterate İstanbul's Roman-Byzantine identity is not really the result of a systematic interpretation of history. It is only a political stance. Historical and cultural education has to start afresh" (Dogan Kuban, *Istanbul's Roman-Byzantine Identity*, Istanbul 1993) Apart from holiday-makers, there are thousands of people coming to Turkey to visit ancient sites, classical as well as Christian, and I am referring myself to the so-called "Religious Tourism". An International Symposium organized by the Roman Catholic Church has been held in Kusadasi at the beginning of May with the participation of Turkish authorities (the Minister of Tourism, the mayor of Kusadasi and Selçuk) and the Vatican Ambassador. Although in that audience hopes and suggestions have been put forth, I would like to echo in this audience what was said on that occasion to the Minister of Tourism Mr. İbrahim

¹ *Chronique de Michele le Syrien, ed. J.-B. Chabot, II (Paris, 1901) 207 "ils furent instruits selon l'opinion de Chalcedoine, parce que le saint qui les convertissait (= John of Ephesus) jugeait qu'il valait mieux qu'ils quittassent l'erreur du paganisme même pour le Chalcedonisme". It seems however more likely that things did not follow a straight path: of S. Ashbrook Harvey, *Asceticism and Society in Crisis, John of Ephesus and the Lives of the Eastern Saints (Berkeley, 1990) 82 e 99-100.**

Gürdal by Oriano Granella, President of the Eteria Association: "... we mentioned a wonderful idea for the millenium celebrations in the city of Harran, a city from which the patriarch Abraham set off: a place of prayer could be built in order to be a synagogue for Jewish worshippers, a church for Christians and a mosque for Muslims. This would emphasize the deep sense of unity which exists between the three great monotheistic religions, which all worship the same God, and it would also be a symbol of tolerance and peace for all the followers of the three religions. It would be in honour of Abraham, man of faith and patriarch for Jews, Christians and Muslims. This idea could be developed as a "symbol" of the passage into the third millennium, a symbol of peace and reconciliation for future generations!.

Coming to the end, I would here turn your attention to a thought shared by Pope John Paul II while addressing as customary the Turkish new Ambassador to the Holy See, Monsieur Altan Güven. The Pope friendly said: "Le Jubilé est avant tout un événement spirituel. Les chrétiens qui se rendront dans les lieux liés à leur foi le feront surtout comme pèlerins; des célébrations religieuses dans les lieux associés aux débuts de la vie de l'Eglise seront le point culminant de leur visite. Vous mettez en évidence la volonté du gouvernement turc de coopérer à l'organisation des célébrations du Jubilé, et je suis reconnaissant pour cette disposition à accueillir tous ceux qui visiteront ces sites vénérables, si chers à tous les chrétiens."

By coming to this symposium as Professor of a Vatican University, my expectation was to join not just an academic audience but also to meet a gathering of people deeply concerned with the conservation of a cultural heritage which is beyond all doubt the cradle of the ancient civilizations.

Plates I : The three saints from Edessa

Plates 2 : St Augaros, king of Edessa

Figure 1 : Tavşan adası, the church from south-west

Figure 2 : Tavşan adası, the church from south-east

Figure 3 : Tavşan adası, the covered cisterns

Figure 4 : Tavşan adası, the church, detail of the central apse

Figure 5 : Tavşan adası, the frescoed panel with the three saints, Augaros, Theodore and George

BESNİ'DEKİ KÜLTÜR VARLIKLARI VE DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ

Prof. Dr. Abdüsselâm ULUÇAM*

COĞRAFİ KONUM VE TARİHÇE

Anadolu'nun güneydoğusunda Toros sıradağlarının Yumru Tepe eteklerinde kurulan Besni, bölgede tarihi bilinen en eski yerleşim alanlarından biridir. Kommagene Krallığı'ndan itibaren Bahsna, Bethesna, Behesna, Behisni ve Besni şeklinde telaffuz edilen bu ad, Arap kaynaklarına göre "eşsiz" ya da "cennete-eş" anlamına gelen "hesna" kelimesinden türemiştir. Asıl Besni bugünkü ilçenin 5 km. güneyinde olup Adıyaman İl merkezine 46 km. uzaklıktadır. Doğudan Adıyaman merkez ilçesi, batıdan Gölbaşı, kuzeyden Malatya'nın Doğanşehir, güneyden Gaziantep'in Araban ve Bozova, güneybatıdan da Kahramanmaraş'ın Pazarcık ilçeleriyle çevrilidir.

Önce Akad, Hurri, Mitanni ve Asurluların yurdu olan Besni, M.Ö. VI. yüzyıldan itibaren Persler, Büyük İskender ve Romalıların idaresine geçmiştir. 670'te müslüman Arapların akınlarına sahne olmuş, IX. yüzyılda Abbasi, 949'dan sonra da Bizans hakimiyetine girmiştir. 1084'te Kutalmışoğlu Süleyman Şah'ın komutanı Buldacı tarafından fethedilerek Selçuklu ve Zengilere geçen Besni, uzun süre Halep Eyyübileri'nin, 1260'taki Moğol istilası ardından da Sis ve Kilikya'daki Ermeni krallıkları ve Memlûklülerin hakimiyetinde kalmıştır.

Memlûklü idaresinde kalesi sağlamlaştırılan ve şehri imar edilen Besni 1400'de Timur tarafından istila edilmiş ise de yörede bulunan Dulkadirli Türkmenleri tarafından iskân edilerek kentin asayışı yeniden sağlanmıştır. 1516'da Osmanlı topraklarına katılarak ilk yıllarda Dulkadirli emaretine, Kanuni zamanında bağımsız sancak olarak Maraş Eyaleti'ne bağlanmıştır. XIX. yüzyılda önce Ma'muratülaziz Vilayeti'nin Malatya Sancağı'na, 1859'da Hısnımansur Kazası'na bağlanan Besni, Cumhuriyetin ilk yıllarında Gaziantep'e, 1933'te tekrar Malatya'ya verilmiş, 1954 yılında Adıyaman'ın il

* Prof. Dr. Abdüsselâm ULUÇAM, Yüzyüncü Yıl Üniversitesi Rektörlüğü 65080 -VAN

olması ile buraya bağlı bir ilçe merkezi haline gelmiştir. 1955-1960 yıllarında bugünkü ilçeye göç edilerek tarihi Besni terk edilmiştir¹.

MİMARİ ESERLER

Tüm yerleşim alanlarında olduğu gibi Besni de ilk dönemlerden itibaren kültür varlıklarıyla bezenmiş, ancak tarihi süreç içinde bunların çoğu günümüze ulaşamamıştır. Özellikle dere yatağına yakın topoğrafik konumu itibarıyla sık sık sel taşkınlarına uğramış, İpek Yolu üzerinde bulunuşu yüzünden de pek çok saldırı ve yıkıma maruz kalmıştır. 1560 tarihli Osmanlı tahrir defterine göre Besni Kalesi'nde Kızılca Oba, Orta Oba, Aşağı Oba, Meydan, Bezmğâh ve Ermeni adlarını taşıyan altı mahallede 64.550 nüfus yaşamıştır². XVI. yüzyılda Besni'de vakıfları bulunan eserler arasında Zadegeş, Bezmğâh, Hacı Arslan, Sofraz, Fal ve Kale Camileri ile Hasan Bek bin Emir, Ayvacık, Ali Şeker, Savcı, Karabey, Hacı Ali, Hızır İlyas, Ağa Fakih, Fezullah ve Bekir Bey mescitleri ile bunlara gelir getiren dükkan, değirmen, bağ ve bahçeler sayılmaktadır. XX. yüzyıl başlarında ise Besni'ye 143 köy bağlı olup 13 mahallesinde, 13 cami, 2 mescit, 21 medrese ve rüştiye, 38 sıbyan mektebi, 21 han ve 3 kilisesi bulunuyordu³. Ancak belirtildiği gibi, kentin terk edilmesi ile birlikte bu eserler hızla yıkılarak çoğu tarihe ve toprağa karışmıştır.

Yüksek bir tepe üzerine kurulan Besni İç Kalesi'nden günümüze surlara ait birkaç duvar parçası ile burç kalıntıları ulaşabilmiştir. İç Kale Camii, saray ve diğer yapılardan ise hiçbir iz kalmamıştır.

Asıl yerleşim alanı olan dış kale ve kent sınırları da belirlenemeyecek derecede silinmiş, yapılara ait malzemeler iklim ve erozyon sebebi ile küçülerek çakıl yığınları haline gelmiştir. Besni'deki kültür varlıklarından geriye bir-iki cami harabesi ile minare ayakta durmaktadır.

ULU CAMİİ

Kentin "Cuma Mescidi" niteliğindeki Ulu Camii Aşağı Oba mevkiinde bulunmaktadır. Yalnız minaresi ayakta olup temelleri dahil hiçbir izi kalmamıştır. Cami yıkılmadan önce Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce yayınlanan Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Eski

¹ Besni'nin tarihçesi ile ilgili daha fazla bilgi için bkz. Yakut, *Mu'cemü'l-bıldan I, Beyrut, 1955, s.516; Nizameddin-i Şami, Zafername (trc. N. Lugal), Ankara 1987, s.266-267; Kâtip Çelebi, Cihannüma, s.599; Ş. Sami, Kamûsü'l-A'lam II, s.1418; A. Çağlayan, Adıyaman Tarihi, Adıyaman 1967, s.19, 37-38; H. Ertuğrul, Bütün Yönleriyle Besni, İstanbul 1992, s.12, 23-26; I. Demirkent, Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098-1118), İstanbul 1974, s.149-150; O. Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi, İstanbul 1984, s.640-641; M. Sucu, Adıyaman İli ve İlçeleri, Adana 1985, s.76-98; A. Sevim, Anadolu'nun Fethi, Ankara 1988, s.89; B. Darkat - M. H. Yünanç, "Besni" I.A. II, s.570-571; M. Taşdemir, "Besni", TDV. İ.A. IV, s.540-543; Ma'muratillâziz Vîlayeti Salnamesi (1310), s.216-221; Adıyaman 11 Yılığ, Ankara 1994, s.23.*

² Başbakanlık Arşivi, Tahrir Defteri nr.71, s.1-2, 151, 172-240; nr.156, s.151-179.

³ M. Taşdemir, *agm*, s.542.

Eserler adlı kitapta 898 (1492) tarihli bir onarım kitabesi görülmektedir⁴. Plan ve mimari özellikleri de göz önünde tutulduğunda, cami bu tarihten önce, muhtemelen XIV. yüzyılda Dulkadirli veya Memlûklüler tarafından yaptırılmış olmalıdır.

Aynı eserden, Ulu Cami'nin boyuna dikdörtgen planlı, üçer sütunla desteklenen kemerlerle bölünmüş kible duvarına paralel üç nefli bir harim mekânına sahip olduğu, girişte minare kadesi ile birlikte doğu cephesinden dışa taşan üç gözlü bir son cemaat yeri bulunduğu anlaşılmaktadır. Fotoğraflarında, duvarların kesme taş malzeme ile örüldüğü, düz atkılı pencerelerin cephe boyunca yükselen dilimli kemerlerle kuşatıldığı görülmektedir. Caminin üzerini örten düz dam, konsollara yaslanan bir saçakla sonuçlanmaktadır.

Yıkılmadan önce son cemaat yerinin doğu cephesine bitişen Ulu Cami'nin minaresi, bugün açık arazide bağımsız kalmıştır. Kare kesitli bir kaide üzerinde yükselen ve üçgenlerle pahlanmış bir papuçla geçilen silindirik gövde, mukarnas altlıklı bir şerefe ile sona ermektedir. Ortasında bir silme şerit mevcuttur. Altıgen petek gövdeye göre çok ince tutulmuş ve üzeri piramidal bir külâhla örtülmüştür. Bu özelliği ile geleneksel Anadolu minarelerinden çok Ortadoğu ve Afrika üslûbunu yansıtmaktadır. Kesme taşla yapılan minareye birisi zeminde, diğeri bitiştiği son cemaat yerinin saçak seviyesinde olmak üzere iki kapıyla çıkış sağlanmıştır. Şerefenin korkuluk levhaları yıkılmıştır.

TOKTAMIŞ CAMİİ

Eski Besni'nin girişinde Toktamış Tepesi'nin güneyinde yer alan caminin de yalnız minaresi günümüze ulaşabilmiştir. Kim tarafından ve ne zaman yapıldığı bilinmeyen yapı, kaynaklara göre ⁵ dikdörtgen planda ele alınmıştır. Girişte bir son cemaat yeri, harim mekânı ve güneybatı köşesine bitleştirilmiş bir minareden oluşmaktadır. Son cemaat yeri ile minare kesme taş, harim kısmı moloz taşla örülmüş, duvarlarda ahşap hatırlar kullanılmıştır. Harim mekânı doğu ve batı duvarlarında açılmış dikdörtgen formlu bir sıra pencere ile aydınlatılmıştır. Teknik ve malzemesi ile yerel üslûbu yansıtan basit ve gösterişsiz bir yapı özelliği taşımaktadır. Son cemaat yeri kuzeyde iki, yanlarda birer sivri kemerle teşkilâtlandırılmış, caminin üzeri toprak damla örtülmüştür.

Toktamış Camii'nden hatıra kalan minaresi de kare bir kaide üzerinde yükselen silindirik gövdelidir. Kısa bir papuçla geçilen kalın gövdenin ortasında bir zencirek şeridi yer almaktadır. Mukarnas altlıklı şerefenin korkulukları yıkılmış vaziyettedir.

⁴ S. Erken, *Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler I*, Ankara 1972, s.77-79. Aynı eserin I. baskısı s.79, II. baskısı (1983) s.83'te yer alan kitabeye fotoğrafı ve transkripsiyonunda 898 (1492) tarihi açıkça belirtildiği halde, metin içinde "Kuzey cephesinde son cemaat yerine açılan cümle kapısı üzerindeki kitabeye göre XVII. yüzyılda yaptırılmış olan ..." denilmektedir, s.71 (II. baskıda s.81).

⁵ S. Erken, *age*, s.78-79; II. Ertuğrul, *age*, s.56; M. Sucu, *age*, s.90.

Petek gövdeye göre daha ince olup üzeri konik bir külâhla örtülmüştür.

Minare kaidesi, yöredeki Haznedarlı, Dana Bey ve Elbistan Ulu Camii minarelerine benzediğinden, Toktamış Camii Dulkadirli zamanında, muhtemelen XV. yüzyıl sonlarında yapılmış olmalıdır⁶.

KÜLHANÖNÜ CAMİİ

Aşağı Oba Mahallesi'nde bir tepenin yamacında yer alan Külhanönü Camii, mimari bakımdan Eski Besni'deki kültür varlıkları arasında en gösterişlisidir. Aynı zamanda planı izlenebilecek durumda günümüze ulaşabilmiştir. Bunun da tarihi ve banisi bilinmemektedir.

Meyilli bir arazi üzerine kurulan cami kuzeydeki bir avlu önünde kare planlı harim mekânı, son cemaat yeri ve bir minareden oluşmaktadır. Harim mekânı, ortadan kible duvarına paralel iki sivri kemerle üç nefe ayrılmış, üzeri düz toprak damla örtülmüştür. Ancak bu düzenlemenin bir onarım sırasında sonradan yapıldığı, aslında mekânın kubbe ile örtülü olduğu anlaşılmaktadır. Köşelerdeki kubbeye geçişi sağlayan pandantiflerle toprak örtü yıkılınca ortaya çıkan sekizgen kubbe kasnağının izleri buna işaret etmektedir. Beden duvarları içten ve dıştan kesme taş kaplamalı dolgu duvar tekniği ile örülmüştür.

Harime, yapı eksenini üzerinde bulunan basık kemerli bir kapıdan girilmektedir. Kapının etrafı sekiler üzerine oturtulmuş köşeli silmelere yaslanan sivri bir kemerle kuşatılmıştır. Kapı üzerindeki kitabelikte yazı bulunmamaktadır. Kapının iki yanındaki iki pencere ile iki mihrabiye nişi kuzey cepheyi hareketlendirmektedir. Harim girişinin iki yanına duvar içi merdiveni ile çıkılan ve bugün yıkılmış olan mahfil yapılmıştır. İç mekân duvarlarda açılan üç sıra pencere ile aydınlatılmıştır. Alt sıra pencereler sivri kör kemerle kuşatılmış dikdörtgen çerçevesi, üstekiler sivri kemerlidir. Bu özellikleri ile klasik Osmanlı mimari üslubunu taşımaktadır. İki yandan sütuncelerle sınırlandırılmış üç kenarlı mihrab nişi mukarnaslı bir kavsara ile dolgulanmış, etrafı U biçiminde düz silmeli kuşakla çevrilmiştir. Alınlıktaki ikisi kartuşlu üç kitabelik yine boş bırakılmıştır. Mukarnaslar patlıcan moru çinilerle bezenmiştir.

Caminin girişindeki son cemaat yeri, kuzeyde bir sütuna yaslanan iki sivri kemer ve yanlardan birer kemerle iki bölümlü olarak değerlendirilmiştir. Meyilli araziye göre düzenlendiğinden kuzeydoğu köşedeki ayağı daha geniş tutulmuştur. Son cemaat yeri harim beden duvarlarına göre daha alçak olup üzeri düz örtülmüştür.

Harimin kuzeybatı köşesinde bulunan kare kaideli minarenin gövdesine pahlanmış prizmatik üçgenlerden oluşan yüksek bir papuçla geçilmektedir. Klasik Osmanlı

⁶ Karşılaştırma için bkz. H. Gündoğdu, *Dulkadirli Beyliği Mimarisi*, Ankara 1986, s.99-102.

minare formunda ele alınan çokgen gövdeli minarenin kaide, papuç ve gövde bitimlerinde birer silme bilezik mevcuttur. Mukarnas altlıklı şerefenin korkulukları, peteğin kapı etrafı ve külâhın üst kısmı yıkılmıştır.

Besni'deki geleneksel ve yerel mimari üslûbun dışında ele alınmış kubbe örtüsü ve cephe düzenlemeleri ile klasik Osmanlı mimarisini yansıtan Külhanönü Camii XVI-XVII. yüzyılda inşa edilmiş olmalıdır.

KIZILCAOBA CAMİİ

Toktamış Tepesi'nin güneybatı kesiminde yer alan Kızılcaoba Camii'nin de kitabesi ve tarihçesi belli değildir. Genel bir değerlendirme ile XVII. yüzyılda yapıldığı kabul edilmektedir. Güneydoğu cephesi ile iki cephesinin bazı bölümleri günümüze ulaşabilen camiden bir de yarım minaresi kalmıştır. Kesme taşla yapılan duvarlar, meyilli arazi sebebiyle ahşap hatıllarla desteklenmiştir. Yapının ayakta kalan doğu duvarında, üstten birbirine bağlanmış dilimli kemerlerin içlerinde dikdörtgen çerçeveli üç pencere görülmektedir. Kible duvarında da aynı formda düzenlenmiş pencerelerin olduğu anlaşılmaktadır.

Şerefe altlığından itibaren üst bölümü yıkılmış olan minare, Toktamış Camii minaresi gibi kare kaideli, kısa papuçla geçilen silindirik gövdelidir. Gövdenin ortasında zencirekli bir bilezik mevcuttur. Bu üslûp özellikleri ile Kızılcaoba Camii de, Dulkadirli oymağı olan Kızılca Oba Beylerinden biri tarafından muhtemelen XV. yüzyılın sonlarında yaptırılmış olmalıdır.

ÇARŞI CAMİİ

Eski Besni'nin merkezinde, çarşı içinde bulunan ve halk arasında Hacı Arslan adında bir zat tarafından yapıldığı söylenen caminin giriş kapısı üzerindeki kitabe Memlûklü Sultanı Kalavun oğlu Muhammed Nasır'ın adı geçmektedir⁷. Bu durumda yapı XIV. yüzyılın ilk yarısında yapılmış olmalıdır.

Besni'deki diğer camilerden daha değişik bir planda yapılan Çarşı Camii, Vakıf Abideler'de verilen bilgi ve resimlere göre üç bölüm halinde ele alınmıştır. Ortada avluya açılan bir giriş bölümü, güneyde harim kısmı, kuzeyde camiye gelenlerin dinlenmesi için ayrılmış bir mekân bulunmaktadır. Ortadaki üç kemerli giriş kapısı üzerinde minare yükselmektedir. Bu özelliği ile Mısır'daki bazı Memlûklü ve Osmanlı camilerini hatırlatan minarenin on iki kenarlı gövdesi kısa tutulmuş, şerefe altlığı mukarnaslarla süslenmiştir. Güneydeki cami harim mekânı ortada üçer sütuna yaslanan iki sıra halindeki kemerlerle üç nefes ayrılmıştır. İki katlı dinlenme bölümünde seki ve sedirlere yer verilmiş olup, misafirhane şeklinde değerlendirilmiştir.

⁷ S. Erken, *age*, s.84.

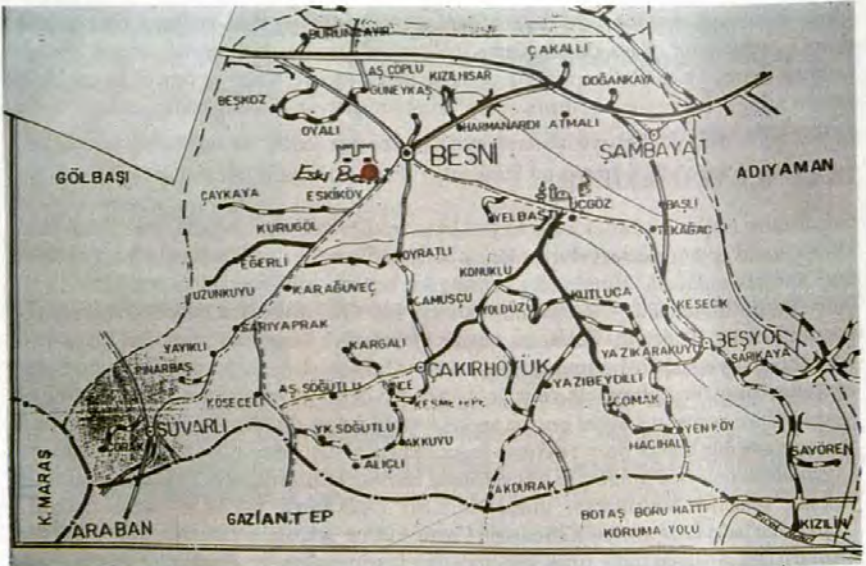
Camii kesme taş malzeme ile inşa edilmiş, üzeri silme saçakla sonlanan silme toprak damla örtülmüştür. Yapı dağın yamacına yaslandığından batı cephesi toprak altında kalmış, kuzey ve güney cepheleri de sağır tutulmuştur. Kapı ve pencereler caddeye bakan doğu cephesine açılmış olup, etrafları duvar kalınlığından dolayı derin kemerlerle kuşatılmıştır.

DÜŞÜNCE VE ÖNERİLER

Günümüze ulaşabilen örneklerle kaynakların verdiği bilgiler ışığında, Eski Besni'deki kültür varlıklarının mimari durumları ve sanat tarihindeki yeri hakkında bazı görüşler öne sürmek mümkün olmaktadır. Buna göre kentin son yapılaşmasının XIV-XVII. yüzyıllarda Memlûklü - Dulkadirli idaresi ile Osmanlı döneminde gerçekleştiği görülmektedir. Yerleşim alanının meyilli bir araziye oturması yüzünden, yapıların genelde arka cephelerini yamaca yaslama zorunluluğu doğmuştur. Kapı ve pencereler caddeye bakan ön cepheye alınmış ve bu cepheye özen gösterilmiştir. Besni'nin anıtsal mimarisinde kesme taş veya kesme taş kaplamalı dolgu duvar tekniği hakimdir. Buna rağmen örtü düz toprak dam şeklinde değerlendirilmiştir. Meyilli arazi nedeniyle duvar kaymalarını önlemek amacıyla yer yer ahşap hatıllar kullanılmıştır. Yapılardaki dilimli yüksek kemerler Memlûklü, minare formları Dulkadirli üslubunu yansıtmaktadır. "Kurşunlu" adıyla da anılan Külhanönü Camii, kubbe örtüsü ve sade yapısı ile Osmanlı mimarisinin Anadolu'daki tipik bir örneğini oluşturmaktadır. Besni yapılarında aşırı süslemeye yer verilmemiştir. Besni'deki kültür varlıkları, çevredeki diğer eserlere göre daha mütevazı ve iddiasız yapılardır.

Eski Besni ile içinde taşıdığı varlıkları, ülkemizin terk edilmiş tarihi alanlarından farksız bir kader çizgisi taşımaktadır. Geçmişteki değişik kültürlerle ait tüm kaynaklarda "cennete eş" güzellikte bir belde olarak dile getirilen kent bugün tamamıyla unutulmuş durumdadır. Vakıflar Genel Müdürlüğü vakıflar yoluyla oluşturulan kültür varlıklarının envanterini çıkarmak üzere çalışmalara başlamış, ancak birkaç cilt yayından sonra arkası gelmemiştir. Buna rağmen bu kuruma ve çalışmalarına binlerce teşekkür borçluyuz. Sevinilecek nokta Besni ve eserlerinin bu çalışma kapsamında yer almasıdır. Ama acıdır ki kaynak olarak gösterilen bu çalışmada hiçbir vakfiye yer almamakta, eserlerin özellikleri vurgulandığı halde, tarihlendirmeleri bu özellikleri dikkate alınmadan yapılmaktadır.

Ancak bildirinin amacı, Besni üzerine yapılan çalışmaları eleştirmek değil, GAP İdaresi'nin gerçekleştirdiği Kültür Sempozyumu'nda GAP kapsamında bulunan ve unutilan bu kültür varlıklarına da dikkati çekmektir. Bunca kaynak ve bilgi birikimine rağmen, Besni'nin hazin manzarası gerçekten düşündürücü ve üzücüdür. Yok olmuş kenti ve üzerindeki kültür varlıklarının tümünü ayağa kaldırmak elbette güçtür, hatta bugün için imkansızdır. Ancak hiç olmazsa hazırlanacak bir proje çerçevesinde tüm arşiv ve vakıf kayıtları taranarak kültür varlıklarının tarihi ve mimari durumları aydınlığa kavuşturulabilir. Ayrıca çevre düzenlemesinin yanı sıra, kent dokusunu oluşturan bir ünitenin, örneğin Çarşı Camii veya mimari durumu daha sağlam olan Külhanönü Camii'nin çevresindeki bir-iki dükkan ve evin rölöve-restorasyonu gerçekleştirilebilir. Böylece Besni'ye gelenler tarihteki "eşsiz kenti" görmeseler de onun hatırasını yaşatan bir-iki yapıda, sanal olarak eski günleri yaşama imkanı bulabileceklerdir.

Resim 1 : Besni'nin bölgedeki yeri

Resim 2 : Eski Besni'den genel görünüş

Besni'deki Kültür Varlıkları ve Düşündürdükleri

Resim 3 : Eski Besni, Aşağı Oba Mahallesi'nin bugünkü durumu

Resim 4 : Ulu Cami, yıkılmadan önce (S.ERKEN'den)

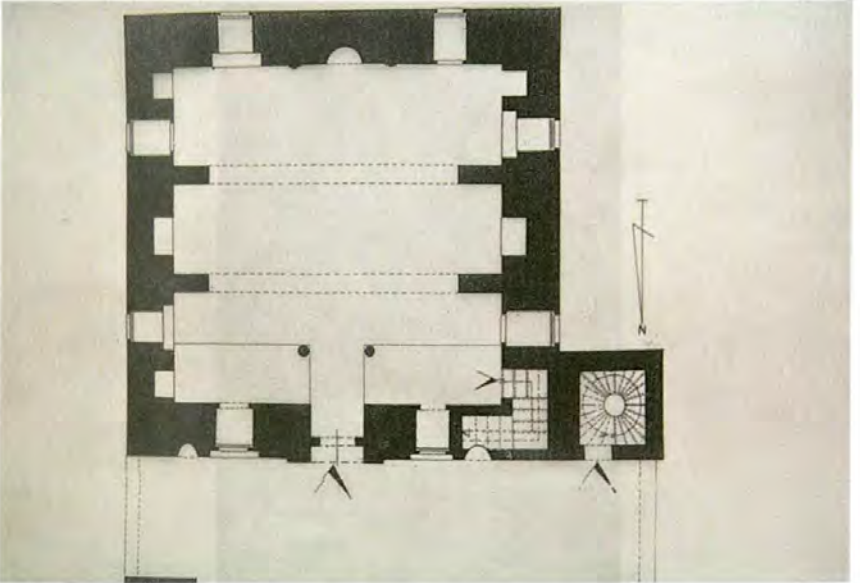
Resim 5 : Ulu Cami minaresi

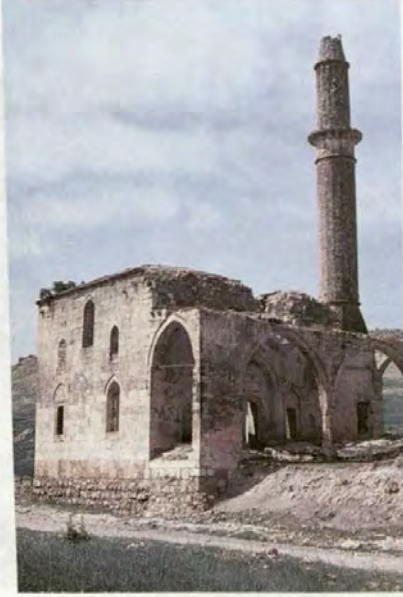
Resim 6 : Ulu Cami kitabesi (SERKEN'den)

Resim 7 : Toktamış Camii (S.ERKEN'den)

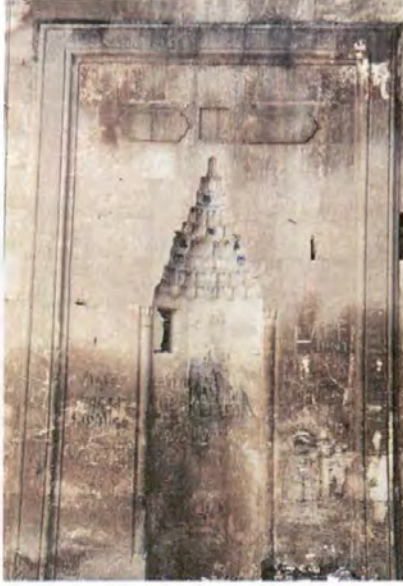
Resim 8 : Külhanönü Camii planı

Resim 9 : Küllhanönü Camii genel görünüşü

Resim 10 : Küllhanönü Camii, giriş kapısından harime doğru görünüşü

Resim 11 : Külhanönü Camii mihrabı

Resim 12 : Külhanönü Camii, kubbe atyapısı

Resim 13 : Kızılcaoba Camii

Resim 14 : Çarşı Camii, yıkılmadan önce (S.ERKEN'den)

TOPRAĞIN SIRRI - VEYA HARRAN YÖRESEL MİMARİSİ

Prof. Dr. Mesut B. ÖZDENİZ - Ayhan BEKLEYEN*
İ. H. GÖNÜL - H. SARIGÜL - T. İLTER
N. DALKILIÇ - M. YILDIRIM**

Abstract

SECRET OF CLAY - OR THE VERNACULAR ARCHITECTURE OF HARRAN

The beehive domed vernacular houses of Harran, Turkey was studied from the point of view of historical origin, climate, social and urban structure, spatial organization, construction and materials which effected the form of the buildings. Harran houses can be built rapidly like tents, with burnt or sun dried shallow bricks. Possibilities of using this construction type in our times was discussed. Vernacular Harran houses bear the concepts of "sustainable habitation", "flexible building", "environmentally friendly building", "climatic building design" and "reuseable building materials" which are popularly being discussed in architecture.

GİRİŞ

Harran, Güneydoğu Anadolu'da, bir höyük üzerine kurulu, ilginç geleneksel yapı formuyla dikkatleri çeken, bir tarihi yerleşim merkezidir. Sit alanı olarak ilan edilmekle birlikte yeteri kadar bilimsel kazı ve koruma yapılamadığından, tarih yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Arı kovanı biçimindeki bu yapı formları nasıl ortaya çıkmıştır? Kerpiçin ana yapı malzemesi olarak kullanıldığı diğer Anadolu yörelerinde niçin bu yapı formlarıyla karşılaşılmaz? Dünyanın diğer yörelerindeki benzer yapı formlarıyla ilişkisi var mıdır? Mimari özellikleri nelerdir? Bu yapılar; yapım tekniği, mekansal organizasyon ve şehir planlama açısından bugün ve yarın için bir anlam

* Prof.Dr. Mesut B ÖZDENİZ, Ayhan BEKLEYEN, Doğu Akdeniz Üniversitesi, Mimarlık Bölümü, Gazimağusa, KKTC.

** İ.H. Gönül, H. Sarıgül, T. İter, N. Dalkılıç, M. Yıldırım, Dicle Üniversitesi, Mimarlık Bölümü, 21280 -DIYARBAKIR

oluşturabilir mi? Çalışma mimar gözüyle bu sorunların yanıtını aramayı, başka bir deyişle, Harran'da karşımıza çıkan toprak formların sırrını çözmeyi amaçlamıştır. (Resim: 1, 2, 3).

HARRAN YAPILARINI BİÇİMLENDİREN ETKENLER

Arı kovanı biçimli yapı formlarının kökenini anlayabilmek için Harran'ın tarihine, iklimine ve sosyal yapısına kısaca bakmakta yarar vardır. Harran'la ilgili bilinen yazılı belgeler tarihinin İ.Ö. 2500 yıllarına kadar gittiğini göstermektedir. "Harran" adıyla Asur ve Hitit tabletlerinde karşılaşılr. "Seyahat ve yolların kesiştiği yer" anlamına gelir. Bu isim binlerce yıl çok az değişiklikle kullanılmıştır [ÖZFIRAT, 1994].

Ticaret yollarına ve verimli Mezopotamya vadisine yakınlığı nedeniyle Harran'da birçok medeniyetler yeşermiştir. Tarihi boyunca parlak ve şanssız dönemleri olmuştur. Örneğin Asur İmparatorluğu'nun ve son Emevi Halifesi 2. Mervan'ın (İ.S. 744-750) başkentiydi. İlk çağlardan beri varlığı bilinen Harran Üniversitesi 8. yüzyılda Abbasi Hükümdarı Harun Reşit döneminde altın çağını yaşamıştır [KÜRKÇÜOĞLU, 1995]. Burada birçok bilim adamı yetişmiş, Yunan ve Asur dilindeki eski eserler Arapça'ya çevrilmiştir. Felsefe, matematik, tıp ve astroloji konusunda çalışmalar yapılmıştır. Kent İ.S. 1260 yılında Moğol Kralı Timur tarafından yağmalanmıştır. Osmanlı Padişahı Yavuz Sultan Selim yıkılmış üniversiteyi yeniden onartmışsa da, bu tarihten sonra üniversitenin önemi gittikçe zayıflamıştır. [NAHYA, 1983].

Harran evlerinin kökenini Mezopotamya medeniyetlerinde aramak gerekir. Bölgeyi İ.Ö. 2500-600 yıllarında yöneten Asurlulara ait tabletlerde Harran evlerine benzer şekiller görülür [NAHYA, 1983]. Mezopotamya kazıları; kubbeli, önu kare avlulu veya odalı yapıların İ.Ö. 7. yüzyıllarda bile kullanıldığını göstermiştir. [MÜLLER ve VOGEL, 1974]. Bu kubbeler 5-10 metre çapındaydı.

Geleneksel yapı biçimini etkileyen bir etken olarak, Harran'ın iklimine bakıldığında, sıcak-kuru bir iklimle karşılaşılır. Deniz düzeyinden yükseklik 345 metredir. Gece-gündüz sıcaklık farkı da, yaz-kış sıcaklık farkı da fazladır. Yıllık toplam yağış ender olarak 40 cm'nin üzerine çıkar. Ortalama Yüksek Sıcaklık Temmuz ve Ağustos aylarında 39 °C, Ortalama Düşük Sıcaklık Ocak ayında 2 °C' dür.

Geleneksel yapı biçimini etkileyen bir diğer etken olarak, Harran'ın sosyal yapısına bakıldığında, tarihinin büyük bir bölümünde yerleşik toplumların kültürel ve dinsel merkezi olduğu görülür. Son beş yüz yıldaysa göçebe toplumların geçici yerleşim yeri olarak kullanılmıştır [DOĞANAY, 1994]. Günümüzde halkın tümü Türkçe konuşmakta, ancak anadili Arapça olanlar nüfusun yüzde doksanını, Kürtçe olanlar yüzde onunu oluşturmaktadır. Son elli yılda, Güneydoğu Anadolu Projesiyle kuru tarımdan sulu tarıma geçilmesi sonucu, göçebe yaşam tarzı ve ataerkil aile yapısı hızla değişmiştir. Mevsimlik göçerlik ve yerleşik yaşam tarzı egemen olmaya başlamıştır.

İklimin sıcak-kuru olması nedeniyle bölgede ahşap kıttır. Bu nedenle insanlar evlerini toprak, tuğla ve biraz da taş gibi kolay buldukları malzemelerden yapma yoluna gitmişlerdir. Harran geleneksel evlerinin bir diğer özelliği, hızlı kurulabilmesidir. Göçebe yaşam tarzı ve iklim koşulları insanları çadır gibi hızla kurulabilen, aynı zamanda soğuşu, sıcağı geçirmeyen bir yapı biçimini benimsemeye zorlamıştır.

Güney İtalya'daki "trullo" ları araştıran GERMAN [1974], bunların İ.S. 15. ve 16. yüzyıllarda ortaya çıktığını yazar. O zamanlarda evlerden vergi alındığını, halkın derebeylere vergi ödememek için, vergi memurlarının ziyaretini duyduklarında hemen sökebilecekleri ve sonra tekrar kurabilecekleri bir yapı tarzını benimsediğini ileri sürer. Harran evlerinin de göçebe halk tarafından, yerel malzemelerle hemen kurulabildiği için benimsendiğini söyleyebiliriz.

Ana yapı malzemeleri toprak, kerpiç ve tuğla olduğundan, yapı ömrü sınırlıdır. Günümüzde ayakta duran yapıların 70-150 yıldan daha eski olduğu söylenemez. Büyük bir olasılıkla Harran geleneksel evleri, tarihin akışı içinde defalarca yıkılmış, unutulmuş ve kazılar sonucu tekrar kurulmuştur. Formlarında zaman içinde değişiklik de olmuştur. 12. yüzyıl gezginlerinden İbni Cübeyr Harran'ın kubbeli evlerinden bahseder [KÜRKÇÜOĞLU, 1995]. 17. yüzyıl gezgini olan Evliya Çelebi Harran'ın terkedilmiş toprak evlerinden bahseder [ZILLIOĞLU, 1966]. Alim Şeyh Yahya'nın kentin kuzeybatı tarafındaki türbesinin büyük bir kubbeyle örtülü olduğunu yazarken, evlerin kubbeleri hakkında hiçbir şey yazmaması, o zamanlarda kubbeli evlerin olmadığını gösterir. Harran'a ait bir 19. yüzyıl fotoğraf konik yapıların çadır gibi hemen yerden başlayarak yükseldiğini gösterirken, 20. yüzyılda tüm kubbeler kare planlı bir temel yapının üzerine kurulmuştur.

Kent Dokusu

Harran'ın sokak dokusu da, evleri gibi organiktir. Aynı aşirete bağlı insanlar bir arada yaşama isteği gösterirler. İnsanlar evlerini akrabalık ölçüsüne göre, birbirine yakın kurmuşlardır. Bunun sonucunda doğal ve rast gele bir sokak dokusu ortaya çıkmıştır. Sürekli göçebelikten geçici göçebeliliğe geçişte, yaşamlarını tarım ve hayvancılıkla kazanan insanlar, üretim eylemlerine yakın olarak yaşamak zorundaydılar. Bu nedenle barınaklarında, yalnız kendileri için değil hayvanları ve ürünleri için de mekanlar yapmışlardır.

Mekansal Organizasyon

Günümüzde Harran'da kare planlı odaları örten konik kubbeli evler çoğunluktadır. Tek bir kubbeyle örtülü her yapı birimi yaşama odası, mutfak, kiler, depo veya ahır olarak görev yapar. Bu odalar, iç kapılar veya kemerlerle birbirine bağlıdır. Bazı odalar küçük bir kapıyla avluya açılır. Banyo; mutfak olarak kullanılan mekanda bulunur. Kışın, yöre halkı tarafından "tandırılık" olarak adlandırılan mutfak, aynı zamanda

yaşama mekanı olarak kullanılır. Suyun az olması nedeniyle tuvalet yapı içinde yer almaz. Avlunun bir köşesinde odalardan uzak bir yerde yer alır. Bazı evlerin avlusunda su kuyusu ve ocak da bulunur.

Ailenin gelir düzeyi, aile fertlerinin sayısı ve gereksinimler evin oda sayısını belirler. Ancak aile büyüdükçe veya yeni gereksinimler doğdukça eve yeni odalar eklenebilmektedir. Harran geleneksel evleri esnek, başka bir deyişle büyüyebilir ev kavramının tipik bir örneğidir. Harran evlerinin mekansal organizasyonunda odalar; avlunun bir tarafında bir, iki veya üç sıra olarak yer alır. Bu sıralar; kubbelerin birbirini batı güneşine karşı gölgelemeleri amacıyla, doğu-batı eksenli boyunca yer alır. Ancak bu genellemeye uymayan evler de vardır (Şekil: 1 ve 2).

Fiziksel Çevre Denetimi

Her bir konik kubbenin yanlarında havalandırma delikleri vardır. Ayrıca baca ve havalandırma deliği olarak görev yapan bir diğer delik kubbenin tepesinde yer alır. Yan deliklerin açılışında herhangi bir tercih edilen yön yoktur. Yan delikler dört, üç veya iki yöne açılır ve karşılıklı havalandırma sağlar. Kare planlı kübik yapı tabanının yan duvarlarında avluya ve yola açılan küçük pencereler bulunur. Pencereler 30-40 cm. gibi çok küçük bir boyuttadır. Delikler ve pencereler kışın kapatılır ve yazın doğal havalandırma için açılır.

Yazın yapı içindeki sıcak hava yükselerek tepe deliğinden dışarı çıkar. Böylece sürekli bir doğal havalandırma sağlanır. Bunun sonucu olarak aşırı yaz sıcaklıklarında son derece serin mekanlar elde edilir. Yapıların kübik ve küresel biçimleri nedeniyle, oldukça düşük dış yüzey/hacim oranları vardır. Bu, kapatılmış delik ve pencereleriyle kışın da az ısı kaybeden bir yapı formudur. Ayrıca 60-70 cm. kalınlıktaki kerpiç duvarlar, iyi bir ısı yalıtımının yanı sıra, uzun bir ısı zaman gecikmesi sağlar.

Konstrüksiyon ve Malzeme

Konik kubbeler yassı tuğlaların her sırada içeri doğru kaydırılmasıyla örülür. Bunlar; güneşte kurutulmuş kerpiç veya eski yapıların kalıntılarından toplanan pişmiş tuğlalardır. Kubbe duvarının kalınlığı 25-35 cm. kadardır. Bu bir anlamda yalancı kubbedir çünkü alışılmış kubbeden farklı olarak yükler düşey yönde taşınmaktadır.

Kubbelerin tepesi her zaman baca gibi açık bırakılır. Bacalar üç yassı tuğlanın çatılmasıyla yağmurdan korunur. Kubbeler çap ve yükseklik ölçüsü olarak aynı değildir. Kübik taban yapıdan 3-5 metre yüksekliktedir ve her yıl Haziran ayında dıştan çamurla sıvanır. Kubbelerin dış tarafında sıvama sırasında iş iskelesi görevini yapan taş çıkıntılar bulunur. İç sıva, yerden yaklaşık insan boyu yüksekliğe kadar yapılır.

Kare planlı taban duvarlarında güneşte kurutulmuş kerpiç, pişmiş tuğla ve çok az miktarda taş kullanılmıştır. Tüm tuğlalar el yapımı olduğundan boyutsal farklılıklar gösterirler. Ortalama bir tam tuğla 24x24x4.5 cm. ve yarım tuğla 13x24x4.5 cm. boyutundadır. Az sayıdaki taş daha çok taban duvarlarının üst köşesiyle kubbe arasındaki geçiş bölgesinde kullanılmıştır ve bunlar da eski yapı kalıntılarından sağlanmıştır. Bu tür malzeme yörede "devşirme" olarak anılmaktadır. Bazı Harran evlerinin duvarlarında antik yapılara ait taş kabartmalarla bile karşılaşılır.

Taş ve tuğlaların birleştirilmesinde yalnız toprak harcı kullanılır. Kum ve kireç kullanılmaz. Doğanmış saman yalnız sıva harcına katılır. Güneşte kurutulmuş kerpiç çamuruna da saman katılmaz.

SONUÇ

Geçmişte konut olarak kullanılan Harran evleri, günümüzde bazıları hariç çoğu, ahır ve depo olarak kullanılmaktadır. Büyük bir bölümü yıkılmak üzeredir. Yerel halk yabancılara karşı konuksever olmakla beraber bu evleri restore edecek, koruyacak ve sağlık donatılarını sağlayabilecek kadar varlıklı ve kültürlü değillerdir.

Harran evlerinin kökeni eski Mezopotamya uygarlıklarına kadar gider. Zaman içinde değişikliklere uğramıştır. Unutulmuş ve kazılar yoluyla tekrar keşfedilmiştir. Konik kubbeler bazen çadır gibi yere kurulmuş, bazen de günümüzde olduğu gibi kare planlı taban yapılarının üstüne oturtulmuştur. Böylece bir taraftan geniş mekanlar elde edilirken diğer taraftan dayanıklı bir yapı elde edilmiştir.

Harran evlerinin gelişigüzel yerleşim düzeni insanları strese sokmayan doğal görünümlü bir çevre oluşturur.

Geleneksel Harran mimarisi günümüzde popüler olarak tartışılan "esnek yapı", "tekrar kullanılabilir yapı bileşeni", "çevre dostu yapı", "iklimsel yapı tasarımı" ve "sürdürülebilir yerleşim" gibi kavramları bünyesinde barındırmaktadır. Modüler bir düzeni olan konut bölümlerinin, ailenin ileride doğacak gereksinmelerine göre artırılması olanaklıdır. Bağlayıcı olarak toprak harcı kullanılması nedeniyle yapı bileşenleri kırılmadan tekrar kullanılabilir. Ana yapı bileşenlerinin üretimi çevre kirliliği oluşturmamaktadır. Kullanılan yapı elemanlarının ısı yalıtımı ve geciktirmesi, yapı bölümlerinin birbirlerini gölgelemesi, havalandırma delikleriyle yapının havalandırılması doğal iklim denetimi sağlamaktadır. Bugünün ve geleceğin gereksinmelerini karşılayabilecek, yörenin doğası ve topoğrafyasıyla uyumlu sürdürülebilir yerleşim şeklidir.

Bu yöresel mimari tekrar kaybolma tehlikesiyle karşı karşıyadır ve modern mimariye ilham kaynağı olabilecek pek çok gizeme sahiptir.

KAYNAKLAR

DOĞANAY, F., Sosyal ve Kültürel Dönüşme Sürecinde Harran Ovası ve GAP Uygulaması. Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilan Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü, 1994.

GERMAN, A., Trullolar. Mimarlık. No 5. Mayıs 1974. Sayfa 34-37.

KÜRKCÜOĞLU, A.C., Ruha'dan Urfa'ya 1780-1980. Şanlıurfa: Şanlıurfa Belediyesi Kültür ve Eğitim Müdürlüğü Yayını, 1990.

KÜRKCÜOĞLU, A.C., Tarih ve Tarım Şehri Harran. Ankara: Harran Köylere Hizmet Götürme Birliği Kültür Yayınları, 1995.

MÜLLER, W., VOGEL, G., Atlas zur Baukunst. Tefeln und Texte, Band 1. München: G Auflage dtv. GmbH und KG, 1974.

NAHYA, O., Urfa-Harran Bölgesinde Geleneksel Halk Mimarisinde Tuğla-Taş-Kerpiç Evler Üzerine Bir İnceleme. II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri. Volume 5. Ankara: Milli Folklor Araştırma Dairesi Başbakanlık Basımevi, 1983. Sayfa 139-147.

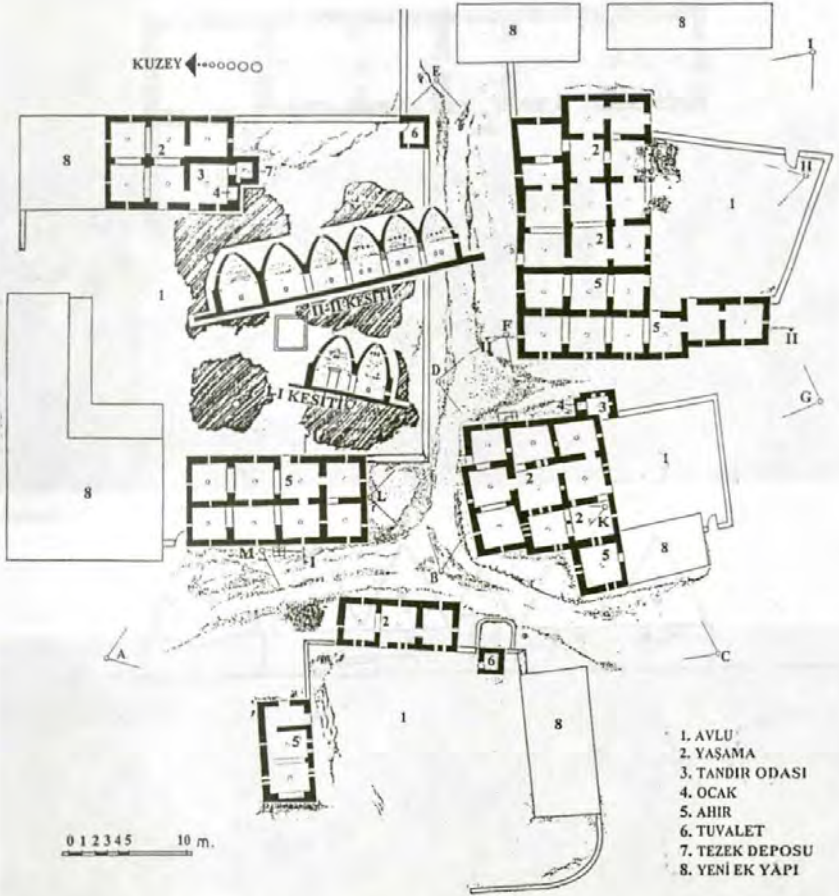
NAUMANN, R., Eski Anadolu Mimarlığı. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayını, 1991.

ÖZFIRAT, A., Eskiçağda Harran. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1994.

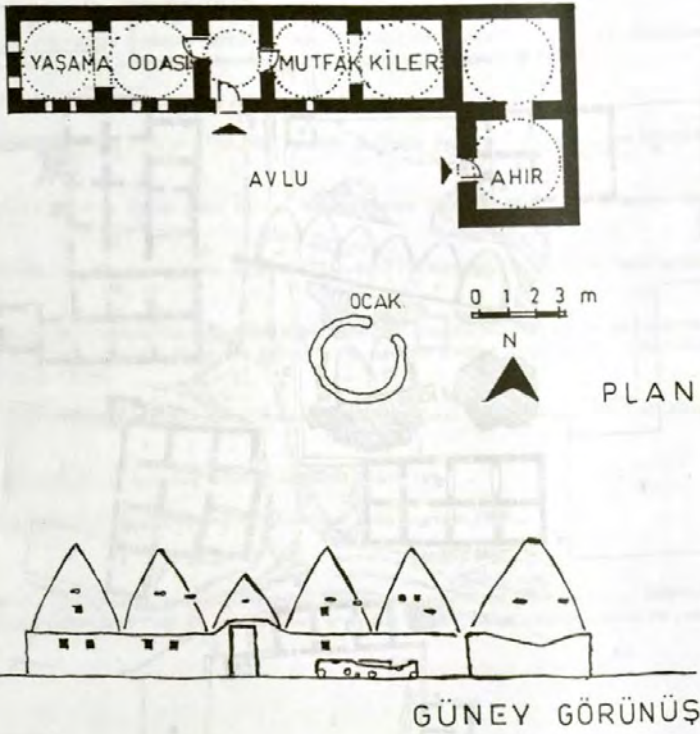
ZİLLİOĞLU, M., Evliya Çelebi Seyahatnamesi. Cilt 3. İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1966.

Teşekkür Yazarlar, bu araştırmanın gerçekleştirilmesinde yardımlarını esirgemeyen Dicle Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dekanı Sayın Prof. Dr. Zülküf Güneli'ye teşekkür ederler. Onun katkıları olmadan bu çalışma yapılamazdı.

Toprağın Sırrı - veya Harran Yöresel Mimarisi

Şekil 1 : Tipik bir Harran komşuluk biriminin plan ve kesitleri.

Şekil 2 : Kale civarında Cuma Alma Evi plan ve görünüşü.

Toprağın Sırrı - veya Harran Yöresel Mimarisi

Resim 1

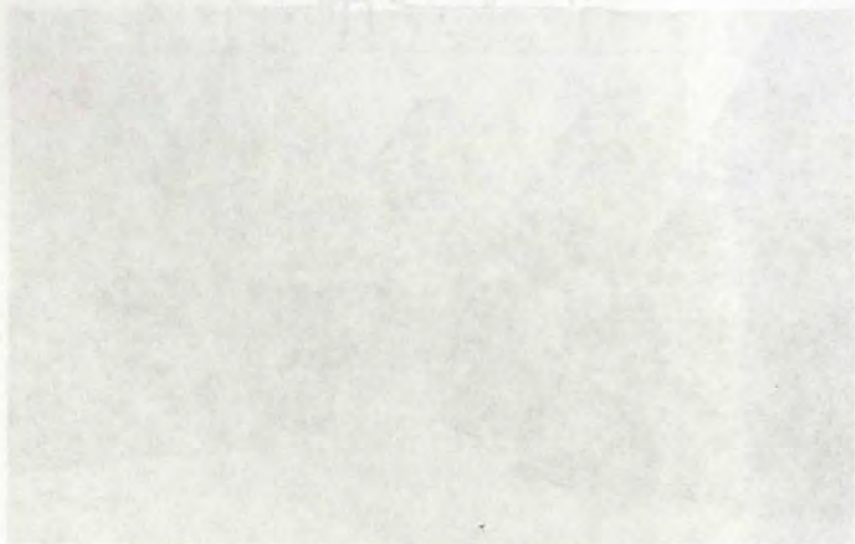

Resim 2

Prof. Dr. Mesut B. ÖZDENİZ - Ayhan BEKLEYEN -
İ. H. GÖNÜL - H. SARIGÜL - T. İLTER - N. DALKILIÇ - M. YILDIRIM

Resim 3

1/10/2018

ŞANLIURFA KÜLTÜRÜNDE DERGAH, BALIKLIĞÖL VE BALIKLARIN KÜLTÜREL MİRAS OLARAK YERİ VE ÖNEMİ

Mehmet TAŞ - Ö. Sait KILIÇ*

GİRİŞ

Kültür, bir toplumda geçerli olan ve gelenek halinde devam eden her türlü inanç, dil, duygu, düşünce, sanat ve yaşayış öğelerinin tümüdür. Kültür toplumsaldır, tarihseldir, öğrenilip aktarılan miraslardır. Milletlerin kimliklerini geçmişten aldıkları ve geleceğe aktarılan değerler oluşturur (1).

Toplumlar, hem teknolojik gelişmelere ayak uydurabilmeleri hem de sosyal yapılarını temel özellikleri ile devam ettirebilmeleri için mevcut kültürel miraslarını koruyup yeni nesillere aktarmak durumundadırlar.

Tarih boyunca Şanlıurfa'nın yüzlerce uygarlığa, binlerce yıl ev sahipliği yapması ona güçlü bir kimlik kazandırmıştır. Bu ev sahipliği onu yormamış, her konunun bıraktığı armağanları yeni konuklarına bu uygarlıkların geleceğe ait bir emanet olduğu bilinciyle teslim etmiştir. Bu özelliğiyle zenginleşmiş, muazzam bir kültüre sahip olmuştur. Bu kültürün içinde bilim, folklor ve efsaneler iç içe sarmış dolaş yaşamaktadır.

Şanlıurfa'nın eski dönemlerdeki tarihselliğine yaraşır bir biçimde yakın geçmişinde de büyük bir destan, apaçık bir biçimde gözlemlenen büyük bir geleceği vardır. Bu ise Şanlıurfa'nın bir mekan, bir kent olmaktan öte bir "kimlik" özelliği taşıdığına göstergesidir. İşte Urfa, dolayısıyla Urfa'lı bu kimliğin sahibi ve taşıyıcısı olan bir "varlık"tır (2).

Şanlıurfa; tarihi geçmişi 9 bin yıl öncesine dayanan "müze şehir", Hz. İsa'nın kutsayıp "The Blessed City" diye tanımladıkları "Peygamber Şehri". Bu şehrin tarihi sokaklarında ve çarşısında gezerken kendinizi tarihin derinliklerinde hissetmemeniz mümkün değil (3).

* Mehmet TAŞ, Ö.Sait KILIÇ, Harran Üniversitesi, MYO, Bozova - ŞANLIURFA

Yüzeysel araştırmalar ve arkeolojik kazılardan elde edilen buluntulardan Şanlıurfa'nın insanlık tarihinin başlangıcından bu yana çeşitli kültür ve medeniyetlere sahne olduğu anlaşılmaktadır. Zengin bir kültür birikimini bağrında taşıyan Şanlıurfa, DİNİ TURİZM VE ARKEOLOJİ TURİZMİ açısından zengin bir potansiyele sahiptir (4).

Din bir milletin kendisine has olan iman ve inanışlar manzumesidir. Din önemi küçümsenmeyecek çok dikkate değer bir kültür unsurudur. Şöyle ki, dünya tarihi dinler tarihinden ibarettir diyen tarihçiler vardır (5). Son yıllarda gittikçe önem kazanan inanç turizmi bunun bir göstergesidir. Bu inanç turizmi açısından Şanlıurfa topraklarındaki diğer yapılar gibi tek bir kültürün tarifinden ibaret değildir. O, tarihin ateist, Budist, çok tanrılı, tek tanrılı, istilacı himayeci, bütün topluluklarda birer figür almış koca bir geçmişin özetidir (6).

Hz. İbrahim'in haturasını taşıyan Dergah, Balıklıgöl ve Balıklar Urfa kültürünün oluşumunda büyük bir öneme sahiptir. Kültürel mirası taşıyan ve canlı tutan en önemli değerlerdendir. Bu değerler Şanlıurfa'nın kimliğini oluşturarak onunla bütünleşmiştir.

Şanlıurfa denince akla önce Hz. İbrahim geliyor. Bütün Peygamberlerin atası... Allah ve tek Tanrı olduğunu ilk defa tebliğ etmiş olan Ulu Peygamber, Milat'tan Önce 18. yy.'da yaşadı. Muhtemelen Urfa yakınlarında doğdu, sonra güneye gitti. Oğlu, Arapların atası olan Hz. İsmail ile Kabe'yi inşa ederek Mekke şehrini oluşturdu. Filistin'e gidip orada vefat etti. Hz. Musa 7. kuşakta torunudur. Ayrıca her 3 semavi dinin de Peygamberi kabul edilir. (Yahudilik, Hıristiyanlık, Müslümanlık) Batı dillerindeki adı Abraham'dır. Özellikle Hz. İbrahim Urfa'nın gelenek, görenek ve inançlarını direkt olarak etkilemiştir. Hz. Eyyüp ile birlikte Urfa'nın manevi mimarı sayılmaktadır.

Bu çalışmada Hz. İbrahim ile ilgili Dergah, Balıklıgöl ve Balıkların kültürel miras olarak Urfa'nın kültürel yapısında yeri ve önemi açıklanmaya çalışılmıştır.

DERGAH (MEVLİD-İ HALİL MAKAMI)

Dergah, menkıbeye göre Hz. İbrahim'in doğduğuna inanılan mağaradır. Mağaraya erkekler ve kadınlar için ayrı ayrı birer kapı ile girilir. Evliya Çelebi'ye göre bu mağara Nemrud'un Hz. İbrahim'i ateşe atmadan önce aç ve susuz bırakmak suretiyle hapsettiği mağaradır. Allah'ın hikmeti ile mağaranın bir tarafından ince bir su akmaya başlar. Halen akmakta olan bu suyun pek çok özelliği vardır;

Her kim bu sudan içse koyun eti yemiş kadar güçlü olur. Kırk gün içilirse kırk çeşit hastalıktan kurtulup, vücut beyaz inci gibi olur. Üç sabah bu sudan içen, hileden sevdadan, hayalden, korkudan uzak olup, kendisini gayet zinde hisseder. Hatta dizanteri hastalığına tutulsa bile bu su ona şifa verir. Kabızlığı gideren bu su yetmiş derde deva olduğu gibi süt lezzetinde olup, kışın ılık, yazın serindir. (9)

Makam gerek yerli halk ve gerekse dışarıdan gelenler için en çok ziyaret edilen yerdir. Her türlü muradına kavuşmak ve sevap kazanmak amacıyla en çok ziyaret edilen makamdır.

Nemrud'un zulmünden korunmak için annesi Hz. İbrahim'i bu mağarada doğurup, emzirdikten sonra bir taşla mağaranın ağzını kapatmak suretiyle tehlikelerden korumuştur. Hz. İbrahim mağarada kaldığı süre içerisinde sağ baş parmağını emerek açlığını gidermiştir. Halk arasında çocukların parmaklarını emmesi Hz. İbrahim'den hatıra olarak kalmıştır.

Çocuk sahibi olmak isteyenlerin en çok ziyaret ettikleri yerlerden birisidir. 1991 yılında yapılan araştırmaya göre nüfusa kayıtlı 510.918 erkekten 13.367'si İbrahim, 17.115'i Halil, 9.418'i İbrahim Halil ve 99.980'i ise İbrahim/Halil/İbrahim Halil olarak tespit edilmiştir. Bu da Hz. İbrahim'e halkın ilgisinin bir ifadesidir (7). Konuşamayan çocuklar Dergah'a götürülerek mağaranın anahtarı ağızda çevrilmek suretiyle konuşulacağına inanılır. Yeni gelenler, süttten kesilen çocuklar ile sünnet olan çocuklar tarafından ziyaret ettirilir.

Daha önceleri karayolu ile Hacca giden hacıların uğradıkları en önemli merkezlerden birisi olan Peygamberler şehri, karayolu ile Haccın yasaklanması sonucu Şanlıurfa Turizmi büyük bir darbe yemiştir. Ziyaretçiler Urfa halkı tarafından duruma göre üçer beşer kişi veya aile şeklinde bir birileriyle yarışircasına gelen hacıları evlerine davet ederek ikramın en güzelini sunarlardı. Komşuluklar, dostluklar bir başka olur. Hz. İbrahim (A.S.)'ın ahlakının en güzel tezahürü Halil İbrahim sofraları kurulur. Misafire ikram ve cömertlik insanların en önemli vasfıdır.

BALIKLIĞÖL VE BALIKLAR

Hz. İbrahim Peygamber, devrin zalim hükümdarı Nemrud halkının taptığı putlarla mücadele etmeye, onları kırıp parçalamaya ve tek fikrini savunmaya başlayınca, Nemrud tarafından bugünkü kalenin bulunduğu tepeden ateşe atılır. Bu sırada Allah tarafından ateşe "Ey ateş, İbrahim'e karşı serin ve selamet ol" emri verilir. Bu emir üzerine ateş suya, odunlarda balığa dönüşür. Hz. İbrahim bir gül bahçesinin içerisine sağ olarak iner. Göldeki balıklar halk tarafından kutsal olarak kabul edilerek yenilmemekte ve korunmaktadır.

Balıklıgöl'ün suyu da Dergah suyu gibi şifalıdır. Urfa'daki en önemli ziyaret yeri ve kültürel miraslardan birisidir. Balıklıgöl ve kutsal sayılan balıklar inanışa göre Hz. İbrahim ateşe atıldığı zaman ateşe düştüğü yerden bir su kaynar ve ateş suya odunlar ise balığa dönüşür. Bu nedenle balıklar kutsal sayılır ve balıkları yenilmez.

Herhangi bir dileği olan kişi Cuma gecesi binbir adet pirinç, nohut, fasulye yada buğday tanesine dua okuyup, suya yani balıklara atmak suretiyle dileğinin olacağına inanır.

Doğumdan sütü az olan yada olmayan kadınlar Balıklıgöle gider, nohut veya buğday atmak suretiyle sütünün artacağına inanırlar (9).

Rivayete göre kutsallığını kabul etmeyip, balıklardan yiyen kişi ya felç olur, yada ölür (8). Adamın biri balık otu dökerek balıkları öldürür, bu balıkları alıp, evine götürür. Daha sonra bu balıklardan pişirip yer, kendisi ile birlikte aileden yedi kişi ölür (9).

Kültürel değerler, insanların bedeni, toplumsal ve ruhi ihtiyaçlarını tatmin etmeye yarayan değerler manzumesidir.

Bedeni ihtiyaçlar; İnsanın yaratılışının icabı olan ihtiyaçlarıdır. İnsan gıdaya, soğuğa, sıcağa rutubete karşı vücudu muhafazaya, örtünmeye, meskene ve neslinin devamı için de bir eşe muhtaçtır. Kültürel değerler bu hususta yalnız imkanlar ve vasıtalar temin etmekte kalmıyor, bunların türü, şekli, tarzı, biçimi hakkında ölçüler, kaideler, normlar da vazdediyor. Beslenme ihtiyacı rast gele gıdalarla tatmin edilmiyor. Kültür bunların tümüyle birlikte hazırlanış şeklini, pişirme tarzını da önceden tespit etmiş bulunuyor. Elbisenin şekli, biçimi, örf ve adetlere göre moda ile tayin edilmiştir. Mesken inşası, eş seçmek hususunda da toplumun normunun ve idealinin tesiri inkar edilemez.

Toplumsal ihtiyaçlar; Bunların başında fertlerin arasındaki münasebetlerin tanzimi gelir. Bunun tanzimi için de işbirliğine, muhtelif meslek ve sanat sahiplerinin ahenkli bir şekilde çalışmalarına, ya doğrudan doğruya, ya da dolaylı olarak birbirlerine yardım etmelerine borçludur. Bu tür münasebetleri gerek verdiği, gerek kolektif faaliyetleri temin ve tanzime yarayan toplumsal teşkilat, kurumlar, örf ve adetler, ahlaki ve dini sorumluluklar, kaideler olduğu gibi bunların müeyyedileri olan cezai Kanunlar ve Mevzuatları da vardır. Bu kültür birikimini nesilden nesile taşıyan en önemli vasıta terbiye sistemidir. Genç nesiller toplumun nizamlarına, örf ve adetlerine bu sistem sayesinde alıştırmakta ve onun ideallerine, kıymetlerine, görüş ve düşüncesine göre yetiştirilmektedirler. Böylece kültürel değerler kesintisiz ve fasilasız bir şekilde nesilden nesilden intikal ettirilmektedir.

Ruhi İhtiyaçlar; Ruhi kültürel ihtiyaçların tatmine yarayan vasıtalar bazen bütün kültüre damgasını basan, onun ağırlık noktasını, özünü teşkil edebilecek düzeyde önemli bir mana, bir mahiyet taşımaktadır. İnsan çevresine intibak hususunda ne derece muvaffak olursa olsun manevi ihtiyaçlarına karşı kayıtsız kalamamaktadır. Hatta özellikle maddi sahalardaki başarısı oranında manevi ihtiyaçları önem kazanmaktadır. Manevi ihtiyaçların başında günlük hayatın zorluklarından, gerçeklerden kaçmak, izah edemediği olaylar karşısında aciziyet, korku, dehşet ve hayretten kurtulmak, gelecek veya akıbeti hakkındaki endişelerini gidermek, devamlı bir iç huzura kavuşmak hasreti ve benzeri gelmektedir. İnsanlar bu ihtiyaçlarını zevki ile eğlenceye, oyalanmaya ve kendisinin ifade arzusuyla sanata, arzularına kavuşma, neden arama, sığınma maksadıyla dine baş vurmaktadır (10).

İnsan oğlunun biyolojik, toplumsal ve ruhi ihtiyaçlarını kısaca maddi ve manevi ihtiyaçlar olarak da ifade edebiliriz. İnsan kültürünün maddi ihtiyaçlarından olan ilim ve sanat dallarını aktaran mümtaz kişiler olduğu gibi, manevi ihtiyaçlar dediğimiz insanın kendisini bilmesi ve anlaması için derin görüş ve saf sevgi kuvvetine sahip üstün yetenekli şahıslarda vardır. Bu şahıslara insan topluluklarına İlahi Vahyi ulaştırma ve doğru yolu gösterme gibi manevi değerler manzumesinin tamamı yüklenmiştir. Bu şahıslar Allah'ın Peygamberleri ve elçileridir. Hayatın gayesini bilmeyen, kültürünü sağlam temellere oturtamaz.

İşte Urfa kültüründe önemli yeri olan Hz. İbrahim pek çok özelliği ile günümüze dek ulaşan kültürel mirasların asıl mimarıdır. Zira Hz. İbrahim (A.S)'in hayatındaki ilkler günümüzde bir inanç olarak halkın yaşantısında devam etmektedir.

Allah yolunda ilk ateşe atılan ve ilk hicret eden, ağız temizliğinde ilk misvak kullanan, beden temizliği ile ilgili ilkler (sünnet olma, tırnak kesme, tıraş olma vb.) ilk su ile taharet yapan, iç çamaşır giyen, ayakkabı giyip musafaha yapıp kucaklaşan ve alından öpen ilk insan.

Yukarıdaki değerlerin tamamı halkın benliğine yerleşmiş vazgeçilmez kurallardır. Örneğin; evliliğin ilk gecesinde damadın gelinin alnından öpmesi gibi, ayrıca kulak delip küpe takılması (Hz. Sare'yi çekemeyen Hz. Hatice O'nu çirkinleştirmek suretiyle zarar vermeye yemin etmişti. Daha sonra pişman oldu, bunu duyan Hz. İbrahim yemininin yerine gelmesi için Hz. Sare'nin kulağının delinmesi istemiştir.) (11). Burada açıklamaya çalıştığımız daha pek çok kültürel mirasın canlı tarihi vesikalari olan Dergah, Balıklıgöl ve Balıkların bugüne dek muhafaza edilmesi, o manevi değerlerin temelini oluşturması nedeniyle çok titiz ve itina ile muhafaza edilip mukaddes olarak kabul edilmişlerdir. Bunun bir göstergesi olarak balıklar kutsal sayılmakta ve yenilmemektedir. Niçin? Hep O Ulu Peygamberin manevi mimarın hatrasına saygıdan dolayı değil midir? Bu balıklar kutsal sayıldıklarından dolayı yenilmemektedir. Balıklara bilimsel açıdan yaklaştığımızda, yapılan araştırmalar sonucunda bunların normal diğer göl ve nehirlerde rahatlıkla rastlayabileceğimiz Cyprinidae dediğimiz Sazan balıkları ailesine ait iki tür ve üç alt tür olmak üzere beş tür balık cinsi olduğu tespit edilmiştir. Bunlar *Alburnus caeruleus* (Heckel, 1843), *Capoeta capoeta umbla* (Heckel, 1843), *Carasobarbus luteus* (Heckel, 1843), *Garra rufa obtusa* (Heckel, 1843) ve *Leuciscus cephalus orientalis* (Nordmann, 1848)'dir (12).

Fiziksel, kimyasal ve biyolojik açıdan balıklar ve su ortamı normal bir flora oluşturmaktadır. Balıkların yenilmesinde bu açıdan bakıldığında herhangi bir sakınca yoktur. Fakat! Manevi kültürel miras açısından incelendiğinde kesinlikle yenilmemesi gereken çok değerli varlıklar olduğu muhakkaktır.

Balıkların yenilmesi ekonomik olarak birkaç kişinin midesinin dolmasından başka bir şey değildir. Fakat manevi kültürel miras ve turistik açıdan baktığımızda değeri ölçülmeyecek kadar büyüktür. Dolayısıyla bu kıymetli varlıkların çok iyi muhafaza edilmesi gerekir. İnanç yönünden de aşırıya gidilmediği takdirde ki, şu an böyledir yani bir tapınma şeklinde değildir. Geçmişe ait mirasa saygı niteliğinde olduğundan dinen sakıncası yoktur. Doğal bir akvaryum görünümünde olan bu mirası turizm açısından şehir akvaryumu şeklinde çok daha iyi bir şekilde değerlendirme imkanı vardır. Şikago'daki Shedd akvaryumu 1930 Haziranında açıldığı günden beri her gün ortalama 12000 kişi tarafından ziyaret ediliyor olması bunun açıkça bir göstergesidir. Halkın dini inanç nedeniyle yakalamamak ve yememek konusundaki tutumu bir bakıma gıpta edilecek bir özelliktir.

Bu inanç balıkları bugüne dek korumakla birlikte hayvan ve doğa sevgisini de aşmıştır. Bu nedenle bu doğa harikasını çok iyi muhafaza etmek amacıyla devam eden çevre düzenlenmesinin daha geniş anlamda etkin bir şekilde uygulamaya konulması gerekir.

Bilindiği gibi bütün dünyada sanayileşme ve ondan kaynaklanan kentleşmenin giderek gelişim göstermesi milli kültürlerle sahip çıkma düşüncesini ortaya çıkardı. Bu durum giderek kültürel mirası koruma iç güdüsü ve bilinçlenmesini doğurdu. Böylece insanlık ve bilim alemi yeni bir müze tipini ortaya çıkardı. Folklor Açık Hava Müzeleri (FAHM) (13).

GAP büyük bir olgudur. Fakat bu büyük olgu, dünyanın kültürel mirasının en yoğun bulunduğu yer olduğunu unutturmamalıdır. Getirilecek her değer, bu büyük uygarlığı yaşatmak, zenginleştirmek, süreklilik kazandırmak için olmalıdır. GAP nasıl bir bölgenin bugününü, geleceğini düşünmek için yaşama geçiriliyorsa bunu sağlıklı kılacak temel unsur kültürdür. O olmadığı zaman sonuç umulan boyutlara ulaşamaz süreklilik sağlanamaz. Bütün gelişen teknolojiler kültürün arkasında onu işleyecek biçimde ele alınmalıdır. Çünkü giden kültürün yerini hiçbir şey dolduramaz (14).

KAYNAKLAR:

- 1- ARTUN, E. Çukurova Üniv. Yapılan Halk Kültürü İle İlgili Çalışmalar. 1. Türk Halk Kültürü Araştırma Sonuçları Sempozyumu, c. 1, 1996 ANKARA.
- 2- YETİK, Z. Gazeteci Yazar, İstanbul'daki Şanlıurfalılar Rehberi, 1996 İST.
- 3- HARPUT, Ş. Şanlıurfa Valisi, Peygamberler Şehri Şanlıurfa, Broşür, 1997.
- 4- ANONİM, Şanlıurfa İl Yılı, 1997.
- 5- ERGİN, M. KAPLAN, M. TİMURTAŞ, F.K. Türk Dili Yaygın Yüksek Öğretim Kurumları, 1997, ANKARA.
- 6- ÖNAL, A. TANRIVERDİ, T. Günüllerin Kalesi Hasankeyf, Skylife Aralık 1997, ANKARA

Şanlıurfa Kültüründe Dergah, Balıklıgöl ve Balıkların Kültürel Miras Olarak Yeri ve Önemi

7- **BAHŞIŞOĞLU, A.** Şanlıurfa ve Yakın Çevresi Ziyaret Yerleri ve Bu Yerler Etrafında Oluşan İnanışlar. *I. Türk Halk Kültürü Araştırma Sonuçları Sempozyumu, C.1, 1996 ANKARA.*

8- KAYNAK KİŞİ

ADI SOYADI : Yakup DEMİR
DOĞUM YERİ/TARİHİ : Urfa (Merkez) 01.01.1964
ÖĞRENİM DURUMU : Lise Mezunu
MESLEĞİ : Memur/Folklor Araştırmacısı
MEDENİ HALİ : Evli 3 çocuklu

9- **ÇELEBİ, E.** Seyahatname, C. 3-4, Üçdal Neşriyat 1986, İST.

10- **TURHAN, M.** Kültür Değişimleri, 1000 Temel Eser, MEB Yay., 1969, İST.

11- **KÖKSAL, A.** Peygamberler Tarihi, 1-2, s. 160-226, ANKARA

12- **ÜNLÜ, E. BİLGİN, F.H.** Şanlıurfa Balıklıgölde Bulunan Balıklar Üzerine Taksonomik Araştırma, *TÜBİTAK Dergisi.*

13- **İVGİN, H.** Türk Halk Bilimi Konusunda Şimdiye Kadar Yapılamayanlar, *I. Türk Halk Kültürü Araştırma Sonuçları Sempozyumu, c.1, 1996 ANKARA.*

14- **SÖZEN, M.** Urfa'nın Yeni Kimliği Nasıl Olmalıdır, "Arkitekt Urfa", ANKARA

Balıkların yenilmesi ekonomik olarak birkaç kişinin midesinin dolmasından başka bir şey değildir. Fakat manevi kültürel miras ve turistik açıdan baktığımızda değeri ölçülmeyecek kadar büyüktür. Dolayısıyla bu kıymetli varlıkların çok iyi muhafaza edilmesi gerekir. İnanç yönünden de aşırıya gidilmediği takdirde ki, şu an böyledir yani bir tapınma şeklinde değildir. Geçmişe ait mirasa saygı niteliğinde olduğundan dinen sakıncası yoktur. Doğal bir akvaryum görünümünde olan bu mirası turizm açısından şehir akvaryumu şeklinde çok daha iyi bir şekilde değerlendirme imkanı vardır. Şikago'daki Shedd akvaryumu 1930 Haziranında açıldığı günden beri her gün ortalama 12000 kişi tarafından ziyaret ediliyor olması bunun açıkça bir göstergesidir. Halkın dini inanç nedeniyle yakalamamak ve yememek konusundaki tutumu bir bakıma gıpta edilecek bir özelliktir.

Bu inanç balıkları bugüne dek korumakla birlikte hayvan ve doğa sevgisini de aşılacaktır. Bu nedenle bu doğa harikasını çok iyi muhafaza etmek amacıyla devam eden çevre düzenlenmesinin daha geniş anlamda etkin bir şekilde uygulamaya konulması gerekir.

Bilindiği gibi bütün dünyada sanayileşme ve ondan kaynaklanan kentleşmenin giderek gelişim göstermesi milli kültürlerle sahip çıkma düşüncesini ortaya çıkardı. Bu durum giderek kültürel mirası koruma iç güdüsü ve bilinçlenmesini doğurdu. Böylece insanlık ve bilim alemi yeni bir müze tipini ortaya çıkardı. Folklor Açık Hava Müzeleri (FAHM) (13).

GAP büyük bir olgudur. Fakat bu büyük olgu, dünyanın kültürel mirasının en yoğun bulunduğu yer olduğunu unutturmamalıdır. Getirilecek her değer, bu büyük uygarlığı yaşatmak, zenginleştirmek, süreklilik kazandırmak için olmalıdır. GAP nasıl bir bölgenin bugünü, geleceğini düşünmek için yaşama geçiriliyorsa bunu sağlıklı kılabilecek temel unsur kültürdür. O olmadığı zaman sonuç umulan boyutlara ulaşamaz süreklilik sağlanamaz. Bütün gelişen teknolojiler kültürün arkasında onu işleyecek biçimde ele alınmalıdır. Çünkü giden kültürün yerini hiçbir şey dolduramaz (14).

KAYNAKLAR:

- 1- ARTUN, E. Çukurova Ünv. Yapılan Halk Kültürü İle İlgili Çalışmalar. I. Türk Halk Kültürü Araştırma Sonuçları Sempozyumu, c. 1, 1996 ANKARA.
- 2- YETİK, Z. Gazeteci Yazar, İstanbul'daki Şanlıurfalılar Rehberi, 1996 İST.
- 3- HARPÜT, Ş. Şanlıurfa Valsi, Peygamberler Şehri Şanlıurfa, Broşür, 1997.
- 4- ANONİM, Şanlıurfa İl Yılığ, 1997.
- 5- ERGİN, M. KAPLAN, M. TİMURTAŞ, F.K. Türk Dili Yaygın Yüksek Öğretim Kurumları, 1997. ANKARA.
- 6- ÖNAL, A. TANRIVERDİ, T. Gönüllerin Kalesi Hasankeyf, Skylife Aralık 1997. ANKARA

Şanlıurfa Kültüründe Dergah, Balıklıgöl ve Balıkların Kültürel Miras Olarak Yeri ve Önemi

7- BAHŞIŞOĞLU, A. Şanlıurfa ve Yakın Çevresi Ziyaret Yerleri ve Bu Yerler Etrafında Oluşan İnanışlar. I. Türk Halk Kültürü Araştırma Sonuçları Sempozyumu, C.1, 1996 ANKARA.

8- KAYNAK KİŞİ

ADI SOYADI : Yakup DEMİR
DOĞUM YERİ/TARİHİ : Urfa (Merkez) 01.01.1964
ÖĞRENİM DURUMU : Lise Mezunu
MESLEĞİ : Memur/Folklor Araştırmacısı
MEDENİ HALİ : Evli 3 çocuklu

9- ÇELEBİ, E. Seyahatname, C. 3-4, Üçdal Neşriyat 1986, İST.

10- TURHAN, M. Kültür Değişmeleri, 1000 Temel Eser, MEB Yay., 1969, İST.

11- KÖKSAL, A. Peygamberler Tarihi, 1-2, s. 160-226, ANKARA

12- ÜNLÜ, E. BİLGİN, F.H. Şanlıurfa Balıklıgölde Bulunan Balıklar Üzerine Taksonomik Araştırma, TUBİTAK Dergisi.

13- İVGİN, H. Türk Halk Bilimi Konusunda Şimdiye Kadar Yapılmayanlar, I. Türk Halk Kültürü Araştırma Sonuçları Sempozyumu, c. 1. 1996 ANKARA.

14- SÖZEN, M. Urfa'nın Yeni Kimliği Nasıl Olmalıdır, "Arkitekt Urfa", ANKARA

Kentin güneyindeki tepenin üzerinde yer alan duvarlar, kenti çevreleyen ve 6. yüzyılda kısmen onarılan surlarla bağlantısı olan bir iç kaleye aittir. Kalenin güneybatısında yer alan, halk arasında Hz. İbrahim'in ateşe atıldığı mancınığa ait olduğu rivayeti ile ünlenen iki sütundan birinin üzerinde, İ.S. 3. yüzyılı veren Süryanice yazıt vardır¹⁷. Kalenin bu kısımdan alınmış kentin panoromik görüntüsünde, günümüzde camiye çevrilmiş bazı kiliseleri, uzaktan büyük yapılar olarak ayırt etmek mümkündür (Resim: 1). Söz konusu kiliseler daha çok geç Hıristiyan yapılarıdır. Kimisinin tarihi, kaynaklara dayandırılarak Bizans dönemine indirilse de yapıların mimari verileri, bazıları yazıtlarla da doğruladığı gibi, oldukça geçtir. Bunlardan başlıcaları, Sirkis Peygamber Camii (Resim: 2, 3)¹⁸, Selahaddin Eyyubi Camii (Resim: 4, 5)¹⁹, Reji

¹⁷ Süryanice kitabe " Ben askeri ka(mutan) BARŞ JAMAŞI (=Güneşin Oğlu)'ın oğlu AFTUHA. Bu sütünü ve üzerindeki heykeli başbakan MA'NU kızı (kral MA'NU) eşi, hanımefendim ve (Velintemim) kraliçe ŞALMETH için yaptım" yazılıdır. Kitabe adı geçen Edessa kralı IX. MA'NU (240-242)'dur (T.A. Sinclair, *Byzantine Islamic Fortification in the Middle East, Armies and Frontiers in Roman and Byzantine Anatolia, Oxford 1883, 310'dan nakleden C. Kürkçüoğlu, Şanlıurfa'da Çatlanan Tarih-Şanlıurfa Valiliği-ŞUKAV çevre Düzenleme ve Restorasyon Çalışmaları 1990-1995, Ankara 1995, 16; aynı bilgiler C. Kürkçüoğlu, Urfa Kalesi ve Şehir Surları, Şanlıurfa 1997 İl Yılı, Şanlıurfa Valiliği, 1997, 76'da tekrarlanır).*

¹⁸ Sirkis Peygamber Camii : Yeni Hal civarındaki bu yapı, kitabesine göre Muhammed Çarhoğlu tarafından 1965 yılında camiye çevrilmiş bir kilisedir (C. Kürkçüoğlu, ŞANLIURFA, Tanıma Eserleri Dizisi, Ankara 1997, 67). J.B. Segal bu caminin 1960'larda inşa edildiğini yazar (Segal 1970, 257). Ancak yapının bazilikal planı, C. Kürkçüoğlu'nun naklettiği, onun bir kiliseden çevrildiğini ifade eden yazıtla doğrular niteliktedir. Cami içinde uzun süre yerde yatmış görünen ve 1971'de J. B. Segal tarafından Urfa Müzesi'ne naklettirilen bir yazıt, Yakubi patrik Mar Ignatius'un, 1557 yılında, 29 Haziran'daki büyük Petrus ve Paulus yortusunda, Mar Georgios'a ithaf edilmiş kiliseye gelerek, vaftiz olayını yeniden testis ettiğini söyler. Camii harminde, güneydoğudaki payede yer alan bir diğer Süryanice yazıt ise "şehit Mar Georgios'un bu kilisesi, Antakya'ya patriği Mar Ignatius zamanında, 1844/45 senesinde inşa edildi" demektedir. J.B. Segal, 16. yüzyılda var olan ve 19. yüzyılda yenilenen Georgios kilisesinin, surların dışında batı kapısının yakınındaki Aziz Sergios ve Simeon Kilisesi'nin üzerine veya yakınına inşa edilmiş olabileceğini belirtir. Ki Aziz Sergios kilisesi, 503 ve 508'de Persler; 8. yüzyılda Abbasiler ve 1071'de Selçuklular tarafından tahrip edilmiş, ilk inşası 5. yüzyıla ait bir yapıydı (J.B. Segal, The Church of Saint George at Urfa (Edessa), BSOAS XXXV/ 3 (1972), 606-609). Kilisenin 19. yüzyıldaki inşaatı, harimdeki Arapça bir kitabe ile de doğrulanır (Kürkçüoğlu 1997, 67).

Yapı doğu-batı yönünde uzanmasına dikdörtgen planlı, üç nefli bir bazilika'dır. Nefler, sekizgen kesitli üçer paye ile birbirinden ayrılmıştır. Kilisenin batıda çift narteks vardır. Bugün iç narteksin üzeri kadınlar mahfili olarak kullanılır. Doğru duvarda var olması beklenen apsüs veya apsüsler, muhtemelen onarım veya ekimelerde örülmüş veya tamamen kaldırılmıştır. İtem naos hem de narteksler çapraz tonozlarla örtülüdür. Yapının camiye dönüştürülmesi sırasında kuzey cephesine üç gözlü bir son cemaat yeri ve minare eklenmiştir (E.T.).

¹⁹ Selahaddin Eyyubi Camii (Aziz Ioannes Prodromos/Adalı Kilisesi) : Veli Fuat Caddesi üzerindeki bu yapının ilk inşa tarihi 5. yüzyıla kadar indirilmektedir. Restore edildikten sonra Selahaddin Eyyubi Camii olarak kullanılan mevcut yapının, 5. yüzyılda inşa edilmiş Aziz Ioannes Prodromos (Vaftizci Yahya) Kilisesi üzerine 18. yüzyılın 2. yarısında inşa edildiği sanılmaktadır (Kürkçüoğlu 1997, 65-66). Ayrıca bkz. Segal 1971, 73, 109, 122, 224, 239, 256.

Doğu-batı yönünde uzanmasına dikdörtgen planlı yapı altında üç nefli tonozlu bir bazilika'dır. Orta nef yan neflerden daha geniş ve daha yüksek tunalıdır. Nefleri ayıran sütunlar birbirlerine yuvarak kemertle bağlanırlar. Naosun doğusunda üç apsüs, batısında çift narteks vardır. Yan apsüslere göre daha geniş olan ana apsisin yarım kubbesi istiridy kabuğu şeklinde dekore edilmiştir.

Naosun batısında yer alan nartekslerden dıştaki, ortada iki sütun ile yanlardaki payelerden oluşan, üzeri çapraz tonozlarla örtülü, yedi birimli bir revak şeklindedir. Dış narteksin tekrarı durumundaki iç narteks doğu yönünde altı sütuna oturur. İki katlı nartekslerin üzeri muhtemelen orijinalde de kadınlar mahfili (gynakion) olarak kullanılıyordu. Naosun kuzeyindeki konsol kalıntıları, iç narteks üzerindeki gynakionun kuzey yan nef boyunca da devam ettiğini göstermektedir. Muhtemelen bu galeri katı, güney yan nef üzerinde de vardı ve kiliseyi U şeklinde dolanıyordu. Ancak, güney duvarda yapılan onarım ve değişiklikler nedeniyle bugün buna ilişkin hiçbir iz görülmez. Yapıya batı cephe ortasındaki kapı ile, iç narteksin kuzey ve güneyine açılmış kapılardan giriş sağlanır (E.T.).

Kilisesi²⁰ ile Fırfırlı Cami'dir (Resim: 6)²¹. Bunlar, Anadolu'nun başka köşelerinde de görülen tarzda, 19. yüzyılda bazilika gibi erken Hıristiyanlık dönemine ait bir plan tipini tekrarlarlar. Ancak örtülerle cephelerde, tüm Anadolu'ya hakim bir moda ile birlikte, kimi yerel süsleme öğeleri dikkati çeker.

Urfa'nın kent panoramasında önemli bir yeri olan ve kutsallık simgesi "Balıklı Göl" çevresinde, Halil Rahman Camii (ki Theotokos'a ithaf edilmiş bir kilise/Yeşil Kilise ile vaftizhanesi üzerine oturmaktadır) ile Aziz Thomas Kilisesi'nin harabesi üzerine kurulduğu belirtilen Rızvaniye Camii (Ahmed Paşa veya Zulmiye C.) bugünkü görüntüleriyle tümüyle doğulu özelliklere sahiptir²². Ancak yine de, Hz. İbrahim'in²³ ateşe atıldığı yerde, alevlerin suya, ve odunların balığa dönüşmesi ile oluştuğuna inanılan "Balıklı Göl"; kentin güneyinde, surların dışındaki Hz. Eyüb'ün²⁴ çile çektiği yer olarak kabul edilen "mağara", İslamiyet öncesi inancı, yani Tevrat Peygamberlerini yad ederler. Tevrat peygamberleri İbrahim ve Eyüb'ün makamları, bugün Müslüman inananlarca yoğun olarak ziyaret edilmektedir²⁵. Hz. Muhammed'i, Hz. Adem, Hz. İbrahim, Hz. Musa ve Hz. İsa ile birlikte tasvir eden bazı İslam minyatürlerinde, önceki dinlere karşı duyulan saygıyı buluruz. Gerçekten de İslamiyet kendinden önceki tek Tanrılı dinleri inkar etmez, Kur'an'da da sık sık geçtiği üzere, bu dinlerin peygamberlerini saygıyla anar.

²⁰ *Rejl Kilisesi*: 58 Meydan'daki, Aziz Paulos ve Petrus Kilisesi olduğu belirtilen yapı günümüzde hali atölyesi olarak kullanılmaktadır. Geniş bir avlu içinde yer alan kilise, avlunun kuzeyindeki papaz evi denilen iki katlı bir yapı ile doğu ve güneydeki tonozlu mekânlarla bize bir manastırı çağrıştırmıştır (Kilisenin tarihine ilgili bilgi için bkz. *Kürkçüoğlu 1997*, 55).

Doğu-batı yönünde uzanan yapı üç nefli bir bazilikadır. Neferi ayıran taştan sütunların taşıdığı tonozlar son derece uzundur. Naosun doğu duvarındaki apsister muhtemelen onarımlar sırasında oradan kalkmıştır. Naosun batısında dışı açılan çift katlı bir narteks vardır. Narteksin alt katı kemerlerle dışı açılan bir revak şeklinde düzenlenmiştir. Hem naos, hem de narteks çapraz tonozlarla örtülmüştür. Batı cephe ortasında yer alan girişinin üzerindeki Süryaniye yazıt bugün de görülebilmektedir (E.T.).

²¹ *Fırfırlı Camii (Oniki Havat Kilisesi)* : Valt Fuat Caddesi üzerindeki camiye dönüştürülmüş yapı halk arasında "Fırfırlı Kilise" olarak anılır. İlk inşa tarihi bilinmeyen kilise, 1956 yılında camiye çevrilmeden önce, bir süre cezaevi olarak kullanılmıştır (*Kürkçüoğlu 1997*, 67-68).

Kilise, doğu-batı yönünde uzanmasına dikdörtgen planlıdır. Üç nefli bazilikanın orta nefi yan neflere göre daha geniş ve daha yüksek tutulmuştur. Neferi ayıran sütunlar, birbirinden sivri kemerlerle ayrılmışlardır. Orta nef, dört kubbeyle; yan nefler ise çapraz tonozlarla örtülmüştür. Orta nefin ortasındaki kubbe, diğerlerine göre daha yüksek olup, kasnağına sütünceler üzerine oturan 24 pencere açılmıştır. Üst örtü odada doğrudan sütunlara, yanlarda ise, duvara gömülmüş örme sütunlara oturmaktadır. Bu sütunlar, dışı da yansarak cepheyi hareketlendirmiştir. Kilisenin apsisi veya apsisi bugün yoktur. Batı cephedeki giriş, içte yarım kubbeli, dışta sivri kemerli olup, pembe renkli taştan yapılmıştır (E.T.).

²² Söz konusu yapıların Halil'ür Rahman Gölü'nün Gölü'nün güneybatı köşesinde yer alan Halil'ür Rahman Camii Eyyübilerden Melik Eşref Muzaferredin Musa tarafından 1211 yılında; gölün kuzey kenarı boyunca uzanan Rızvaniye Camii ise, Osmanlılar'ın Rakka Valisi Rızvan Ahmet Paşa tarafından 1716 yılında inşa edildiği *Şanlıurfa 1997 İl Yıllığı*, Şanlıurfa Valiliği, 1997, s. 75-76). J.B. Segal, Halife Abd-ül Melik'e yakınlığı bilinen Yahudi Athanasius bar Gumayye'nin özel fzinle 700 civarında kurduğu Thetokos (Merye Ana)kilisesinin (planında Yeşil Kilise olarak da adlandırır) belki Halil'ür Rahman Camii'nyerinde olduğunu belirtir (*Segal 1971*, 213).

²³ *Büyük Yahudi peygamberi İbrahim (Abraham), Hristiyan ve Müslümanlarca da tanınmış bir Yahudi peygamberdir. Kur'an'ın tanıdığı yirmidört peygamberden biridir ve kendisine on sayfalık kitap verildiğine de inanılır. Tanrı'nın gönderdiği bu on sayfalık kitaba Müslümanlar Şahif derler. Müslümanlar onun Nemrut tarafından ateşe atılıp yakıldığına inanırlar. Tevrat'ia ise onun yönetmiş olduğu eceliyet ölüğünü yazırlar (O. Hamerling, Dünya İnançları Sözlüğü, İstanbul 1993, 209).*

²⁴ *Eyüp, bir Yahudi peygamberidir. Müslümanların kutsal kitabı Kur'an, çeşitli surelerinde ondan söz ettiği gibi, Yahudilerin kutsal kitabı Eski Ahid'in (Tevrat'ın) kapsadığı kitaplardan biri de Eyüb'ün Kitabı adını taşır. Yahudi ve İslam inançlarına göre Tanrı'nın sevgili kulu ve çok zengin bir kişi olan Eyüb, Tanrı tarafından sınamak için bir çok derlere uğratılmış, bütün vücudunu yaralar kaplamış, O ise Tanrı adına bütün bunlara 7 yıl katlanmıştır. "Eyüp Peygamber sabrı" deymi de bu katlanıştan türemiştir (*Hamerling 1993*, s.151).*

²⁵ *Bunlar ve Şanlıurfa'daki diğer ziyaretler için bkz. S. Kürkçüoğlu, Ziyaret ve Adak Yerleri, Şanlıurfa 1997 İl Yıllığı, Şanlıurfa Valiliği, 1997,127-128.*

Urfa Müzesi'nde sergilenen, Hz. Meryem ve Hz. İsa gibi, kimi azizlerin heykelleriyle (Resim: 7), depoda korunan ve bahçede sergilenen kimi Hıristiyanlık eserleri, ayrıntılı bilimsel çalışmalar beklemektedir. Bu eserlerin bazılarında daha ilk bakışta, yerel kimi özellikler dikkati çeker²⁶. Özellikle Müze bahçesindeki kapağında haçın yer aldığı bir lahitin (sarkofajın) yanındaki Karaköprü'den gelmiş ve başı olmayan bir heykelde (Resim: 8) görülen kıyafet, araştırmacılarca saptanan İ.S.2-3.yüzyıla ait ve hemen hepsi Süryanice yazıtlı yer mozaiklerini akla getirir²⁷. Mezarlara ait bu mozaiklerden İ.S.2-3. yüzyıla tarihlenen birinde, bir Süryani ailenin bireyleri ayakta tasvir edilmiştir (Resim: 9).

Sanat tarihinde, "Mandylion İsa'sı" adıyla ünlenmiş kimi tasvirler, Hz. İsa'nın, bir mendil (veya peşkir) üzerinde mucizevi olarak belirmiş, yüzünün görüntüsünü içerirler. Batıda bu mendil, genelde Azize Veronika'nın elinde gösterilir²⁸. Bu mucizenin Doğulu söylemi, Urfa Kralı 5. Abgar (Abgarus) ile ilgilidir. En erkeni 4. yüzyıla kadar inen kimi kaynaklar, Hz. İsa'nın 5. Abgar'a yolladığı mendille ilgili söylenceyi naklederler²⁹. Öyle ki kral umarsız hastalığından Hz. İsa'nın kendisine yolladığı ve üzerinde yüzünün görüntüsü bulunan peşkirin mucizesi ile iyileşmiştir³⁰. Bugün Moskova, Tarih Müzesinde bulunan 11. yüzyıla ait bir yazmada (cod.382, fol. 192) yer alan minyatürün üst kısmında Abgar'ı hasta yatağında elçisine Hz. İsa'ya gitmesini söylerken, ortada Hz. İsa'nın kral Abgar'a mektup yazması, altta ise habercinin "mandylion"u krala sunuşu gösterilmiştir (Resim: 11)³¹. Urfa'yı (Edessa'yi) tüm Hıristiyan dünyasında meşhur kılan bu mendil, 10.yüzyılda Bizans başkentine, oradan da 1204'teki Latin işgalinde Avrupa'ya bir kutsal emanet/rölik olarak

²⁶ Müzede yer alan biri kadın, diğeri erkek iki heykelin kıyafetleri, bugün de yörede görebildiğimiz tarzda, yalvar üzerine giyilmiş uzun elbiseler (tanıklar) şeklinde doğuludur. Benzer giysiler, Urfa ve çevresinde bulunmuş mozaikler de dikkati çeker.

²⁷ Söz konusu mozaikler ve resimleri için bkz. *Urfa Hakkında SALNAME, 1927*, 54; J. B. Segal, "New Mosaics From Edessa", *Archaeology*, 12 (Autumn 1959), 150-157 ve; J. Leroy, "Nouvelles Découvertes Archéologiques Relatives à Edesse", *Syria*, Vol 38, Paris 1961, 161, fig. 1; 166, fig. 2.

²⁸ Veronika'dan Nikodemus İncil'i'nde sözü edilir. Abgar öyküsünün Batılı bir varyasyonu olan bir anlatıma göre, İsa çarşıya geriineye götürülürken ona atıyan Veronika, peçesiyile veya mendiliyle İsa'nın terini siler. Bu bez üzerinde mucizevi olarak, Kurtarıcı'nın imgesi (sureti) belirir. Daha sonraları bu Aziz'e'nin işaretini İsa'nın suretini taşıyan bir peçe olmuştur (Bedrettin Cömert, *Mitoloji ve İkonografi*, Ankara 1980, 126).

²⁹ A. Cameron, "The History of the Image of Edessa: The Telling of a Story", *Essays Presented to Ihor Sevcenko on his Sixtieth Birthday, Harvard Ukrainian Studies*, Vol VII, Cambridge 1983, 80-93'de en erken kaynak tarihi 4. yüzyıl verilirken, "Mandylion", *Oxford Dictionary of Byzantium*, Oxford 1991, 1282-1283'de bu tarih 6. yüzyıl olarak geçer. Ayrıca Abgarus söylenceyi ile ilgili iki önemli yayın için bkz. K. Weitzmann, "The Mandylion and Constantine Porphyrogenetos", *Cahiers Archéologiques*, XI (1959), 171-173; D.J. Pallas, *Die Passion und Bestattung Christi in Byzanz. Der Ritus-das Bild*, München 1965 (Miscellanea Byzantina Monacensia, Heft 2, ed. H.G. Beck), 134-145 (Das Hagion Mandellion).

³⁰ Buna göre Kral Abgarus, Hz. İsa'ya bir habercisiyle gönderdiği mektubunda gelip kendisini iyileştirmesini talep eder. O'da haberciyeye yüzünü silmiş mendille, bazı kaynaklarda bir mektup verir. *Oxford Dictionary*, 1284. Öyle ki İsa'nın Abgar'a yazdığı mektup mandylion gibi Urfa'yı koruyan bir kutsal emanet olarak kenî girişinde bulunuyordu. Bu mektup Hıristiyanlar için tılsım olduğu inancıyla boyunlarda naska olarak taşınmıştır. Bugün bu mektupun bazı satırların Urfa yakınındaki Kırk Mağara denilen mağarada kayalara kazınmış olduğu konusunda bkz. Segal 1971, 66.

³¹ Weitzmann 1959, fig. 10

taşınmıştır³². Bizans dönemine ait bilinen örnekler, her yıl 16 Ağustos'ta bayramı kutlanan, bu röliğin İstanbul'a götürüldüğü 944 yılından sonraya aittir. Kral Abgar'ın ve mandylion'un en erken tarihli tasviri, Sina Dağı'ndaki Azize Katherina manastırında bulunan ve K. Wetzmann tarafından bir triptikonun (üç kanatlı ikonanın) yan kanatlarından birisi üzerinde yer alır ve bu relikin İstanbul'a götürüşünün hemen sonrasına tarihlenir (Resim: 11)³³. Onunla ilgili öykü Fransız İhtilali'nde mendilin kaybolduğunu belirirken, Urfa'daki yerel bir deyiş mendilin, Ulu Cami (Eski Kızıl Kilise) içinde halen var olan bir kuyunun içine atıldığını anlatır. Bugün dahi bu suyun şifalı olduğuna inanılmaktadır³⁴.

Batı resminde 14.-15. yüzyıllardan başlayarak Azize Veronika ile ilgili resimlerde, Azize elinde İsa'nın yüzü belirmiş örtü tutar. 17.-19. yüzyıl Rus ikonalarında ise doğrudan bir bez üzerindeki İsa tasvirleri ile "Mandylion İzası" olarak adlandırılan tipte, bu tema özellikle geç dönemde Rusya'da çok sevilmiştir. Bunlardan İstanbul'daki Ayasofya'nın koleksiyonunda yer alan 19. yüzyıla tarihlenen bir ikonada, *mandylion* bir melek tarafından iki köşesinden kavranmış olarak resmedilmiştir (Resim: 12)³⁵.

Sonuç olarak Urfa'yı "inanç" yani "din turizmi" adına etkili olarak tanıtmak istiyorsak, Müslümanlar için oldukça kutsal sayılan Urfa'nın Hıristiyan dönemi eserleri, belki yöreyi de kapsayan, bilimsel olarak hazırlanmış, yapı ve müze kataloglarında tanıtılmalıdır. Söz konusu kitapçıklar, Müze ve Turizm bürolarında satışa sunulabilir. Diğer yandan Kral Abgar ile ilgili söylence bir el kitapçığında anlatılarak, üzerinde *mandylion* tasviri bulunan küçük ahşap ikonalar şeklindeki hediyeelik eşyalar şeklinde yeniden yorumlanabilir. Aynı şekilde içinde, İsa'nın Abgar'a gönderdiğine inanılan mektubu simgeleyen turistik muskalar da Hıristiyan ziyaretçiler için ilginç olacaktır.

Son ve önemli bir not, turizm adına kentin tanıtımı ancak, Urfa'nın evlerinden kalesine kadar tüm tarih mirasına sahip çıkmak ve korumakla mümkündür. Ne yazık ki

³² Weitzmann 1959, 170.

³³ Bu kutsal emanet 1247 yılında Fransa kralı IX. Louis tarafından satın alınmıştır. *Dictionary of Byzantium* 1991, 1282.

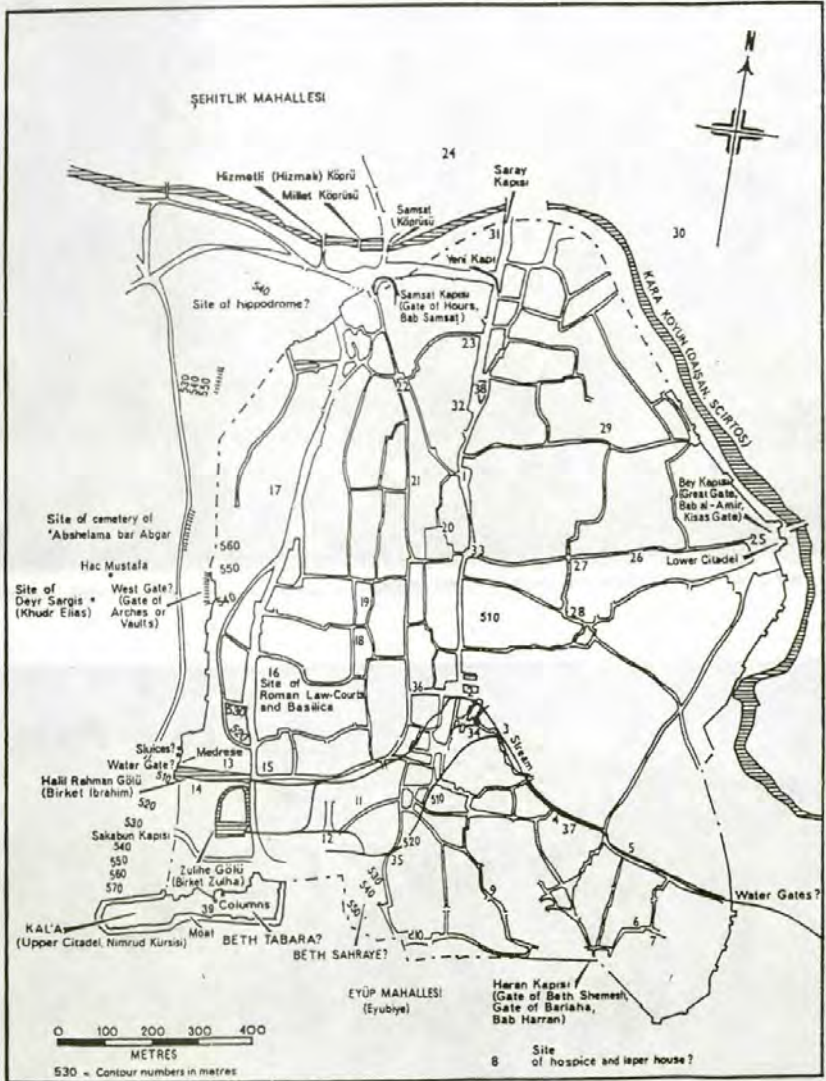
³⁴ E. Tok, Mayıs 1998'de Urfa'daki çalışmalarında, Cami harimi içinde yer alan ve kuzey duvarına bitişik kuyunun, kral I. Abgar efsanesinin bir başka varyasyonunun halk arasında yaşayan görsel mirası olduğunu gözlemlemiştir. Bu efsaneyi Ulu Cami müezzinini özetle şöyle nakleder: "Kral Abgar dermanı olmayan bir hastalığa yakalanır ve İsa'dan gelip onu iyileştirmesini ister. Hz. İsa Urfa'ya gelmez ama habercisine verdiği yüzünü sildiği mendili, saraydaki bir kuyuya atmasını, daha sonra bu kuyudan su içecek kralın şifa bulacağını söyler. Dediki gibi kral iyileşir." Anlatılanlara göre, bazı Müslümanlar Cuma günleri şifa bulmak için bu kuyunun suyunu içermiş.

³⁵ 12919 envanter numaralı ve 37x59 cm. boyutlarındaki ahşap ikona için bkz. N. Yılmaz, *Ayasofya Müzesi'ndeki İkonalar Kataloğu-I*, Ankara 1993, 88-89, Res. 36. Bu sayıya aynı tipte üç ikona daha tanıtılmıştır. *A.g.e.*, 82-83, Res. 33 (17. yüzyıl); 84-85, Res. 34 (18. yüzyıl); 86-87, Res. 35 (18. yüzyıl).

Türkiye'deki birçok kültür mirası gibi Urfa'dakiler de hızla yok olmaktadır³⁶. J.B. Segal, Urfa ile ilgili ünlü kitabını yayınladıktan bir yıl sonra, 1971'de kenti ziyaret ettiğinde, kimi mahalleleri güçlkle tanıdığını, hayretle kalenin eteğinin hızla yapılaştığına şahit olur; yayınladığı bazı kabartmaların ve mozaiklerin kaybolduğunu görür³⁷.

³⁶ Bazen ihmallerle doğal olarak, bazen de hızla yapılaşma nedeniyle, birçok tarihi kentte eski yapılar yok olup gitmiştir. Son yıllarda Urfa'da özellikle Balıklı Göl ve civarının peyzajını tamamen değiştiren çevre düzenlemesi ve restorasyon çalışmaları, kenti bir anlamda yenileyen, çağdaş bir harekettir. Bu çalışmalara ilişkin ayrıntılı bilgi ve eski fotoğraflar için bkz. C. Kürkcüoğlu, **Şanlıurfa'da Canlanan Tarih- Şanlıurfa Valiliği-ŞUKAY çevre Düzenleme ve Restorasyon Çalışmaları 1990-1995**, Ankara 1995. Kenti ziyarete edenleri etkileyen bu çalışmalar övgüye değer gibi görünse de, kentin topografyasını da tümüyle değiştiren bu tarz çevre düzenlemeleri koruma adına tartışılabilir. Aslında Urfa, adı geçen yayındaki eski fotoğraflarda da görüleceği gibi, değişimi 19. yüzyıl veya daha öncesinden yaşamaya başlamıştır. Diğer yandan çağdaş yaşamın gereksinimi olarak, bu tarz yenilikler kaçınılmazdır. Bu ayrıntıda bizlere düşen, yokolup gitmeden önce eskileri yazılı ve görsel olarak belgelemektir. Ayrıca yapılan müdahalelerin ayrıntılı yazıtlarla dile getirilmesi, tarihe karşı bir sorumluluktur. Nitekim Urfa'da böyle bir yenileme, anlamlı ve şirsnel bir yazıtla belgelenmiştir. Bkz. **a.g.e.**, 52, Res. 85.

³⁷ Segal 1972, 608-609.

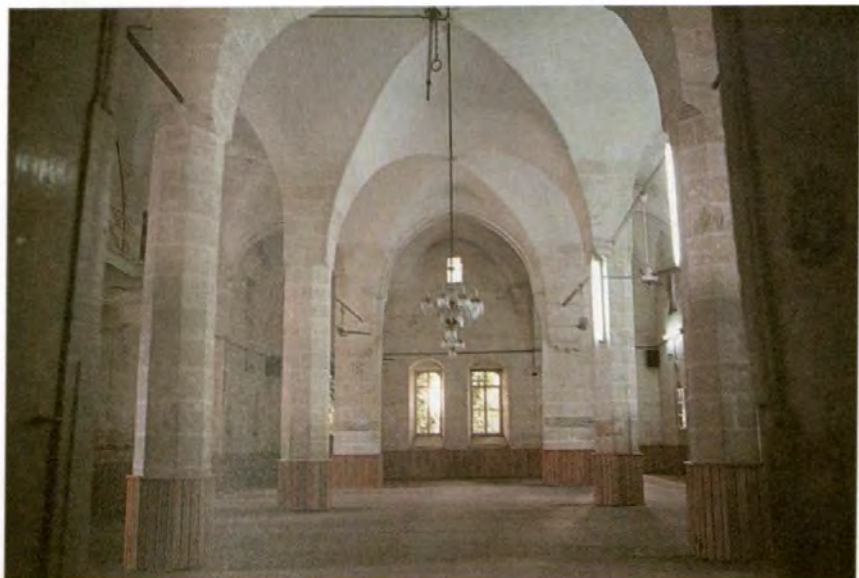
Şekil 1 : Urfa'daki eski eserlere ilişkin plan (Segal 1971)
8 Selahaddin Eyyubi C. 13 Rızvaniye C. 14 Halil'ür Rahman C. 17 Fırfır C. 20 Ulu C. 39 Yukarı Kale ve Sütunlar

Resim 1 : Yukarı Kale'deki sütunların arasından kentin görünüşü

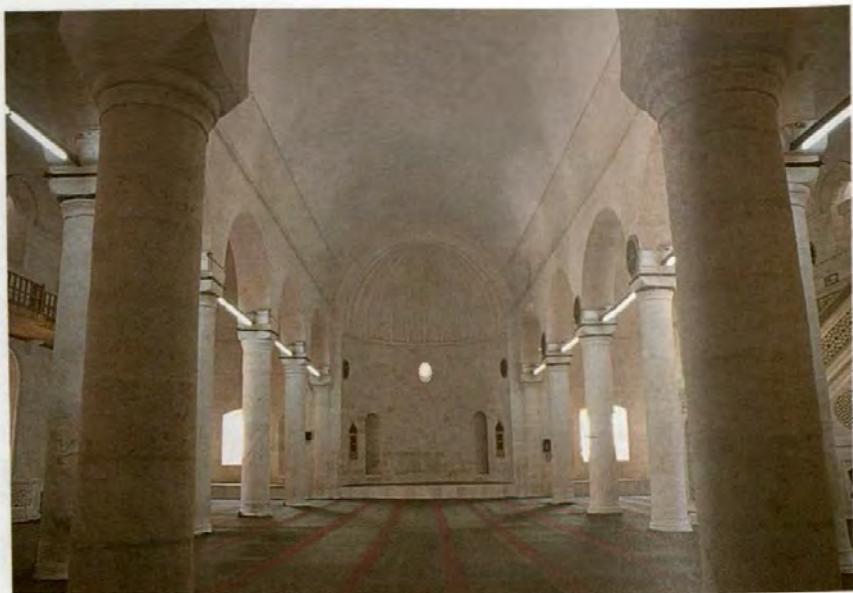
Resim 2 : Sirkis Peygamber Camii, kuzey cephe

Resim 3 : Sirkis Peygamber Camii, yapı içinde doğuya bakış

Resim 4 : Selahattin Eyyubi Camii, batı cephe

Resim 5 : Selahattin Eyyubi Camii, yapı içinde doğuya bakış

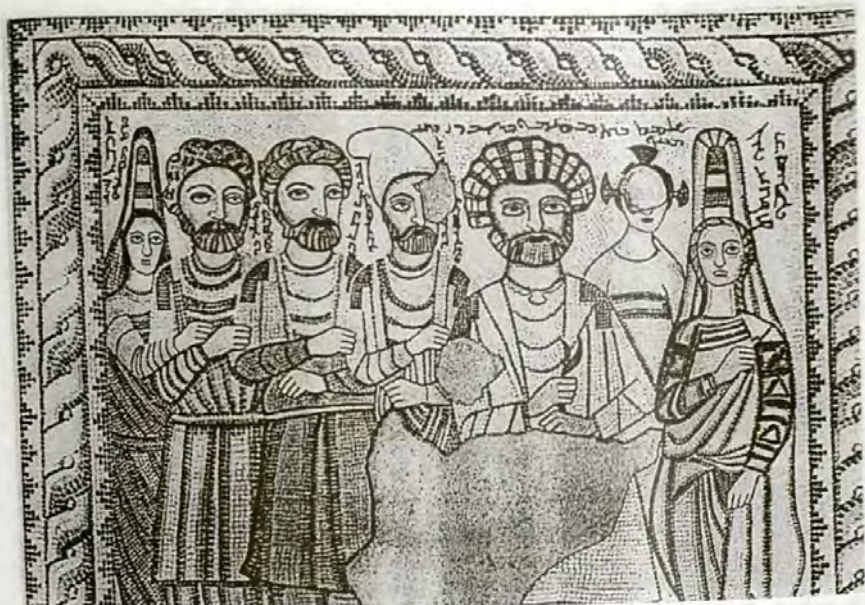
Resim 6 : Fırfırlı Camii, yapı içinde batıya bakış

Resim 7 : Şanlıurfa Müzesi, içerdeki Hz. İsa ve Hz. Meryem heykelleri

Resim 8 : Şanlıurfa Müzesi, bahçedeki Bizans lahti ve başsız heykel

Resim 9 : Süryanice yazılı aile mozayığı (Segal 1971)

Resim 10 : Sina Dağı, S. Katherina Manastırı'ndaki triptikon yan kanatları (Weitzmann 1959)

*Resim 11 : Moskova Tarih Müzesi'ndeki
11. yüzyıl minyatürü
(Weitzmann 1959)*

*Resim 12 : İstanbul Ayasofya Müzesindeki 19. yüzyıl
Rus İkonası (Yılmaz 1993)*

MÜZE ŞEHİR ŞANLIURFA'NIN KÜLTÜR VE TURİZM POTANSİYELİNİN KORUNMASI, YAŞATILMASI VE TANITILMASINA YÖNELİK ÖNERİLER

Prof. Dr. Haşim KARPUZ - Öğr. Gör. Cihat KÜRKCÜOĞLU*

I. ŞANLIURFA'NIN KÜLTÜR VE TURİZM POTANSİYELİ

Şanlıurfa, tarihte dünya kültür ve medeniyetinin merkezi sayılan ve arkeoloji literatüründe "**Bereketli Hilal**" olarak adlandırılan bölge üzerinde yer almaktadır. Ayrıca zengin Anadolu kültürü ile Mezopotamya kültürünün kesişme noktasında bulunma şansına da sahip olan Şanlıurfa, tarih boyunca her iki kültür arasındaki alışverişte köprü görevini üstlendiğinden zengin bir kültür birikimini sinesinde barındırmıştır.

Arkeolojik kazılardan elde edilen buluntular, şehir merkezindeki Balıklıgöl civarının günümüzden 10.500 yıl önce, yani M.Ö. 8.500'de Neolitik Çağ'ın Akeramik evresi insanları tarafından iskan edildiğini kanıtlamıştır¹.

Yine Urfa il sınırları içerisindeki Çavi Tarlası, Nevali Çori, Şaşkan ve Göbeklitepe gibi arkeolojik alanlarda yapılan bilimsel kazılarda, Neolitik Çağ'ın Akeramik evresine tarihlenen ve Anadolu'nun en eski mimarlık örnekleri sayılan yapıların temelleri bulunmuştur².

Mimarlık tarihi bu kadar eskilere giden Şanlıurfa, dinler tarihi açısından da dünya kültüründe önemli bir yere sahiptir. Güneş ve gezegenlerin kutsal tanındığı Sabiizm'in merkez şehirleri Harran ve Soğmatar Şanlıurfa il sınırları içerisinde³.

* Prof. Dr. Haşim KARPUZ, Selçuk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Başkanı, KONYA

Öğretim Görevlisi Cihat KÜRKCÜOĞLU, Harran Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü, ŞANLIURFA

¹ Balıklıgöl'den kuzeye doğru çıkan Vali Fuat Caddesi'nin Cumhuriyet İlkokulu'na yakın batı yamacı kesiminde Urfa Müzesi Müdürlüğü ve Harran Üniversitesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü işbirliği ile Arş. Gör. Bahattin Çelik tarafından 1997 yılının Nisan ayında yapılan çalışmada, Neolitik Çağ'ın Akeramik evresine tarihlenen çakmak taşından yapılmış ok ve mızrak uçları, kesici ve delici aletler, bazalt ezgi taşları ve obsidiyen kesiciler bulunmuştur.

² A. Cihat KÜRKCÜOĞLU, "Şanlıurfa'da Yapılan Arkeolojik Araştırmalar ve Kazılar" Şanlıurfa'nın Kuruluşu 66. Yıl, Şanlıurfa 1986: Adnan MISİR, "Şanlıurfa'da YAPILAN Arkeolojik Kazılar" Her Yönüyle Şanlıurfa 97. II. Yılı, Şanlıurfa, 1997. s. 120-124.

³ Harran ve Soğmatar hakkında daha geniş bilgi için bakınız: A. Cihat KÜRKCÜOĞLU, Tarih ve Turizm Şehri Harran, Ankara 1995: The Mysterious City of History Harran, Ankara 1996.

Şanlıurfa'nın diğer bir adı da "**Peygamberler Şehri**" dir. Musevi, Hıristiyan ve Müslümanlar tarafından tanınan **Hz.İbrahim**'in Urfa'da doğup yaşadığına, O'nun Nemrut'la olan mücadelesinin ve ateşe atılma olayının Urfa'da cereyan ettiğine inanılmaktadır. Hz. İbrahim'in doğduğuna inanılan mağara, ateşe atıldığında düştüğü yerde oluşan Halil-ür Rahman ve Aynzeliha Gölleri günümüzde binlerce yerli ve yabancı turist tarafından ziyaret edilmektedir⁴.

Ayrıca, **Suayb Pegamber**'in makamının yer aldığı tarihi **Suayb Şehri**'nin kalıntıları, **Eyyub Peygamber**, hanımı **Rahime Hatun** ve **Elyesa' Peygamber'in** türbelerinin yer aldığı **Eyyub Nebi Köyü** (Viranşehir İlçesi yakınında), Eyyub Peygamber'in hastalık çektiği mağara (İl merkezinde Eyyubiye semtinde) çok sayıda yerli ve yabancı turist çeken peygamber makamlarıdır⁵.

M.Ö. 132 ve M.S. 250 tarihleri arasında Urfa'da hüküm süren ve bir şehir krallığı olan **Süryani Osrhoena Krallığı** dönemi Hıristiyanlık tarihi açısından büyük önem taşımaktadır. Osrhoena krallarından **V. Abgar (Abgar Ukkama)** M.S. 13-50 yılları arasındaki ikinci saltanatı sırasında Hz. İsa'ya mektup yazarak O'na inandığını, O'nun dinini halkı ile birlikte kabul ettiğini belirtmiş ve hastalığını tedavi etmesi için Hz.İsa'yı Urfa'ya (Edessa) davet etmiştir, Hz. İsa bu davet üzerine Urfa'yı kutsadığına dair bir mektubunu ve yüzünü sildiği mendile çıkan mucizevi portresini havarilerinden **Adday** ile birlikte Abgar Ukkama'ya göndermiştir. Abgar Ukkama, bu kutsal mendile (**Hagion Mandylion**) yüzünü silerek sağlığına kavuşmuştur. Hz. İsa'nın mektubunun Grekçe çevirisi Urfa Kalesi'nin güneyindeki dağda yer alan antik bir mağaranın girişi üzerine yazılmıştır⁶.

Urfa'nın Hz. İsa tarafından kutsanmış olması, Hıristiyanlığı dünyada ik kabul eden kralın Urfa kralı olması bu ilin Hıristiyanlar tarafından kutsal tanınmasına neden olmuştur. Halen Hıristiyanlar Urfa'ya "**Kutsanan Şehir**" anlamına gelen "**The Blessed City**" demektedirler.

Tarih boyunca zengin kültürleri ve çeşitli dinleri içerisinde barındıran Şanlıurfa'da bilhassa dini mimari büyük bir gelişme göstermiş, Hıristiyanlığın en anıtsal, görkemli ve süslemeli kiliseleri o zamanlar "**Edessa**" adıyla anılan Şanlıurfa'da inşa edilmiştir. Emevi Halifesi El Velid'in Şam Emeviye Camii'ni yaptırırken Edessa'da ki kiliselerin ihtişamından geri kalmaması için gayret gösterdiği bilinmektedir⁷.

Şanlıurfa, bu gün de mimari dokusunun zenginliği ile Anadolu'nun önde gelen illeri arasında yer almakta ve bu özelliğinden dolayı "Müze Şehir" adıyla da tanınmaktadır.

⁴ Daha geniş bilgi için bkz. Mehmet OYMAK, Hz. İbrahim Halilullah ve URFA, Ankara 1991; Reçit RASTGELDI, Hazreti İbrahim ve Urfa, İstanbul 1972.

⁵ Daha geniş bilgi için bkz. Mehmet OYMAK, Urfa ve Hz. Eyyub Ankara 1994.

⁶ Selahaddin E.Güler, "Tarih İçinde Şanlıurfa" Şanlıurfa, s.30-31, Kültür Bakanlığı Yay: Ankara 1997.

⁷ Oleg Grabar, İslam Sanatının Oluşumu, İstanbul 1988, s. 49-50.

İl merkezinde Kültür Bakanlığı'na tescil edilmiş 180 tarihi ev, 32 cami ve mescit, 5 kilise (bunlardan üç adedi camiye çevrilmiş olup camilerle birlikte zikredilmiştir), 7 medrese, 9 han, 8 hamam, 8 kapalı çarşı, 6 köprü, 13 çeşme, 2 sebil, 1 su kemeri, 1 su bendi, 2 anıt, şehir surları ve 1 iç kale bulunmaktadır.

Şanlıurfa tarihi mimari dokusunun önemli bir bölümünü birer küçük saray güzelliğindeki evler ve evlerin oluşturduğu tarihi sokaklar meydana getirmektedir. Haremlik-selamlık bölümlü, yazlık ve kışlık eyvanlı, hayatlı (avlulu) bir plana sahip olan Şanlıurfa evleri bu özellikleri ve ayrıca zengin taş işçiliği ile gezenlerin büyük ilgisini çekmektedir.

Şanlıurfa, otantik değerini günümüze kadar koruyabilmiş 8 adet kapalı çarşısı ile Anadolu'nun önde gelen illerinden birisidir. Bu çarşılarda icra edilen keçecilik, çulculuk, cülhacılık, saraçlık, kürkçülük, kuyumculuk gibi geleneksel el sanatları günden güne azalmakta olmasına rağmen halen canlılığını muhafaza etmektedir.

Yukarıda zikredilen inanç değerleri ve zengin mimari eser potansiyeline, il sınırları içersinde yer alan ve büyük bir şans eseri olarak aynı güzergahta sıralanan Harran Şehri, Bazda Mağaraları, Han el-Ba'rür Kervansarayı, Şuayb Şehri, Soğmatar Şehri ve Eyyub Nebi Köyü gibi merkezler de eklenince Urfa'nın ne denli bir turizm potansiyeline sahip olduğu kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

Sayın Cumhurbaşkanımız Süleyman Demirel 1997 yılının Mayıs ayındaki Urfa ziyareti sırasında şehrin üzerinde helikopterle bir gezinti yapmış, tarihi evlerin yoğun olduğu eski dokuyu havadan izleyince hayranlığını ve bu dokunun korunması gerektiğini **"Bu güne kadar kendisini muhafaza edebilmiş böylesine güzel ve tarihi bir şehri koruyarak gelecek nesillere aktarmak için çalışmalıyız"** anlamında sözlerle dile getirmiştir.

Gerçekten de Şanlıurfa, GAP bölgesindeki şehirler içersinde tarihi dokusunu günümüze kadar koruyabilmiş bir "İnci"dir Diyarbakır elden çıkmıştır. Bu tarihi şehrimizde maalesef 3-5 m. enindeki tarihi sokaklara bitişik nizam beşer, altışar katlı apartmanlar dikilmiştir. Mardin'in o büyüleyici sihirli mimari dokusu maalesef beton yığınlarına mahkum olmuştur. Gaziantep'teki sanayileşme ve nüfus artışı tarihi dokuyu bitirmiştir.

Şanlıurfa'nın Gümrük Hanı çevresinde yoğunlaşan tarihi ticaret yapıları dokusunun benzeri, bırakınız GAP bölgesini, Türkiye'nin hiçbir yerinde bulunmamaktadır. Diyarbakır ve Gaziantep'teki birer kapalı çarşıya karşılık Şanlıurfa 8 kapalı çarşısı ile Anadolu'da İstanbul'dan sonra gelmektedir. Bu çarşıların bozulmadan, otantik değerini koruyarak günümüze kadar gelmiş olmaları ise çok büyük bir kazançtır. Türkiye'de Urfa Sipahi Pazarı ve Kazaz Pazarı (Bedesten) benzerinde üçüncü bir çarşı bulunmamaktadır. Bu çarşılarda satılan el işi ürünlerinden tutun da, bunları satan ak

sakallı, şalvarlı, kürküne sarılıp bağdaş kurarak keçenin üzerine oturmuş bir esnaf tipine Anadolu'nun her hangi bir köşesinde rastlamak mümkün değildir. Yüzlerce yıllık bir kültür birikimini günümüze taşıyan bu çarşıları gezenler hayranlıklarını dile getirmektedirler.

Diyarbakır'ın üç, Gaziantep'in üç veya beş Osmanlı hanına karşılık Şanlıurfa'da halen 9 adet Osmanlı döneminden kalma han bulunmaktadır. Bu hanların 6 adedi Gümrük Hanı çevresindedir. Yine Şanlıurfa'da bulunan 8 adet Osmanlı hamamından 5 adedi Gümrük Hanı ve çevresinde yer almaktadır. Şanlıurfa Osmanlı hamamı sayısı bakımından da Anadolu'nun önde gelen illeri arasındadır. İstanbul, Bursa ve Erzurum hariç, Anadolu'da sekiz adet işler durumda hamamı olan başka bir il bulunmamaktadır. Gümrük Hanı çevresinin bu kadar zengin bir mimari dokuya sahip olması ve bu dokunun bozulmadan günümüze kadar gelebilmiş olması Urfa turizmi için büyük bir şans ve zenginlik kaynağıdır.

II. ŞANLIURFA'NIN TARİHİ MİMARİ DOKUSU ÜZERİNDE BUGÜNE KADAR YAPILAN TAHRİBATLARIN KISA GEÇMİŞİ

Şanlıurfa'nın mimari dokusu 1924 yılından bu yana önemli ölçüde tahribatlara uğramış, ancak bu doku çok zengin olması nedeniyle kendisini günümüze kadar taşıyabilmiştir. Tarihi dokunun bozulma kaderi, Vali Fuat Bey'in 1924 yılında Balıklıgöl'den Samsat Kapısı'na giden ve kendi adıyla anılan yolu açması ile başlamıştır. 1924 yılından önce şehrin kaleden çekilmiş fotoğraflarına bakıldığında Fuat Bey'in bu yolu açarken çok sayıda tarihi evi yıktığı anlaşılmaktadır.

1939 yılında Urfa Belediyesi tarafından Hasan Padişah Camii'nin kuzeyindeki yolun açılması sırasında, Sakıbiye Tekkesi, Rahimiye Medresesi, Hasan Padişah Medresesi başta olmak üzere Özbekler ailesine ait çok sayıda tarihi ev yıktırılmıştır.

1957-1959 yılları arasında Valilik yapan Kadri Eroğan bir çok olumlu çalışması yanında, Karameydan'dan Haşimiye Meydanı'na kadar yaptığı yol genişletme çalışmasında Aşşaroğulları Evi, Saraç Salih Efendi Evi, Kaplamalar Evi, Eski Paşa Hamamı ve Kunduracı Pazarı'nda Ağanlar ailesine ait evler başta olmak üzere birçok tarihi eseri yıktırılmıştır. Vali Eroğan aynı yıllarda, Balıklıgöl'ün güney kenarında yer alan ve birer saray güzelliğinde olan Halilrahmanlar (Erenler) ailesine ait evleri de ortadan kaldırmıştır.

1971-1972 yılları arasında Balıklıgöl'ün kuzeyindeki tarihi Molla Ali Tetirbesi'ndeki (çıkamaz sokak) çok sayıda tarihi ev Urfa Belediyesince yıktırılarak Vali Fuat Caddesi'ni Halepli Bahçesi'ne bağlayan kısa bir yol açılmış, bu yol açılırken şehir surlarının güney kapılarından IV. Murad Kapısı'na da kıyılmıştır. İnanç Turizmi merkezi olan Balıklıgöl'ün hemen yanı başındaki bu tarihi eserlerin ileride turizmin hizmetine sunulabileceği düşünülmemiştir.

1976-1980 yılları arasında Su Meydanı'ndan Muhacir Çarşısı'na giden 12 Eylül Caddesi'nin açılması sırasında Su Meydanı ve Kubbe Mescid sokaklarındaki 13 adet eski eser tescilli ev ile bir o kadar tescilli yapılmamış tarihi ev maalesef Kültür Bakanlığı'nın izni ile yıktırılmıştır. Yine bu yolun açılması sırasında kapalı çarşı Eski Kuyumcu Pazarı'nın bir bölümü, Arslanlı Han'ın ve bazı küçük hanların tamamı yıktırılmıştır.

Aynı yıllarda, Arasa Hamamı'nın kuzeyinden Haşimiye Meydanı'na, oradan da Türk Meydanı üzerinden Bey Kapısı'na giden yolun açılma ve genişletilmesi sırasında İsa Beden, Hacı Nuri Uslusoy, Muharrem Zebun ve Hartavizade Hacı Bedi Efendi evleri başta olmak üzere çok sayıda tarihi ev yine Kültür Bakanlığı'nın izni ile ortadan kaldırılmıştır.

Bütün bu tahribatlar imar planlarının gereği olarak yapılmış, güya imar adına, güzelleştirme adına, çirkinlikler ortaya konulmuştur. İmar planlarının gerektirdiği bu yıkımlar yanında, imar planıyla ilgisi olmayan Eski Saray, Uray Otel (Eski Belediye), Vali Konağı, İdare-i Hususiye Binası (Eski Adliye), Maarif Kütüphanesi, Vatan ve Cumhuriyet Mektepleri gibi daha bir çok resmi yapının zamanın Vali ve Belediye Başkanları'nca yıktırılma nedenlerini anlamak oldukça güçtür. Zira yıktırılan bu tarihi yapıların yerleri ya boş bırakılmış, ya da başka arsa yokmuş gibi yerlerine okul, özel idare pasajları gibi resmi yapılar yükseltilmiştir⁴.

Kültür Bakanlığı'nın koruma kararı bulunmasına rağmen günümüzde de Şanlıurfa'nın şehir suru içerisinde yer alan tarihi dokusu, kanser hücrelerinin vücuda yayılıp vücudu yavaş yavaş öldürmesi misali erimekte ve bu doku içerisinde pasaj benzeri işyerleri açmak amacıyla yıkılan tarihi evlerin sayısı gün geçtikçe artmaktadır. Bilhassa Kazancı Pazarı'ndan Hızanoğlu Camii'ne ve Harran Kapısı'na ayrılan sokaklar üzerindeki tarihi evler yıkılarak pasajlar yapılmakta, bu gidiş Hızanoğlu Camii'ni ve Harran Kapısı'nı tehdit eder görünmektedir. Ayrıca, Çiftahan civarında otoparklar açmak amacı ile yıkılan evler bir adayı kapsamış, yıkımların bir ucu Ellisekiz Meydanı'na dayanmıştır.

III. ŞANLIURFA'NIN TARİHİ MİMARİ DOKUSU'NUN KORUNMASINA YÖNELİK OLARAK BUGÜNE KADAR YAPILAN ÇALIŞMALAR

Yapılan bunca tahribata rağmen, eski eserlerin restore edilerek yeni fonksiyonlara kavuşturulması yolunda son yıllarda yapılan çalışmalar işin teselli verir yanını oluşturmuştur. 1980 yılında Kültür Bakanlığınca kamulaştırılan ve restorasyonu yapıldıktan sonra 1988 yılında Devlet Güzel Sanatlar Galerisi olarak hizmete açılan

⁴ Daha geniş bilgi için bkz. A.Cihat KÜRKCÜOĞLU, "İmar Çalışmalarının Eski Urfa Evleri Üzerindeki Olumsuz Etkileri ve Kenir Tarihî Mimari Dokusunun Korunması Yönünde Alınması Gereklî Önlemler" Tarihi ve Kültürel Boyutları İçerisinde Şanlıurfa GAP Sempozyumu, s.42-49 İstanbul 1988 Ruhu'dan Urfa'ya 1780-1980 Ankara 1990

Hacı Hafızlar Evi, Şanlıurfa'daki tarihi yapıların kültür amaçlı bir fonksiyona kavuşturulmasına ilk örnek teşkil etmektedir. Bu tarihi ev, haremlik ve selamlık bölümleri, eyvanları, taş ve ahşap işçiliği ve daha birçok özelliği ile en modern galerilerden daha çok ilgi çekmektedir.

1985 yılında Şanlıurfa Belediyesince restore edilerek bahçe tanzimi yapılan ve Belediye Fuar Müdürlüğü fonksiyonu verilen Halepli Bahçesi'ndeki "Sakıb'ın Köşkü", Şanlıurfa'da restore edilerek yıkılmaktan kurtarılan ikinci yapı olma özelliğine sahiptir. 1917 yılında Uray Otel'i'nin tiyatro ve toplantı salonu olarak inşa edilen, uzun yıllar sinema olarak hizmet verdikten sonra son 20 yıldır kaderine terkedilmiş bulunan tarihi salon 1987 yılında yine Şanlıurfa Belediyesi tarafından hiçbir masraftan kaçınılmayarak son derece modern bir tarzda restore edilip kültürümüzün hizmetine sunulmuştur.

Şanlıurfa'daki tarihi yapıların restore edilerek yeni fonksiyonlara kavuşturulması çalışmaları 1990 yılında Valilik görevine başlayan sayın **T.Ziyaeddin Akbulut** ile büyük bir ivme kazanmıştır. Sayın Akbulut kısa adı "**ŞURKAV**" olan "**Şanlıurfa İli Kültür Eğitim Sanat ve Araştırma Vakfı**"nı kurarak bu vakıf kanalıyla çok sayıda kültür hizmetini gerçekleştirmiştir. Vali Akbulut, restorasyon ve çevre düzenleme çalışmalarına yardımcısı Sayın **Hasan Duruer**'i görevlendirerek 50 civarında tarihi yapıyı restore ettirmiş, halen Özel İdare Müdürlüğü olarak kullanılmakta olan Eski Köy Yatı Mektebi, Konukevi olarak kullanılmakta olan Küçük Hacı Mustafa Hacıkamiloğlu Konağı, ŞURKAV Kültür Merkezi olarak kullanılmakta olan Aziz Bağmancı ve Malatyalı Halil Evleri, ŞURKAV Tasavvuf Musiki Korosu Merkezi olarak kullanılmakta olan Sayganlar Evi metruk ve yıkılmaya yüz tutmuş hallerinden kurtarılarak birer saray hüviyetine kavuşturulmuştur. Konukevi fonksiyonu verilen Küçük Hacı Mustafa Hacı Kamiloğlu Konağı'nın üst katı otel, "Develik" bölümü lokanta olarak değerlendirilmiş, alt katta ki odalar "Şark Odası" şeklinde tefriş edilerek sıra gecelerine ve grup yemeklerine açılmıştır. Bu tarihi yapıda geceleyen ve yemek alan misafirler beş yıldızlı bir otelde dahi bulamadıkları otantik ve tabii havayı burada bulduklarını büyük bir samimiyetle dile getirmektedir. Konukevi'nde bir gece konaklayan Suudi Arabistan Prensi burada bulunduğu huzurlu ortamı şimdiye kadar dünyanın en lüks otelleri ve lokantalarında dahi bulamadığını söylemiştir.

Ziyaeddin Akbulut Valilik yaptığı 6 yıl içerisinde Balıklıgöl çevre düzenlemesi işine el atmış, Cumhurbaşkanımız sayın **Süleyman Demirel** ve dönemin Devlet Bakanı sayın **Necmettin Cevheri**'nin destekleriyle, Yardımcısı Hasan Duruer'in yaz-kış demeden, senelik izin dahi kullanmadan bir şantiye şefi gibi 6 yıl boyunca inşaat alanında geceli gündüzlü çalışmasıyla Balıklıgöl ve çevresini bugünkü gurur verici görünümüne kavuşturmuştur. Aynı proje dahilinde Balıklıgöl çevresindeki tüm cami ve medreselerin tepeden turnağa restorasyonları büyük bir titizlikle

gerçekleştirilmiştir⁹. **Vali Akbulut**'un 6 yıl içerisinde gerçekleştirdiği restorasyonların sayısı Kültür Bakanlığı'nın ve Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün aynı süre içerisinde Türkiye çapında gerçekleştirdikleri restorasyonlardan çok daha fazla olmuştur.

Sayın Akbulut'tan sonra Şanlıurfa Valiliği görevine atanan sayın **Şahabettin Harput**, başlatılan hamleyi devam ettirmiş, Gümrük Hanı civarındaki tarihi çarşılar bölgesine el atarak ilk etapta, Sipahi Pazarı'nın tamamı, Kazaz Pazarı (Bedesten) ve Hüseyiniye Çarşıları'nın tonoz örtüleri restore edilmiştir. Halen devam etmekte olan restorasyonlara Vali Yardımcısı Sayın **Ahmet Hamdi Nayır** nezaret etmektedir.

Şanlıurfa Valiliği ve ŞURKAV tarafından restore edilerek yeni fonksiyonlara kavuşturulan tarihi evleri gören diğer devlet kuruluşları ve halkımızın zihinlerinde bu evlerin değerlendirilebileceği fikri uyanmıştır.

Harran Üniversitesi Balıklıgöl mevkiindeki tarihi Akçarlar Evi'ni 1994 yılında satın alarak restorasyonuna başlamış ve mimari mirasın korunmasında kendilerinin de görev üstlendiği mesajını vermiştir.

TBMM Başkan Vekili Sayın **Hasan Korkmazcan** başkanlığında 1996 yılında Şanlıurfa'yı ziyaret eden **TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu** üyeleri, birer saray güzelliğindeki evlerimize hayran kalmış, bu evlerden bir adedinin satın alınarak "**TBMM Egemenlik Evi**" olarak değerlendirilmesine karar vermiştir. 1997 yılı sonlarında Dabbahane mevkiindeki "**Şahapzadeler Evi**" bu amaçla satın alınmış olup, restorasyonu yapıldıktan sonra "**TBMM Egemenlik Evi**" olarak hizmete girecektir.

Tarihi evlerimize yeni fonksiyonlar verme konusu iş adamlarımızın da dikkatlerini çekmiş, iş kadını **Sema Küçüksöz** Hanımefendi, Zincirli Sokak'taki tarihi bir evi satın alıp GAP bölgesinde kuracağı şirketlerin merkez bürosu olara değerlendirmek üzere restore ettirmiştir. Yine Urfalı iş adamlarından **Ali Gülizar**, Su Meydanı mevkiinde satın aldığı tarihi bir evin restorasyonunu yaptırarak buraya şirket merkezi fonksiyonu vermiştir.

Bütün bu güzel örnekler Urfa evlerinin ve diğer tarihi yapılarımızın restore edilerek yeni fonksiyonlara kavuşturulması yönünde yıllarca verdiğimiz mücadelenin olumlu meyveleridir. Bu konuya gönül vermiş kişiler olarak böyle güzel çalışmalar görmek bizleri mutlu kılmaktadır.

Ancak bu güzel örnekleri görüp de Şanlıurfa'daki tarihi yapıların korunduğu fikrine kapılmamak gerekmektedir. Zira yukarıda da zikrettiğimiz üzere Urfa'nın tarihi mimari dokusu GAP'ın getirdiği nüfus artışı ve çarpık kentleşmenin baskısı altındadır

⁹ Daha geniş bilgi için bkz., A.Cihat KÜRKÇÜOĞLU, Şanlıurfa'da Canlanan Tarih, Ankara 1995.

ve maalesef bu doku gündən güne eriyerek yok olmaktadır. Ancak "zararın neresinden dönüle kardi" ilkesinden hareketle bir takım acil önlemlerin alınması gerekmektedir.

Şanlıurfa'nın tarihi mimari dokusunun korunmasında ve bunların turizmin hizmetine sunulmasında devlet kuruluşlarının ve belediyenin yanında bu sektörden kar elde eden tüm kuruluşların sorumluluk üstlenmeleri gerekmektedir. Kentin tarihi mimari dokusunun zenginliği turist sayısını her geçen gün arttırmaktadır. Bu mimari dokunun şimdiye kadar olduğu gibi bundan böyle de olanca hızıyla ortadan kalkmasına, şehrin beton yığınlarına dönüşmesine seyirci kalınmakla binilen dal kesilmiş olacaktır. Turist, beton yığına dönüşmüş bir Urfa'da neyi görmeye gelecektir? Otellerimiz gelirlerini ne ile sağlayacaklardır? Seyahat acentaları Urfa'ya kimleri taşıyacaktır? Esnafımız el sanatları ürünlerini kimlere satacaktır? Madem ki tüm bu müesseselerimiz gelirlerini Urfa'nın tarihi mimari eserleri sayesinde sağlamaktadırlar, o halde bu eserlerin ortadan kalkmasına seyirci kalmayıp bunların korunmasında görev üstlenmelidirler.

Bizler bu kürsülerden yıllarca işin vehametini ve ciddiyetini yetkililerin gözleri önüne sererek tarih önünde uyarı görevimizi yaptığımıza inanıyoruz. Bu güne kadar uyarılarımız ve önerilerimizi dinleyerek bu yolda olumlu çalışmalar yapan yöneticiler de oldu, "adam sen de, tarihi eser neymiş, bana trafiği rahatlatacak yollar lazım" deyip tarihi eserleri yıkan yöneticiler de oldu. Ama görülüyor ki tarih unutmuyor ve yeri geldiğinde bütün yapıları gözler önüne seriyor.

IV. ŞANLIURFA'NIN TARİHİ MİMARİ DOKUSUNUN KORUNMASINA VE BUNLARA YENİ FONKSİYONLAR VERİLMESİNE YÖNELİK ÖNERİLER

1. Şanlıurfa sit sınırları içerisindeki yapıların tescilsiz dahi olsa yıkılarak yerlerine betonarme binalar yapılmasına kesinlikle izin verilmemelidir.
2. Gümrük Hanı civarında yoğunlaşan tarihi çarşılar ve hanların restorasyon ve çevre düzenlemeleri belirli program ve ödenek çerçevesinde ele alınarak bitirilmelidir.
3. Kültür Bakanlığı'nca Koşu Meydanı civarında yapılması planlanan "Kültür Merkezi" projesinden vaz geçilmelidir. Bu iş için; Çubukçular Evi, Yorgancılar Evi, Melikler Evi, Abdurrahman Halepmollası Evi, Mustafa Ören Evi, Postacı Sait Evi gibi Urfa'nın en güzel evlerinin yer aldığı Yorgancı Sokak, Güllüoğlu Sokak ve Cülha Sokağın çevrelediği adadaki evler restore edilerek Kültür Müdürlüğü, Turizm Müdürlüğü, Çevre Müdürlüğü, Etnografya Müzesi, Devlet Resim Heykel Müzesi, Resim Galerisi, Türk Halk Müziği, Türk Sanat Müziği, Türk Halk

Oyunları Okulları (Güzel Sanat Liseleri), Geleneksel El Sanatlarını Araştırma ve Geliştirme Merkezleri, Kütüphane, Konferans salonları v.b. amaçlarla kullanılmalıdır⁹⁰. Böylece trilyonlara mal olacak betonarme kültür merkezi yerine, daha ucuz fiyata gerçek saray güzelliğindeki tarihi evlerimize Kültür Merkezi fonksiyonu verilmiş olacak, hem de Ata yadigarı mimari eserlerimiz kurtarılmış olacaktır.

4. Belediye Başkanlığı başta olmak üzere Şanlıurfa Ticaret ve Sanayi Odası, Ziraat Odası, Ticaret Borsası ve benzeri teşkilatlar ile Vakıflarımız yine Urfa'nın en güzel evlerinin yer aldığı Haciban Sokağı ve çevresindeki tarihi evleri satın alıp restore ederek teşkilat merkezi, misafirhane, restoran veya kafeterya gibi amaçlarla kullanmalıdırlar.
5. Balıklıgöl'ün kuzeyinde yer alan batısında Kızılkoyun, doğusunda Güllüoğlu Sokağın bulunduğu yapı adasındaki evler Tırşolar Evi'ne kadar ıslah ve restore edilerek Balıklıgöl'ü ziyarete gelenlerin hizmetine otel, pansiyon, lokanta, kafeterya v.b. amaçlarla sunulmalı, bu adanın doğusunda yer alan ve Vali Fuat Bey Caddesine kadar uzanan adadaki beton ve briket yapılar Cumhuriyet İlkokulu'na kadar yıkılarak Balıklıgöl'e nazır park ve seyir terası olarak değerlendirilmelidir.
6. Mevlevihane ve Kasap Pazarı çevresi baraka tipi çirkin yapılardan arındırılarak yeşil alan haline getirilmeli, kapalı çarşı Kasap Pazarı restore edilerek turizme yönelik bir el sanatları çarşısına dönüştürülmelidir. Kasap esnafı için hijyenik şartlara haiz, daha modern ve kullanışlı bir çarşı yapılmalıdır.
7. Eyyub Peygamber'in hastalık çektiği mağara çevresinde çevre düzenlemesi yapılmalıdır.
8. Halen boş ve metruk bir durumda bulunan Arasa Hamamı restore edilip kültürel amaçlı olarak değerlendirilmelidir.
9. Bir zamanlar Askeri Kışla olarak kullanılan ve günümüzde metruk bir halde bulunan Millet Hanı, halen harap bir durumda olan Barutçu Hanı ve Şaban Hanı restore edilerek lüks bir otele dönüştürülmeli, başta Gümrük Hanı olmak üzere diğer hanlarımız restorasyonları yapılarak mevcut fonksiyonlarını korumalıdırlar.
10. Urfa Surlarının ayakta kalabilmiş tek yapısı olan tarihi Mahmutoğlu Kulesi restore edilerek kültür ve turizm amaçlı olarak değerlendirilmelidir.

⁹⁰ Söz konusu adı üzerinde yer alan tüm evler ile ilgili geniş bilgi için bkz. Sevil Işıl ÖREN, *Geleneksel Urfa Evleri: Eski Kent merkezi'nin Bir Bölümünün İncelenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, ODTÜ, Ankara 1996.

11. Şanlıurfa Valiliğince 1997 yılında kısmen onarılan ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı'nın halı atölyesi olarak değerlendirilen Recî Kilisesi'nin güney ve kuzey avlusundaki evler restore edilerek kültürel amaçlı kullanılmalıdır.
12. Urfa Kalesi'nde temizlik ve arkeolojik kazı çalışmalarına bir an önce başlanılmalı, toprak altındaki oda, mahzen vb. yapılar ortaya çıkartılarak turizmin hizmetine sunulmalıdır.
13. Devlet Hastanesi civarında yer alan ve Urfa kurtuluşu sırasında Fransızlar tarafından işgal edilerek karargah olarak kullanılan tarihi Mahmut Nedim Efendi Konağı restore edilerek "Kurtuluş Savaşı Müzesi" olarak değerlendirilmelidir.
14. Uluslararası hava alanı bir an önce bitirilerek Türk hacı adaylarının Urfa'daki Peygamber makamlarını ziyaret ettikten sonra bu hava alanından kutsal topraklara taşınması sağlanmalıdır.

V. ŞANLIURFA'NIN ÖREN YERLERİ İLE İLGİLİ ÖNERİLER

1. Cabir el-Ensar Camii, Harran ören yeri, Bazda Mağaraları, Han el-Ba'rür Kervansarayı, Şuayb Şehri ve Soğmatar harabelerinin üzerinde yer aldığı şose yol asfaltlanmalı, Mardin asfaltına çıkan bu yoldan Eyyub Peygamber, hanımı Rahime Hatun ve Elyesa Peygamber'in türbelerinin bulunduğu Eyyub Nebi Köyü'ne bağlantı sağlanmalıdır. Böylece bir günlük bir turla dünyaca ünlü bu ören yerlerini gezme imkanı elde edilmelidir.
2. Harran'da kubbe evlerin yoğun olduğu bir bölge, çirkin beton yapılardan arındırılarak yüzme havuzları ve yeşil parkları ile tatil köyü olarak değerlendirilmelidir. Yaz aylarında çok sayıda turistin ziyaret ettiği bu tarihi kentte maalesef konaklama tesisi bulunmamakta, gölgede 45-46 dereceyi bulan sıcaklıkta harabeleri gezen turistler dinlenme ve serinleme imkanı olmadığı için buradan ayrılma zorunda kalmaktadırlar.
3. Harran İç Kalesinin kazı ve restorasyonun yapıldıktan sonra bir bölümü müze olarak değerlendirilmeli ve bu müzede Harran kazılarından elde edilen buluntular sergilenmelidir.
4. Harran Höyüğünde ve Harran Ulu Camii'nde Dr.Nurettin Yardımcı başkanlığında yapılan arkeolojik kazılara her yıl yeterince mali destek sağlanmalı, böylece bölge tarihinin gün ışığına çıkarılmasına yardımcı olunmalıdır.
5. Anadolu'nun ilk anıtsal camii ve en zengin taş süslemeli camii olması nedeniyle mimarlık tarihi içerisinde önemli bir yeri bulunan Harran Ulu Camii'nin restorasyonu yapılmalıdır.

6. Şuayb Şehri ve Soğmatar'da arkeolojik kazılara bir an önce başlanmalıdır.
7. Güneydoğu Anadolu bölgesinin yegane iki kervansarayı olan Çar Melik Kervansarayını ile Han el-Ba'ür Kervansarayını restore edilerek kültür tarihimize kazandırılmalıdır.
8. Türkiye'nin en büyük mağara taşocağı olan Bazda Mağaraları moloz atıklarından temizlenip ışıklandırılarak gezilebilir hale getirilmelidir.
9. Urfa'nın hemen yanı başında, Eyyub Peygamber Makamı'nın güney batısındaki tepeler üzerinde yer alan "Deyr Yakub" (Yakub'un Kilisesi) harabelerine çıkan dağ yolu ıslah edilerek buraya Eyyub Peygamber makamı ile bağlantılı turlar düzenlenmelidir.

VI. GELENEKSEL EL SANATLARININ YAŞATILMASINA YÖNELİK ÖNERİLER

1. Sanayileşme ile birlikte tabii olarak yerini fabrika ürünlerine terk eden kilimcilik, keçecilik, culhacılık (bez dokumacılığı), kürkçülük, saraçlık, kazazlık, bakırcılık vb. geleneksel el sanatlarımız hiç olmazsa birer ikişer usta ile "Geleneksel El Sanatları Çarşısı" adı altında tarihi bir Urfa sokağında ya da çarşısında (Kasap Pazarı olabilir) devlet desteği ile yaşatılmalıdır.
2. Hazırlanacak bir proje doğrultusunda Şanlıurfa'nın geleneksel el sanatları belgelenecek, yok olanlar dahil, ustaları, örnekleri, yapım aşamaları ile bir bütün halinde yayınlanmalıdır.

VII. TANITICI YAYINLAR YAPILMASINA YÖNELİK ÖNERİLER

1. Urfa'nın Peygamberler Şehri olduğu, Hz. İbrahim'in burada doğduğu ve ateşe atıldığı, Hz. İsa'nın Urfa Kralına mektup yazarak Urfa'yı kutsadığı, yüzünü sildiği mendile çıkan mucizevi portresini Urfa Kralına gönderdiği, dünyada Hıristiyanlığı kabul eden ilk krallığın Urfa'daki Süryani Osrhoene Krallığı olduğu hususları çeşitli dillerde hazırlanan broşür ve afişlerle turizm şirketlerine ve kilise merkezlerine duyurulmalıdır.
2. İl merkezinin ve çevresindeki Harran, Şuayb Şehri ve Soğmatar gibi ören yerlerinin tarih, arkeoloji, folklor ve sanat değerlerini tanıtan Türkçe ve yabancı dilde broşür ve kitaplar hazırlanarak dağıtımları sağlanmalıdır.
3. İl merkezinin ve ören yerlerinin tarihi değerlerini tanıtıcı televizyon belgeselleri hazırlanmalıdır.

VIII. SONUÇ

Urfa'nın kültür ve turizm değerlerinin korunması, yaşatılması ve tanıtılması yolunda buraya kadar sunduğumuz öneriler gerçekleşmesi hayal olan öneriler değildir. Sayın Cumhurbaşkanımız **Süleyman Demirel**, sayın Milletvekilimiz **Necmettin Cevheri**'nin destekleri, sayın valiler **Ziyaeddin Akbulut**, **Şahabettin Harput**, sayın Vali Yardımcıları **Hasan Duruer** ve **Ahmet Hamdi Nayır**'ın gayretleri ile yıllardır rüyasını gördüğümüz **Dergah-Balıklıgöl Projesi** ile bir kısım tarihi çarşılar ve evlerin restorasyonu gerçekleşmemiş midir?

Şanlıurfa bu konuda Türkiye'ye örnek olmuş ve belli bir yola girmiştir. Sayın Valimiz **Şahabettin Harput**'un işin şuurunda olması bu işlerin devam edeceğinin kesin göstergesidir. **GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı** bu sempozyumu düzenlemekle kültür varlıklarımızın korunması, yaşatılması ve tanıtılması konularında üzerine düşen görevi yapacağı işaretini vermiştir. **Kültür Bakanlığı**, **Turizm Bakanlığı**, **Vakıflar Genel Müdürlüğü** ve **Başbakanlık Tanıtma Fonu**'nun Balıklıgöl Projesinde olduğu gibi **Şanlıurfa Valiliği**'ne ve **ŞURKAV**'a mali kaynak sağlamaları bütün önerilerimizin acilen gerçekleşmesini sağlayacaktır. Ayrıca, Cumhurbaşkanımız sayın **Süleyman Demirel**'in duyarlılığı, Şanlıurfa'ya olan sevgisi ile uzanan yardım eli olduğu sürece tüm önerilerimizin birkaç yıl içerisinde gerçekleştirileceğine inanıyoruz. Devletimiz dünyanın en büyük projelerinden biri olan GAP'ın ekonomik ayağını nasıl yüzünün akı ile bitirip Güneydoğu halkının makus talihini değiştirdi ise, kültür ayağını da bitirerek GAP bölgesinin kültür değerlerini dünya kültürüne hediye edecektir.

TURİZM BAKANLIĞI GAP BÖLGESİ TURİZM POTANSİYELİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ VE PLANLAMASI ÇALIŞMALARI- YENİ BİR PLANLAMA YAKLAŞIMI GAP BÖLGESEL TURİZM GELİŞME PLANI

H. Burak ÖZTÜRK*

1974 yılında Yukarı Fırat Bölgesi'nde Keban Barajı'nın inşasıyla başlayan ve 2000'li yılların ilk on yılında tamamlanması öngörülen, Güneydoğu Anadolu Projesi, Dicle ve Fırat nehirleri üzerinde yapımı öngörülen barajlar, hidroelektrik santralleri ve sulama tesislerinin yanı sıra kentsel ve kırsal altyapı, ulaştırma, sanayi, eğitim, sağlık, konut gibi sektörlerdeki yatırımları da içerisine alan ve salt fiziksel, sektörel ve ekonomik değil, işgücü, aile yapısı, göç olgusu, alışkanlıklar, töresel ve etnik gelenekler gibi sosyal alanlarda da bölge bütününde önemli değişiklikler getirecek çok boyutlu ve çok sektörlü bir kalkınma projesidir.

GAP'ın tamamlanmasından sonra bölgede oluşacak artı değer; öncelikle bölge bütününde refah ve gelir seviyesinin yükselmesine neden olacaktır. Ekonomik ve sosyal yönden kalkınmanın sağlanması, bugüne kadar gerek ekonomik gerek eğitim gerekse sosyal yönlerden ihmal edilmiş ve geri kalmış Güneydoğu Anadolu insanının, temel günlük ihtiyaçlarının sağlanmasının ötesinde;

GAP Bölgesi'nde:

- Ekonomik ve sosyal girişimcilik düzeyi arttıkça diğer bir deyişle refah düzeyi arttıkça, yeme-içme, eğlenme, dinlenme, seyahat etme, konaklama faaliyetleri şeklinde iç turizm,
- İç ve dış ticaretin gelişmesi, bölgeye yerli ve yabancı birçok iş adamının gelmesi sonucu iş turizmi,
- Bölgede üretim, pazarlama ve işletmeye dönük faaliyetlerin gelişmesini amaçlayan eğitim, bilgi-alışverişi için kongre turizmi,
- Bölgenin sahip olduğu arkeolojik ve tarihi eserler nedeniyle kültür turizmi ve inanç turizmi,

* H. Burak ÖZTÜRK, Turizm Bakanlığı, Yatırımlar Genel Müdürlüğü, Planlama Dairesi, İnönü Bulvarı No: 5, 06100 Emek-ANKARA

- Yine bölgenin sahip olduğu doğal değerler bakımından yayla-dağcılık, trekking, akarsu sporları vb. gibi yumuşak turizm ya da eko turizm diye adlandırdığımız turizm türleri,

bölge insanının turizm faaliyetlerinin çekirdeğini oluşturacaktır.

Yukarıda tariflemeye çalışılan; varolan ya da gelişme potansiyeli olan turizm türleri içerisinde kutsal yerlerin ilgili dinlere mensup turistlerce ziyaret edilme eğilimlerinin, turizm olgusu içerisinde değerlendirilen ve İNANÇ TURİZMİ olarak tanımlanabilen proje kapsamında önemli bir yere sahip olan Şanlıurfa, Siirt, Mardin, Gaziantep gibi illere Bakanlığımızca gerek çevre düzenleme projeleri gerekse altyapı hizmetleri için teknik hizmet ve parasal kaynak aktarılmakta ve bu yerler Bakanlıkça yürütülen tanıtım faaliyetleri içerisinde yer almaktadır. Bu anlamda İnanç Turizmi'nin, GAP Bölgesi'nde turizm faaliyetlerinin canlandırılmasında ve yöre insanının bu faaliyetlerin içerisinde yer almasındaki rolü oldukça büyük olacaktır.

GAP kapsamında bugüne kadar yapılan çalışmalarda, mevcut koşulların da temel veri olarak kabul edilmesiyle, turizm sektörü ihmal edilebilir kaynaklardan biri olarak görülmektedir. GAP kapsamında "GAP Bölgesel Ulaşım ve Altyapı Geliştirme Çalışması Projesi, Turizm Sektörü Çalışma Raporu"nda turizm faaliyetlerinin, temel bir ihracat faaliyeti olarak yer alması ve yaratacağı sektörel etkinin mekansal gelişmeyi biçimlendirecek bir bileşen olduğu tanımlanmakla beraber turizm olgusunun sosyo-kültürel boyutu tam olarak tarif bulmamıştır.

Oysa tarih öncesi çağlardan bu yana birçok uygarlığı barındıran Mezopotamya havzasında yer alan uygarlıkların birleştiği, farklı inançlara/dinlere ait pek çok kutsal mekânın izlerini taşıyan Güneydoğu Anadolu Bölgesi; sadece sahip olduğu kültürel ve arkeolojik değerleriyle değil, oluşturduğu kentsel - sosyal doku ve yeni fiziksel olanaklarıyla (Atatürk Barajı ve Havzası) ve oluşacak yeni ekonomik yapısıyla değerlendirilmelidir. Bölge tanıtılması gereken önemli bir turizm ve kültür potansiyeline sahiptir.

Bu kapsamda Turizm Bakanlığınca GAP illerindeki turizm potansiyelinin saptanması, kullanılan ve kullanılabilecek kaynakların tespiti ve optimum kullanımının sağlanabilmesi amacıyla 1991 yılında tamamlanan ve 9 GAP ilini kapsayan "GAP Turizm Envanteri ve Turizm Geliştirme Planları" hazırlanmıştır.

Yukarıda tanımlanmaya çalışılan projeler ile öngörülen GAP bölgesi dahilindeki illere göre mevcut ve oluşacak yatak kapasiteleri ve sektördeki istihdama ilişkin değerler Tablo-1 ve Tablo-2'de verilmektedir.

Tablo 1
GAP Bölgesi'nde İllere Göre Var Olan
Yatırım-İşletme Belgeli Yatak Sayısı ve Konaklayan Kişi Sayısı

İl Adı	Yatırım Belgeli Yatak Sayısı (1997)	İşletme Belgeli Yatak Sayısı (1997)	Toplam Yatak Sayısı	Konaklayan Kişi (1996)
Adıyaman	712	582	1294	17987
Diyarbakır	1023	921	1944	72060
Gaziantep	606	745	1351	81577
Mardin	245	469	714	11761
Siirt	-	84	84	8273
Şanlıurfa	432	342	774	30634
Batman	773	596	1396	30323
Şırnak	251	113	364	13037
Kilis	Veri Yok	Veri Yok	Veri Yok	-
TOPLAM	4042	3852	7894	265652

Tablo 2
GAP Bölgesi'nde İllere Göre 2005 Yılı İçin Öngörülen
Yatak Kapasitesi ve Turizm Sektöründe Çalışacak İşgücü

İl Adı	Yatak Sayısı	İşgücü
Adıyaman	3481	2276
Diyarbakır	4806	3156
Gaziantep	5108	3269
Mardin	2078	1170
Siirt	1731	1043
Şanlıurfa	3872	2977
TOPLAM	21076	13891

Yine 2005 yılında bölge genelinde 331.245'i yabancı, 669.581'i yerli olmak üzere toplam 1.000.826 turistin geleceği varsayılmaktadır. Bütün bu veriler GAP Bölgesi'nde turizm sektörünün yadsınamayacak bir ekonomik ve sosyal faaliyet türü oluşturacağını göstermektedir.

Ancak, yukarıda sözü edilen projeler daha çok iller bazında, kaynakların tespitine yönelik envanter bilgileri ve noktasal ve parçacıl öneriler getirmekte, GAP Bölgesi genelinde bölgesel boyutta sektörün gelişimine yönelik önermeleri bünyesinde barındırmamaktadır.

Bu anlamda Bakanlığımızca; GAP Bölgesi'nde, Turizm Sektörü özelinde diğer sektörlerle entegre nitelikte ve bölgesel turizm gelişim politikaları, ana kararlar bütünü ve aksiyon bölgeleri oluşturulması, hedef ve stratejilerin mekansal boyutunun saptanmasına yönelik GAP Bölgesi "Bölgesel Turizm Envanteri ve Turizm Gelişim Planı" hazırlanmasına yönelik bir proje başlatılmıştır. Bu projenin Kalkınma Bankası aracılığı ile ihale edilmiş ve 1998 yılı ortalarında sonuçlandırılması hedeflenmiştir.

Bu proje ile:

- 1- Bölgesel düzeyde turizm sektörü için temel ilkeler, politikalar, hedefler ve stratejilerin mekansal boyutu ile birlikte ulusal düzeyde 7. Beş Yıllık Kalkınma Planı ve benzeri politika araçları, bölgesel düzeydeki GAP Mekansal Gelişme Planı vb. politika kararları ile uyumlandırılarak karar süreçleri ve bunların araçlarının tanımlanması,
- 2- GAP'ın büyük bir kısmının hayata geçirilmiş olmasıyla beraber, bölge dahilinde oluşan alt ve üst yapı yatırımlarının yerine bu proje ile oluşan veya oluşacak kaynak değerlerinin Turizm Sektörü'ne ne şekilde kanalize edildiğinin/edileceğinin tespiti,
- 3- Proje alanı içerisinde kalan altbölge gelişme planları, Çevre Düzeni Planları ile tanımlanan alt ve üstyapı olanakları ve yeni oluşturulan turizm olanaklarının bölgesel ölçekte entegrasyonun sağlanabilirliğinin araştırılması,
- 4- Bu proje kapsamında, bölgesel nitelikte bir örgütlenme şeması ve yönetim planına dönük öneriler geliştirilmesi, bu kapsamda önerilecek olan yönetsel örgütlenme modelinin mevcut yasal düzenlemeler ile oluşmuş örgütlenme biçimiyle entegrasyonunun sağlanması ve bu bağlamda oluşabilecek darboğazların aşılmasına yönelik örgütsel ve yasal düzenlemelere ilişkin önermeleri içermesi,
- 5- Bölgesel, altbölgesel ve yerel bazda turizm rekreasyon amaçlı kullanılabilir kaynakların tespiti,
- 6- Halen kullanılan kaynakların bugünkü yararlanılma düzeylerinin ve yeterlilik durumunun tespiti,

- 7- Halen kullanılan kaynakların daha başarılı kullanılabilmesi, kullanılmayan kaynakların da devreye girebilmesi için teknik düzeyde öneriler geliştirilmesi,
- 8- Bölge ölçeğinde öncelikli hareket alanlarının tespiti, bu alanların gelişim bölgeleri şeklinde bölgesel etaplamaların hazırlanması, tanımlanması, bu alanlara ilişkin bir sonraki aşamada geliştirilebilecek 1/25000 ölçekli planların planlama alanlarının tespiti ve plan ana kararlarının oluşturulması,
- 9- Öncelikli hareket alanları olarak tespit edilecek alanlarda uygulanabilecek teşvik kriterlerinin oluşturulması,
- 10- Ülkesel boyutta ele alınan ve GAP Bölgesi içinde geçerli olan İnanç Turizmi Projesi, İpek Yolu Projesi gibi projelerin bölgesel boyutta oluşturacağı potansiyellerin mekansal etkilerinin ve bunların diğer turizm türleri ile uyumlandırılması ve bu kaynakların bütün halinde yönetimi, işletimine ilişkin varsayım ve düzenlemeler hakkında tanımlamalar ve fizik mekana yansımalarının tariflendirilmesi hedeflenmektedir.

Anılan proje ile, kısıtlı bir bölgeyi kapsayan Güney Antalya Turizm Gelişme Projesi'nden sonra, bölgesel ölçekte ve diğer sektörel ana kararlara uyumlandırılmış, öncelikle bölgesel ölçekte turizm sektörü örgütlenme hedefine ilişkin önermeler taşıyan ana strateji kararları ve politikalarla alt bölgesel ölçeklerde fiziki anlamda planlama kararlarını da içeren bütüncül bir planlama yaklaşımı deneyimi ile GAP Bölgesi turizm potansiyelinin değerlendirilmesi ve ülkesel boyutta Turizm Sektörü planlamasının salt fiziki boyuttan çıkarılıp, örgütsel, mekansal, sosyal, ekonomik alt ve üst yapı strateji kararlarının oluşturulmasına ve bölgesel anlamda turizm alanlarının planlama, uygulama, yönetim ve işletimine ilişkin yeni açılımlar, yöntemler bütünüünün tariflenmesine yönelik öncü bir proje olacağı düşünülmektedir.

4. Koruma, kültür ve tabiat varlıklarının kendisi kadar onu üreten, geliştiren, içinde taşıyan insan ögesini de aynı önemde içermelidir.

Böylesi bir yaklaşım şüphesiz insan ile doğal ve fiziksel çevreyi bütünleştiren, geçmişin günümüz ile ilişkisini kurarak toplumun onunla bütünleşmesini ve devam ettirmesini sağlayan, bu yolla geçmişi çağdaş yaşamla kaynaştıran daha bütüncül bir yaklaşım olacaktır.

İnsanın, kendisini yaşadığı çevrenin bir parçası olarak hissettiği, onunla barışık ve dengeli bir yaşam öneren sağlıklı çevrelerde koruma herhalde daha kolay sağlanabilecektir.

Sözlerimi geçmişten kalan bir söylence ile bitirmek istiyorum.

Bir bilge kişiye oğlu soruş;

- Baba dünya nasıl kuruldu?..

Cevap kısacık olmuş,

- Önce bilgiyle sonra sevgiyle oğlum...

Saygılarımla.....

KÜLTÜREL DEĞERLER VE TURİZM ŞANLIURFA İLİ İNANÇ TURİZMİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Kadri ÇETİNER*

HZ. İBRAHİM PEYGAMBER

Önemli bir ticaret ve sanayi merkezi olan Ur Şehri sınırları oldukça geniştir. Buraya çevre illerden mallar getirilir satılırdı. Uurluların gayeleri para kazanmak ve lüks yaşamaktı.

Halkın nüfusu üç gruba ayrılmıştı.

- 1- Yönetici yüksek yetkili subay ve rahipler sınıf halkına "Amilu" denir.
- 2- Ticaret, sanayi ve tarımla uğraşan halka ise "Miskinu Halkı" denir.
- 3- Köle ve esirler ise "Ardu" halkına tabidir.

Şehir nüfusu 5000 civarında olup, çeşitli tanrıları vardı. Şehir koruyucu tanrısına Rabb-ül Beled veya Baş İlah denilir. Ur Koruyucu Tanrısı Mennar Ay Tanrısı idi. Bunun koruyucu tanrısı ise Şamaş, Güneş Tanrısı idi. Mannvar'ın putu şehrin yüksek tepesine yapılmıştır. Yanında ise Naminan Karısı Nangülü mabedi vardı. Amila halkı kral, kraliyet ailesi Nannur tapınağına tabi idiler. Bu isim daha sonra Nemrut oldu. Gerçek hükümdar ve yerde kainatın kendisi olduğunu bildirdi. Beni Tanrı olarak kabul etmeyen asi ve günahkardır. Hz. İbrahim'in babası Azer ise kraliyet ailesinden Amilu halkına tabi idi. Senenin 12 ayına göre put yapar idi.

Bir gün baş kahin Nemrut'un huzuruna gelir. Görülen rüya ile ilgili gelecekte haber verir. "Yakın zamanda doğacak bir erkek çocuğu senin kavmini dinlerinden ayıracak bir başka dine davet edecektir" dedi.

Nemrut genel bir emir çıkartarak gebe kadınları hapsedirir. Doğan erkek çocukları boğdurur.

* Kadri ÇETİNER, İl Turizm Müdürü, ŞANLIURFA

Azer'in karısı Zeliha gebeliğini gizli tutup, durumu kocasına bildirmeyi. Gizlice Zeliha sabahın erken saatinde Kale'den çıkan kervan arasında dışarı çıkarak mağaraya girer, Dergah denilen yerde Hz.İbrahim'i doğurur (M.Ö.2100). Oğluna sütünü verdikten sonra kulağına İbrahim diye seslenir, kimse farkında olmasın diye mağaranın önüne taş kapar. Zeliha üç gün sonra oğlunu göreyim diye mağaraya geldiğinde İbrahim sağ elinin sağ parmağını emiyordu. Annesi kendisine tekrar süt vererek eve döner. Allah onun kısmetini parmağından verdiğini söyler.

Annesi İbrahim'i gizli olarak emzirir. Bir gece annesi ile açık hava alemine çıkan İbrahim'in başının göğe doğru kalkmasıyla, İbrahim yıldızları görüp şaşırır. Kalbinde acaba bu göğü sütunsuz olarak kim yaratmış diye tefekküre dalar. Derken büyük bir yıldız görür, "İşte Tanrım budur" daha sonra yıldız batınca "O Tanrı olamaz" der. Ay doğar "Tanrım bu olsa" der. Ayda batınca "Bu olamaz" der. Güneş doğunca "Bu onlardan büyük ve nuru onlardan daha fazla" der. Olsa olsa Tanrı budur. Güneş batınca bunlardan hiçbiri tanrı olamaz der. Benim Tanrım bunlardan değildir. O Allahu Tealadır ki bunları o yaratmıştır. Tek Tanrı Allah'tır (Ben o Allah'a yöneldim ki arz ve semavatı o yaratmıştır). (En Am Suresi Ayet 79).

Zeliha İbrahim'i mağaradan çıkartarak eve götürür. İbrahim'i mağarada gizli doğurduğunu, gece gidip süt verdiğini, ne şekilde beslediğini kocası Azer'e izah eder.

Bu durumdan Azer oldukça duygulanır, Oğlunun sevgi ve muhabbeti gönlünü feth eder. Daha sonra Azer Nemrut'a "benim bir oğlum uzun müddet gurbetteydi" geldi der.

Azer altından, gümüşten putlar yapar satar. Oğlu İbrahim'e de putu sattırmak ister. İbrahim babası Azer'in kendisine vermiş olduğu putların boğazına ip takarak sokaklarda yüz üstü sürer. "Şunu kim alır, bunun hiç faydası yok tüm ziyandan başka bir şey değildir" der. İbrahim'in puta hakaret ettiğini gören kafirler, babası Azer için ses çıkartmamışlardır.

Kafirler ne yemek pişirirlerse bir parçasını teberrik için putların önüne koyarlar. Daha sonra puthanede hizmet edenler yemeği yerler. İbrahim babasının yapmış olduğu putları kırar. Babası oğlunun durumuna karşı oğluna baskı yapanların başındadır. İbrahim babasına putları kırdığını anlatır. Nemrut'a da durumu izah eder. Nemrut bu duruma kızarak kraliyet ailesi konseyini toplar. Alınan karar gereği İbrahim'in hapsedtirilmesine karar verilir. Nemrut, sarayında İbrahim'i sorguya çeker. İbrahim, hayat ve ölümün Allah'ın elinde olduğunu söyleyince Nemrut; "Hayat ve ölüm benim elimdedir" der. Hz. İbrahim; "Cenab-ı Allah güneşi doğudan doğdurur, sen batıdan doğdur da görelim" der. Bu söz Nemrut'u hayli şaşırır. Çaresizlik içinde cevap verememesine rağmen iddiasından vazgeçmemektedir.

Nemrut sarayındaki bu münakaşadan sonra kraliyet konseyi kararı gereği kendine düşman İbrahim'in ateşe atılması için, tüm halk odun toplar. İbrahim'in anne ve babası

Kale'nin yakınlarından İbrahim'i izlerler. Nemrut'un bir el işaretiyle mancınık onu hızla ateşe fırlatır. Allah yolunda kendini adayan İbrahim'in sesli söyleyişi Allah dostu manasına Halilulah vasfını aldıktan sonra hemen Cenab-ı Hak "Ey ateş İbrahim'in üzerine soğuk ve salim ol" buyurdu. Nemrut'un kızlığı ise şuurunu kaybederek kendini ateşe atıverdi. Nemrut'un kızlığı Zeliha'nın düştüğü yere Ayn-ı Zeliha gölü denir. Ateşe atılan İbrahim'e, Cebrail havada ulaştı "Ben Cebrailim bana bir ihtiyacın var mı?" diye sordu. İbrahim; "Benim hacetim Allah-u Teala'dır. Ben O'nun kuluyum ne dilerse eylesin" dedi. Cenab-ı Hak O'na "Halilim" ünvanını verdi. Allah'ın dostu Halilulah vasfını aldıktan sonra Cenab-ı Hak; "Ey ateş İbrahim'in üzerinde salim ol" buyurdu (El Embiya Suresi, Ayet 69).

Eğer salim ol demese ateşin hararetinden nasıl helak olacak idi ise öylece soğuktan helak olacaktı. İbrahim ateşin ortasına düşünce ateş kenara çekildi, ortada bir meydan açıldı. Çimlerle çevrili berrak bir pınar çıktı. Nemrut, İbrahim'in ateşinin gül ve gülistana döndüğünde "Ya İbrahim, ateşi sana kim böyle eyledi" diyen Nemrut "ateşin içinden dışarı çık seni göreyim" dedi. İbrahim'in bastığı yerde çimlerle birlikteydi. Nemrut "Ya İbrahim Allah varmış" dedi. Bu durum üzerine bir çok kimseler iman getirdiler. Bakara Suresi'nde şöyle der "Ben seni insanlar üzerinde iman rehberi yapacağım" (Ayet 124).

Dünyada Müslümanların dışında Yahudi ve Hıristiyanlar da Hz. İbrahim'e hürmet ve bağlılıklarını gösterirler. Peygamber olduğunun ittifakını getirmişlerdir. Daha sonra İbrahim'in babasının evlatlarıyla birlikte Harran'a yerleştiğini beyan etmektedir (Bkz. Doğum XI. Bölüm 27-32 Ayetleri). İbrahim Peygamber'in Harran'da çiftçilik yaptığı da söylenir. Cenab-ı Allah, Harran'da Kan'an'a gidip yerleşme emri verdiğini belirterek "Ben seni büyük bir millet haline getireceğim ve senin ününe ün katacağım, o halde sen bereketli ol, senin mübarek olduğunu söyleyenlere bereket vereceğim, seni lanetleyenleri lanetleyeceğim, yer yüzünde bütün kabileler (Milletler) senden bereket alacaktır (Doğum Bölümü XII, 1-3 Ayetler).

Hz. İbrahim Allah'a yalvararak "Yarabbi ellerim titremeden, belim bükülmeden ruhumu kabz eyle" der. Cenab-ı Hak bu sevgili kulunun duasını kabul buyurdu. 175 yaşında iken ebedi dünyaya intikal eyledi. Kabri Filistin'in Kenan nahiyesi El Halil kentinde bulunmaktadır.

HZ. EYYÜP PEYGAMBER

Beni İsrail peygamberlerinden M.Ö. 1263 yılında Suriye'de, Şam'la Ramle arasında Üst (Düydre) denilen ülkede Besniye Karyesi'nde (köyünde) Dünya'ya geldiği rivayet edilmektedir.

Şanlıurfa'ya Şam dolaylarından gelmiş, İsrailoğullarından Eyyubiye Mahallesi'nde makamı olup, buraya her an gitmek mümkündür. Şehrin 2 km. güneyinde ki mağaranın

Eyyüp Peygamber'e ait olduğu bilinmektedir. Hz. İbrahim soyundan gelen İsrailoğullarından peygamberlik mertebesi sadece Eyyüp Peygamber'e nasip olmuştur.

İblis (Şeytan) Eyyüp'ün kalbini Allah'tan çalmak için tam bir mücadeleye girmiştir. Hz. Eyyüp uzun süre bu mağarada hasta yatmış, önce malı, sonra çocukları elinden alınarak bedeni çıbanlar içinde kalmış. Cüzzam hastalığına tutulan Hz. Eyyüp Rahime adlı karısıyla mağarada çile çekerek Allah'a ibadetten vazgeçmeyip bütün ızdıraba nazaran asi olmamıştır. Eyyüp Peygamber sabır ve tahammül sembolü olmuştur. Kur'an'ın Sad Suresi'nin 44. Ayeti'nde Allah, Hz. Eyyüp hakkında şöyle buyurur: "Biz Eyyüp'ü sabırlı kıldık. O ne güzel bir kul idi ki daima Allah'a teveccüh ve iltica ederdi." Eyyüp artık imtihanı kazanmıştı. İblis (Şeytan) yenilmiş, Allah tarafından belirtilen şifalı su ile yıkanarak kendisi ile hanımına evlat ihsan ederek daha uzun süre yaşamıştır.

1145 yılında İbadetin Zengi Şanlıurfa'yı fethettiğinde bu kuyunun kutsallığına inanmış ve romatizmasını geçirmek için bu kuyuda yıkanmıştır. Yerli ve yabancı turistler burayı ziyaret ederek sabır ve sükun umarlar. Yaralılar, bilhassa kadınlar çocuklarını süttten kesmek için buraya getirerek Hz. Eyyüp'ün sabrından alması için Allah'tan dilek dilerler.

EYYÜP NEBİ KÖYÜ, HZ. EYYÜP, HZ. ELYASA VE RAHİME HATUN TÜRBELERİ (VİRANŞEHİR)

HZ. Eyyüp Peygamber'in mezarının, Viranşehir İlçesi'ne 12 km. uzaklıkta Eyyüp Nebi Köyü'nde olduğu rivayet edilmektedir. Hz. Eyyüp 7 yıl çile çektikten sonra kendisine Allah tarafından nail olunan şifalı su ile yıkanıp yaralarından kurtulur. Daha sonra eşi Rahime Hatun ile birlikte Eyyüp Nebi Köyü'nde yaşar. Her ikisinin türbesi de bu köyde bulunmaktadır.

Eyyüp Peygamber'i görmek için 3 ay yol yürüten ve çok yakıma geldiği halde göremeden ölen Hz. Elyasa'nın kabri de aynı köydedir.

Rivayete göre; IV. Murat Bağdat seferine giderken Eyyüp Nebi Köyü'nde mola verip bir gece konaklar. Rüyasında birisi kendisine "Kaldığın yer Eyyüp Peygamber'in makamıdır. Sabah kalktığında atının kişniyerek ayağını üç defa vurduğu yere bir cami ile türbe yaptır" der.

Yine özellikle yöre halkı tarafından anlatılan başka bir rivayete göre Eyyüp Peygamber'in sırtını sürdüğü kutsal bir kaya kütlesi de bu köyde bulunmaktadır. Hz. Eyyüp Peygamberi ziyarete gelenler önce Hz. Elyasa'yı (Hz. Eyyüp, beni ziyarete gelenler önce Hz. Elyasa'nın türbesini ziyaret etsin demiştir) sonra Hz. Eyyüp'ün türbesini, daha sonra Rahime Hatun'u ve en son da sırtını sürdüğü kutsal taşı ziyaret etmektedirler.

Resim 1 : Halil Rahman Gölü görünümü

Resim 2 : Ayn-ı Zeliha Gölü görünümü

Resim 3 : Hz. İbrahim Peygamberin doğduğu mağara

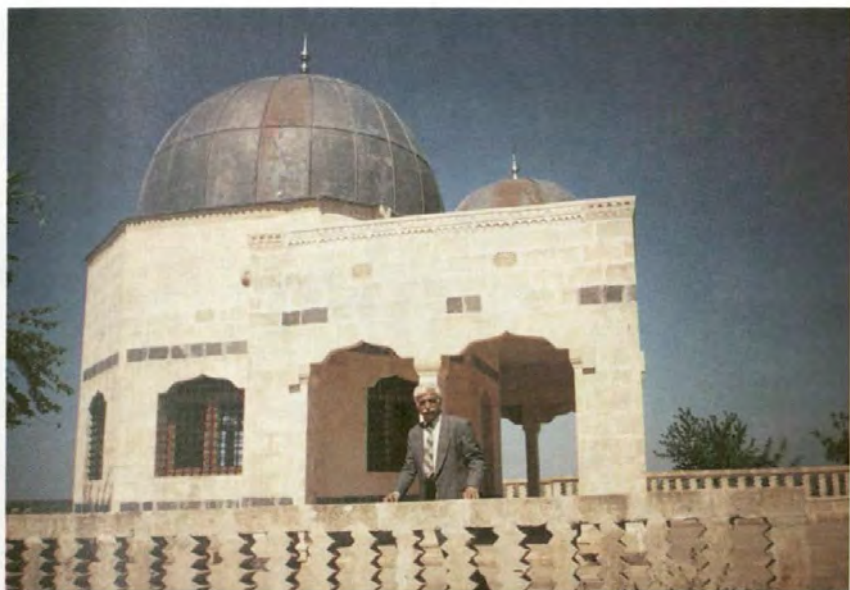
Resim 4 : Hz. İbrahim Peygamberin doğduğu mağara dıştan görünümü

Resim 5 : Hz. Eyyüp Peygamber Makamı dıştan görünümü

Resim 6 : Rahime Hatun Türbesi - Viranşehir

Resim 7 : Hz. Eyyüp Peygamberin Kabri - Eyyüp Nebi Köyü/Viranşehir

Resim 8 : Hz. Elyasa Kabri - Eyyüp Nebi Köyü/Viranşehir

Resim 9 : Hz. Eyyüp Peygamberin Kabri Eyyüp Nebi Köyü/Viraneşhîr

Resim 10 : Hz. Eyyüp Peygamberin Türbesi - Eyyüp Nebi Köyü/Viraneşhîr

Resim 11 : Eyyüp Nebi Köyünde çevre düzenleme çalışmaları

Resim 12 : Hz. Elyasa Peygamberin Kabri

Resim 13 : Hz. Eyyüp Peygamberin sırtını sürdüğü taş - Eyyüp Nebi Köyü

GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ'NİN TURİZM POTANSİYELİNİN DEĞERLENDİRİLMESİNE İLİŞKİN YAKLAŞIMLAR

Mine BARAN*

Turizm sektörünün gelişimi için, bir yörenin turizm hareketlerine konu olabilecek potansiyel kaynaklarının sayı, çeşit ve kalitesinin yeterli düzeyde bulunması gerekmektedir.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi zengin tarihi geçmişi ile çeşitli uygarlıklara beşik olmuş, aynı zamanda ülke içerisinde yüksek turizm potansiyeline sahip bir bölgemizdir. Bölge içerisinde bulunan Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Gaziantep, Kilis, Mardin, Şırnak, Siirt ve Şanlıurfa illeri GAP sınırları içine alınmış ve GAP Bölgesi olarak adlandırılmıştır.

GAP Bölgesi'nin sahip olduğu mevcut kaynaklardaki muhtemel gelişim ve değişmelerin; GAP doğrultusunda olacağı beklenmektedir.

Başlangıçta, Bölge su kaynaklarının değerlendirilmesi amaçlı ilk düşüncelerden yola çıkan GAP'ın yapısı, 1980'li yıllarda çok sektörlü, entegre bir proje haline dönüşmüştür. Dolayısı ile GAP, sadece bir sulama ve enerji projesi olmaktan çıkarak Bölge Kalkınma Projesi olarak ele alınmaktadır.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin zengin tarihi geçmişi aynı zamanda turizm kaynağıdır. Fakat bu zengin tarih ve buna bağlı turizm tam anlamıyla kullanılmamaktadır. GAP'ın ilerlemesi ile birlikte, turizmde bir ilerleme olabilecektir. Bölgenin sahip olduğu tarihi ve turistik alanlara şu örnekler verilebilir.

- Şanlıurfa'daki Şuayb Şehri, Balıklıgöl ve Harran
- Mardin ve Midyat'da bulunan çeşitli kiliseler ve Deyrulzafaran Manastırı
- Siirt'te İslam medeniyetinin eserleri olan, Veysel Karani, İsmail Hakkı Türbeleri

* Mine BARAN, Dicle Üniversitesi, Mühendislik-Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, DIYARBAKIR

- Batman'da bulunan Hasankeyf
- Adıyaman'da bulunan Nemrut Dağı
- Diyarbakır ve Ergani'de bulunan, bölgenin kültürel zenginlikleri (Surlar, Kaplıcalar vb.)
- Diğer küçük kilise, kervansaray ve hanlar.

Bir diğeri, bölge göller bölgesi olmamasına rağmen, GAP çevresinde oluşacak barajlar gelecekte turizm potansiyelini artırmaya yarayacaktır.

BÖLGE TURİZM POTANSİYELİNDE YATIRIMLARIN GELİŞİMİ

Turizm potansiyeline konu olan kaynaklar sadece deniz, orman, göl vb. doğal ya da tarihi-kültürel mirasın kalıntıları değildir. İç veya dış, politik, sosyo-ekonomik mevcut koşullar, koşullardaki değişim ve gelişmeler, sektörün gelişimi üzerinde çok önemlidir.

Bölge kapsamında, turizm yatırımları, son yıllara kadar, Turizm Sektörü'nün ekonomi içerisindeki genel durumu doğrultusunda yeterli bir gelişme düzeyine ulaşmamıştır. Bunun başlıca sebepleri;

- Bölge'de ekonomik yapının turizme kaynak aktaracak yeterli sermaye birikimi yaratamaması ve dolayısıyla yerel sermaye sahiplerinin il dışına göç ederek yatırımlarını o illere (İstanbul, Ankara, İzmir) aktarmaları,
- Hükümet turizm politikalarında önceliğin doğal-kültürel kaynaklarını beraber içeren Akdeniz ve Ege kıyı bölgelerine verilmesi, böylelikle bölgenin daha geride kalması,
- Bölge'nin uzun yıllar kamu yatırımlarından yeterli pay alamamasından kaynaklanan yetersiz sosyal gelişim düzeyinin neden olduğu il dışı özel sermaye yatırımlarını çekememesi,
- Bölge turizm potansiyelinin yeterince bilinmemesi, dolayısıyla tanıtım eksikliği,
- Bölge'nin yatırıma sermayenin aradığı güven-huzur ortamını yeterince sağlamayan bir konumda olması,
- Önemli bölümü kırsal kesime dayalı bölge nüfusunun "Turizm" için gerekli sosyo-kültürel düzeye ulaşamayışı şeklinde özetlenebilir.

Turizm sektörünün, gerek GAP ana hedefleri arasında yer alan, ekonomik faaliyetlerin çeşidinin artırılması, bu doğrultuda diğer sektörlerin dolaylı etkileri, gerekse merkezi otoritenin ülke geneline turizmin geliştirilmesi yönündeki politika ve uygulamalarının doğrudan etkileri ile bölgedeki olumsuz faktörler giderek azalacaktır.

GAP BÖLGESİ'NDE TURİZM POTANSİYELİ OLAN ALANLAR VE TÜRLERİ

Mevcut Turizm Alanları

Su Yüzeyleri

Bölge su yüzeyleri bakımından oldukça fakirdir. Ancak Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin sınırları içinde olmamasına rağmen, 1 saat uzaklıktaki Hazar Gölü, turizm alanı olarak kullanılabilir.

GAP Bölgesi'nde yapılan ve yapılacak barajlar çeşitli turizm aktiviteleri için kullanılabilir.

Ormanlık Alanlar

Bölgenin mevcut arazi kullanımına göre, ormanlık alanlar yok denecek kadar azdır. Bu nedenle bölgede açık hava turizmine uygun olarak kullanılan alanlar şunlardır;

- Diyarbakır'da Merkez'de Devegeçidi Barajı'nın kenarındaki piknik alanları vb.
- Şanlıurfa'da bulunan Balıklıgöl ve kenarındaki alanlar vb.

Tarihi, Kentsel, Arkeolojik ve Kenarındaki Alanlar

Bölge'deki yerleşim illerinin tümünün merkezi ve ilçeleri bu tip alanlara sahiptir.

Bölge'de bunların dışında, yine kaynağa dayalı turizmi etkileyen doğal faktörlerden mağara termal kaynaklar ve hayvan varlığı da mevcuttur.

GAP BÖLGESİ'NDE TURİZM POTANSİYELİNİN DEĞERLENDİRİLMESİNE İLİŞKİN GENEL YAKLAŞIMLAR

Turizmi doğrudan veya dolaylı etkileyen olumsuz faktörler ortadan kalkmadığı sürece sağlıklı ve yeterli bir gelişim sağlanamayacaktır.

Bu genel yaklaşım içerisinde ana hedefler;

1- Teknik alt yapımının geliştirilmesi

2- İnsan kaynaklarının geliştirilmesi

- Genel eğitim programları ile koordinasyon halinde yetişkinlere yönelik turizm olgusunun ve bilincinin geliştirilmesi,
- Eğitim kurumlarında konuya küçüklerin eğitimine yönelik olarak ağırlık verilmesi,
- Lise ve üniversite bünyesinde turizm eğitimine yönelik çalışmalar yapılması,

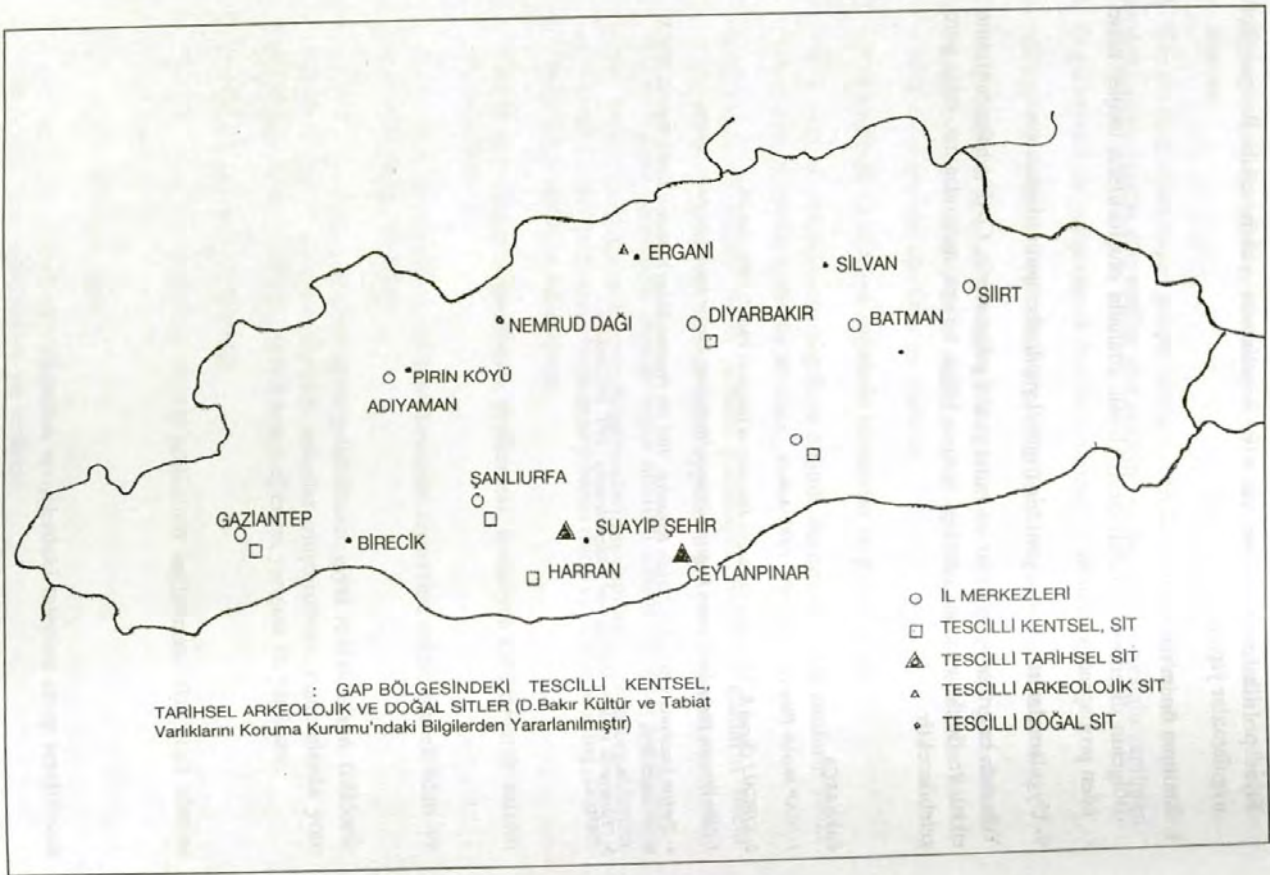
- Eğitimde basın, radyo ve televizyondan maksimum yararlanacak tedbirlerin alınması.
- 3- Plan ve projesi bulunmayan gelişme alanlarının fiziki plan ve projelerinin yapılması, mevcut olanların turizm alternatifine göre inceleme ve değerlendirilmesinin yapılması.
- 4- Doğal kaynakların geliştirilerek değerlendirilmesi
 - Mevcut su yüzeylerinin çevresinin ağaçlandırılarak yeşil alanlar yaratılması,
 - Yeşil alanların kapasitelerinin ve niteliklerinin geliştirilmesi, çevrelerinde rekreasyona yönelik aktiviteler düzenlenmesi, yapılacak düzenlemelerde havuz, gölcük vb. su ögesine ağırlıkla yer verilmesi.
- 5- Tarihi-arkeolojik ve kültürel değerlerin korunması ve geliştirilmesi
 - Bölge düzeyinde birbirinden kopuk ve dağınık durumdaki tarihi eserlerin fiziki korunmalarına yönelik tedbirler alınması,
 - Restorasyonu mümkün tarihi eserlerle potansiyel arkeolojik alanların önem derecelerine göre kısa-orta ve uzun vadeli uygulama programlarının oluşturulması,
 - Tarihi eserlerin günübirlik ziyarete uygun nitelikli ulaşım bağlantısı sağlanması, fiziki korunmalarını gözeten çevre düzenlemelerinin yapılması, yol güzergahlarına yönlendirici, eserlerin üzerine ve yakınına yabancı dilde ve Türkçe yazılmış, tanıtıcı bilgiler içeren tabelalar kullanılması,
 - Sivil mimari değerlerin korunması, yenilenmesi, fonksiyon kazandırılarak turizm amaçlı kullanılması,
 - Tarihi eserlerin, müzelerin, yıl boyu kesintisiz ziyaretine imkan verecek idari ve teknik tedbirlerin alınması,
 - Yöresel el sanatların, yöre mutfağının geliştirilmesi, giysi ve el sanatların, folklorik ürünlerin sergi ve satışının yapıldığı mekanlar oluşturulması, restoranlarda yöre mutfağına ağırlık verilmesi, turistik amaçlı eğlence, yarışma vb. yapılması.
- 6- Kentsel mekanların geliştirilmesi
 - Kentsel mekanların temiz ve düzenli gelişiminin sağlanması, aktif yeşil alanlar düzenlenmesi.
- 7- Arzda çeşitlilik sağlanması
 - Turizm yatırımlarında farklı ekonomik seviyelerdeki taleplere cevap verebilecek şekilde farklı tür ve yatırımlara yer verilmesi,

- Fiyat politikalarında bölge ve ülke koşullarının yakın takibi ile gerçekçi uygulamalar yapılması.
- 8- Tanıtıma önem verilmesi
- Bölgenin diğerlerinden farklı özelliklerinin etrafında oluşturulacak imajları lanse eden propaganda yapılması.
- 9- Uygulamalardan sorumlu yeni bir örgütsel yapılandırmanın oluşturulması.

Yukarıda belirtilen yaklaşımlar ve buna paralel gelişmelerle, GAP'ın bölge turizmine etkisi ve devlet vatandaş işbirliği sonucu bölge, turizm açısından hak ettiği yere gelebilecektir.

KAYNAKÇA

- 1- "GAP Master Planı Çalışması", DPT, 1990, Ankara.
- 2- KIRCALI Özcan R., "Diyarbakır İli Turizm Envanteri ve Geliştirme Planı", 1991, Ankara.
- 3- "Bir Yörenin Turizm İmkanlarının Değerlendirilmesi İçin Rehber", Turizm Bakanlığı, 1989/1, Ankara.
- 4- Turizm İstatistikleri Bültenleri, Turizm Bakanlığı "1991 Yılı Program-Bütçe Toplantısı Takdim Raporu", DSİ X. Bölge Müdürlüğü
- 5- "Türkiye'de Yerleşim Merkezlerinin Kademelenmesi", DPT, 1982, Ankara.

KÜLTÜRLERİN BULUŞTUĞU KENT : MARDİN

Dr. Elmas ERDOĞAN - Ar. Gör. Zuhal DİLAVER*

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan ve batıda Şanlıurfa, kuzeyde Diyarbakır ve Batman, kuzeydoğuda Siirt, doğuda Şırnak illeri, güneyde ise Suriye ile sınırlı olan Mardin kenti doğudan batıya uzanan ve kenti ayıran 1450 m. yüksekliğindeki eşiklerden birinde, önünde yer alan Mezopotamya Ovası'na hakim bir kesimde kurulmuştur. Kuzeyinde Dicle Nehri, güneyinde Suriye yerleşimin doğal sınırlarını belirlemektedir. Yöre eski dönemlerde batı, doğu, kuzey ve güneyi birbirine bağlayan ticari ve askeri yollar üzerinde yer alan ve Bağdat, Musul, Diyarbakır kervan yolları üzerinde bir konaklama yeri ve merkez olarak çok zengin ve hareketli bir yaşama sahne olmuştur. Yöre M.Ö. 3000'lerde Hurrilerin bölgeye yerleşmesi ile iskan yeri olmuştur. Daha sonra Hitit'ler de bölgeye gelmiş, sırası ile Hind-Ari boyları, Mitanniler, Asurlular, İskitler, Persler ve Yunanlılar bölgede hüküm sürmüşlerdir (İller Bankası, 1989). Yunan yazarlarından Arrianus ve Ptolemaeus'un yazılarında söz ettiği Masios Dağı Mardin-Midyat arasındaki coğrafi bölgedir. Kaynaklara göre eski Yunan coğrafyacılar Mardin'i "Marde", Romalılar ise "Maride" olarak anmaktadırlar. Avusturyalı tarihçi Hammer ise bölgeye (226-241) "Marde" adlı bir kavimin yerleştirildiğini, bu nedenle de şehrin "Marde" olduğunu yazmaktadır. Bizanslıların "Mardia", Arapların ise "Maridin" olarak adlandırdıkları kentin adı Hanna Dolapönü'ne (1972) göre de Süryani dilindeki "Merdo-Merdi" (Kale)den gelmektedir.

Mardin-Midyat eşiğinin güneybatı yamaçlarında kurulmuş olan ve ilköğretim bu yana büyük öneme sahip Diyarbakır-Nusaybin yolu kenarında gelişim gösteren Mardin ve çevresi, Romalıların daha sonra da Bizanslıların Sasanilerle (224-642) uzun mücadelelerine sahne olmuştur. Romalıların İran'daki Sasanilerin bölgeye yaptıkları akınları önleyebilmek amacı ile (337-340) arasında biri Tur Abdin'de Hatem-i Ta'i, diğeri Dicle kenarında Hesna de Keyfa (Kaya Kale- Hısn-ı Keyfa, - Hasan keyf) olmak

* Dr. Elmas ERDOĞAN, Arş. Gör. Zuhal DİLAVER, Ankara Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Peyzaj Mimarlığı Bölümü, 06110 ANKARA

üzere iki kale yaptırmışlar, Nusaybin ve Ceylanpınar (Resu'l-ayn)a kadar uzanan Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ni müstahkem bir şehir olan Amid'e bağlamışlardır. Mardin 640'larda İslam ordularınca feth olunmuş, Sultan Melikşah Dönemi'nde Selçuklu emirlerinden Emir Artuk tarafından ele geçirilmiştir (1086) (Mardin İl Yıllığı, 1967).

Sultan Melikşah'ın ölümünden sonra birkaç kez Selçuklu kumandanları arasında el değiştiren Mardin 1106'da Artuk Bey'in oğullarından Necmettin, Mardin kolu "Tabaka-i İl Gaziyye" tesis olunmuştur. Artukoğulları hakimiyetinde Mardin ve çevresi imar edilmiştir. Birçok cami, medrese, kervansaray, hamam gibi sosyal yapılar inşa edilmiştir. Mardin ve çevresi Hıristiyanlık tarihinde de, özellikle ortaçağlarda önemli bir yere sahiptir. Sasani hükümdarı II. Hüsrev'in (590-628) yukarı Mezopotamya'da Musul ve Tekrit çevresine yerleştiği monofizist Bizanslı savaş esirleri 8-9 yy.'larda bu bölgeye inançlarını yayarak, çoğunluk kazanmışlardır. Bunun sonucunda da Mardin-Midyat çevresi Nasrutiler'in merkezi olmuş, yörede birçok manastır inşa edilmiştir. Deyrulumur ve Deyrulzafaran bunlardan en önemlileridir (Mardin İl Yıllığı, 1967).

Mardin ve çevresi tarihinde Artukoğulları'nın yanı sıra ikinci önemli Türk hanedanı olan Akkoyunlular ise 16 yy. başlarına kadar hakim rol oynamışlardır. Ancak, Mardin'in hangi tarihte Akkoyunlular'ın elinden çıktığı kesin olarak bilinmemekle beraber 1508'de kent ve yakın çevresinin Safavi'lerin hakimiyeti altında olduğu görülmektedir. 1517'de ise kale ve kent Osmanlı yönetimine geçmiş ve bir sancak haline getirilerek Diyarbakır beylerbeyliğine bağlanmıştır. Tahrir defterlerinden elde edilen verilere göre o tarihte Mardin'de 3600 Müslüman, 4100 Hıristiyan ve 500 kadar Yahudi olmak üzere toplam 8200 nüfus bulunmaktadır. Etrafı surlarla çevrili olan kentte o dönemde 9 mahalle bulunmaktadır. Yine bu verilere göre Mardin'de 16. yy.'da birisi kalede, diğeri aşağı şehirde olmak üzere 2 ayrı yerleşme yeri bulunmaktadır.

Mardin'den geçen seyyahlar çeşitli yıllarda kaledeki evlerin sayısı hakkında bilgi vermektedirler. Bunlardan 1417'de Mardin'e uğrayan J.Barbaro konut sayısını 300, 1766'da kentten geçen C.Niebuhr ise 200 olarak vermiştir. 18. yy.'da Mardin idari anlamda Bağdat'a bağlanmış, 1840'larda Musul'a, 1869'dan Cumhuriyete kadar ise tekrar Diyarbakır'a bağlı kalmıştır. Cumhuriyet Dönemi'nde önemli bir gelişme göstermeyen Mardin'de ilk yerleşme alanı kaledir. Kentin kurulduğu yamacın tepesinde yer alan bu kalenin, önceleri batı bölümünde evlerin yoğun olduğu bir mahalle, doğu bölümünde ise saray ya da konak olduğu sanılan bir yapı, bir muhafız kışlası ve bir cami yer almakta idi. 1932'de Mardin'de arkeolojik çalışmalar yapan A.Gabriel'e göre bu saray yapısı Akkoyunlular Dönemi'ne aittir. Yerleşimin kale dışına taşması ile kale ile bağlantılı surlar yapılmıştır. Günümüzde bu surlar tamamen

yıkılmıştır. Kent daha sonra Diyarbakır-Mardin-Nusaybin yolu üzerinde çizgisel bir biçimde gelişmiştir.

Mardin'in kültür yapısına bakıldığında yaşam biçiminin diğer Güneydoğu illerine göre farklılık gösterdiği izlenmektedir. Tarih boyunca farklı uygarlık ve kültür hareketlerine sahne olan yerleşmede bu milletlerin din, dil ve geleneklerinin etkileri hala sürmekte olup, en önemli etki Nasruti ve Aramiler olarak da bilinen ve Mardin nüfusunun yaklaşık % 10'unu oluşturan Süryanilerden gelmektedir. Süryaniler 5. yy.'da Mardin'de Deyrulzafaran'ı kurarak burayı Süryani Kadim cemaatinin patriklik merkezi haline getirmişlerdir. Yörenin kültür yapısını belirleyen diğer etnik gruplar ise Araplar, az sayıdaki Ermeniler ile çevre köylerde yaşayan Kürtler ile Yezidilerdir. Mardin halkı öz Türkçe konuşmamaktadır. Osmanlılar zamanında ekonomik ve siyasi ilişkiler sonucu yerel dil Arapça'ya kaymıştır. Bütün bu kültürel birikim ve geleneksel yaşam biçimi de kent kültürünü ve yapısal çevresini oluşturmuş, kültürel çeşitlilik, topografya ve iklim kent formunu belirlemiştir.

Mardin kenti, kentsel alandaki tarihi zenginliklerinin yanı sıra çevresel özellikleri ile de önemlidir. Bir tepenin yamacında kurulan kentin gelişme alanı oldukça engebeli bir arazi yapısı gösterir. Hemen 5 km. güneyde 400 m. alçalan ve düz bir ovaya dönüşen arazinin bu kesiminde de gelişme eğilimi vardır. Mardin kentsel alanında gelişmeyi yönlendiren en önemli eşik topografyadır. Kentin kuzey ve güney kesimleri oldukça dik eğimli olup, % 30 ve daha fazla eğimlerden oluşan eşikler ile sonlanmaktadır. Eğim sınıfları belli bir düzen göstermemekte, birbiri içine giren karmaşık bir yapı sergilenmektedir. Kentin güneyinde, eşik aşılmca birden düzleşen arazi ise eğimi % 0-5 arasında değişen alanlardan oluşmaktadır.

Kentin ilk imar planı 1952'de yapılmıştır. Plan mevcut tarihsel doku ile batıdaki ufak bir alanı kapsamaktadır. Planda fiziksel kısıtlayıcılar ile ulaşım olanakları çerçevesinde doğu ve batıdaki alanlar gelişme bölgesi olarak belirlenmiştir. Kentin imar planı 1973'de yeniden yapılmıştır. Bu planın temel hedeflerinden biri kenti yaya ölçeğinde tutmaktır. Bu nedenle toplu kent biçiminde bir kentleşme önerilmiştir. Daha sonra 1986'da ek bir plan ile bir toplu konut alanı öngörülmüş, 1985'de tarihi doku için koruma imar planı yapılmıştır. Ancak, bu planların hiçbiri uygulanmamıştır. Kentin meskun dokusunun önemli bir bölümü tarihi kent dokusundan oluşmaktadır. Bu alanın da 1985 yılında yapılarak Anıtlar Yüksek Kurulu'nca onaylanmış bir koruma imar planı bulunmaktadır (İller Bankası, 1989).

Tarihi gelişimi ve kültür yapısı kısaca irdelenen ve bir kapalı bölge karakteri sergileyen Mardin kenti kültür kaynakları incelendiğinde Kültür Bakanlığınca tescil edilen 51 dini yapı, 32 kültürel yapı, 222 sivil mimarlık örneği, 4 idari yapı, 5 askeri yapı, 2 kalıntı, 1 endüstriyel ve ticari yapı, 2 doğal anıt, 7 arkeolojik sit ve 2 kentsel sitin yer aldığı yerleşmedeki kültür varlıklarından en tanınmış olanları şöyle örneklebiliriz:

MARDİN KALESİ (Marde – Maride – Mardüüs): 975- 976 yıllarında Hamdanilerden Hamdan Bin Al-Hasan Nasır Al-Debla Bin Abdullah Bin Hamdan tarafından inşa edilmiştir. 30-150 m. genişliğindeki kale doğudan batıya 800 m. uzunluğundadır. 19. yy.'ın ilk yarısında mevcut olan surların bugün sadece bazı kesimlerinde temellerine rastlanmaktadır. Surlar mevcut iken şehrin 6 kapısı bulunmaktadır. Bunların en önemlileri ise kuzeybatıda Diyarbakır yönünde **Muş Kapısı**, doğuda ise Savur ve Nusaybin yollarının başlangıcı olan **Savur Kapısı**'dir. Tepedeki asıl (iç) kalenin ise güney yönde tek kapısı bulunmaktadır. Kalenin sadece güney burcu, bazı duvar parçaları, kimi yerlerde temelleri ile bir girişi günümüze ulaşabilmiştir.

ULU CAMİİ (Cami-i kebir): Çarşı içinde yer alan cami Mardin'deki en eski camidir. Kentin doğu-batı aksını oluşturan caddenin güneyinde yer alan düzgün kesme taş ile inşa edilmiş dikdörtgen bir yapıdır. Minaresi Artuklu hükümdarı Kudbettin II Gazi döneminde 1186'da inşa edilmiştir. Ali Emiri vakfiyesinde 2 minareli olduğu yazılmaktadır ancak, şu anda tek minarelidir. Günümüzde yapıya avlunun batısındaki kapıdan ulaşılmaktadır. Avluda bir şadırvanın yer aldığı yapı, süsleme açısından oldukça zengindir.

KIZILTEPE ULU CAMİİ: Kızıltepe'nin kuzeybatısında yer alan cami Artuklu Nasrettin Artuk döneminde 1204'de tamamlanmıştır. Yapı kesme taş ve tuğladan inşa edilmiştir. Dörtgen planlı ve üç nefli caminin bir avlusu vardır. Tonoz üst örtü, mihrap önünde bir kubbe ile vurgulanmıştır. Mihrabı ve giriş portalı zengin taş işlemeciliğine sahiptir.

LATİFİYE CAMİİ: Kent merkezinde, Cumhuriyet alanının güneyinde yer almaktadır. Artukoğulları döneminde Melik Abdülatif tarafından 1371'de yaptırılmıştır. Minaresi ise Mısır Valisi Muhammed Ziya Tayyar Paşa tarafından yaptırılmıştır. Avlulu olan camiye girişler doğudaki taç kapıdan olmaktadır. Geç dönem minberi özgün ahşap işçiliğine sahiptir.

ZİNCİRİYE MEDRESESİ (Sultan İsa Medresesi): Medrese mahallesinde yer alan ve Artukoğulları Melik Sultan Tahir İsa tarafından 1385'de kesme taş ile inşa edilen yapı dikdörtgen planlı olup, yaygın kütleli, cami, medrese ve türbeden oluşmaktadır. Kare planlı bir avlu çevresindeki mekanlardan oluşan iki katlı yapı zengin taş işçiliğine sahiptir. Cami bölümünün sonunda yer alan ikinci avluda bugün bitkisel düzenleme yapılmış olan bir çift havuz ve eyvandan gelen kanallar sistemi ile türbe bölümü yer almaktadır. Portalindeki taş süslemeler ve dilimli kubbelerden oluşan üst örtüsü son derece özgündür.

KASİMİYE MEDRESESİ (Kasım Paşa – Kasım Padişah): Kentin güneybatısında tepenin altındadır. Ovaya açık bir cephesi vardır. Mardin yapılarının en

büyüklerindedir. Yapımına Artuklular döneminde başlanan yapı, Akkoyunlular Dönemi'nde (1469-1503) Cihangiroğlu Kasım Padişah tarafından bitirilmiştir. Yapısal özellikler ve süslemeleri açısından Artuklu dönemi özelliği gösteren medresenin portalindeki taş işçiliği ve dilimli kubbeleri Zinciriye Medresesi ile benzerlik göstermektedir. Cami, türbe ve medreseden oluşan 2 katlı yapı kompleksi kare bir avlu çevresinde konumlanmıştır. Avlunun bir cephesinde bırakılan açıklıklar ile ovaya yönlendirilmiştir. Avludaki diğer özgün çözüm ise eyvan duvarından kaynaklanan suyun bir kanal ile avlu ortasındaki havuzda toplanmasıdır.

1932'ye kadar Süryanilerin patriklik merkezi olan Mardin'de birçok manastır ve kilise yapılmıştır. Patrikliğin Suriye'ye götürülmesinden sonra da yöre önemini yitirmemiş, buradaki kilise ve manastırlara gerek yurtiçi gerekse yurtdışından birçok Süryani ve Hıristiyan ziyaret amacı ile gelmeye devam etmiştir. Kentteki en eski kilise 2. yy'da yapıldığı söylenen Kırklar Kilisesi'dir.

DEYRULZAFARAN MANASTIRI: Mardin'in 5 km. doğusunda yer alan ve Yukarı Mezopotamya'nın tarihi kuruluşlarından en tanınmış olanı ve Süryani Kadim cemaatinin de dini merkezi olan 1600 yıllık bu mabed - manastır, doğu, kuzey ve batısı dağlar ile çevrili, önü ise Mezopotamya ovasına bakacak biçimde yeşil bir çevrede kurulmuştur. 493 yılında Sufnioğulları adını taşıyan iki Süryani mimar tarafından tasarlanıp yapılmıştır. 12.000 azizin kemiklerinin içinde bulunduğu "Onikibin Aziz" manastırı olarak da adlandırılan ve kesme taş ile inşa edilen yapının kilise bölümünün harcına zafaran bitkisi karıştırıldığı için "Deyr-ul Zafaran" denmiştir (Mardin İl Yıllığı, 1967).

Manastır putperestlere ait bir tapınağın üzerine inşa edilmiştir. Bodrum katta tavan döşemesi birbirine geçmeli olarak büyük taş bloklar ile inşa edilmiştir. 4. yy.'a ait mozaik ve minberlerin de yer aldığı yapı kompleksi bir avlu çevresinde gelişim göstermiştir. 7. yy. sonlarında ve 8. yy. başlarında 80 rahibi bir arada bulunduran bu manastır bir ilim merkezi olmuştur. Tarihi bir İncil ve kutsal taşın yer aldığı yapının zengin bir kütüphanesi vardır. Burası 5. yy.'da doğunun üniversitesi olmuş ve ilk Tıp Fakültesi burada kurulmuştur ve halen bu binanın müstemilatında yer almakta, 52 süryani patriğinin mezarını içermektedir.

DEYRULUMUR MANASTIRI: Midyat ilçesinin 18 km. doğusunda yer almaktadır. Manastır eski yapılar ile çevrili, mazi, palamut, meşelikler ile dolu bir orman alanın yüksek tepesinde kurulmuştur. Temelleri 397'de atılarak inşa edilmiştir. Ancak farklı dönemlerde eklemeler yapılmıştır. Yapı kompleksi kiliseler, rahibelerin kaldığı bölümler, mezarlık alanları, ibadet odaları ve bunları birbirine bağlayan avlulardan oluşmaktadır. Mihraplar ve cephelerdeki taş işçiliği yöresel niteliktedir.

GELENEKSEL KONUTLAR: Mardin Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde kapalı bölge özelliği ile farklı bir yapılaşma gösteren özgün yerleşmelerdendir. Topografik özellikler nedeni ile üst üste ve sıkışık bir yapılaşmaya sahip kentte ova ile ovaya doğru

teraslar biçiminde inen kübik formlu konutların oluşturduğu kent formunu Anadolu'da başka bir kentte görmek olası değildir. Kent merkezinde geleneksel konutların hepsi açık renkli kalker taşı ile inşa edilmiştir. Çatılar düzdür. Konutlar arasında bahçe ya da boş alan yok gibidir. Birbirleri üzerinde konumlanmışlardır. Sadece sokak ve caddeler konutlar arasındaki boşlukları oluştururlar. Bir konutun çatısı diğerinin avlusudur. Tüm yapılar Mezopotamya ovasına doğru, güneye bakmaktadır. Kenti doğudan batıya ikiye bölen caddelerin kuzey ve güneyinde yer alan konutlar taş döşeli, organik, dar, basamaklı sokaklardan oluşan bir dokuya sahiptirler. Kimi konutlar kemerli geçişler ile sokağın üstüne de taşmışlardır. İçe dönük yapıdaki konutlar 0.60-1.50 metre kalınlığındaki duvarları ile yazın serin kışın sıcaktırlar. Konutların çoğu yüzyıllıktır. Konutlardaki oda sayısı genelde 3'tür. Odalar hem yatak hem de oturma amaçlı kullanılırlar. İkinci derecede yaygın olan konutlar 2 odalı olanlardır. Tek odalılara da rastlanmakla birlikte 6-9 odalı konutlar çok azdır. Genelde 2 katlıdır. Banyo yok gibidir. Ancak evin bir odasını bu amaçla kullananlar vardır. Üst örtü genelde tonozdur.

Gerek iç mekanlardaki kapı, pencere, niş, dolap çevrelerinde, gerekse cephelerdeki taş işçiliği son derece rafine ve dekoratiftir. Benzer nitelikteki konutlara Midyat ilçesinde de rastlanırken, ova kesiminde kurulan Kızıltepe, Cizre, İdil, Mazıdağı ve Nusaybin gibi ilçe ve köylerde iklim koşulları ve çevresel koşullar gereği konutlar toprak damlı kerpiç, kargirdir.

Kimi önemli kültür varlıkları irdelenen/tanımlan Mardin kenti (ve yakın çevresi) sahip olduğu dini, kültürel ve sosyal çeşitlilik, arazi morfolojisi, yerel malzeme olanakları ile son derece özgün peyzaj potansiyeli ve kent estetiğine sahip bir yöredir. Kuzey Mezopotamya'nın kültürel ve tarihi mirasını bünyesinde barındıran bir kültür ve turizm kaynağı olarak Mardin, Turizm Bakanlığı'nın kutsal yerlerin bu dinlere mensup insanlarca ziyaret edilme eğilimlerinin "inanç turizmi" olarak değerlendirilmesi kapsamında önemli bir merkezdir. Bütün bu özellikleri gereği de kent bütününe bir kültür kaynağı olarak sürdürülebilirliğinin sağlanması gerekmektedir. Bu amaçla da öncelikle yapıların bakım ve onarımı yapılarak, fiziksel altyapıdaki eksiklikler giderilmeli, kentsel koruma planı ile tek yapı ölçeğindeki restorasyon uygulamaları gerçekleştirilmelidir. Kent silüeti açısından gerek yeni yapılacak gerekse eski yapıların onarımında yerel malzeme kullanılarak yapıların da sürdürülebilirliği sağlanmalıdır. Yanı sıra yerel halk katılımı ile yerel sanatlar olan telkari gümüş işçiliği, kuyumculuk ve dokumacılık sektörleri desteklenip geliştirilerek turizme kaynak olarak kullanılmalıdır. Ancak, günümüz gereksinimlerini karşılarken bu değerlerin korunup, gelecek nesillere aktarılması yörede sürmekte olan mevcut sosyal yapının devam etmesi ve duyarlı bir turizm yaklaşımı ile olasıdır.

Kültürlerin Buluştuğu Kent : Mardin

KAYNAKLAR

- AKYÜZ, G., 1997. Deyrulzafaran Manastırı'nın Tarihi, Mardin.
- ARTUK, İ., 1944. Mardin Zinciriye Medresesi ve Banisi, Selçuklu Araştırmaları Dergisi III'den Ayrı Basım, S. 191-200, Ankara.
- DOLAPÖNÜ, H., 1972. Tarihte Mardin. Hilal Matbaacılık Koll.Şti., İstanbul.
- GÖYÜNÇ, N., 1991. 16. yy'da Mardin Sancağı, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara.
- İLLER BANKASI, 1989. Mardin Kenti Fiziksel Planlama Raporu.
- MARDİN İLİ TURİZM ENVANTERİ VE TURİZM GELİŞME PLANI, 1991, Ankara.
- MARDİN İL YILLIĞI, 1967.
- ÖZTÜRKATALAY, L., 1995. Mardin ve Mardinliler. Seçil Ofset, İSTANBUL.
- T.C. TARIM VE KÖYİŞLERİ BAKANLIĞI MARDİN İL MÜDÜRLÜĞÜ, 1997. 1996 Yılı Çalışma Raporu. Mardin.
- TURAK, E., 1990. Mardin İmar Planı, Uygulama Planı Açıklaması, Rapor 3, Mardin.

Resim 1 : Mardin Kenti genel görünüm

Resim 2 : Zinciriye Medresesi

Kültürlerin Buluştuğu Kent : Mardin

Resim 3 : Şehidiye Camii

Resim 4 : Kasımiye Medresesi

Resim 5 : Deyrul Zafaran Manastırı

Resim 6 : Kırklar Kilisesi

Kültürlerin Buluştuğu Kent : Mardin

Resim 7 : Mardin Konutları

Resim 8 : Mardin Konutları

Resim 9 : Mardin Konutları

Resim 10 : Mardin Konutları

GAP BÖLGESİ'NDE YER ADLARINA BAĞLI BAZI EFSANELER ÜZERİNE

Yrd. Doç. Dr. Behiye KÖKSEL*

Efsaneler, kültürümüzün vazgeçilmez parçalarıdır. Onlarda insanımızın iyi-kötü anlayışı, duyuş ve düşünüşü, hayali ve gerçeği vardır. Bilinen bir olaya, belli bir yere, şahsa bağlanarak anlatılan efsanelerin inandırıcılık vasıfları vardır. Efsanede hayal ve gerçek iç-içedir; ama hayal, gerçeğin altına öyle gizlenmiştir ki biz onun hayal olduğunu fark edemeyiz. Bazı efsaneler kimi tarihi gerçeklere de ışık tutarlar. Zira efsaneler, bilinmeyen zamanlara, muhayyilenin olağanüstüliklere inandığı zamanlara ait anlatmalardır. Çünkü daha yazı yokken insanoğlunun hayatında destanlar, mitolojiler vardı. Yazı, insanlık tarihini belli bir dönemden başlatmaktadır. Halbuki insanlık tarihi o yazılı belgelerden de anlaşılmalıdır ki çok daha eskidir. Biz tarihimizin daha eski dönemlerini destanların ışığında çözmeye çalışmışızdır. Bu, diğer milletlerin tarihi için de az çok aynıdır. Onlar da mitolojilerine başvuruyorlar.

Bazı köylerimizde, kasabalarımızda taşlar, kayalar vardır; ilk bakışta size bir şey ifade etmez gözükebilirler. Ama o taşların, kayaların dili vardır. Siz bilmezsiniz, o köyün, bölgenin insanı bilir. Sırlarını öğrenince o taşlar, kayalar sizinle de konuşmaya başlar. Tıpkı kayalar, taşlar gibi pınarlar, ağaçlar, çeşmeler, nehirler, dağlar da konuşurlar. Mesela bazı ağaçların yaprakları dikenli, bazılarının düzdür; iğde ağacının yaprakları neden öyle diken dikendir, biliyor musunuz? Hani Nemrut, Hz. İbrahim'i yakmak için çok büyük bir ateş yaktırır. Bunun için adamlarına etraftan ağaç toplatır. Ağaçların pek çoğu bu uğursuz iş için yanmayı kabul etmezler. Eskiden uzun ve pürüzsüz olan iğde ağacı bu işe gönüllü olur. İğde ağaçlarını keser, yakarlar. Hz. İbrahim yanmıyor, biliyorsunuz. Fakat iğde ağacının cezalandırılması için Allah'a dua eder. İğde ağacı işte o zaman böyle eğri büğrü dikenli bir hal alır¹. İşte ağaçların, taşların, dağların o ilk bakışta fark edemediğiniz dili efsanelerdir. İnsanların yaşadıkları yerle, çevreyle ilgili efsaneler yaratma, efsanelere inanma eğilimleri vardır. Bu, dünyanın hemen her yerinde böyledir.

* Yrd.Doç. Behiye KÖKSEL, Gaziantep Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Başkanı, GAZIANTEP
¹ Satın Sokaoğlu, 101 Anadolu Efsanesi, İst. 1976, 205

Sözlü edebiyat ve folklor verimlerinin büyük bir kısmı eski özelliğini kaybetmektedir. En uzak bir dağ köyüne dahi artık yetişmiş olan televizyonlar, diğer iletişim araçları, insanların zevk ve eğlence anlayışlarını değiştirmektedir. Zaten her yerde mevcut olan sözlü folklor verilerinin unutulma riskleri GAP Bölgesi'nde çok daha fazladır. GAP, ekonomi, turizm, tarım, vs. alanlarında büyük bir gelişme sağlarken, halk kültürü açısından bir kısım olumsuzluklar taşımaktadır. GAP Bölgesindeki sözlü halk edebiyatı ve folklor malzemelerinin kaybını ya da bozulmasını hazırlayan olumsuz etkenleri şöyle sıralayabiliriz:

- a. GAP Bölgesi'nde hızlı bir değişim süreci yaşanmakta, bu da folklor ve edebiyat malzemelerini olumsuz yönde etkilemektedir.
- b. Bu proje ile bir kısım yerleşim yerleri su altında kalacak, böylece maddi kültür ürünleri sonsuz bir karanlığa gömülecektir.
- c. Su altında kalacak olan yerleşim yerlerinin sakinleri yeni yerlere yerleştirilecekler manevi kültür ürünleri de bu göçleri sebebiyle çözülmeye uğrayacaktır.

GAP Bölgesi'ndeki birçok sözlü kültür ürünlerimiz gibi efsanelerimizi de bu tehlikeler beklemektedir. GAP Bölgesi aşağıda efsanelerle ilgili olarak ilgili yerleşim yerlerinin tarihçesinden bahsettikçe daha ayrıntılı olarak görüleceği gibi dünyanın en eski yerleşim yerleri arasındadır. Bunu bu bölgeden tespit ettiğimiz efsanelerde de görmekteyiz. Kimi efsaneler eski Türk kültüründen hatıralar taşıırken kimileri de Anadolu'nun eski sahiplerinin izlerini taşımaktadır. Yer adlarına bağlı efsanelerde tarihi özelliklere sık rastlarız. Konuyla ilgili olarak yerleşim yerlerinin ya da doğal yerlerin oluşumu, adının nereden geldiği gibi hususları taşıyan efsaneler üzerinde durdum. Bu çalışma bir bildiri ile sınırlı olduğu için sınırlı sayıda efsane üzerine çalışmak gerekiyordu.

GAP Bölgesi'ndeki yer adlarına bağlı efsaneleri şu şekilde gruplamak mümkündür:

- A. Tabiat ve Kırlarla İlgili Olanlar
- B. Taşlar ve Kayalarla İlgili Olanlar
- C. Kutsal yerlerle, kabirlerle, ermiş kişilerle, din büyükleriyle ilgili olanlar
- D. İnsanların yaşadıkları yerlerle ilgili olanlar

A. Tabiat ve Kırlarla İlgili Olan Efsaneler

Nehir, pınar, çeşme, dağ, göl gibi doğal yerlerin adına bağlı olarak anlatılan efsanelerdir. Bu gruptaki efsanelerde daha ziyade nehir, dağ, göl vs. doğal yerlerin oluşumunun ele alındığını görürüz. Anadolu'nun bir çok yerinde bu tür yerlerin oluşumu hakkında çeşitli efsaneler duyarız; göl olmayan bir yerde birdenbire bir gölün

oluşması ya da akmakta olan bir pınarın bir anda kuruması gibi, Balıklı Göl (Şanlıurfa), Gelincik Dağı, Baho Gölü (Diyarbakır),... efsaneleri bu türdendir.

Herhalde göllerle ilgili efsanelerin en güzeli Peygamberler Şehri Urfa'nın Hz. İbrahim'e bağlı olarak anlatılan Balıklı Gölü ile ilgili efsanedir. Nemrud, Hz. İbrahim'i yakmak için büyük bir ateş hazırlar ve onu çok yüksekte mancınıkla bu ateşe attırır, Hz. İbrahim'i Nemrud'un ateşi yakmaz, çünkü onun atıldığı ateş göl, odunlar balık olur.

Efsane Balıklı Göl'ün oluşumunu kutsal bir olaya, bir Peygamber ile ilgili mucizeye dayandırmaktadır. Şanlıurfa ve çevresinin dinler tarihinde çok önemli bir yeri vardır. "Hz. İbrahim bu bölgede yaşamıştır. Ondan önce Nuh ve Adem peygamberlerin hatıraları bu bölgede geçmiştir, Cudi Dağı Mezopotamya bölgesindedir. Hatta Tevrat'a göre Adn cenneti de bu bölgededir. Hz. İbrahim yine Tevrat'ta anlatıldığına göre Mezopotamya'nın Irak Bölgesindeki Ur şehriden Harran'a gelmiştir ve Harran'da bir müddet oturmuştur²."

Görüldüğü gibi Balıklı Göl Efsanesi yalnız İslamiyetle değil, İslamiyetten önceki başka tek tanrılı dinlerle de alakalıdır.

Bu şekilde adını bir efsane kahramanından alan yerlerden biri de Diyarbakır'daki Baho Gölüdür. Baho Gölü Diyarbakır'ın Çanklı köyünün Kurtkayası Mezrasının eteklerinde yer alır. Efsane şöyledir:

"Bu köyde bir zamanlar Baho adlı bir çoban yaşamış. Mutsuz ve hüznünlü bir çobanmış, insan içine çıkmazmış. Geceleri de gölün kenarında sırtüstü yatarak yıldızları seyredermiş. Bu hüznünlü çobana gökteki yıldızlardan biri aşık olmuş ve bir peri olarak gökten kayıp Baho'nun yanına inmiş. Bu yıldız kızın bacakları ve ayakları yokmuş, bacaklarının yerinde deniz kızlarınıninki gibi parlak ve yıldızlı bir kuyruk varmış. Yıldız kız her gece Baho'nun yanına inmeye başlamış. Başını çobanın omuzuna koyar, öylece oturmuş. Çobanın da kıskanç bir karısı varmış. Bu kadın, cinlerinden bu durumu öğrenmiş. Cini demiş ki "Baho'ya bunu itiraf ettirirsen, tılsım bozulur ve kız bir daha gelmez. Kadın ağlayıp sızlayıp, ısrar ederek, Baho'yu bu konuda konuşturmuş. Tabii tılsım bozulduğu için yıldız kız inememiş. Çoban günlerce beklemiş, beklemiş ve sonra o da kaybolmuş. Bir söylentiye göre de kendini göle atmış. İşte Baho Gölü adını bu talihsiz çobandan alıyormuş³."

Efsanenin motiflerine özellikle dikkat edelim:

a. Baho adlı bir çobana gökteki bir yıldız aşık olur. Gökten inerek Baho'yla buluşmaya başlar.

¹ Hz. İbrahim'i Anma Şanlıurfa 1. Kültür ve Sanat Haftası Faaliyetleri, Haz. Sabri Kırkçoğlu, Şanlıurfa 1992, 155.

² Efsanelerimiz, İnönü Üniv., 1990, 13-14

- b. Baho'nun karısı cinlerden yıldız kızın varlığını öğrenir.
- c. Tılsımın bozulması için Baho'nun birisine anlatması gerekmektedir.
- d. Kadın Baho'yu konuşturur, tılsım bozulur. Tılsım bozulunca yıldız kız gelemez.
- e. Baho kendini göle atar. Gölün adı Baho Gölü olarak kalır.

Bu efsanenin masal motifleri ile ortak motifler taşıdığını görmekteyiz. Gökteki yıldız bir peri kızına dönüp yere inmektedir. Efsane, birbirini takip eden olaylar zincirini taşıması bakımından da efsaneden çok masala yaklaşmaktadır. Ancak masallar, masal ülkesinde geçer, burada olay belli bir yere bağlanmakta ve gölün adının verilmiş sebebini anlatmaktadır.

B. Taşlar ve Kayalarla İlgili Olan Efsaneler

Bu tip efsaneler taş kesilme motifine bağlı olarak anlatılan efsanelerdir. Aşık Taşı (Nizip, Eren Köyü), Gelincik Dağı (Diyarbakır), Hz. Ali ve Sürüsü (Gaziantep, Burç); bu efsanelerde herhangi bir dilek yada beddua üzerine taş kesilme motifine rastlıyoruz.

Nizip Eren Köyü'ndeki Fırat'ın kıyısında karşı karşıya duran taşlara Aşık Taşı denilmektedir. Bir köyde birbirini seven iki genç evlenmek isterler ve kızın ailesi vermez. Fırat'ı geçerlerken kızın ailesi yetişir, kızı alır. Aşıklar Fırat'ın iki kıyısında kalırlar, kavuşmadıkları için taş olmak isterler, dilekleri kabul olur⁴.

C. Kutsal Yerlerle, Dini Kişilerle İlgili Olanlar

Güneydoğu Anadolu Bölgesi, hem çok eski yerleşim yerlerini bulunduran bir bölgedir, hem de dinler tarihi açısından oldukça önemli bir bölgedir. Şırnak'taki Cudi Dağı'na Hz. Nuh'un gemisinin indiği ve insanoğlunun yeryüzündeki ikinci kez yerleştiği yerin bu mekan olduğu rivayet edilmektedir. Şırnak ilinin adı ile ilgili efsane de "Şehr-i Nuh"tan aldığı şeklindedir⁵.

Şanlıurfa peygamberler şehri olarak meşhurdur, ünlü Balıklı Göl efsanesi de böyledir. Hasankeyf'te İmam Abdullah, Verkal ve Derviş Baba Ziyaretleri ile ilgili efsaneler, Gaziantep'te Şih Mansur efsanesi de bu gruba girmektedir. Güneydoğu Anadolu Bölgesinde tayy-i mekan etme motifine de sıkça rastlıyoruz. Gaziantep'te Şeyh Bilecan, Memik Dede efsaneleri gibi.

D. İnsanların Yaşadıkları Yerlerle İlgili Olanlar

Bunlar, şehirlerin, kasaba veya köylerin adına bağlı olarak anlatılan efsaneler olup, kuruluş sebebini de verirler. Yerleşim yeri oraya ilk gelen kişinin adına bağlı olarak

⁴ Efsanelerimiz İnönü Üniv. 1990, 254

⁵ 1996 Yılında Şırnak, 47

isim alabilir. GAP Bölgesi'nde tamamiyle baraj suları altında kalacak olan Halfeti ilçesinin adına bağlı olan efsane böyledir. Fırat'ın iki karşı kıyısına kurulmuş olan ve doğal güzelliği ile görenleri büyüleyen Halfeti ilçemize vaktiyle Hilfet bey isimli bir kaymakam tayin olmuş. Kaymakam burayı öyle çok sevmiş ve öyle çok bakmış ki, onun adına bağlı olarak ilçeye Hilfeti denilmeye başlamış, kelime değişerek Halfeti olmuş⁶.

GAP Bölgesi'nin tarihi ve coğrafi konumu, ticaret yolları üzerinde bulunması sebebiyle insan toplulukları tarafından tarihin en eski dönemlerinden bu yana yerleşim yeri olarak seçilmiş bir ili olan Gaziantep'in adıyla ilgili bir efsane şöyledir:

"Eski ve farklı kültürlerin kalıntılarını taşıyan Gaziantep'in Çıksorut semtinde bu kalıntılardan birisi yer almaktaydı, bu bir Zerdüşt heykeliydi. Eskiden Çıksorut semtinde Zerdüşt mezhebinin hücresi vardı ve burada Zerdüşter yaşamaktaydı. Oranın adı da Ayıntap idi. Ayın, ibadet, tab da ateş demektir. Ayıntap, ateşe tapan anlamındaydı. Bu sebepten şehrin adı Ayıntap kalmış, kelime değişerek Antep olmuş⁷."

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki en eski yerleşim merkezlerinden birisi de Mardin'dir. Kent, İran, Roma, Bizans, Arap ve Osmanlı olmak üzere çeşitli kavimler arasında el değiştirmiş, çeşitli medeniyetlere sahne olmuştur. Şehre süryaniler Marde, Araplar Maridin derdi, şehrin yerlileri Mardin diyorlar. A Dupre ve Hammer Mardin'e ilk çağlarda Marde dendiğini, bu kelimenin savaşçı bir kavim olan Merdeilerle ilgili olduğunu söyler. Hammer'e göre Merdeiler İran hükümdarlarından Ardeşir zamanında (226-241) bu bölgeye yerleştirildiler.

IV. yy.'a ait kaynaklarda Amid (Diyarbakır) ve Nisibis (Nusaybin) yolu üzerinde Mazide adlı bir kalenin varlığından söz edilmektedir⁸.

Hammer'e göre Ardeşir'in gelip kurduğu şehrin adı Mardıyan (Mardlar şehri) zamanla Mardin'e dönüştü.

Mardin'le ilgili efsanelerden biri Sasani kumandanlarından Mardıyus tarafından kurulmuş olduğunu ve adını bu kumandanın aldığı söyler. Bir diğer efsane ateşperest bir rahibin kızının adına bağlanır. Rahip Marta adlı kızı için Martion'u kurmuş.

Mardin'in kuruluşu ile ilgili bir diğer efsane de şöyledir: Bir kralın Mardin adlı oğlu çaresiz bir hastalığa tutulur, çaresi bulunmaz. Bu genci Mardin'in bulunduğu yerde bırakırlar. Çocuk buradaki ırmaktan su içip, yıkanıp, uyur, uyanır, vücudunda bir

⁶ Kaynak kişi: M.Öğuz Göğüş, *Gaziantep'te, 90 yaşında, Rüştüye mezarı*.

⁷ Kaynak kişi: M.Öğuz Göğüş, *Gaziantep'te, 90 yaşında, Rüştüye mezarı*.

⁸ Meydan Larousse, C. 13, 157

kuvvet bulur düzelir. Babasının sarayına döner. Bunun üzerine havası, suyu her derde deva olan Mardin şehri kurulur⁹. Bu efsane motifinde suyun gücünü görüyoruz. Bir ırmağın şifa veren suyundan içen hasta genç sağlığına kavuşuyor. Bilhassa eski Türk kültüründe önemli olan "su kültü" ile karşılaşıyoruz.

Mardin'le ilgili bu efsanelere bakarsanız, şehrin tarihi ve kültürel bakımdan ne kadar zengin olduğunu anlarsınız. Kültürel, tarihi, coğrafi özellikler efsanelere yansımıştır.

Araştırmalarım sırasında çeşitli kaynaklarda GAP Bölgesi'nde yer adlarına bağlı olarak çok sayıda efsane ile karşılaştım. Daha çok sayıda kıymetli efsane de sahadadır ve araştırmacılar tarafından derlenip araştırılmayı beklemektedir. Efsanelerimiz kültürümüzün vazgeçilmez parçalarıdır. Birçok sözlü edebiyat ve folklor verimleri gibi efsanelerimiz de kaybolma tehlikesiyle karşı karşıyadır. GAP Bölgesi sözlü folklor malzemeleri açısından bu tehlike ile daha fazla karşı karşıyadır. Baraj suyu altında kalacak olan yerleşim birimlerinin başka bir yere yerleştirilmesi de çözüm değildir. Çok yakın bir yer dahi gösterilmiş olsa, mesela su altında kalacak olan Halfeti ilçesine böyle çok yakın bir yer gösterilmektedir. Oysa bazen yan yana iki köyün bile gelenekleri, görenekleri birbirine benzemez.

Eli kalem tutan her aydının görevi, bilhassa su altında kalacak olan bölgelerle, hızlı değişim sürecinin yaşandığı bölgelerdeki folklor malzemelerini; türkü, ninni, ağıt, mani, hoyrat, hikaye, fıkra, tekerleme, efsane ve masalları derleyip yazıya geçirmektir. Başbakanlık, Kültür Bakanlığı, üniversiteler gibi kurumların da bu konuya sahip çıkmaları, bu tür çalışmalarını desteklemeleri gerekmektedir.

⁹ Mehmet Önder, *Mardin, Türk Folklor Araştırmaları*, Kasım 1967, S.220.

GAP'TA KENTSEL MORFOLOJİ

Prof. Dr. Aykut KARAMAN*

GİRİŞ

Kentsel morfoloji, kentlerin fiziksel formlarını inceleyen, kentsel dokuların oluşum ve değişimlerinin analizini sosyal, ekonomik ve tarihsel süreçleri içine alan bir çalışma alanıdır.

Kentsel formun oluşum süreçlerini tanımlayan, analizini yapan ve açıklayan bir çalışma alanı olan kentsel morfoloji, bu oluşumların tarihsel ve bağlamsal özelliklerini açıkladığı için değişimlere referans ve yeni gelişmelerin kurallarının belirlenmesine kaynak oluşturması açısından özellikle kentsel tasarım disiplininde önemli bir yeri vardır.

Kentlerin doku ve formları birbirleriyle ilişkili bir dizi değişkenin etkileşimiyle oluşur. Sosyal, ekonomik, tarihsel ve çevresel faktörlerin etkisiyle zaman boyutu içinde gelişen bu kentsel örüntüler ekolojik ve kültürel süreçler bağlamında farklılıklar ortaya koyarlar.

Bu farklılıklar kentsel dokuyu oluşturan yapı adaları, bina tipolojileri, sokak, meydan oluşumları ve doğrultuların oluşumlarında, biçimlenmelerinde yansımaktadır.

KENTSEL MORFOLOJİ BİLEŞENLERİ

Kentsel doku oluşumlarının farklılıkları bazı çalışmalarda yer kuramı ile açıklanmaktadır. Norberg-Schulz'un (1979) Genius Loci olarak ifadelendirdiği bu oluşum sürecinde kentin morfolojik oluşumunda yerin karakterinin belirleyici rolünü tamın anlamsal boyutlarını olgusal kavramlarla açıklamakta, Prag, Moskova, Kartum, İstanbul, Roma kentleriyle örneklemektedir. Bu kentlerin biçimsel kimliğinde nehrin, çölün, topografyanın güçlü rollerine değinmektedir.

* Prof. Dr. Aykut KARAMAN, Mimar Sinan Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Fındıklı-İSTANBUL.

Bu çalışma kentsel morfoloji kavramını daha analitik bir bakış açısıyla ele almakta, bir yere özgülüğün bileşenlerin üç kavramla irdelemekte, sistemli bir analiz süreci için çerçeve ortaya koymaktadır. Bu kavramsal çerçeve a) Topoloji, b) Morfoloji, c) Tipoloji bileşenlerinden oluşmaktadır.

a) Topoloji: Mekansal düzenleme terimleriyle ifade edilebilen topoloji kavramı aşağıda sıralanan alt bileşenlerin etkileşimi sonucu ortaya çıkar. Bu bileşenler:

a1) Arazi Yapısı a2) Mekan a3) Yerleşme dokusudur.

a1) Arazi Yapısı; Herhangi bir imge alanının bileşeni olarak arazi yapısı o bölgenin doğal nitelik ve karakteristiğini oluşturur. Topografya, su elemanları ve yeşil doku gibi doğal veriler o yerin imgesine bir fon teşkil ederler. Bu veriler yörenin kişiliğini, düz, tepelik, çöl, ormanlık, dağlık oluşu ya da bir nirengi noktası olma nitelikleriyle katkıda bulunurlarken yeni kentsel oluşumunun örgüsünü etkilerler ve belirgin kılarlar.

a2) Mekan; Kentsel bölgeler ya da peyzaj oluşumlarının kimlik ve imgesini etkileyen en önemli bileşenlerden birisidir. Bir yörenin ya da kentsel parçanın morfolojik oluşumunda bütünleştirici rol oynar. Karaman, (1988). Fiziksel oluşumların (yapılar, yapı adaları), kentlerin genel peyzaj içindeki dağılımını, bir araya gelme ilkelerini belirler. Bu belirlemede oluşan mekansal nitelikler geniş-dar, açık-kapalı gibi ilişkilendirilen karşıt sıfatlarla algılanırlar. Örnekleri çoğaltmak gerekirse karşıt mekansal sıfatlar;

- Dağınık Toplu mekanlar

- Düşey-Yatay mekanlar

- Yatay düzleme göre sağda ya da solda oluşan mekanlar

- Düşey düzleme göre aşağıda ya da yukarıda hissi veren mekanlar gibi anlam kategorileri oluştururlar.

a3) Yerleşme Dokusu; Bu tür mekansal oluşumların sonucu ortaya çıkan anlam çağrışımları yerelliği -kendine haslığını- tanımlamaya yardım eder. Örneğin; sınırları belli mekan çoğu kez sarılmış, kapsanmış bir merkezi oluşumu çağırıştırır. Açık mekan ise içten dışa, dıştan içe hareket etkisi, mekansal yayılma özgürlük hissi uyandırır. Bu oluşumu çevrenin diğer bileşenlerinin etkisinden ayırt edemeyiz. Çünkü bu oluşum hem onların katkısıyla sağlanır, hem de onları sarar. Bu ilişki aşağıdaki karşıt sıfat gruplarıyla da tanımlanabilir:

- geniş-dar/dağınık yerleşme

- açık-kapalı/sık-bütünsel yerleşme.

Bu karşıtlığın oluşturduğu anlam iletişimini

- objeler arasındaki mekansal ayırım

- belli bir mekansal çerçeve içinde objelerin yönlendiği meydanlar, sokaklar çevrelerindeki diğer öğelerle sağlarlar.

Bunlar dolaysız mekansal oluşumlardır. Ancak açık bir alandaki bir ağaç ya da bir merkezi belirleyen bir anıt örneğinde olduğu gibi bazı mekanlar göreceli kaliteleriyle tanımlanırlar.

b) Morfoloji; Bu değişken topoloji tanımıyla da ifade edilebilir. Kavram olarak mekansal sınırların, eşiklerin, kamusal ve özel bölgeler olarak bir çevre karakteri oluşumu ve bütünleştirilmesiyle ilgili parametreleri içerir. Morfoloji yapay çevrenin somut tasarım terimleriyle ifadelendirildiği aşamayı ifade eder.

b1) Bina Biçimleri

b2) Malzeme, renk ve ışık

b3) Çevresel örüntüler

b1) Bina Biçimlenmeleri; Bir bölgenin imgesinin, kimliğinin, ölçeğinin oluşmasında bina biçimleri, örüntüleri önemli öğelerdir. Örneğin bölge ölçeğinde bir yön hissini oluşmasına yardım ederler. Bina yükseklikleri, genişliği, boyutu ve şekli -örneğin dairesel kemer ya da simetrik biçimleme- olduğu ortamın kültürün anlam bakımından tercih edilmiş örgü sistemleri olabilir. Başka bir deyişle bu oluşumları algılayan kişi onlara, gözlenen örgüleri yoluyla o bölgenin imgesi ve şemasının strüktürünü kurar. Bina biçimleri kategorisi, bir sokak cephesi sistemi olabileceği kadar, binaların bir araya gelme, gruplama şekli, kentin bir parçasının doluluk-boşluk, kütle özellikleri o kentin ya da bölgenin içindeki biçim farklılaşmalarını da oluşturur.

b2) Malzeme, renk ve ışık; yerellik ya da bir yerin kimliğinin oluşturulmasında rol oynayan en esnek tasarım öğeleri olarak karşımıza çıkar.

Malzeme, çevrenin doku, dekorasyon, ambiyans gibi niteliksel değerlerinin, duyguya hitap eden anlam yüklerinin zenginleştirilmesi ve açıklığa kavuşturulmasında önemli rol oynarlar.

b3) Çevresel örüntüler ise bina biçimlerinin oluşturduğu doku, cephe örüntüsü, doluluk boşluk oranlamaları, çatı formu, peyzaj düzenlemeleri, ışıklandırma, sanat yapıları, objeler ve arka plan, yüzey, ön plan özelliklerinin oluşturduğu sistemlerdir.

c) Tipoloji; Güçlü bir imge olarak algılanan temel bir strüktürle mekan ya da mekansal bütünlükle ilgilidir.

c1) Tip; Güçlü bir imge olarak akılda kalan bir mekan ya da bir bina örneğiyle ilgili kavramsal bir çağrışımdır. Avlulu ev, sıra ev gibi. Topolojinin karşıtı olarak tipoloji çevrenin işlevsel (etkinlikler dahil) ve mekansal bütünlüğünün analiziyle belirlenen bir kavramdır.

c2) Etkinlik örnekleri; Bir yöredeki işlev ağırlıkları ile etkinlikler arasında karşılıklı bir ilişkiler dizisi vardır. Sosyal ve kültürel etkinlikler açısından bir çevrede nelerin olup bittiği kentsel tasarım süreci önemlidir. Etkinlikler konut, alış-veriş, oyun ya da toplantı amaçları olabilir. Çevrenin kimliği bu etkinlikler, davranışlar açısından belirlenmesi neyin nerede ne zaman olduğuna dair doğru sorulan sorular aracılığıyla tespit edilebilir.

c3) Dolaşım-ulaşım; Çevrenin algılanmasında ya da çevreyi algılayanın o bölge hakkındaki imgesini, yol, patika gibi ulaşım dolaşım sistemlerinin yeri ve karakteristiği önemli ölçüde etkiler.

Bu bileşenler arasında birbirlerine güçlü bir bağımlılık söz konusudur. Topoloji, morfoloji ve tipolojinin toplam etkisi bir yerin dilini, imge yükünü, ya da "genius loci"sini belirler. Bir yerin, kentin durağan imge yükünü, kentsel peyzajını çözümlerebilmek ve oraya has tasarımlar üretebilmek için bir imgeler envanteri ve yukarıdaki bileşenlerin dikkate alınması yararlı olacaktır. Kavramsal olarak oluşturduğumuz Genius Loci modeli Tablo I'de özetlenmiştir.

Yerin Strüktürü	Temalar
a. Topoloji	a1. Arazi Yapısı a2. Mekan a3. Yerleşme biçimlenmeleri
b. Morfoloji	b1. Bina formları b2. Malzeme, renk ve ışık b3. Çevresel örüntüler
c. Tipoloji	c1. Tip c2. Etkinlik örnekleri c3. Dolaşım, ulaşım

Tablo I. Kentsel Morfoloji Bileşenleri

GAP'TA KENTSEL GELİŞME

Dünyanın sayılı bölge kalkınma projelerinden biri olan GAP, mekansal, demografik ve kentleşme dinamikleri ile çok önemli mekansal değişimlere neden olmaktadır. Özellikle kentleşme süreçleri buradaki büyüme ve kentsel morfoloji açısından sorunlar ortaya koymaktadır.

6.2 milyonluk nüfusu ile ülkenin % 10'una sahip yöredeki yıllık artış % 3.5 ile ülke ortalamasının üstünde bir yöneliş göstermektedir. Yöredeki 9 ilin yıllık konut ihtiyacı 14.000 civarındadır (Türel, 1993) ve bu talep henüz karşılanamamaktadır. Artan konut

talebi Diyarbakır, Urfa, Mardin kentlerinin büyümesini olumsuz etkilemekte, plansız, nitelsiz yerleşme düzeni morfolojik yapıyı bozmaktadır. Ekolojik yapısı çok hassas olan bu yörelerde yapılacak toplu konut yerleşmelerinin plan çözümleri, dokusu, mekansal örtüsü, kuru-sıcak iklimlerin eko-sistemine duyarlı olmak durumundadır.

GAP'TA KENTSEL MORFOLOJİ SORUNLARI

Çevrenin bir parçası olarak konut tasarım özellikleriyle çevre kalitesine katkıda bulunmalıdır. Toplu konut projeleri, tasarımlarında çok yönlü çevresel değişkenleri ele almak, bunlara uygun çözümler üretmek durumundadır.

Bu duyarlı ele altısı çoğu kez fiziki çevresel etkenler, sosyal ve kültürel gereksinmelerin dinamik etkileşimini dikkate alan yöresel mimarinin farklı ekolojik şartlara uyum sağlayan çözümleri ve standartları oluşturan örneklerinde görüyoruz. Bunun sonucunda yerleşme ve konut tipolojilerinde genelleme yapılabilecek çözümlere ulaşılmaktadır. Su elemanları yoluyla -mikro - klima sağlama, ısı kazanımını önlemek, gölgelikli sathlar elde etmek için dar sokaklı kamusal mekanları, iç avluları olan kompakt planlama, ısı yalıtım kapasiteli duvarlar, açık ve kapalı yüzeylerin oluşumunda hava akımını sağlayıcı özel çözümler, plan organizasyonunda mevsimlere göre mekanların gruplanması, iç avlulu evler, gölgelikli yüzeyler elde etmeye yardımcı eyvan, veranda gibi geniş mekanların yapılması, yörenin genel çevre tasarımının örüntü dilini oluşturmaktadır (Şekil: 1).

GAP'ın tamamlanmasıyla birlikte hem bölgesel hem de ülkesel ölçekte ekonomik, sosyal, kültürel, mekansal alanda büyük değişimler beklenmektedir. Bölgedeki nüfusun gelecekte kentlerde yoğunlaşacağı anlaşılmakta, daha şimdiden meydana gelen bu yığılmaların çarpık kentleşmeyi de beraberinde getirmektedir. Bölgenin yüzyıllardır oluşturduğu mimari ve kent dokusunun bu hızlı yapılaşmadan olumsuz etkilendiği geleneksel mimari öğeleri dikkate alınmadan gerçekleştirilen yeni yerleşmelerin iklimsel, topografik ve tipolojik ilkelere duyarsız yapılması son yıllarda bölge gerçeklerine cevap vermeyen yapılaşmanın artmasına neden olmaktadır.

Böylesi bir kentleşme süreci ve baskısı sonucu ekolojik verilere duyarsız toplu konut uygulamaları yaygınlaşmaktadır. Bu tür uygulamalar enerji ve kaynak tüketimine yol açmakta, kentsel yaşamın kalitesini olumsuz yönde etkilemekte, bir planlama ve tasarım sorunu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu varsayımların ışığında Mardin, Urfa, Diyarbakır yerleşmelerinin dokuları, plan tipolojileri yukarıda belirlenen kavramsal çerçevede incelenmiş, yeni projelere ışık tutacak evrensel tasarım ilkeleri ortaya konmuş, tasarım rehberleri oluşturma amaçlı ilkeler belirlenmiştir.

YÖNTEM

Mardin, Urfa, Diyarbakır kentlerinin tarihi dokuları, yapı adaları ve konut plan tipolojileri yazılı kaynaklar ve yerinde yapılan araştırmalarla incelenmiş, dokudaki konutun sokak, meydan gibi kamusal alanlara olan ilişkisi değerlendirilmiş, konut plan tipolojilerindeki örüntü dil sınıflandırılmıştır.

MARDİN'DE KENTSEL MORFOLOJİ

Mardin ili Güneydoğu Anadolu bölgesinin doğusunda, Suriye ve Irak sınırında yer alır. Kuzeyde Diyarbakır ve Siirt, doğuda Hakkari, batıda Urfa, güneyde de Suriye ve Irak'la komşudur.

İnsanlık tarihinde ilk uygarlıkların ortaya çıktığı mekanlardan olan Mezopotamya ve Anadolu arasındaki bölgede yer alması dolayısıyla zengin bir kültürel mirasa ve yerleşme kültürüne sahiptir.

Mardin bir taraftan Anadolu'dan gelip, Musul, Bağdat, Basra'ya uzanan yolların bir kolu üzerinde, diğer taraftan da Diyarbakır, Urfa ve Mezopotamya'ya yerleşmelerini, Fırat ve Suriye'ye Midyat, Tur Abdin ve Dicle'ye bağlayan orta çağın önemli ticaret yollarının kavşağında bulunmaktadır.

Bir tepenin güney yamacına kurulmuş olan şehrin kalesi bu tepenin en üstünde yer almaktadır. Tarihte ilk olarak IV. yy.'da Marcellinus'un söz ettiği kalenin X. yy.'da Hamdaniler tarafından yapıldığı sanılmaktadır. Günümüzde kalenin güney burcu, duvar parçaları ve bir girişi hala ayakta. Toprak altındaki mağara ve mahzenlerinde tahıl, sarnıçlarında su biriktirilen kale uzun süre iskan edilmiştir. XV. yy.'da 300, XVII yy.'da 80'inde yaşanabilir 200, XIX yy.'da ise az sayıda evin bulunduğu kalede, XX yy.'ın başlarında yalnızca harap durumda bir Konak'ın olduğu bilinir (Alioğlu, 1989).

Mardin geleneksel şehir dokusunun diğer önemli ögesi de Dış Mahallesi'dir. Geleneksel evlerin, sivil ve dini yapıların yer aldığı Dış Mahalle günümüze değin iskan işlevini sürdürmüştür. Malzeme olarak taşın kullanıldığı Mardin'de; çevresindeki yapılara ait yüksek ve kalın taş duvarların sınırını çizdiği sokaklar, eğime paralel doğrultuda düz ya da rampa biçiminde iken, eğime dik doğrultuda basamaklaşarak merdivene dönüşürler.

Sınırları sur dışına uzun süre pek fazla taşmayan yerleşmede, 1950'li yıllardan sonra güney, doğu ve batı doğrultularında bir genişleme söz konusudur.

Doğuda Savurkapı Mahallesi'nin devamında bazı devlet yapıları ve sosyal konutlar, batıda ve güneyde ise düzensiz yerleşmeler, istasyon çevresinde okullar ve askeri tesisler, Cumhuriyet dönemindeki geleneksel şehrin sınırlarını aşan yapılanmalar oluşmaya başlamıştır. Şekil: 2, 3, 4 ve 5 Mardin'in morfolojik yapısına ilişkin örneklemeleri göstermektedir.

MARDİN GELENEKSEL DOKUDA TİPOLOJİK ANALİZLER SONUCU ELDE EDİLEN TASARIM İLKELERİ

Urfa, Diyarbakır gibi sıcak-kuru iklim bölgesinde yer alan Mardin, yamaç üzerinde kurulmuş doğu-batı yönünde gelişmiş ve anfiteatre görünümünde olan bir yerleşmedir. Geleneksel doku incelendiğinde elde edilen tasarım ilkeleri şunlardır:

1. Tarihi süreçte ve kalenin dışında "dış mahalle" olarak anılan kısımda ve tepenin güney yamacında kurulmuş kent doğrusal yapıda bir makroform özelliği gösterir. Arazinin eğimli olması nedeniyle yapılanma alanının sınırlı oluşu, kente yoğun bir doku özelliği kazandırmıştır.
2. Sokaklar, doğu-batı ve kuzey-güney doğrultusunda oluşmuşlardır. Doğu-batı yönündeki sokaklar düz, bazen eğimli; kuzey-güney doğrultusundaki sokaklar eğime dik yönde basamaklıdır. Doğu-batı ve kuzeydeki sokaklarda yapıların giriş kapıları ve havalandırma pencereleri yer alır, güneydeki sokaklar manzara yönünde olduğundan konut cephelerini oluşturur (Alioğlu, 1989). Organik doku özelliğine sahip sokağın üzeri bazen kapalıdır, buna kabalt ya da "abbora" denilmektedir (Mungan, 1996). Abboraların genellikle akrabalık ilişkileri olan parseller arasında yapılması, dokudaki parselasyon oluşumu ve mülkiyete bilgiler içerir (Alioğlu, 1989).
3. Kentin topografik yapısı, konutun kitlesel biçimlenişinde mevsimlik kullanımı ön plana çıkarmazken eğimli arazide tek yöne doğru (güney) yönelme zorunluluğu doğmuştur.
4. Kentin sınırlı bir alanda gelişmek zorunda kalışı yatayda yayılmak yerine, düşeyde katları kullanan bir tasarım anlayışının tercih edilmesine neden olmuştur. Çoğu kez işlevler, çok katlı evlerde katlar arasında dağıtılmıştır.
5. Kapalı ve yarı açık mekanların kare veya kareye yakın bir modül veya tekrarıdan oluştuğu görülmektedir (Alioğlu, 1989).
6. Yaşama birimleri, "işlikli" ya da "işliksiz", "kare" ya da "dikdörtgen", "ters L", "Ters T" gibi tiplerden oluşabilmektedir. İşlikler kışın soğukta yazın sıcakta tersine bir iklim sunarak, günlük işlerin yapılmasını kolaylaştıran mekanlardır (Alioğlu, 1989).
7. Bir yarı-açık mekan olarak eyvan-su ögesi ile birlikte kullanıldığı gibi, iki kapalı mekan arasında da yer alabilmektedir. Birincisinde dinlenme ve serinleme işlevine, ikincisinde ise dağılım işlevine hizmet etmektedir. Diğer yarı-açık mekan örnekleri revak ve köşktür.
8. Giriş katların cephesi sokağa kapalı, üst katlarda da; doğu, batı ve kuzey yönlerinde dışa dönük bir cephe açınımları azdır. Yapılar güneye yönelmiştir. Cephelerde bu yöndeki açınımlarla özellik kazanır.

9. Mardin evinin karakteristik öğelerinden biri de çörtendir. Suyu akıtmaktan öte, toplama işlevi de bulunmaktadır. Çörtener damdan ya da her kattan aldıkları suyu kendi altlarındaki katın su kanalına iletirler (Alioğlu, 1989).
10. Güney cephesinde sokağa bakan pencereler insan boyutunun üstünde iken, avluya bakan iç pencereler insan boyutunda tutulmuş olup, günün farklı saatlerinde odaya giren ışık değişik açılardan geldiğinden mekanda farklı tonlar ve gölgeler yaratır.
11. Sokaktaki taş sekiler ve kapı eşikleri gibi detaylar sokağı yaşanılır kılan öğelerdir. Şekil: 6 ve 7 Mardin'in tipolojik örneklemelerini göstermektedir.

URFA'DA KENTSEL MORFOLOJİ

Urfa ili, doğuda Mardin, kuzeydoğuda Diyarbakır, kuzeybatıda Adıyaman, batıda Gaziantep ve güneyde Suriye ile komşudur.

Urfa, coğrafi özelliği nedeniyle üzerinde bir çok bağımsız devlet ve beyliğin kurulmuş olduğu değişik kültürel oluşumların kaynaştığı bir yerleşim olmuştur.

Uzun yılların yerleşme deneyimine sahip olmuş Urfa kenti kompakt bir makroforma sahiptir. Doğu-batı yönünden geçen Gaziantep-Mardin devlet karayolu kenti ikiye bölmektedir. Bu yolun güneyinde kalan bölümünde kentin tarihi çekirdeği, kent merkezi ve nüfusun büyük bir bölümü yaşamaktadır. Bu kesimin doğusu, güneyi ve batısında planlı, plansız oluşmuş kent parçaları küçük sanayi, sanayi ve gecekondulu türü imarsız konut alanları bulunmaktadır. Özellikle batı kesiminde artan gecekondulaşma son yıllarda yaşanan göçün bir sonucudur ve yaklaşık 400 hektarlık alanı kaplamaktadır. Gaziantep-Mardin karayolunun kuzeyinde kalan kısım ise kentin yeni ve hızlı gelişmekte olan kesimleridir.

Kentin tarihi merkezi hanlar bölgesi bu gün yine merkez olma özelliğini korumaktadır. Son yıllarda kentin, kompakt makroformundan bağımsız güney, kuzey-doğu ve batı aksları üzerinde sıramalar halinde kentsel gelişmeler görülmektedir (Şekil: 8, 9, 10 ve 11 Urfa'nın morfolojik yapısına ilişkin örneklemeleri göstermektedir). Artan nüfus baskısı kenti 8-10 katlı yüksek yapılaşmaya yöneltmiş, dokusunda geniş bulvar ve mekanlardan oluşan, ekolojik yönden sakıncalı yeni bir yerleşme biçiminin oluşmasına yol açmıştır.

URFA TARİHİ DOKU TİPOLOJİ ANALİZLERİ SONUCU ELDE EDİLEN TASARIM İLKELERİ

Sıcak-kuru iklim bölgesinde yer alan Urfa kentinde, gece ile gündüz, yaz ile kış sıcaklık ortalamaları arasında büyük farklılıklar vardır. Geleneksel doku incelendiğinde iklim koşullarına uygun yöresel mimaride rastlanan ve aynı zamanda mikroklima sağlayan tasarım ilkeleri şunlardır:

1. Kent dokusunda kompakt, avlulu ve bitişik düzen kullanılmış, dar sokakları ve güneye bakan duvarların komşu ev tarafından gölgelenmesiyle güneşin etkisi, sıcak aylarda azaltılmaya çalışılmıştır.
2. Kent bütününde mekan hiyerarşisi; anayol, arayol ve zaman zaman yolların kesişmesiyle elde edilen meydanların oluşturduğu kamusal mekanlar, konutlara geçişi sağlayan çıkmaz sokaklar ya da üstü örtülü sokakların (kabaltı) oluşturduğu yarı kamusal mekanlar, genellikle bir niş içerisinde bulunan sokak kapısından sonra avluya geçişi sağlayan üstü tonoz örtülü, "kapı arası" denilen yarı özel mekanlar ve odaların giriş aldığı "nahit hayal" denilen iç avluların oluşturduğu özel alanlar biçiminde olmaktadır. Burada kamusal alanlara öze doğru giden mekanlar dizisinde, giderek iç mekanlarda daha da özel yaşantıyı barındıran bir mekanlaşma izleniyor. Mekanların üstünün açık ya da kapalı olması insanların doğa koşullarından korunması kadar mahremiyet kavramlarıyla da ilişkilidir. Burada "mahremiyet" mekanının üstünün kapalı olmasından çok, yanal yüzeylerinin kapalı olmasıyla elde edilmiştir. Bu nedenle dokuda bir süreklilik gösteren boşluklar "üstü açık mekanlar", kendini kuşatan kapalı mekanlar veya duvarlarla tanımlanmaktadır.
3. Özel ve kamusal mekanları birbirinden ayıran duvarlar mimarinin ve kentin önemli bir parçasıdır. Duvarlar dış cephelerde çok yalın olabilirken, avlularda çeşitli işlevlere yanıt veren şekilde hareketlenir ve estetik öğelerle bezenirler.
4. Konutun ana elemanı olan avlu (nahit hayal), yıl boyunca yaşanan dışa kapalı özel bir mekandır. Tipolojik analizler sonucunda karşılaşılan avlu tipleri düz-iç-orta tipte geometrik yapısına göre de U ve ara tipte olmaktadır. Avlunun en karakteristik ögesi "eyvan"dır. Avluda yer alan bir veya birden fazla eyvanın yönlendirilmesine göre kullanımı mevsimlik olabilmektedir (Kışlık-baharlık-yazlık). Serinletici rüzgar yönü kuzey-kuzeybatı olduğundan avluya açık gölgeli ve üstü tonoz örtülü olan eyvan, genellikle avlunun mekansal organizasyonunda bu yöne doğru konumlandırılmıştır. Avlunun bir diğer mikroklimatik ögesi, yine serinletici etkisi bulunan ve genellikle avlunun merkezinde yer alan havuzdur.
5. Yöresel mimarinin çok önemli işlevsel ve biçimsel ögesi olarak rüzgar bacaları kullanılmıştır. Aynı zamanda simgesel bir öğe olan rüzgar bacalarının doğal ventilasyon yoluyla mekanı serinletme etkisi bulunmaktadır.
6. Pencerelerin cephede yer alışı incelendiğinde, ışığı yeterli düzeyde almak ancak sıcaklığın etkisini azaltma prensibinden yola çıkılarak iki aşamalı kullanıldığı görülmektedir. Aşağıda dışarıdan kepenkle kapanabilen bir pencere ve yukarıda kepenksiz ufak bir kanat kullanılarak yazın alt pencere kapandığında görüş engellenirken, hava akımı ve doğal ışık üst açıklıktan girebilmektedir. Ayrıca kapıya gelenleri kontrol etmek için yapılan ve üst kattaki gezeneğe bakan pencerelerde "gezenek takası" bulunmaktadır.

7. Sokak kapıları, iki yanı sütunlu ve kaş kemerli bir niş içerisinde basık kemerli, çift kanatlı kapılar "çenetli kapı" olarak isimlendirilmişlerdir. Avlu kapısının büyük kanatlarının birinde açılmış ikinci bir küçük kapı da yer alır ki, bu kapıya "enikli kapı" denilmektedir.
8. Teras ve dam kullanımları iklim koşulları nedeniyle yaygındır. İklimsel nedenler (yıllık yağış miktarının azlığı) ve yöresel kullanımlar (salça, biber, bulgur yapımı ve kurutulması) çatı yerine dam kullanımını getirmiştir. Dam ve teraslar ayrıca sıcak yaz gecelerinde açık havada yatmak gereksinmesini de karşılamaktadır. Üst katlarda yer alan üzeri açık avluya bakan yüzü korkuluklu altları konsollu geçiş yerine "gezenek" adı verilmektedir. Ayrıca terasta yağmur suyunun alınması çörlenlerle sağlanmaktadır.
9. Konutlar bir ekolojik tasarım ögesi olarak kabul edilerek "kuş takası"ni da bünyesinde taşımaktadır. Kuşların yuva yapmasına olanak sağlayan "kuş takası" konutların avluya bakan cephesinde yer almaktadır.
10. Dışa kapalı konutlarda sokakta görsel ilişkinin kurulabildiği tek mekan "çıkma"lardır. Çıkma, üst katta eyvanın yanında yer alan baş odanın sokağa olan uzantısıdır. Düz veya gönyeli tipte olabilmektedir.
11. Aynı kattaki mekanlar arasındaki servis için düşünülmüş dönme dolaplar bulunmaktadır. Dönme dolapların yapılış nedenleri arasında kadın-erkek ayırımının yanı sıra, avluya çıkmadan mekanlar arasındaki akışın sağlanması da sayılabilir. Şekil: 12 ve 13 Urfa'nın tipolojik örneklemelerini göstermektedir.

DIYARBAKIR'DA KENTSEL MORFOLOJİ

Diyarbakır ili doğuda Siirt, Muş, güneyde Mardin, batıda Urfa, Adıyaman, Malatya, kuzeyde Elazığ ve Bingöl illeriyle çevrilidir.

Diyarbakır yöresindeki ilk yerleşmelere ilişkin buluntular M.Ö. 7250'lere neolitik döneme kadar götürülebilmektedir. Karacadağ'ından Dicle'ye kadar uzanan 650 m. yükseklikteki geniş Bozalt Platosunun doğu kenarında kurulmuştur (Erginbaş, 1954). Kesin olarak ne zaman kurulduğu bilinmemekle birlikte tarihçiler 5000 yıllık bir geçmişe sahip olduğunu tahmin etmektedirler (Beysanoğlu, 1992).

Daha ilk çağlardan itibaren önemli ticaret yollarının bu şehirden geçmesi, şehrin kuruluşunda yer seçimi nedeni olarak ekonomik faktörleri ön plana çıkartmaktadır. Anadolu ve Suriye'den gelerek Irak'a giden bu yol aynı zamanda Mezopotamya ile Karadeniz kıyılarını birbirine bağlamaktaydı. İkinci derecede başka bir yol da

Diyarbakır'ı Bitlis ve Van Gölü havzası üzerinden, Azerbaycan ve İran'a bağlıyordu (Yurt Ansiklopedisi).

Şehir aynı zamanda ilk kuruluş yeri olarak düşünülen iç kale hariç düz bir alandır. Kentte en çok dikkati çeken ve kentin makroformunu 1950'lere değin belirleyen, mevcut doğal koşullarla uyumlu olan kara bazalt taşından yapılmış surlardır. Surlar Bizans İmparatoru Constantus tarafından 349'da yaptırılmıştır. Doğudan batıya 1700 m., güneyden kuzeye 1300 m'dir. Kalenin dört kapısı vardır. Kuzeyde Harput, güneyde Mardin, batıda Urfa ve doğuda Yenikapı bulunur. Şehir, avlulu evlerin oluşturduğu kompakt bir dokuya sahiptir. Kuzey, güney ve batı, doğu istikametlerinde iki ana cadde şehri dörde böler ve bu yolların birleştiği yerde bir meydan ve şehrin en büyük camisi bulunmaktadır (Erginbaş, 1054).

Diyarbakır tarihi kent dokusunu 1940'lı yılların sonuna dek korumuştur. 1950'lerden sonra bir çok kentte olduğu gibi Diyarbakır'da da bir sosyo-ekonomik değişiklik gözlenmiş, artan kentleşmeyle birlikte gelen nüfusun konut talebine sur dışında cevap verilmiştir. Zamanla artan talep ve spekülasyonlarla birlikte başlangıçta 1-2, 3-4 kata izin verilirken, imar planı değişiklikleriyle on kata kadar yüksek yapılaşmalar oluşmuştur. Son yıllarda terör ve ekonomik nedenle bu bölgede en fazla göç Diyarbakır'da yaşanmış, artan nüfusla birlikte gecekondulaşma hızlanmıştır. Şekil: 14, 15, 16 ve 17 Diyarbakır'ın morfolojik yapısına ilişkin örnekleri göstermektedir.

DİYARBAKIR TARİHİ DOKU TİPOLOJİK ANALİZLERİ SONUCU ELDE EDİLEN TASARIM İLKELERİ

Urfa kenti gibi aynı iklim kuşağında yer alan Diyarbakır kenti geleneksel dokusu, aynı analiz yöntemiyle irdelendiğinde elde edilen bulgular şunlardır:

1. Diyarbakır, avlulu bitişik düzenden oluşan bir kompakt dokuya sahiptir. Kentin tarihsel süreçte, önemli ticari aksların kesişme noktasında yer alıyor olması, mekansal yapı üzerinde de etkisini göstermiştir. Han, kervansaray gibi büyük ölçekli yapıların yanı sıra sivil mimari yapılarda da büyük alan kullanımlarına rastlanılmaktadır. Bu nedenle Diyarbakır evleri, Urfa evlerine göre daha büyüktür. Dolayısıyla, parsel boyutlarının da, büyük eyvanlı ve avlulu çok kütleli ve odalı bir mimari oluşumuna olanak sağlayacak bir biçimde büyük olduğu görülmektedir.
2. Kent bütününde mekan hiyerarşi içinde ele aldığımız "kamusal mekanlar" olarak anayol, ara yol ve karşılaşma noktaları (meydancıklar, cami avluları vb.), Diyarbakır'da da organik bir biçimde gelişmiştir. Konutlara ulaşımı sağlayan "yarı kamusal mekanlar" olarak tanımladığımız sokak, yerel deyimle küçe, genellikle bir arabanın geçebileceği darlıktadır. İklim, bu oluşumlara etkisi olan etmenlerden sayılmaktadır.

Diyarbakır evlerinde de avluya doğrudan girilmemektedir. "Sokak arası" denilen bir geçiş mekanı, avlu ile sokak arasında yer almaktadır. İkinci bir kapı ile ulaşılan yerel deyimle havş; ne başka bir yerden ne de avludan görülür. Avlunun döşemesi dışı taş denilen siyah bazalt taş ile, avluyu çevreleyen odaların cepheleri, beyaz derz ve nakışlı koyu renk bazalt taş ile kaplıdır. Selamlık ve haremlik ayrımlı mekanlar yer almaktadır. "Özel alanlar" olarak avlu kentsel dokuda süreklilik gösteren tariflenmiş boşluklardır.

3. Dış cepheler oldukça sade ve masif bir etki yaratırken, konutun avluya dönük olan iç cephesi, bol pencereli ve eyvan boşlukları ile şeffaf bir etki yaratmaktadır. Zengin motifli pencere ve gezenek parmaklıkları ile bazalt taşın masif ve karanlık etkisi hafifletilmiştir. Mevsimlik kullanımlara göre biçimlenmiş mimari kitleler, avlu çevresinde istenen yöne göre konumlanmıştır. Yazlık kitleler kuzeye, kışlık kitleler ise güneye yönelmiştir. Yaz odaları güneş almaz ve kapıları genellikle eyvana açılır. Diyarbakır evlerinde eyvan çoğunlukla revaklı olup, içinde yine çoğu kez bir su ögesini (havuz, selsebil) barındırır.

Tipolojik analizler sonucunda belirlenen avlu tipleri; "Dış-İç-Orta" tipte: (Bekleyen, M. 1975) geometrik yapısına göre de; "L-U-Ara" tipte; haremlik ve selamlık kullanımı söz konusuysa "İki Avlulu" olarak sınıflanabilir.

4. Pencereler, sedir yüksekliğinden sonra açılır, odalar bol pencereli ve ışıktır. Tepe pencereleri Diyarbakır evinin de önemli bir mimari ögesi olup, sabit çerçeveli, genellikle 0.50 m. x 0.70 m. boyutlarında dikine konumlanmış, alçıdan ve süslemeli yapılmış ve bazen renkli camlar kullanılmıştır. Bütün kapı ve pencerelerin üstleri kemerlidir. Şekil: 18 ve 19 Diyarbakır'ın tipolojik örneklemelerini göstermektedir.

SENTEZ: YÖRENİN ÖZGÜN NİTELİKLERİ VE YÖNLENDİRİCİ İLKELER

Bu tür yörelerde konut tasarımları aşağıdaki kavramlar çerçevesinde geliştirilmelidir.

Genel Amaç: Radyasyonu azaltılmalı veya kaybını temin etmeli, ısıyı arttırmaktan kaçınılmalı. Buharlaşmayı artırmalı.

Konut Alanları Seçimi: Doğu ve Güneydoğuya bakan yamaçların soğuk hava akımının etkisinde kalan alt kesimleri tercih edilmelidir. Yüksek kısımlarda buharlaşmanın olduğu yerler avantajlıdır.

Kent Dokusu: Kent dokusu ısıya karşı korunacak bir biçimde gölgeli ve yoğun bir yerleşmeye gidilmesi. Binalar dış yaşama gölge sağlamalı. Kamusal alanlarda havuzlar işlevsel açıdan önemlidir. Bu iklim tipinin olduğu bölgelerde bitki örtüsü çok az ve dağınıktır. Yoğun yeşil alanlar yaratmak gerekmektedir.

Bitki Örtüsü: Radyasyonu emici yüzeyler yaratmak ve buharlaşma ve gölge verici emici özelliklerinden dolayı bitki örtüsü özel ve kamu mekanlarında kullanılmalıdır.

Konut Tipleri: Kompakt, avlulu evler tercih edilmeli. Doğu-batı doğrultusunda bitişik nizam, sıra evler veya grup teşkil edecek hacimsel etki yaratan çözümlere gidilmeli. Sıcak-kuru iklimlerde ayırık nizamda plan tipleri, kolonlar üzerinde çözümlenmiş konutlar, yüksek küme ve nokta bloklar gibi çözümlerden sakınmalıdır.

Genel Düzenleme: Yeşil alanların etrafında birbirine yakın olarak düzenlenmiş bina grupları ısı kaybını azalttığı için tercih edilir. Bu tür düzenlemelerde buharlaşmadan oluşan serinlik etkisinden yararlanıldığı gibi geceleri de radyasyon kaybından faydalanılır. Yüksek tavanlar gerekli değildir. Odaların cepheleri dar, derinlikleri fazla olarak düzenlenmesi dışındaki sıcaklık etkisini azaltmak için tercih edilir. Konut dışında terasta uyuma olasılığı düşünülmelidir.

Planlar: İçe dönük düzenlemeler mikroklimatik avantajlar sağlaması açısından çok uygundur. Isı kazancını önleyici konut tipleri kullanılabilir. Isı artırıcı mekanları konutun diğer mekanlarından ayırmak uygun olur. Batı, güney cepheleri ve taban alanı minimum, bina derinlikleri maksimum olmalı, pencereler ısı kazancını önlemek için küçük yapılmalıdır.

Form: Kompakt kübik formlar tercih edilmeli. Bina formları güneşten minimum etkilenecek bir şekilde olmalıdır.

Yönelme: Konutlarda güney ve doğu doğrultusundaki yönelme en uygundur. İki cepheli binalar havalandırmayı sağlamak için batı ve güney aksında yönlendirilmelidirler.

Renk: Güneş alan cephelerde ısı yansıtıcı özelliği nedeniyle beyaz renk tercih edilir. Yansımaların beklendiği kısımlarda koyu ve emici renkler kullanılabilir. Bölgenin karakterine göre parlak ve zıt renkler kullanılabilir. Alınması gerekli mimari önlemler tabloda özetlenmiştir.

Yörenin kentsel yerleşim kültürünün çok özgün niteliklere sahip olduğunu gözlemekteyiz. Bu özgünlük çevresel faktörlerin etkisinin yanı sıra mimari ve kentsel dokudan kaynaklanmakta, bir "yer" duygusu uyandırmaktadır. Bu özgün kentsel dokuyu oluşturan kavramlar aşağıda özetlenmektedir:

1. Yer duygusu: Bu üç şehirde kent dokusu analizlerinde özel alanla, kamusal alanlar çok kesin çizgilerle özellikle duvar yüzeyleriyle ayrılmaktadır. Bu ayrım tek konuttan, konutlar grubuna ve konut gruplarının bir geniş kamusal alan etrafında toplandığı gözlenmektedir.
2. İklim: Konutlar ve kent dokusunda yaşamı rahatlatmak, mikroklima ortamı yaratmak için su ögesi, gölgelikli alanlar ve serinlik sağlayacak kanallar temel öğeler olarak gözlenmektedir.

3. İç avlu: Gölge elde etmek, güneş yansımalarını önlemek, hava akımını sağlamak ve ısıyı düşürmek işlevleri olan bir öge olarak kullanılmaktadır. Yeni konutlarda bu öge, yeni yorumlarla kullanılmalıdır.
4. Özel dış mekan: Konutun iç mekanlarıyla ilişkili iç, orta ya da yanda yer alan bir avlu tek katlı ya da çok katlı konutta yer almalıdır.
5. Su ögesi: Özel ve kamusal mekanlarda kentsel mekana görsel zenginlik katmak ve serinlik duygusunu sağlamak üzere kullanılmalıdır.
6. Binalar: Duvar yüzeylerini azaltmak için kompakt gruplama anlayışı düzenlenmelidir. Geniş, gölgesiz kamu mekanları konut ve sosyal tesis mekanları arasında uzun yürümeyi gerektiren yol düzenlemelerinden kaçınmalıdır.
7. Yönlendirme: Sıcak güneş etkisini azaltmak, serin hava etkisini yükseltmek için konutlar kompakt ve kübik biçimlerde olmalıdır. Pencere ve kapı açınımları güney-kuzey yönünde olmalıdır. İç avlu ve eyvan gibi mekanlarda aynı yönlenme sağlanmalıdır. Uzun sağır yüzeyler doğu-batı yönünde olmalıdır.

Pencere açınımları kısmen kafesli ya da gölgelik sağlamak üzere içeri çekilmiş olmalıdır. Yansımayı önlemek ve güneş girişini önlemek için pencere üstüne saçak ve kafesler kullanılmalıdır.

Pencere ve havalandırma açınımları hakim rüzgara doğru yönlendirilmelidir. Duvar ve çatı kalınlıkları ısı yalıtımı yüksek özellikte malzemelerle sağlanmalıdır.

8. Portal, giriş ögeleri ve duvarlar: Kentlerin tasarımında giriş kapıları ve duvarlar tarihsel gelenek içinde simgesel önemi olan ögeler olarak ortaya çıkmaktadır.
9. Yaya yolları: Mahalle içindeki yaya dolaşım ve hareketleri binalar ve bahçe duvarlarının sürekliliği ile ve ağaçlarla sağlanmalıdır. Mahalle biriminde karma işlevli düzenlemelere gidilmelidir.
10. Kapalı Çarşılar: Genelde mahalle merkezinde yaya yollarının uzantısında yer almaktadırlar.

Yeni düzenlemelerde günlük hayatın canlılığı için benzer ilişkilere özen gösterilmelidir. Mahalle ve konut birimlerini bağlayan yaya aksları sosyal donatılara da aynı iklimsel ve morfolojik ilkelere göre bağlanmalıdır.

11. Yeşil Ögeler: Konutta ve kamusal alanda yeşil ögesi dışarının sıcak ortamından serin bir iç ortama geçişi yaratmada önemlidir.

Yeşil alan sınırı konutta iç avlu duvarlarıyla tanımlanırken, kamusal alanda çevre binaların tanımladığı bir mekanın tümünde yoğun bir şekilde yer almalıdır. Kamusal alanlarda ve genelde kentin sınırlarındaki sıra halindeki yeşil dizge, hakim rüzgarı kesmek ve kentte mikroklima bandı sağlamak üzere düzenlenmelidir.

12. Odak Noktaları: kentin ve mahallenin cadde ve yaya yollarının kesin noktaları bazen üstü kapalı ya da yoğun bir yeşil örtüyle belirlenmelidir.
13. Platform: Kentte topografyasından ya da işlevsel farklılıktan dolayı platformlar oluşmakta, bu olgu kentsel imajı zenginleştirmektedir. Bu öge yeni tasarımlarda yaya ve trafik hareketini ayırmakta kullanılabilir.
14. Eyvan: Binalara ışığın kısmen girmesini sağlayan yarı açık mekan önemli bir mikroklima ve doku öğesidir.

İç ve dış mekan arasındaki geçişi sağlayacak ara eleman olarak kullanılabilir. İç mekanda, yazın güneş ışığının konuta girmesini kontrol ederken, kışın doğrudan sağlamada önemli rol oynar. Aynı zamanda ışığın yansımalarını azaltır.

15. Nirengiler: Bölgeleri ve mahallenin sınırlarını tanımlamada, kentte yönlenme hissini güçlendirmede önemli işlevleri olan öğelerdir. Saat kulesi, minare, çan kulesi, köprüler, çeşmeler ve öğeler olarak gözlenmektedir.

Yeni tasarımlarda çeşme ve heykel gibi nirengi öğelerine önem verilmelidir.

KOMŞULUK BİRİMİNE İLİŞKİN ÖNERİLER

1. Konut gruplama birimlerinde yaşayan aile sayısı 600-2000 arasında değişebilir. 2000-8000 kişiye tekabül eder.
2. Bu birimler farklı yaş, gelir ve sosyal grupları içermelidir.
3. Konut gruplarındaki genel yönetim ve organizasyon, karar verme süreci, çevrenin bakımında kullanıcının katılımı desteklenmelidir.
4. Mahalle birimleri çalışma olanakları ve günlük ihtiyaçlar için alış-veriş merkezi ve atölyeleri içermelidir.
5. Yerleşme alanının tarihi kimliği ve sit özellikleri kavranmalı, korunmalıdır.
6. Yaya yolu ve trafik ayrımı sağlanmalıdır.
7. Konut grupları özellikle yaya yolu sistemine göre düzenlenmelidir.

8. Konut grupları birimi yer seçiminde arazi fiyatları, enerji ve malzeme kaynakları planlamayı yönlendirici kriterler olmalıdır.
9. Konut gruplarının gruplanmasında topografyanın özellikleri ve ekolojik veriler ön plana çıkarılmalıdır.

KONUT BİRİMLERİNE İLİŞKİN ÖNERİLER

1. Yeni konut yerleşmelerinin iç mekan çözümleri ve kamusal alanla olan ilişkilerinde kullanıcının çağdaş, kültürel tercihleri ve yaşama biçimleri yansıtılmalıdır.
2. Konut boyutları standart, alışagelmış plan çözümleri yerine kullanıcının farklı sosyal, kültürel özelliklerine, temel gereksinimlerine yanıt verecek şekilde çeşitlilik göstermelidir. Bunu sağlamak için:

Çekirdek birimden hareketle zaman içinde büyüyebilme esnekliği olan çözümlere gidilmelidir.

Yerleşme birimlerinde, mahalle merkezlerinde özellikle çalışma olanaklarını sağlamak üzere ticari işlevlerle karma çözümlere gidilmelidir.

Malzeme kullanımında ısı yalıtımı yeteneği olan, yerel koşullara uyabilen niteliklere önem verilmelidir.

3. Konut birimleri en az iki yönde doğrudan ıstık ve hava alacak şekilde tasarlanmalı hava dolaşımı için gerekli mimari tasarım ve kentsel yerleşim sistemleri uygulanmalıdır.
4. Her konut biriminde doğrudan açık hava ile ilişkili teras, balkon, avlu, iç avlu, çatı terası gibi özel mekanlar tasarlanmalıdır.
5. Konut gruplanmalarında kişilerin birbirlerini tanıyabilecekleri, çocukların oynayacakları sayıda komşuluk birimi ölçüğü korunmalıdır.
6. Yerel kültürlerin, sosyal tercihlerini ve alışkanlıklarını yansıtacak çözümleri oluşturulmalıdır.
7. Mahalle biriminin ihtiyaçları için sosyo-kültürel tesisler donatılarak yer almalıdır.
8. Grup ve komşuluk duygusunu oluşturmaya yardımcı olacak sokak, cadde, avlu, yaya yolu gibi kamusal alanların konutla ilişkisi açık şekilde ifade edilmelidir.
9. Konut gruplamalarının kendi içinde kimlikleri ve sınırları tanımlanmış olmaları kadar, küçük grupların büyük mahalle bütünüünün bir parçası olduğu da belirlenmelidir.

10. Konut gruplarında konutla kamusal alanın ilişkili olmasını sağlarken, iklim koşulları ve etkilerinden de korunmalıdır.
11. Ağaç, bitki örtüsü, gölet, nehir gibi doğal peyzaj öğelerinin, konut gruplanmasında bütünleştiriciler olarak kullanılması, tasarımın kalite ve özelliklerini zenginleştirecektir.
12. Düşük ya da yüksek yoğunlukta olan her gruplama birimi ayıncı öğelerle genel bütünlük içinde kendilerini açık olarak hissettirmelidir.
13. Her gruplama biriminin kimliğini, başlangıç sınırlarını belirleme amaçlı girişi belirleyen bir kapı simgesi uygulanmalıdır. Bu yaya aksı, avlu, toplanma alanı gibi birimlerle vurgulanabilir.
14. Her gruplama birimi insanların yüz yüze ilişkilerini sağlayacak, o birimle özdeşleşmelerine yardımcı olacak ortak iletişim alanlarını içermelidir. Yaya yolu, avlu, sokak gibi öğeler bunu sağlayabilir.

SONUÇ:

Konut çok boyutlu, sosyal bir olgudur. Konut üretilirken, sosyal, psikolojik, kültürel ve çevresel faktörleri göz önüne alınmalıdır.

Konut gereksinmesinin sağlanmasında sayısal ölçütler kadar konutun biçimsel, işlevsel özelliklerinin kullanıcının yaşam biçimi, sosyal, psikolojik beklentileri ve çevrenin ekolojik özelliklerine yanıt verecek nitelikte olması gerekmektedir.

Yıllar boyunca deneme-yanılma yoluyla geliştirilen bu çözümlerin salt enerji sakınımı özellikleri değil, yarattıkları konfor ortamı, özgün mimari ve kentsel doku örnekleri, estetik nitelikleri, doğa ile uyumlu çözümleri de dikkat çekicidir.

Yeni yerleşmeler ve toplu konut uygulamalarının, çevresel etkenlerden bağımsız çözümlerini ekolojik yönden duyarlı hale getirmek için tasarımlara çevreselci yeni yaklaşımlar getirmek, yaşam kalitesini artırmak ve enerji tüketimini azaltmak için zorunlu olmaktadır. Bunun için yöredeki tasarımları, planlamaları, imar uygulamalarını yönlendirici tasarım rehberleri üretilmelidir. Tasarım rehberleri çağdaş gereksinme ve çağdaş mekan anlayışı ve çağdaş malzeme kullanımını yönlendirici, geçmiş deneyimlerin bu güne uygulanabilir çözümlerinin kavramsal içeriğine de bakarak her yöre ve proje için özel olarak üretilmelidir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR;

- Alioğlu, F.** "Geleneksel Mardin Şehir Dokusu ve Evleri Üzerine Bir Deneme" Yayınlanmamış Doktora Tezi, İTÜ, 1989.
- Bekleyen, A.** "Eski Diyarbakır Evlerinin Kitleisel Biçimlenmesini Etkileyen Asıl Etmenlerin Belirlenmesi" Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniv. Fen Bilimleri Enstitüsü, Diyarbakır 1995, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Dolapönü, H.** "Tarihte Mardin İtr-El-Mardin fi tarih Mardin", İstanbul 1972.
- Erginbaş, D.** "Diyarbakır Evleri (Diyarbakır Houses)", İstanbul ITU Press, 1954.
- Gabriel, A.** "Voyages Archeologique dans la Turquie Asiatic", Paris E.de Boccord, 1940.
- Golany, G. Ed.** "Urban Planning for Arid Zones", New York: Wiley, 1978.
- Karaman, A.** "A.Catalogue of Housing Typologies in Ecological Terms", paper PLA. Conference, Miami, 1984.
- Karaman, A.** "GAP Bağlamında Ekolojik Tasarım İçin Öneriler" Bildiri TMMOB GAP'ta Teknik Hizmetler Sempozyumu, Kasım 1993, Ankara.
- Karaman, A.** "The Ecology of the Built Environment: Towards Designing for Genius Loci" Unpublished Ph.D. Dissertation. University of Pennsylvania, 1983.
- Karaman, A.** Urban Design Aspects of Turkish Towns. "Ecopolises" Settlements for Sustainable Development Habitat II Forum. Mimar Sinan University, June 4-7, 1996.
- Karaman, A.** "GAP Bağlamında Ekolojik Tasarım İçin Öneriler", Bildiri, TMMOB GAP'ta Teknik Hizmetler Sempozyumu, Ankara, Kasım 1993.
- Karaman, A. Özaydın G., Öktem, B.** "Ekolojik Tasarım: GAP Bölgesinde Toplu Konut Tasarımı İçin İlkeler" Ankara TÜBİTAK Araştırma Projesi, INTAG 412, 1998.
- Kürkçüoğlu, A. Cihat,** "Peygamberler Şehri Şanlıurfa", Şanlıurfa Belediyesi Kùltür ve Eğitim Müdürlüğü, 1988.
- Kürkçüoğlu, A. Cihat,** "Ruha'dan Urfa'ya-1780-1980", Şanlıurfa Belediyesi Kùltür ve Eğitim Müdürlüğü, 1988.
- Kürkçüoğlu, A. Cihat,** "Peygamberler Şehri Şanlıurfa", Şanlıurfa Valiliği Kùltür Yayınları, 1988.
- Kürkçüoğlu, A. Cihat,** "Şanlıurfa'da Canlanan Tarih", Şanlıurfa Valiliği, ŞURKAV Çevre Düzenleme ve Restorasyon Çalışmaları-1990-95.

Kürkçüoğlu, A. Cihat, "The Mysterious City of History Harran", Translated by Adil Kın, Cultural Publication of Harran, Köylere Hizmet Götürme Birliği Number-2, Ankara 1996, "Harran Tarihi".

Lostec, J.C. "Mardin Evleri", Manuscript 1985.

Nortberg-Schulz, C.Genius Loci. Milan Rizzoli Press, 1979.

SOM, "Jondi Shahpoar New Community, Ahwaz, İran". PA. No.1.

Turan, M. "Architectural and Environmental Adaptation in Slope Settlement". In Design for Arid Zones, pp. 141-163, Edited by G. Golany. New York: Nostrand Reinhold Company, 1983.

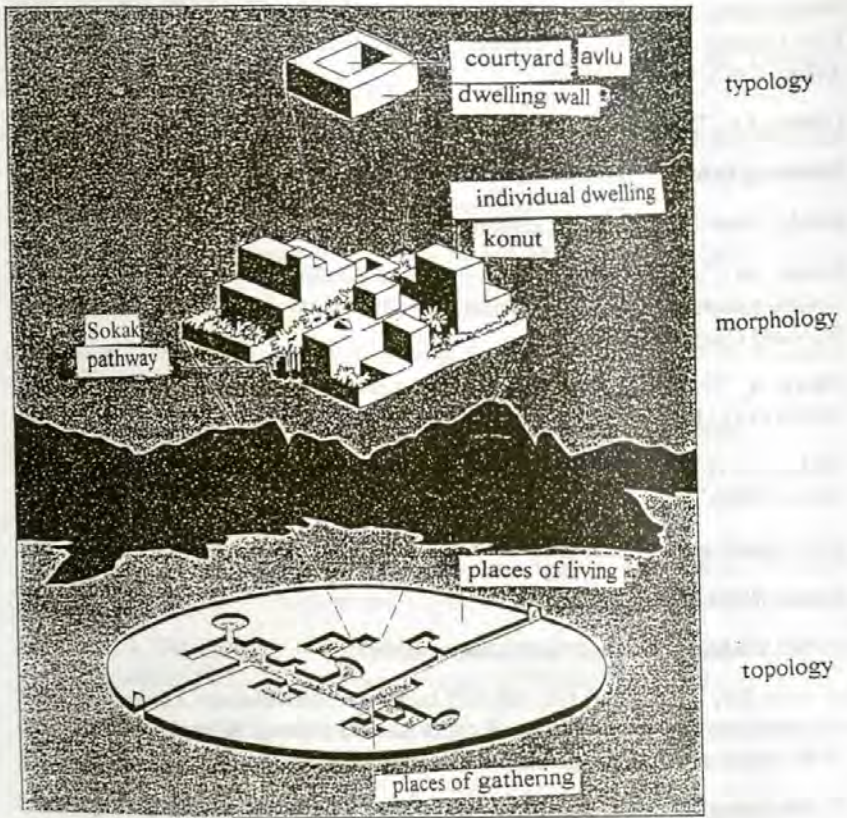
Türel, A. "GAP Kapsamına Giren İllerde Konut Gereksinimi ve Üretimi", Bildiri, TMMOB GAP'ta Teknik Hizmetler Sempozyumu.

Türkiye ve GAP", Brifing. T.C. Başbakanlık GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, Ankara 1996.

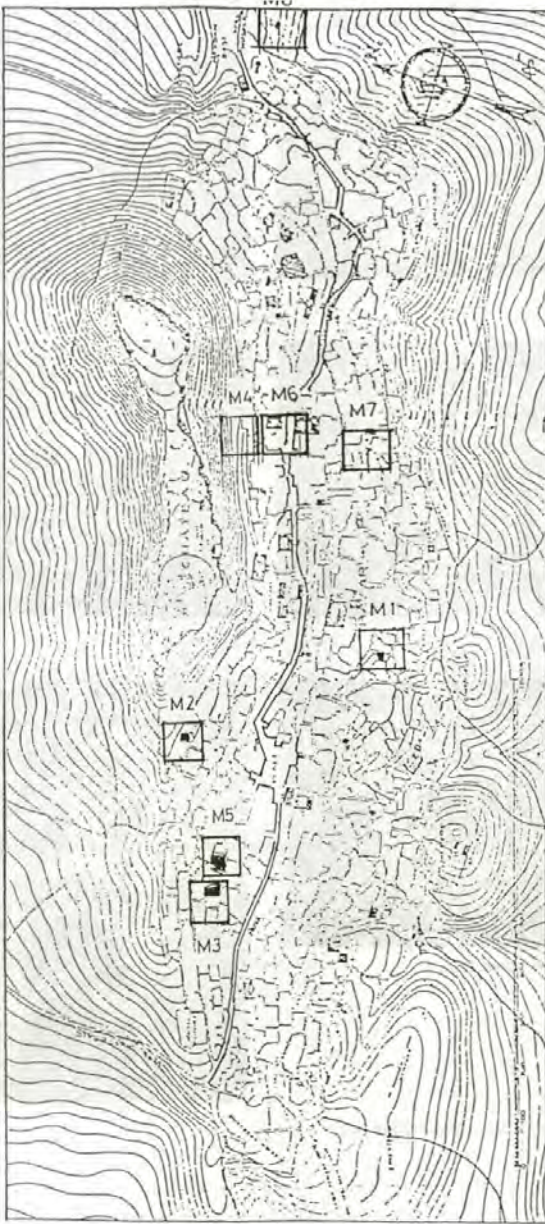
Yurt Ansiklopedisi, "Diyarbakır".

Konut Rölöveleri:

- J.C. Lostec in "Mardin Evleri" Manuscript 1985.
- Urfa U1, U2, U3, U4, U5, U6, U7 kodlu plan rölövelerinin Zahide Akkoyunlu 1989'dan, U8 kodlu rölöve Urfa Güzel Sanatlar Galerisi'nden, U9 ve U10 kodlu rölöveler ise Urfa Bayındırlık İl Müdürlüğü'nden alınmıştır.
- **Erginbaş, D.** "Diyarbakır Evleri (Diyarbakır Houses)", İstanbul ITU Press 1954 çalışmasından alınmıştır.

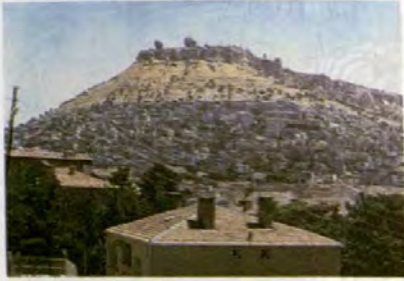

Şekil 1 : Kuru-Sıcak iklimlerde Kentsel Morfoloji Kavramsal Modeli

Şekil 2 : Mardin Kent Bütününde Seçilen Mimari Plan Tiplerinin Konumu

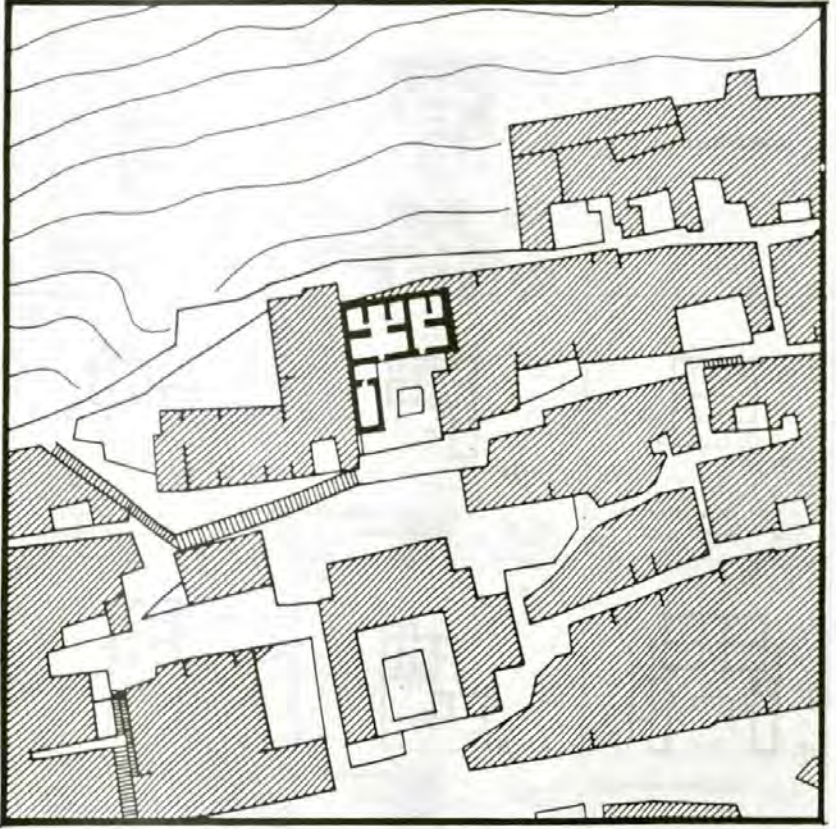
GAP'ta Kentsel Morfoloji

Tonozlu Çatıda Isı Yalıtım Tesisleri

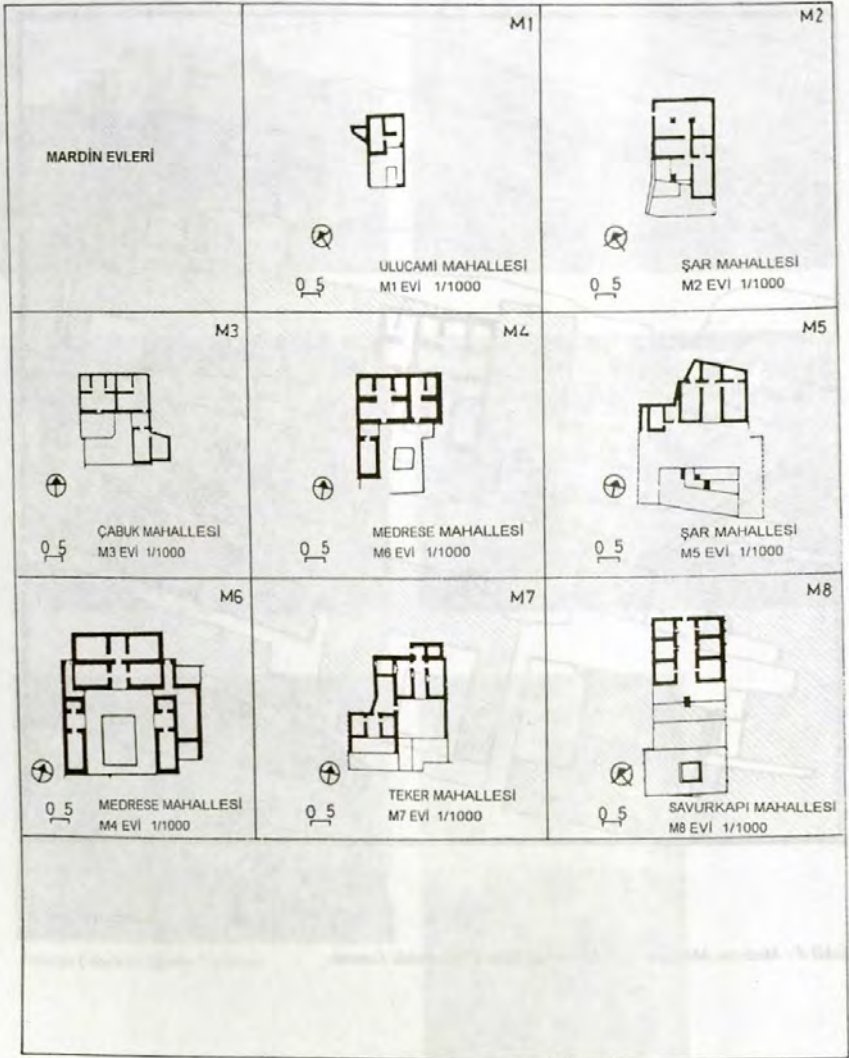

Şekil 3 : Mardin'de Kentsel ve Mimari Tipolojiler

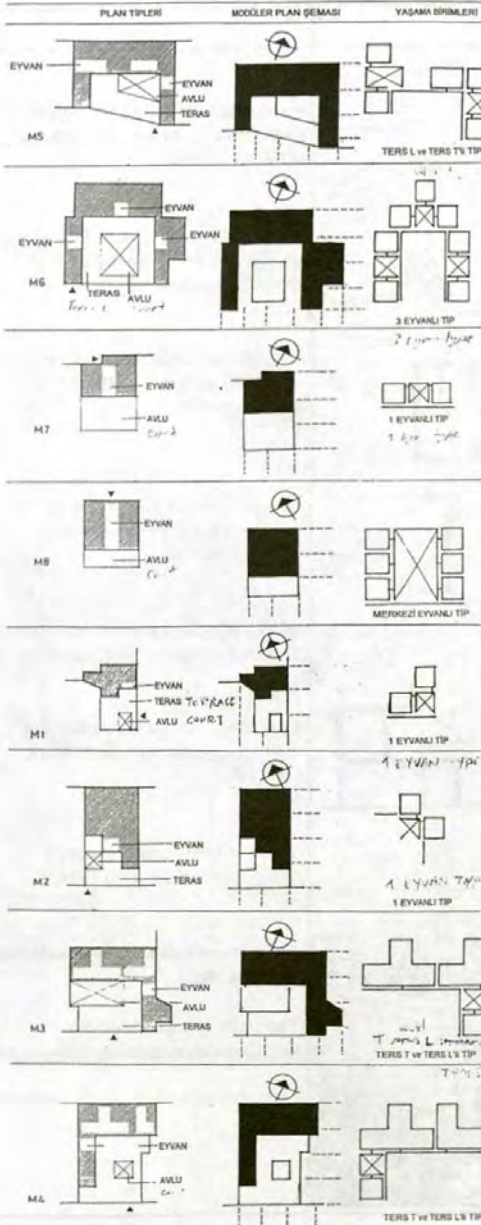
0 5 10 20

Şekil 4 : Medrese Mahallesinde Bir Konunun Kent Dokusundaki Konumu.

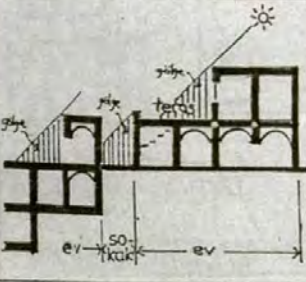

Şekil 5 : Mardin'de Konut Plan Tipolojileri

GAP'ta Kentsel Morfoloji

Şekil 6 : Mardin Tipolojik Analizler

Grafik Anlatım	Veriler	MSÖ
	-Avlulu-bitişik ve arazi eğimine uyan kademeli yapı düzeninin oluşturduğu KOMPAKT DOKU, -Yaya ulaşımını sağlayan yollar; eğime dik yönde basamaklı, eğime paralel yönde düz oluşum,	
	-Organik doku özelliğine sahip sokaklar üstü örtülü olduğunda ABBARA tipinde bir oluşum, -Konutlar daha çok güneye doğru yönlendirilerek asıl cephenin bu yönde gelişmesi ,	
	-Kapalı ve açık mekanlarda kare birimin tekrarıyla oluşan bir modülasyon, -Dinlenme, serinleme ve mekanlara dağılım işlevlerini sağlayan EYVAN, -Ters L ve Ters T tipinde oluşmuş yaşama birimleri olan İŞLİKLER,	
	-Su akıtma ve toplama işlevini sağlayan ÇÖRTENLER, -Taş sekiler ve kapı eşikleri gibi sosyal boyutlarda oluşturan "detaylardır".	

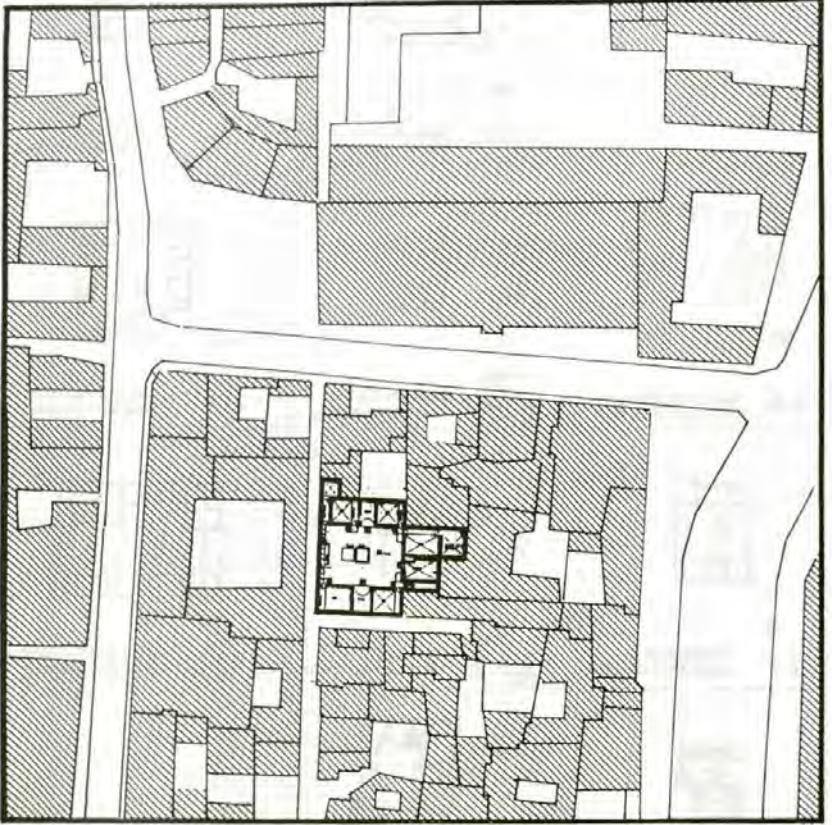
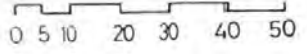
Şekil 7: Mardin Kentsel Doku-Ekolojik Öğeler

Şekil 8: Urfa Kent Bütününde Seçilen Mimari Plan Tiplerinin Konumu

Şekil 9 : Urfa'da Kentsel ve mimari Tipolojiler

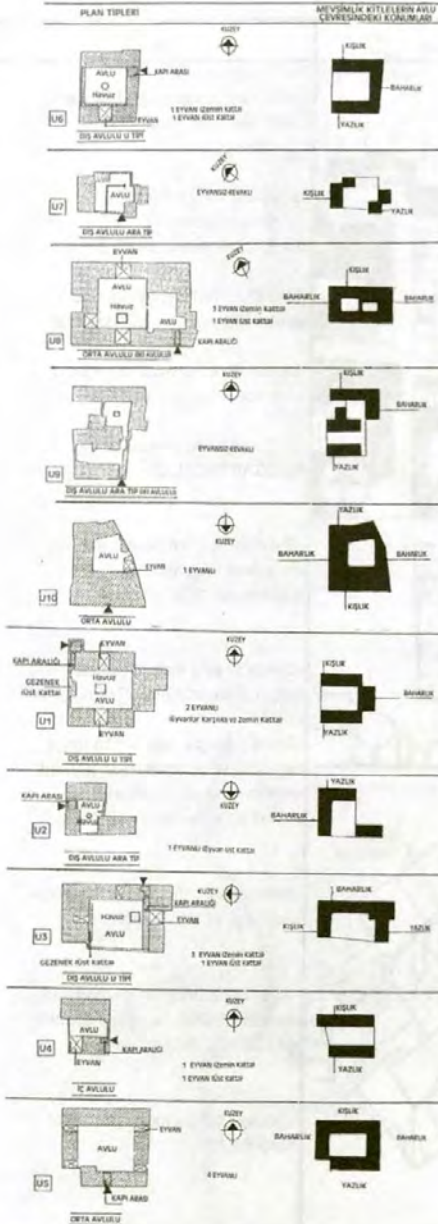

Şekil 10: Hacıbanlar Evinin Kent Dokusundaki Konumu

URFA EVLERİ	U1 0.5 HACIBANLAR EVİ ZEMİN KAT PLANI 1/1000	U2 0.5 MELEKLER EVİ ZEMİN KAT PLANI 1/1000
U3 0.5 HACI İMAM DEMİRKOL EVİ ZEMİN KAT PLANI 1/1000	U4 0.5 ÖMER GÖNCÜ EVİ ZEMİN KAT PLANI 1/1000	U5 0.5 MEHMET DEMİRKOL EVİ ZEMİN KAT PLANI 1/1000
U6 0.5 AKKÖZLER EVİ ZEMİN KAT PLANI 1/1000	U7 0.5 ALI KILIÇ EVİ ZEMİN KAT PLANI 1/1000	U8 0.5 GÜZEL SANATLAR GALERİSİ ZEMİN KAT PLANI 1/1000
U9 0.5 ŞIRKAV İDARE BİNASI ZEMİN KAT PLANI 1/1000	U10 0.5 DEVLET KONUK EVİ ZEMİN KAT PLANI 1/1000	

Şekil 11: Urfa'da Konut Plan Tipolojileri

GAP'ta Kentsel Morfoloji

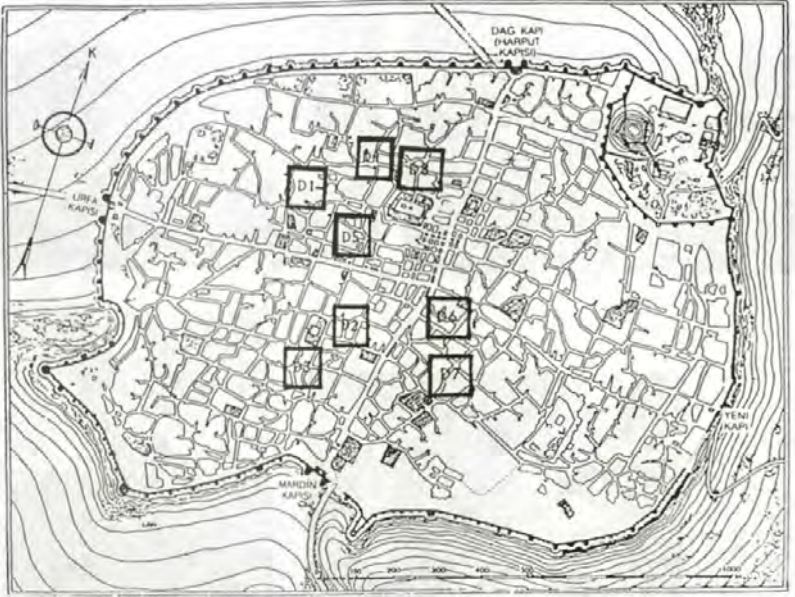

Şekil 12: Urfa Tipolojik Analizler

Grafik Anlatım	Veriler	MSÖ
	-Avlulu bitişik yapı düzeni ile dar sokakların oluşturduğu KOMPAKT DOKU, -Yaya ulaşımı için ÇIKMAZ SOKAKLAR, bazen de üstü kapalı KABALTI denilen sokaklar, -NAHİT HAYAT denilen iç avlu etrafında dışı kapalı KONUTLAR -Mevsimlik kullanmaya göre farklı yönlerde oluşan EYVAN, -Doğal ventilasyon aracı olan RÜZGAR BACALARI, -Daha çok iç cephede yer alan ve mevsimlik kullanıma göre biçimlenmiş PENCERELER, -Sokak ile avlu arasında geçişi geçişi sağlayan KAPI ARALIĞI, -Önce yumuşak daha sonra doğa koşullarıyla sertleşen HAVARA adı verilen konut yapı malzemesi olarak kullanılan beyaz küfeki taşı, -Serinlemeyi sağlayan havuz, kuyu, çeşme gibi SU ELEMANI, -Kiler ZERZEMBE, ahır DEVELİK mutfak TANDIRLIK, hela, hamam gibi SERVİS MEKANLARI, -Doğayla barışık mekanlar olarak KUŞ EVLERİ	

Şekil 13 : Urfa Kentsel Doku-Ekolojik Öğeler

GAP'ta Kentsel Morfoloji

Şekil: a DİYARBAKIR KALEİÇİ

Kaynak: A. Gabriel, Monuments Turcs d'Anatolie (Paris, 1931)

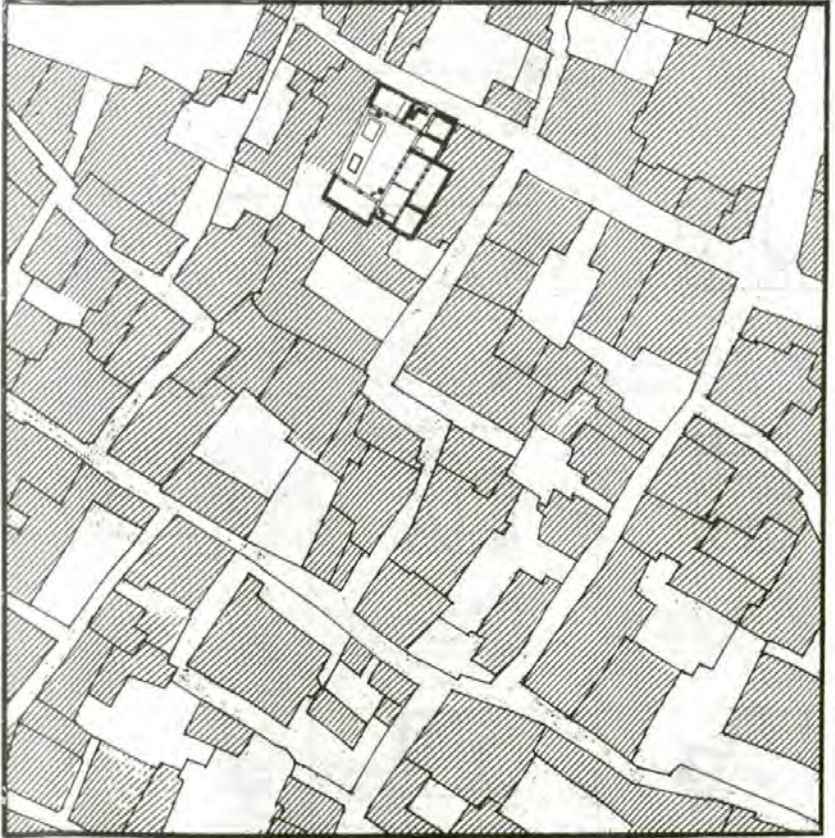
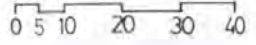
Şekil: b DİYARBAKIR BAĞLAR

Kaynak: D. Erginbaş, Diyarbakir Evleri (1953)

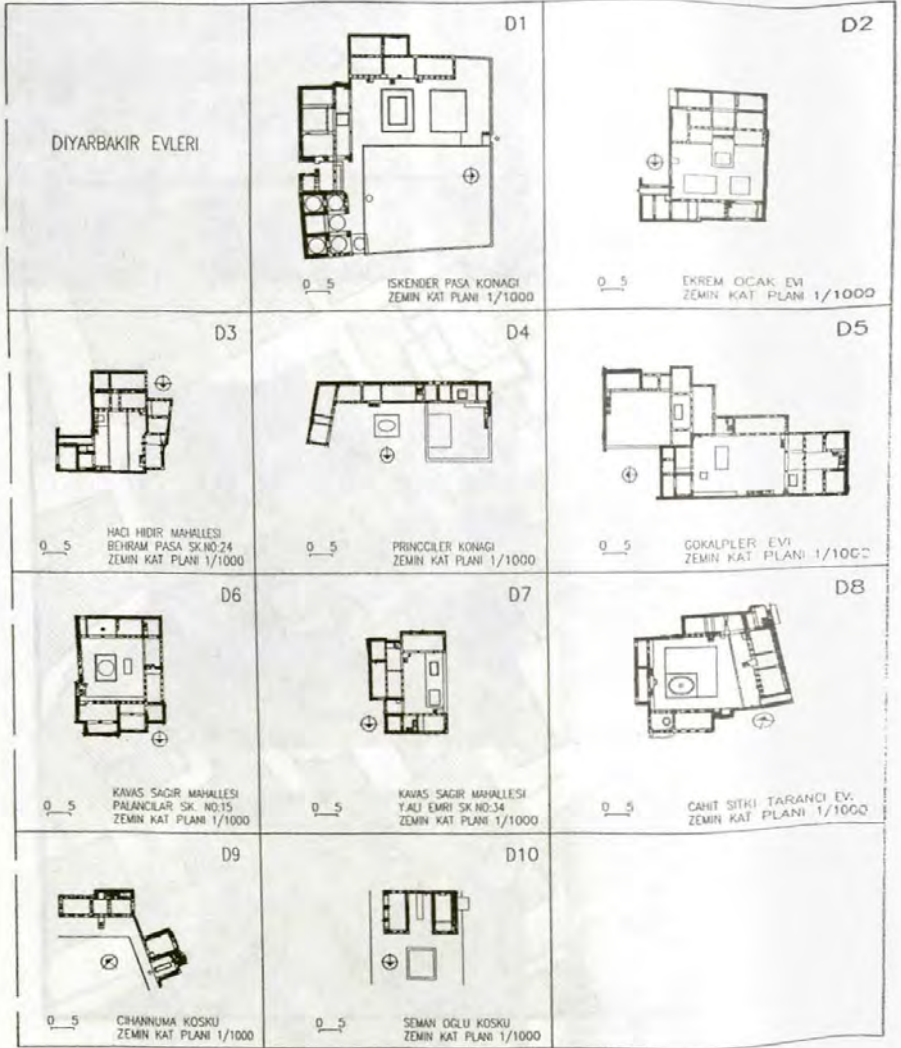
Şekil 14 : Diyarbakir Kent Bütününde Seçilen Mimari Plan Tiplerinin Konumu.

Şekil 15 : Diyarbakır'da Kentsel ve Mimari Tipolojiler

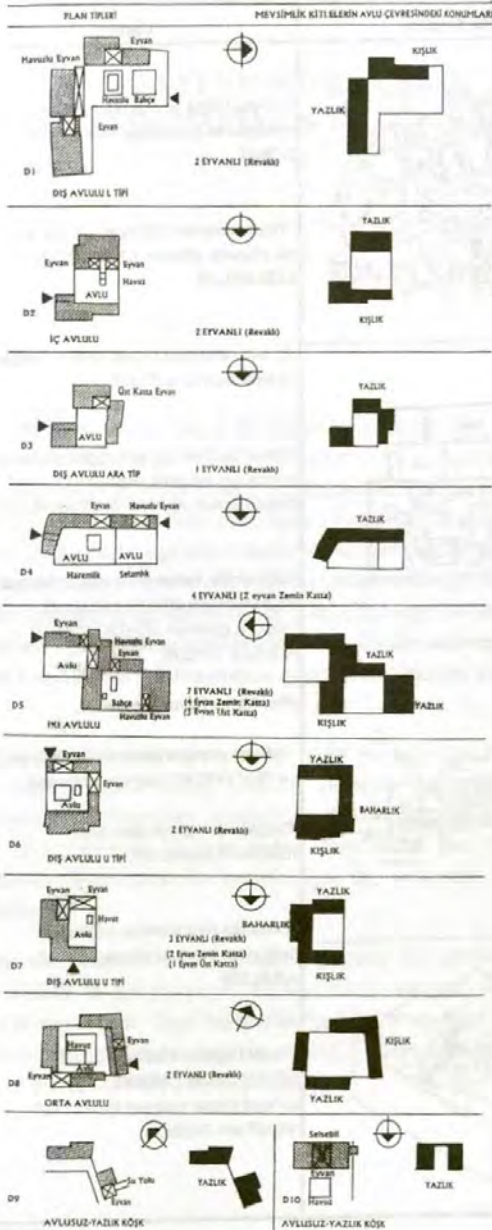

Şekil 16 : Ali Emin Sokakta Bir Evin Kent Dokusundaki Konumu

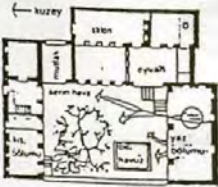

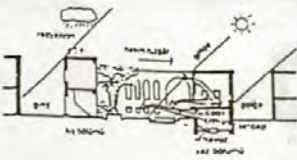

Şekil 17 : Diyarbakır'da Konu Plan Tipolojileri

GAP'ta Kentsel Morfoloji

Şekil 18 : Diyarbakır Tipolojik Analizler

Grafik Anlatım	Veriler	MSÖ
	-Avlulu bitişik yapı düzeni ile dar sokakların oluşturduğu KOMPAKT DOKU, -Yaya ulaşımını sağlayan ve organik bir oluşum gösteren ÇIKMAZ SOKAKLAR,	
	-İç avlu etrafında oluşan ve dışı kapalı biçimlenen KONUTLAR -Konullarda iki ayrı bölüm gibi kullanılan ancak gerektiğinde birbirine bağlanabilen HAREMLİK MEKANLARI, -Mevsimlik kullanımlara olanak tanıyan ve bunun için kitlenli bir mekansal oluşum gösteren BÜYÜK KONUT KONUT TIPLERİ,	
	-Renkli ve Havuzlu Eyvanlar, -Odalar arasında bağlantıyı sağlayan ve "EV ORTASI" denilen mekanlar, -Doğal ventilasyon aracı olan RÜZGAR BACALARI,	
	-Sokakta Avlu arasında bağlantıyı sağlayan kapalı bir olarak SOKAK ARALIĞI -Avlu Döşeme malzemesi ; "DİŞİ SİYAH BAZALT KESME TAŞ, avluya bakan cepheler ise BEYAZ YONTMA TAŞdir.	

Şekil 19 : Diyarbakır Kentsel Doku-Ekolojik Öğeler

HASANKEYF'İN KORUNMASI/ ANITLARIN TAŞINMASIYLA İLGİLİ SORUNLAR

Prof. Dr. Zeynep AHUNBAY*

Güneydoğu Anadolu'nun önemli ortaçağ yerleşmelerinden biri olan Hasankeyf, Dicle kıyısında yamaçlar üzerinde yükselen tarihi eserleri ve sivil yapılarıyla pitoresk bir görünüm sunmaktadır. Kırk metrelik kemer açıklığıyla döneminin büyük mühendislik yapıları arasında yer alan harap köprüsü, sarp kayalıkları kuşatan kalesi ve aşağı şehirdeki camileri, yüzyılların yıpratıcı etkilerini aşarak günümüze ulaşan bu tarihi yerleşmeyi eşsiz kılmaktadır. Artuklu, Eyyübi ve Akkoyunlu egemenliğindeki parlak günlerin izleri olan anıtlarıyla seçkinleşen kent, 1260'da Moğol istilasıyla harap olmuş; Eyyubiler tarafından yeniden imar edilmiştir. 1516'da Osmanlı egemenliğine giren kent, muhtemelen köprüsünün yıkılmasından sonra ticari önemini yitirerek terk edilip küçülmüştür (1).

Henüz araştırılmamış kültür katmanlarıyla bir tarih hazinesi olan Hasankeyf, bugün İhsu Barajı'nın suları altında kalma tehdidi ile karşı karşıyadır. Hasankeyf'in yeryüzünden silinmemesi, korunması yönündeki istek ve kaygılar geniş bir kitleyi bu konu çevresinde birleştirmiştir. İlk akla gelen çare olarak İhsu Barajı'nın yerinin kaydırılması, kotunun düşürülmesi dile getirilmişse de, ilgililerden bu yönde olumlu bir yanıt alınamamıştır.

Yıllar önce, kültür varlıklarını hesaba katmadan yapılan bayındırlık projeleri, bugün ulaştığımız tarih bilinci ile gözden geçirilmezse, baraj yapımları bir çevre ve kültür mirası katliamına dönüşecektir. Oysa "uygarlık"tan beklenen bilim ve tekniği doğayı ve kültür varlıklarını tahrip edici bir araç olarak değil, onları daha uzun süre yaşatacak çözümler üretmeye yardımcı olarak kullanmaktır.

* Prof. Dr. Zeynep AHUNBAY, İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Restorasyon Anabilim Dalı, 80191 Taksim-İSTANBUL

ANITLARIN TAŞINMASI KONUSUNDA ULUSLARARASI KURALLAR

İnsanlık tarihinin yirminci yüzyıla kadar ki bölümü içinde doğal çevreyi ve tarihi yerleşmeleri altüst eden, büyük çevre ve koruma sorunlarına neden olan bayındırlık projeleri sıkça gündeme gelmiyordu. Yüzyılımızın ikinci yarısında birçok ülkede, kolay ve hızlı ulaşım için açılan otoyollar, enerji gereksinimini karşılamak için yapılan nükleer ve termoelektrik santralleri, büyük sulama ve hidroelektrik barajları, fabrikalar doğal dengeyi bozan ve çevredeki kültür katmanlarına zarar veren etkinlikleriyle tepki çekmektedir. Tarihi ve doğal çevrelerin, anıtların sanayileşme, turizm, bayındırlık faaliyetlerinden olabildiğince az zarar görmeleri için alınması gereken önlemler, uyulması gereken kurallar birçok toplantının gündemini oluşturmuş ve başta UNESCO olmak üzere ilgili uluslararası örgütler aldıkları ilke ve tavsiye kararlarıyla dünya kamu oyunu uyarmışlardır. Türkiye de bu görüşmelere katılmış ve kararlara imza atmıştır. Dolayısıyla devletin ve onun ilgili organı olan Kültür Bakanlığı'nın doğal ve tarihi çevreyi tehdit eden projelere kısıtlar koyma, koruyucu çözümler geliştirilmesini isteme yetki ve sorumluluğu vardır.

Ulusal düzeyde önem taşıyan Bayındırlık projelerinin gerçekleştirilebilmesi için, çalışma yapılacak alanda yer alan bazı tarihi yapıların asıl yerlerinden kaldırılarak başka bir yere taşınmasına izin verilmektedir. Yol genişletilmesi, baraj yapımı gibi projelerle birlikte gündeme gelen bu tür uygulamalar, tarihi kent veya anıtların görünümünün değişmesine, kimi öğelerin yerinden kaldırılmasına, hatta yok olmasına neden olmaktadır. Oysa kentler, binalar kuruldukları yerin toğrafyasına, yakın çevrenin doğal ve fiziksel verilerine göre tasarlanır, biçimlenirler. Bir anıtın yerinden alınıp başka bir yere götürülmesi, onu köklerinden koparıp yabancı bir toprağa dikmek gibidir. Bu işlem her zaman başarılı olmamakta; anıt taşıma işlemi sırasında zarar görmekte, bazı özgün öğelerini yitirmektedir. Dahası zamanla değişen gereksinimler ve bulunan yeni çözümler nedeniyle zorla yapılan kimi değişiklikler sonradan anlamını yitirmekte, yok edilen veya yeri değiştirilen tarihi eserlerden dolayı uğranılan kayıplar esefle anılmaktadır. Bu tür olumsuzluklarla karşılaşan restorasyon uzmanları, 1964'de "İkinci Uluslararası Anıt Mimar ve Teknisyenleri Kongresi" için Venedik'te bir araya geldiklerinde taşıma uygulamalarını kısıtlayan bir ilke kararı geliştirmişlerdir (2). Kongre sonunda kaleme alınan **Venedik Tüzüğü**'nün 7. maddesi taşıma konusundaki çekinceleri dile getirmektedir:

"Bir anıt tanıklık ettiği tarihin ve içinde bulunduğu ortamın ayrılmaz bir parçasıdır. Anıtın tümünün, ya da bir parçasının başka yere taşınmasına anıtın korunması bunu gerektirdiği, ya da çok önemli ulusal, yada uluslararası çıkarların bulunduğu durumlar dışında izin verilmemelidir."

Venedik Tüzüğü Mısır'da, çok sayıda arkeolojik sitin ve kültür varlığının Nil Nehri üzerinde yapılan barajlardan zarar görmesini engelleyememiş; tarihi alanlar gerekli

kazı ve benzeri araştırmalar yapılmadan su altında kalmıştır. Bu sakıncalı durum UNESCO tarafından 1968'de Paris'te düzenlenen toplantıda görüşülmüş ve **Kamu ve özel projelerin tehlikeye düşürdüğü kültür varlıklarının korunması konusunda tavsiyeler** (3) geliştirilmiştir. Çok kapsamlı olan bu belgede koruma ilkeleri, konunun ekonomik, yasal, sosyal ve diğer yönleri konularında yol gösterici bilgiler verilmiştir. Alınan kararlarda, bayındırlık projelerinin yapımından önce,

- 1) Yörede bulunan önemli kültür varlıklarının envanterlerinin çıkarılması ve projenin bu varlıkları in-situ (yerinde) konuyacak biçimde hazırlanması öngörülmüş (4).
- 2) Önemli anıtların tehdit edildiği durumlarda alternatif projelerin geliştirilmesi, anıtların yerinde korunmasının esas alınması ilkesi getirilmiştir (5).

İlisu Barajı'nın Hasankeyf için oluşturduğu tehdit, uluslar arası kurallar ve koruma yasalarımız çerçevesinde ele alınıp değerlendirildiğinde, baraj projesinin çevrede bulunan kültür varlıklarının yoğunluğu dikkate alınmadan hazırlandığı, yer seçiminin baştan hatalı olduğu ortaya çıkmaktadır. Daha 1964'de Venedik Tüzüğü ile anıtların yerlerinde korunması esası vurgulanmış; UNESCO tavsiye kararlarında (1968), alternatif projeler geliştirilmesi önerilmiştir. Hasankeyf G.E.A.Y.K.'nin A-1105 sayılı kararı ile 14.4.1978'de 1.derece arkeolojik sit olarak tescil edildiği halde, aynı sıralarda hazırlığına başlanılan İlisu Barajı'nın proje ön çalışmalarında bu olguları göz önüne alan bir çalışma olmadığı anlaşılmaktadır. Halen de yetkililer ne barajdan vazgeçmekte, ne de baraj yapıldığı takdirde anıtların durumunun ne olacağı konusunda bilgi vermektedirler.

Eğer Hasankeyf su altında kalacaksa, şu anda sağlanan olanaklarla yapılmaya çalışıldığı gibi, yalnız kazı ve belgelemeyle yetinilmeyip, sit alanı içindeki anıtların geleceğinin, nasıl kurtarılacağına da planlanması gerekmektedir. Anıtların su altında kalıp yok olmasına karşı bir alternatif olarak baraj gölü dışında bir alana taşınması olasılığı üzerinde düşünmek ve bu işlemin nasıl örgütleneceğini, yürütüleceğini, ne gibi sonuçlar alınabileceğini kurgulamak yararlıdır. Hasankeyf'i yeniden başka bir yerde kurmak gibi bir sorunun büyüklüğü karşısında ne gibi bir örgütlenme ve hazırlık olduğu şimdiye dek açıklanmamıştır. Taşıma olasılığını tartışırken, belli başlı birkaç anıtın taşınarak kurtarılması ile Hasankeyf'in ne oranda geleceğe taşınabileceği konusunu da irdelemek ve başka olasılıkları değerlendirmek yerinde olacaktır.

TAŞIMA PROJELERİNİN OLUMLU VE OLUMSUZ YÖNLERİ

Anıtları taşımak için değişik teknikler kullanılmaktadır.

- 1) Koruma açısından en uygun teknik anıtları parçalamadan taşımaktır. Böylece eser özgün yapım tekniği ve strüktürel bütünlüğü bozulmadan yeni yerine götürülebilir

ve orada yaşamını sürdürebilir. Bu teknikte anıtın asıl yeri ile gideceği yer arasına raylı bir sistem döşenir. Taşıma sırasında sarsıntılardan zarar görmemesi için bütün çatlak ve diğer strüktürel aksaklıkları onarılır, sağlamlaştırılır. Anıt temelinden kesilir; taşınabilmesi için altına tekerlekli bir taşıyıcı sistem yerleştirilir. Dünyada çeşitli uygulamaları (6) bulunan bu teknik Türkiye’de henüz hiç uygulanmamıştır. Taşıma kolaylığı açısından anıtın mevcut konumu ile gideceği yer arasındaki uzaklığın fazla olmaması ve arazinin yumuşak bir eğime sahip olması aranır. Hasankeyf’in çok hareketli doğal yapısı göz önüne alındığında bu tekniğin kullanılabilmesi için alanlar çok sınırlı kalmaktadır. Belki 15.yüzyıl’da Anadolu’da Orta Asya-İran geleneğinde yapılmış, dışı sırlı tuğla bezemeli tek türbe olan Zeynel Bey Kümbeti’nin bir bütün olarak taşınması olanağı bulunabilir.

- 2) Anıtı söküp bileşenlerine ayırarak taşımak ve yeni yerinde parçaları birleştirerek ayağa kaldırmak yurdumuzda yaygın olarak kullanılan bir taşıma tekniğidir; düzgün elemanlarla -örneğin kesme taş tekniğiyle- yapılmış eserlere uygulanır. Taşıma öncesinde ölçekli çizimlerle, fotoğraf, fotogrametri, video vb. olanaklarından yararlanarak ayrıntılı belgeleme yapılır; her bileşene bir numara verilir. Söküm sırasında ortaya çıkan tüm özgün ayrıntıların çizim ve fotoğraflarla belgelenmesi işlemi uzmanlar tarafından yürütülmelidir. Böylece hem daha önce görülemeyen ayrıntılar, ilişkiler görülüp kaydedilir, hem de yeniden yapımda yararlanılacak bilgiler derlenmiş olur.

Kerpiç, hımsı ve moloz taş örgülü anıtların bünyeleri parçalara ayrılarak taşınmaya elverişli değildir. Bu tür yapılar bir kere dağıldığında harcı, molozu tekrar aynı ilişkide birleştirmek güçtür. Görünüş olarak gerçek anıtın benzeri ortaya konulsa da, yok olan tarihi dokuyu geri getirmek mümkün değildir. Hasankeyf’te kesme taş örgüye sahip minareler, kale kapıları ve konutlar bulunmaktadır. Bunların numaralandırılıp, dikkatle sökülerek taşınması söz konusu olabilir.

- 3) Seçmecî bir taşıma biçimi olan üçüncü yol, anıtın tümünün değil, yalnız sanat tarihi açısından önem taşıyan veya özel mimari değeri olan kısımlarının asıl yerlerinden dikkatle sökülerek açıkta veya kapalı alanda sergilenmek üzere müzeye taşınması şeklinde olmaktadır. Böylece tümünün taşınması zor, pahalı/olanaksız olan yapılara ait değerli ayrıntılar, örneğin, taçkapı, alınlık, tonoz bingî, bezemeli kubbe, vb. öğeler koruma altına alınmaktadır. Hasankeyf’te moloz tekniğiyle inşa edilen fakat zengin alçı bezemesi bulunan Sultan Süleyman Camii’nin bezemeli kubbesi ve tonoz bingileri bu tür bir taşıma işlemine tabi tutulabilir.

Hasankeyf gibi bir arkeolojik ve kentsel sit, tek tek anıtların yan yana dizilmelerinden öte bir bütünlüğe, birlikteliğe sahiptir. Tek bir anıtın taşınması karmaşık sorunlar içerirken, özel topoğrafik yapı ve doğal öğelere sahip, değişik kültür katmanlarını yüzyılların birikimini barındıran yerleşimleri başka bir yerde yeniden kurmak külfetli,

başarılması güç girişimlerdir. Anıtların taşındığı yerde de eskisine benzer bir ilişkiler ağının kurulması, genel görünüm açısından benzer bir topoğrafya olması veya hazırlanması arzulanır (7). Mısır'da büyük çabalarla Nil kıyısından 65 m. yukarıya taşınan Abu Simbel Tapınaklarını, benzer bir topoğrafya içinde sunmak için kaya mezarının gerisine yapay bir tepe yapılmıştır (8).

Hasankeyf örneğinde, aslına benzer hareketli bir peyzajı hazırlamanın zorluğu yanında, moloz türü yapım tekniklerine sahip anıtların taşınmamasından dolayı genel görünümde önemli boşluklar olması söz konusudur. Bu durum taşınabilen anıtlar arasında aslından farklı yeni ilişkiler kurulmasına, genel görünümün değişmesine, yabancılaşmaya yol açacaktır.

Anıtların taşınabilmesi onların yapım teknikleri kadar, taşımaya ayrılan fonlarla da yakından ilgilidir. Hasankeyf'te olduğu gibi tarihi değeri yüksek, çok sayıda anıtın bir kent dokusu içinde geniş bir alana yayıldığı yerlerde, anıtları birbiriyle ilişkileri korunarak, peyzaj bütünlüğü içinde taşımak çok emek ve masraf gerektirir. Arkeolojik kazılar, sanat tarihi araştırmaları, mimari belgeleme çalışmaları ve malzeme analizlerini izleyerek restorasyon, mühendislik (strüktür mühendisliği, makine mühendisliği, taşıma teknolojisi vb.) disiplinlerinin ortak çalışmalarıyla gerçekleştirilen onarım ve taşıma projelerine, peyzaj düzenlemelerine geçilir. Mısır'da, Nil Nehri'nin kaynağında yapılan Assuan barajı gölü alanında kalan evrensel önem taşıyan anıtların taşınması UNESCO liderliğinde yürütülen uluslararası kampanyalarla gerçekleştirilmiştir. II. Ramses ve Nefertiti'nin kayaya oyulmuş olan mezar anıtlarının korunması için proje yarışması açılarak, çeşitli uzmanların fikirleri derlenmiş ve zamanın en ileri teknikleriyle, günümüzde de örnek alınabilecek bazı taşıma projeleri gerçekleştirilmiştir.

YERİNDE KORUMA/TAŞIMA OLASILIKLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Hasankeyf'in geleceğiyle ilgili durumu netliğe kavuşturmak için yanıtlanması gereken sorular şöyle sıralanabilir:

1. Ilısu Barajı Türkiye için ne anlam taşımaktadır? Bu barajın Türkiye'nin kalkınmasına yapacağı katkı nedir? Ilısu Barajı'nın işlevsel ömrü nedir?
2. Hasankeyf'in kültür mirasımız içindeki yeri, önemi nedir? Kaybettiğimiz takdirde yerini alabilecek bir benzeri veya eşdeğeri var mıdır?

Hasankeyf kaç yüzyıllık kültür birikimini barındırmaktadır ve dokunulmadığı takdirde ne kadar yaşayabilir?

3. Geniş bir alana yayılmış ve bin yılı aşkın bir geçmişi içeren kültür katmanları 50 yıllık bir kazı programı yerine 5-10 yıllık bir kurtarma kazısıyla ne kadar anlaşılabilir?

4. Hasankeyf'teki anıtlardan hangileri, ne tür teknikler kullanılarak taşınabilir? Bu iş için ayrılan fonlar ne kadardır?
5. Taşımanın öngörülen programı nedir? Taşınılacak yerin uzaklığı nedir? Topoğrafyası eskisine benzemekte midir?
6. Neler taşınmaz, ya da neler geriye kalır?

Son soru taşımanın kapsamı ve başarısı açısından kritik bir sorudur. Çünkü baraj gölü içinde kalma tehdidiyle karşı karşıya olan bir tarihi Kentin bütün olarak kurtarılması önemlidir. Eğer öncelikli sayılan birkaç anıtın taşınmasıyla tarihi yerleşmenin anıları yaşatılmaya çalışılacaksa, şimdiden birkaç anıtın kurtarılmasının yeterli olamayacağını belirtmekte yarar var. O zaman bu tehdidin kaldırılması için daha çok uğraşmak gerekir. Meslek odaları, duyarlı kişilerin oluşturduğu sivil toplum örgütleri, Hasankeyf'in baraj suları altında kalmaması için yıllardır çaba vermektedir. Ancak kulağını ve gözlerini her türlü uyarıya tıkayanlar konunun önemini, vuku bulacak kayıpların ciddiyetini duymazlıktan ve görmezlikten gelmektedirler.

Olağanüstü bir doğal yapı üzerinde kurulmuş olan bu harika yerleşme, görkemli anıtlara, etkileyici bir panoramaya, sıradışı bir kentsel peyzaja sahiptir. Koruma programı hazırlanırken yalnız görünen anıtları, doğal oluşumu düşünmek de yeterli olamaz. Toprağın altındaki tarih, gizler açılıp okunmayı beklemektedir. Henüz açığa çıkmamış duvarlar, saray kalıntıları, suyolları, çeşmeler saklı bir tarihin diri tanıklarındır. Hasankeyf kentinin kültür katmanlarının korunması ulusal ve uluslararası düzeyde önemlidir. Doğru bir planlamayla, bütüncül bir yaklaşımla, bütün değerleri yaşatmaya çalışmak gerekir. Kısa ömürlü bir baraj için uzun bir tarihi süreci yansıtan bu birikimin dağıtılmasına razı olmak mümkün görünmemektedir.

Hasankeyf, taşıma için bütün olumsuz koşulları kendinde barındıran özel bir sittir. Şehrin yeni taşınacağı yerde aynı görüntüyü sağlamanın zorlukları açıktır. Su altında kalacak olan kale, medrese, türbe, cami gibi anıtları yeniden aynı kompozisyon içinde bir araya getirme olanağı bulunmamaktadır. Ayrıca kayaya oyulmuş olan Kilise ve Mağara Camii gibi anıtlar karmaşık taşıma işlemleri gerektirmektedir. Anıtları taşımak ve yeniden birleştirmek, için gerekli çalışmaların, işgücünün, zamanın, donanımın uygulamalara yansiyacak maliyetinin barajdan sağlanması beklenen gelirle karşılaştırılması yararlı olacaktır.

SONUÇ

Hasankeyf taşınmamalı, yerinde korunmalıdır.

Hasankeyf'in yerinde korunmasını gerektiren birçok neden sıralanabilir.

- 1) GAP çerçevesinde şimdiye dek su altında kalan höyükler, kaleler, su kemerleri, kervansaraylar, türbeler "kalkınma"nın diyeti olarak kabul edilerek; bundan böyle

daha dikkatli olunması ve uluslararası kurallara dikkat edilerek, korumacı bir yaklaşımın benimsenmesi gereklidir. Prehistorik çağdan, yakın dönem sivil mimarisine kadar geniş, zengin bir yelpazeyi barındıran tarihi çevrelerin su altında kalması kültür mirasımız açısından büyük kayıplara yol açmaktadır. Su basmadan yapılması beklenen bilimsel araştırma ve belgeleme için ayrılan zaman ve kaynakların sınırlı olması nedeniyle ön çalışmaların tatmin edici düzeye ulaşması zordur. Örneğin Belkıs Zeugma gibi bir sitte bir, iki yıllık kurtarma kazısı yapılması öngörülmektedir.

İlisu Barajı'nın tasarımına hazırlık aşamasında, yöredeki arkeolojik ve kentsel sit alanlarının korunması, dikkate alınması gereken "veri" olarak değerlendirilmemiş olması, yer seçiminde fahiş bir hata yapılmasına yol açmıştır. Hasakeyf'in önemi ve barındırdığı kültür mirası hakkında bilgi edinildiği halde, hala projenin iptal veya revize edilmemesi ise, ulusal ve uluslararası değeri tartışılmaz, ünük bir ortaçağ kentinin tümüyle yok olması konusundaki ciddi uyarıların da dikkate alınmadığına işaret sayılabilir.

Keban Barajı'nın yapımı sırasında taşınabilen anıtların sayısı çok azdır. Ayrıca uygulamaların başarısı tartışmaya açıktır. Örneğin, Eski Pertek Aşağı Camii yeni çevresinde bir yabancı gibi durmaktadır (9). Atatürk Barajı, birçok höyükle birlikte Samsat Höyük'ünü ve eteğindeki ilçeyi, çevredeki köyleri yeryüzünden silmiş, bu antik yerleşmenin taşınmaz kentsel ve arkeolojik kültür mirasından geriye yalnız bazı çizim ve fotoğraflar kalmıştır. Yeni Samsat'ın yörenin mimarisıyla ilişkisi hiç kurulmamış, yörenin yaşam kültürüyle ilişkisi olmayan ruhsuz bir yerleşme ortaya çıkmıştır.

30 Kasım 1976, Nairobi'de yapılan UNESCO toplantısında alınan "**Tarihi Alanların Korunması ve Çağdaş Rollerini Konusundaki Tavsiyeleri**" de (10) "Bütün dünyada, büyüme ve çağdaşlaşma adı altında neyi yok ettiğini bilmeden yıkmanın, akıldışı ve uygun olmayan yenilemenin tarihi mirasa ciddi zararlar verdiğine" işaret edilmekte ve şöyle denilmektedir:

"Tarihi alanlar ve çevreleri evrensel mirası oluşturan ve yerine konulamaz değerler olarak ele alınmalıdır. Topraklarında yer aldıkları devletin, hükümet ve vatandaşları bu mirası korumayı ve günümüz sosyal yaşamı ile bütünleştirmeyi görev saymalıdır. Her tarihi alan ve çevresi, özel karakteri ve dengesi, onu oluşturan parçaların birbirleriyle kaynaşmasına bağlı olan ve yapıları, mekansal organizasyonu ve fiziksel çevresi kadar insan faaliyetlerini de içeren bir bütün olarak görülmelidir" (11).

- 2) İTÜ İnşaat Fakültesi'nde gördüğümüz su yapıları uzmanları, İlisu Barajı'nın yıllar önce farklı veri ve koşullar çerçevesinde, kültür mirasının "varlığını" ve değerini

gözetmeden tasarlandığını, kısa sürede dolan bu tür barajların artık modasının geçmiş olduğunu söylemişlerdir. Yapılan hatadan vazgeçmek hala mümkündür.

Hasankeyf 1. derece bir sit alanıdır (12) ve yerinde korunması için zorlayıcı koşullar vardır. Hısu Barajı'nı tasarlayanlar konuya tamamen mühendislik gözlüğüyle bakarak, su altında kalma tehdidiyle karşı karşıya bıraktıkları kale, köprü, su yolu, kilise, cami, medrese, türbe, köşk, hamam gibi anıtları başka bir yerde, yeniden aynı kompozisyon içinde görme olanağını sağlamayı akıllarından bile geçirmemiş olmalıdırlar. Böylesine zengin, değerli bir anıtlar topluluğunu barındıran benzer bir siti yeryüzünde bulmanın olanaksızlığını düşündükleri de kuşkuludur. Ancak çevreyi bu denli etkileyen projelerde konunun disiplinler arası katılımla, her yönüyle incelenmesi gerektiği bilinmektedir. Kültür mirasının korunması yönünden olduğu gibi, ekolojik yönden de uzun vadede kamu yararı gözetilmelidir. Çok pahalı olan taşıma uygulamalarını gerçekleştirmenin yüksek maliyeti ve zorluğu mevcut yapıların yerlerinde korunması üzerinde ısrar edilmesini gerektirmektedir. Taşıma için harcanacak yüksek bedeli, anıtları yerinde korumak için kullanmak daha doğru olacaktır.

- 3) 2005 yılında GAP'a 1 milyon yabancı turist gelmesinin beklendiği açıklanmıştır (13). Hasankeyf turistler için önemli odak noktalarından biridir. Kalıntıları iyi korunmuş bir ortaçağ kentini dolaşmak, kaleden köprüyü ve çevresini kuşbakışı seyretmek, Dicle kıyısında yürüyüp Zeynel Bey Türbesi'yle karşılaşmak, kayaya oyulmuş evleri, mağaraları gezmek olağanüstü bir ziyarettir. Turizm açısından bu denli büyük çekim gücü olan bir siti suya gömmek hiç de akılcı bir davranış olarak gözükmemektedir. Yoksa GAP'a gelen milyonlarca kişi suya gömülen tarihi sitelerin sanal ortam görüntüleriyle mi avutulacak?

Bütün bu verilerin, deneyim ve açıklamaların ışığında, Hasankeyf'in kısa ömürlü barajlar uğruna parçalanıp dağıtılmasına razı olmak mümkün değildir. Bu tür bayındırlık hareketleri bütün dünyada tartışılmakta ve korumadan yana tavırlar gelişmektedir. Gelecek kuşakların da kayaya oyulmuş mağaraları, kaleye çıkan dik yokuşu, sur kapılarını, sivil mimariyi ve sokakları görme, dolaşma ve o mekanlardaki heyecanı yaşama hakkının elinden alınmaması gerekir. Kaya masifinin, köprü harabesinin pitoreskini kim geri getirebilir?

Tarihi yerleşmenin kültür varlıklarıyla ilgili envanterinin hazırlanması, arkeolojik araştırmalar ve diğer belgeleme çalışmaları sürmektedir. Aceleyle, telaşla bazı şeyleri kolayca feda etmek alışkanlığından vazgeçilmeli; ünik eserlerin ve henüz kazılmamış alanların sakladıkları kültür katmanlarının bugün tamamlanamayan araştırmalarını gelecek kuşaklara bırakma şansı tanınmalıdır. İleride de insanların görüp yaşayabilmeleri, bilim adamlarının inceleme yapabilmeleri için, bu doğal, arkeolojik ve kentsel sitin yerinde korunması en doğru çözüm olarak ön plana çıkmaktadır.

GAP'ın sempozyum düzenleyerek kültür varlıklarının korunmasına gösterdiği ilgi ümit vericidir. Konuya duyarlı bilim adamlarının, yetkililerin ve sivil toplum örgütlerinin Hasankeyf'in yerinde korunması için gerekli desteği vermekten geri kalmayacaklarına inanıyorum.

NOTLAR:

1. B.Darkot, "Hısn Keyfu", *İA, C.5/1, İstanbul 1964, s. 452-452*

2. C.Erder, "Venedik Tüzüğü Bir Anıt Gibi Korunmalıdır", *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi, C.3, sayı: 2, Ankara 1977, s.176*

3. *Recommendation Concerning the Preservation of Cultural Property Endangered by Public or Private Works, 19 November 1968, Conventions and Recommendations of UNESCO concerning the protection of the cultural heritage, UNESCO Paris 1985, s. 147-161.*

4. *Aynı eser, s. 153-154.*

5. *Aynı eser, s. 157.*

6. *Interventi di consolidamento e di restauro di monumenti, Restauro 23/1976, Napoli 1976, s. 60-63, 69-73; "Czechoslovakia", World Cultural Heritage, Information Bulletin No. 6, April 1976, Paris, s.10.*

7. *Recommendation concerning the Preservation of Cultural Property Endangered by Public or Private Works 19 November 1968, Conventions and Recommendations of UNESCO concerning the protection of the cultural heritage, s. 154, madde III/1.*

8. *Restauro 23/1976, s. 53-57.*

9. *Erder, a.g.m., s.174-175, Şek. 8-10.*

10. *Recommendation concerning the Safeguarding and Contemporary Role of Historic Areas, 26 November 1976, Conventions and Recommendations of UNESCO concerning the protection of the cultural heritage, UNESCO Paris 1985, s. 191-208.*

11. *Aynı eser, s. 197.*

12. *Hasankeyf'te 1. derece sit alanı sınırları ilk kez 1978'de, Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu'nun (G.E.E.A.Y.K.) 14.4.1978 gün ve A-1105 sayılı kararıyla belirlenmiştir. Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 12.3.1981 gün ve 324 sayılı toplantısında Hasankeyf'te bulunan anıtların bir bölümü ve 1. ve 2. derece arkeolojik sit alanları 1/5000 ve 1/1000 ölçekli haritalar üzerine işlenmiş ve tescil edilmiştir (Karar no ve tarih: A 2767, 13.3.1981).*

13. *B.Özürk, "Turizm Bakanlığı GAP Bölgesi Turizm Potansiyeli'nin Değerlendirilmesi ve Planlama Çalışmaları- Yeni Bir Planlama Yaklaşımı GAP Bölgesi Turizm Gelişme Planı, GAP Bölgesinde Kültür Varlıklarının Korunması, Yaşatılması ve Tanıtılması Sempozyumu, 1-5 Haziran 1998 Şanlıurfa.*

BİRECİK, HALFETİ, SURUÇ VE BOZOVA İLÇELERİ'NİN KÜLTÜR VARLIKLARININ BELGELENMESİ PROJESİ'NİN DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ

Yrd. Doç. Dr. Mustafa S. AKPOLAT*

GİRİŞ

GAP İdaresi adına, Hacettepe Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü öğretim üyesi Prof. Dr. Aynur DURUKAN başkanlığında yürütülen proje Şanlıurfa ilinin batı kesimindeki Birecik, Halfeti, Suruç ve Bozova ilçelerindeki taşınmaz kültür varlıkları ile kentsel ve arkeolojik sit alanlarının ayrıntılı biçimde belgelenmeleri, incelenmeleri ve değerlendirme önerilerini kapsamaktadır. Sempozyumda sunulan bu bildiri ise proje alanındaki kültür varlıklarının düşündürdükleri; kültür varlıklarını baz alınarak tartışılacaktır. Bölge, özellikle Birecik ve Halfeti anıtsal yapıları barındırırken, Bozova ilçesi de Büyükhan köyündeki anıtsal hanın kalıntısı ve camisi ile öne çıkmaktadır (Çizim:1).

BİRECİK İLÇESİ

Anadolu tarihinin her döneminde önemini korumuş olan Birecik ilçe merkezinin hemen göze çarpan anıtı Fırat nehrinin doğu kıyısında, kentin en yüksek noktasında yer alan kalesi ile onun bir parçası olan surlardır. Bugün güçlkle ulaşılabilen ve tarihi İ.Ö. 2. Bine kadar giden kale harap ve bakımsız durumuyla betonarme binalarla kimliğini kaybetmeye yüz tutmuş yerleşim dokusu içinde yer almaktadır (Resim:1-2). 19. Yüzyıldan başlayarak ilgisizlik sonucu harap bir duruma gelen kalenin her gün daha tahrip olduğu görülmektedir. İçinde çok sayıda tonozlu mekan, duvar kalıntısı barındıran kalenin, yalnızca güneybatı bölümü günümüze sağlam olarak gelebilmiştir. Söz konusu bölüm bugün kentin simgesi durumundadır. Kültür Bakanlığı kalenin bu bölümünde, mimar U. Yüksel'in hazırladığı proje çerçevesinde 1974-76 yıllarında sağlamlaştırma ve kısmen tamamlama uygulamaları yapmıştır. Ancak yerinde yapılan incelemede 1976 yılından bu yana geçen zamanda önemli tahribatlar olduğu

* Yrd.Doç. Dr. Mustafa S. AKPOLAT, Hacettepe Üniversitesi, Sanat Tarihi Bölümü, 06532 Beytepe-ANKARA

görülmüştür. Doğa koşulları ve insan eliyle meydana gelen tahribatlar kaleyi tamamen yok olma tehlikesiyle yüz yüze getirmiştir. Burada, hiç vakit kaybetmeden üretilecek bir proje çerçevesinde kazı ve onarım işlemine girişmek gerekmektedir.

Birecik'in surları da kale ile aynı kaderi paylaşmıştır. En erken tarihli kitabeleri 13. yüzyıla giden surların büyük bir bölümü günümüze gelememiştir. Dört kapısı olduğu bilinen surlardan günümüze yalnızca Meydan Kapısı burcu (Alaburç) ile buradan doğuya doğru giden, üzerinde konutlar bulunan bazı bölümler, Kurtuluş mahallesinde iyi durumdaki Urfa Kapı ile Kazımağarası sokaktaki Meçan kapının bir bölümü ve iki yanındaki sur kalıntıları gelebilmiştir (Resim: 3-4). Alaburç ile Urfa ve Meçan kapıları üzerindeki yazıtlara göre 15. yüzyılda inşa edilmişlerdir. Bu dönemde mescit olarak kullanıldığı anlaşılan Alaburç Şanlıurfa Valiliği'nce geçen yıl onartılmış, ancak yeni bir işlevi olmayan yapı kapalı durumdadır. Buna karşılık, yine Valilikçe yapılan onarımlarla eski kullanımına uygun biçimde mescit olarak işlev kazandırılan Urfa Kapı'nın kuzey burcu, eski resimlerinden anlaşıldığı kadarıyla özgün durumunu kısmen yitirmiş olsa da bahçesi ile birlikte oldukça iyi durumdadır. Urfa Kapı'nın iki yanında yer alan ve esnaf tarafından kullanılan mekanlar bakımlı ve iyi durumdadır. Ancak, gerek mimari özellikleri ve taş süslemeleri, gerekse kitabeleri açısından son derece önemli olan kapı zamanın ve doğa koşullarının yol açtığı tahribatın yanı sıra içinden geçen motorlu araç trafiği de çeşitli olumsuz etkiler yaratmaktadır. Aynı koşulların geçerli olduğu Meçan Kapı'nın ise yalnızca bir bölümü günümüze gelebilmiştir ve yanındaki sur kalıntılarıyla birlikte kısmen korunabilmiştir. Sözünü ettiğimiz iki kapı ve bir burç, üzerlerindeki şerit ve madalyonlar içindeki kitabeleriyle Birecik'in geçmişinin bir bölümüne ışık tutmaktadır. Bu yapıların çevre düzenlemeleri yapılarak, tamamlamaya gitmeden bugünkü durumlarında korunmaları doğru olacaktır. Kentin doğusunda, Bağlar mahallesindeki surlar ise burçlarıyla birlikte çok harap durumdadır. İçlerinde ve üstlerinde yer alan çok sayıda konut nedeniyle her geçen gün tahribat sürmektedir. Surların korunması, ancak surlara zarar veren ek yapıların temizlenmesi ve acil müdahale gerektiren bölümlerinin sağlamlştırılması ile mümkün olacaktır.

Günümüzde "Eski Arasa" denilen ve kuzey kapısı üzerindeki kitabesine göre Belediye Hanı olarak inşa edilen yapı 19. yüzyıl sonlarına aittir. Ne yazık ki günümüzde ihmal sonucu, harap durumda olmasının yanı sıra, güneydeki kapısı da dahil olmak üzere bazı bölümleri bilinçsizce tümüyle betonarme olarak yenilenmiştir. Döneminin iki katlı avlulu hanlarının güzel örneklerinden olan yapı, kısmen kullanılmasına karşın mimari özelliklerini büyük ölçüde yitirmiş durumdadır. Yapının acilen onarılarak, özgün işlevi ile kullanılması yararlı olur.

"Yeni Arasa" adıyla tanınan ve Belediye Hanı'nın hemen karşısında yer alan Han ile yalnız giriş kapıları günümüze gelebilmiş Sabunhane ve Hacı Hanı tümüyle

yenilenmişler ve özgün mimari niteliklerini büyük ölçüde yitirmişlerdir. Çevresel özelliklerini kısmen koruya gelmiş bir çevrede yer alan han kalıntılarının korunması için gerekli önlemler alınmalıdır.

Birecik'teki ilginç yapılardan biri de dış cephelerinin korunmasına karşılık iç düzeni değiştirilen Ulu Cami yakınındaki eski Belediye yapısıdır. Yapıldığı yıllarda alt katı "Hürriyet Kahvesi", üst katı otel olarak kullanılmış yapı sonraları Belediye Binası işlevini görmüştür. Günümüzde ise alt katı düğün salonu, üst kat ise Belediye Kültür Müdürlüğü ve İlçe Kütüphanesi olarak hizmet vermektedir. 19. yüzyılın neoklasik cephe öğelerini taşıyan yapı halen kentin odak noktalarından biridir. Benzer durum ve önlemler, ilçe merkezinde, Hamdi Öztürk caddesindeki eski Lise yapısı (Meslek Yüksek Okulu) için de geçerlidir. Şeyh Abdurrahman Halis Efendi tarafından 1900'lerin başında yapıldığı bilinen eski konağın, günümüze yalnızca kuzeydeki giriş cephesi özgünlüğünü kısmen koruyarak gelmiştir. Diğer bölümleri tümüyle yenilenmiştir (Resim: 5).

Yerleşmenin en iyi korunmuş durumda olan yapıları camiler, mescitler, hamamlar ve bazı türbelerdir. Camiler ve mescitler sürekli kullanılmaları nedeniyle temiz ve bakımlı tutulmaktadır. Bu yapılar, ayrıca yapım ve onarım kitabeleri ile kentin tarihine ilişkin önemli bilgiler vermektedir. Hamamlar da, belki hala kullanıldıkları için, özgün durumlarını oldukça koruyarak bugüne gelmişlerdir. Ancak soyunma ve yıkanma bölümleri bakımlı olan hamamların dış cepheleri ile külhanlarının çok bakımsız oldukları görülmektedir.

Halkın günlük yaşamında hala etkin role sahip olan türbeler ise işlevlerini sürdürmektedir. Özellikle Karşıyaka Mezarlığı'ndaki üç türbe onarımlarla günümüze iyi durumda gelebilmiştir. Bunlardan "Deh Kubbesi" Birecik'in bilinen en erken tarihli eserleri arasındadır. Ayrıca, kısmen kayalara oyularak inşa edilmiş Şeyh Muhammed Ali Narikey Türbesi, içindeki teber, keşkül gibi tarikat eşyaları ile dikkat çekmektedir.

Roma ve Bizans dönemlerinde de, özellikle Halep'e geçişi sağlayan bir köprü başı konumunda bir yerleşim olduğu bilinen Birecik'te ne yazık ki bu dönemlerden hiç bir yapı gelememiştir. Bu dönemlerin tek izi, açık bölümleri, Meçan Kapı çevresinde hala görülebilen su kanallarıdır. Halbuki Bağlar mahallesindeki surların hemen içinde bulunan ve kısa bir süre önce tümüyle yıkılmış olan Meryem Ana Kilisesi hala bazı insanların belleklerinde yaşamaktadır. 19. yüzyılda mevcut olduğu kaynaklar yardımıyla bilinen diğer iki kiliseden de hiç bir iz kalmamıştır. Ancak, Türk dönemine ait bazı yapılarda günümüze gelememiştir. Geçen yüzyıl sonuna ait salnamelerde sözü edilen medrese, tekke, çok sayıda han, mektep, kütüphane yapıları bunların arasındadır. Diğer yandan, Osmanlı dönemi kaynaklarında ve seyahatnamelerde adı geçen 16. yüzyıl tersanesinden ve iki köprüden de bugün hiç bir iz yoktur.

Birecik yerleşmesinin mimari kimliğini oluşturan yapıların en önemlisi geleneksel konutlardır. Bozulmadan günümüze gelebilen konut sayısı fazla olmamakla birlikte mevcut olanlar bile Birecik evlerinin özgün ve önemli yapılar olduğunu göstermeye yetmektedir. 19. yüzyıl seyahatnamelerine bakıldığında, evlerin Fırat boyunca yaklaşık 2 km. uzunluğunda ve birbirine bitişik olarak inşa edildikleri anlaşılır. Bugün bu evlerden bir tanesi bile mevcut değildir. Kıyıdaki son evlerin de Fırat Nehri'nin doldurulmasıyla elde edilen Yaşar Kemal caddesinin yapılması sırasında yok edildiği söylenebilir. Günümüzde, Kale'nin doğu eteklerinde Safa ve Sancak mahalleleri ile Ulu Cami'nin doğusunda bazı sokaklar ve evler hala özelliklerini korumaktadır.

Yayınlarda Turşu Şiħ Müslüm Evi olarak geçen yapı Turşular Sokak'ta 28 numaradadır. Bu ev plan düzenlemesi, bezemesi ve temiz işçiliği ile geleneksel Birecik evlerinin en güzel örneklerinden biridir. Dikdörtgen biçimli, taş kaplanmış, havuzlu bahçesinin güney ve kuzeyindeki ikişer katlı iki bölümden oluşan ev eyvanlı plan düzenine sahiptir. Güney bölüm, gerek alt katta, gerekse üst katta, bahçeye bakan eyvanın iki yanında yer alan birer oda ile oldukça yalın bir plana sahiptir (Resim: 6). Bahçenin batısındaki taş merdivenle çıkılan üst kat geleneksel Türk evlerinde olduğu gibi daha özenli ve bezemelidir (Resim: 7). Üst katın bugün mevcut olmayan bağdadi tekniği ile yapılmış eyvan kubbesi Tanzimat Dönemi etkilerini göstermesi bakımından ilginç bir mimarlık ögesidir. Üst katta ve alt kattaki odalar çok sayıdaki pencereleri ile hem eyvan hem de bahçe ile mekansal bir bütünlüğe kavuşurlar. Evin kuzey kısmında ise alt katta mutfak ve kiler gibi servis mekanları bulunur. Bu bölümün sonradan inşa edilmiş üst katının önemli mimari özelliği yoktur.

Birecik ilçe merkezinde, dikkate değer bir diğer ev ise Sancak mahallesi, Asaf Bey Çıkmazı 12 kapı numaralı Hüseyin Özateş'in evidir. Bu yapıda, geleneksel Birecik evlerinin tipik mekanları ve mimari öğeleri topoğrafyaya bağlı olarak farklı bir düzenleme ile kendini gösterir. Bu bölümü iki katlı bir bölümü tek katlı olan ev, bölgenin sıcak iklim koşullarına en uygun biçimde konumlanmıştır. Yamuk biçimli bahçenin güneyinde ve batısında "L" biçimli bir plana sahip olan evi, kuzey ve doğudan yüksek bahçe duvarı kuşatır. Zemin katın en önemli mekanı, avlunun güneyinde konumlanmış olan dikdörtgen planlı kışık odadır (Resim: 8). Girişi doğrudan bahçeye açılan oda basık kemerli dört penceresi ile de bahçe ile yoğun ilişkilidir. Odanın içinde, doğu güney ve batı duvarlarına değişik büyüklüklerde niş ve dolaplar yerleştirilmiştir.

Evin güneyinde bulunan, bir hol ile biri başoda olmak üzere iki odadan oluşan bölüm, mutfak, kiler ve depo mekanlarının üstünde yer almaktadır (Resim: 9). Bahçenin batısında bulunan taş bir merdivenle çıkılan üst kattaki baş oda hem bahçeye hem de kuzeyindeki güzel bir manzara oluşturan Fırat Nehri ile Birecik Kalesi'ne bakmaktadır. Baş odanın dikkat çeken bir başka özelliği ise bağdadi tekniği ile yapılmış olan oval tekne tavanı ile üzerindeki temiz bir işçilikle yapılmış kalemşi bezemelerdir.

Birecik'in bağ evleri de ilginç mimarisi ve iklimle uygun işlevsel biçimleri ile üzerinde durulması gereken yapılardır. Bunların bazı örneklerini Bağlar mahallesinin güneyinde görmek mümkündür.

HALFETİ

Projenin çalışma kapsamı içine giren bir diğer yerleşme Birecik'in yaklaşık 25 km. kuzeyinde bulunan Fırat kıyısındaki Halfeti ilçesidir. Merkez Camisi ve harap durumdaki Hamam dışında anıtsal yapı bulunmayan Halfeti'de asıl dikkati çeken, sokakları ve geleneksel evleri ile tüm yerleşmedir. Fırat'a dönük olarak kurulan yerleşmenin evleri düz damları, eyvanları ve nehrin etkileyici manzarasını gören baş odaları ile dikkat çekmektedir. İlçe merkezinin, hamamın da içinde bulunduğu büyük bir bölümü ne yazık ki Birecik Baraj gölünün suları altında kalacaktır.

Tamamen su altında kalacak olan Hamamın batı bölümü ise şimdiden yeni yapılan İskele caddesi kotunun epey altına düşmüştür. Bugün, hamamın yalnızca kubbeleri görülebilmektedir. Bu önemli yapıya batı bölümünden girilerek rölövesi alınmış ve fotoğrafları çekilmiştir. Kitabesinden 19. yüzyıl başlarında yapıldığı anlaşılan Merkez Camisi geçirdiği onarımlarla oldukça iyi durumdadır.

Halfeti'nin merkezinde bulunan Halit Bey Konağı, ikişer katlı harem ve selamlık olmak üzere iki ayrı yapıdan oluşmaktadır. Selamlık bölümü eyvanındaki kitabesine göre konak 1910-12 yıllarında Halit Bey tarafından yaptırılmıştır. Merkez Camisinden doğuya doğru çıkan sokaktan 100-150 m. uzaklıktaki konak bugün terk edilmiş durumdadır.

Harem bölümünün alt katındaki geçitten ulaşılan arka bahçeden önce haremın üst katına ulaşılır (Resim: 10). Bahçesinin güney cephesindeki kapıdan girilen haremın sofalı planı, bölge evlerinden farklı bir düzenlemeye işaret eder. Fırat'ın etkileyici görünümüne yönelik bir konumlandırmanın hemen fark edildiği evin sofadan başka beş odası ve bir balkonu bulunmaktadır. Evin manzaralı batı cephesine iki oda ile aralarına büyük boyutlu balkon yerleştirilmiştir. Geri plandaki doğu bölümde ise kiler, mutfak ve depo gibi mekanlar görülür. Sofası ile birlikte kiremit kaplanmış fenerli kırma çatısı da, harem bölümünün yörede görülmeyen mimari özelliklerindedir. Harem bölümünün alt katına yalnızca, oldukça büyük olan ahır yerleştirilmiştir.

Güneydoğu Anadolu'nun geleneksel konut mimarlığı anlayışına uygun olarak yapılmış olan selamlık bölümüne de harem bölümünün altındaki geçitten ulaşılmaktadır. Selamlığın üst katında, bölgede çokça rastlanan ortada bir eyvan ile iki yanında birer odanın yer aldığı plan düzeni vardır. Alt kat ise, arsanın meyilli olması nedeniyle üst kat eyvanının doğu duvarının hizasına kadar devam eder (Resim: 11). Selamlığın doğu bölümünün önündeki yumuşak kayalar düzeltilerek teras haline getirilmiştir.

Selamlığın alt katında, bir büyük oda ile onun iki yanında birer küçük mekan görülmektedir. Üst kata çıkış da büyük odanın doğusundaki odanın içinde yer alan üç kollu taş merdivenle sağlanmıştır. Eyvanlı plan düzenlemesiyle üst kat, her bakımdan özenli bir görünüme sahiptir. Üst kata, eyvanın altındaki odadan başlayan taş merdivenle, ya da doğrudan üst terastan ulaşılmaktadır. Simetrik plan düzenine sahip eyvandan doğu ve batıdaki odalara geçilir. Bezeme öğelerinin de yer aldığı selamlığın baş odası, bölge mimarisinin bütün özelliklerini taşımaktadır. Eyvan kemerinin üzerine oturduğu ikiz sütünceli düzenleme ile eyvanın önünde yer alan konsol, taş balkonun altındaki profilli ve kademeli düzenleme konaklarda görülen bir özellik olmalıdır.

Terkedilmiş durumdaki konak, doğa ve insanlar tarafından hızla tahrip edilmektedir.

Halfeti'den tartışacağımız ikinci ev Bey Konağı'na yakın konumda, Göksel Sokak 1 numarada yer alan Muhittin Ganneci Evi'dir. Topoğrafya olanaklarından yararlanarak, Fırat'ın güzel manzarasına dönük olarak yerleştirilen iki katlı ev, büyük boyutlu bir yapıdır. Kolları aynı uzunlukta olmayan "U" biçimli bir plana sahip evin önünde geniş bir bahçe bulunmaktadır. Evin güney kanadının sonradan eklendiği anlaşılmaktadır (Resim:12-13).

Yapıya, bahçenin güneybatı köşesindeki kapıdan girilir. İki katlı evin alt katı mutfak, kiler, depo ve ahır gibi işlevleri karşılayan mekanlardan oluşur. Üst kata çıkış, biri avlunun güneyindeki kola bitişik, diğeri ise doğudaki eyvanın içinde bulunan iki taş merdivenle sağlanır. Bu iki ayrı merdiven düzeni, güney kanadının eklenmesinden sonra harem-selamlık düzenlemesine geçildiğini düşündürmektedir. Üst katta bugün, iki eyvanlı bir plan düzenlemesi görülmektedir. Kuzeye bakan eyvanın doğusunda ve batısında birer oda yer alırken, batıya bakan eyvanın kuzeyinde iki, güneyinde ise bir oda bulunmaktadır. Her iki bölümde de batıya ikişer pencere ile açılan odalar diğer odalara nazaran daha aydınlık ve özenli mimarileri ile dikkat çekerler.

Evde titiz bir işçilik gösteren geleneksel taş mimari bezeme öğelerine bolca rastlanmaktadır. Özellikle, Bey Konağı'nda da gördüğümüz kademeli, profilli taş konsol balkonun, burada daha zengin bir uygulaması ile karşılaşılıyor (Resim: 13). Doğu bölüm, zemin katındaki geniş açıklıklı düz kemer uygulaması ise bölgede az rastlanan bir mimari öğe olarak görülmelidir.

Halfeti'ye bağlı bir köy iken, kısa bir süre önce yerleşmenin bir mahallesi durumuna gelen Çekem tamamen baraj sularının altında kalacaktır. Çekem mahallesi hiç bir yayında yer almayan, tescil edilmemiş tek yapıları, sokakları ve ilginç mezar taşları ile dikkat çekmektedir. Yerleşmenin merkezinde avlusu ve son cemaat yeri olan cami ile bitişğinde bir türbe bulunmaktadır. Türbenin kitabesi yapının 14. yüzyıl sonlarına ait olduğunu belirtmektedir. Her iki yapı oldukça iyi durumdadır. 19. yüzyıl öncesine ait

yazılı mezar taşı bulunmayan mezarlıkta, küçük türbe biçimindeki iki mezar taşı çok ilginçtir.

Halfeti ve Çekem'de sular altında kalacak yapıların kitabeleri ile Çekem mezarlığındaki mezar taşlarının Şanlıurfa Müzesine taşınması çok yararlı olacaktır.

SURUÇ

Yayınlara, yapılarıyla pek girmeyen Suruç kent merkezindeki iki büyük camisi, çevresinde bir külliye, üç türbe ve cezaevi olarak kullanılmış bir sivil mimarlık örneğinin yanı sıra ilginç mezarlıkları ile öne çıkmaktadır. Yapılar, geçmiş oldukları onarımlarla günümüze gelebilmişlerdir. Özellikle Suruç'a 2 km. uzaklıktaki Ziyaret köyünde yer alan, tekke, cami ve türbeden oluşan Şeyh Müslüm Külliyesi mimari değerleri açısından titizlikle korunmalıdır. Külliye, hemen yanında bulunan mezarlıkla birlikte düşünülmelidir.

BOZOVA BÜYÜKHAN KÖYÜ

Son olarak üzerinde durulacak yerleşim Bozova ilçesinin Büyükhan köyüdür. Köye adını veren, harap durumdaki büyük boyutlu han ile cami iki önemli anıtsal yapıdır. Yolun iki yanında, karşılıklı konumlandırılmış iki yapıdan cami daha iyi durumda olmakla birlikte ibadete kapalıdır. Caminin güneyindeki büyük boyutlu han, bir araştırmacımız tarafından Selçuklu dönemi yapısı olarak değerlendirilmiştir. Çevrenin en önemli yapılarından biri olmasına rağmen han çok harap ve bakımsız durumda bulunmaktadır. Büyük bir açık avlu etrafında yer alan hanın girişi kuzey tarafındadır. Güney kanadı daha geniş olan yapıda acilen yapılması gereken işlerin başında arkeolojik kazı ve araştırmalar ile, günümüze ulaşan bölümlerin daha çok tahribini önlemeye yönelik koruma ve sağlamlaştırma çalışmaları gelmektedir.

SONUÇ

Şanlıurfa ilimizin batısında yer alan Birecik, Halfeti, Suruç ve Bozova ilçelerindeki taşınmaz kültür varlıkları yörenin siyasal, ekonomik ve sosyal geçmişi açıkça gözler önüne sermektedir. Günümüzde mütevazı anıtların bile tüm insanlığın ortak mirası kabul edildiği göz önüne alınırsa ne kadar önemli bir koruma sorunu ile karşı karşıya olduğumuz anlaşılır. Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı'nın taşınmaz kültür varlıklarının belgelenmesinde, korunmasında ve halka benimsetilmesinde ortaya koyduğu çabalar övgüye değer niteliktedir.

Çalışma alanına giren yerleşmelerdeki her türden yapılar zengin bir mozaik oluşturmaktadır. Birecik ilçesindeki dinsel yapılar, savunma yapıları, geleneksel konutlar ve 19. yüzyıl yapıları öne çıkmaktadır.

Fırat kıyısındaki Halfeti ilçe merkezi, ilginç topoğrafyası ve yerleşme alanı ile özgün niteliklere sahiptir. Buradaki geleneksel konutlar ve onların oluşturduğu kentsel alan,

coğrafi engeller yüzünden genişleyemeyen, fakat mimari kalitesini sürekli geliştiren özellikler sergilemektedir.

Bozova ilçesinin Büyükhan köyündeki, harap durumda olan Han önemli bir ticaret yolunun varlığını açıkça göstermektedir. Anıtsal boyutlu yapının, bugün toprak altında bulunan bölümlerinin de önemli bilgiler içerdiğinden hiç kuşku yoktur.

Suruç ilçesine 2 km. uzaklıktaki Ziyaret köyündeki Şeyh Müslüm Külliyesi ise camisi, tekkesi ve türbesi ile ilginç mesajlar vermektedir. Külliyenin bakımlı ve temiz durumu ise halkın bunları benimsediği zaman neler yapacağına güzel bir kanıttır.

BİBLİYOGRAFYA

Akan, Güntut, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki Tarihsel Ev Tiplerinde Anlam*, İstanbul 1985

Akkoyunlu, Zahide, *Geleneksel Urfa Evlerinin Mimari Özellikleri*, Ankara 1989

Anonim, *Halep Vilayeti Salnamesi* (1881, 1892, 1895, 1901, 1904, 1905, 1906)

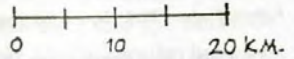
Güreşsever, Gönül, "Urfa'da İki Kervansaray", *MTRE Bülteni*, 3/9-10, 1977

Kuban, Doğan, *Türk Hayat'lı Evi*, İstanbul 1995

Kürkçüoğlu, Cihat, *Birecik*, Ankara 1996

Moltke, Helmuth, *Moltke'nin Türkiye Mektupları*, (Çev.H. Örs), İstanbul 1995

Tekeli, İlhan, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kentsel Dönüşüm" *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 4, s.878-890, İstanbul 1985

Çizim 1: Çalışma Alanı Haritası

Birecik, Halfeti, Suruç ve Bozova İlçeleri'nin
Kültür Varlıklarının Belgelenmesi Projesi'nin Düşündürdükleri

Resim 1 : Fırat Kıyısındaki Birecik

Resim 2 : Kale'den Birecik'e Bakış

Resim 3 : Surların Üstündeki Evler

Resim 4 : Urfa Kapı'nın Dıştan Görünümü

Birecik, Halfeti, Suruç ve Bozova İlçeleri'nin
Kültür Varlıklarının Belgelenmesi Projesi'nin Düşündürdükleri

Resim 5 : Eski Lise Binası

www.klturvarliklari.gov.tr

Resim 6 : Turşu Şiî Müslüm Evi, Üst Kat

www.klturvarliklari.gov.tr

Resim 7 : Turşu Şih Müslüm Evi, Bahçe ve Merdiven

Resim 8 : Hüseyin Özateş Evi, Kışlık Oda

Birecik, Halfeti, Suruç ve Bozova İlçeleri'nin
Kültür Varlıklarının Belgelenmesi Projesi'nin Düşündürdükleri

Resim 9 : Hüseyin Özateş Evi, Başoda

Resim 10 : Halfeti, Halit Bey Konağı, Harem, Batı Cephe

Resim 11 : Halfeti, Halit Bey Konağı, Selamlık, Güney Cephe

Resim 12 : Halfeti, Muhittin Ganneci Evi, Genel Görünüm

Birecik, Halfeti, Suruç ve Bozova İlçeleri'nin
Kültür Varlıklarının Belgelenmesi Projesi'nin Düşündürdükleri

Resim 13 : Halfeti, Muhittin Ganneci Evi, Batı Cephe, Ayrıntı

KÜLTÜR VARLIKLARIYLA BİRECİK, HALFETİ, SURUÇ ve BOZOVA

Dr. Meryem ACARA*

Hacettepe Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü ile Güneydoğu Anadolu Projesi Kalkınma İdaresi Başkanlığınca ortaklaşa yürütülen "Birecik, Halfeti, Suruç ve Bozova İlçelerinin Taşınmaz Kültür Varlıklarının Belgelenmesi" projesi resmen Ağustos 1997'de başlamış ve Ağustos 1998'de Türkçe ve İngilizce birer kitap halinde basılmak üzere GAP İdaresi Başkanlığı'na sunulmuştur. Projenin gerçekleşmesine karar verilmeden önce yaklaşık 6 aylık bir ön çalışma dönemi geçirilmiştir¹.

Birecik'teki çalışmaların ilk aşamasında, özellikle ilçeyle ilgili tek kapsamlı yayın olması dolayısıyla C. Kürkçüoğlu'nun "Birecik" adlı kitabının yanı sıra, "96 Suruç İlçe Yıllığı" ve "Halfeti İlçesi Bülteni" yol gösterici olmuştur². Ayrıca, Büyük Han köyündeki hanla ilgili olarak Prof.Dr.Gönül Cantay'ın makalesi ile çok sayıda araştırma ve seyahatname de çalışmalarımızda rehberlik etmiştir³. Ekip elemanlarından Araş.Gör. M. GÖRÜR'ün büyük bir titizlikle Osmanlıcadan günümüz Türkçesine çevirdiği Halep ve Urfa Vilayetleri Salmeleri'nden de önemli bilgiler edinilmiştir.

Eylül 1997, Şubat ve Mayıs 1998 tarihlerinde toplam 37 gün yerinde titiz ve özverili bir arazi çalışması yapılmıştır⁴. Çalışmalarımızın kapsamına, Kanlıavşar bucağına

* Dr. Meryem ACARA, Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, 06532 Beştepe-ANKARA

¹ Bu süreçte ve sonrasında, GAP İdaresi Başkanlığı elemanlarından Makbule TERZİ'nin çalışmalarımızda çok büyük katkıları olmuştur. Bu vesileyle kendisine teşekkürü borç biliyoruz. Ayrıca, çalışmanın arazi safhasının gerçekleşmesindeki değerli yardımlarından dolayı Birecik Kaymakamı ve Belediye Başkanı, Halfeti, Suruç ve Bozova İlçeleri kaymakamları ile Büyük Han Köyü Muhtarına yükran borçluyuz. Çalışmalarımız sırasında bize büyük kolaylıklar gösteren Birecik, Halfeti, Suruç ve Bozova ilçeleri ile köylerindeki yardımsever halkımıza da minnet duyularımızı ifade etmek isteriz.

² C. Kürkçüoğlu, Birecik, Ankara 1996; 96 Suruç İlçe Yıllığı, Suruç 1996; Halfeti İlçesi Bülteni, Şanlıurfa 1996.

³ G.Ç. Cantay) Güzeysever, "Urfa'da İki Kervansaray", MRE Bülteni 3/9-10 (1977), s.12-27.

⁴ Bu çalışmalarda sürekli olarak Hacettepe Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümünden proje yöneticisi Prof.Dr.Aynur DURUKAN, Restoratör Mimarı Yrd.Doç.Dr.Mustafa AKPOLAT, Öğr.Gör.Dr.Meryem ACARA, Araş.Gör.Erdal ESER ve Suat ALP, Gazi Üniversitesi'nden Araş.Gör.Muhammet GÖRÜR, H.Ü. Yüksek Lisans öğrencilerinden Sema GÜNDÜZ, son sınıf öğrencisi Abdurrahman ŞENER görev almışlardır. Ayrıca lisans öğrencilerimizden Ayşe ALDEMİR'in özellikle kütüphane çalışmalarında büyük katkıları olmuştur. Ocak 1998'den itibaren ekibize katılan Erçiyaz Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi Dekan Yardımcısı Prof.Dr.Kerim TÜRKMEN kitabeleri okumuş, transkripsiyonları ve çevirilerini yapmıştır. Hacettepe Üniversitesi Arkeoloji Bölümü Araş.Gör.Atilla ENGİN, yörenin arkeolojik dönemleriyle ilgili bölümlere katkıda bulunmak üzere Nisan 1998'den bu yana ekibimizle birlikte çalışmaktadır. Çalışmaların bazı aşamalarına Erçiyaz Üniversitesi'nden Araş.Gör.Mimar Burcu CEYLAN, sanat tarihçisi Birgül AÇIKYILDIZ ve bölümümüz lisans öğrencilerinden Burcu DOKUMACI, Mete MİMİRÖĞLÜ, Ceren EREL, Barış KIBRIS katılmıştır.

bağlı Büyük Han köyündeki eserler ve projenin Şanlıurfa ilinin batı kesiminde kalan tüm ilçeleri kapsamaması, böylelikle projeyi bölgesel bir çerçeveye içine oturtma isteği nedeniyle Bozova İlçesi ve yörenin Ortaçağ mimarisi hakkında bizi aydınlatan Halfeti yakınındaki Rumkale de dahil edilmiştir.

Dört ilçe ve çevresinde yapılan çalışmalarda, çeşitli türlerde 70 yapı, 1 sur, 2 kapı ve 6 mezarlık incelenmiştir. Yapı yoğunluğu açısından en önemli merkezimiz 47 yapı, 1 sur ve 4 mezarlık ile Birecik'tir. Halfeti merkezi 10 yapı, 1 mezarlık ile 2., Sunuç merkezi 8 yapı ve 2 mezarlık ile 3., Bozova 7 yapı ve 2 mezarlık ile 4. sırayı alır⁵. Rumkale'deki 1 kale, 1 manastır ve 1 kilise ile yapı sayısı 73'e ulaşmaktadır. Anıtsallık açısından tüm merkezler ve Bozova-Büyük Han köyündeki yapılar, özellikle de cami, han, hamam ve kaleler dikkati çeker. Ayrıca, büyük ölçüde yıkık durumda bulunmakla birlikte Rumkale'deki kilise ve manastırı da, Ortaçağ'ın bir bölümüne tutukları ışık açısından ihmal etmemek gerekir.

Arazi çalışmalarında, eserlerin tasvirleri ve çizimleri yapılmış, fotoğraf ve slaytlar çekilmiş, kitabe stampajları alınmıştır. Hemen her yapının plan, bir veya iki kesit ve en az bir cephe çizimi yapılmıştır⁶. Çoğu Memlûklulara ait Arapça kitabelerin yazımı, transkripsiyon ve çevirileri tamamlanmıştır.

Proje kapsamına alınan yapılar; cami, mescit, han, hamam, türbe, kilise, manastır, kale ve kapıları, köprü, kamu yapısı, konut, değirmen ve köyodası olmak üzere onüç gruba ayrılabilir. En zengin yapı türümüz cami (17) ve türbelerdir (18). Bunu konutlar (9), hanlar (4), hamamlar, değirmenler, kabaltılar (4'er), mescitler (3), kiliseler, kaleler, kapılar ve kamu yapıları (2'şer), manastır, köprü ve Köyodası (1'er) izler. Bu arada başta Birecik'teki erken tarihli Meryem Ana Kilisesi ile 16.yy.'a ait Tersane ve Sunuç'taki Hamam olmak üzere bazı yapılarımız da tümüyle yok olmuştur.

Birecik, yerleşim dokusunu günümüzde kısmen korumaktadır. Yerleşimin büyük bir bölümü, ilçenin batısındaki Fırat nehri kıyısında ve bunun doğusunda gelişmiştir. Fırat'ın batı yakasında, Karşıyaka mezarlığı içinde çalışmamızın kapsamına giren üç türbe bulunmaktadır. Ayrıca bir yayında, bu kesimde Selçuklu dönemine ait harap bir kervansaray olduğundan söz edilmektedir⁷. Ancak, yerinde yapılan incelemelerde yalnızca bir kuyu bulunabilmiştir. Bu kesimde başka hiçbir yapının bulunmaması, mezarlık ve kervansarayın varlığı da dikkate alınca Karşıyaka mahallesinin yerleşimin varoşu konumunda olduğunu düşündürmektedir.

Birecik'in tarihinin Alt-Paleolitik döneme (İ.Ö.50.000-8.000) kadar geri gittiği çeşitli buluntularla belgelenmiştir. Ancak, kalenin yapım tarihi olarak kabul edilen

⁵ Halfeti ve çevresindeki yapılar Sayın Yrd.Doç.Dr MAKPOLAT'ın bildirisinde tanıtılmıştır.

⁶ Çizimlerle ekibin tüm elemanları çalışmada birlikte çoğunluğu Araş.Gör.Erdal ESER tarafından büyük bir titizlikle yapılmıştır.

⁷ H.R.Tunçuk, *Urfa Yakın Çevre İncelemeleri*, Ankara 1974, s.54.

İ.Ö.2000'den eskiye giden hiçbir yapı ayakta değildir. Günümüzde çok harap durumda olan kalenin mevcut en erken tarihli kitabesi ise 13.yy.'a, Memlukulara aittir. İç kalenin yalnızca bir burcu ile harap durumdaki duvarları ve içinde bazı yapı kalıntıları görülebilmektedir. İlk yerleşimin burada olduğu düşünülebilir. Bu düşünceyi Şeyh Müftah Türbesi'nin yerinde eskiden bir kilise olduğundan söz eden Moltke de destekler⁸ (Resim: 1). Kalede en çok tahribatın 19.yüzyılın sonları ile 20.yüzyılın başlarında olduğu seyahatnamelerdeki bilgilerden anlaşılmaktadır⁹.

Şehri kuşatan surlar da kale gibi büyük ölçüde tahrip olmuştur. Ancak, Meydan mahallesi, Meçan Kapı çevresi ve Bağlar semtinde bazı bölümler harap durumda olmakla birlikte ayakta. Şehrin dört kapısından Memlukulara ait olduğu (15.yy.) kitabeleriyle saptanabilen Urfa (Resim: 2) ve Meçan Kapısı ile Alaburç günümüze gelebilmiş, Alaburç'un yanında olduğu düşünülen Meydan Kapısı ile doğudaki Bağlar Kapısı yıkılmıştır.

Yerleşimin en önemli ve en erken tarihli yapısı olan Ulu Cami, Fırat'a paralel olarak açılan Yaşar Kemal caddesinde, günümüzde mevcut olmayan, ancak mahalleye adını vermiş Meydan Kapısı'nın kuzeybatısındadır. Caminin, nehir doldurularak caddenin yapılmasından önce Fırat kenarında bulunduğu eski fotoğraflarından anlaşılmaktadır.

En eski kitabesi 1364-65 tarihini veren ve Memluklu eseri olduğu anlaşılan yapı, kitabelerinin de belgelediği gibi çeşitli dönemlerde onarılmıştır. Çevresinde, özellikle de kuzeyinde ve batısında hâlâ yoğun bir ticaret dokusu dikkati çekmektedir. Yapı, C. Kürkcüoğlu tarafından mimari özelliklerine göre 12.yy.'a tarihlendirilmektedir (1996: 15).

Harim, son cemaat yeri ve kuzeydeki dikdörtgen planlı avludan oluşan caminin plan şeması çok bölüntülü ve mihrap önü kubbelidir. Örtü sistemi sivri tonozdur (Resim: 3). Diğer camilerin büyük bir bölümü Ulu Cami'nin doğusunda ve yerleşimin kuzeyinde, kalıntıları hâlâ görülebilen sur içi alanda yer almaktadır.

Yerleşimin en erken tarihli ikinci yapısı olan Çarşı Camii, Ulu Cami'nin kuzeydoğusunda, Attar Pazarı'nda yer almaktadır. Minare kitabelerinden biri 1370 tarihini ve Antep'li Muhammed ustanın adını verir. Dolayısıyla, yapının ilk halinin Ulu Cami gibi Memluklu dönemi eseri olduğu düşünülmektedir. Yapıdaki kitabelerden biri banî Seyyid Abdürrezzak'ın adını verir, diğerleri 18. ve 20.yy.'a ait onarım kitabeleridir. Merkezdeki kubbenin iki yana ikişer haç tonoz örtülü birimle genişletildiği bir plan şeması göstermektedir (Resim: 4).

⁸ H.von Moltke, *Zustände und Begebenheiten in der Türkei aus den Jahren 1835 bis 1839, 1911*, s.225.

⁹ H.Maundrell, *A Journey from Aleppo to Jerusalem in 1697*, Dublin 1949; H.von Moltke, a.g.e., *J.S.Buckingham, Travels in Mesopotamia*, London 1827; W.F.Ainsworth, *A Personal Narrative of the Euphrates Expedition I*, London 1888.

Kurtuluş mahallesi, Mahmut Paşa Camii sokakta yer alan Mahmut Paşa Camii kuzeydeki kapısı üzerinde bulunan dört satırlık kitabeye göre 1573-74 yılında Mahmut Paşa tarafından yaptırılmıştır. Bir kaç kez onarıldığı anlaşılan avlulu yapı enlemesine iki sahnli ve haç tonoz örtülüdür (Resim: 5).

Caminin doğusunda hamam bulunmaktadır. Yapının kitabesi yoktur ancak, tümüyle pratik nedenlerle caminin yapım tarihi olan 1573'den önce Mahmut Paşa tarafından inşa ettirilmiş olmalıdır. Soyunmalık, ılıklik ve sıcaklık bölümlerinden oluşan hamamın sıcaklık bölümü 4 eyvanlı ve 4 halvetlidir.

Meydan mahallesindeki Tekke Camii küçük boyutlarına karşın ilçe merkezinde olması ile dikkati çeker. Kitabesine göre 1573-74 yılında Sultan II.Selim'in emriyle inşa edilmiştir. Yayınlarda Bahriye Tekkesi Mescidi olarak da geçen yapı kuzeyindeki İskele ve Tersane ile ilişkili olabilir¹⁰. Bugün yalnızca ibadet mekanından oluşmayan yapının Salnamelerde de belirtilen bir tekkenin parçası olduğu düşünülebilir¹¹.

Yerleşimin kuzey kesiminde Bağlar Yolu caddesinde bulunan Şeyh Sadettin Camii'nin inşa kitabesi yoktur. Ancak, Mahmut Paşa Camii'ne benzer plan şeması nedeniyle 16.yy.'a ait olduğu söylenebilir.

Sadettin Camii'nin güneydoğusunda, Saha mahallesinde yer alan Abd-i Kethüda Camii'nin de inşa kitabesi yoktur. Onarım kitabesinden 1827 yılında yenilediği anlaşılmaktadır. Çok bölünlü, mihrap önü kubbeli yapının örtü sistemi haç tonozdur.

İlçenin kuzeyinde Sancak mahallesindeki Sancak Camii'nin kapısı üzerindeki üç kitabeden ortadakinde 1922-23 yılında Şakir Efendi oğlu Haydar ile Salih Efendi tarafından yaptırıldığı yazılıdır. Dikdörtgen planlı ve tek mekanlı, beşik tonoz örtülü yapının kuzey cephesinde yer alan süsleme panosu dikkati çeker (Resim: 6).

İlçenin kuzeydoğusunda, Hoca Şerif mahallesindeki Eski Mağara Camii'nin, kuzey cephesindeki iki kitabeden birinde 1881 yılında onarıldığı yazılıdır. Önüne inşa edilen Yeni Mağara Camii kuzey cepheyi tümüyle kapatmaktadır. Kuzeydoğusundaki minare ise eski camiye ait olmalıdır. Yapı kuzey cephe dışında tümüyle kayaya oyulmuştur (Resim: 7).

Birecik'teki camilerin plan şemaları dikkate alındığında, 6 farklı plan şemasının denemiş olduğu söylenebilir. Şeyh Muhammed Zehravey Camii dışında tüm örnekler avluludur.

¹⁰ M.V.von Oppenheim, *Inchriften aus Syrien, Mesopotamien und Kleinasien Gesammelt im Jahre 1899, Leipzig 1913, s.106.*

¹¹ *Halep Vilayeti Salnamesi 1891, s.169; Halep Vilayeti Salnamesi 1892, s.260.*

Birecik'te bulunan iki mescit, sur kapısı burçlarından mescide dönüştürülmüştür. Bunlardan biri Urfa Kapı Mescidi diğeri Meydan mahallesi, Meydan kapısındaki Alaburç Mescidi'dir. Kare planlı ana mekan güney ve batıya eyvanlarla genişletilmiştir. Mescidin ve dolayısıyla kulenin dış cephelerinde rozetler içinde Memluklu sultanı "Melik el-Eşref Kayıtbay" adının geçtiği kitabeler yer almaktadır (Resim: 8).Yapının onarımı Mayıs 1997'de Urfa Valiliğince tamamlanmıştır.

19. yüzyıl Salnamelerinde Birecik'te bulunan 9 handan söz edilmekle birlikte günümüze gelebilen iki örnekten biri Belediye Hanı'dır¹². 1896-97 tarihli yapı, ilçe merkezinin kuzeydoğu kesiminde, yoğun ticaret dokusunun bugün de varlığını sürdürdüğü Eski Arasa sokaktadır. Doğu bölüm tamamen, batı bölüm ise kısmen yenilenmiştir. İki katlı yapının batıda revaklı olduğu kare biçimli iki payeden anlaşılmaktadır.

Yerleşimdeki üç hamam kullanılmaları nedeniyle oldukça iyi durumdadır. Biri daha önce bahsettiğimiz Mahmut Paşa Hamamı'dır. Diğeri, Ulu Cami'nin kuzeydoğusunda, Kaledibi mevkiinde yer alan Hasan Baba Hamamı tahrip olmuş kitabesinden okunabildiği kadıyla 1852-53 tarihlidir. Sıcaklık bölümü 4 eyvanlı ve 3 halvetlidir. Mağara Camii'nin batısındaki Küçük Hamam'ın inşa kitabesi yoktur. Sıcaklık bölümü 3 eyvanlı, 3 halvetlidir.

İlçe merkezinin değişik kesimlerinde 10 türbe bulunmaktadır. Karşıyaka Mezarlığı'nda bulunan üç türbe (Deh Kubbe, Şih Cemalettin ve Seyyit Ali Baba) ile Birecik çevresinde yer alan iki türbe (Şih Solhe ve Şih Bekir) kare planlı ve kubbelidir. Diğer türbeler kayaya oyulmuştur ve düzensiz dikdörtgen planlıdır. Bunlardan Şeyh Muhammed Ali Narikey Türbesi'nde şeyhe ait teber, keşkül, geyik boynuzları ve hırka gibi eşyalar bulunmaktadır.

Sivil yapılardan ilçenin merkezinde, Ulu Cami'nin güneyinde yer alan Eski Belediye Binası, 1900'lerde alt katı "Hürriyet Kahvesi", üst katı "Otel" olarak inşa edilmiştir. Yapı günümüzde Kültür Müdürlüğü olarak hizmet vermektedir. Büyük ölçüde yenilenen dikdörtgen planlı yapının doğu ve batı cepheleri aynı düzenlemeye sahiptir.

Birecik'te, büyük ölçüde yeni yapılar arasında kalmış tarihi doku ve yapılar gün geçtikçe özgün niteliklerini yitirmektedirler. İlçenin değişik kesimlerinin simgeleri durumundaki bu yapıların çevreleriyle birlikte korunmaları onların sürekliliğini sağlayacaktır. Özellikle kuzey kesimde yer alan Saha ve Sancak mahalleleri çevresinin kapsamlı bir koruma programı dahilinde ele alınması ve değerlendirilmesi gerekmektedir.

¹² Birecik'teki hanlardan söz eden Salnameler için bkz. dn.11.

Suruç ilçesi, Ulu Cami (Resim: 9), Ahmed-i Bican Camii ve Ziyaret köyündeki, cami ve türbeden oluşan Şeyh Müslüm Külliyesi ile dikkati çeker. Suruç'taki eserler onarımlarla sağlam durumda günümüze gelebilmiştir.

Birecik ovasının kuzeyinde, Fırat nehrinin kıyı kesiminin doğusundaki Rumkale özellikle yörenin Hıristiyan dönemine ışık tutması açısından önem taşımaktadır (Resim: 10). Tarihi Asurlulara kadar geri giden Rumkale, 12.yy.'da Ermeni katolikosluğudur. 13.yy.'da birçok Yakubi'nin bulunduğu yerleşimde, Aziz Nerses Ermeni kilisesi ve Barşavma manastırı gibi önemli yapılar bulunmaktadır.

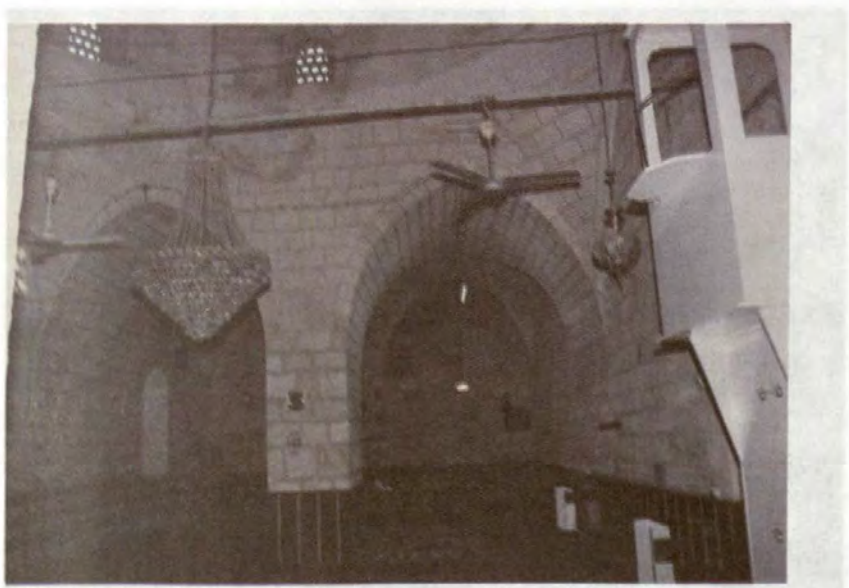
Resim 1 : Birecik, İç Kale, Şeyh Müftah Türbesi

Resim 2 : Birecik, Urfa Kapı

Resim 3 : Birecik, Ulu Cami, harim, mihraba bakış

Resim 4 : Birecik, Çarşı Camii, harim, doğuya bakış

Resim 5 : Birecik, Mahmut Paşa Camii

Resim 6 : Birecik, Sancak Camii, harim, batıya bakış

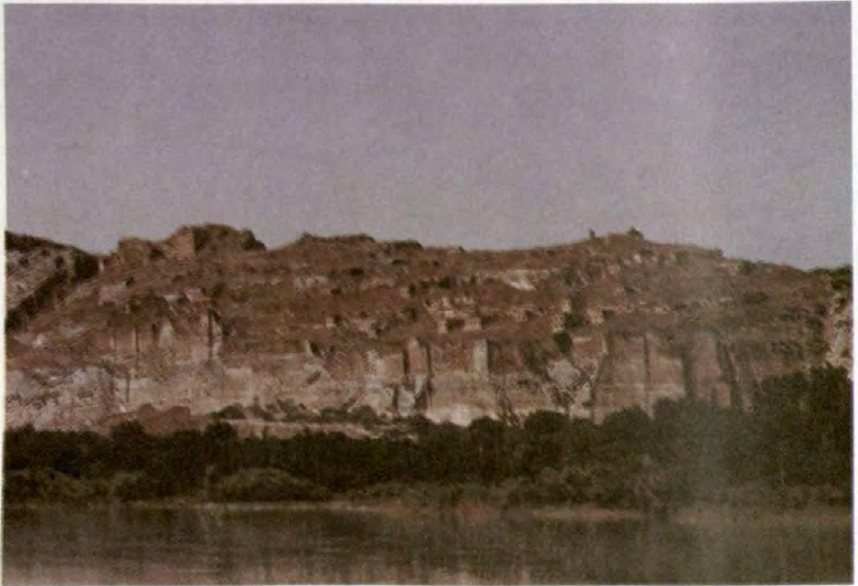
Resim 7 : Birecik, Eski Mağara Camii, harim, güneybatıya bakış

Resim 8 : Birecik, Alaburç, madalyon kitabe

Resim 9 : Suruç, Ulu Cami, avludan son cemaat yerine bakış

Resim 10 : Rumkale, genel görünüm

**YÖRESEL KÜLTÜRÜN SUNUMUNDA
KENT ÖLÇEĞİNDE SERGİLEME :
ŞANLIURFA ÖRNEĞİ
(BİLDİRİ ÖZETİ)**

Şeyda KARAÇİZMELİ*

(Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Müzecilik Bölümü Yüksek Lisans Tezi)

Tez, yöresel kültürü oluşturan, tek tek her alt kültürün tanınması ve kavranmasında, Müzeolojik anlamda kente bir müze binası, kent kültürünü oluşturan tüm alt kültürlerle de müze malzemesi olarak bakmayı savunur.

Öncelikle yaptığımız kabul, insanın kenti; kentin de insanı biçimlendirdiği yönünde. Halen devam eden bir süreç içinde kent, içinde barındırdığı insanın, dini, siyasi ve ekonomik ihtiyaçlarına göre üzerinde kurulu olduğu coğrafyaya bağlı olarak şekillenmiştir. Kentin oluşturduğu platformun üzerinde de sonsuz sayıda senaryolar yazmak ve oynamak da insanın ödevi olagelmıştır.

İkinci kabul ise kültürün evrimsel bir olgu olduğu ve toplumsal hayattaki değişimlere göre çeşitleneceği ve yok olabileceğine ilişkindir. Hızı gittikçe artan bir şekilde gerçekleşen, toplumlar arası etkileşim sonucunda, kitleler farklı yollardan ulaşan yenilikleri kendi yorumlarıyla kendi sosyo-kültürel hayatlarına katarlar. Bunun sonucunda oluşan başkalaşımın tutarlı, trajik ya da gülünç olma ihtimalleri vardır ama yine de sonuçta bir değişim söz konusudur. Bugün sorun, yorumun ortadan kalkıp yerini açlığa, bilinçsizliğe ve hazırcılığa bırakmış olması, sonucuysa kaybolan maddi, manevi sınırlarla beraber silikleşen toplumsal kimliktir.

Bu kabuller sonucunda sürekliliğin sağlanması için uğraş vermek ve bunu kitlelerin kaygısı haline getirmek tarihiyle yaşamak isteyenlerin görevi olmuştur. Talep edilmeyen, farkında olunmayan, duyarlılık gösterilmeyen uygulamalar sonuçsuz kalacağı için, korumanın toplumun üzerinde ısrar ettiği bir eylem haline dönüştürülmeye ihtiyacı vardır.

* Şeyda KARAÇİZMELİ, Çamlı Sokak Utan Apt. 1/13 81070 Suadiye-İSTANBUL

Müzecilik biliminin üzerine düşen görev, bir tür bütünleyicilik olarak görülür. Arkeolojinin, etnografyanın, sanat tarihinin, doğa tarihinin, jeolojinin, endüstri tarihinin vs. ortaya çıkardığı bulguları, farklı kurgularla, toplumun farklı katmanlarına ama tek bir amaca bağlı kalarak ulaştırmak, müzecilik biliminin var oluşu nedenidir.

Sergileme metotları ve mantığı, izleyici ile izlenen arasında gerçekleşen tek yönlü etkileşimin kontrol mekanizmalarıdır. Diğer bir deyişle müzecinin dilidir. Müze yönlendirir, eğitim kurumu kimliğiyle, neyin, nasıl okunması gerektiğini belirler.

Müze malzemesi olarak niteleyebileceğimiz her obje grubu, birden farklı okunabilirlik özelliğine sahiptir. Objelerin bir araya getirilişindeki seçme kriteri, hangi objenin, hangi niteliğinin ortaya konulacağı gibi değişkenlerle yapılan oynamalar, büyük anlamsal çeşitlemelere yol açacaktır. Bu sebeple objeye yüklenecek değerler çoğaldıkça, donanımsız gözlerden bir anlam çıkarmasını beklemek gereksizleşir. Kısacası eğer sergi bir konsept dahilinde bir araya getirilmiş objelerden oluşuyorsa yaratacağı etki objelerin tek tek yaratacağı etkiden daha fazla olacaktır.

Konu taşınabilir ya da taşınamaz kültür varlığı, bir bitki ya da kent olsun, her şeyi bir çok değişik biçimde okumak mümkündür. Neyi okumak istediğini ya da neye gereksinimi olduğunu fark edemeyecek çoğunluk için, belirli bir kurgu, ardından da yönlendirme, çok önemlidir.

Objeye bir kent, amaçta yarın ile dünün köprüsünü kurmak, yarın için dünü bilmek, dünü yarına referans verebilmek ise, hassasiyeti arttırmak gerekir. Çünkü kent, müzeciliğe malzeme olabilecek, her türlü nesneden çok daha fazla anlamı bir arada taşıyan, belki de hepsinden daha çeşitli bir biçimde okunabilecek bir konudur.

Bir kenti ve kent kültürünü, özellikle de yaşayan değerleri, görülür anlaşılır hale getirmenin, sınırları belirli bir mekanda gerçekleştirilemeyeceği açıktır. Çok iyi kurgulanmış dahi olsa, bir müze mekanı içinde kentin bizi sarmalamasını beklemek ile bunu birebir yaşamak arasında kıyasa meydan vermeyecek kadar büyük fark vardır. Dışarıda yaşayan kenti dört duvar arasına sokmak ancak onun kötü bir taklidini oluşturmakla son bulur. Kentin tarihsel dokusunu sergi mekanı olarak düşünen bütüncül bir yaklaşım ve korunması gerekenin kentin belleği olduğu gerçeği ile yapılan çıkış bizi, net, insanın kente göre konumunu belirleyebildiği, kentini algılayabildiği ve anlatabildiği bir sergilemeye götürür.

Doğal ortamını yitirmiş kültür ögesine bir mekan yaratmak, bunun varlığı hakkında insanları bilgilendirmek ve bu bağli canlı tutmaya çalışmak ideali bile objesi ve konusu kent kültürü olan bir sergileme ve kurgulamada sadece tamamlanmamış hissiyatı veren bir çaba olarak görülecektir. Bu şartlar altında yetkin ve bütüncül bir tanıtım için iki şeye;

- 1- Mevcut tüm verilerin ortaya konduğu bir merkeze,
- 2- Kentin tek tek öğeler olarak değil bütünselliği sağlayacak biçimde müzeolojik sunumuna gerek vardır.

Bu düşüncelerden hareketle söz konusu olan kentsel kimliğin sunumu için Şanlıurfa üzerinde bir çalışma gerçekleştirildi.

- Amaç, varış anından terk edişe kadar etkin bir gezdirme ve bilgilendirme oldu. Bunun ancak kent sokaklarında uygulanabileceği düşünüldü. Bu şartlar altında ŞURKAV'ın ve Şanlıurfa Müzesi'nin faaliyetlerine ek olarak bir proje gerçekleştirildi.
- Projenin akış şeması, yabancı bir ülkeye kara, hava ya da deniz yolu ile giriş sürecine referans verir. Hedef kurumsal bir kimlik ve bilimsel bir yolla, amaçlı amaçsız kenti tanımaya gelmiş ziyaretçilere araçlar sunabilmektir.

Proje; kente varış, Şanlıurfa gümrüğü, Şanlıurfa olarak üç aşamalıdır.

Kente varış; Urfa'da eksikliği fark edilen havalimanı ve otopark info merkezleri düşünülmüştür. Bunlar kenti takip etmek isteyenlere nereden başlaacaklarını işaretleyen, kendi başına yola çıkacaklara harita sunan merkezlerdir. Kenti bilmeyen ve tanımak isteyen izleyici için bugün resmi olarak var olan haritanın daha detaylısını ve cazibini oluşturduk. Böylece Şanlıurfa'nın kentsel dokusunu belirleyen ve sağlık, konaklama gibi ihtiyaçlarına cevap olan bir haritası oldu.

Şanlıurfa Gümrüğü; Kent ile detaylı bir yüzleşme eylemine girişmemiş kent meraklısı için bir ön bilgilenim noktası düşünüldü. Bunun için tarihsel mekan organizasyonu, anlam içeriği ve merkeziliği ile bizim amacımızla birebir örtüştüğünü tespit etmiş olduğumuz "Gümrük Han" seçildi. Burada yapılması önerilen, şu an ki görünümüyle özgünlüğünü zedeleyen eklemelerden yalıtılmak ve kapalı mekanlarda bir sergi arşiv araştırma merkezi oluşturmaktır.

Bunun için statik ve hareketli öğelerle kapalı mekanlarda çalışılması uygun görüldü. Serginin ana gösterim öğeleri olarak, resim, fotoğraf, gravür, minyatür ve benzeri görsel malzeme ile panolar oluşturulması düşünüldü. Hareketli sunumlara ihtiyaç duyulan durumlarda sinevizyon gösterim teknikleri teklif edildi.

Şanlıurfa; Kent imgesini oluşturmaya yönelik karakteristik yapıları içeren bir gezi programıdır. Tur programı, sivil, dini, ticari ve askeri yapılar olarak dört grupta çeşitlendi. Gezi programı Gümrük Han'ın da burada olması nedeniyle, ticari yapılar merkezinden başlar. Bu keşfetme tanıma biçiminde gelişen, yarı serbest bir gezidir. Dini yapılar güzergah üzerinde olmaları nedeniyle ikinci adımı oluştururlar. Urfa Kalesi ve surları da görüldükten sonra (askeri mimari), gezi, sivil mimarlık örneklerinin en etkileyicisi, Şanlıurfa sokak ve ev örneklerini izleyebilme biçiminde son bulur. İkinci gün için geniş ölçekteki, Şanlıurfa çevresini ve GAP'ı kapsayan bir organizasyon düşünülmüştür.

GAP BÖLGESİ YERLEŞİM YERLERİNDE MEKANSAL ÖGELERİN MAKRO BELİRLEYİCİLERİ

Doç. Dr. Sevil ATAÜZ*

GAP bölgesi kentlerinde, özellikle Gaziantep, Şanlıurfa, Diyarbakır, Mardin gibi kentlerde hem kentin içinde yer aldığı üst mekanların değişimi, hem kent mekanlarının değişimini, hem de mimari ölçekte mekanın değişimini açıklayan faktörlerin neler olduğunun çözümlenmesi, hem mevcut gelişmeleri açıklamamıza ve anlamlandırmamıza, hem de geleceğe yönelik politikaların formülasyonuna yardımcı olacaktır.

Bu bölümde mekan kavramı birbirini içeren çeşitli ölçeklerde ele alınmıştır: Birbirinin içine yerleştirilebilecek olan bu mekansal ölçeklerin göreceli önemleri, zaman içinde, toplumsal değişimi etkileyen ve kontrol eden faktörlerin niteliğine, yönüne ve şiddetine bağlı olarak değişmektedir.

Bu sunuşta ele alınan mekansal birim, daha çok kent olacaktır. Ancak kent, bir mekansal birim olarak ele alınır ve bu mekandaki dönüşümler incelenirken, bölgesel (yerel) ulusal ve evrensel (küresel) ölçeklerdeki değişmelerin kentleri nasıl etkilediğine, kentlilerin bu etkilemeye kendilerini nasıl uyarladığına, bu uyarlama biçimlerinin, sonuçta, mekansal yapılara ne tür başkalaşmalar olarak yansıtıldığına bakılmaya çalışılmıştır.

Bu anlamıyla mekansal analiz, kentsel toplumların ekonomik, sosyal ve kültürel dönüşümlerin **sentezinin** yansıdığı üç boyutlu bir dışavurum albümü gibi okunabilir.

Mekansal öğelerin çeşitli ölçeklerdeki yapılanması, ekonomik, sosyal ve kültürel değişkenlerin yapılarına, biçimlerine bağlı olduğu için (bu bağlılığı, bire bir belirleme ilişkisi olarak yorumlamakla birlikte) ilişkinin belirleyici yönünü oluşturan kavramsal öğeler ve belirleme örüntüleri ele alınmış ve mekanın dışavurumu, bu bakış açısıyla yorumlanmıştır.

* Doç. Dr. Sevil ATAÜZ, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Hizmetler Yüksek Okulu, Keçiören-ANKARA

Kentsel mekana (daha açık bir anlatımla kentin içinde ve çevresinde eni-boyu-yüksekliği ile yer alan tüm yapıları ve bu yapılar arasındaki boşlukları, sokakları, meydanları, parkları, ırmakları vb.) biçimlendiren bu biçimlenişi her an değiştiren ve olumlu olumsuz biçimde yenileyen faktörler de, birbirleriyle güçlü ya da zayıf etkileşimi olan karmaşık bir yapıdadır. Mekansal analizin amacı da bu karmaşık yapılanma içinde yer alan değişkenlerin bazılarını ele alarak, etkileme yön ve şiddetlerinin GAP Bölgesi kentlerinde somutlaşmasını ve sonuçlarını, sistemli bir biçimde tartışabilmektedir.

MEKANSAL KONUMUN GÖRELİLİĞİ

GAP Bölgesi kentleri, 20. Yüzyıl içinde, üst mekanla kurulan ilişkiler bakımından konumlanışında, çok radikal değişiklikler yaşamıştır. Bu değişiklik sadece Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırlarının daralmasından, yani GAP kentlerinin Lozan Antlaşması'yla birlikte kendi doğal coğrafyalarının bütünlüğü içinde konumlanamamasından kaynaklanmıyor.

Kentlerin güneyinden geçen demiryolunun, yeni ülkenin sınırı olarak kabul edilmesini, sosyal ve ekonomik ilişkileri güçlendiren bir faktör olarak görmenin ötesinde, biraz daha kapsamlı yorumlamak gerekiyor. Çünkü bu faktör, kentlerin mekansal belirlenmesini etkileyen faktörlerin en önemli olanlardan biridir.

Gaziantep, Şanlıurfa, Diyarbakır, Mardin ve bölgedeki daha küçük yerleşmeler, güneye doğru uzanan; kuzey, doğu ve batıdan çeşitli coğrafi öğelerle ayrılmış bir bölgenin kuzey kentleridir. Kentler bütün tarihleri boyunca güneydeki politik-askeri-ekonomik-sosyal ve kültürel belirleyicilerinin etkileriyle, onlarla ilişki içinde gelişen bir varoluş biçimi kurmuşlardır. Basat, belirleyicilerin ana odağı her zaman güneyde olmuştur. Kentleri, bütün tarihleri boyunca en fazla ayakta tutan faktör, yani ticaret (ve bu ticaretin getirdiği kentsel üretim, kültürel etkileşim vb.) kendi güneylerindeki kentsel merkezlerle ilişkilerine göre gelişmiştir (Doğu-batı doğrultusundaki ticaret hareketi de, güneydeki çekim merkezlerinin üretim ve ticaret gücüyle bağlantılı organizasyonun bir parçasıdır). Yeni ulus-devletin kurulmasıyla oluşan sınırla gelen asıl önemli değişiklik, iki açıdan yorumlanabilir:

Kentlerin içinde bütünleştiği sosyo-ekonomik mekan ölçek değişmiştir. Yani bu kentler, Osmanlı İmparatorluğu'nun bir bölgesinin diğer kentleriyle bütünleşmiş o bölgesel ölçekte varlık bulmuş/uzlaşmış/niteliklerini tanımlamış özelliklere sahipken, daha sonra ulus devletin ölçeği içinde yer almak durumunda kalmışlardır. Bir bölgenin kenti olarak sahip oldukları önem, bir ulus devletin kenti olmaya dönüştüğünde, kentler görece önemlerinde kayba uğramış, önem sırası bakımından küçülmüşlerdir.

İkinci önemli değişim ise kentsel kademelenmede bağlı buldukları üst merkezlerin değişmesiyle gerçekleşmiştir. Antep, Urfa, Kilis, Birecik vb. gibi kentsel yerleşimlerin

bağlı bulunduğu bölgesel "birincil kent" (prime city) Halep, Şam, daha doğudaki kentler için Musul, Bağdat artık GAP kentlerinin ilişki matriksinden çıkmış ve İstanbul, Ankara gibi yeni merkezlerle bağlantı ihtiyacı, eskisinden çok daha güçlü olarak ortaya çıkmıştır. Bu yeni durum, bir anlamda GAP kentlerinin, kademelenmenin üst sırasında yer alan kentlere uzaklaşması olarak yorumlanabilir. Yani ilişkilerin mekansal uzaklıkları değişmiş ve GAP kentleri, aniden konum değiştirerek, uzağa kaymış ve eski mekansal konumlarına göre marjinalleşmiştir.

Mekansal konumda, yüzyılın ilk çeyreğinde ortaya çıkan bu iki değişiklik kentlerin toplumsal/etnik karışımında ortaya çıkan erozyonla ve sermaye/beceri (know/how) sahibi ve hem kentsel üretim kapasitesinin hem de entellektüel kapasitenin önemli bir bölümünü temsil eden nüfusu kaybetmeleriyle ya da gayrimüslüm burjuvaziyenin tasfiyesi ile ortaya çıkan yeni durumla da birleşince, kentlerin yaşamında adeta "şok etkisi" diyebileceğimiz ölçüde büyük bir etki yaratmıştır. Bu etki 1950'li yıllara kadar devam eden bir etkidir.

Yarın tarihteki bu büyük şoktan sonra bu sarsıntıların, aşılmasının aşama aşama nasıl gerçekleştiği ile ilgili çözümler, üç grupta ele alınmıştır. 1. Evrensel/küresel ölçek, 2. Ulusal ölçek (ulus devlet ölçeği) ve 3. Yerel ölçek (ler).

Kapsayıcı olan ölçeklerden daha özele doğru inecek olursak, kavramlar belki daha kolay açıklanabilecektir. Ancak bu sıralama, aslında kavramın kapsayacağı açısından yapılmış bir sıralamadır. Kentsel yaşamın ve kent mekanların oluşumunu ve değişimini etkileme açısından yapılmış bir önem sıralaması değildir. Yerel bir faktörün, bu anlamda, küresel bir faktör olarak yorumlanması olasıdır.

EVRENSEL ETKİLER KÜMESİ/KÜRESEL DÜZEY

GAP kentlerinin evrensel nitelikli makro belirleyicilerini belki bir tek alt başlık altında özetlemek mümkündür:

Bu, Türkiye'deki bütün toplumsal yaşamı ve bunun bir parçası olan kentsel yaşamı, son 150 yıldır çeşitli biçimlerde ve değişen yoğunlukta etkilemekte olan, modernleşme projesi başlığıdır. Pek çok kültürel öge ve nesne gibi, geleneksel kentsel mekanlarda da, modernite tarafından, ya elenerek yok edilmekte, (veya yok oluşa terkedilmekte), ya da soysuzlaştırarak yeniden icat edilmekte, modern dünyanın iş bölümünde işlev kazanarak dönüştürülmüş yaşamlarını (eskiye benzer elbisesi içinde) sürdürmektedirler. Müzeleştirme, müze sokak, sanat merkezi yapma, ya da otel-lokanta-han gibi eski kullanıcılarını "modernize eden" bir yenileme sürecinden geçerek sürdürme gibi örnekler, (Mardin, Gaziantep, Diyarbakır, Urfa vb. gibi kentlerde) bu yaklaşımın bugün dışa vuran biçimleridir. Ancak, hemen belirtmek gerekir ki, bu hem kaçınılmazdır, hem de söz konusu olabilecek belki de yegane süreçtir.

Kent dokularının yitirilmesi ve oluşması bakımından önem taşıyan küresel iki modernleştirici öge, GAP kentlerindeki etkileri bakımından, biraz daha ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

STANDARTLAŞTIRICI PAZAR KOŞULLARI VE ÜRETİM SERMAYESİ ÖLÇEĞİ

Geleneksel zanaat üretimlerine ya da küçük üretime ve yerel ticarete özgü ilişkilere, ilişkilerin üretimine özgü mekanlara ve yer seçimlerine göre düzenlenmiş olan geleneksel kent dokuları, konut alanlarını, ulaşım ve diğer altyapılarıyla birlikte, modernleşmenin en geç ulaştığı yerlerde (Mardin) bu yüzyılın son çeyreğine gelene kadar varlıklarını sürdürebildiler. Modernliğin, bu bölge kentlerine bu kadar geç ulaşması, hem yeni ulus-devlerin "kenarında" kalmalarından, hem yaşadıkları (yukarıda tartışılan) şokta, hem de yöre insanlarının kendileri için icat ettikleri basit ve uygun geçme süreçlerinin uygulanabilir olduğu dengelerin hala korunabilmesinden kaynaklanıyordu.

Ancak Gaziantep'ten başlayarak uç gösteren dalgaları, belki de en çok, dünya pazarının standartlaştırılmış ve standartlaştıran üretime biçimlerine geçilmesi ve bunun için gerekli olan yine küresel olarak belirlenmiş sermaye birikimlerinin oluşturulmasıyla hızlandı. Böylece kentsel yaşamda yeni bir ölçek birleşmiş oldu. Ölçeği belirleyen evrensel standartlardı. Örneğin, Gaziantep'te makarna üretmek istiyorsanız, bunu dünyada nasıl yapıyorsa öyle yapmak zorundasınız. Oysa daha önceleri, diyelim ki köşkerlik ya da dokumacılık veya bakırcılık yapmak istiyorsanız, bunun Anteplice, Urfalica, Mardinlice yapılma dilini kullanmanız yeterliydi ve pazarını da bu dili yansıttığı için bulabiliyordunuz. Oysa, bugünkü makarna fabrikası, pazarını, ancak bu dili yansıtmadığı için ve yansıtmadığı ölçüde bulabilmektedir. Böylece, kentlerde ne üretmek istiyorsanız, onun evrensel dilini konuştuğunuz oranda, modern yaşamın uzun soluklu mücadelesi içinde bir yer bulmanız mümkün olabilecektir.

Bu küresel standardın GAP kentlerinde bir kere uygulanıyor olmaya başlaması, zincirleme bir etkileşim süreci yaratarak kenti ve insanlarını ve mekanı belirler, O üretimin gerçekleştirdiği kapasite sadece kendi fabrikasını seçtiği yer, kullandığı teknoloji vb. ile mekanı etkilemez. O kapasitenin korunması, gerekli olan sermayenin yeniden üretimine ve gelişmesine, onun, (örneğin) Gaziantep'te yer seçmiş olmasının rasyonel olmaya devam etmesine, istihdam etiklerinin kullanması gereken konutun özelliklerine, ulaşım ağının ve diğer alt yapının niteliğine, yerel politikacıların politika yapma biçimlerine ve kentin gelişme planlarına vb. doğru, dalga dalga genişleyen etkilerle, ihtiyaca cevap verebilmesine bağlıdır. Küresel standartlar, modernleşmeyle birlikte, kentsel yaşamın her alanını böylece adım adım işgal ederler ve etmeye devam edeceklerdir. Yine de, bu sürecin karşı konulmaz ve aynılaştırıcı standardize edici normlarıyla, çok kültürlülüğü elemeye ve yok etmeye doğru

yürüyüşü durdurulamaz değildir. Paradoksal yapısı nedeniyle, modernizmin içinde de bu dar boyutlu etkileyicilere doğru, yerel deneyim ve serüvenleri yaşatmaya çalışmak mümkündür ve belki tam anlamıyla modern olmak biraz da anti modern olmayı başarabilmektedir. (Berman 1994).

ULUS-DEVLET DÜZEYİ

Ulus-devlet ölçeğinde oluşturulan politikaların bir bölümü ve yine ülkesel ölçekte etki yaratan (medya gibi) diğer bazı toplumsal süreçler, kentsel mekan belirleyicisi olarak önemlidir. Bunlar hükümetlerin ekonomik/maliye politikaları, yasama ve yürütmeyle ilgili bazı kararlar (uluslararası ticaret yapma kurallarından imar mevzuatına kadar) ve politika yapma biçimleri (genellikle yerel politika yapmanın merkezi olarak belirlenmiş kuralları) ve yasama/politika biçimlerinin özel bir hali olarak GAP müdahalesi, gibi ülkesel ölçekli değişkenlerdir.

Ekonominin genel durumu ve bu durumun hükümet politikaları tarafından belirlenen bölümleri, kentleri son 40 yıldır önemli ölçüde sarsan faktörler arasındadır. Enflasyon hızı, tasarrufların teşvik edildiği biçimler, yatırım hızı/biçimi ile ilgili teşvikler, vergilendirme biçimi vergi oranları, kredi ve bankacılık politikaları ve bütün bunların da sonucu olarak ortaya çıkan gelir dağılımı ile ilgili politikalar, kentlerin fiziki mekanlarının önemli belirleyicileridir.

Bu kentlerde yaşayanların, yerel toplumsal değerleri ve ülkesel ölçekteki politikalara gösterecekleri tepkinin (reaksiyon/uyum/uyarlama vb.) biçimleri, tasarruf ve harcama kararlarıyla, kentin coğrafyasının mekanlarının oluşumunu ve yok edilmesini, alt yapısını çeşitli biçimlerde etkilemektedir. Bunlardan en önemli olanları, enflasyonist bir ortamda, para-birikiminin hızla değerini kaybetmesi, kentlerin hızla büyümesi de spekülasyon rantların oluşması, bina yoğunluklarının (imar durumlarının) yeniden belirleniyor olması, plan kararlarının genellikle "zayıf etki" düzeyinde tutulması gibi nedenlerle yeni bir durum ortaya çıkmaktadır. Burada üzerinde durulması gereken üç öge vardır:

- Kent arsalarının spekülasyon konusu olması,
- Otomobil sahipliğinin ve otomobil yaşamının özendirilmesi,
- Altyapı yetersizliklerinin ve çevresel kayıpların önemsizlenmesidir.

ARSALARIN SPEKÜLASYON KONUSU OLMASI

Kentin eski doku kaybının en önemli nedenlerinden birisi olan kentlerin hızla yağ tabakası gibi kendiliğinden (mülkiyet, topoğrafya vb. faktörlerin etkisiyle) genişlemesine yol açan, bir tasarruf biçimi olarak (apartmanlılığın) yaygınlaşmasından sorumlu olan temel etmen arsa spekülasyonudur. Ülkesel politikaların bir sonucu

olarak ortaya çıkan arsa spekülasyonu, bir çeşit tekel özelliği olan mal (kentsel toprak) üzerinde geriye dönülmesi çok güç mekansal dönüşümlere yol açmaktadır.

Apartman dairelerinin ya daha kent toprağının bazı kentsel grupların kendilerini, ekonomik dalgalanmalara karşı en iyi koruyabilme biçimi olmasının sonucunda, yerel teknolojiye ve yerel pazarın rekabete oldukça kapalı yapısına dayanarak ortaya çıkan müteahhitlik/taşeronluk kurumları, kent dokularındaki düşünülemez tahribatın ve çirkinliğin baş aktörleri olarak ortaya çıkmakta, yerel politikaya da baskı altında tutabilmektedir.

Spekülasyon ve apartmanlaşma, aynı zamanda kentin gelir gruplarına göre ayrışarak, yoksul-zengin mahallesi biçimde bölünmesine de neden olmaktadır. Gaziantep, Şanlıurfa, Adıyaman bu eski doku tahribatını ve bölünmüş durumu net bir biçimde yansıtan kentlerdir.

OTOMOBİLCİLİK/OTOMOBİL SAHİPLİĞİNİN YAYGINLAŞTIRILMASI

Otomobil sahipliği, GAP Bölgesinde, orta sınıfların bir tasarruf aracı olarak önem taşımaktadır. Enflasyona karşı bir korunma aracı olarak otomobil sahipliği, küçük orta birikimlerin plasmanı bakımından çekiciliğini arttırdıkça, artan sayıdaki motorlu aracın kent mekanı ve alt yapısı üzerindeki baskı da artmaktadır. Artan motorlu araca ve motorlu ulaşım geometresine göre sokak, cadde, meydan, kavşak boyutlanması ve düzenlenmesi, otopark ihtiyacı, yeni bir hız ve ulaşılabilirliğe göre düzenlenmiş bir kentsel yaşam projesi ortaya çıkmaktadır.

Otomobil artışı, eski dokuları hızla tahrip etmekte, kent makro-formunu değiştirmekte ve yer seçimi kararlarını etkilemektedir. Oto bayiliği bu nedenle, GAP kentlerinde, özel bir önem taşıyan bir iş kolu haline gelmiştir. Örneğin, Şanlıurfa'da sadece otomobil alım-satımı yapılan özel bir yer "oto-galericileri sitesi" bulunmaktadır. Şanlıurfa'da, kuruluş nedenlerini anlamak çok kolay olan "hayvan pazarı", "buğday pazarı" gibi özelleşmiş alış-satış yerlerinin yanında, bir de otomobil galericilerinin özel alış-satış yerlerinin bulunması, bir yandan modern yaşamın kentlere sızma biçimi göstermekte, diğer yandan ülkesel ölçekteki politikaların mekansal faktörler üzerindeki etkisinin boyutları hakkında bilgi vermektedir.

ALTYAPI YETERSİZLİKLERİNİN VE ÇEVRESEL KAYIPLARIN ÖNEMSENMEMESİ

Altyapı yetersizlikleri ve çevresel kirlenmelerin ortaya çıkışı, merkezi politikalar, vergi gelirlerinin toplanması ve kullanılması biçimiyle yerel yöntemlerin mali açıdan güçsüz ve etkisiz kalmasına neden olmakta ve böylece kentsel mekanlarda ortaya çıkan ve pahalı altyapılar ve yüksek kamusal maliyetler gerektiren kendiliğinden biçimlenmiş oluşumlara yol açmaktadır. Kentin yakın çevresindeki tarım kültürünün yok olmasının, su kaynaklarının havanın ve toprağın kirlenmesinin önlenememesinin

bir nedeni de, merkezi politikaların bütün yetersizliklerine rağmen, yerel yönetimlere, yerel inisiyatiflere pek fazla bir imkan tanımayan katı tutumlarıdır.

YASAMA KARARLARI VE MEVZUAT

GAP Bölgesinin kendi güneyine ticari olarak kapalı kalmasından, imar planlarının nasıl hazırlanması gerektiğine değin pek çok husus ülkesel ölçekteki politikalarla belirlenmektedir. Yasama kararlarının ülkesel ölçekteki sonuçları (göç dışında) oldukça zayıf olmakla birlikte, bölgesel ölçekteki ve bölge kentleri üzerindeki etkileri oldukça güçlüdür.

Mekan bakımından en önemli etki, giderek kötüleşmekte olan bir gelir dağılımıyla birlikte işsizliğin artmasından doğan bir yoksullaşmanın, altyapısıyla ve özellikle konut alanlarıyla kentin oluşmasında/biçimlenmesinde ve işletilmesinde yansıyan göstergelerle algılanabilmektedir.

ÖZEL BİR MÜDAHALE PROJESİ OLARAK GAP

Temelde de dar bir sulama ve enerji projesi olan GAP, en azından başlangıçta, toplumsal yönüyle çok az düşünülmüş, insan faktörünü göz önünde tutmak bakımından çok zayıf kalmış bir projedir. Bütün mühendislik projeleri gibi, çok sayıda insanın kaderini etkileyecek, kırsal mekânın ve kentlerin görece konumunun ve öneminin yeniden belirlenmesine yol açacak, bölge gelirinin boyutlarını, değiştirecek ve gelirin yeniden dağılımına neden olacaktır. Bütün bu ögeler, aynı zamanda mekansal içerikler taşımakta, bununla birlikte, mekan etkileri ancak çok makro düzeyde kabaca yapılmış planlama çalışmalarının ötesinde, irdelenmemektedir. Gerçi, bölgedeki pek çok kentsel yerleşim yerinin imar planı yeniden yaptırılmakta, bazı yerleşimlerin alt yapısı yeniden planlanmaktadır ama, bu çalışmalar da, teknik çalışmalar olmasının ötesine geçmeyi amaçlayan ve toplumsal-kültürel boyutları içermeyen çalışmalar olduğu için gerçekte, mekânı etkileyen ama sonuçları hesaplanamayan merkezi belirleyici faktörlerden biri olarak ele alınmalıdır.

MEDYA VE KİTLE İLETİŞİM SİSTEMİ

Ülkesel ölçekte mekânı etkileyen faktörlerden biri olan kitle iletişim sistemlerinin etkisi, gerçekte, küresel modernleşme projesinin, yayılma ve genel olarak kabul görme/benimsenme oranının artmasını hedeflemek açısından, bileşenlerinden bir olarak ortaya çıkan bir etki olarak kabul edilebilir.

Medya, modernleşme projesinin bir bileşeni olarak, tüketim normlarını etkilemekte yaşamın bazı temel objektif fonksiyonlarını (konut, ulaşım, çevre, aile, göç, vb. dahil ideolojik olarak ölçeklenmiş pek çok normun benimsenerek içselleştirmesine göre biçimlenen objektif fonksiyonu) belirlemekte ve yerel TV, radyo, gazeteleri bile

ideolojik olarak içeriden fethederek, yerel direnmenin ve yerel yaratıcılıkların kurgulanmasını güçleştirmektedir. Medya'nın standartlaşması ve düzleyen etkisi, yerel kültürü yaşatmayı veya desteklemeyi amaçlayan yerel kitle iletişim araçlarıyla dahi yaygınlaşmakta, ülkesel politikalar ve küresel ideoloji, bir yönüyle de mekan belirleyicisi olarak ortaya çıkmaktadır. Yerel kitle iletişim araçları yerel kültürleri (bu arada yerel/geleneksel kültürün ürettiği mekanları) kurmayı/desteklemeyi/yaşatmayı amaçlayan programlarda bile, bu koruma işlerini, bir yasak savar gibi, içeriksiz, ya da içeri doldurulamamış genel geçer ve operasyonel olmayan, uygulama değeri olmayan (ya da bilinmeyen) uçucu ve inandırıcı olmayı amaçlamayan bir proje olarak sunmaktadırlar.

Bu zayıf ve inançsız sunuş, gerçekte yerel/geleneksel kültürün saklanamaz yenilgisini daha da çok gözler önüne sermekte, sorunun temelindeki paradoksal nitelikte, ciddi olarak hesaplaşmaya girilmediğinden "benzersiz özelliklerin korunması projesi" sınırlayıcı, kısıtlayıcı ve statik yönüyle sergilenmektedir.

YEREL BÖLGESEL DÜZEY

Mekanın yerel/bölgesel düzeyindeki belirleyicileri, (kuşkusuz, daha üst düzeydeki belirleyicilerle ilişkilidir) bazen hiyerarşik bir biçimde, bazen de karşılıklı etkileşim içinde, yerel ölçekteki değişkenleri biçimlendirir. Bu düzeydeki değişkenlerin (ya da değişkenler kümesinin) bu bölümde sadece ikisi ele alınacak ve tartışılacaktır. Bunlar göç ve yerel sermayenin birikimidir.

GÖÇ

GAP kentleri için göç, kentsel mekanın en şiddetli sarsıntısını yaratan ve sonuçları zincirleme olarak yaşamın her alanına en fazla yayılan belirleyici öğelerinden biridir. Bölgedeki göçler, kentlerin ölçeğine göre dev boyutlardadır. Bu dev boyut, hem önüne çıkan tahrip eden/deviren, hem de alışılmıştan daha hızlı adım atan bir devirgenliği temsil etmektedir.

Göç çok hızlıdır ve kentlerin bu göç dalgasını nasıl sindirecekleri ya da göçün getirdiği koşullara kendilerini nasıl uyarlayacakları konusunda herhangi bir strateji geliştirmelerine imkan kalmadan, bu ani saldırı karşısında kentin eski kalesi düşmekte ve karşı konulamamış bir teslimiyetle, eski sistem ve mekanlar elden çıkmaktadır.

Kentin göç dalgalarıyla sarsılmaya başlamasıyla birlikte, zaten çok korunaklı (kırla ilişkisini çoktan kesmiş ve kendisini farklılaştırmış) olmayan kent kültürü, kentsel gelenekler, daha önceleri yaşanan örselenmenin üzerine, yeni depremi göğüsleyememekte ve yıkıntının altında kalmak istemeyen eski kentli sınıfların önemli bir bölümü kentlerini terk etmektedir. Gelen göç, giden göçü doğurmaktadır. Ancak giden göçle gidenler, kentin geleneksel kültürünün taşıyıcıları ya da taşıyıcısı

olabilecek gruplar olduğu için, kentler kimliksizleşmekte, kentin geleneksel imajı silikleşmekte, yok olmaya yüz tutmaktadır. Kenti terk etmeyen eski kentliler, kentin kültürünü savunmaya çalışmaktadırlar; ancak bu, mekan açısından herhangi bir sonuç verebilecek bir savunma değildir. Göç dalgası altında kalan kentlerde, eski kentliler marjinalleşmektedir. Bu marjinalleşme, hem oransal olarak küçülme, hem de dışa göç nedeniyle sayıca azalma yoluyla olmaktadır. Eski kentlilerin görece önemsizleşmesi, nicelik olarak bir ezilme, nitelik olarak da kente sahip çıkamama, sahip çıkmak isteseler bile, böyle büyük sayılarla bir organizasyonu nasıl gerçekleştireceklerini bilememe gibi, sonuçlar yaratmaktadır.

Bu marjinalleşme, ideolojik olarak da kendini kabul ettirmektedir. Hemşehrilik fikri duygusu, modernleşme/küreselleşme gelişmeleri karşısında medyanın da etkisiyle yenik düşmekte, bütün yaşatma çabalarına/derneklerine/kurumlarına rağmen, eski kentin geleneği (geleneksel ideolojisi) yenik düşmekte ve "out" ya da yitmiş, tanışılmadan "altta kalmış" kategorisine girmektedir.

Kentlere gelen göçün bir kısmı kararsız göçtür. Göçün bu bölümünü, fırsat avcısı/fırsat kollayan gruplar oluşturmaktadır. Bu gruplar, ülkesel bir alanda yüzmeye başlayan ve fırsatların nerede daha elverişli olmaya başladığını düşünüyorsa, oraya doğru akan bir eğilim içindedirler. Her yere gidebilmeye, her şeyi, her an bırakabilmeye hazırdırlar ve kendi enformasyon ağları ile, olası fırsatları sürekli değerlendirirler. Kalıcı/kazanımlar çıkarlar elde edemedikleri kentler, onları bağlamaz. Yüzen bu kitleler, köksüz kalmayı, herhangi bir yerde kalıcı çıkarlar (ya da umutlar) yoksa kök salmamayı tercih ederler.

Fırsat avcılarının yarattığı bu tür yüzen/kararsız göç, kentler için çok tahrip edicidir. Bu tür bir fırsat stratejisi izleyen gruplar, gecekondular satın almış veya yapmış olsa da, bu onun için kalıcı bir bağ olmayabilir. Gecekondular-konut da, her an paraya çevrilebilir bir kıymetli kağıt veya banka hesabı gibi, bir tasarruf/yatırım aracı olarak değerlendirilmektedir. Bu "tasarruf-gecekondular" ya da "para-konut" bakış açısının mekan bakımından sonucu özensizlik, bakımsızlık, tamamlanmamışlıktır. Kalıcı göçün yarattığı gecekondular çevrelerinden çok belirgin biçimde ayrılır, bu gecekondular çevresi/konutlar. Yüzen göç nüfusu, kenti yüklemekte, kirletmekte, yetersizleştirmekte, buna karşılık kente hiçbir şey vermemektedir. Geçiciliğin oluşturduğu bu ideolojik ortam, uzun vadeli kentsel politikaların geliştirilmesini güçleştirmektedir. İmkanları zaten çok sınırlı olan belediyeler de, bu ortamdan yararlanarak, sadece kısa vadeli/güncel çözümlerle yetinme alışkanlığı edinmektedirler.

Kentlere gelmiş ve yığılmakta olan bu nüfusun istihdam açısından, kendilerine açık olan, ulaşabildikleri, yapabildikleri iş imkanları da, geçiciliği/kararsızlığı desteklemede, kolaylaştırmaktadır. Enformel sektör işleri, seyyar satıcılık, geçici işler, inşaat işleri, yerel standartlı işler, hayvancılık/malçılık türü işler, her an terk edilebilir

ya da başka bir kente taşınabilir nitelikte ki ekonomik faaliyetlerdir. Sürekli işler, garantili işler, yani belirli bir standardı olan, belli bir beceri/bilgi gerektiren işler, bu kararsız nüfusu bağlayıcı olabilir. Ancak GAP kentleri gibi, girdap içindeki kentler, bu nitelikteki işlerden çok fazla sayıda sunmak imkânına sahip değildir. Bu tür bir istihdamı ne kadar çok sunabilirse, kent o kadar çok örgütlenmiş bir kent demektir. Ancak ne GAP kentlerinin örgütlenmeye zamanı, vardır, ne de bu grupların gelecek kuşaklarını eğiterek/beceri kazandırarak kalıcı işlere hazırlamak imkânı vardır. Kentlerde bu tür kalıcı işlerin sunumunu artıracak olan faktör yerel sermaye birikiminin/dışarıdan çekilecek sermayenin/devletin yapacağı yatırımlara, yeni ve kalıcı istihdam imkanlarının yaratılmasıdır.

KENTLERDE YEREL SERMAYENİN BİRİKİMİ

GAP kentleri, tarihsel geçmişli olan görmüş-geçirmiş, kendine özgü kültürel birikimi olan, bunu mekanlarına yansıtabilen kentlerdir. Bu kentlerde de tarihin her döneminde bir sermaye birikimi oluşturmuş ve kentin prestij yapıları, kentin merkez mekanları, yer yer eski mahalle dokuları, bu birikimin ölçüğünü yansıtmaktadır. Birikimi, bu mekansal izdüşümüyle ve yerel olarak belirlenen ölçütlerle değerlendirmek bile birikimin çok büyük boyutlarda olmadığını, buna rağmen, belli bir beğeniyle/incelik ve zerafetle yoğrulmuş bir kültüre (Mardin, Urfa, Antep, Diyarbakır gibi kentler) dayanarak yaratıldığını göstermektedir. Bu sermayenin birikimi temelinde, tarım topraklarından sağlanan ranta, ticaretten elde edilen kara ve belki zanaat üretimlerinden elde edilen gelire dayanmaktadır.

Bu mutevazi birikime dayanan kentli sınıf, "aristokrasi", kent kültürünün bir parçasını yansıtan mimari öğeleri, konutları, mahalleri, çarşıları ve kamusal (özellikle dini) binaları üretebiliyordu. Şimdi ise artık, yerel/bölgesel pazar için üretmekle belli bir birikimi sağlamak mümkün olmadığından, tarım elde edilen rantlar daha büyük kentlere aktığından, ticaret karları da, yine daha çok büyük kentlere doğru yönelen bir sisteme dayandığından, bu kentlerde yerel bir sermaye birikimi sağlamak, böyle bir birikimi sağlansa da onu "bu kentte" rasyonel bir yatırıma dönüştürmek oldukça güçtür (Bu güçlüğü kısmen aşabilen tek kent Gaziantep'tir. Diyarbakır ve Şanlıurfa ise henüz bu modeli gözlemlemektedir).

Ulusal pazara yönelik üretim yapmak bile, uluslar arası standardı gerektirdiğinden, bu teknolojilerin satın alınması, böyle bir pazarın rekabetçi koşullarına dayanabilecek ölçekteki üretimin ve işin örgütlenmesi, yöneltmesi gerekmektedir. Sadece yerel pazar, dar sınırlı bir hinterland için üretim yapmak, eskiden gerekli yeterli koşulu oluşturmaktayken, artık yeterli koşulu bile oluşturmamakta ve bu tür üretim marjinalleşmektedir. Marjinalleşme, yani standart dışı üretim, ikinci sınıf pazarlar için üretim, düşük getiri/kar getirmekte, dolayısıyla birikim yapabilmek imkânı olmamaktadır. Bu tür üretim, emeğe de düşük ücret sunabilmektedir. Üretimin

marjinalleşmesinin mekansal sonuçları, kentlerde, kötü konutların, kötü çevrenin, düşük kaliteli altyapının ve kötü sağlık koşullarının ortaya çıkmasıdır. Eskiden elde edilebilen sınırlı birikimin oluşturduğu görgülü/ölçülü/zarif mekansal dokunun, kamusal yapıların (cami, çarşı, han, hamam vb.) artık böyle bir marjinal üretimle desteklemesine imkan kalmamıştır.

Pazarın büyümesine, yapısının ve yerinin değişmesine, talep esnekliğinin artmasına ve koşullara uygun üretim yapmaya elverişli sermaye (önce Gaziantep'te 1950'lerden sonra) teknoloji satın almaya, yani makinalı üretime geçmek zorunda kaldı. Makinanın girişi de, bir kenti aynı göç gibi, büyük bir sarsıntıya uğratan ve zincirleme sonuçları olan mekanı da yeniden biçimlendiren bir süreçtir. Makinanın gerektirdiği sermayenin birikimi ile başlayan, üretim girdisinin ve çıktısının boyutlarıyla, pazarda aldığı pay ve pazarda belirlediği norm ile devam eden ve yarattığı istihdam miktarı, işgücünün uyması gereken koşullar, gelirin yeniden dağılması gibi faktörlerle birlikte ele alınan total etki, bütün kenti mekansal olarak da eskinin üzerinde yeniden kurar. Yani makina, mekansal olarak bir fabrika binasından ve yeni alt yapıdan ibaret bir etki değildir. Bir yandan, konut alanlarını/konut dokusunu, bütün alt yapıyı, diğer üretim alanlarını çevresel koşulları etkilerken, bir yandan da insanların ilişkilerini, düşünme biçimlerini, kentin yaşama hızını, uzaklık kavramını, kısaca ideolojik yapıyı da etkiler. İşbölümü, sadece insanlara, insanlar arasındaki ilişkiyi değil, mekanı da etkilemekte ve bir yandan makinalı üretime katılan grupları sınıflarına göre ayırırken, bir yandan da, makinalı üretime girmeyen ya da düşük teknoloji ile makinalı üretim yapanları da ayırtırmakta, marjinalleştirmekte ve GAP Bölgesi'ndeki bir çok zanaat üretiminde olduğu gibi, yok oluşa sürüklemektedir. Eski insanlar, eski ilişkiler ve bu ilişkilerin kendine göre ölçeklendirerek kurduğu mekanlar, makinalı üretimin yeni ölçeğine, yeni hızına ve yeni alt yapısına göre, eski dokuların içinden, onları dönüştürerek ve yok ederek ortaya çıkmaktadır.

SONUÇ

Kültürel değişim mekan açısından yorumlanması, görüldüğü gibi, kentin bütün yaşamının, bölgesel, ülkesel, küresel ölçekteki etkileri de gözeterek yorumlanmasını gerektirmektedir. Bu ise, en az kent kadar karmaşık, çok boyutlu ve idari müdahalelerle yeniden biçimlendirilmesi güç bir sürece işaret etmekte, planlamayı neredeyse imkansızlaştırmaktadır.

GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİNİN DEPREMSELLİĞİ VE TARİHİ KÜLTÜR YAPILARININ KORUNMASI

Prof. Dr. K. Erçin KASAPOĞLU*

ÖZET

Doğu Akdeniz Bölgesi'nde yapılan sismo-tektonik çalışmalardan elde edilen jeofizik ve jeolojik veriler, bölgede yer kabuğunun üç önemli parçasını oluşturan Afrika, Arap ve Avrasya plakalarının çarpışması ile, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde kuzey-güney yönlü bir sıkışma rejiminin egemen olduğunu ortaya koymuştur. Bu sıkışmanın bir sonucu olarak Arap plakası ile Anadolu plakası sınırında oluşan "Güneydoğu Anadolu Bindirme Kuşağı", bölgedeki büyük ve önemli depremlerin ana kaynağını oluşturmaktadır.

Bu bölgede oldukça sık aralıklarla oluşan depremler, neden oldukları sosyo-ekonomik kayıpların yanı sıra, bölgenin tarih öncesi uygarlıklardan miras kalan çok önemli kültür varlıklarının korunmasını da olumsuz yönde etkilemektedir. Bölgedeki söz konusu kültür varlıklarının korunması, yaşatılması ve tanıtılması çalışmaları kapsamında bölgenin deprem özelliklerinin de bilimsel yöntemlerle irdelenmesi, bölgede gelecekte oluşacak depremlerin neden olabileceği zararların önlenmesi ya da azaltılması açısından büyük önem taşımaktadır.

Bu çalışmada, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin sismo-tektonik özellikleri, depremselliği ve olası depremlerin bölgenin sosyo-ekonomik ve kültürel yapısı üzerindeki etkileri, analitik modeller üzerinde irdelenerek, bölgedeki tarihi kültür yapılarının korunması, yaşatılması ve tanıtılması çalışmalarına katkıda bulunulmaya çalışılmıştır.

Sonuç olarak, bölgedeki kuzey-güney yönlü sıkışma eksenine paralel olarak gelişen bindirme faylarının yanı sıra, bu eksene diyagonal olarak gelişen irili-ufaklı, doğrultu-atımlı faylanmalar boyunca oluşan blok kaçışları ile, bölgede aynı zamanda şiddetli

* Prof. Dr. K. Erçin KASAPOĞLU, Hacettepe Üniversitesi, Jeoloji Mühendisliği Bölümü, 06532 Beytepe-ANKARA

blok-içi deformasyonların da olduğu; ve tüm bunların, bölgedeki güncel ve tarihi yapıların duraylılığını olumsuz yönde etkilediği anlaşılmıştır. Bu nedenle, özellikle bölgenin kültür varlıklarını oluşturan tarihi yapıların deprem mühendisliği açısından gözden geçirilerek, gerekli mühendislik önlemlerinin bir an önce alınması zorunluluğu vardır.

GİRİŞ

Türkiye, ekonomik alanda güçlü olabilmek ve kalkınabilmek için tercihini yapmış; bir taraftan tarım sektöründeki faaliyetlerini geliştirirken, diğer taraftan da bir sanayi ülkesi olma istemini gerçekleştirmeye yönelmiştir. Tarımsal üretimi arttırabilmek, birim alanda verimin yükseltilmesi ile; sanayileşmek ise, başta enerji olmak üzere, hammaddeyi, teknolojiyi, yatırımı, ve finansmanı gerektiren bir bütünü ortaya çıkardığı sorunların akılcı plan ve programlar çerçevesinde çözümü ile olanaklıdır. Güneydoğu Anadolu Projesi, bu hedefler göz önünde tutularak planlanmış ve başarı ile yürütülmektedir.

Fırat ve Dicle nehirlerinin aşağı kesimleri ile bunların arasında uzanan eski Mezopotamya ovalarının yukarı kesimlerini kapsayan Güneydoğu Anadolu Projesi, yaklaşık 75 000 km²lik bir alana yayılmaktadır. Bu projenin tamamlanması ile bölgedeki yaklaşık 2 milyon hektarlık bir alan sulanabilecek; ve kurulu gücü yaklaşık 8 MW olan hidroelektrik santrallerle, yine yaklaşık 25 milyar kwh enerji üretilecektir. Ancak, tüm bu büyük yatırımlar yapılırken ve Türkiye'nin tüm umudu ve geleceği bu bölgeye bağlanırken; aynı zamanda Türkiye'nin en zengin tarihi kültür değerlerinin bulunduğu bu bölgenin, Türkiye'nin aktif deprem bölgelerinden biri olduğu gerçeği hiçbir zaman gözardı edilmemelidir.

Bu çalışmada, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin deprem özelliklerinin (*Depremselliğinin*) bilimsel yöntemlerle irdelenmesi; bölgenin tarih öncesi uygarlıklardan miras kalan çok önemli kültür varlıklarının bölgede oluşabilecek olası depremlerden etkilenme durumlarının incelenmesi; ve deprem mühendisliği açısından alınabilecek önlemlerle, söz konusu tarihi kültür varlıklarının korunması ve yaşatılması çalışmalarına katkıda bulunulması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda; önce Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin sismo-tektonik özellikleri, bölgenin deprem potansiyeli, olası depremlerin bölgenin sosyo-ekonomik ve kültürel yapısı üzerindeki etkileri tartışılmış; daha sonra da, bölgenin kültür varlıklarını oluşturan tarihi yapıların depremlerden korunması için alınması gereken önlemler önerilmiştir.

BÖLGENİN SİSMO-TEKTONİK ÖZELLİKLERİ

Güneydoğu Anadolu Bölgesi, kuzeyde "Kuzeydoğu Anadolu Plakası" ile güneyde "Arap Plakası" arasında sıkışmış bir "Bindirme Zonu"dur (Şekil 1). Bu zon boyunca yaklaşık 3 cm./yıllık bir hızla kuzeye doğru hareket eden Arap plakası, Kuzey Anadolu ve Anadolu plakalarının altına dalarken; bölgede, değişik büyüklüklerde fakat sığ odaklı (< 20 km) pek çok depreme neden olur (Şekil 2).

Bölgedeki iki önemli sismo-tektonik yapı, "Güneydoğu Anadolu Bindirme Kuşağı" ile hemen onun kuzeyinde yer alan ve Arap Plakası ile Anadolu Plakası arasındaki sınırı oluşturan "Doğu Anadolu Fayı"dır. Her iki sismo-tektonik yapı da, Arap Plakasının kuzeye hareketi ve Güneydoğu Anadolu yöresinde Anadolu'ya bindirmesi sonucu gelişen sıkışma rejiminin ürünleridir. Bölgedeki plakaların bağıl hareketi sonucu gelişen kuzey-güney yönlü sıkışma, bir taraftan bindirme kuşağı boyunca gelişen kıvrımlanma ve bindirmelerle kıtasal kabuğun deformasyonuna neden olurken; diğer taraftan, Anadolu Plakası'nın sağ yönlü "Kuzey Anadolu Fayı" ve sol yönlü "Doğu Anadolu Fayı" boyunca batıya doğru hareketine neden olmaktadır. Bölgede birliken deformasyon enerjisi, büyük ölçüde bu iki sismo-tektonik yapı üzerinde gelişen depremlerle açığa çıkmaktadır. Sonuç olarak, bu iki sismo-tektonik yapı, Kuzey Anadolu Fayı Deprem Kuşağı ile karşılaştırılabilecek derecede, oldukça aktif bir deprem kuşağı içinde yer almakta ve etkin bir deprem kaynağı oluşturmaktadır.

DEPREMLERİN YAPILAR ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Deprem kuvvetlerinin yapılar üzerinde etkin olan, "düşey" ve "yatay" olmak üzere, iki bileşeni vardır. Düşey bileşen, yapının düşey yönde yükselip alçalmasına; yatay bileşen ise, yatay yönde deformasyonuna ve devrilmesine neden olur. Yapılar üzerinde daha çok etkin olan ve yıkıma neden olan düşey bileşendir (Şekil 3).

Yapılar üzerinde üç tür sismik etki söz konusudur:

1. Düşük şiddette ve kısa periyotlu depremlerde, yapı elemanlarında zararlı, yıkıcı titreşimlerin oluşması;
2. Büyük şiddetteki depremlerde, yapının belirli elemanlarında oluşabilecek "doğrusal olmayan" (*non-linear*) deformasyonlara karşın yapının tümünün "Doğrusal" (*linear*) davranması;
3. Çok büyük şiddetteki depremlerde, yapının belirli elemanlarında oluşabilecek yerel kırılma ve yenilmelerle zaten zayıflamış olan yapının bir sonraki küçük şiddetteki bir depremde yıkılması.

TARİHİ KÜLTÜR YAPILARININ DEPREME KARŞI KORUNABİLMESİ İÇİN YAPILMASI GEREKEN ÇALIŞMALAR

Geçmişteki deneyimler göstermiştir ki, önemli tarihi yapılar, yalnızca depreme karşı dayanıklı inşa edilmemiş olmaları nedeni ile değil, aynı zamanda, "yetersiz bakım ve onarım" ve "zamanın yıkıcı etkisi" ile de depreme dayanıksız hale gelebilmektedir.

Bu bağlamda, yapıların yalnızca deprem kuvvetlerine karşı dayanıklılığı değil; aynı zamanda, bu kuvvetler karşısında "deforme olabilme" (*esneklik*) kabiliyetleri de büyük önem taşımaktadır.

Tarihi kültür yapılarının depreme karşı korunabilmesi için yapılması gereken çalışmalar iki aşamalıdır. Birinci aşama, "mevcut yapının incelenmesi" (Şekil 4); ikinci aşama ise, "mevcut yapısal sistemin güçlendirilmesi" (Şekil 5) çalışmalarıdır.

Mevcut duvarların Demirli Beton (D/B) Çeket ile güçlendirilmesi; ve yeni bir D/B döşemenin mevcut duvar ve tavana bağlantı biçimi Şekil 6'da gösterilmiştir.

SONUÇ

Sonuç olarak, Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Türkiye'nin deprem açısından aktif bir bölgedir. Bölgedeki kuzey-güney yönlü sıkışma eksenine paralel olarak gelişen bindirme faylarının yanı sıra, bu eksene diyagonal olarak gelişen irili-ufaklı doğrultu-atımlı faylanmalar boyunca oluşan blok kaçışları ile, bölgede aynı zamanda blok-içi deformasyonların da olduğu; ve tüm bunların, bölgedeki güncel ve tarihi yapıların duraylılığını olumsuz yönde etkilediği anlaşılmıştır. Bu nedenle, özellikle bölgenin kültür varlıklarını oluşturan tarihi yapıların deprem mühendisliği açısından gözden geçirilerek, gerekli mühendislik önlemlerinin bir an önce alınması zorunluluğu vardır. Bu bağlamda,

1. Bölgenin depremselliğinin, amaca yönelik bilimsel çalışmalarla, ayrıntılı bir biçimde belirlenmesi,
2. Bu amaçla, bölgede hassas bir sismik ağı oluşturulması,
3. Bölgedeki tarihi kültür yapılarının ve bunların zeminlerinin hakim salınım periyotlarının ve titreşim frekanslarının ölçülmesi; ve bu ölçümlerin, belirli periyotlarla yinelenmesi ve kontrol edilmesi,
4. Söz konusu yapıların depreme dayanıklılıklarının belirlenmesi,
5. Depremde yıkılma riski olan yapıların acilen onanması ve depreme dayanıklı hale getirilmesi,

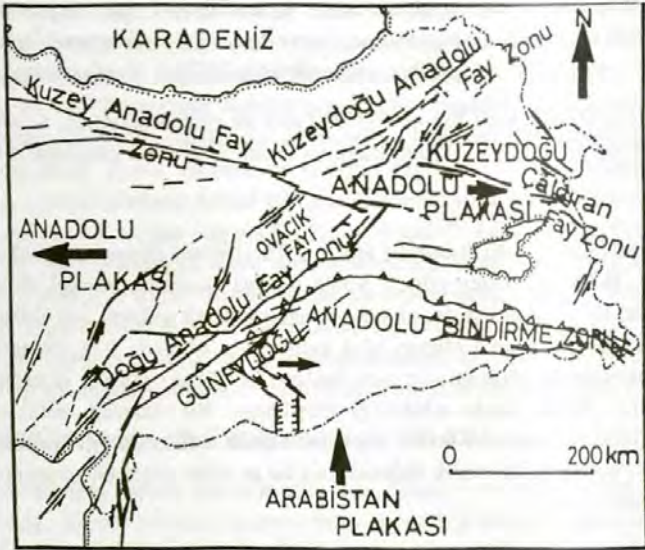
Ayrıca, bölgedeki çok değerli tarihi kültür yapılarının depreme karşı sigortalınması da düşünülmelidir.

KAYNAKLAR

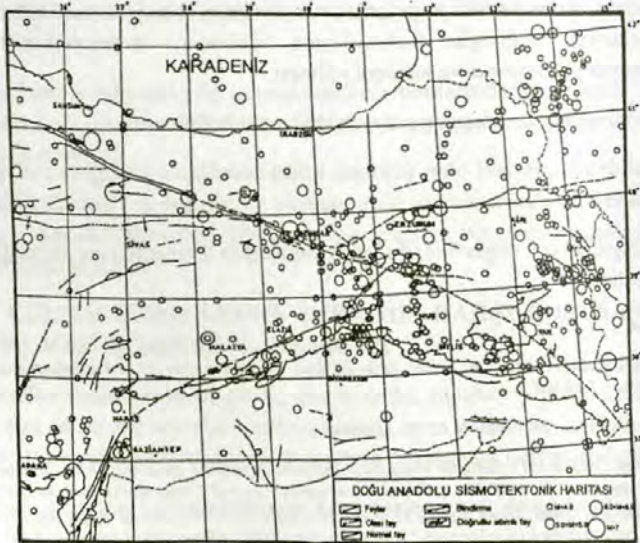
Barka, A.A. and Cadinsky -Cade., K., 1988, Strike-slip fault geometry in Turkey and its influence on earthquake activity: *Tectonics*, 7, 663-684.

Erdik, M.Ö. and Marthur, S.K., 1980 M.E.T.U. Report No: 4.

Velkov, M., 1986, Concept and criteria for repair and strengthening of historic structures considering load bearing and deformability capacity: *Proc. of Middle East and Mediterranean Regional Conference on Earthmen and Low-strength Masonry Buildings in Selsmic Areas, August 31-September 6, 1986, M.E.T.U., Ankara, Türkiye.* 361-377.

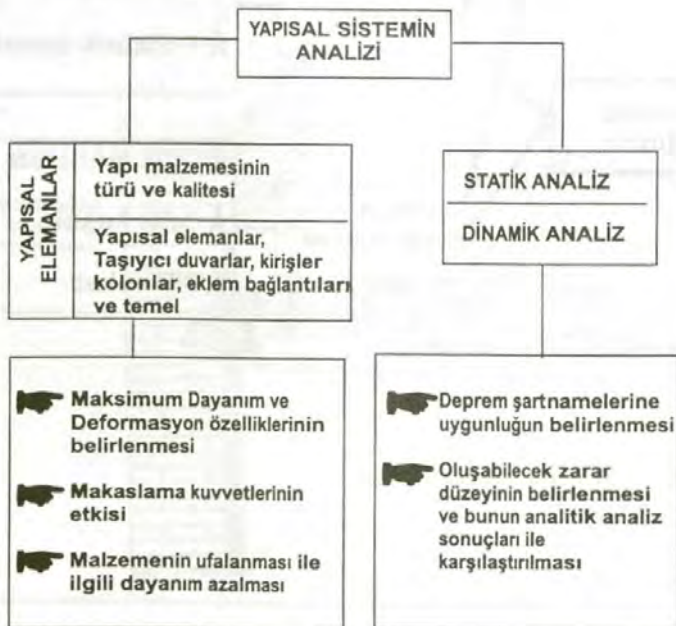
Şekil 1 : Doğu Anadolu'nun sismo-tektonik birimleri (Barka and Cadinsky-Cade, 1988 den)

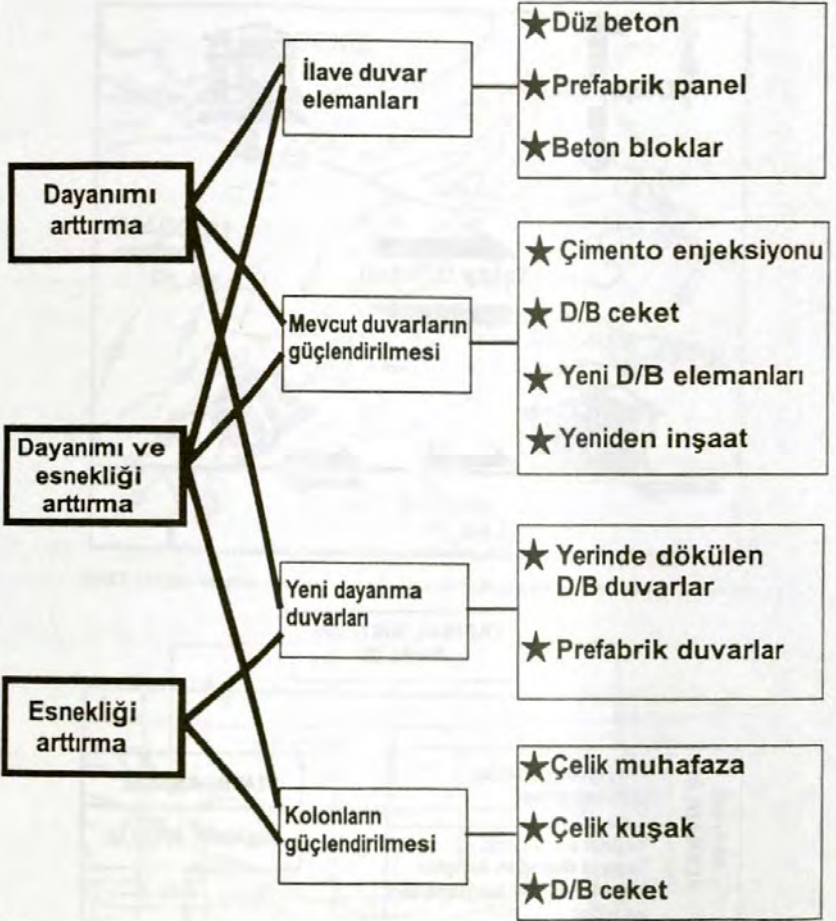
Şekil 2 : Doğu Anadolu'daki deprem episantrlarının dağılımı (Erdik and Mathur, 1980'den)

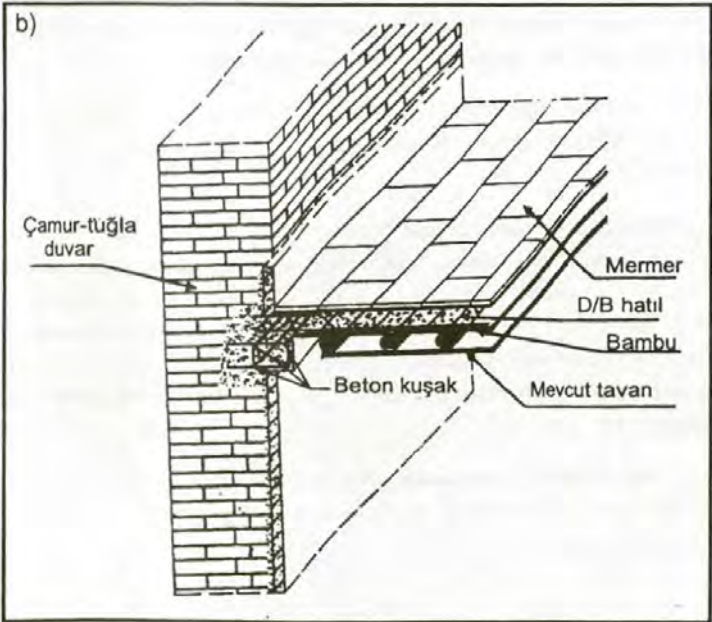
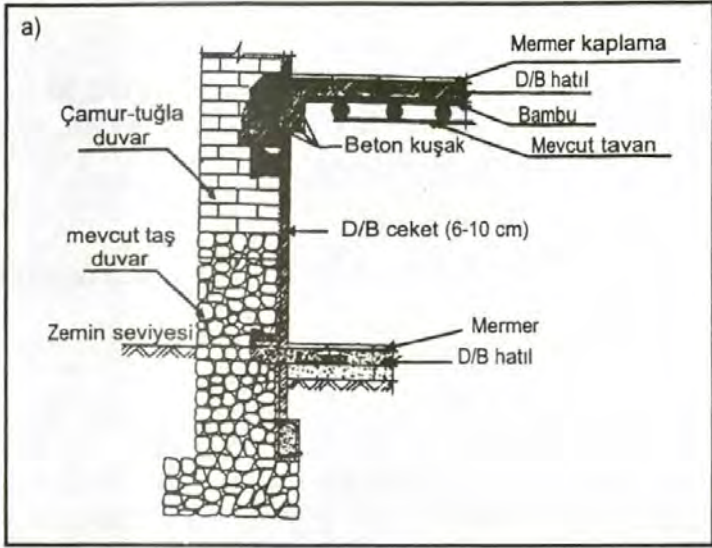
Şekil 3 : Deprem'in düşey ve yatay bileşenlerinin yapı üzerindeki etkisi

Şekil 4 : Bir yapının dayanıklılığının incelenmesi.

Şekil 5 : Bir yapının depreme karşı güçlendirilmesi.

Şekil 6 : a) Mevcut duvarların Demirli Beton (D/B) Ceket ile güçlendirilmesi
b) Yeni bir D/B döşemenin mevcut duvar ve tavana bağlantı biçimi

YÖREYE ÖZGÜ İNSAN/ÇEVRE İLİŞKİLERİ BAĞLAMINDA BÜTÜNCÜL BİR KORUMA PLANLAMASI KONUSUNDA GÖRÜŞLER

Öğr. Gör. Fuat GÖKÇE*

Sayın Başkan, Sayın İzleyenler;

Geçmişten kalan anıların korunması arzusu ve bu yolda gösterilen çabalar insanoğlunun yeryüzündeki yaşam macerası kadar eskidir. Tarih boyunca bu konuda izlenen gelişmelerin incelenmesi ne bu tebliğin amacıdır ne de zaten bu süre içinde incelenebilecek kadar küçük bir konudur. Ancak şunun altını çizmemiz gerekir ki insanoğlu her zaman önemli gördüğü, saygı duyduğu anılarına değer vermiş, onları korumaya ve kendinden sonraki nesillere aktarmaya çalışmıştır.

Toplumsal hafızanın oluşmasına yardımcı olan bu ihtiyaç, şüphesiz ki kültür sürekliliğini sağlayan ve belki de insanlığın gelişmesine ortam yaratan en temel girdilerden biridir.

19. yüzyıldan itibaren başlayan çağdaş anlamdaki koruma çalışmaları "seçkin anıtsal yapıların" ve "sanat değeri yüksek" taşınır eserlerin korunması kapsamında başlamış ve zaman içinde bu kapsam genişleyerek tarihsel ya da sanatsal açıdan değerli görülen alanların da korunması gibi bir içerik kazanmıştır. Günümüzde ise koruma konusu daha da genişleyerek "modern insanın" hızla ve acımasızca yok ettiği ya da yok olma tehlikesi ile karşı karşıya bıraktığı her türlü doğal ve fiziksel öğeyi içine alan geniş bir içerik kazanmıştır.

Genişleyen bu içerik ve tanımlanan yeni hedefler şüphesiz koruma konusunda yapılacak planlama çalışmalarında da yeni yaklaşımların ya da tekniklerin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

* Öğr.Gör. Fuat GÖKÇE, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, ANKARA

Konuşmamda amacım, ülkemizde koruma konusunda tanımlanmış olan içeriği tartışmak ve daha çağdaş bir içerik kazandırılması konusundaki görüşlerimi sizlerle paylaşmak olacaktır.

Bilindiği gibi ülkemizde Doğal ve Kültürel Varlıkların korunması konusunda yasal ve yönetsel düzenlemeleri yapan, uygulamayı yönlendiren ve kontrol eden en etkin kuruluş Kültür Bakanlığı ve ona bağlı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Genel Müdürlüğü ile Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurullarıdır. Özellikle Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu koruma konusundaki ilkeleri saptaması, bölge kurulları ise uygulamayı kontrol etmesi ve yönlendirmesi açısından en etkin kuruluşlardır. Yüksek Kurulun oluşmasında diğer devlet kurumlarının temsilcileri olan bürokratlar dışında genellikle kent plancıları, mimarlar, sanat tarihçileri ve arkeologlar yer almaktadırlar. Bölge Kurullarının oluşmasında ise yine kent plancıları, mimarlar, sanat tarihçileri ve arkeologlar yer alırlar. Bu oluşumlardan kolayca anlaşabileceği gibi koruma konusunda ülkemizdeki politikayı ve uygulamayı yönlendirmek üzere oluşturulan kurullardaki bilgi birikimi büyük oranda "eski eserler" konusunda uzman olan biraz da bugünkü "modern yaşam çevrelerini" şekillendiren disiplinlerden oluşmaktadır. Yani uzmanlık ya da yetkinlik sadece geçmiş ya da bugünkü insan yapısı fiziksel çevreler konularında sınırlıdır. Peki korunması gerekli "Kültür Varlıkları" sadece bu kapsamda ele alınabilir mi?... Hele bir de "Tabiat Varlıkları" söz konusu olduğunda bu kompozisyon ne kadar yeterlidir ya da yetkin olabilecektir?..

Kültür Bakanlığı tarafından yayınlanan "Koruma Amaçlı İmar Planlarının Düzenlenmesi ile İlgili Teknik Şartname" ise koruma konusunun resmi anlamda içeriğini ve hedeflerini koyması ve bu hedeflerin koruma planlarında nasıl ele alınması ve gerçekleştirilmesi gerektiğini göstermesi açısından önemlidir.

Şartnamenin giriş bölümünde söz konusu dokümanın gerek ülkemizde gerekse Avrupa ülkelerinde üretilen korumaya yönelik planlama deneyimlerinden yararlanılarak üretildiği vurgulanmış, ayrıca ülkemizdeki çok zengin bir içerik ve yöresel farklılıklardan kaynaklanan çok değişik nitelikler gösteren kültür varlıklarının ya da koruma alanlarının tümüne tek bir plan üretim şablonunun uygulanmasının olası olmadığı vurgulanarak, söz konusu teknik şartnamenin konunun ana hatlarını belirleyen yönlendirici bir nitelik taşıdığı, yörenin niteliğine göre, değişiklikler yapılabileceği belirtilmiştir.

Giriş bölümünde vurgulanan bu durum gerçekten de ülkemiz gibi çok derin geçmişin çok farklı kültürel ilişkiler ve ortamlar sonucu ürettiği kültür varlıklarının birbirlerinden çok farklı bütünler içinde algılanması, tanınması, değerlendirilmesi ve müdahale görmesi gerektiğini vurgulaması açısından son derece önemlidir.

Şartnamenin diğer bölümlerinde genellikle plan hazırlanmasında uyulması gereken teknik detaylar verilmektedir. Ancak bazı bölümlerde çok ilginç ve önemli bazı

hususlar vurgulanmaktadır. Örneğin amaç bölümünde "çeşitli niteliklerdeki sit alanlarının doğal ve kültürel değerlerinin devamlılığını sağlayarak, toplumun kültürel ve doğal mirasa saygısının bilinçli bir şekilde yaşatılması ve çağdaş yaşamla bütünleştirilmesini sağlamak"tan söz edilmektedir. Hedef ve ilkeler bölümünde "Koruma Amaçlı İmar Planı" olgusunun sadece fiziksel boyutu değil, sosyal ve kültürel boyutları da içermesi gerektiği, yöre halkının sosyal ve kültürel problemlerinin çözümüne yardımcı olması gerektiği vurgulanmakta, dengeli ve bütünleşmiş koruma esasları dahilinde bir uyum ve koruma-kullanma dengesinin saptanması ve kültür varlıklarının belde yaşamına en geniş ölçüde katılması için gereken çalışmaların yapılması gerektiği belirtilmektedir. Yine aynı bölümde planlanan alanda yaşayan insanların birbirleri ile ve çevreleri ile sosyal ve kültürel etkileşimini olumlu yönde geliştirecek, yöre halkının geleneksel yapısına uyacak, çevreye yabancılaşmasını önleyecek çevre koşullarının yaratılması gerekliliği vurgulanmakta, tarihsel ve mimari değerlerle, geleneklerin günlük yaşamda yöre insanı ile bütünleşeceği, tarihsel ve mimari sürekliliği bozmayan yeni yapılarla çağdaş gereksinimlerin karşılanabileceği kentsel mekanların oluşturulmasının gerekliliği belirtilmektedir.

Özetle, şartname sadece "Taşınmaz Kültür Varlıklarının" saptanması, değerlendirilmesi ve koruma yollarının önerilmesi yerine onların fiziksel çevrenin her türlü ögesi ile birlikte bir bütün olarak ele alınması ve en önemlisi de korumanın sadece fiziksel bir düzenleme boyutunun çok ötesinde, o yörede yaşayan insan ile sosyal ve kültürel açıdan bütünleştirilmesi gerektiğini ortaya koyarak, insana yabancılaşmayan çevre ya da çevreye yabancılaşmayan insanın korumanın, dengeli gelişmenin veya değişimin en temel unsuru olduğunu vurgulamaktadır.

Gerçekten de son derece ilginç ve çağdaş yaklaşımlara uygun olan bu hedefler maalesef planlama sürecinin ve yapılması gerekli çalışmalarını anlatıldığı bölümlerde yansımamıştır.

Dolayısıyla bu hedeflerin nasıl, hangi yöntemlerle gerçekleştirileceği belirtilmemiştir.

Ülkemizdeki koruma pratiği incelendiğinde ise konunun büyük oranda sadece tek yapıların ya da sit alanlarının korunması kapsamında ele alındığı açıkça görülmektedir. Özellikle kentsel sit alanları için hazırlanan koruma planlarında korunacak yapıların tescil edildiği, bazen bunlara yapılacak fiziksel müdahalelerin belirtildiği, geri kalan alanlarda ise geleneksel yapılarla biçimsel açıdan uyumlu olacağı varsayılan bir düzende imara açılacak bölge ya da parsellerdeki imar faaliyetlerinin düzenlendiği görülmektedir. Bu tür yaklaşımlarla hazırlanan koruma planları koruma kurulları tarafından onaylanmakta ve uygulamaya geçirilmektedir.

Söz konusu planların ortak özellikleri şöyle sıralanabilir;

1. Planlanan sit alanının yeni fiziksel düzenini içerirler,

2. Değerlendirmeler ve öneriler genellikle planlanan alanın keskin değer ve problemlerinden kaynaklanır, o kültür varlığını ortaya çıkaran kültür coğrafyası içindeki verileri ve o bütün içindeki değerlendirmeleti içermeyiz. Bu nitelikleri de parçacıdır.
3. Planlar genellikle planlanan alandaki kültür ürünlerini taşıyıcı ve sadece üreticisi, koruyucusu, butunleyicisi ve ayrılmaz bir parçası olarak yöre insanını kullanmaz ve değerlendirmez, hatta bazen ona rağmen korumayı gerçekleştirmeye çalışır. Bu nedenle yasaklayıcı ve engelleyici bir niteliğe sahiptir.
4. Planlar genellikle subjektif yargılara dayalı biçimsel değerlendirmelerle planlanır kendi değer sistemine ya da o zamanki moda olan biçimsel değerler sistemine bağlı, estetik kaygıların belirleyici olduğu biçimsel bir niteliğe sahiptir.
5. Planlar genellikle sit alanına rağmen "imar" faaliyetlerinin esası hale getiren kültür değerlerinin varlığını kabul etmesine rağmen onları yeni bir dünyada moda gibi algılanmasını sağlayacak düzenlemelere ya da niteliğe sahiptir.
6. Tüm bu nitelikleri ile koruma planları kültür sürekliliğini ve bu sürekliliğini kullanılması durumunda ortaya çıkabilecek olanakları kullanmayan "kültür varlığı"ni sadece nostaljik bir içerikle biçimsel öğeler olarak ele alan kültür varlığını "eski eser" olarak algılayan, kültürü oluşturan diğer tüm öğeleri gözde olarak kullanmayan ve en önemlisi yaşayan yöre insanını kültürün bir parçası olarak varsaymayan bir niteliğe sahiptir.

Ülkemizde koruma konusunda her zaman ortaya konan ve hemen herkesin fikri birliği içinde olduğu başarısızlığın bir nedeni de ekonomik olanaksızlıklar kadar yukarıda sayılan olumsuzluklar olabilir mi?

Yukarıdaki iki sorunun da cevabı evettir.

Peki daha olumlu bir çözüm için gereken temel yaklaşım ne olmalıdır?

1. Koruma, ilk aşamada, korunacak değerlerin doğru saptanması ve değerlendirilmesini gerektirmektedir. Herhangi bir kültür varlığına değer atfedilebilmesi onu üreten kültürün her türlü öğesi ile bir bütün olarak tanınmasına bağlıdır. Bu nedenle ülkemizdeki kültür coğrafyalarının tespiti, bu kültürlerin zaman içindeki gelişim ve etkileşimleri, bugüne kadar gelebilmiş ürünleri ve hala yaşamakta olan bölümleri saptanmalı, değerlendirilmeli ve buna bağlı olarak objektif, biçimsel değerlendirmelerden uzak bir değer ölçütü sisteminin geliştirilmesi gerekmektedir.

2. Koruma, yapı ya da yapı gruplarının korunması kapsamının ötesinde, geçmişten kalan ve günümüzde de şu ve bu biçimde yansımaları bulan her türlü kültür ögesini bir bütün olarak içine alan bir içeriğe sahip olmalıdır.
3. Koruma, geçmiş veya günümüz insanının şekillendirdiği fiziksel çevre kadar, onun yok ettiği veya yok etmek üzere olduğu doğal çevreyi de her türlü ögesi ile ve aynı önemde içermek zorundadır.

TARİHİ/GELENEKSEL YERLEŞMELERİN - YAPILARIN KORUMA VE DEĞERLENDİRİLMESİNDE BİR YÖNETİM/İŞLETME MODELİ

Öğrt.Gör.Dr. Nimet ÖZGÖNÜL*

ÖZET

Kentsel yerleşmelerin önemli bir parçası olan korunması gerekli sit alanları genellikle orta ve alt orta gelir guruplarının mülkiüdür. Bu durumda kamu yararına korumada kentsel dokuların korunması, yeniden düzenlenmesi ve alanın önemli elemanları olan geleneksel yapıların çağdaş yaşam koşullarına kavuşması, yerleşmedeki kullanıcılar/yada yapıların mülk sahiplerinin ekonomik yapılarıyla, bugüne kadar yapılan planlama çalışmaları ve bugünkü mevzuat ve bürokratik işleyişle yeterli düzeye ulaşamamıştır. Bu nedenle, niteliği ve ölçeği ne olursa olsun, kültür varlıklarının korunması ve değerlendirilmesi işlemlerinin sağlıklı yürütülebilmesi, değer saptanmasından, belgelenmesine, ve değerlendirmesine kadar geçen sürecin planlama ve yönetim/işletme (management) modellerinin oluşturulmasıyla mümkündür.

Kültür sürekliliğinin gereği olan değerlerin korunması ve yaşatılması aynı zamanda sürdürülebilir bir kalkınmanın da temelini oluşturmaktadır. Sürdürülebilir gelişmede "taşıma kapasitesi" olarak tanımlanan yaklaşımın, koruma kavramında tarihi/geleneksel kentlere uyarlanabilirliği, varolan bürokratik mekanizma ve politikalarda yeni yapılanmalar ve düzenlemelerle gerçekleştirilebilir.

GAP Bölgesi'nde, çeşitli uygarlıklar tarafından oluşturulan kültür varlıklarının sürekliliğini sağlayan mekanizmalar oluşturmak, böylece korumanın sürdürülebilirliğini sağlamak ve kalkınmayı koruma ile bütünleştirmek, kentsel, doğal değerlerin bölgesel ölçekte yönetim/işletme (management) modellerinin tanımlanması ve bunu gerçekleştirecek yapılanmaların oluşturulması ile bir anlam taşır.

Bu çalışmada, Tarihi/geleneksel yerleşmelerin koruma ve değerlendirme etkinliklerini yönlendiren bir yönetim/işletme modeli tartışılacaktır.

* Öğrt.Gör.Dr. Nimet ÖZGÖNÜL, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, ANKARA

1. GİRİŞ

Günümüzde, çevreyi oluşturan değerlerin en önemlilerinden biri olan kültür varlıklarının neden korunacağı artık tartışılmamakta, bunun yerine, nasıl korunacağı ve ülkelerin gündemlerinde hangi boyutlarıyla ağırlık kazanacağı konusu öne çıkmaktadır. Bu boyutun **kültürel mirasın korunması ve değerlendirilmesi** eylemlerinin, **tüm kalkınmanın bir parçası olduğu** yanlış bir söylem değildir. Çağdaş yaklaşımlar, kültür varlıklarının belli değer ve potansiyelleri ile korunması ve geliştirilmesini öngörür. Bu değer ve potansiyelleri, GAP Bölgesi'ndeki kültürel varlıklara uyarlıysak aşağıda sıralanan yaklaşımlar ortaya çıkmaktadır.

a. Ekonomik potansiyel: Yörede yadsınamayacak boyutta geleneksel ve kullanılması olası konut stoku yer almaktadır¹. Mevcut konut stokunun kullanılmasının şu ekonomik yararları vardır:

1. yeni gelişme alanlarının daha az tutulmasına, böylece değerli tarım topraklarının kentleşmesine bir ölçüde engel olabilecektir.
2. kültürel varlıklar o yöredeki turizm etkinliklerine yeni işlevler yüklenerek katkı sağlayacaktır. Ancak, bu süreçte, korumayı amaç, turizmi araç olarak alan bir politika izlenmelidir.
3. yeni konut gereksiniminin bir bölümünü karşılayacaktır.

b. İşlevsellik: Anadolu'nun çeşitli kent ve kasabasında bulunan geleneksel nitelikli mevcut konut stoku, yörenin iklimi, coğrafyası ve yaşam biçimiyle üst düzeyde uyum içerisindedir. Bu nedenle işlevselliklerini yitirmemişlerdir ve gerekli sağlıklaştırmaları yapmak koşuluyla, günümüzde de kullanılabilme potansiyeline sahiptir.

c. Mimari ve tarihi değer: Kültür varlıkları tüm insanlığın ortak malıdır. Kişilerin, bu eserleri izlemeleri, bilgilenmeleri, meraklarını gidermeleri, onları kullanarak prestij elde etmeleri vb. çeşitli hakları vardır. Bu haklar engellenemeyeceği gibi, kullanılmalarının da üst düzeyde çıkarılması gereklidir.

d. Kimlik değeri: Yörenin, bugün çok gereksinme duyduğu kimlik sorununa en büyük ve somut katkıyı, mimarlık yapıtları ve tarihi kentsel dokular yapar. Bu somut ve günlük yaşamın ayrılmaz parçası olan öğeler, alışılmış yaşam biçimlerinin sürdürülmesini, böylece kültürel köklerden kopmamayı sağlayacağı gibi kültürel kimlikleri de kuvvetlendirecektir.

¹ Bu husus Şanlıurfa, Diyarbakır, Mardin vb. kentlerde gerçekleştirilen Koruma İmar Planı çalışmalarında da ortaya çıkmıştır. Bkz. Şanlıurfa, Mardin, Diyarbakır Koruma İmar Plan Raporları, T.C. Kültür Bakanlığı.

e. Yeni tasarımlara katkı: Mevcut kültür varlıklarının saptanması ve belgelenmesi, bölgede oluşacak yeni yapılaşmayı yönlendirecektir. Böylece, taklit ve bölgenin karakteristiklerinden kopuk bir mimari yerine, geleneksel öğeleri yorumlayan bir mimari gelecektir. Bu da kültür sürekliliğinin ayrılmaz bir parçasıdır.

f. Sosyo-ekonomik boyut: Bölge halkının ekonomik gelişmeyle kazanacağı yeni ekonomik statü, yaşam biçimine yansiyacaktır. Bu noktada, tarihi/geleneksel kentsel dokunun korunması ve sağlıklılaştırılması programlarının bu yeni statü göz önünde tutularak belirlenmesi gerekecektir. Özellikle, "**geleneksel konut stokunun değerlendirilmesi/yeni yapılaşma**" ikilemi, yeni düzenin çözüm bekleyen en önemli konularından bir tanesidir. Bir başka deyişle, yöredeki kişi ve kurumlara sağlanan yeni ekonomik olanaklar, sadece yeni gelişme alanlarının açılması ve bunun sonucu olarak yeni yapılaşmanın oluşmasına yönlendirilecek ve bu yaklaşım, geleneksel yapı stokunun yeterince değerlendirilmemesine neden olarsa, bu sorunun çözümlenmesi gerekecektir.

Sıralanan bu hususlarla, korumanın, **sürdürülebilir bir kalkınmanın önemli bir boyutu olduğu kabul edilmektedir**. Bu temel kabule bağlı olarak, koruma/değerlendirme sürecinin belgeleme, taşıma kapasitesi belirlenmesi ve onarım ve sağlıklılaştırma olarak tanımladığımız temel aşamalarında;

- * yöre halkının yapısına uygun ama çağdaş dönüşümlerin gerçekleştirilmesi,
- * her tür ve ölçekteki kültür varlığının günlük yaşamın bir parçası olacak biçimde uyarlanması,
- * kültürel değerlerin düzenlenmesi ve sunumunda, onların bilgi kaynağı olma niteliklerinin ve bunun sonucu olarak öğretici boyutunun açığa çıkartılması,
- * koruma sektörünün GAP projesinin varmak istediği temel sonuçlara destek olacak biçimde yönlendirilmesi, ve en son olarak tüm sürece ilişkin bir yönetim modeli oluşturulması ilke olarak benimsenmelidir.

2. GAP BELGELERİNDE TEMEL SENARYOLAR, HEDEFLER VE KORUMA

GAP Bölgesi için temel kalkınma senaryosu, "Tarıma Dayalı İhracat Bölgesi" olarak belirlenmiştir. Bu senaryolar oluşturulurken birçok sektörle ilgili çalışmalar yapılmış, bunlar arasında mekan kullanım kararları da yer almıştır. Bu bağlamda çizilen mekansal çerçevede, "Kentleşme ve Altyapı", kendine özgü sorunları ve çözümleriyle ele alınmış, strateji olarak ise, "*Master planın oluşturduğu geniş çerçevede içerisinde..kentleşme alanları ile..yeni altyapılar açısından dikkatli bir planlama*" önerilmiştir.

Mekansal planlamanın bu önemi, yöreye özgü bir mekanizma oluşturulmasına neden olmuş ve 388 sayılı Kanun Hükmünde Kararname (KHK) ile, GAP İdaresine, GAP Bölgesi'nde imar planları ve değişiklikleri yapma ve yaptırma görevi ile, ilgili kurum ve kuruluşlarca yapılan ve yaptırılan imar planlarının onaylanma yetkisi verilmiştir. Bunun gerekçeleri GAP idaresince²,

- * *GAP'ın entegre bir kalkınma projesi olması nedeniyle, sosyal ekonomik ve mekansal gelişmenin bir bütünlük içerisinde yönlendirilmesi,*
- * *Belediyelerin, donanım ve kadrolarının yetersizliği nedeniyle, imar ve altyapı hizmetlerinin yürütülmesinde karşılaşılabilecek darboğazların aşılmasında GAP İdaresi'nin bölgesel ve İl düzeyinde örgütlenerek yardımcı olması olarak belirlenmiştir.*

Bu husus çok açık göstermektedir ki, GAP Bölgesi'ndeki mekansal düzenlemeler ve bu bağlamda, çevre ölçeğindeki korumaya yönelik planlama ve uygulama etkinlikleri, entegre bir biçimde ele alınmak durumundadır. Bunun yanı sıra, alınan koruma ve geliştirme kararlarının, o beldenin gelecekteki yaşamını yeniden tanımlaması ve giderek tüm güney-doğunun yaşamını etkileyeceği düşünülmektedir. Bu noktada, yanıtlanması gereken soru, bu etkinliklerin ne düzeyde ele alındığıdır?

Bugüne değin, GAP kapsamında yer alan çeşitli sektörlerle ilgili olarak geliştirilen hedef ve uygulamalara bakıldığında, konumuzla ilişkili olabilecek şu hususlar saptanmaktadır³:

a. Gelişme Alanları ve Öncelikli Projeler Bazında;

- Kentsel altyapı ve sosyal hizmetleri geliştirerek Şanlıurfa kentini bir bölgesel merkez haline dönüştürmek. Bu bağlamda kentsel gelişme planlamasını öncelikle hazırlamak,
- Adıyaman'da turizmin gelişmesi için kapsamlı bir araştırma yapmak,
- Nemrut'u Ulusal park olarak düzenlemek

b. Kurumsal Önlemler Raporu; Bu başlık altındaki etkinlikler arasında Kültür Varlığı ya da koruma alanına bir değinme yoktur.

c. Sınai Gelişme İçin Temel Strateji Raporu; Turizme yönelik olarak, tanıtım, tarihi eserlerin restorasyonu, konaklama tesislerinin ve diğer destek hizmetlerinin geliştirilmesi için ilgili kamu ve özel sektör kuruluşlarının faaliyetleri arasında

¹ *GAP Bölge Kalkınma İdaresi İmar Planlama Gurubu Koordinatörü Sn. Basri Beyaz tarafından "Sürdürülebilir Kalkınma ve GAP'ın Mekansal Planlama" makalesinde açıklanmaktadır. GAP Dergisi, T.C. Başbakanlık GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı yayını, s. 9, 1998, sf.13.*

² *Bu konular GAP için hazırlanan çeşitli belgelerden alınmıştır. GAP Kalkınma İdaresinin yaklaşımlarını yansıtmaktadır.*

koordinasyonu sağlamak. Bu bağlamda, bölgedeki kültür varlıkları "Bölgede Potansiyel Turizm Yerleri ile İlgili Ek Liste"⁴ olarak verilmiştir. Bu da kültür varlıklarının, turizm için bir araç olarak değerlendirildiğini göstermektedir.

Turizm, Bölge kalkınmasında uygulanması öngörülen kademeli planlamada da yer almaktadır. 1994 yılına değin, 1995-2004 ve 2005 sonrası olarak 3 safhadan oluşan bu planlamada, turizmin yeniden yapılanması, büyümesi ve giderek uluslararası turizmin yörede etkin olması düşünülmüştür. Ancak, bu safhaların hiçbirinde, turizmin temel öğelerinden birini oluşturan doğal ve kültürel değerlerle ilgili bir yapının tanımlanmamış olması, turizm için öngörülen gelişimin, bu varlıklar üzerinde olumsuz etki yaratabileceğini düşündürmektedir. Bir başka deyişle, tek sektörün (turizm) gelişimine dayalı bir etaplama, diğer sektörün (koruma) aleyhinde olabilmektedir. Türkiye bunun örnekleriyle doludur.

d. Master Plan Raporunun, "Mekansal Yapıya İlişkin Ayrıntılı Bilgiler ve Analiz" bölümünde, Kentsel Gelişme ile ilgili stratejiler ve ivedilik gerektiren politikalar tartışılırken, mevcut kentsel dokularla ilgili hiçbir gözlem ya da önleme yer verilmemiştir. Bir başka deyişle, kentlerle ilgili bölüm, sadece gelişmeyi öngörmekte, bu gelişmenin nasıl olabileceğini tanımlamakta ve şu sonuçları ortaya koymaktadır:

1. Bu belgelerde, taşınır ya da taşınmaz kültür varlıklarının korunması, değerlendirilmesi konusunda hemen hiçbir strateji ya da önlem görülmektedir.
2. Kültür varlıkları turizmin bir aracı olarak değerlendirilmiştir.
3. Bölgede, Kültür sektöründe etkinlik göstermesi gereken kuruluşlarca (Kültür Bakanlığı, Vakıflar Genel Müdürlüğü ve GAP İdaresi Başkanlığı gibi) yürütülen çalışmaların, esaslı bir senaryonun bir parçası olmadığı görülmektedir. Örneğin, Kültür Bakanlığının bölgedeki etkinlikleri şu sorulara yanıt aranmasını gerektirmektedir.
 - a. Bölgede, çeşitli kazılar yapılmaktadır. Ancak, bu kazıların ve sonuçlarının, GAP kavramıyla ilintisinin ne olduğu, hangi stratejinin parçaları olduğu belirlenmiş midir? (Hasankeyf ve bazı kurtarma kazıları belki de tek bilinçli araştırma olarak karşımıza çıkmaktadır.)
 - b. Tek yapı ve kentsel sit listeleri sadece envanter amacıyla (yapı sayı ve niteliğine yönelik olup, koruma ve değerlendirmeye ilgili yaklaşım içermez) hazırlanmış, bunlarla ilgili olarak alınacak önlemler konusunda, tüm GAP

⁴ Bkz. Tablo b 17, Güneydoğu Anadolu Projesi Master Plan Çalışması, Master Plan Nihai Raporu, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, cilt 3, sf. 42.

ölçeğinde ve bu projenin görkemine koşut bir koruma/onarım programı oluşturulmuş mudur?

- c. Bazı merkezlerde gerçekleştirilen (Şanhurfa, Gaziantep gibi) Koruma İmar planları Koruma Kurulları aracılığıyla denetlenmekte ve onanmaktadır. Bu planların, her kentin kendi sorunlarını çözmesi için gerçekleştirilen etkinlikler olmaktan çıkarılıp, bölge ölçeğindeki bir senaryonun parçası yapılması düşünülmüş müdür?

Bu aşamada, bu sorulara yeterli ve doyurucu yanıt bulmak olası değildir.

3. KORUMA SEKTÖRÜNÜN GELİŞMESİNDE KULLANILABİLECEK MEVCUT ALT YAPI

GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, bölgeyle ilgili çeşitli stratejiler geliştirirken, doğrudan korumayı amaçlamasa bile, üzerine yeni koruma ve geliştirme programları yerleştirilecek bazı temel hususlar ve olumluluklar da saptamıştır. Bu bölümde, bu hususlar tartışılacaktır.

1. GAP İdaresi "Eko-kent Planlama Çalışması" adı altında bir etkinlik geliştirmiş ve bu konuda pilot il olarak Adıyaman seçilmiştir. Çalışmanın amacı, GAP İdaresi Başkanlığı Proje Koordinatörü Vedat Özbilen tarafından şu şekilde açıklanmaktadır⁵.

"Adıyaman alt bölgesinde sürdürülebilir kentsel gelişmeyi, taşıma kapasitesi, koruma kullanma dengeleri, Yerel gündem 21 kavramları çerçevesinde çözmektir."

Bu amaçla ağırlık verilmesi düşünülen konular sıralanırken, bu sunuşta ele alınan konuyla çok yakın ilişki içerisinde olan bir başlık görülmektedir:

Doğal değerler ve kalkınma hedefleri arasındaki dengeyi korumaya yönelik, taşıma kapasitesi kavramını göz önüne alan, fiziksel planlamaya altlık oluşturacak bir teorik ve teknik çerçeveyi geliştirmek.

Bu başlıktaki, "doğal" sözcüğünün yerine ya da yanına "kültürel" sözcüğü eklendiğinde, sunulmaya çalışılan konunun ana mesajı:

kültürel değerler ve kalkınma hedefleri arasındaki dengeyi korumak, taşıma kapasitesi kavramını göz önüne almak, fiziksel planlamaya altlık oluşturmak, olarak ortaya çıkmaktadır.

⁵ V. Özbilen, "Adıyaman İli Eko-kent Planlama Çalışması", GAP Dergisi, T.C. Başbakanlık GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı yayını, s.9, 1998, sf.26-28.

Bu noktada, taşıma kapasitesi sözcüğünün tanımlanması gerekmektedir. Taşıma kapasitesi, bir objenin kullanılması sürecinde, aşılması gereken eşiği belirler. Bir başka deyişle, bu eşiğin aşılması halinde, obje, çeşitli değerlerini yitirebilir, hatta tümünden yok olabilir. Taşıma kapasitesinin belirlenmesi, özellikle Kültürel değerler gibi yenilenemeyen kaynakların kullanımında önem taşımakta ve onların değerlerinin kaybolmaması için aşılması gereken limitleri belirlemektedir. Taşıma kapasitesi, bunun yanı sıra, kullanıcılar için üst düzeyde hoşnutluk yaratmayı, koruma/kullanma arasındaki dengeyi belirlemeyi, yeni arazi kullanımı politikalarında uyulacak esasları oluşturmayı da amaçlamaktadır.

Bugüne değin gerçekleştirilen çalışmalarda, taşıma kapasitesinin fiziksel, sosyal ve ekonomik boyutu üzerinde durulmuş, kullanıma konu objelerin kültürel boyutu göz önüne alınmamıştır. Bu durumda, örneğin, bir yapı ya da yapı gurubunun kullanımı, salt fiziksel olarak değerlendirilmiş, onun (kimi somut olmayan) diğer değerlerini yitirip yitirmeyeceği göz önüne alınmamıştır. Aynı husus, koruma amaçlı imar planlarında da istenen düzeyde ele alınmamaktadır.

Bu nedenle, "**kültürel-fiziksel taşıma kapasitesi**" olarak yeni bir kavramın geliştirilmesi gerekmiştir. Bu süreçte, uyulacak temel ilkeler şu şekilde sıralanabilir:

- Kültür varlıklarının çağdaş yaşama uyarlanarak kullanılmaları esastır. Ancak, bu amaçla yapılacak müdahaleler, o varlığın değerlerini göz önünde tutmalıdır.
 - Yapının potansiyelinin belirlenmesi esastır. İşlev, bu potansiyelle uyumlu olarak ve çeşitli seçenekler arasından seçilmelidir. Bir başka deyişle, koruma amaç, kullanım ise korumayı sağlayan bir araç olarak planlanmalıdır.
 - Her yapı ya da yapı gurubu, kendine özgü sorun ve potansiyelleri çerçevesinde değerlendirilmeli, tüm yapıları içeren, tek tip ve genel geçer müdahale tanımlarından kaçınılmalıdır. Tek tek yapıların kapasitelerinin belirlenmesi işlemine, bir yerleşmeyi oluşturan yapı dışı elemanların (yollar, meydanlar, özel ve/yada kamusal açık alanlar) da kapasiteleri eklendiği takdirde, o geleneksel yerleşmenin yüklenebileceği işlevlerin bir resmi elde edilmiş olacaktır.
2. Eko-kent modelindeki ağırlık verilecek bir başka konu" GAP İdaresi'nin kurumsal yapısını,eko-kent planlama yaklaşımına uygun olarak geliştirmek ve desteklemek", olarak tanımlanmıştır. Bu husus, kültürel değerlerin korunması ve değerlendirilmesine ilişkin tüm sürecin de GAP İdaresi bünyesinde oluşturulacak yeni bir birim ile gerçekleştirilmesi, izlenmesi ve denetlenmesi gereğini ortaya koymaktadır. Bu birimin öncelikli görevi, koordinasyonu sağlamak, öncelikleri belirlemek ve parasal kaynakların en rasyonel bir biçimde kullanılmasını sağlamak olmalıdır.

3. GAP'a ilişkin sosyal politika hedefleri saptanırken "GAP SOSYAL EYLEM PLANI" hazırlanmıştır. Bu planda öngörülen sosyal hedeflerden "*Hedef 1: Toplumsal Yapı*"⁶ adı altında tanımlanan şu içeriğe sahiptir:

Bölgede yerel alt kültürlerin ve ulusal kültürün olumlu bir sentezini sağlayacak kültür kurumlarının etkinliklerinin yoğunlaştırılacağı bir altyapı oluşturmak.

Sıralanan bu hususlar, çevre ölçeğinde bir koruma ve geliştirme etkinliğini yönlendiren temel ilkelerdir. Bu nedenle, GAP'ta, başka sektörlerdeki planlama çalışmaları için zaten benimsenmiş olan bu ilkeler, yeni, zahmetli ve uzun süreçlere gerek kalmadan koruma sektöründe de kullanılabilirlerdir. Böylesi yaklaşımların varlığı, bölgedeki kültürel varlıklarının belgelenmesi, onarımı ve çağdaş yaşamla bütünleştirilmesi gibi konularda belli bir alt yapının olduğunu, ancak, bu altyapıya dayalı olarak yeni bazı "iş tanımları"nın yapılması gerektiğini göstermektedir. Bu iş tanımlarının bazıları aşağıda sıralanmıştır:

1. Belgeleme ve envanter, koruma sürecinin ilk ve en önemli aşamasıdır. Bölgede yapılacak envanter çalışmalarında ortak özelliklerin yakalanması gereklidir,
2. Korumaya yönelik planlama çalışmalarında, değişik yöntem ve yaklaşımlar geliştirerek bölgenin yerleşmelerine özgü teknikler oluşturmak gerekecektir. Burada önemli olan, hem yörenin çok güçlü olan geleneklerinin ve yaşam biçiminin mekansal uzantısı olan tarihi/geleneksel dokunun korunması hem de çok hızla gerçekleşmekte olan değişimin, korunması gerekli değerlere zarar vermeden gerçekleşebilmesinin sağlanmasıdır. Örneğin, GAP uygulamaları sonucu, kentler üzerinde çok yoğun bir nüfus baskısının olacağı düşünülmektedir⁷. Bu nedenle, gelişmenin korumayı olumsuz yönde etkilememesi için gerekli önlemler alınmalıdır. **Burada izlenebilecek temel bir ilke, artacak nüfusun öncelikle mevcut tarihi/geleneksel yapı stokuna emdirilmesi, bundan sonra yeni gelişme alanları açılmasıdır.** Türkiye'nin diğer bölgelerinde yaşanan ve belediyelerin sınırsızca ve hesapsızca yeni alanları imara açması olgusundan ders alınmalı ve yerel yönetimlerin bu tür aşırı ve etaplama içermeyen mekan kullanım kararlarını kaldıramayacağı bilinmelidir.
3. Taşınmaz kültür varlıkları bir kültürün mekana yansıması olarak alındığında, yörede bulunan "*çeşitli alt kültürler = çeşitli içerik ve anlatıma sahip taşınmaz kültür varlıkları*" sentezi önem taşımaktadır. Bir başka deyişle, değişik ölçek ve niteliklerde (arkeolojik alan, kentsel doku, kırsal/kültürel peyzaj vb.) ve çeşitli

⁶ GAP Sosyal Politika Hedefleri, T.C. Başbakanlık GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı yayını, 1997, sf.15.

⁷ B. Beyaz, "Sürdürülebilir Kalkınma ve GAP'ta Mekansal Planlama", GAP Dergisi, GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı yayını, sayı 9, 1998, sf.15.

kültürler tarafından üretilmiş (Ortaçağ Hıristiyanlık, Artukoğulları, Osmanlılar) kültür varlıkları yörenin zenginliğini oluşturmaktadır. Kökeni hangi kültür ya da döneme ait olursa olsun, tüm bu varlıkların korunması, onarımı ve günümüz yaşamı içerisinde değerlendirilmesi bir sentez gerektirmektedir. Bu husus, ulusal ve evrensel koruma ölçütlerine uymak koşuluyla, çözümlerin yöreye özgü ve bütüncül bir anlayış içerisinde ele alınmasını öngörür.

4. Koruma olgusu, yöredeki diğer sektörler gibi yerel kurumların etkinlikleri ile çözümlenmelidir. Bu konu, başta GAP idaresi olmak üzere, yerel kurumların koruma olgusuna daha yoğun ilgi duymasını ve etkinlikler gerçekleştirmesini zorunlu kılmaktadır. Örneğin, GAP İdaresi bünyesinde koordinasyonu sağlayacak, parasal kaynakları yönlendirecek bir birim kurmak, böylece hizmeti yerelleştirmek düşünülmelidir.
5. GAP'ın çok büyük ölçekli ve entegre bir proje olması, kültür varlıklarının da aynı büyüklük ve entegre bir proje kapsamında ele alınmasını zorunlu kılmaktadır. Kültür Bakanlığınca, 1980'li yılların sonunda yatırım programlarına koyulan "GAP BÖLGESİ'NDEKİ KÜLTÜR VARLIKLARININ KORUNMASI PROJESİ"nin istenen sonuca ulaştığını söylemek zordur. Bu nedenle, tüm bölgeyi kapsayacak yeni bir entegre projenin tanımlanması gerekmektedir. Ancak bu projenin, bugüne değin alışıldığı biçimde, tek yapı restorasyonu ve koruma imar planlarının hazırlanması dışında, başka boyutları da olmalı ve kültür varlıklarının yöre halkının yaşamında yer alması için gerekli sosyal, ekonomik önlemler de belirlenmeli, ve bunun yanı sıra bir yönetim modeli oluşturulmalıdır.

4. GAP KAPSAMINDAKİ KÜLTÜR VARLIKLARININ KORUNMASINA YÖNELİK BİR YÖNETİM MODELİ

4.1. Temel İlkeler

GAP kapsamında, bugüne değin çeşitli sektörlerin gelişimi için oluşturulan modeller, kamu girişimi ile özel girişimin ortak olarak hizmet vermesini öngörmüş, kimi hallerde ise, kamu sektörü, sadece yol gösterici ve yönlendirici bir rol üstlenmiştir. GAP'taki kültür varlıklarının en önemli bölümünü oluşturan tarihi/geleneksel yerleşmelerin, alanların, konutların korunması ve değerlendirilmesi için önerilecek modelde de bu temel yaklaşım benimsenmiştir. Bu bağlamda, modelin temel kabulleri, GAP Bölgesinde gerçekleştirilen planlama ve uygulama çalışmalarının, sahip olacağı yöresel özelliklere koşut olarak geliştirilmiştir⁸.

⁸ Bu husus GAP İdaresi uzmanlarıncı da çeşitli raporlarda farklı sektörler için belirtilmiş bulunmaktadır. Bkz GAP dergileri.

a. Geniş kapsamlılık: Bu husus, korumanın sadece fiziksel boyutunun değil, aynı zamanda, sosyal, kültürel ve ekonomik boyutlarının da ele alınmasını zorunlu kılmaktadır.

b. Disiplinlerarası yaklaşım: Koruma, doğası gereği, disiplinlerarası bir uğraştır. Bu nedenle, GAP yöresinde, bu konuya yönelik hizmet verecek her tür girişimcinin, bu girişimin gerektirdiği disiplinlerden hizmet alması beklenmektedir.

c. Acil sorunlara öncelikli müdahale: Gerek parasal gerekse insan kaynakları, bir bölgedeki tüm kültür varlıklarının aynı süreçte ve eşdeğer programlarla ele alınmasına olanak tanımamaktadır. Bu nedenle, tüm bölge ölçeğinde bir envanter gerçekleştirilmeli ve bu envanter sonuçlarına göre ölçütler ve öncelikler belirlenmelidir.

d. Yerel aktörlerin yapabilir kılınması ve katılımçılık: Koruma olgusuna halkın katılımı, gerek uluslararası, gerekse ulusal platformlarda, sürekli yinelenen bir slogan haline gelmiştir. Türkiye'nin deneyimi, kitlelere benimsetilmemiş ve kabul ettirilmemiş programların başarı kazanmadığını göstermektedir.

e. Sürdürülebilirlik: Kalkınmanın sınırları çevresel değer ve olanaklarla belirlenir. Çevresel değerlerin - ki onlardan bir tanesi de kültür varlıklarıdır - korunması ve geliştirilmesi (kültür sürekliliğinin sağlanması), gelecek nesillerin de, en az bugünkü nesillerin sahip oldukları olanaklara sahip olmaları için (geçmişin kültür değerleri içinde yaşamak, onları hissetmek gibi) gerekmektedir. Bu da kültür de "sürdürülebilir kalkınmanın" temelini oluşturmaktadır.

f. Yapılabilirlik: Özellikle, özel mülkiyete konu olan yapıların bakımı, onarımı ve korunmasında, yapı sahiplerinin ve kullanıcıların en çok yakındıkları hususların başında, onarım işleminin pahalı ve zorlu bir süreç olması gelir. Bu nedenle, GAP yöresinde, korumanın geniş kitlelere benimsetilmesi ve uygulamaların istenen düzeye çıkarılabilmesi için, kimi onarım uygulamalarının yerel olanaklarla gerçekleştirilebileceği ortaya koyulmalıdır.

Bu temel ilkeler çerçevesinde GAP bünyesinde oluşturulan Kültür Varlıklarının onarımına yönelik modelin genel yapısı yani organizasyon ve finansmanı (bkz. şekil 1) ile modelin hizmet akışına yönelik bölümleri (bkz. şekil 2) şemalarla verilmiştir.

4.2. Modelin ayrıntıları

Tarihi/geleneksel yerleşmelerin ve yapıların korunması ve değerlendirilmesi için oluşturulan modelin temelinde bir kooperatifleşme yer almalıdır (bkz. şekil 1)⁹. Bu

⁹ Bu modelin oluşumunda yazar T.C. Başbakanlık, Toplu Konut İdaresi için yapmış olduğu araştırma sonucu oluşturulan modelin, ve yayınlanmamış doktora tezindeki örgüt modeli bölümlerini GAP'ine uyarlanmıştır. Bkz. Kaynakça.

kooperatif, yöredeki tüm kültür değerlerini (taşınır, taşınmaz) kapsayan, GAP bünyesinde oluşturulan Kültür Varlıklarını Koruma Değerlendirme Merkezi'nin (KORDEM) denetiminde merkezi ve yerel yönetimin çeşitli destekler verdiği ve mal sahiplerinin katılımı ile oluşan bir. Kooperatif şu nedenlerle tercih edilmelidir:

- Genellikle orta ve alt-orta gelir gruplarına sahip mülk sahiplerinin ve/veya kullanıcıların kentsel dokunun korunması, onarılması, alan ölçeğinde yeniden düzenlenmesinde ve çağdaş yaşam koşullarına kavuşturulmasında kişisel katkıları yeterli değildir,
- Bugün geçerli mevzuat hükümleri ve korumaya yönelik projelendirme, kredilendirme ve uygulama süreçleri mülk sahiplerinin olayı tek tek izlemelerinde güçlükler doğurmaktadır. Bu süreçlerin bir örgüt içinde izlenmesi kolaylık yaratacaktır. Bu nedenle, yeni konut üretiminde etkili bir araç olan işbirliği için ortak girişimin, koruma alanında da etkili olacağı düşünülmüş ve *Koruma Kooperatif* modeli oluşturulmuştur.
- Ülkenin mevcut konut stoğu belli bir oranda da olsa konut açığının kapatılmasına örgütlü katkıda bulunacaktır. Kişilerin tek tek girişimde bulunmaları halinde uzun sürebilecek ve hatta gerçekleşemeyecek *koruma*, örgütlenme ile daha kolay yerine gelebilecektir.
- Olgunun korumaya yönelik yanı, yerel yönetim ve yöre sakinlerince benimsendiği takdirde başarılı olarak gerçekleştirilebilir. *Koruma Kooperatif* Modeli aktif katılımı sağlamanın ve sürekli kılmanın kalıcı ortamını da oluşturacaktır.
- Geleneksel konut sahiplerinin mali güçsüzlüğü, konutların yöre dışından gelen kişilerce satın alınması sonucunu doğurmakta, böylece sosyal bir değişim gündeme gelebilmektedir. Oysa, mal sahiplerine örgütlü bir şans verildiği takdirde, almış oldukları yörede yaşamlarını sürdürmeleri, o yörede oluşacak yeni rantlardan pay almaları, çevreye yabancılaşmamaları, fiziksel çevrenin onu oluşturanlarla bütünleşerek yaşaması, gibi sosyal ve ekonomik *olumluluklar* görülecektir.

Koruma Kooperatifi'nin amacı¹⁰; kooperatif tüzel kişiliğine ait ya da ortakların mülkiyetindeki taşınmaz kültür varlığı niteliğindeki yapıları onarmak ve yeni kullanımlar için düzenlemek, kültür varlığı niteliğinde olmayan, ancak yapı stoğu olarak değerlendirilebilecek yapıları, konut işlevine yönelik sağlıklılaştırmak olarak tanımlanabilir. Koruma Kooperatifi bu amaca yönelik olarak çevrenin düzenlenmesi, konut kullanımının yeterli ve etkin bir düzeyde gerçekleşmesi için *yatırım sonrası*

¹⁰ Bu bölüm T. C. Başbakanlık Toplu Konut İdaresi Başkanlığına yapılan Tarihi Konut Stokunun Sağlıklılaştırılması için Bir Finansman ve Örgütlenme Modeli konulu araştırmadan alınmıştır.

işletmecilik hizmetlerini de üstlenebilir. Kooperatifin görevleri ise aşağıda sıralanmıştır:

- Korunması gerekli kültür varlıklarının onarımını ve yeni kullanım hizmetlerini sağlamak,
- Mevcut yapı stoğunun sağlıklılaştırılması ve yeni yapılaşma için gerekli hizmetleri vermek,
- Çevre düzenleme ve teknik alt yapı yatırımlarını yapmak veya yaptırmak,
- Onarım, sağlıklılaştırma ve yeni yapım çalışmaları için yerli-yabancı kredi kuruluşları ile ilişki kurarak kredi sağlamak, kredi ile ilgili teminatları vermek,
- Gerekliğinde onarılmış, sağlıklılaştırılmış yapıların konut alanı olarak kullanılmasına yönelik işletmecilik yapmak,
- Koruma Kooperatifi veya ortaklarının mülkiyetindeki taşınmaz kültür varlıklarını sigorta ettirmek,
- Onarım ve yeni yapım çalışmalarını ortaklar adına izleyecek ve denetleyecek teknik kadrolar kurmak,
- Taşınmaz kültür varlıklarının onarımı, yapı stoğunun sağlıklılaştırılması, ve çevre düzenlemesine ilişkin her ölçek ve nitelikteki projeleri hazırlamak ya da ilgili kuruluşlarca hazırlanması için gerekli girişimlerde bulunmak,
- Yukarıda sıralanan projelerin hazırlanması, onaylanması ve uygulanması sırasındaki her türlü bürokratik işlemi ortakları adına izlemek ve sonuçlandırmak,

Önerilen modelin ilişki şemasında yer alan ve GAP İdaresi Başkanlığı bünyesinde kurulması öngörülen "Kültür Varlıklarının Korunması ve Değerlendirilmesi Merkezi", tüm bölgedeki finansman ve eşgüdümü sağlayacak ana kuruluş olarak düşünülmektedir. KORDEM'in temel görevlerine ilişkin olarak şunlar önerilebilir:

- Projelendirme ve uygulamaya yönelik kredi sağlamak, yönetim müşavirliği yapmak,
- Taşınmaz kültür varlıklarının projelendirilmesi dışında kalan proje hizmetleri için teknik hizmet kredisi vermek (Koruma Kooperatifine verilecek)
- Projelendirme ve uygulama sırasında teknik denetimi sağlamak ya da teknik müşavirler aracılığı ile bu hizmeti yerine getirmek,
- Projelendirme hizmetlerini doğrudan yapmak ya da yaptırmak veya uygulamayı yapacak şirketler kurmak,

- " Koruma ve Sağlıklaştırma Bölgesi Uygunluk Belgesi" vermek
- " Onarım Kredisi Değerlendirme ve Uygunluk Belgesi" vermek.

Modelin içinde yer alması gerekli bir diğer kuruluş Kültür Bakanlığı'dır. Çünkü, modelin uygulanacağı alanlar genellikle sit alanlarıdır ve korunması gerekli kültür varlıkları ağırlıklı olarak bulunmaktadır. Bu nedenle, koruma ve sağlıklaştırmayı amaçlayan örgütlü bir girişimde Kültür Bakanlığı'na da bir tanım getirmek ve görev vermek gereklidir. Bu görevlendirmenin gerekçeleri şöyle sıralanabilir:

- a. 2863 sayılı yasanın 10. maddesine göre Taşınmaz Kültür Varlıklarının korunmasını sağlamak için gerekli önlemleri almak veya aldırarak Kültür Bakanlığı'nın görevidir.
- b. Aynı yasanın 12. maddesi uyarınca Kültür Bakanlığı özel hukuka tabi gerçek tüzel kişilerin mülkiyetinde bulunan taşınmaz kültür varlıklarının korunması ve onarımı için parasal, malzeme ve teknik yardım yapma olanağına sahiptir ve bu amaçla bir fon oluşturulmuştur. Bu olanağın özellikle projelendirme hizmetlerinde kullanılması ve "KORDEM"i desteklemesi akılcı görülmektedir. 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma yasasının 12. maddesi uyarınca hazırlanan yönetmeliğe göre oluşturulan fon, bugüne değin tümüyle Bakanlık bünyesinde oluşturulan bir mekanizmayla kullanılmıştır. Fonun kullanımına ilişkin yönetmelikte değişiklik yapılarak bu fondan KORDEM'e transfer edilmesi (istenirse) sağlanabilir.
- c. Geleneksel konutların bulunduğu alanlarda gerek sit gerekse korunacak yapı ölçeğinde projelendirmeye ve uygulamaya yönelik kararlar Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulları'nca alınmaktadır. Kültür Bakanlığı'nın devrede bulunması, kararların öncelikle ve ivedilikle oluşturulmasında katkı sağlayacaktır. Bu nedenlerle, Kültür Bakanlığının, bu süreçteki temel görevleri şöyle sıralanabilir:
 - Gerek çevre, gerekse tek yapı ölçeğindeki onarım ve sağlıklaştırma işlemlerine ilişkin ilkeleri belirlemek,
 - Koruma mevzuatı ile diğer mevzuatlar arasındaki uyumu sağlamak,
 - Özellikle bireysel kredi mekanizmasına doğrudan katılmak,
 - Yapı maliklerine malzeme ve teknik yardım yapmak,
 - Bu program çerçevesinde hazırlanacak her ölçekteki projelerin Koruma Kurullarında öncelik ve ivedilikle görüşülmesini sağlamak.

Geleneksel dokunun korunması ve sağlıklaştırılması için Koruma Kooperatifi modelinin seçilmesi halinde, yerel yönetimlerin bu Koruma Örgütünde üye olarak yer almaları olumlu görülmektedir. Şöyle ki:

- a. Belediyeler imarla ilgili birçok işlemin yetkili birimidir.
- b. Yerel bilincin oluşturulması ve gelişmesi yerel yönetimin yer alacağı bir modelde ivme kazanacaktır.
- c. Belediye teknik alt yapıya ilişkin proje yatırımları yapmakla yükümlüdür. Öncelikleri proje alanına yöneltmek için Belediye'nin de eylemin içinde olması gereklidir.
- d. Belediyeler Koruma Kooperatifi'nin başlangıç hizmetlerine ilişkin " ilk parasal öz kaynağı" yaratabilirler.
- e. Korunacak ve sağlaştıırılacak bu alandan sağlanacak yeni rant, Belediye'lere yeni gelir kaynağı olabilecektir. (Emlak vergisi, bazı konutlarda mal sahipliği, ortak alanlarda işletmecilik vb.)

Bu durumda (bir Koruma Kooperatifi'nin kurucu üyesi olarak) belediye şu görev ve sorumlulukları üstlenecektir.

- Koruma Kooperatifi'nin çalışmaları sırasında yerel eşgüdümü sağlamak,
- Alt yapının oluşturulması ile ortak alanların düzenlenmesinde Koruma Kooperatifi'nin kurulduğu alana öncelik tanımak,
- Koruma Kooperatifi'nin ilk hizmetlerine ilişkin başlangıç öz kaynağı oluşturmak,
- Koruma İmar planında gerekli değişiklikler ile tek yapı ölçeğindeki proje onaylama ve ruhsat verme işlemlerinde öncelik ve ivediliği sağlamak,
- Gündem 21 çerçevesinde mahalleler ölçeğinde örgütlenerek yöre sakinlerini bilinçlendirmek ve konut sahiplerine proje bazında teknik yardım yapmak.

SONUÇ:

1989 yılında entegre bir kalkınma projesi olarak uygulamaya geçen Güneydoğu Anadolu Projesi, bugün uluslararası platformlarda "insan boyutu ve sürdürülebilirlik" kavramı ile birlikte anılırken ve bir bölgesel kalkınma projesi olarak örnek gösterilirken¹¹, gelecekte de bölge "kültürel boyutsuzluğu" ile ve başka bir anlamda örnek gösterilebilir. Projenin başlangıcından itibaren kültür varlıklarını korumanın ve kalkındırmanın bölge kalkınmasında önemsenmediği, bütünün bir parçası olarak değerlendirilmediği bilinmektedir¹². Fiziksel, ekonomik, sosyal taşıma

¹¹ Güneydoğu Anadolu Projesi'nde Son Durum. T.C. Başbakanlık GAP, GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı yayını, Ekim, 1997. sf.1

¹² GAP Master Planı çerçevesinde gerçekleştirmeler ve 1997 yatırımları incelendiğinde Tarım, enerji, vb. sektörler yer alırken Kültür varlığı yada koruma ile ilgili direkt bir yatırım, yada değerlendirmeye rastlamıyoruz. Güneydoğu Anadolu Projesi'nde Son Durum. T.C. Başbakanlık GAP, GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı yayını, Ekim, 1997.

kapasite analizleriyle oluşturulan arazi kullanım kararlarında bölgenin kültürel taşıma kapasitesinin belirlenmemesi bir çok kültür varlığının değerlendirilmesi ve yörenin yaşamına etkin olarak katılmasını engellemiştir. Ulaşılan bu sonuç umarız GAP'ın bundan sonraki hedeflerinde yer almaz, kültür varlıklarının korunması ve değerlendirilmesi 10 yıl sonra projenin bütünleşmiş bir parçası olarak yerini alır ve gelecek nesillere aktarılmasına yönelik önlemler oluşturulur. Bunun için öncelikle GAP bünyesinde KORDEM'in yapılması ve onun altında konularına göre alt merkezlerin oluşması gerekmektedir. KORDEM'in ilk görevi de Master planının yeniden gözden geçirilerek kültür varlıklarının korunması ilkesinin GAP proje bütününe bir parçası olarak değerlendirilmesini sağlamaktır.

KAYNAKLAR

Feilden, B., M.-Jokilehto, J. ve diğerleri, 1993. *Management Guidelines for Cultural Heritage Sites*, ICCROM, UNESCO ve ICOMOS'un katkılarıyla, Roma.

----- 1990. *Güneydoğu Anadolu Projesi Master Plan Çalışması, Master Plan Nihai Raporu*, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, cilt:1-2-3-4, Ankara.

----- 1997. *GAP Dergisi, Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı yayını, sayı:8, Ankara.*

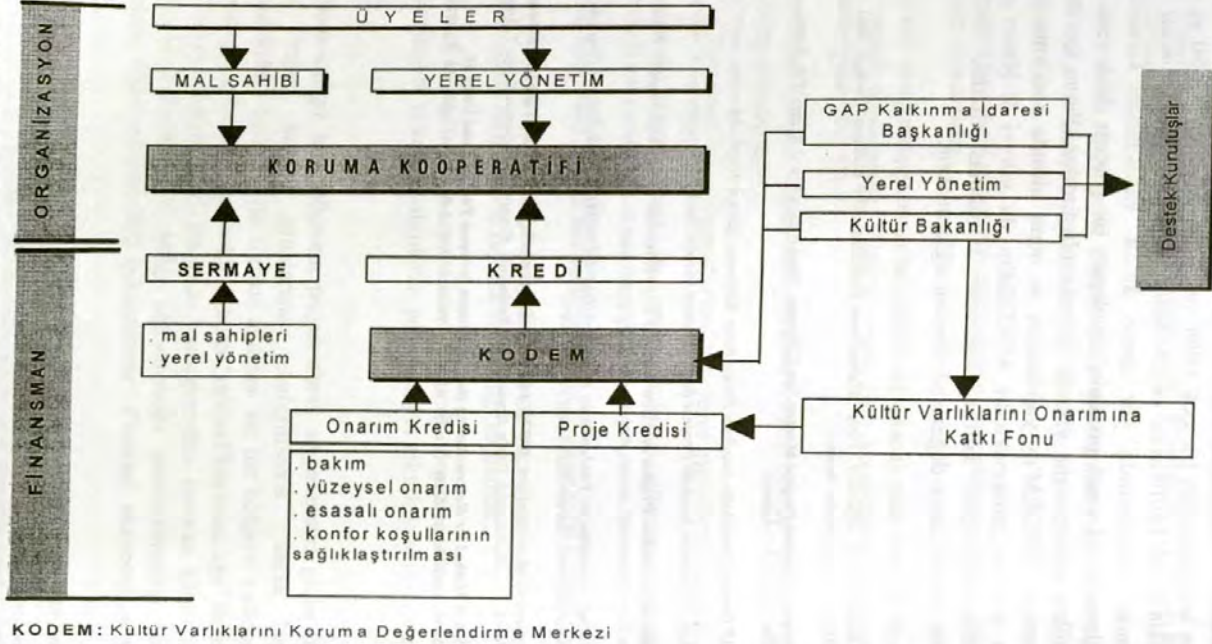
1998. *GAP Dergisi, Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı yayını, sayı:9, Ankara.*

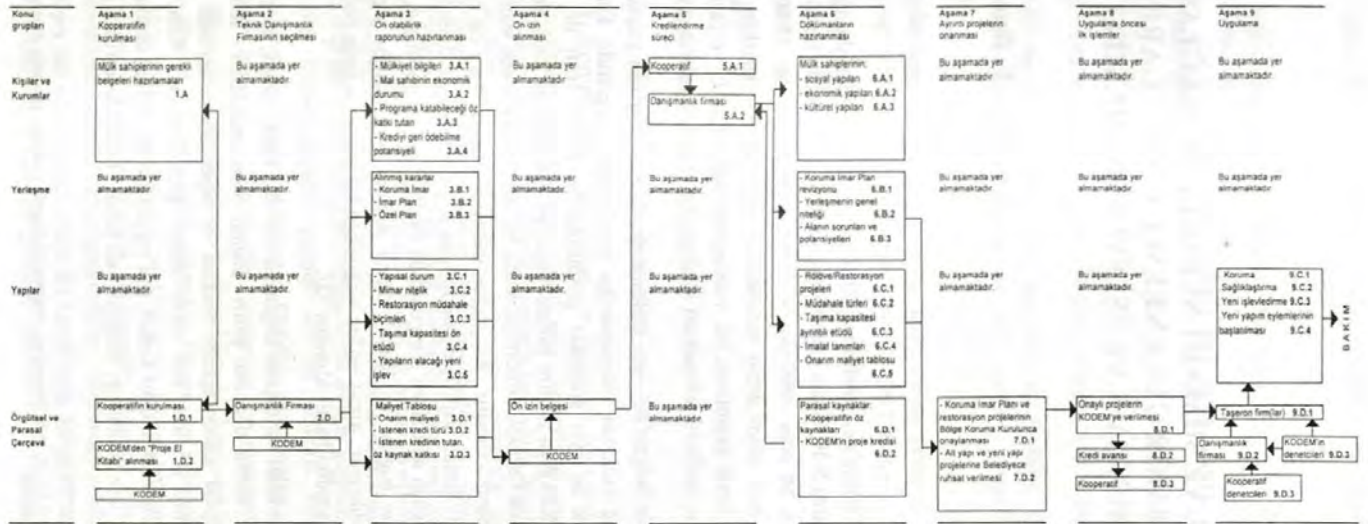
----- 1997. *Güneydoğu Anadolu Projesi'nde Son Durum*, T.C. Başbakanlık Güneydoğu Anadolu Projesi, GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı yayını, Ankara.

----- *GAP Girişimci Destekleme ve Yönlendirme Merkezleri (GAP-GİDEM)*, T.C. Başbakanlık Güneydoğu Anadolu Projesi, GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı yayını, Ankara.

Mamikoğlu, Y.- Özgönül, N. ve diğerleri, 1997. *Tarihi Konut Stokunun Sağıklaştırılması için bir Finansman ve Örgütlenme Modeli*, T.C. Başbakanlık Toplu Konut İdaresi Başkanlığı, Konut Araştırmaları Dizisi: 7, Ankara.

Özgönül, N., 1996. *A Method for Restructuring the Interrelation between Tourism and Usage of Traditional/Historic Settlements, Case Study: Alaçatı*, yayınlanmamış doktora tezi, Mimarlık Fakültesi, ODTÜ, Ankara.

KODEM: GAP/Kültür Varlıklarını Koruma ve Değerlendirme Merkezi
Şekil 2 : GAP Kültür Varlıklarının Onarımına Yönelik Modelin Hizmet Akış Şeması

KÜLTÜREL VE MİMARİ SÜREKLİLİK BAĞLAMINDA DİYARBAKIR GELENEKSEL KONUTLARININ KORUNMASI VE İŞLEVLENDİRİLMESİ

Araş. Gör. F. Demet ÇETİN*

Gelişmekte olan Türkiye’de, özellikle 20.yüzyılın ikinci yarısında yaşanan kente göçler, kent nüfuslarını 5-10 katına çıkarmıştır. Kentler, 1950’lerde toplam nüfusun % 18’ini barındırırken, bu oran 1990’da % 55-60, 1995’de ise % 75-80 değerlerine ulaşmıştır /1/. Bu hızlı nüfus artışı kentlerdeki yoğunluğu artırırken, yoğunluğun istihdam edileceği, kırsal yaşantının bir varyasyonu olan sağlıklı ve çağdaş yerleşim ünitelerinin yokluğu, özellikle geleneksel özelliği olan dokuları tahrip etmiştir.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nin orta bölümünde, Dicle Nehri’nin yukarı havzasında bulunan Karacadağ volkanın oluşturduğu bazalt plato üzerinde kurulmuş olan Diyarbakır kentinde de aynı sorunlar görülmektedir. Kent, İran ile Anadolu’yu, Mezopotamya ile Kafkasya’yı biri birine bağlayan anayolların kesişme noktasında bulunması ve özellikle Osmanlı dönemine kadar bir sınır kenti olması nedeniyle sürekli olarak saldırılara maruz kalmıştır. Bu yoğun saldırılar sonucu, 4.yy da kentin çevresi surlarla çevrilmiştir. Surlar, yapılışından itibaren Diyarbakır için önemli bir kentsel eleman olmuş ve kentin anıtsal ve simgesel bir özelliği haline gelmiştir. Kentteki ilk yerleşim yerinin ise bugün "İç Kale" olarak bilinen yer olduğu yapılan kazılar sonucunda tespit edilmiştir. Artan nüfus yoğunluğu ile zaman içinde bölge ikinci bir surla çevrilmiş ve şimdiki halini almıştır /2/.

Surlarla çevrili olan kenti sur dışına bağlayan dört ana kapı vardır. Kent dokusunun konumlandırılması Roma dönemi şehir planını yansıtmaktadır. Kentsel yapıyı oluşturan tarihi yapılar zaman içinde Bizans ve İslam dönemlerinde değişmelere uğrayarak günümüze iki ana yol aksı olarak gelebilmiştir. Kent dokusunun oluşmasında en önemli etken olan konut tipi yapılar ise bu yollar etrafında yer alan çarşıların gerisinde inşa edilmiştir. Bugün hala kırsal yörelerde devam eden toplum

* Araştırma Görevlisi F. Demet ÇETİN, Dicle Üniversitesi, Mühendislik-Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Mimari Tasarım Anabilim Dalı, 21280 DİYARBAKIR

yapısı, halkı, yaşam şeklini ve ürettiği yapıları etkilemiştir. Böylelikle yörede farklı sınıflara ait gruplar oluşmuştur, Bunlar;

- büyük arazi sahibi ağalar, zenginler,
- esnaf ve zanaatkarlardan oluşan orta tabaka,
- işsiz, amelelikle uğraşan ya da ağanın yanında çalışan dar gelirlilardır /3/.

Sosyal yapıdaki bu sınıflanma mimari eserlere ve özellikle konut planlamasına yansımıştır. Kimi evler büyük ve süslemeli, kimi evler ise daha basit ve sade olarak üretilmişlerdir.

Diyarbakır geleneksel konut mimarisinde planimetrik şemanın temelini bir avlu etrafında geliştirilmiş eyvan ve odalar oluşturmaktadır (Şekil 1).

Konut planlarının oluşturulmasında;

- çevresel imgeler
- dini inanışlar
- aile strüktürü, akrabalık norm ve kuralları
- konuta ait yaşam şekli etkili olmuştur /4/.

Diyarbakır eski konutlarında mahremiyet ve korunma etmenleri mimariyi oldukça etkilemiştir. Sokaktan eve basık, genellikle sivri kemerli bir kapıyla girilmektedir. Sokak arası olarak bilinen bir mekana daha sonra ise avluya ulaşılmaktadır. Avlunun sokak cephesi konutun mahremiyetini sağlamak amacıyla yüksek bir duvarla geçilmiştir. Yapılar mahremiyet komşu parselin rüzgarını ve güneşini kesmemek için zemin katta sokağa kapatılmış ve en fazla iki katlı olarak inşa edilmiştir. Eski Türk evlerinde görülen yeme, yatma, oturma ve bazen de yıkanma eylemlerinin aynı mekan içinde geliştirilmiş olmasına Diyarbakır eski evlerinde de rastlanmaktadır. Ataerkil aile yapısına bağlı olarak, erkek çocuğun evlenip baba evinde yaşaması ile konuta ait her odada bir aile yaşar duruma gelmiş ve bu nedenle mekan olabildiğince bağımsızlaştırılmış ve yoğunlaştırılmıştır. Odalar arası bağlantı "ev ortası" ya da "sofalarla" sağlanmıştır. Odalarda dini inanışlar ve mahremiyet düşüncesi ile "gusülhane" adı verilen banyocuklarla rastlanmaktadır. Evin reisi misafirlerini evin en büyük odası olan baş odada ağırlamaktadır. Harem ve selamlıklı evlerde her iki bölümde de birer baş oda vardır. Mutfaklar evin harem bölümündedir. Harem ile selamlığın avlusu yüksek bir duvarla ayrılmıştır. Böylece selamlığa gelen erkek misafirler haremdeki kadınları görmemektedirler. Haremden selamlığa "döner dolap" adı verilen düşey bir mil üzerinde dönen iki tarafı açık dolaplarla servis yapılmaktadır. Bütün bu özelliklere sahip olan plan şemaları kentsel biçimlenmede de etkili olmuştur.

İçer dönüklüğün meydana getirdiği sağır sokak cepheleri, üst katlarda oluşan çıkımlar, karşılıklı parselleri bağlayan örtmeler belirli bir geometrik düzene sahip olmayan parsellerin oluşturduğu sokak düzeni zengin perspektifler oluşurmaktadır.

1940'lı yıllara kadar tam bir endüstri kenti olabilecek özelliklere sahip olan Diyarbakır, bölge olarak aynı zamanda bir idari ve kültürel merkez olarak işlev görmekteydi /5/. Bu yılları takip eden yirmi yıl içinde bölgede oluşan yapısal değişimin sonuçları fizik mekanda da etkisini göstermiş dengesiz yapılanma önce kent dokusu içinde bazı akslarda etkili olmuş, giderek daha içlere düzensiz bir biçimde yayılmıştır. Bu değişimin başlaması özellikle 30'lu ve ardından 40'lı yıllarda dokuyu tahrip eden yolların açılması olmuştur. Böylelikle tarihi ve kültürel özelliği olan Sur İçi kent dokusunda tahribatlar başlamıştır /6/.

Kentte, 1945'lerde nüfusun % 80'i Sur İçi'nde ikamet ederken, sosyal yapıdaki değişmeler, gelir düzeylerindeki farklılıklar ve teknolojik gelişmelerle bu düzen değişmeye başlamıştır. Kullanıcı istek ve gereksinimleri farklılaşmıştır. Bu durumda geleneksel konut, kullanıcılarının değişen istek ve gereksinimlerine göre düzenlenmeye çalışılmış ve bu girişim tahribatın ikinci adımı olmuştur. Zaman içinde geleneksel özelliği olan eski evlerin;

- sosyal ve ekonomik yapıdaki değişmelerle ataerkil aile yapısının çekirdek aileye dönüşmesi ve avlulu eski evlerin yeni aile yapısına büyük gelmesi sonucu terk edilmesi,
- gelir düzeyi yüksek olan ailelerin kendilerine daha çok teknolojik imkan (ısıtma, havalandırma vb.) sunan Sur Dışı'nda inşa edilmiş olan apartman tipi konutları tercih etmeleri,
- yoğun göçten doğan konut talebini karşılayabilmek amacıyla, avlulu evin mahremiyetini dikkate almadan, eski evlerin hemen yanında inşa edilen büyük apartman yapılarının olumsuz etkileri,
- alt yapısı hazır olan eski evlere yerleşen göç etmiş insanların, kırsal yaşam özelliklerini burada sürdürübilme eğilimleri nedeniyle yoğun bir tahribata uğramış ve geleneksel özelliğini yitirmeye başlamıştır.

Nüfusun artışına bağlı olarak konut talebinin artması, ticaret alanlarının genişlemesi kentin ekonomik gelişimi açısından faydalı olmasına karşın kontrolsüz gelişen bir ticaret alanı ve bunun içinde oluşan küçük sanayi grupları Diyarbakır'ın tarihi dokusunu hızla tahrip etmiştir.

Diyarbakır'da kentsel nüfusun genellikle göç yoluyla değişmesi sonucunda ortaya çıkan kültürel kopma ve ekonomik yetersizliğin koruma açısından en önemli sorun olduğu anlaşılmaktadır. Bu sorun, bütün kentte fiziksel çevrede etkisini göstermekle birlikte, tarihi konutların yok olmasına ve bu alanlarındaki dokunun bozulmasına

neden olmaktadır. Bugüne kadar 80 kadar tescilli konut üzerinde yapılan inceleme ve değerlendirmeler sonucu tahribatlardaki iki temel neden ortaya çıkarılmıştır; "Bakımsızlık ile yanlış ekler ve onarımlar" Çünkü yapıların büyük çoğunluğu hala konut olarak kullanılıyor olmalarına rağmen bozulmalar hızla devam etmektedir. Oysa konut dokusunun tahrip edilmeden işlevlendirilmesi, alınacak doğru kararlarla gerçekleştirilebilecektir. Bu amaçla iki çözüm üretilmektedir: Bunlardan biri bu yapıların tamamen turizm amaçlı kullanılmasıdır. Turizmin tarihi dokuları korumadaki önemi göz ardı edilecek bir yöntem değildir, ancak konuyu yalnızca bu yönüyle ele alıp bölge halkının mahremiyetini ve rahatını bozmamak gerekmektedir. Diğer bir çözüm önerisi ise değişen kullanıcılar ve kullanıcı gereksinimlerine bağlı olarak bu yapıların değerlendirilebilmesidir. Yeniden kullanımlar için gereken çağdaş konfor ihtiyaçları ve yeni işlevsel düzenler yapıları tahrip etmeden gerçekleştirilebilecektir. Bu amaçla yapılan çalışmada tarihi sur içi kapsamında bulunan farklı konut tiplerine sahip bir ada üzerinde yeniden bir düzenleme önerisi yapılmıştır. Ada üzerinde bulunan konutlara yine konut özelliği korunarak günümüz gereksinimlerine ve özellikle kırsal kesimlerden göç ederek gelen kullanıcıların gereksinimlerine yanıt verecek şekilde düzenlenmeler önerilmiştir. Yapılan çalışmada ada üzerinde bulunan ve tamamen harap olmuş bir parsel, ortak yeşil alan olarak kullanılmış ve yapıların sokak cepheleri geleneksel özelliği korunarak hiçbir değişiklik yapılmamıştır (Şekil 3) /7/.

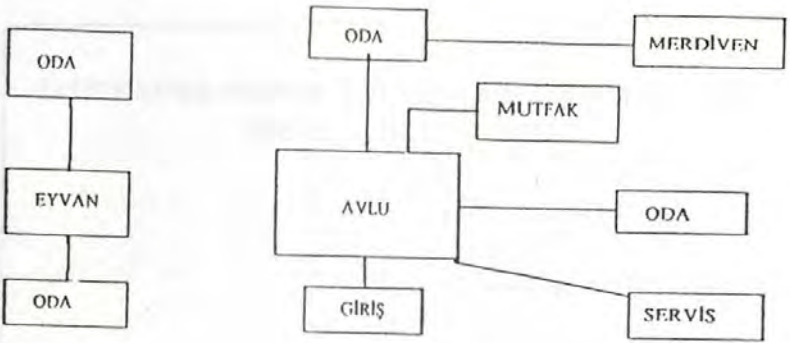
Ancak mimari mirasın önemli bir bölümünü oluşturan geleneksel konut mimarisinin korunması için ise yapısal ve çevresel özellikler ayrıntılı bir şekilde incelenmeli ve sonuçlarına göre temel koruma ve işlevlendirme ilkeleri belirlenmelidir. Daha sonra Diyarbakır gibi tarihi özellikli kentlerde alınan kararları uygulamak ve kullanıcıyı koruma ve işlevlendirme konularında bilinçlendirmek, yapılacak koruma ve restorasyon müdahalelerini yönlendirmek ve mal sahiplerine pratik olarak yol gösterebilmek amacıyla örgütler oluşturulmalı ve bunlar yerel yönetimlerin desteğiyle kurulmalıdır.

KAYNAKLAR

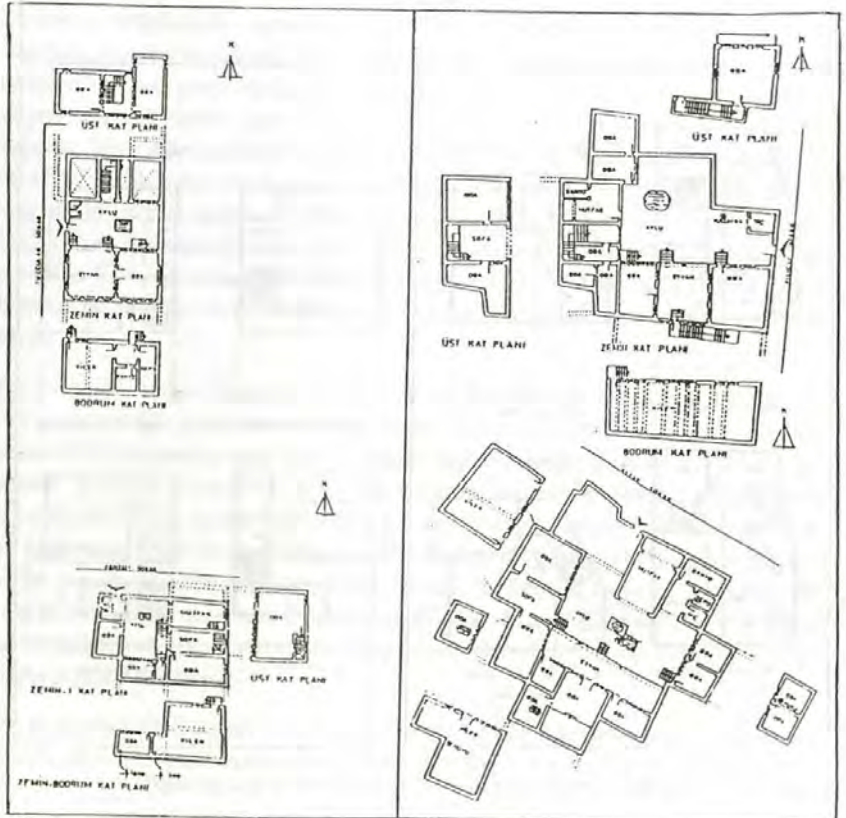
- 1- GÜNELİ, Zülküf. Doç.Dr., ÇETİN, F.Demet. Arş. Gör., ORAL İclal. Arş.Gör., KEJANLI, D.Türkan Uzm. "Organize Turizm Atılımlarıyla Engellenecek Tarihi Çevre Kirliliği ve Diyarbakır Sur İçi Örneği" Türkiye'de 19. Dünya Şehircilik Günü Kolloquumu, 7-8-9 Kasım, Alanya: 1995.
- 2- BEYSANOĞLU, Şevket. Anıtları ve Kitabeleri İle Diyarbakır Tarihi. 1.Cilt, Ankara: Diyarbakır Belediyesi Diyarbakır'ı Tanıtma Yayınları 1, 1987.
- 3- ÇETİN, F.Demet. "Çevresel Etmenlerin Eski Diyarbakır Konut Mimarisine Etkileri ve Bu Sonuçlara Bağlı Olarak Yeni Yapılar İçin Tasarım Kriterlerinin Belirlenmesi" Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Diyarbakır: 1993.

- 4- TÜRGUT, Hülya. "**Kültür, Davranış, Mekan Etkileşiminin Saptanmasında Kullanılabilecek Bir Yöntem**" Yayınlanmamış Doktora Tezi, İ.T.Ü., İstanbul: 1990.
- 5- AĞARYILMAZ, İsmail. BİNOĞUL, Engin. Can, Cengiz. BİNAN, Can. Diyarbakır Kenti Tarihi Yapısı Sorunları ve Korunması İçin Temel Yaklaşımlar. Araştırma Raporu. Diyarbakır: 1991.
- 6- "Aynı"
- 7- ÇETİN, F. Demet., KEJANLI D. Türkan. "**Diyarbakır Eski Konut Dokusunda Gelenekten Geleceğe Yönelik Tasarım Önerileri**" Diyarbakır İli Değerlendirme Araştırması. İstanbul: 1996.

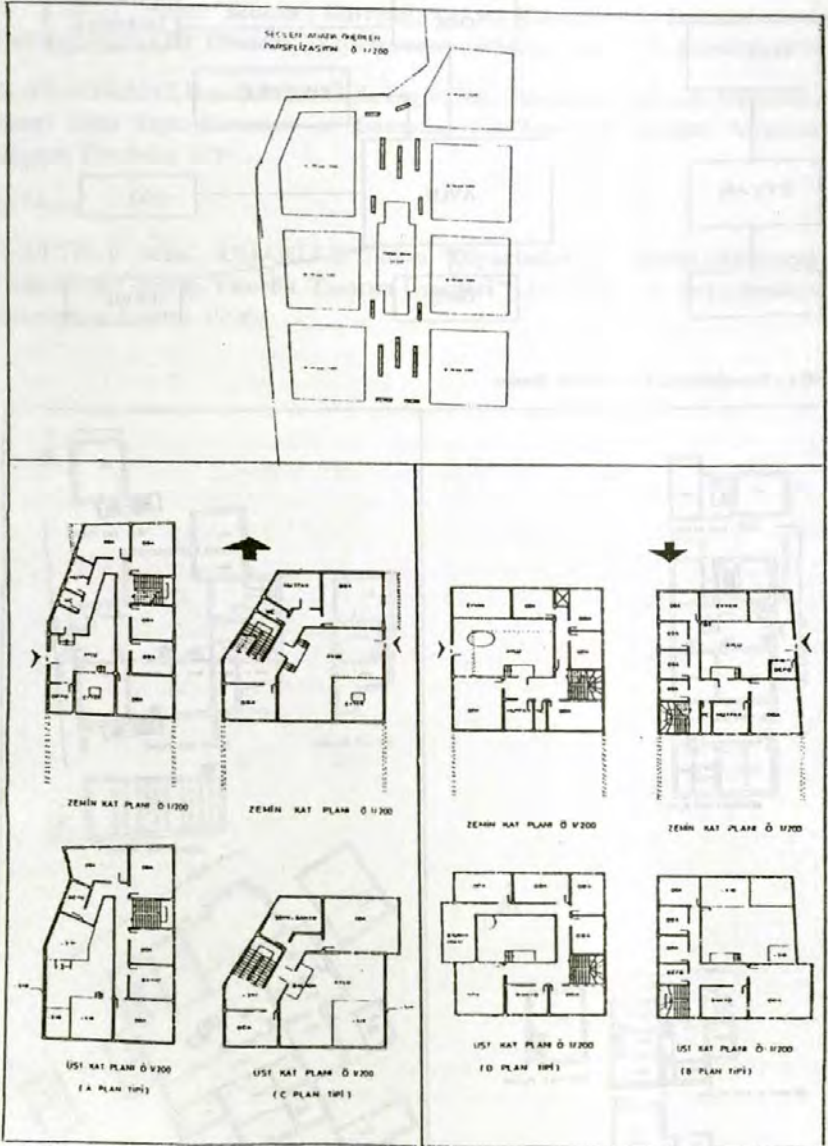
Kültürel ve Mimari Süreklilik Bağlamında Diyarbakır Geleneksel Konutlarının Korunması ve İşlevlendirilmesi

Şekil 1 : Diyarbakır Eski Evi Fonksiyon Şeması

Şekil 2 : Diyarbakır Eski Evi Plan Tipleri

Şekil 3 : Seçilen Adada Önerilen Plan Tipleri (Çizimler F. Demet ÇETİN, D. Türkân KEJANLI)

GAP KAPSAMINDA KORUMA PLANLAMASI İÇİN BİR MODEL ÖNERİSİ

Yrd. Doç. Dr. Neriman (ŞAHİN) GÜÇHAN*

Türkiye'de bölgelerarası eşitsizliğin giderilmesi temelinde, tüm farklı siyasi partilerin üzerinde uzlaştığı ve sahiplendiği "politikalarüstü" bir proje olarak GAP, dünyadaki bölgesel kalkınma projeleri içinde en iddialılarından biridir. Sulama ve elektrik enerjisi projelerine ek olarak, sanayi, ulaşım ve sosyal sektörleri içeren proje; büyüklüğü, kapsamı, hedefleri, örgütlenme biçimi ve uygulamaları ile Türkiye için bir çok açıdan örnek oluşturmaktadır. Bu kapsamına karşın, proje özelinde detaylı olarak ele alınmamış olan en önemli konulardan biri "Proje alanı içinde kalan Kültür Varlıklarının ve Değerlerinin Korunması Sorunu"dur. Bu sorun, GAP kapsamında sadece turizm sektörünün bir alt başlığı olarak ele alınmış ve bu güne kadar konu ile ilgili, projenin genel hedefleri ve tanımları doğrultusunda ilgili alt ölçeklerde planlama çalışmaları yapılmamıştır.

Bu çalışmanın amacı, özellikle GAP'ın iç ve dış koşullardaki değişikliklere koşut olarak revize edildiği günümüzde (1998), bölgedeki kültür varlıklarının korunması sorununun GAP kapsamına nasıl katılabileceğine ilişkin öneriler içeren bir model oluşturmaktır. Böyle bir modelin, gerçekte disiplinlerarası bir ekiple somut ve uygulanabilir hale getirilebileceği açıktır. Bu modelin somutlaşması için gerekli verilerin toplanması, değerlendirilmesi ve süreçlerin tanımlanması kendi başına bir projedir ve böylesi kısa bir sunuşla aktarılması pratik olarak mümkün değildir. Bu kısıtların bilincinde olarak, bir koruma uzmanı mimar bakış açısı ile oluşturulacak bir modelin, GAP kapsamında kültür varlıklarının korunması sorununa katkı sağlayabileceği görüşü ile bu çalışma gerçekleştirilmiştir.

Bu bağlamda GAP Bölgesi'ndeki koruma sorunu üç bölümde ele alınmıştır. Birinci bölümde, mevcut zeminin tanımlanması amacı ile, GAP içinde koruma sorununun ele alı-

* Yrd.Doç.Dr. Neriman Şahin GÜÇHAN, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Restorasyon Anabilim Dalı, ANKARA

nış biçimi, bugüne kadar tamamlanmış ve/veya sürmekte olan çalışmalar tanımlanacaktır. İkinci bölümde, bölgedeki sorun ve potansiyellerin; örgütlenme, planlama-uygulama, finans, etaplama gibi temel başlıklar altında değerlendirilmesi yapılacaktır. Bu tespit ve değerlendirmeler ışığında ise son bölümde GAP kapsamında yapılması gerekli çalışmalar bir model kapsamında tanımlanmaya çalışılacaktır

MEVCUT DURUM:

388 sayılı KHK ile, GAP sınırları içinde kalan yerel yönetimlerin, özellikle planlama ile ilgili bazı görev ve yetkileri kamu yararı tartışılmaz olan GAP'ın tamamlanması sürecinde GAP İdaresi'ne verilmiştir¹. Bölgedeki planlamanın tek elden ve kontrollü gerçekleştirilmesini sağlayan bu karar, GAP içinde planlı ve süratli uygulama yapılabilmesine olanak veren temel araçlardan biridir. Bu yetki ile birlikte GAP İdaresi, GAP Master Planı (GAP-MP) çerçevesinde ve hatta onu da sürekli güncelleştirerek, bölgedeki fiziksel planlama ile ilgili pek çok projeyi tamamlamış², diğerlerini de sürdürmektedir. GAP-MP raporunda sunulan fiziksel-sosyal planlama olgularını aşan, güncel tanımı ile "sürdürülebilir kalkınma"yı hedefleyen mekansal planlamaya ilişkin proje ve etkinlikler, GAP'ta uygulamanın devingen, kendini sürekli yenileyen bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir³. Bu olguların GAP-MP'inde fiziksel-sosyal planlama tanımları içinde var olması kuruluşundan bu yana idarenin, bu olgularla ilgili önceli yakalayan değişiklikler yapmasına olanak sağlamış olmalıdır. Öte yandan GAP İdaresi ülkedeki diğer kurumlara göre görece olarak daha özerk, örgütlenme alışkanlığına sahip ve devingen bir kurum olmuştur. Bu örgütlenme alışkanlığı, bölgedeki olağanüstü koşullara rağmen GAP'ın sürdürülebilmesinde en önemli etkenlerden biridir.

Ancak bilindiği gibi, GAP-MP (1990) içinde kültür varlıklarının korunması konusu sadece, bölgede geliştirilebilecek bir sanayi sektörü olarak görülen turizm başlığı altında ele alınmıştır. ÇED ve fiziksel planlamaya ilişkin konularda kentsel gelişme, altyapı, arazi tahsis vb. konularda öneri ve projeler oluşturulmasına karşın, koruma konusu, bu başlıklar altında yer almaz⁴. Bölgede uygulamalar ilerleyip, barajlarda su tutma süresine yaklaşıldıkça, bu konu kaçınılmaz olarak GAP İdaresi'nin gündemine girmiş ve konu ile ilgili bazı tekil çalışmalar başlatılmıştır. Şu anda, GAP İdaresi tarafından doğrudan yada dolaylı olarak desteklenen çalışmalar şunlardır⁵:

¹ -., GAP İdaresinin Mekansal Planlama Çalışmalarının Zemini, GAP Dergisi, 1998, No:9, Yıl:6, s.24.

² -., GAP İdaresinin Mekansal Planlama Çerçevesindeki Etkinlikleri, GAP Dergisi, 1998, No:9, Yıl:6, s.25; Açı, Ş., İmar Planlamada Yeni Bir Yaklaşım, GAP Dergisi, 1998, No:9, Yıl:6, s.16-18; Tuğsuz, M.N., Besni'de İmar Uygulamaları, GAP Dergisi, 1998, No:9, Yıl:6, s.19-23.

³ Beyaz, B., Sürdürülebilir Kalkınma ve Gap'ta Mekansal Planlama, GAP Dergisi, 1998, No:9, Yıl:6, s.10-15; Özbilen, V., "Adıyaman İli Eko-Kent Planlama Çalışması", GAP Dergisi, 1998, No:9, Yıl:6, s.26-28; Çopuroğlu, A., Diyarbakır Kentsel Gelişme Projesi, GAP Dergisi, 1998, No:9, Yıl:6, s.31-36; Çopuroğlu, A. (der.), Şanlıurfa, Halfeti'de Kırsal-Kentsel Entegrasyon için Yarımlar ve Toplum Kalınması Programları Projesi'nde Gelişmeler, GAP Dergisi, 1998, No:9, Yıl:6, s.45-48.

⁴ GAP Master Plan Nihai Raporu, T.C. Başbakanlık, DPT, Haziran 1990 (2. Baskı) Cilt I., s: 18,26; Cilt II.: s. 2,11, 4,12-4,13; Cilt III., s. B16-21.

⁵ Bu çalışmalara ilişkin veriler GAP İdaresi'nden sağlanmıştır, kuruma katkıları için teşekkür ederim. Görüldüğü gibi bu projeler yeni başlamış yada planlanmakta olan projelerdir ve içerikleri, yöntemleri yada ulaştıkları somut aşamalara ilişkin veri elde edilememiştir.

- Acırlı (Mardin-Mıdyat) Ören Yeri Çevre Düzenleme Projesi: T.C. Kültür Bakanlığı ve GAP İdaresi tarafından yürütülen proje tamamlanmış ve Diyarbakır Bölge Kurulu tarafından onaylanmıştır (Nisan 1998). Ödenek sağlanması durumunda uygulamaya geçilmesi planlanmaktadır.
- Birecik, Halfeti ve Suruç İlçelerinin Taşınmaz Kültür Varlıklarının Belgelenmesi Projesi: 4 Ağustos 1997'de başlayan proje, Hacettepe Üniversitesi tarafından yürütülmektedir.
- Cizre (Şırnak) Mem-nu Zin Türbesi ve Mirabdal Mescidi Restorasyon Projesi: İlk arazi etüdü yapılmış olan proje devam etmektedir.
- Hasankeyf Tarihi ve Arkeolojik Sit Alanı Araştırma, Kazı ve Kurtarma Çalışmaları: T.C. Kültür Bakanlığı ile GAP İdaresi arasında yapılan protokolle, Prof.Dr. Oluş Arık tarafından yürütülmesi planlanan projeye 1991 yılında başlanmış, ancak bölgedeki olağanüstü durum nedeniyle 1992-97 yılları arasında çalışmalar kesintiye uğramıştır.
- Birecik ve Kargamış Baraj Gölü altında kalacak yerlerde Araştırma, Kazı ve Kurtarma Çalışmaları: T.C. Kültür Bakanlığı adına, Gaziantep Müze Müdürlüğü tarafından yürütülmesi planlanan projeye 1998 yılında başlanması planlanmaktadır.
- GAP Bölgesi İnanç Turizmi Projesi: T.C. Turizm Bakanlığı ile GAP İdaresi tarafından yürütülmesi düşünülen proje tanımlanma aşamasındadır. Kurumlar arası görüşmeler devam etmektedir.
- GAP Bölgesi'nde Kültür Varlıklarının Korunması, Yaşatılması ve Tanıtılması Sempozyumu

Master plan kapsamında tanımlanmamış olmakla birlikte, GAP İdaresi'nce, kısıtlı sayıda uzman tarafından yürütülmekte olan bu projelerde; ilgili bakanlıkların desteklerinin sağlanmasına ve bu tür projelere doğrudan yada dolaylı olarak kaynak yaratılmasına çalışılmaktadır. Bu projelerin tanımlanmasında, kısa dönemde su altında kalacak alanların belgelenmesi, uzun dönemde ise; kültürel katmanlar açısından çok zengin olan yörenin korunarak turizm açısından değerlendirilmesi, yerel taleplerin karşılanması gibi ilkelere hareket edildiği anlaşılmaktadır. Bu seçimler ilke olarak doğru ve geçerli olsalar da; böylesine kapsamlı bir sorun örgütlenme, etaplama, kaynak vb. özellikleri ile makro ölçekte planlanarak, uygulanmadığı sürece bu çalışmalar tekil örnekler olarak kalacaklardır.

GAP Projesi kapsamında master plan verilerine göre⁶ sorunun sayısal büyüklüğü tanımlanmaya çalışıldığında, bölgedeki korunacak değerlerin yayıldığı alanın 6 büyük il-

⁶ GAP Master Plan Nihai Raporu, T.C. Başbakanlık, DPT, Haziran 1990 (2. Baskı) Cilt I., s:1; Cilt IV., s: 4.12.

le birlikte toplam 3610 yerleşmeden oluşan, 73,863 km² lik bir alana yayıldığını görürüz. Bu alan içinde, Kültür Bakanlığı ve valiliklerinden toplanan bilgilere göre ⁷ GAP kapsamında inşa edilen "barajlar havzasında kalacak" tescilli alan ve anıtların sayısı Tablo:1'de verilmiştir. Kültür Bakanlığı'nın verilerine göre hazırlanan bu tabloda sadece tescilli yapı ve alanlar yer almaktadır. Örneğin Hasankeyf gibi bir yerleşmedeki konutlara bu listede yer verilmemiştir. Bu verilere göre bölgede sular altında kalacak 91 höyük, 25 antik yerleşme, 6 tümülüs, 39 amt, 3 kale, 3 adet kaya mezarları alanı, 2 adet tarihi mezarlık alanı ve 16 adet köprü bulunmaktadır. Tablo 2'de ki verilere göre ki bu veriler geçmiş yıllara ait çalışmaları tümüyle kapsamamaktadır- bu alanlarda toplam 5 yerleşmede kazı çalışmaları sürdürülmektedir. Bu çalışmaların niteliği ve ulaştırma aşamalarına ilişkin veriler maalesef derlenememiştir.

Bölgede su altında kalacak alan ve yapı sayısı kuşkusuz bu verilerle sınırlı değildir. Örneğin sadece Diyarbakır ili kapsamında, yüzey araştırmaları sonucunda tespit edilmiş, ancak tescillenmemiş su altında kalacak 14 höyük ile 7 anıtsal yapı bulunmaktadır. Ülkemizde Kültür Bakanlığı tarafından sürdürülmekte olan tespit ve tescil işlemlerinin henüz tamamlanmadığı ve tescil sürecinde yaşanan sorunlar da göz önüne alındığında, bölgede su altında kalacak yapı ve alan sayısının bu verilerin çok çok üstünde olacağı tahmin edilebilir. Baraj havzaları dışında kalan, sit alanları ile, özellikle yerleşmelerde bulunan sit alanları ve yapılar da bu listelere eklendiğinde, bölgede korunacak kültür varlıklarının sayısının binlerle ifade edilecek kadar çok olduğu düşünülebilir.

Koruma konusunda ülkemizdeki yasal süreç Şekil:1'de şematik olarak verilmiştir. Bu süreçte karşılaşılan sorunları tekrar tanımlamak bu çalışmanın dışında olmakla birlikte, planlama ve uygulama süreçlerindeki sorunların GAP bölgesi için de geçerli olduğunu belirtmek gereklidir. Kültür varlıklarına onarım adı altında çok yanlış müdahalelerin yapıldığı ve uygulamanın kontrol edilemediği, bu sorunun ise yapılarda yıpranma hızını artırdığı bilinmektedir. GAP kapsamında benzer sorunların yaşanmasını önlemek için, örgütlenme kapsamında bu konuda yerel düzeyde önlemler alınması gerekli olacaktır.

DEĞERLENDİRME:

Bu kısa veriler, bölgede koruma planlama ve uygulamalarının gerçekleştirilmesi için bir "Koruma Planlaması Süreci"nin tanımlanmasını gerekli kılar. Bu süreç temel olarak örgütlenme, planlama, etaplama ve finans gibi dört ana temayı içerecektir. Bu temalar bağlamında bölgedeki sorun ve potansiyeller aşağıda özetle tanımlanmıştır.

PLANLAMA: SORUNLAR /OLANAKLAR

GAP-MP: Bölgedeki kültür varlıklarının GAP-MP kapsamında öngörülmemesi en önemli sorunlardan biridir. Bu ölçek ve kapsamda hızlı değişimin yaşanacağı bir alan-

⁷ Bu tablodaki veriler GAP lirası'ndan temin edilmektedir.

da, fiziksel çevrenin en önemli elemanları olarak kültürel varlıkların korunması sorunu Türkiye'deki mevcut olan idari ve yasal araçlarla çözülemez. GAP-MP'nin revizyonunun gündemde olması, bu açıdan bir potansiyel olarak değerlendirilebilir. Bu tür bir gelişme, uygulamanın süratle gerçekleştirilebileceği yasal, örgütsel, finansal araçların sağlanması için zemin oluşturacaktır.

Koruma Master Planı (KMP): Master planda geliştirilecek temel ilkelere göre bölgede uygulanacak "Koruma Planlaması Süreci"ni tanımlayan bir Koruma Master Planı hazırlanmalıdır (KMP). Bu plan, doğal ve tarihi değerlerin korunması ile kalkınma hedefleri arasındaki dengeyi sağlayacak, fiziksel planlamaya zemin oluşturacak teorik ve teknik çerçeveyi önermelidir. Dolayısı ile GAP-MP'nda belirlenen fiziksel ve sosyal planlama hedefleri ile uygulama süreci uyum içinde olmalıdır. Bu bağlamda su altında kalacak alanlarla, diğer alanlar için GAP-MP'nin uygulama etapları göz önüne alınmalı, benzer biçimde GAP'ta özellikle uygulamaların tamamlanmadığı alanlarda, KMP lehine revizyon yapılabileceği düşünülmelidir. Özellikle su altında kalacak alanlarda yapılacak ilk tespitler, mevcut eserlerle alanların konum ve kotları ile baraj havzalarının üç boyutta değerlendirmelerinin yapılacağı, Kültürel Varlıklarının Bölgesel Dağılım Planı'nın hazırlanmasına olanak verecek nitelikte olmalıdır. Bölgesel Dağılım Planı'na, süreye bağlı uygulama etapları ile barajlardaki su tutma seviyeleri de eklenerek, belli alanların baraj havzaları içinde kalan adacıklar olarak korunma potansiyelleri, yada su tutma seviyelerinde yapılabilecek küçük değişikliklerle bazı alanların kurtarılıp kurtarılamayacağına ilişkin veriler saptanmalı ve alternatif çözüm yolları aranmalıdır. Birecik barajı içinde kalacak olan Runkale bu potansiyele sahip alanlardan biri olarak örnek verilebilir. 500m. yüksekliğe yerleşmiş olan Runkale, 385m. yükselecek olan baraj sularının içinde bir adacık olarak kalacaktır⁸. Bu durum Runkale'nin en azından yerinde korunması için bir olanak yaratmaktadır.

Koruyucu Envanter Çalışmaları: Yukarıda da vurgulandığı gibi, bu güne kadar bölge içinde kalan ve projeden doğrudan yada dolaylı olarak etkilenen/etkilenecek olan kültür varlıklarının tam bir envanteri yoktur. Bu tür bir envanterin yapılması sorunun boyutlarını tanımlamak için gereklidir. Şu anda özellikle su altında kalacak alanlarda başlatılan bu tür tekil çalışmalar, bu alanların belgelenecek korunmasından öte, başka tekniklerle de korumaları için potansiyellerinin olup olmadığı bilgisini içermelidir. Bu bağlamda envanter ve belgeleme çalışmalarının çok amaçlı bir veri tabanı oluşturmak üzere minimum ortak özelliklerinin tanımlanması gerekir. Baraj havzaları dışındaki alanlarda ise envanter işlemleri mevcut idari ve yasal araçlar kapsamında sürdürülebilir.

Teknik Koruma Sorunları: Envanter ve belgeleme çalışmaları dışında, baraj havzalarında kalacak alanlardaki eserlerle ilgili yapılabilecek teknik müdahaleler oldukça sı-

⁸ Terzi M., Çopuroğlu, A., Bir Tarih Hazinesi-Runkale, GAP Dergisi, 1998, No:9, Yıl:6, s.43-44.

nırlı gözükmektedir. Önemli sayılan yapıların taşınması dışında bu yapıların korunması için önerilecek somut bir teknik yoktur. Teorik açıdan, bir yapıyı kendi bağlamından kopararak korumanın sakıncaları tartışılabilir. Öte yandan çok fazla yapı söz konusu olduğunda, bu işlemin oldukça sınırlı örnekte gerçekleştirilebileceği de açıktır. Bu büyüklükte bir alanda, belki de sınırlı sayıda araştırmalarla pek çok yapı su altında kalacaktır. GAP projesi bu özelliği ile koruma alanında dünya gündemine yeni bir koruma sorunu getirmiştir: Acaba bu eserlerin yerlerinde kalmaları koşulu ile, sudan basınç ve ortam olarak etkilenmelerini azaltabilecek bir yöntem geliştirilebilir mi? Örneğin hiç açılmamış kazı alanların kil katmanları ile kaplanması, yer üstündeki eserlerin dolgularla desteklenerek üstte oluşacak su basıncının etkisinin yayılarak azaltılması gibi. Bu teknik konunun yapılacak modellemeler üzerinde araştırılması mümkündür. Olumlu bir teknik üretilmesi halinde ise gelecekte GAP bölgesinde olabilecek değişikliklerle, yada mevcut teknoloji ile şu anda tanımlayamadığımız yeni tekniklerle, bu alanların ileride yeni araştırmalara konu olabileceği öngörülmelidir. Baraj havzaları dışında kalacak eserlerin koruma sorunları ise ülkemizdeki diğer sorunlarla paralellikler gösterir. Bu bağlamda uygulamanın teknik özelliklerinin doğru tanımlanmasına olanak verecek proje üretim ve uygulama süreçlerinin tanımlanması ve araçlarının geliştirilmesi gerekir. Bölgede öngörülen kalkınma hızı ve hedefleri uygulamada yanlışların artarak, yapıların onarım adına yok edilmesi sürecine dönüşmemelidir. KMP çalışmaları içinde bu soruna özel bir önem ve öncelik verilmesi gerekecektir.

İşlev: Bilindiği gibi korunması gerekli alanlarda yeni/olası işlevlendirme kararları Koruma Amaçlı İmar Planları ile üretilmektedir. Bölgedeki bazı büyük merkezlerde bu çalışmalar tamamlanmıştır. Ancak bölgedeki hızlı ve değişken sosyal yapıya koşut olarak kente göçle birlikte, özellikle kentsel sit alanları ve çeperleri yoğun rant baskıları ve gecekondulaşma eğilimleri ile karşı karşıya kalmışlardır. Türkiye'deki diğer büyük kentlerde bu baskıların oluşturduğu sorunların kentsel sit alanlarında bozulmayı artırdığı bilinmektedir. GAP kapsamındaki kentlerde (örneğin Diyarbakır'da) başlamış olan bu baskıların kontrol edilmesi, bu alanlardaki planlama kararlarının hızlı üretimine bağlıdır. Ülkemizdeki farklı deneyimler, Koruma İmar Planları kararlarını örnekleyen uygulama projelerinin –Paket Projeler (PP)- gerçekleştirilmesinin, kamu desteğinin sağlanması açısından önemli olduğunu göstermektedir. Yine maalesef ülkemizdeki deneyim, yapıların özelliklerinden taviz vermeden işlevlendirilmesi ilkesinin ticari kaygılarla yok sayıldığını da göstermektedir. Yapıların farklı işlevlerle kullanılmıyorsa, bu hataların tekrarlanmaması için kararlı bir tavır alınması, bir ön koşuldur. Özellikle turizm amaçlı kullanımlarda kültürel varlıkların niteliklerinin turizm lehine kaybedilmemesi, yapıların mekansal potansiyellerine uygun olarak işlevlendirilmesi ilkesine uyulmalıdır.

Ölçekler / Proje Paketleri: GAP kapsamı gereği yapılması gerekli koruma çalışmaları bölge / yerleşme / yapı / eleman gibi farklı ölçekleri içerdiği için disiplinlerarası ça-

İşmaları gerektirir. Bu nitelikte bir projede farklı ilgi grupları ve yerel talepler doğrultusunda birbirine koşut pek çok projenin üretilmesi gerekecektir. Bu yazıda PP olarak adlandırılan bu projelerin bir bütünlük içinde tanımlanması ve önceliklerinin belirlenmesi kuşkusuz çok önemlidir. Bunun sağlanması için genel kararları alacak, etaplamayı belirleyecek, kaynak oluşturacak ve projelerin birbirini destekler biçimde sürmesini sağlayacak, devingen, enerjik, karar erki ve inisiyatifine sahip merkezi bir örgütlenmenin gereği çok açıktır.

ETAPLAMA: SORUNLAR / OLANAKLAR

GAP içinde, koruma planlama ve uygulama çalışmalarının etaplaması özel bir önem sunar. GAP'in tamamlanması için öngörülen sürenin kısalığı, bu sorunun önemini daha da artırmaktadır. Süre bağlamında bakıldığında iki temel etap tanımlanabilir. Birinci etabın belirleyicisi, baraj havzalarında su tutma çalışmalarının başlangıcıdır. Dolayısı ile havzalar içinde kalacak alan ve eserlerle ilgili çalışmaların hızla sürdürülmesi ve tamamlanması gereklidir. İkinci etap ise süre olarak çok sınırlı olmasa da, bölgenin fiziksel ve sosyal yapısındaki değişimin hızı ile belirlenir. Bu değişim süreci çok hızlı olduğundan, bölgede yapılması gerekli koruma çalışmalarının ertelenmesi mümkün değildir. Dolayısı ile, iki sürecin paralel süreçler olarak tanımlanması gerekecektir. Bölge genelindeki bu iki etabın, oluşturulacak alt proje paketleri içinde de en azından kaynak kısıtlılığına, yada planlama/uygulama süreçlerine bağlı olarak tanımlanması gerekecektir.

ÖRGÜTLENME: SORUNLAR / OLANAKLAR

Sorumluluk ve Yetki: GAP'taki hızlı ve devingen sürece koşut, mevcut yasal ve idari araçlarla koruma sorununun Kültür Bakanlığı ve Yerel İdareler tarafından çözülemeyeceği çok açıktır. GAP İdaresi'nin bu konuda katkıda bulunmaya çalışması ve aktif olarak bazı somut projeler üretmesi son derece umut vericidir. GAP İdaresinin yasal statüsü ve örgütlenme alışkanlığı da bu konuda değerlendirmeye açık önemli bir potansiyel oluşturur. Yukarıdaki veri ve gerekçeler ışığında, planlama ve uygulama anlamında bölgenin merkezi otoritesi olan GAP İdaresi'nin oluşturacağı bir alt örgütlenme içinde koruma inisiyatifini de üstlenmesi pratik olarak geçerli, yasal ve teknik açıdan ise mümkün gözükmektedir. Kültür ve Turizm Bakanlıkları ile yerel idare ve inisiyatifler kapsamında bu oluşumu destekleyecek düzenlemelerin yapılması ve mevcut idari yapıların geliştirilmesi gerekecektir.

Tanıtm: Örgütlenme ve KMP'nın etaplarıyla birlikte hazırlanmasına koşut olarak, öngörülen proje ve uygulamalara kaynak sağlanması tek başına bu günkü sistemde hiç bir idari mekanizmanın bütçeleri içinde çözülemez. Dolayısı ile bu etkinliklerin ekonomik ve sosyal açılardan desteklenmesi için, dünya ve Türkiye ölçeklerinde farklı bağlamlarda tanıtılması gereklidir. GAP İdaresi mevcut örgütlenme şeması içinde bu sorunu

büyük oranda çözmüş gözükmektedir⁹. TRT işbirliği ile sürdürülen yayınlar, tanıtım programları, GAP ve ekibinin dünyada farklı ilgi grupları üzerinde oluşturduğu etki, yatırımcı iş adamları ve STK'ların GAP bölgesine yakın dönemde artan ilgi ve yatırımları, bu konuda kaynak oluşturmak amacıyla kullanılabilir araçlardır. Yapılacak etkinliklerin tanıtımı için bu potansiyelleri değerlendirmek üzere, bir tanıtım kampanyasının başlatılması; planlama, araştırma ve uygulama alanlarında gerekli insan gücü ve ekonomik kaynakların sağlanması ancak bu bağlamda çözülebilir gözükmektedir.

Yayın-Arşiv Oluşturma: Bu kapsamda bir projenin farklı yayın araçları ile belgelenmesi, yapılan çalışmaların yayınlanması ve merkezi bir arşivde toplanması çok önemlidir. Projelerin geliştirilme sürecinden başlayarak toplanan her tür verinin ulaşılabilir ve kullanılabilir ortamlarda saklanması gerekir. Planlama ve uygulamanın sağlıklı gelişimi için bu vazgeçilmez bir unsurdur. Bu oluşumda yine GAP İdaresi'nin oluşturduğu, ancak bugün oldukça sınırlı belgeyi içeren Dokümantasyon Birimi'nin geliştirilmesi ile çözülebilir.

FİNANS: SORUNLAR / OLANAKLAR

Ülkemizde koruma etkinliklerine ayrılan kaynaklar oldukça kısıtlıdır. GAP'taki koruma sorununun bu tür kısıtlı kaynaklarla çözülemeyeceği açıktır. Öte yandan, koruma etkinlikleri GAP-MP içinde doğrudan ele alınmadığından GAP İdaresi'nin genel bütçesi içinde bu çalışmaların finanse edilmesi de mümkün değildir. Kaynak ihtiyacı açısından bakıldığında koruma etkinliklerinin gerçekleştirilmesi için üç aşamada, farklı büyüklüklerde kaynak ihtiyacının oluşacağı gözükmektedir. Birinci aşama; örgütlenme ve KMP'nin hazırlanması ve tanıtım kampanyasının oluşturulmasını içerecektir. Bu aşamanın GAP İdaresi'nin kendi kaynakları içinde çözülmesi gerekebilir. Bu aşama, bir AB-MEDA projesi olan "GAP İdaresinin Proje Hazırlama Yeteneğinin Artırılması Projesi" kapsamında ele alınabilir¹⁰. Örgütlenmenin oluşturulup, KMP'nin hazırlanmasına koşut olarak tanımlanan proje paketleri ve etaplarına göre, tanıtım kampanyası desteğinde iç ve dış kaynak arayışlarına girilebilir. Bu arayış içinde izlenecek genel politika, KMP etaplarına uygun olarak bütçesi belli projeler için finans, projelendirme, uygulama, araç/ortam temini, araştırma desteği gibi seçenekler içinde kaynak sağlamaktır. AB-EURO-Med projeleri, Uluslararası Koruma Kuruluşları, Dünya Bankası, STK'lar, yerli ve yabancı üniversiteler ve araştırmacılar, Toplu Konut İdaresi, banka destekli kooperatif örgütlenmeleri, 8 yıllık Eğitim Projesi, vb. gibi pek çok kaynak, tanımlanmış somut projelerle bu amaçla kullanılabilir. Bu bağlamda, belli ilgi gruplarının (STK/kişi) sanayi alanında olduğu gibi kültür alanında da desteğini sağlamak, eğitim amacı ile kullanılan/kullanılabilir yapıları tespit ederek çift amaçlı öncelikleri ile 8 yıllık Eğitim Projesinin kapsamında kaynak ayrılmasını sağlamak, su altında ka-

⁹ -GAP İdaresi'nin Tanıtım Çalışmaları, GAP Dergisi, 1997, No:8, Yıl:5, s.68-70.

¹⁰ Üstünkaya, F., AB'nin GAP'a Yaklaşımı, GAP Dergisi, 1997, No:8, Yıl:5, s.38-41.

lacak alanlarla ilgili yabancı araştırmacıları da teşvik etmek, bu konuda uluslararası koruma örgütleri ile programlar oluşturmak gibi somut proje paketleri tanımlanabilir.

ÖNERİLER:

Yukarıda tanımlanan sorunlar ve olanaklar göz önüne alındığında, GAP kapsamındaki kültür varlıklarının korunması için örgütlenme bazında bir model önerilebilir (Bkz. Şekil:2). Bunun yapılabilmesi için, öncelikle konunun GAP-MP kapsamına alınması gereklidir. Buna koşut olarak, eldeki potansiyeller özelinde bir örgütlenme oluşturulabilir. Bu çalışmada önerilen model, GAP bölgesindeki koruma sorununun tek elden ve merkezi otorite tarafından çözülmesi için, farklı idari mekanizma ve otoritelerle, ilgi gruplarının katılımını örgütleyen, bir GAP-Koruma Master Plan Grubu'nun oluşturulmasını öngörür. GAP İdaresi kapsamında kurulacak bu birimin temel işlevi, bölge için bir KMP oluşturulması ve daha sonra bu plana göre tanımlanacak alt proje paketlerinin organizasyon, etaplama ve finansı ile ilgili sorunları çözmektir. Merkezi otoriteyi temsil eden bu birim, akademisyenler, Kültür ve Turizm Bakanlıkları ile ilgili diğer bakanlıkların temsilcileri, Bölge Kurulu temsilcileri, Yerel İdare temsilcileri, Vakıflar Gn. Md. temsilcileri, gündeme göre ilgili Yerel İdareler ve STK'lardan oluşan bir Danışma Kurulu eşliğinde görev yapacaktır. Kısa sürede karar alınmasını gerektirecek konuların çokluğu ve bir bakıma zamana karşı bir yarışa dönük olarak ilerleyecek bu etkinliklerde, hata payını azaltmak için ve GAP-KMP grubunu doğru yönlendirmek için bu türde bir Danışma Kurulu'na gereksinim olacaktır. Sorunun boyutu dikkate alındığında, özellikle idari sorumluluk sahibi birimler olarak Kültür Bakanlığı, Turizm Bakanlığı ve Belediyelerin bu örgütlenmeyi destekleyici rol üstlenmeleri bir zorunluluktur. Şu ana kadar ki gelişmelerde bu eğilim içinde oldukları görülmekle birlikte, bu kurumların bürokratik zaafı, zamana karşı yarışmayı gerektiren bu tür bir uygulamada sıkıntı yaratacaktır. Bu nedenlerle söz konusu idari mekanizmalar içinde, GAP uygulamaları süresince, GAP-KMP grubuna destek olacak birimlerin oluşturulması gereklidir. Bu birimlerin ilgili bakanlıkların sorumluluk ve yetki alanları doğrultusunda, sadece GAP-KMP'ı ile ilgili projelerden sorumlu olmaları öngörülmektedir. Diyarbakır Bölge Kurulu'nun Danışma Kurulu içinde temsil edilmesi, bölgedeki deneyimin merkezi birime aktarılması kadar, iki kurum arasında koordinasyonun sağlanması ve uygulama hızının artırılması açısından çok önemlidir. Bu üst yapı ile karar üretecek GAP-KMP grubunun alt birimini GAP-KMP Teknik Ekibi oluşturur. Bu ekip KMP çerçevesinde yapılması öngörülen paket projelerini koruma gereklilikleri, kapsam, tanım ve öncelikleri ile belirleyerek olası etaplama, süre, maliyet analizlerini yapacak ve Danışma Kurulu'nun onayı ile gündeme alacaktır.

Bu model özelinde kullanılan, Paket Proje tanımını biraz daha açıklamak yararlı olabilir. Bölgedeki koruma sorunu gerek kültürel varlıkların çeşitliği açısından; gerekse mimar, plancı, sanat tarihçisi, arkeolog, çevre bilimci, mühendislik vb. gibi pek çok di-

siplin açısından ilginç ve zengindir. Bu çeşitliliğin gerek araştırma ve gerekse uygulama açısından sınırlanması mümkün değildir. Örneğin bir höyük kazısı ile, yaşayan bir kentsel alanın sağlıklılaştırılması, bölgedeki kültür varlıklarının korunması açısından eş-değer projeler olabilir. Belgeleme çalışmalarının sürdürülmesi ile, su altında kalacak alanlar için farklı koruma tekniklerinin geliştirilmesi projeleri de benzer biçimde önemlidir. GAP-KMP Grubu ve Danışma Kurulu bu devingenliğin farkında olarak, birbirine koşut biçimde, farklı projelerin gerçekleştirilmesini sağlamayı hedeflemelidir. Bu bağlamda, örneğin yerel idarenin sonradan yaptığı bir talep de, başlangıçta KMP içinde yer almasa bile, KMP sürecine katılabilmelidir. Buradaki problem, farklı sorun ve ilgileri bir araya getirmeyi başaran, devingen bir işleyişe olanak sunacak örgütlenmeyi sağlamaktır.

Teknik Birimle ilişki içinde çalışacak GAP-KMP Tanıtım Ekibi ise, oluşturulan paket projelerin, ilgili ortamlarda tanıtımını yaparak kaynak oluşturma görevini üstlenecektir. Paket projelerin niteliğine göre kaynak ihtiyacı sadece ekonomik, yada araştırma desteği, iş gücü desteği, ortam-araç desteği gibi farklı kaynaklar olabilir. Tanıtım biriminin temel görevi, önerilen paket projelere kaynak araştırmak ve sağlamaktır. Bu bağlamda; örnek olarak bölgede eğitim amaçlı kullanılan / kullanılabilir kültür varlığı olan yapıların, 8 Yıllık Eğitim Projesi kapsamında projelendirilmesi ve uygulanması için gerekli idari ilişkileri kurmak, tanıtım biriminin görevi olacaktır. Benzer biçimde araştırma kazıları gibi tanımlanmış projeler için, yayın hakkı karşılığında araştırma olanaklarının sunulması da bir kaynak üretimi olarak değerlendirilebilir. Benzer şekilde kentsel tarihi konut alanlarının sağlıklılaştırılması amaçlı kurulacak kooperatiflere, Toplu Konut İdaresi ya da bankalar aracılığı ile kaynak oluşturulmasına aracı olmak da bu birimin görevleri arasında olacaktır.

Dolayısı ile tanımlanan Paket projelerin yüklenicileri üniversiteler, araştırmacılar, vakıflar, araştırma kurumları, yerel idareler, farklı inisiyatif kurumları (demekler, platformlar, vb.) STK'lar, bankalar, özel sektör, vb. birimler olabilir. Kaynak tahsisi yapılan projelerde, projenin niteliğine göre bu yüklenicilerden her hangi birine Paket Proje'lerin proje ve / veya uygulaması verilebilir. GAP-KMP Proje Kontrol Ekibi ise Yerel İdare ve inisiyatiflerle koordinasyon içinde çalışan, daha çok yörede örgütlenmiş ve yüklenicilerin uyguladığı Paket Projeleri kontrol eden bir ekip olarak görev yapacaktır. Bu anlamda GAP-KMP Proje Kontrol Ekibi'nin daha çok uygulama ve araştırma ağırlıklı teknik personelden oluşacağı varsayılmaktadır.

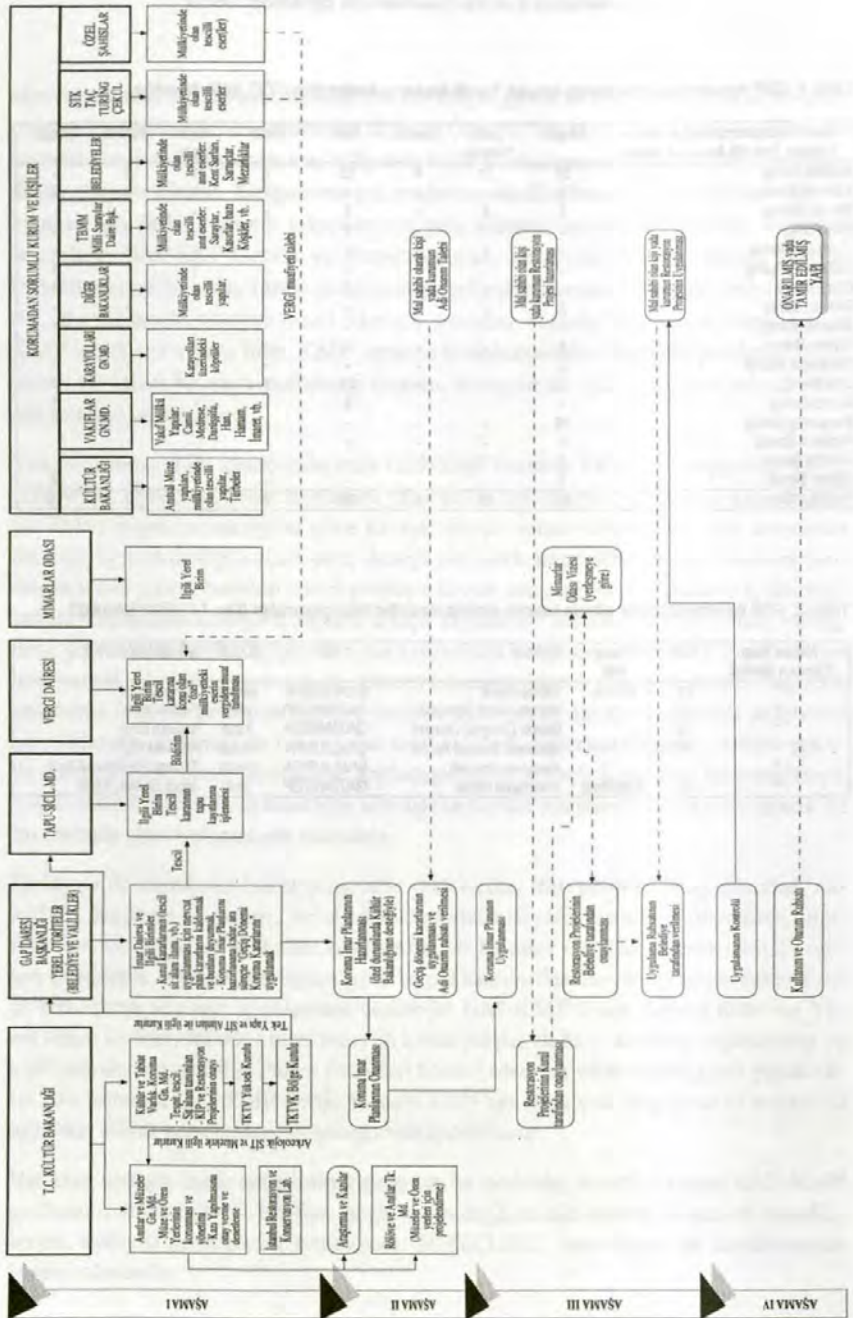
Bu kısa sunuşta özetle tanıtılmaya çalışılan bu modelde, temel yaklaşım GAP-KMP grubunun alt birimleri ile birlikte proje yapan değil, ancak onların oluşum ve önceliklerini, dolayısı ile etaplarını belirleyen 'SÜREÇLERİ' tanımlayan bir koordinasyon birimi olmasıdır.

Tablo 1: GAP kapsamında barajlar altında kalacak Tescilli Alanlar ve Anıtlar (Kay.: T.C. Kültür Bakanlığı)

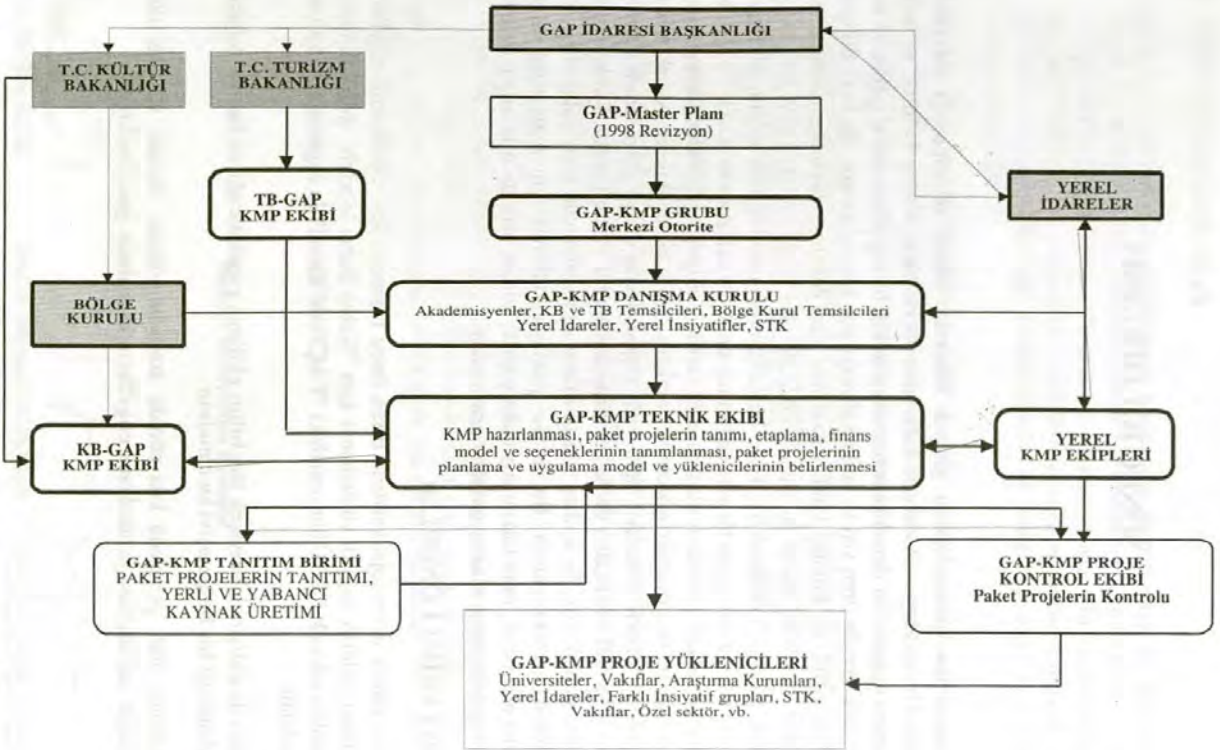
GAP kapsamında barajlar altında kalacak Tescilli Alanlar ve Anıtlar	Höyük	Antik Yerleşim	Tümlös	Anıt	Kale	Kaya Mezarı	Mezarlık	Köprü
Alatürk Barajı	37	21	4	13	1	1	1	-
Batman Barajı	1	-	-	-	-	-	-	2
Birecik Barajı	7	4	-	1	-	-	-	-
Cizre Barajı	-	-	-	1	-	-	-	1
Çongazi Barajı	-	-	1	-	-	-	-	-
Çataltepe Barajı	-	-	-	-	-	-	-	1
Dicle Barajı	-	-	-	1	1	-	-	1
Dilaver Barajı	3	-	-	-	-	-	-	-
Garzan Barajı	-	-	1	-	-	-	-	1
Göksu Barajı	2	-	-	-	-	1	-	-
Hancağz Barajı	2	-	-	-	-	1	-	-
İlisu Barajı	14	-	-	21	1	-	1	7
Kahla Barajı	-	-	-	2	-	-	-	1
Kargamış Barajı	18	-	-	-	-	-	-	-
Kayacak Barajı	1	-	-	-	-	-	-	-
Kemlin Barajı	7	-	-	-	-	-	-	-
Silvan Barajı	1	-	-	-	-	-	-	2
Toplam Sayı	91	25	6	39	3	3	2	18

Tablo 2: GAP kapsamında barajlar altında kalacak alanlarda sürdürülen Kazı çalışmaları (Kay.: T.C. Kültür Bakanlığı)

Halen Kazı Yapılan Alanlar	1996	Baraj Adı	TANIMI	İL	İLÇESİ	KÖY/MAHAL/MEVKİLİ
*	KK	Birecik	Tilbeş Höyük	ŞANLIURFA	Birecik	Tilmusa Köyü
*	KK	*	Horum Höyük (Aperneia)	GAZİANTEP	Nizip	Fındıklı Köyü
*	KK	*	Belkis (Zeugma) Örenyeri	GAZİANTEP	Nizip	Kavunlu Köyü
*	YK	*	Hacinebi Surtepe) An.Yer.	ŞANLIURFA	Birecik	Hacinebi Köyü
*	*	*	Aperneia Ören yeri	ŞANLIURFA	Birecik	Tilmusa (Keskince) Köyü
*	KK	Kargamış	Yarıntepe Höyük	GAZİANTEP	Nizip	Aşağı Bayındır Köyü

Şekil 1 : Türkiye'de Mevcut Koruma Süreci (Neriman Şahin GÜÇHAN, 1998).

Şekil 2 : GAP Kapsamında Koruma Planlaması İçin Bir Model Önerisi (Neriman Şahin GÜÇHAN, 1998)

SONUÇ BİLDİRGESİ*

GAP olgusunun Güneydoğu'ya, giderek ülkemize yaptığı ve yapacağı çok yönlü katkıların bilincindeyiz. Ancak, bu katkıların hiçbir koşul altında kültürel ve tarihi mirasımızla çelişen bir durum yaratmaması gerekir. Bu bağlamda, baraj gölleri ve yan etkileri, çok sayıda ören yeri ve tarihi kalıntıyı yok edecek; yaratacağı hızlı değişim, Bölge'nin tarihi ve kültürel kimliği üzerinde geri dönülmez biçimde olumsuz etki yapacaktır. Zorunlu olarak su altında kalacak olan kültür varlıklarının en azından kapsamlı, bilimin gerektirdiği şekilde belgelenmesi, olabildiğince özgün niteliğiyle korunabilmesi ya da uygun bir yere taşınması en doğru yaklaşımdır. GAP ile ilgili bir çok projeye ilişkin kararların oldukça eski tarihte verilmiş ve fizibilitesinin yalnızca ekonomik getiri ve götürüleri gözeterek yapılmış olduğu bilinmektedir. Ancak, aradan geçen sürede, enerji üretimiyle ilgili yeni teknolojilerin ortaya çıkmasının yanısıra, kültürel ve doğal varlıkların da bu tür projelerde girdi olarak hesaba katılması gibi kavramlar gelişmiştir. Bu açıdan, eski tarihlere ait projelerin de yeni anlayışlara göre ele alınması gerekmektedir. Bu tür bir yaklaşım, ülkemiz için hem daha yararlı çözümler getirecek, hem kalkınmayı daha çağdaş kılacak hem de ülkemizin evrensel kültür mirasına karşı olan saygınlığını artıracaktır.

A- KISA ERİMLİ ÖNERİLER

- 1- Uzun vadeli arkeolojik kazıların biran önce başlaması için bürokratik engellerin aşılması, işlerin sağlıklı yürütülmesi için "Keban Barajı Modeli" gibi çalışmalarını koordine edecek ODTÜ bünyesindeki "TAÇDAM Birimi" ile eşgüdümüne girilmesi gereklidir.
- 2- Bölge'de çalışmak isteyen tüm bilim ekibinin yararlanacağı ve her tür belgenin toplanacağı bir bölge arşivi kurulmalıdır.
- 3- Başlamış olan projelerin kısa sürede sonuçlandırılması, bunun için her türlü desteğin sağlanması ve bürokratik engellerin kaldırılması gerekmektedir.

* *Sempozyuma katılan bilim adamları adına; Prof.Dr.Oluş ARIK, Prof.Dr.Mehmet ÖZDOĞAN ve Prof.Dr.Gönül TANKUT, Kültür Bakanlığı'na sunulmak üzere, "Sonuç Bildirgesi" hazırlamışlardır.*

B- UZUN ERİMLİ ÖNERİLER

- 1- Tarihsel ve kültürel sit varlıklarının korunması, kurtarılması ve belgelenmesi doğrultusundaki bilimsel çalışmalar, gereği gibi özümlemlenip yürütülmelidir ve hiçbir şekilde zaman darlığı gerekçesiyle gözden çıkarılmamalıdır. Bu nedenle Bölge'de yapılması gerekli olan çalışmaların, kültürel ve sosyal açılardan yapılacak işlerin ivedilikle planlanması, ekip oluşturulması ve bunlara her türlü kolaylığın sağlanması gereklidir.
- 2- Bu sürecin dinamizmini sürekli tutmak için bir izleme sistemi mekanizmasının oluşturulması ve yapılacak işlerin dökümünün yapılması, izlenmesi için 1998 yılının Haziran ayı sonunda bir toplantının yapılması gereklidir.
- 3- Bölge'nin dünya ve ulusal, kültürel ve tarihsel mirası, doğal çevre ortamı açısından taşıdığı önemle uyumlu, zorunlu olarak kaybolan değerleri yansıtabilecek çağdaş anlayışla bir sergilemenin yapılabileceği bir müze kompleksinin kurulması gereklidir.

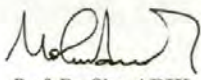
C- İMAR PLANLARI

Korumanın bir bütün olarak ele alınacağı inancı ile yapılacak gerekli plan revizyonlarının ya da yeniden üretilecek planların vakit kayp etmeden hazırlanması gerekli ve zorunludur.

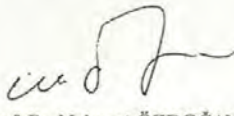
D- HASANKEYF

Birinci derecede arkeolojik ve doğal sit alanı olan, bütünselliğini koruyabilmiş tek Orta Çağ Kenti örneği Hasankeyf bu özellikleriyle Orta Çağ Anadolu kültür sentezinin başlangıç noktasını (ilk adımlarını) temsil eder. Bu nedenle Hasankeyf'in olduğu gibi korunması birincil bir hedeftir.

Bildirge Hazırlama Komitesi

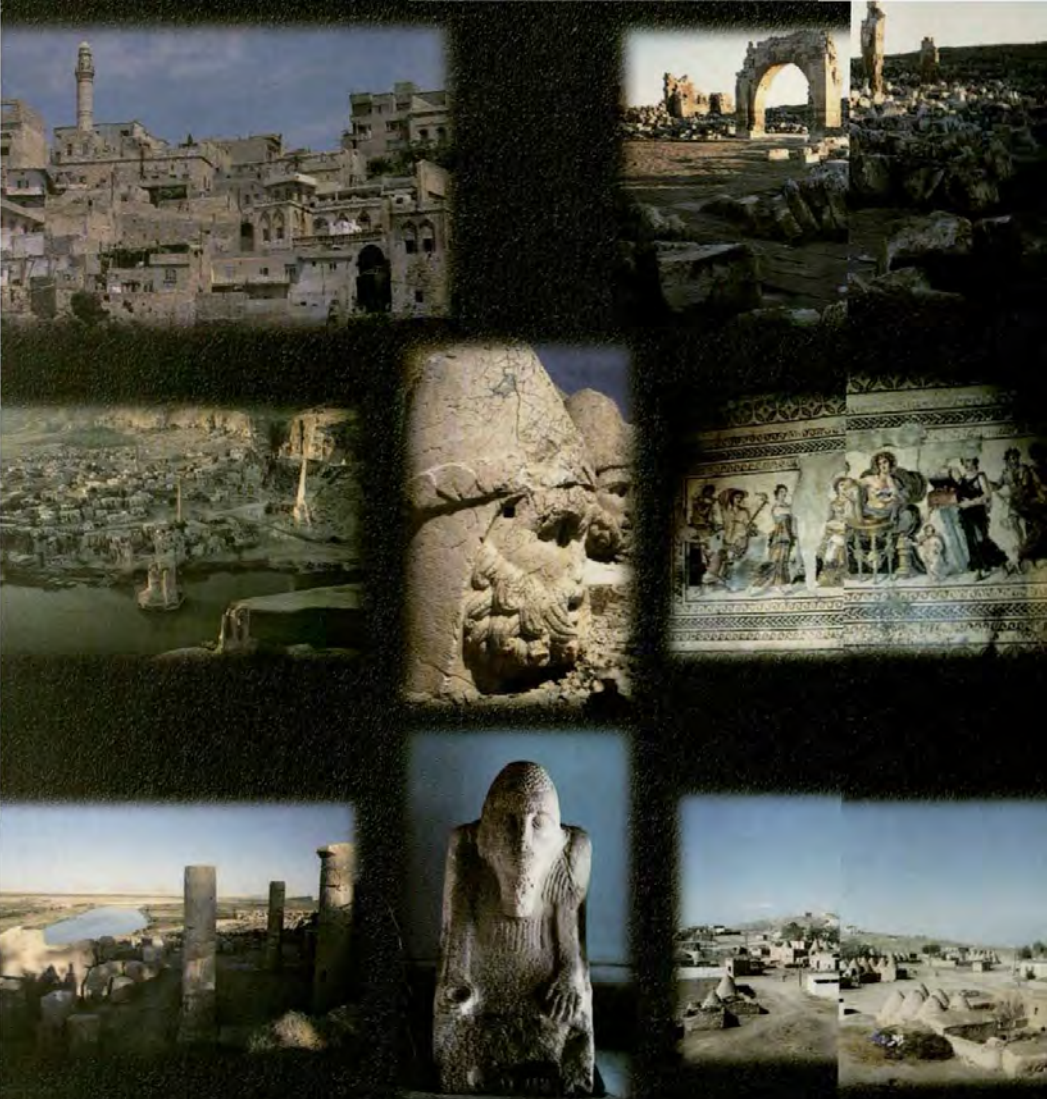
Prof. Dr. Oluş ARIK

Prof. Dr. Mehmet ÖZDOĞAN

Prof. Dr. Gönül TANKUT

T.C.
BAŞBAKANLIK
GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ
BÖLGE KALKINMA İDARESİ BAŞKANLIĞI

Internet : www.gap.gov.tr

Merkez : Willy Brandt Sokak No: 5 Çankaya 06680 ANKARA

Tel: (0.312) 442 23 24 (Pbx) • Fax: (0.312) 440 13 84

E-mail : gap-x@gap.gov.tr

Bölge Müdürlüğü : Şanlıurfa Tüneli Çıkış Ağzı, P.K. 155. 63000 ŞANLI

Tel: (0.414) 314 17 50 (3 Hat) • Fax: (0.414) 313 50 73

UREA